

Izdavački savet:

Dr VLADIMIR BAKARIĆ – predsednik, PAVLE GAŽI, Dr IVO KUŠTRAK,
BORISAV LAZAREVIĆ, STOJAN MILENKOVIĆ, akademik VLADIMIR STI-
PETIĆ, BERISLAV TEŠIĆ, VOJIN TODOROVIĆ, Dr ANTON VRATUŠA, PE-
TAR ZEČEVIĆ i MILOVAN ZIDAR

Redakcija:

VLADIMIR CVJETIČANIN, BORISAV LAZAREVIĆ, Prof. dr PETAR MAR-
KOVIĆ, Dr BRANKO MARIČIĆ, Mr ŽIVAN SIMIĆ, RADENKO STANIĆ,
akademik VLADIMIR STIPETIĆ i BERISLAV TEŠIĆ

Glavni i odgovorni urednik
Akademik VLADIMIR STIPETIĆ

Tekstove za štampu pripremio
BOŠKO ŽIVKOVIĆ

EDVARD KARDELJ

O POLJOPRIVREDI, SELU I ZADRUGARSTVU

POLJOPRIVREDA I SELO
U SOCIJALISTIČKOM
SAMOUPRAVNOM DRUŠTVU

KNJIGA 3

Beograd, 1983. godine

Edvard Kardelj
O POLJOPRIVREDI, SELU I ZADRUGARSTVU

Odbor udruženih izdavača:

NIGRO »ZADRUŽNA ŠTAMPA«, ZAGREB
OOUR »POLJOPRIVREDNI VIJESNIK«

Boris Pogrmilović,
glavni urednik izdavačke delatnosti

NIRO »ZADRUGAR« SARAJEVO

Vlatko Raguš,
urednik izdavačke delatnosti

CZP »KMEČKI GLAS«, LJUBLJANA
Boštjan Pirc,

direktor i glavni i odgovorni urednik

NIŠRO »DNEVNIK«, NOVI SAD

OOUR »POLJOPRIVREDNIK«,

Miloš Miškov, dipl. ing.

rukovodilac OOUR, glavni i odgovorni urednik

NIGRO »NAŠA KNIGA«, SKOPJE

NOVINSKO-PUBLICISTIČKA OOST »TRIBINA«

Vasko Anastasov,

glavni direktor i glavni i odgovorni urednik

NIRO »ZADRUGA«, BEOGRAD

Prof. dr Jeremija Simić

glavni i odgovorni urednik izdavačke delatnosti

Koordinator udruženih izdavača

Mr MARKO GOLUBOVIĆ

direktor NIRO »Zadruga«

PRVO IZDANJE

TIRAŽ 5000 PRIMERAKA

Lektor

VERA POPOVIĆ

Korektor

MILICA KILIBARDA

Likovno rešenje korica

ZORAN BLAGOJEVIĆ

Tehnički urednik

SLOBODAN NIKOLIĆ

Štampa

ŠIRO »SRBIJA«, BEOGRAD

130598 1/3

639.1

20/1/84

OD IZDAVAČA

U izdavačkoj delatnosti iz područja agrara uspostavljeno je zajedništvo između organizacija zadrugne štampe početkom šezdesetih godina.

Na toj osnovi, do sada su udruženi izdavači zadrugne štampe iz cele zemlje publikovali više značajnih dela u okviru »Agrarno političke biblioteke«, među kojima »Josip Broz Tito o poljoprivredi«, i knjigu Edvarda Kardelja »Neki problemi socijalističke politike na selu« (izabrani govori i članci) i dr.

Ovako uspostavljeno zajedništvo između izdavača zadrugne štampe ima veliki značaj u naporima da se obogati teorijska i stručna literatura iz oblasti agrara u našoj zemlji. Posle nekoliko godina zastoja u izdavanju zajedničkih knjiga i publikacija, poslednjih godina pokrenute su nove inicijative u izdavačkoj delatnosti između: ČP »Kmečki glas« Ljubljana, NISRO »Zadrugna štampa« Zagreb, NIRO »Zadrugar« Sarajevo, NIRO »Zadruga« Beograd, NISRO »Naša knjiga« Skopje, NISRO »Dnevnik« OOUR – »Poljoprivrednik« Novi Sad. Tako su ovi izdavači zajednički pripremali i publikovali 1979. godine knjigu »Josip Broz Tito o poljoprivredi« u kojoj su obuhvaćeni svi njegovi članci i govori iz oblasti agrara. Ovaj zajednički izdavački poduhvat sa odobravanjem je prihvaćen ne samo u stručnoj javnosti, već i šire u društvu. Nakon toga je usledila inicijativa Zadrugnog saveza Jugoslavije za izdavanje sabranih radova Edvarda Kardelja, koju su sa zadovoljstvom prihvatili izdavači zadrugne štampe. U ovom izdanju, u tri knjige, obuhvaćeni su svi Kardeljevi teorijski i drugi radovi, govori i rasprave o poljoprivredi, selu i zadrugarstvu. Izdavači polaze od činjenice da su ovi radovi veoma značajni i sa marksističko-teorijskog i sa praktično političkog stanovišta u podsticanju razvoja poljoprivrede i sela. Posebno veliki značaj imaju radovi u kojima se obrađuju pitanja podruštvljavanja poljoprivrede, razvoja zadrugarstva i udruživanja rada i sredstava u agroindustrijskoj proizvodnji i reprodukciji.

U cilju ostvarivanja ove inicijative sačinjen je izdavački projekat krajem 1980. a u toku 1981. i početkom 1982. godine obavljeno prikupljanje, sređivanje i pripremanje za štampu svih rukopisa Kardeljevih radova u kojima je izneta njegova teorijska misao i praktično-politički stavovi o poljoprivredi, selu i zadrugarstvu.

Ovim izdavačkim poduhvatom obuhvaćen je najveći deo do sada objavljenih i neobjavljenih Kardeljevih radova, govora, članaka i rasprava nastalih u periodu od 1934. do 1977. godine, u kome je trajala njegova stvaralačka i revolucionarna aktivnost.

U ovom izdanju Kardeljeve misli o agraru nalazi se 77 tematskih naslova, od kojih se 36 prvi put publikuju.

Svi Kardeljevi radovi koji se štampaju u ovom izdanju sredi su po hronološkom principu, uz maksimalno nastojanje da se ovim obezbedi i potrebna tematska povezanost. Pri sređivanju sakupljenih rukopisa izvršene su i neophodne dopune statističkim podacima, precizno citirani izvori i data potrebna objašnjenja pojmova i naglašenih stavova i akcenata kojima se autor koristio.

Prva knjiga: »Poljoprivreda, selo i zadrugarstvo u socijalističkoj izgradnji«, obuhvata radove autora koji su nastali u periodu od 1934. do 1959.

Druga knjiga: »Problemi socijalističke politike na selu«, sadrži studiju autora koja je pod istim naslovom objavljena neposredno posle Devetog plenuma Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije, u izdanju »Kulture« u Beogradu 1959. godine.

Treća knjiga: »Poljoprivreda i selo u socijalističkom samoupravnom društvu«, obuhvata radove autora nastale posle Devetog plenuma Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije.

Uvereni smo da ovim značajnim izdavačkim poduhvatom, po prvi put omogućavamo ne samo stručnoj već i široj javnosti da celovitije upozna bogatu Kardeljevu teorijsku misao, stavove i praktično politička opredeljenja koja se odnose na poljoprivredu, selo i zadrugarstvo. Ovim se posebno pruža potrebna podrška stručnim, naučnim i drugim organizacijama da u svom radu više koriste bogatu agrarno teorijsku misao i agrarno političke stavove Edvarda Kardelja, sa ciljem da se ova značajna oblast dalje obogaćuje i produbljuje. Ovim se nesumnjivo pruža i potrebna agrarno teorijska osnova za dalji razvoj naučnog i stručnog stvaralaštva koje treba da omogući afirmaciju osnovnih društvenih opredeljenja u strategiji i politici daljeg socijalističkog razvoja i podruživanja poljoprivrede i sela na osnovama udruživanja rada i sredstava.

Treba ukazati i na to da će se ovim izdavačkim poduhvatom, znatno potpunije afirmisati Kardeljeva misao i njegov nesumnjivi doprinos teoriji i praksi samoupravljanja u poljoprivredi i selu, i šire u društvu.

Realizaciju ovog izdavačkog projekta izdavači zadružne štampe su shvatili i kao dug i priznanje Edvardu Kardelju kao dugogodišnjem revolucionaru i marksističkom agrarnom teoretičaru.

Dugujemo punu zahvalnost Jugoslovenskom centru za teoriju i praksu samoupravljanja »Edvard Kardelj« u Ljubljani, bez čije saradnje se ovo delo ne bi moglo celovito publikovati.

Zahvaljujemo na saradnji članovima Izdavačkog saveta ove edicije i redakciji koja je uspešno priredila ovo izdanje za štampu.

NAPOMENA

U ovoj, trećoj knjizi radovi Edvarda Kardelja o poljoprivredi, selu i zadrugarstvu, objavljuju se radovi nastali posle održavanja Devetog plenuma Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije, to jest pole maja 1959. godine.

Svi radovi, koji su do sada bili objavljivani preuzeti su u obliku poslednje verzije koju je autor priredio i objavio.

Čitalac će u ovoj knjizi naći, pored tih i niz neobjavljenih radova Edvarda Kardelja nastalih u različitim prilikama: na skupovima društvenih i političkih tela i organa, izlaganja na sastancima bilo sa saradnicima ili sa društveno-političkim radnicima, naučnicima i stručnjacima. Ta izlaganja, sačuvana su u obliku stenograma, beležaka i zabeleški o sastancima. One su po pravilu radene u Kabinetu Edvarda Kardelja po nalogu autora i postupkom koji je on utvrdio. Upoređivanjem stenograma i tekstova koji su pripremani u Kabinetu E. Kardelja, može se zaključiti da su vršene samo manje izmene u formulacijama, stilu i jeziku, koje ne menjaju sadržaj teksta, već prvenstveno imaju za cilj da izgovorenu reč prirede kao pisani tekst.

Kao prilozi ove knjige štampaju se tekstovi u kojima nismo mogli pouzdano razgraničiti Kardeljev stav od stava drugih učesnika u raspravama.

Registar koji se objavljuje u ovoj knjizi odnosi se na sve tri knjige: načinjen je prema onom iz knjige »Problemi socijalističke politike na selu« s kojim se autor saglasio. Taj je Registar dopunjen odrednicama koje sadrže tekstovi objavljeni u prvoj i trećoj knjizi.

Redakcija

**POLJOPRIVREDA I SELO
U SOCIJALISTIČKOM
SAMOUPRAVNOM DRUŠTVU**

O USLOVIMA ZA RAZVOJ KOOPERATIVE

Deo izlaganja na sastanku sa političkim aktivom Maribora, Celja i Murske Sobotе, 26. oktobra 1959. godine u Mariboru.

Ovde se prvi put objavljuje deo tog neautorizovanog izlaganja. Naslov je dala redakcija.

[...]

Ako zadržimo sadašnji tempo razvitka u poljoprivrednoj proizvodnji, kroz nekoliko godina zapašćemo u tešku krizu. Najednom ćemo se sučeliti sa hiperprodukcijom, nećemo moći da prodamo proizvedeno – što nam se u nekim slučajevima već i sada događa – jer nemamo transporta ni trgovine, a prevoz i primitivno skladištenje stalno strahovito poskupljuju. Sada, na primer, samo troškovi skladištenja pšenice u Vojvodini iznose 5 dinara po kilogramu, a u nekim krajevima čak i više. I sami ste videli kako je bilo s krompirom. Da imamo mesta, mogli bismo u jesen otkupiti krompir po 10 dinara ili čak i jevtinije, a sada ili u proleće moraćemo ga plaćati dvostruko. Zaostalost plaćamo visokom razlikom u ceni.

Uprkos tome, međutim, i uz povećanu proizvodnju pšenice i kukuruza, u saveznom investicionom fondu ima veoma malo ponuda i predloga za izgradnju fabrika testenine, koje su nam neophodne. Nema nikakvog projekta za fabrike zobnih pahuljica ili slične, što nam je takođe veoma potrebno itd. itd. Ti se problemi nedovoljno proučavaju, ne daje se nikakva inicijativa u tom pravcu. Opet gradimo velike fabrike celuloze, a nemamo gotovo nikakvih projekata za fabrike papirne konfekcije, koje bi nam bile neophodne i ne zahtevaju velike investicije, jer to mogu biti mali pogoni s malim radionicama i automatima koje bismo mogli razmestiti po selima.

Osvrnuću se još na nekoliko pitanja u vezi s poljoprivredom, a koja su bila pomenuta u diskusiji. To je u prvom redu

problem kooperacije u stočarstvu. Nisam protiv sistema kooperacije u stočarstvu kakav vi razvijate. Mislim da je to samo po sebi dobra stvar, ali se bojim da bi ta kooperacija – ako je budete razvijali samu za sebe – s jedne strane, način učvršćivanja seljaka na zemlji, a, s druge, izvor iluzija da je to put kojim možemo stići do modernog stočarstva. I jedno i drugo bi bilo opasno. Način na koji seljak bude gajio stoku u svojoj staji u kooperaciji sa zadrugom u stvari je još zaostao i skup način proizvodnje mesa. Sav taj sistem može da igra neku ulogu samo privremeno, samo nekoliko godina, dok se stočarstvo ne učvrsti na socijalističkom sektoru.

U jesen prošle godine u Novom Sadu smo održali savetovanje o tim pitanjima [1]. Vojvođani su došli s detaljnim razrađenim planom kooperacije za proizvodnju mesa upravo na bazi saradnje s individualnim poljoprivrednikom, privatnikom. Govorio sam im da je to jednostrana orijentacija. Izgleda da oni tada to nisu shvatili. Zato je naš zaključak bio: odobriti plan te kooperacije onako kako su ga oni napravili, ali uz dodatak da istovremeno treba na ekonomijama i poljoprivrednim posjedima u praksi organizovati velike stočarske farme. Nedavno sam ponovno razgovarao s Vojvođanima. Rekli su mi da im se tada učinilo da na onom sastanku nisu ništa dobili, ali su posle jednogodišnje prakse uvideli koja je orijentacija pravilna. U Vojvodini je zaista napravljen ogroman skok u stočarstvu, ali ne kooperacijom sa seljakom, nego stočarskim farmama, a to je ono što i vi sada radite u Sloveniji, na primer u okolini Ljubljane. Najviše uspeha imaju one stočarske farme koje se istovremeno povezuju sa seljacima i na taj način postižu brz tempo proizvodnje mesa. Farme utiču na seljaka svojim primerom za ugled u proizvodnji, a ujedno i ekonomski drže seljaka i onemogućavaju da se on sutradan, kad postane sopstvenik stoke dobre pasmine, pojavi kao monopolist i počne da vrši pritisak na zadrugu u vezi sa cenom, i slično. Dakle, ako hoćete da tu vrstu kooperacije sa seljakom dobro razvijate, treba stalno da imate pred očima da bez razvoja velikih socijalističkih farmi koje će raditi uz najniže troškove proizvodnje nećete moći držati seljaka u rukama. Isto tako ne bismo mogli – i nećemo ni moći – držati seljaka u rukama ni pri kooperaciji u proizvodnji pšenice i kukuruza bez državnih poseda zahvaljujući čijoj proizvodnji održavamo nivo cena.

Pod takvim bi uslovima kooperacija sa seljakom u stočarstvu mogla da znači veoma mnogo, ne toliko zbog povećanih količina mesa koje ćemo dobiti, koliko zbog toga što ćemo seljaka intenzivnije zaposliti u stočarstvu. Posle toga će biti pravilo ono što je rečeno ranije u diskusiji, – da će seljak ići u kooperaciju s viškovima svoje zemlje, ili će je davati u najam, ili će je prodavati, jer će biti potpuno zaposlen u stočarstvu. Bolje je da zaposlimo seljaka u stočarstvu, a da poljoprivreda sve više prelazi na mehanizaciju i kooperaciju. Razume se da seljaka nećemo zaposliti samo u stočarstvu niti svuda u stočarstvu – jer će negde biti, na primer, intenzivne kulture itd. – ali jedno od tih zaposlenja je upravo stočarstvo. I u tom smislu možemo reći da stočarstvo danas postaje centralno pitanje našeg seljaštva i da ga treba šćepati obema rukama ako zaista hoćemo da celokupno seljaštvo postavimo na viši nivo.

U vezi s tim još nekoliko reči o zakupu i otkupu. Svuda, gde god je moguće, treba ići na otkup, a i na zakup. Već na Devetom plenumu SSRN govorili smo da ne treba imati iluzija da ćemo izgraditi socijalizam samo otkupom i zakupom, ali ja mislim da bismo za nekoliko godina mogli takvim zakupom i otkupom napraviti socijalistička žarišta na selu, bilo u obliku zadruga ili samostalnih seljačkih organizacija, koje bi bile protuteža pritisku seljaka. Razume se da ne treba tim putem ići po svaku cenu, već samo onda kad se to i ekonomski isplati.

Što se melioracija tiče, treba i dalje voditi računa o ekonomskoj računici. Ni u kom slučaju ne bi trebalo tako definisati to pitanje da od toga samo seljak ima koristi. Ja mislim da melioracije imaju smisla samo onda kada direktno obavezuju seljaka na veću produktivnost rada, koji mu omogućava ne samo da pri većoj produktivnosti rada plaća poreze koji odgovaraju povećanom ličnom dohotku nego i kredit kojim se koristi posredstvom melioracije poseda.

Zato bi bilo najbolje da se melioracije ne zasnivaju na besplatnim društvenim, budžetskim sredstvima, nego na normalnom kreditnom odnosu, na kreditu koji oni koji se koriste tom zemljom treba u određenom roku da vrate s kamatama. To bi ujedno bila najbolja garantija da će seljak zemlju zaista obrađivati na visokom agrotehničkom nivou, jer bi je u protivnom morao prodati, ustupiti, izdati u najam,

što bi, opet, obezbedilo obradu visokom agrotehnikom. Pri tome melioracioni sistemi postaju privredne organizacije, neke vrste poslovnih udruženja privrednih organizacija – druga, državnih poseda i ostalih – koji iskorišćavaju meliorisano područje. To poslovno udruženje izdržava sve zajedno, a privredne organizacije moraju to da finansiraju. Tamo gde je reč o manjim melioracijama, zadruga može direktno da bude nosilac takvog sistema; ona kreditira seljake – ako zemlja ostaje u privatnoj svojini – na određen rok i uz određene kamate. Razume se, ako nekim melioracijama želimo i posebno da pomognemo, možemo ih osloboditi poreza za određeno vreme, s tim da ta sredstva idu u neku zajedničku blagajnu takvog melioracionog područja. To je druga stvar, ali i u takvim slučajevima treba imati pred očima ono osnovno, tj. da društvena sredstva moraju da se vrate u društveni fond. Postoji, međutim, i treća mogućnost, – otkup takvih terena pre melioracije, gde god je to moguće, tako da se već prethodno raščiste svojinski odnosi.

U vezi s kooperacijom želeo bih da pomenem još samo to da je u poslednje vreme ponegde primećeno da se vrši politički i administrativni pritisak za kooperaciju. Uzeo je maha metod da se plan raspodeli u republici, zatim dalje po srezovima, i konačno po komunama i zadrugama. Slušao sam i gledao na televiziji neku emisiju za selo u kojoj je bilo tačno predviđeno kada će sva Slovenija biti u kooperaciji. Ako je ta računica zasnovana na nekim realnim osnovama, onda to može da bude korisna stvar, ali ne bi imalo smisla vršiti pritisak na seljaka, pogotovu ne ove godine. Treba računati s tim da je seljak ove godine u Jugoslaviji dobro prošao, pa i onaj koji je bio van kooperacije, iako je njemu relativno lošije. Oba seljaka – i onaj u kooperaciji i onaj van nje – sada su pod utiskom iluzija da će moći izdržati trku sa socijalističkim sektorom. To pogotovu važi za onoga u kooperaciji, jer je dobio seme, dobru stoku i ostalo, pa misli da će sada moći sam da ore. Ako naredne godine letina bude normalna, oba će seljaka ponovo zapasti u teškoće ako ostanu van kooperacije. Tako će se na sopstvenom iskustvu ubediti da tako ne ide, pa će se verovatno treće godine vratiti u kooperaciju, i posle će biti trajniji kooperanti. Zato mislim da je bolje ostaviti seljaka da uči na sopstvenom iskustvu nego da terati na nešto što će – uprkos tome što će biti postignut relativan uspeh – kod njega stvarati osećanje da je bio primoran i da bi

bilo bolje da bude van kooperacije. Time ne mislim da vas demobilisem u borbi za kooperaciju, jer smatram da se za nju treba boriti, ali apsolutno verujem da je bolje povući se svugde tamo gde bi se među seljacima moglo stvoriti raspoloženje da su primorani da urade nešto što ne žele. Čak i kad bi ove godine bilo nekog kolebanja u proizvodnji, to za nas ne bi bilo opasno s ekonomskog stanovišta, ali bi bilo korisno politički za pridobijanje seljaka.

Razume se da je pri tome neophodno držati se dosledno ekonomske cene u odnosu na sve one koji nisu u kooperaciji, i to ne samo za reproduktivni materijal nego i za sve vrste usluga. Trebalo bi da regres na reproduktivni materijal i usluge bude samo za kooperaciju. Ako seljak nije u kooperaciji, ne može dobiti regresovane cene, pa makar i formalno bio član zadruge. Možda će seljak i neki naši stručnjaci prigovoriti da je to diskriminacija seljaka. Ali to nije istina. Seljak u kooperaciji nadoknađuje društvu ono što dobije regresom. Time što se uključuje u proces moderne obrade on daje više u akumulaciju. Jest da više dobije, ali više nam i vraća. A za privatnika koji nije u kooperaciji regresovanje bi bilo čisto subvencionisanje zaostale proizvodnje. To treba ljudima otvoreno protumačiti i reći da će seljak morati da živi pod normalnim ekonomskim uslovima koje mu dozvoljava primitivna obrada ako ne bude spreman da sarađuje s društvenom zajednicom koja bi dala njemu više, a i društvu vratila regres koji mu zajednica daje. Mislim da u vezi s tim ne bi trebalo ni u kom slučaju činiti ustupke.

Seljaku treba objasniti zašto je traktor u kooperaciji jevtiniji nego van nje. Naime, za nas traktor nije samo uslužni alat, nego je i faktor menjanja proizvodnih odnosa. Seljaku treba reći da se traktor ekonomski isplati samo u određenim uslovima i da društvo ne može da subvencionise upotrebu traktora ako neko hoće po svaku cenu da održava skup način proizvodnje. Treba se opredeliti za jevtiniji način proizvodnje, pa će i traktor biti jevtiniji, a to je moderna proizvodnja.

U diskusiji je bilo dotaknuto i pitanje kadrova po našim zadrugama. Nije u pitanju samo upravnik, nego je problem mnogo širi. Mi smo već u situaciji da nam se neke zadruge počinju relativno brzo razvijati u poljoprivredno-industrijske kombinata. Takav razvitak zahteva vanredno dobro vođstvo i nama će brzo pored stručnog kadra – agrotehničara i šefova tehnoloških procesa – biti potrebni sposobni direkto-

ri – ekonomisti. O svemu tome trebalo bi već unapred voditi računa i više se založiti za osnivanje odgovarajućih instituta, kurseva, škola, službi tehničke pomoći itd.

U vezi s tim pomenuću i pitanje informacija, koje je veoma važno, upravo goruće . . . Možda situacija po preduzećima i u radničkim savetima još nije takva da je radniku ili radničkom savetu jasno koliko je potrebno da budu o svemu informisani i da zbog toga treba da se interesuju za sve što se zbiva. Bez sumnje je, međutim, da će potreba za informisanjem kod proizvođača svake godine biti sve veća i da će biti potrebno pronaći mehanizam koji će radne kolektive redovno informisati. Bez obzira na to, mislim da bi bilo moguće već i sada lokalno učiniti više, možda biltenima ili još bolje usmeno, redovnim konferencijama s predstavnicima radničkih saveta, u okviru većih preduzeća, opština, srezova. Nešto slično bi se moglo uvesti i u poljoprivrednoj proizvodnji na sastancima, kursevima i sličnim oblicima kontakata s predstavnicima zadruga.

U diskusiji su pomenuti i poslovni savezi. I o njima se u poslednje vreme u nas mnogo diskutuje. Mislim da moramo da zadržimo poslovne saveze, ali isto tako i da ih menjamo. Naši poslovni savezi razvili su se u poslednje vreme u svojevrsne monopoliste koji zbog svojih uskih trgovačkih ili finansijskih računica direktno guše povezivanje prerađivačke industrije i poljoprivrede, zatvaraju tržište itd.

Čini mi se da su upravo specijalizovani poslovni savezi postali najnegativniji faktor u našoj sadašnjoj praksi. Oni teže da likvidiraju zadrugu kao samostalnu proizvodnu organizaciju i njen uticaj na pojedine grane, i da u sebi koncentrišu pojedine delatnosti zadruga. Međutim, naš kurs je ne razbijati zadruga, nego ih razvijati kao samostalne, jedinstvene privredne organizacije, koje će ulaziti u poslovna udruženja i savez s industrijom, trgovinom i između sebe kad im to budu nalagali poslovni interesi.

Na vaše pitanje da li poslovni savezi i zadruga treba da budu specijalizovani ili ne, mislim da je najbolje držati se sopstvenih mogućnosti i potreba. Čini mi se da bi kod vas u nekim slučajevima trebalo udruživati zadruga, jer mi se vaše zadruga čine u proseku suviše male i mislim da neće biti dovoljno ekonomski snažne da budu nosioci svih procesa. Da

imate veće zadruga, i pritisak seljaka na njih bi bio manji, jer ne bi bio tako direktan. Zadruga, koja je jača privredna organizacija, ima jače pogone, snažniji uticaj na radnika, više stručnog kadra i svi odnosi postaju manje seljački. Takve bi zadruga mogle na neki način da se specijalizuju. Ne bih rekao da su kod vas potrebni neki specijalizovani poslovni savezi, sem možda u proizvodnji hmelja.

*Sa slovenačkog prevela
Neva Toplak*

NAPOMENA

[1] Reč je o savetovanju o problemima zadrugarstva koje je održano u Novom Sadu 11. novembra 1958. godine.

UDRUŽIVANJE PRIVREDNIH ORGANIZACIJA U POLJOPRIVREDI

Izlaganje na savetovanju o udruživanju u poljoprivredi 1. aprila 1960. godine, u Beogradu.

Za ovo izdanje preuzet je tekst koji je pod ovim naslovom objavljen u knjizi »Problemi naše socijalističke izgradnje«, VII, Beogradski izdavačko-grafički zavod, redakcija Kultura, Beograd 1972, str. 58-69.

Problem udruživanja u poljoprivredi postao je aktuelan iz više razloga. Delom zbog izvesnih negativnih pojava u razvitku poslovnih saveza, a delom i zbog toga što je već nastupilo vreme da se tretiranje poljoprivrede u izvesnom smislu izjednači sa tretiranjem drugih grana naše privrede. I u poljoprivredi treba da se uspostave što doslednije jasni ekonomski odnosi, i to upravo u interesu zdravijeg razvitka same poljoprivrede. Iz tih razloga, mislim, i forme udruživanja u poljoprivredi treba principijelno što više izjednačiti s formama udruživanja u drugim granama naše privrede.

U dosadašnjem razvoju smo dosta često menjali forme udruživanja u poljoprivredi. Razlozi tih promena su bili višestruki. Bilo je objektivnih razloga, a bilo je i traženja pogodnijih formi kroz praksu, nejedinstvenosti u pogledima. Mada smo odmah posle likvidacije administrativnog načina rukovođenja privredom jasno postavili zadatak da samouravnim udruživanjem treba zameniti administrativnu centralizaciju funkcija koje inače po prirodi stvari treba da budu centralizovane, ipak smo ostavili samoj praksi da nam pruži iskustva. Uz to je bilo potrebno u poljoprivredi brzo pristupiti različitim formama udruživanja. To je bilo područje gde se trebalo boriti ne samo sa ekonomskim problemima već i sa stihijom privatne svojine. U tim uslovima borba za socijalistički preobražaj poljoprivrede i za očuvanje političkog saveza radnih ljudi grada i sela nije se mogla voditi preko pojedinačnih zadruga, preduzeća i ustanova. Sve je to doprine-

lo da je u poljoprivredi uzet kurs širokog udruživanja po stručnoj, poslovnoj i društveno-političkoj liniji. To je bilo utoliko prirodnije što je već postojala takva tradicionalna organizacija kao što je zadružni savez.

U prvoj fazi ti problemi su rešavani vezivanjem preduzeća ili pogona za zadružne saveze. U odnosu na ranije stanje to je značilo korak napred, ali ipak nije zadovoljilo. Ova preduzeća poklanjala su suviše malo pažnje unapređenju poljoprivredne proizvodnje. Ona isto tako nisu bila sposobna da pomognu udruživanje zadruga i poljoprivrednih dobara sa industrijom, koja se zasniva na poljoprivrednim sirovinama ili je na druge načine vezana sa poljoprivredom.

O POSLOVNIM SAVEZIMA

Radi otklanjanja tih i drugih slabosti prešlo se na uspostavljanje poslovnih saveza, kao privrednih organizacija sa specijalnim ekonomskim zadatkom da razvijaju same zadrugama i njihovu proizvodnu delatnost. Kao privredne organizacije, poslovni savezi su svoje poslovanje sa zadrugama i drugim preduzećima imali da zasnivaju prvenstveno na ugovornim ekonomskim odnosima. U tom pogledu su oni svakako učinili prilično mnogo, ali su postepeno iz raznih razloga počeli uzimati u svoje ruke i funkcije koje im ne pripadaju i pokazivati razne druge negativne tendencije, postajući vlast svoje vrste nad samim zadrugama i zadružnim organima, kojima su u stvari morali da služe.

Mislim da su poslovni savezi, bez obzira na te slabosti, učinili i niz veoma korisnih stvari. Tako je činjenica da su oni dali zadrugama čvrstu orijentaciju i snažan podsticaj na poljoprivrednu proizvodnju. Poslovni savezi su takođe pružili snažnu pomoć kooperaciji u poljoprivredi. Isto tako, oni su, po mome mišljenju, veoma mnogo doprineli i poboljšanju stanja na tržištu poljoprivrednih proizvoda, iako ih inače sasvim opravdano kritikuju zbog pojava zatvaranja tržišta i monopolizma, mada treba znati da nisu oni jedini faktor koji razvija takve tendencije. Sve to treba da imamo pred očima kad tražimo bolje forme poslovnog udruživanja.

Međutim, ni do danas nije rešen problem udruživanja poljoprivrednih proizvođača i industrije i najpogodnijeg vezivanja zadruga i dobara sa potrošačima poljoprivrednih

proizvoda uopšte. Poslovni savezi su u izvesnom smislu delovali čak u suprotnom pravcu, što je, po mome mišljenju, išlo u prvom redu na štetu same poljoprivrede. Dalje, usled uloge koju su imali poslovni savezi, zakrčljale su komore i stručna udruženja u njima. Zatim, zadružni savezi, oslonjeni na poslovne saveze – naročito republički i sreski – sve više su se razvijali kao administrativno-operativna rukovodstva ili kao poslovna privredna udruženja, prisvajajući takve kompetencije nad poljoprivrednim organizacijama kakve u našem sistemu ne mogu pripadati ni njima niti kome drugom izvan samih privrednih organizacija.

Ako svemu tome dodamo još i činjenicu da nam iskustva drugih grana naše privrede u pogledu udruživanja takođe pokazuju slične negativne pojave – pored mnogih pozitivnih – onda je sasvim jasno da je došlo vreme da u našoj privredi učinimo korak dalje u raščišćavanju odnosa u udruživanju i u uspostavljanju jedinstvenih principa za udruživanje. Kad kažem – jedinstveni principi, ne mislim reći da forme udruživanja treba da uniformišemo. Naprotiv, treba da omogućimo najveću specijalizaciju i da razvijamo bogatstvo formi, ali na bazi jedinstvenih osnovnih principa, pre svega u pogledu unutrašnjih ekonomskih odnosa.

Pri ovoj reorganizaciji svakako treba sačuvati i dalje razvijati sve pozitivne strane rada poslovnih saveza, kao što treba jasno sagledati i koji problemi u poslovnim savezima nisu rešeni ili nisu rešeni na zadovoljavajući način.

Ako se želi da uzme pravilan kurs udruživanja u poljoprivredi, mislim da treba raščistiti tri pitanja. Prvo, ko treba da se udružuje i radi čega; drugo, koji ekonomski interesi treba da budu pokretačka snaga i merilo opravdanosti udruživanja; i, treće, kakvi ekonomski odnosi treba da postoje u samim udruženjima?

KO TREBA DA SE UDRUŽUJE I RADI ČEGA?

Nosioci udruživanja u poljoprivredi moraju biti zadruga, industrijska i druga preduzeća, koji su zainteresovani da kooperiraju i uopšte da se uzajamno pomažu ili dopunjavaju u proizvodnji i u prometu. Zelimo da razvijamo, da ojačamo zadrugu kao samostalnu ekonomsku organizaciju u nosioca osnovnih društvenih fondova u poljoprivredi – zajedno sa

poljoprivrednim dobrima i sličnim preduzećima – zadrugu koja će se pojavljivati na tržištu na način koji najbolje odgovara njenim mogućnostima i potrebama razvitka. To će one činiti bilo neposredno preko sopstvene organizacije, bilo preko raznih ustanova za udruživanje, kao što su: agencije, zajednice, biro i itd., bilo, najzad, preko samostalnih trgovinskih organizacija. Razume se, zadrugu želimo razvijati pre svega kao organizatora poljoprivredne proizvodnje, a ne kao trgovca. Drugim rečima, zadruge treba da se ujedinjuju prvenstveno sa ciljem da unaprede svoju proizvodnju, da postignu niže troškove proizvodnje i veću produktivnost rada, a tek na toj osnovi da se javljaju i kao nosioci plasmana sopstvenih proizvoda. Zato u prvom redu moramo obezbediti da se samostalna zadruga, prema sopstvenim proizvodnim interesima, povezuje sa raznim industrijskim i drugim preduzećima na liniji kooperacije, specijalizacije, uzajamnog dopunjavanja proizvodnih procesa itd.

Imajući sve ovo u vidu, udruživanje u poljoprivredi van svake sumnje treba da bude potpuno slobodno u određivanju svojih zadataka, ciljeva i formi, pod uslovom da su u njima obezbeđeni normalni ekonomski odnosi i onemogućeni, odnosno maksimalno suženi, svi izvori monopolizma i drugih sličnih negativnih tendencija. U takvom slučaju u poslovno udruživanje ni društveni ni politički organi ne treba da se mešaju, sem da zaštite zakonitost, to jest sistem i plan na tom području. Prema tome, stupanje zadruge ili dobra ili ma kog preduzeća u udruženje treba da bude na bazi dobrovoljne odluke zadruge ili preduzeća. Oni isto tako treba da imaju mogućnost da istupe, ako smatraju da poslovno udruženje više ne radi ili više nije u skladu sa njihovim interesom, odnosno ugovorom. Ceo odnos treba da se zasniva na ugovoru – koji moraju poštovati i udruženje i zadruge, odnosno preduzeća – a ne na administrativnoj potčinjenosti ili političkoj disciplini.

KOJI EKONOMSKI INTERESI TREBA DA BUDU POKRETAČKA SNAGA I MERILO UDRUŽIVANJA?

Iz svega toga jasno proizlazi i odgovor na drugo pitanje, naime: vladajući ekonomski interes, koji treba da podstiče i da kontroliše poslovno udruživanje, treba da bude ekonom-

ski interes zadruge, industrijskog preduzeća i svakog drugog preduzeća učlanjenog u udruženje. Udruženje treba da bude pomoć na liniji svih vrsta i stepena kooperacije ili saradnje za unapređenje proizvodnje. Korisnost, neophodnost i opravdanost te saradnje treba da se potvrdi praktičnim rezultatom, to jest većom produktivnošću rada i drugim materijalnim rezultatima, koji će radnim kolektivima i zadrugama omogućiti da poboljšaju svoje materijalno stanje. I ovde, kao i u našem privrednom sistemu uopšte, u pogledu unutrašnjih odnosa treba da obezbedimo dva faktora. Prvi je ekonomski interes neposrednog proizvođača, zadruge ili preduzeća, da proizvodi što više, uza što veću produktivnost rada i sa što nižim troškovima proizvodnje. Drugi je odgovarajuća akcija raznih društvenih faktora, koji zainteresovanom proizvođaču mogu dati potrebne stručne savete i tehničku pomoć, subjektivni podstrek itd. Potrebne su i organizacije u okviru kojih bi on mogao razviti saradnju sa svima koji s njim imaju zajedničke interese, a u cilju bržeg unapređenja proizvodnje. Prema tome, da bismo omogućili organizovanu akciju u poljoprivrednoj proizvodnji, ne treba da uspostavljamo u ma kojoj formi nekakve vertikalne, centralizovane ni administrativno povezane organizacije. Osnovno je: da podstaknemo i probudimo ekonomski interes neposrednog proizvođača, s tim da on treba da zna kome da se obrati kad mu je potrebna pomoć u pogledu unapređenja proizvodnje. Naravno, to ujedno znači da i ti društveni faktori treba da pokreću kako organizacionu tako i stručnu i svaku drugu inicijativu prema zadrugama i preduzećima, odnosno prema zadrugarima i radnim kolektivima. Društveni faktori iznose predloge, organizuju savetovanja, vode stručnu »propagandu«, staraju se da se ljudi na terenu zainteresuju za njihove stručne, tehničke i druge usluge, da objašnjavaju, da se bore za primenu modernijih proizvodnih metoda itd. Taj odnos ne može da bude naređivanje ni administrativna kontrola, već dobrovoljna saradnja dveju strana u kojoj obe imaju jedinstven interes. Ako treba negde naređivati, to, onda, treba da čine državni propisi. Mislim da će tako postavljeni odnosi biti najbolja kontrola i merilo za opravdanost udruživanja. Zadruga i preduzeće treba da imaju ne samo pravo nego i dužnost da odbiju svaku formu udruživanja koja ne bi bila u skladu sa interesima njihovog najbržeg razvitka i sa interesima radnih ljudi zaposlenih u njima.

KAKVI EKONOMSKI ODNOSI TREBA DA POSTOJE U SAMIM UDRUŽENJIMA?

I treće, što se tiče ekonomskih odnosa u poslovnim udruženjima u poljoprivredi, tu važi sve ono što važi i za udruživanja u privredi uopšte. Pre svega, treba da bude zaštićen ekonomski interes radnog kolektiva. Zato pri udruženjima ne treba stvarati nikakve samostalne fondove, koji bi postali ekonomski faktor van kontrole radničkih saveta ili zadružnih organizacije koje čine udruženje. Time, naravno, ne samo da ne isključujem nego smatram prirodnim i neophodnim da zajednički poslovni organi, servisi, preduzeća, biroji, instituti ili agencije koje će udruženja stvoriti i koji će automatski postati i ravnopravni članovi tog udruženja – imaju, kao i svako drugo naše preduzeće, svoje sopstvene fondove, nastale iz njihovog poslovanja, kao što će imati i svoje sopstvene organe radničkog samoupravljanja. Isto tako je jasno da se treba odlučno suprotstaviti težnji da udruženje postane neka viša »vlast« nad zadrugom ili preduzećem i da se tamo gomila činovnički aparat. Iskustva industrije nam govore da se stvaranjem generalnih direkcija samih po sebi i gomilanjem činovnika u samom procesu proizvodnje ništa ne menja niti se tim putem može nešto postići. Suština udruživanja nije stvaranje zajedničke kancelarije, nego određeno povezivanje procesa proizvodnje, to jest kooperacija ili koprodukcija odnosno organska integracija. To ne obezbeđuje kancelarija neke generalne direkcije, već sporazum i ugovor preduzeća o obostranim obavezama i pravima, kao i uspostavljanje takvih zajednički potrebnih ustanova i preduzeća kao što su razni poslovni organi, projektantski ili drugi biroji, servisi, zajedničke agencije, samostalna preduzeća, koji dopunjuju proizvodne procese udruženih preduzeća itd. Isto tako ne bismo smeli dopustiti da se preko poslovnih udruženja vrši neka raspodela van tržišne raspodele, koja se reguliše našim propisima i instrumentima i koja će sve više obezbeđivati da svako dobije prema svome radu.

I najzad, finansiranje udruženja kao takvog ne treba da se obavlja obrtanjem »nekog« sopstvenog kapitala udruženja, već isključivo u formi konkretnog finansiranja određenih delatnosti udruženja od strane udruženih kolektiva prema utvrđenom ugovoru (na primer zajednička ulaganja i podela dohotka iz ulaganja, finansiranje istraživačke delat-

nosti, zajedničkog konstrukcionog biroa, laboratorija, eventualne dotacije pasivnim servisima itd.) ili putem sistema međusobnog kreditiranja preduzeća (na primer investicije u zajedničke servise, u nova dopunska preduzeća ili pogone u postojećim preduzećima itd., koji mogu vraćati uložena sredstva prema postojećim propisima).

Ako poslovna udruženja u poljoprivredi stavimo na takvu osnovu i ako poboljšamo rad svih poljoprivrednih komora, uveren sam da ćemo ne samo zadržati sve ono što je u poslovnim savezima bilo pozitivno nego da ćemo to i dalje razviti. U isto vreme ćemo se osloboditi izvesnih negativnih pojava, koje su se ispoljile u radu poslovnih saveza. Mislim, prema tome, da je sasvim neopravdana bojazan da ćemo likvidacijom administrativno nametnutih poslovnih saveza izgubiti nešto na području njihove organizatorske uloge u poljoprivredi. Poslovna udruženja mogu u tom pogledu potpuno zameniti i produžiti pozitivnu aktivnost poslovnih saveza u toj oblasti. Štaviše, slobodna poslovna udruženja biće sposobnija od starih administrativno-monopolističkih poslovnih saveza da obavljaju organizacione zadatke koje danas obavlja poslovni savez. Poslovni savez je često komandovao, naređivao dok će udruženje koje će poslovati na osnovu raščišćenih ekonomskih odnosa morati da vodi računa o stvarnom ekonomskom interesu svakog svog člana. To će svakako stimulisati sve članove na veće zalaganje, veću inicijativu, na borbu za bolje rezultate. Sem toga, tu su komore, koje će se u novoj situaciji jače angažovati na povezivanju zadružnih organizacija i poljoprivrednih dobara, i odgovarajućih industrijskih, pa čak i trgovinskih preduzeća. One će razvijati svoju delatnost na liniji stručne pomoći poljoprivrednim organizacijama, na organizaciji raznih službi, na staranju o kadrovima, na proučavanju najnovijih metoda proizvodnje, na razvijanju naučnog rada u oblasti poljoprivrede, preko svojih instituta, raznih konferencija i savetovanja itd. One mogu organizovati, odnosno pokretati inicijativu za organizaciju konkretne tehničke pomoći koja će moći da dopre do svake zadruge, da pomogne u tehnologiji, u organizaciji i u radu, da prenosi iskustva itd.

O DALJEM RAZVOJU ZADRUŽNIH SAVEZA I KOMORA

Mislim da je sadašnja slabost zadružnih saveza u tome što su oni na sebe uzimali i izvesne operativne privredne funkcije. Zbog toga je, s jedne strane, opadala njihova društveno-politička uloga, a, s druge, ujedno i došlo do zakržljavanja republičkih komora. Uzrok tome je što su poslovni savezi – po poreklu, tradiciji, formama rada i pravnom sistemu – bili više vezani za zadružne saveze nego za komore. Stvaranjem novih poslovnih udruženja – čime u stvari poslovno udruživanje u poljoprivredi prekida neposrednu vezu sa zadružnim pokretom kao takvim – delatnost zadružnih saveza će se usmeriti prvenstveno na zadatke koji proističu iz njihove društveno-političke uloge. Zadružni savezi bez poslovnih saveza, dakle, postaju ono što treba da budu, naime: organizacije prvenstveno društveno-političkog tipa. Oni problemima poljoprivrede ne treba da pristupaju sa aspekta unapređenja proizvodnje, nego treba više da se bave organizacionim pitanjima zadruga, unapređenjem kooperacije, izučavanjem odnosa koji se ostvaruju na selu, problemom školovanja kadrova, političkim odnosima unutar zadruga itd. Znači, zadružni savezi treba da posmatraju poljoprivredu kroz društveno-ekonomske odnose koji se stvaraju na selu. Takva uloga zadružnog saveza je u zemlji koja ima još uvek jak sitnosopstvenički sektor u poljoprivredi, u zemlji gde se treba aktivno boriti za savez između radnih ljudi grada i sela – još i sad od velikog društvenog značaja. Zadružni savezi mogu svojom aktivnošću u oblasti političkog rada, vaspitanja, stvaranja nove svesti itd., znatno pomoći brži socijalistički preobražaj sela. Naravno, polazeći od takvih svojih prvenstvenih zadataka, zadružni savezi će i dalje moći da pružaju pomoć i u rešavanju stručnih, kadrovskih i sličnih problema unapređenja poljoprivredne proizvodnje.

Prema tome, ako bismo sasvim grubo podelili poslove između osnovnih organizacionih faktora u našoj poljoprivredi, mogli bismo ovako ilustrovati tu podelu.

Poslovna udruženja treba da budu nosioci udruživanja u poljoprivredi, koje je neophodno za kooperaciju u samoj proizvodnji i prometu. Komore bi bile glavni nosioci stručne saradnje i pružanja pomoći na liniji unapređenja proizvodnje, organizacije stručne i tehničke pomoći, stručno-tehnič-

ke inicijative, uzdizanja kadrova, naučnog istraživanja, da prate i izučavaju iskustva u zemlji i inostranstvu itd. Uz to, one bi obezbeđivale potrebnu saradnju sa planskim i drugim društvenim faktorima i iznosile probleme na koje nailaze i bile bi inicijator donošenja raznih organizacionih i drugih mera itd. I najzad, zadružni savezi treba da se bore za postepeno progresivno uključivanje radnog seljaštva u socijalističke odnose na bazi njihovih sopstvenih materijalnih interesa, štiteći ga u isto vreme od raznih birokratskih i drugih negativnih tendencija. Ako zadružni savez bude vršio te dva funkcije, on će, po mome mišljenju, imati pune ruke posla i potpuno će opravdati svoje postojanje. Na našem selu, naime, nemamo posla samo sa sitnosopstveničkim egoizmom i seljačkim konzervatizmom nego često i sa tendencijama da se na seljaka gleda više kao na objekt nekih ekonomskih operacija, a ne sa gledišta saveza između radnika i seljaka.

Prema tome, problem postojanja zadružnih saveza nije samo pitanje opštedruštvenog interesa nego u isto vreme i stvar radnog seljaka. Njegov interes najneposrednije dolazi do izražaja kroz zadružnu organizaciju. I dok taj interes postoji kao specifična pojava u jednom sloju radnog stanovništva, odnosno dok društvo mora o njemu voditi računa, mislim da je potrebna i organizacija koja se zove: zadružni savez. Sa daljim razvitkom poljoprivrede, sa njenim socijalističkim preobražajem itd. – to pitanje će se rešiti samo po sebi. Već danas će biti u Jugoslaviji niz zadruga kojima zadružni savezi praktički neće biti potrebni, jer su to jake privredne organizacije, sa raščišćenim odnosima prema članovima zadruga. Međutim, u velikoj većini slučajeva još nije takva situacija, ni materijalno ni po shvatanjima.

U diskusiji oko zadružnih saveza i komora izneseni su i predlozi o stvaranju u poljoprivredi jedinstvenog stručnog udruženja, koje bi nestalo spajanjem komora i zadružnih saveza. Međutim, u našem sistemu ne bi mogla postojati neka organizacija trećeg tipa između zadružnog saveza i komore, a nema ni potrebe za njom. Ako bi takvo udruženje trebalo da bude poslovnog tipa, tj. neka vrsta opštedržavnog poslovnog saveza, onda bi on bio štetan. To bi bilo direktno vraćanje na stari sistem administrativnog rukovođenja u poljoprivredi. Ako bi, međutim, ta organizacija trebalo da bude neki tip stručnog udruženja, onda nju već imamo u poljoprivrednim komorama. Znači, izmenili bismo samo ime, a ne

sadržinu. Mislim da komore mogu potpuno zadovoljiti specifične potrebe u toj oblasti stručnog udruživanja, pogotovu ako budu organizovane dovoljno elastično, tako da svi raznovrsni interesi poljoprivrednih proizvođača dođu u punoj meri do izražaja.

Suština udruživanja nije u jednostepenosti ili višestepenosti upravljanja, već u radnim i ekonomskim odnosima između radnih kolektiva odnosno u krajnjem rezultatu, između radnih ljudi. Kad je reč o čisto organizacionim formama, one mogu biti dobre ili loše i u jednostepenom i u višestepenom udruživanju. Osnovno je, međutim, pitanje unutrašnjih ekonomskih odnosa. Ako oni budu dobro postavljeni, neće postojati takve višestepene organizacije za koje neposredni proizvođači nisu ekonomski zainteresovani. Zato mislim da pitanje višestepenog ili jednostepenog udruživanja uglavnom ne bi trebalo podrobnije tretirati propisima, nego samo utvrditi pod kakvim se uslovima udruživanje uopšte može vršiti.

Sada se radi na novom zakonu o poslovnom udruživanju, koji treba da reguliše principe udruživanja za sve privredne grane. Kad taj zakon bude stupio na snagu, sva postojeća poslovna udruženja, uključujući i poslovne saveze, moraće se reorganizovati po principima toga zakona.¹

ULOGA KOMUNE U RAZVITKU POLJOPRIVREDE

Na kraju još nekoliko reči o ulozi komune u poljoprivredi. Svi se slažemo da komuna predstavlja vrlo značajan faktor za razvitak poljoprivrede. Međutim, komuna, kao društveno-ekonomski organizam, treba da deluje prvenstveno svojim privrednim planovima, svojom opštom ekonomskom politikom, određenim načinom korišćenja svojih fondova i sredstava i sl. Njeno mešanje u konkretna rešenja preduzeća i zadruga dovelo bi nas do obnavljanja birokratizma i lokalističke samovoljnosti prema privrednim organizacijama. A takvih pojava ima. Aktivnost komuna i srezova u smislu pomaganja zadruga i poljoprivrednih dobara odgovarajućim

¹ Zakon o udruživanju i poslovnoj saradnji u privredi usvojen u Saveznoj narodnoj skupštini 1960. godine (*Službeni list FNRJ*, 28/1960).

sredstvima nesumnjivo je korisna stvar. Ali svaka forma koja bi dovela do slabljenja samostalnosti i inicijative zadruga i radnih kolektiva donosi više štete nego koristi. Zato će biti potrebno da se paralelno sa rešavanjem problema poslovnog udruživanja u poljoprivredi preduzmu i potrebne mere u cilju likvidacije odstupanja od onih principa u odnosima između komuna i preduzeća, odnosno zadruga, koje smo već davno postavili. Konkretno, kada je reč o poslovnom udruživanju u poljoprivredi, zadatak narodnih odbora se sastoji u čuvanju zakonitosti i u svestranoj pomoći zadrugama i radnim kolektivima. A da li je neko poslovno udruženje zaista potrebno ili nije, o tome neka odlučuju u krajnjoj liniji same zainteresovane zadruga i preduzeća.

O TROŠKOVIMA PROIZVODNJE U POLJOPRIVREDI

*Iz govora na zboru, u Valjevu, 23. oktobra
1960. godine.*

Ovde je preuzet deo teksta koji je pod naslovom »Materijalna izgradnja i razvoj društvenih odnosa idu uporedo« objavljen u knjizi »Problemi naše socijalističke izgradnje«, VI, Kultura, Beograd 1965, str. 132-137. Naslov je dala redakcija.

[...]

Usko povezan sa tim zadacima [1] je i zadatak daljeg unapređenja naše poljoprivrede, a naročito dalje borbe za visoke prinose i za sređivanje i poboljšavanje sistema finansiranja i raspodele u poljoprivredi. Vi svi znate da smo poslednjih godina postigli veoma značajne uspehe u razvoju poljoprivrede. Ova godina to ponovo potvrđuje. Doduše, klimatski uslovi ove godine bili su lošiji nego prošle, što se, pored drugih faktora, odrazilo u nižem prosečnom prinosu po hektaru, ali je utoliko pre kurs na stabilizaciju visokih prinosa, putem odgovarajućih agrotehničkih mera, doživeo ove godine još jednu potvrdu. Iako su prinosi prosečno niži nego prošle godine, ipak smo proizveli ove godine 380.300 vagona pšenice i raži prema 157.100 u 1954. i 190.500 u 1952. godini. Slični odnosi očekuju se ove godine i u proizvodnji kukuruza. Prema tome, možemo reći da je kurs na visoke prinose kod nas već stabilizovan, mada još ne možemo biti zadovoljni postignutim rezultatima.

Međutim, ova godina nam je dala i nekoliko ozbiljnih pouka i ukazala na neke slabosti koje opterećuju našu poljoprivredu. To se naročito odnosi na problem troškova proizvodnje. Naime, troškovi proizvodnje su još uvek previsoki da bi se uklopili u postojeće cene poljoprivrednih proizvoda. Drugim rečima, pri datim cenama i ovogodišnjim prinosima troškovi proizvodnje su suviše visoki da bi omogućavali po-

ljoprivrednim organizacijama zadovoljavajuće prihode. Sta-
više, kod niza naših poljoprivrednih organizacija i zadruga sa
kooperacijom je došlo do većih ili manjih finansijskih gubi-
taka. To je dovelo zatim i do toga da se ponegde smanjilo in-
teresovanje komuna za ulaganja u poljoprivredu uopšte, a
napose u kooperaciju, kao i do toga da ponegde zadruge nisu
izvršile svoje obaveze prema seljacima-kooperantima. I jed-
no i drugo je nedopustivo ako želimo da održimo brz tempo
napretka poljoprivrede.

Gde su uzroci takvih pojava? Njih treba tražiti najpre u
samim proizvođačima. Nema sumnje da je jedan od prvih uz-
roka i u subjektivnom poslovanju pojedinih poljoprivrednih
dobara i zadruga. Često se išlo na nedovoljno rentabilne in-
vesticije, olako se prilazilo nedovoljno ispitanim agrotehnič-
kim operacijama. Zadruge su često bez prave računice stupa-
le u kooperativne odnose. Otvarale su se krupne stočarske
farme i na veliko se kupovala stoka a da se nije rešilo i pita-
nje moderne stočne ishrane itd. Sve su to slabosti subjektivne
prirode koje su, pre svega, posledica nedovoljnog iskustva i
nedovoljne tehničke i stručne pomoći. Greške takve vrste
često nanose veoma ozbiljne gubitke. No iskustva koja su u
tom pogledu stekla poljoprivredna dobra i zadruge treba da
im budu pouka da u sledećim godinama treba da rade druk-
čije.

Međutim, značajnija od toga je svakako činjenica da su
za tip poljoprivrede kakav kod nas nastaje prinosi po hektar-
u još uvek nedovoljno visoki.

Na 6 društvenih gazdinstava u NR Srbiji postignut je
(prema podacima Instituta za ekonomiku poljoprivrede u
Beogradu) u 1959/60. godini prosečan prinos pšenice od oko
42 mtc, po prosečnoj ceni koštanja od oko 26 dinara. Na dru-
gih 5 gazdinstava postignut je prosečan prinos od oko 29 mtc,
uz prosečnu cenu koštanja oko 33 dinara. Prema tome, na
gazdinstvima sa nižim prinosom pšenica je bila za 7 dinara
skuplja od one na gazdinstvima sa višim prinosima. A pogo-
tovo su te razlike jako dolazile do izražaja kod kooperacije.

Uostalom, jednostavna računica pokazuje da bi velika
većina gazdinstava i zadruge ostala bez gubitaka ako bi pri-
nosi po hektaru prosečno bili za nekoliko metarskih centi
viši. Drugim rečima, borba za visoke prinose treba i dalje da
ostane ključna karika naše poljoprivredne politike.

Međutim, stvar nije samo u tim uzrocima i zadacima.
Nema sumnje da i u našem ekonomskom sistemu na sektoru
poljoprivrede treba učiniti neke korake koji će taj sistem bo-
lje prilagoditi ciljevima naše poljoprivredne politike. Mi
smo, na primer, u raspodeli i finansiranju u oblasti poljopriv-
rede primenjivali mere koje su bile dobre u uslovima prošlo-
godišnjeg rekordnog uspeha poljoprivrede, a koje su se ove
godine pokazale kao nedovoljne. Kako su vreme i razni drugi
uzroci doveli do izvesnog sniženja prinosa po hektaru – a sa
takvim oscilacijama, makar i na višem nivou, ljudi će morati
da računaju još dugo – troškovi proizvodnje su automatski
porasli i snažnije opteretili naše privredne organizacije nego
prošle godine. Ovo pogotovo ako uzmiemo u obzir činjenicu
da imamo relativno niže cene poljoprivrednih proizvoda, što
je samo po sebi korisno za zemlju koja je u procesu brze in-
dustrijalizacije. Međutim, ako ostanemo na takvim cenama,
jasno je da poljoprivredi treba na drugi način – u obliku reg-
resa, subvencija itd. – nadoknaditi onaj prihod koji je neop-
hodan da bi položaj naše moderne poljoprivrede bio uskla-
đen sa položajem industrije i da bi ona bila sposobna ne
samo da se sama razvija nego i da održi živo interesovanje
preduzeća, zadruga, seljaka i komuna za njen razvoj. Drugim
rečima, u toku sledećih godina moramo razraditi jedan elastič-
niji i adekvatniji sistem raspodele i finansiranja u poljop-
rivredi koji će našim poljoprivrednim organizacijama kao i
industriji omogućiti čvrsto planiranje i neometan razvoj, a
radnim kolektivima u poljoprivredi što stabilnije prihode.

Teškoće u finansiranju kooperacije, o kojima sam govo-
rio, izazvale su tu i tamo u zadrugama i komunama diskusije
– da li se uopšte isplati kooperacija sa seljakom. Međutim,
očigledno je, s obzirom na ono što sam ranije govorio, da te
teškoće nemaju nikakve veze sa samom kooperacijom. One
samo ukazuju na to šta treba izmeniti, poboljšati, učiniti sta-
bilnijim u finansiranju i raspodeli u oblasti poljoprivrede,
što je svakako zadatak saveznih organa. Sem toga, one tako-
đe ponovo potvrđuju da je kooperacija moguća i uspešna
samo pri visokim prinosima po hektaru, znači pri moderno
opremljenim zadrugama i pri naprednijim agrotehničkim
merama. To drugo je u prvom redu stvar samih zadruga i
drugih socijalističkih poljoprivrednih gazdinstava.

Razume se, jedno je s drugim povezano. Upravo zato je
Savezno izvršno veće nedavno donelo odluku o vraćanju iz-

vesnih regresa dobrima i zadrugama kao i druge mere koje će olakšati rad zadruga i gazdinstava. Naravno, za sledeću i za kasnije godine moraćemo doneti i druge mere koje će radnim ljudima u poljoprivredi dati veću stabilnost u planiranju i prihodima, što će položaj naprednih poljoprivrednih gazdinstava i zadruga u najvećoj mogućoj meri izjednačiti sa položajem industrijskih preduzeća. Svakako, takva politika biće uspešna samo pod uslovom ako socijalistička gazdinstva i zadruge i sami budu učinili sve da postignu visoke prinose i što niže troškove proizvodnje.

Činjenica da pojedine zadruge nisu izvršile svoje obaveze prema seljacima u kooperaciji izazvala je tu i tamo kod seljaka diskusiju o tome da li se isplati dalje saradivati sa zadrugom. Međutim, i ti seljaci ne treba da gube iz vida to da je tu reč o određenim prelaznim teškoćama koje su izazvane uzrocima o kojima sam ranije govorio. Sasvim je jasno da naše zadruge bezuslovno moraju ispuniti svoje obaveze prema seljacima u kooperaciji. A poslednje mere Saveznog izvršnog veća im to i omogućuju. Naravno, ako su pojedine zadruge ušle bez računice u kooperaciju i gubile i pored mera koje je preduzelo Savezno izvršno veće, onda je to pouka za njih i za komune da ubuduće ne čine slične greške. Ali obaveze moraju da se ispune. Kooperacija može biti uspešna samo tada ako zadovoljava kako interes seljaka tako i interes zadruga. Zato u kooperaciju ne treba ići naglavačke, nego sa dobro proučenim računicama. I ne treba po svaku cenu težiti najrazvijenijim oblicima kooperacije, već onima koji u datim uslovima i pri datim sredstvima za proizvodnju najbolje odgovaraju interesima i shvatanjima seljaka i zadruga.

Naravno, seljaka ne treba prisiljavati da ide u kooperaciju. Ako on misli da može živeti bez saradnje sa zadrugom, neka mu bude po volji. Međutim, radni seljaci treba da vode računa o tome da se položaj u našoj zemlji veoma brzo menja. Sa razvitkom industrije sve više ljudi sa sela prelazi na rad u industriju i krupnu poljoprivrednu proizvodnju. Veća produktivnost rada u tim oblastima proizvodnje omogućuje tu brži porast životnog standarda, brže poboljšanje uslova života. Međutim, na zaostaloj primitivnoj poljoprivredi nemoć je dostići takvu produktivnost rada, pa prema tome ni takve životne uslove. Sasvim je prirodno da će oni koji ostanu na zaostaloj poljoprivrednoj proizvodnji ne samo dolaziti u sve veće teškoće u pogledu radne snage nego će zaostajati

i u pogledu porasta životnog standarda. Ma koliko ih naša država pomagala – a ona će radnim seljacima pomagati nezavisno da li su u kooperaciji ili van nje – ona ipak neće moći da nadoknadi ono što može da da radnom čoveku visokoproduktivan rad pomoću savremenih sredstava za proizvodnju. Prema tome, da bi radni seljak sebi poboljšavao životne uslove, biće mu neophodno da sve više saraduje sa zadrugom, da koristi preko nje savremena sredstva za proizvodnju i savremena agrotehnička znanja. Prema tome, put ka poboljšavanju životnih uslova radnog čoveka je prvenstveno u njegovoj saradnji sa zadrugom i sa drugim socijalističkim gazdinstvima, sa socijalističkom privredom uopšte. Kako će da saraduje, kada i pod kojim uslovima – to treba da bude stvar zdravih materijalnih interesa, kako seljaka kao radnog čoveka tako i zadruge kao nosioca ili organizatora proizvodnog procesa. Iz tih razloga bezuslovno moramo očuvati kako princip dobrovoljnosti tako i princip ekonomske opravdanosti svakog pojedinog oblika kooperacije, kako za zadrugu tako i za seljaka.

Prelazne teškoće u metodima finansiranja poljoprivrede ne treba ni u kom pogledu da izmene našu koncepciju modernizacije poljoprivrede i njenog socijalističkog preobražaja. Naprotiv, navedene teškoće su samo dokaz da treba što hitnije ceo mehanizam upravljanja poljoprivredom dovesti u sklad sa tom kooperacijom. U stvari, te teškoće i dolaze upravo zato što smo sa sistemom u izvesnom zakašnjenju za kretanjima u praksi.

[...]

NAPOMENA

[1] Prethodno je u ovom izlaganju bilo reči o zadacima vezanim za povećanje produktivnosti rada, za razvoj samoupravljanja, razvoj sistema raspodele i društvene kontrole.

VEĆINA NAŠIH TEŠKOĆA PROIZLAZI OTUDA ŠTO POLJOPRIVREDA ZAOSTAJE ZA RAZVITKOM PRIVREDE

*Izlaganje na sednici Koordinacionog odbora
Saveznog izvršnog veća, 28. juna 1962. godi-
ne.*

*Ovde se objavljuje neautorizovani stenogram
izlaganja koji je redigovan u Kabinetu Edvar-
da Kardelja, jula 1962. godine. Naslov je dala
redakcija.*

Slažem se sa stavovima i predlozima koji su izloženi u materijalu Komisije za proučavanje proizvodnih i ekonomskih uslova za dalji razvoj poljoprivrede. Izveštaj naglašava, kao osnovu pre svega probleme materijalnog položaja poljoprivrede; i stanovnište da u razvitku naše poljoprivrede i socijalističkog preobražaja sela nemamo samo jedan put i jedan metod, već kombinaciju raznih puteva i sredstava u zavisnosti od konkretnih uslova i mogućnosti, a to, u stvari, stvara optimalne uslove za razvoj poljoprivrede.

Slažem se sa mišljenjem prema kojem problem ekonomskog položaja poljoprivrede nije moguće rešiti nekom jed-nokratnom i trenutnom merom. Poljoprivreda je kod nas bila, a biće još u dogledno vreme, u jednom izuzetnom polo-žaju u odnosu na druge naše privredne grane, jer je pod ja-kim uticajem privatne sopstvenosti a u socijalističkom sek-toru postoje značajne razlike, u pogledu uslova za privređi-vanje. Zbog toga je ona znatno više pod pritiskom raznih ad-ministrativnih faktora nego ostala privreda, bar u nekim gra-nama proizvodnje. Krajnje je vreme da nađemo mehanizam koji će omogućiti da poljoprivreda ide u pogledu svog materijalnog položaja uporedo s razvitkom cele naše privrede. Inače bismo u poljoprivredi stalno imali ciklična kretanja, kao što je to slučaj poslednjih godina. Najpre dve-tri godine poljoprivredna proizvodnja pokazuje stalan uspon, što nije

rezultat samo klimatskih uslova, nego, pre svega, stvorenih materijalnih uslova koji omogućuju taj napredak; zatim neko vreme stagniramo, dok se ne dogovorimo da li treba ili ne nešto menjati. Kad se dogovorimo o merama, onda krenemo napred, a zatim opet dođe do stagniranja.

Potpuno je jasno da se unapređenje poljoprivredne proizvodnje neće postići ako se ne reši pitanje poboljšanja njenog materijalnog položaja. Ako taj problem ne bude rešen neće se moći uspešno krenuti dalje. Međutim, ni samim poboljšanjem materijalnog položaja poljoprivrede stvari se neće automatski rešiti. No obezbeđenje ekonomskog položaja stvorice prostor za delovanje subjektivnih snaga, bez čega se ne može poboljšati sadašnji položaj i postići bolji rezultati. Naročito komune treba stimulisati da budu zainteresovane za razvoj poljoprivrede. To će sigurno dati novi podstrek i elan za razvitak poljoprivrede. To će, naravno, uzrokovati određeno prelivanje akumulacije, za šta se treba dobro pripremiti, jer ne bismo smeli dozvoliti da poboljšanje materijalnog položaja poljoprivrede ide samo na račun preduzeća u industriji. Ako bismo to učinili, otežali bismo i razvoj industrije, smanjili potrošnu snagu industrijskog sektora, pa i lične potrošnje, što bi moralo voditi ka stagnaciji, pa i smanjivanju proizvodnje.

Ta prelivanja će, doduše, prouzrokovati izvesne prelazne teškoće, ali, posmatrano sa stanovišta našeg celokupnog razvoja to bi trebalo da bude korisno i sa društveno-ekonomskog stanovišta, jer bi dovelo i do preraspodele sredstava koja bi omogućila da se poljoprivredni rejoni ekonomski osamostale i da izvrši ravnomerniji raspored sredstava u zemlji. To bi uslovalo da se osetno smanji potreba za merama administrativnog prelivanja preko budžetskih dotacija između teritorija.

Ako se svim tim merama bude uspelo dati poljoprivredi stimulans za brži razvitak, ma koliko koštale, one će nam se isplatiti. Jer, u stvari, većina naših teškoća proizlazi otuda što razvitak poljoprivrede zaostaje za celokupnim razvitkom prirede.

U pogledu ostalih pitanja težište treba da bude na proširivanju socijalističkog sektora (kupovanjem i zakupljivanjem zemlje itd.), razvoju zadrugarstva odnosno kooperacije u poljoprivredi, industrijsko-poljoprivrednom i trgovinsko-poljoprivrednom udruživanju, što sve treba da postane fak-

tor povećanja ulaganja i razvijanja moderne poljoprivredne proizvodnje.

Što se tiče povećanja površina u socijalističkom sektoru, ne treba stavljati suviše akcenat na to kakve sve administrativne i druge mere treba preduzeti da bismo došli do zemlje, iako su neke od njih potrebne. Zemlje ima i može se do nje doći i bez nekog jakog administrativnog pritiska. Osnovno pitanje je u tome da se orijentišemo na prave faktore koji mogu sakupljati zemlju i stvarati socijalističko gazdinstvo. Čini mi se da to ovde, u materijalu nije uvek dovoljno jasno i odlučno postavljeno. Jer kad je reč o zemlji, ne možemo frontalno i u celoj zemlji na isti način postupati sa svim faktorima koji dolaze u obzir, nego se moramo ravnati prema konkretnim uslovima i mogućnosti. Sasvim se slažem da smo tu sporije išli nego što je trebalo i što smo mogli. Ako u tom pogledu zauzmemo odlučan kurs i nađemo prave faktore, koji treba da nose taj proces, onda ćemo ići i brže nego što pretpostavljamo. Tu prvenstveno mislim na zadrugarstvo, jer su zadruge u svakom slučaju najprirodniji i osnovni nosioci sakupljanja zemlje i formiranja socijalističkih gazdinstava. Pri tome najbitniju ulogu imaju zadružne ekonomije, koje su u našoj praksi često bile potcenjivane i još se često potcenjuju. Sada se, međutim, može sagledati da je to bila loša politika i da je u stvari zadruga osnovni faktor u sakupljanju zemlje. Na osnovu statističkih podataka, jasno se vidi da su najbrže do zemlje dolazile zadruge. Poljoprivredna dobra su kupila od 1954. do 1958. godine 3.774 ha, u 1959. godini – 9.349 ha, u 1960. godini – 6.935 ha. Opšte zemljoradničke zadruge su, međutim, kupile od 1954. do 1958. godine – 9.473 ha, u 1959. godini – 18.428 ha, a u 1960. godini – 27.995 ha. Istu sliku daje i zakup. Poljoprivredna dobra su uzela u zakup 1959. godine – 3.039 ha, a u 1960. godini – 21.236 ha. Zadruge su uzele u zakup 1959. godine – 50.400 ha, a 1960. godine – 116.088 ha.

To je i prirodno, jer u procesu diferencijacije na selu zadruga kod nas treba da igra ulogu sakupljača zemlje, kao što su nekada to učinili kapitalisti u periodu raspadanja sela u kapitalizmu. U našim uslovima, kad se selo raslojava, kada zemlja dolazi na tržište, jedino je zadruga u stanju da postepeno, hektar po hektar, sakuplja tu zemlju. Ako zadruga pri tome bude imala i društvenu podršku, onda će ovi procesi ići još brže. Pri tome je neopravdano da se zadružne ekonomije

oduzimaju zadrugama i priključuju postojećim ili stvaraju nova poljoprivredna dobra, jer se time raskida veza između zadruga i toga procesa. Međutim, same zadružne ekonomije treba ubrzano modernizovati.

Ako bismo išli na neke olakšice u pružanju kredita, mislim da bi taj proces išao još brže. Naravno, kada to govorim ne mislim da poljoprivredna dobra ne treba da idu na proširivanje svojih površina. Želim samo da kažem da upravo razvitak zadruga znači stvaranje modernih socijalističkih gazdinstava. U tom smislu i kooperacija je jedan prelazni put, i to jedan od najkraćih prelaznih puteva da se dođe do zemlje. U tom procesu najteži je problem u stvari formiranje novih poljoprivrednih krupnih gazdinstava, kada treba da se gradi tako reći sve od početka. Mislim da i takve investicije treba poduzimati, koliko god je to moguće i prema raspoloživim sredstvima, ali moramo računati s tim da je to dugotrajan i spor proces, koji može dati rezultate tek kroz izvestan broj godina.

Što se tiče same kooperacije, mislim da od nje ne treba praviti nikakvu dogmu. Na kraju krajeva, kooperacija nije nikakav naš pronalazak, ona se rodila u kapitalizmu, i početna je faza svakog ujedinjavanja u oblasti poljoprivrede. Kad bismo bili bogati, kad bismo mogli da kupujemo pšenicu i poljoprivredne proizvode van zemlje, a da u dovoljnoj količini izvozimo naše industrijske proizvode, mogli bismo primeniti najprostiji i najbezbolniji proces socijalističkog preobražaja poljoprivrede. Mogli bismo prosto da kupujemo zemlju i da tako formiramo moderna socijalistička gazdinstva. U tom slučaju ne bismo morali da brinemo brigu oko odnosa sa seljakom i oko razvoja proizvodnje na njegovoj zemlji, jer on i inače neće biti sposoban da konkuriše modernim, krupnim socijalističkim gazdinstvima. Međutim, pošto nismo u takvom položaju, pošto u našim uslovima ne možemo dovoljno brzo da idemo na razvijanje krupnijih socijalističkih gazdinstava i pored ulaganja maksimuma napora u tom pravcu, moramo se orijentisati i na korišćenje individualne seljačke proizvodnje.

Postavlja se pitanje na koji način koristiti seljačku proizvodnju. Kada moramo imati seljačku proizvodnju za mene je kooperacija jedini izlaz, ako nećemo da stimulišemo ujedno i kapitalistički razvitak na selu. Mislim da je u ovakvoj situaciji 10 hektara zemlje ipak dovoljno da neko ko bi razvijao

svoje gazdinstvo u pravcu maksimalne intenzivnosti proizvodnje postane ozbiljan faktor kapitalističkog razvitka na selu. Zato mislim da je neophodno da u toj prelaznoj fazi razmišljamo i o načinu kako seljaka na njegovoj zemlji orijentisati i kako iz te zemlje izvući maksimum. Čini mi se da se kod nas privredna uloga kooperacije ponekad potcenjuje. Nju, međutim, ne treba potcenjivati, ma koliko ona izostajala u pogledu tržišnih viškova za socijalističkim gazdinstvima. Dalje, ostaje činjenica da seljak mora da jede, i ako neće sam dovoljno proizvesti, onda će kupovati na tržištu, tako da je i pšenica koju seljak proizvodi i sam pojede takođe deo naše ukupne potrošnje.

Kad se pogledaju podaci, vidi se da je kooperacija neko vreme rasla vrlo brzo, upravo skokovito, a da je poslednjih godina počela naglo da pada. Kooperacija je počela da pada iz istih razloga iz kojih su i naša poljoprivredna gazdinstva došla u deficite i raznorazne nezgode. Međutim, niko ne predlaže da se gazdinstva zbog toga ukinu, nego svi tražimo puta i načina kako da se ona razvijaju i oslobode teškoća u kojima se sada nalaze. Uveren sam, ako budemo iste uslove dali i zadrugama u oblasti kooperacije koje dajemo drugim krupnim gazdinstvima, da ćemo od kooperacije imati ozbiljne koristi.

U našoj poljoprivrednoj politici ne bismo smeli više postavljati pitanje šta je centralno, a šta nije. Za mene je centralno sve ono što u datim uslovima može da da rezultate. Danas treba da uložimo maksimalne napore da razvijamo socijalistička dobra kako preko njih tako i preko zadružnih ekonomija, a i preko trgovine, industrije itd. Tome treba prilagoditi i naš stav u pogledu cene za zemlju. Mislim da je dovoljno da se postavi maksimum do kojeg će zajednica učestvovati pri kupovini zemlje, a ostaviti poljoprivrednim organizacijama da plate i skuplje, ukoliko nađu za to računicu s obzirom na mogućnost intenzivnog iskorišćavanja zemlje koja je u pitanju. S druge strane, zadrugama koje imaju mogućnosti za kooperaciju treba omogućiti normalne uslove da mogu da idu u kooperativne odnose. A za to su, po mome mišljenju, potrebne dve stvari: prvo, da budemo načisto da je takav proces moguć samo ako imamo određenu opštu politiku prema seljaku. A imam utisak da je ovaj materijal baš u tom pogledu premalo određen. On, dođuše, daje neke predloge, ali uglavnom ipak prepušta seljaka nekakvim opštim uslovima po-

ljoprivrede i nije dovoljno konkretan u pogledu ograničavanja individualnog seljaka. Slažem se da ne treba da se orijentiramo na neku politiku »mrcvarenja« seljaka, ali mislim da moramo imati jedan sasvim čvrst kurs na to da ne damo individualnom seljaku da se razvija van kooperacije, pa makar imali od toga trenutno i štete, jer će ta šteta biti u konačnom rezultatu daleko manja nego što bi bila ako bismo seljaka pre pustili samom sebi, tj. da se van kooperacije bogati. Zato bi trebalo da budemo radikalniji, odlučniji u pogledu subvencija, regresa i drugih mera koje se predlažu. Mislim da seljak ne treba da dobije nikakve regrese, ni subvencije, bilo u đubrivu, bilo u mašinama i drugim uslugama ako nije u kooperaciji. Bolje je čak da zadružna birokratija pojede jedan deo tih sredstava nego da se njima učvršćuje individualni gazda na svojoj zemlji.

Sem toga, nije tačno da je sve razlike u maržama »poje-la« zadružna birokratija.

Takav naš kurs će seljak godinu-dve možda osećati kao stezanje, ali će ga to navesti da ulazi u dugoročniju kooperaciju sa zadrugama i socijalističkom privredom pod mnogo povoljnijim uslovima što će samo poboljšati položaj radnog seljaka. Ja doduše ne mogu ovo nikakvim ciframa dokazati, ali sam uveren da bez takve politike ograničavanja razvoja individualnog seljaka u pravcu kapitalizma nećemo imati ni kooperacije.

Jedan od faktora koji nam može umnogome pomoći u odnosu prema seljaku jesu cene poljoprivrednih proizvoda. Moje je mišljenje da u pogledu cena u poljoprivredi baš zbog njene postojeće strukture i dalje moramo ići drugim putem nego u ostaloj privredi. Drugim rečima, ne bi trebalo da prosto povećavamo cene u poljoprivredi; trebalo bi koliko je najviše moguće, primenjivati premije i putem njih povećavati otkupne cene, dajući te premije samo socijalističkim gazdinstvima i zadrugama koje će ih na određen način deliti sa seljakom. Znači, seljak ne bi mogao automatski koristiti za sebe sve prednosti koje će doneti poljoprivredi promene u pogledu poboljšanja materijalnog položaja ove privredne grane. Prednosti koje poljoprivreda dobija treba da pomognu pre svega zadrugama da se intenzivnije okrenu ka dugoročnijoj kooperaciji sa seljakom i poljoprivrednim dobrima da se oslobode teškoća u kojima se sada nalaze.

Naši rezultati u poljoprivredi bili bi polovični ako bismo dozvolili da seljak preterano dobije od povećanja cena, tj. više nego što će sam doprineti povećanju proizvodnje. Međutim, ako seljak povećanjem proizvodnje i kooperacijom znatno više ostvari, onda je to u redu i treba i više da dobije. U suprotnom slučaju, to jest povećanjem prihoda individualnog seljaka samo na bazi povećanja cena, a pri postojećoj proizvodnji, on bi se učvrstio na takvoj osnovi i ne samo da ne bismo imali kooperacije nego ne bismo imali ni zemlje za otkup i cene bi počele da rastu. Zato je jedan od uslova za sprovođenje i uspešno ostvarenje naše politike u poljoprivredi da povećanje cena sprovedemo na takav način da seljak ne dođe do većeg udela u ceni, sem kooperacijom i u skladu s povećanjem proizvodnje.

Ako ostanemo na principu da je zadruga glavni otkuplivač zemlje i otkuplivač privatnog sektora za kooperativnu proizvodnju, onda treba da joj omogućimo da sredstva koja joj dajemo u vidu premija može deliti na odgovarajući način sa seljakom u kooperaciji, dok seljak van kooperacije ne bi trebalo da dođe do tih sredstava. Druga je stvar kako da se to tehnički izvede. Prigovara se da takav stav ne stimuliše zadrugu na proizvodnu kooperaciju, jer bi ona u tom slučaju dobijala istu premiju, bez obzira da li nešto radi ili ne. Međutim, ako stvari postavimo tako da nosilac kooperativnih odnosa bude ekonomija, a ne zadruga kao celina ili zadružni savez, onda će biti jasnije šta je dohodak na osnovu kooperativnih odnosa a šta zarada na otkupu.

Izneo bih još neke primedbe koje sam uočio čitajući ovaj materijal: mislim da je pitanje industrije i trgovine u poljoprivredi u načelu u materijalu dobro postavljeno. Mislim da smo taj problem u praksi potcenjivali mada smo načelno o tome stalno govorili. U praksi nismo našli odgovarajuće forme povezivanja preduzeća sa seljakom u kooperaciji. Karakteristično je da je seljak tako reći izčezao iz proizvodnje industrijskog bilja. Čini mi se da je i to jedno od područja gde bismo seljaka najlakše držali . . . Površine pod industrijskim biljem su na individualnim gazdinstvima opale, proizvodnja se nije pomakla napred. Drugim rečima, naša industrijska preduzeća imaju prema seljaku isti odnos kao što je on bio u staroj Jugoslaviji . . . Minimalna stopa porasta jasno pokazuje da socijalistički sektor nije imao ozbiljnijeg uticaja na to kako se obrađuje zemlja na individualnom sektoru. To govo-

ri da odnos industrije prema proizvođaču nije takav da bi industrija mogla da utiče na proizvodnju, jer su se zadruga te postavile samo kao trgovački posrednik između seljaka i industrijskog preduzeća. Nisam za to da preduzeće samo sakuplja seljake proizvođače industrijskih kultura. Slažem se da to treba da radi zadruga, ali na drukčiji način nego dosad, tako, da ona ili jedan njen deo u stvari postane neke vrste sastavni deo industrijskog preduzeća u smislu predloga koji su razrađeni u materijalima, u pravcu razvijanja industrijsko-poljoprivredno-zadružnih zajednica. One bi bile zainteresovane kao nosilac proizvodne kooperacije u koju će i industrija ulagati sredstva, pretvarajući postepeno seljake u svoje radnike. Mislim da bismo mogli postići dobre rezultate ako bismo se odlučnije orijentisali u tom pravcu. U takvoj kooperaciji sa industrijom verovatno bismo mogli rešiti i problem jedinstva poljoprivrede u zadruzi, a i mogućnosti specijalizacije. Zadruga kao celina bila bi samostalna, ali bi bila u jednom svom sektoru, sa jednim svojim pogonom, udružena sa industrijskim preduzećem s tim da u tom pogonu zajedno odlučuju: zadruga i preduzeće. Kad bismo dalje razradili tu tezu, mislim da bi se moglo još mnogo šta učiniti.

U pogledu učešća trgovine u prometu poljoprivrednih proizvoda mislim da je osnovno da se onemogućiti da prekupci trgovinskih preduzeća nabijaju cene. Međutim, veliko je pitanje ne bi li se u jednoj specifičnoj kooperaciji između krupnih trgovinskih preduzeća i zadruga ili pojedinih delova zadruga takođe našla jedna forma proizvodne kooperacije. Na primer, u formi ogranaka koji su u zadruzi, ali koji su istovremeno svaki za sebe u vrlo uskoj finansijskoj povezanosti sa trgovinskim preduzećem. Takvom bismo kooperacijom postigli da seljak ne bi mogao da šeta od kupca do kupca i da iznuđava višu cenu, budući da bi bio pod neposrednom kontrolom socijalističkog društva. Istovremeno, to bi proširilo područje socijalističke inicijative na selu.

Ima raznih dokazivanja kako nama zadruga nisu uopšte potrebne. Međutim, sva su ta kolebanja u stvari posledica naših teškoća u poljoprivredi u toku poslednjih godina zbog kojih je zadruga, sa slabom materijalnom bazom, morala, naravno, biti tri puta više pogodena nego poljoprivredno dobro. Čim se poljoprivreda malo popravi, odmah će i zadruga oživeti i pokazaće se u sasvim drugoj ulozi. Mislim da bi trebalo zadrugama dati kao težište, pored otkupa i povezivanja

o čemu sam napred govorio, da stvaraju i šire svoje ekonomije, s tim da kooperacija u biljnoj proizvodnji bude dopunjena sa kooperacijom u određenim vrstama stočarstva. Mislim da će takva kooperacija još za prilično dug period biti vrlo značajna, a na nekim područjima možda – bar u sadašnjim uslovima – čak jeftinija nego proizvodnja na socijalističkim gazdinstvima. Prema tome, zadruga bi sa svojom ekonomijom i s jednom stočarskom i ratarskom kooperacijom mogla da odigra veoma značajnu ulogu na našem selu. Sem toga, ona bi mogla da razvija i najelementarniju preradu na selu uključujući i kućnu radinost. Mislim da moramo vrlo jasno i odlučno reći da nema socijalističkog preobražaja sela bez poljoprivredne zadruga. U tom cilju bi trebalo detaljnije razraditi sve metode njenog rada. Slažem se da ne treba istaći parolu zadruga-opština. To bi bila besmislica. Naravno, ne treba po svaku cenu ostavljati zakržljale zadruga u svakom zaseoku koje nemaju perspektive. Treba tražiti ekonomska merila. Može se negde zadruga organizovati na teritoriji cele opštine, a u drugom slučaju će biti 3 i više zadruga na jednoj opštini. Možda bi trebalo nešto više reći i o organizaciji zadruga, o unutrašnjim odnosima u njoj. Centralno je pitanje: ko treba da sprovodi u zadruzi kooperaciju, da li je to zadružni savez ili neki drugi faktor. Moje je mišljenje da bi nosilac kooperacije trebalo da bude zadružna ekonomija. Ekonomska jedinica, koja se zove ekonomija, treba da raspolaze traktorima i drugim sredstvima za proizvodnju. Ona prema svojim ekonomskim računama ulazi u određene kooperativne odnose sa seljakom, kupuje zemlju, uzima je u zakup itd. Sasvim je sigurno da bi uspostavljanje određenog odnosa između ekonomije i kooperacije dalo kooperaciji mnogo dugoročnije forme i stabilniji sadržaj. Takva ekonomija može, naime, da se bavi stočarstvom u kooperaciji, može na istoj osnovi uzimati od seljaka i stočnu hranu. Drugim rečima, sopstvenu proizvodnju može kombinovati sa kooperacijom, sa seljakom. To neka gazdinstva vrlo oprezno rade više iz političkih razloga nego iz materijalnih potreba i pokazalo se da je to moguće stvoriti. U takvim uslovima zadruga bi preko svoje ekonomije sve više privlačila seljaka kao poljoprivrednog radnika, angažujući ga kao seljaka, a ne kao što se to ponegde sada radi da se seljaci u takvoj kooperaciji i socijalno osiguravaju kao industrijski radnici. Ako postojeći propisi o socijalnom osiguranju nameću privredi prevelike terete, zbog takve kooperacije sa seljakom, treba ih menjati.

Mislim da bi svaka centralizirana akcija u oblasti agrotehničkog minimuma bila loša, i da bi nas dovela u teške sukobe sa seljakom a ekonomskog uspeha ne bi bilo. Agrotehnički minimum možemo propisati samo tamo gde imamo i sva potrebna sredstva i ljude za njegovo sprovođenje. U razradi toga pitanja mislim da bi trebalo jasnije reći nego što je to učinjeno: na to treba ići što više decentralizovano, što više se prilagođavajući mesnim uslovima. Mehanizacija i kadrovi su najbolja garantija uspeha. Samo uspeh može opravdati i eventualnu prinudu ako je negde bude, ali ako uspeha ne bi bilo, prinuda bi dejstvovala razarajuće.

U svakom slučaju, ja sam za to da opštinama omogućimo da preduzimaju razne mere da bi otežale položaj ljudi koji drže zemlju, a ne koriste je. U tom sklopu treba posmatrati i agrotehnički minimum. U nekim slučajevima moglo bi se ići i na administrativne mere, na eksproprijaciju, jer nam zakon o eksproprijaciji daje te mogućnosti. Naravno, to ne bi smelo da bude pravilo, ali na pojedinim mestima, na primer gde hoćemo od slabih da stvorimo jača i aktivna preduzeća, možda bi trebalo ići na eksproprijaciju.

Što se tiče malih mašina za seljaka, mislim da se u to ne bismo smeli upuštati. I ovo pitanje treba postaviti sebi sa stanovišta socijalističkog preobražaja poljoprivrede. To možemo postići samo na dva načina: ili administrativnim putem, silom, likvidirati privatnog seljaka, ili ga ekonomskim putem, u kojem će i on naći svoj interes, uvoditi u neke odnose sa socijalističkim sektorom, razvijajući tako i sam taj sektor i socijalističke odnose na selu. Mislim da trećeg puta nema.

Poreska politika, koja se ovde predlaže, mislim da je opravdana, mada ne treba preterati sa raznim opštim poreskim pritiscima, jer se upravo na tom području svako preterivanje može neposredno negativno odraziti na proizvodnju.

Mislim da je osnovna stvar da komunama i republikama damo veću mogućnost primene raznih mera. Tako bi trebalo omogućiti da republike donesu neke opšte propise prema kojima bi komune donosile konkretne propise, s tim što bi morale tražiti odobrenje ili potvrdu konkretnih instrumenata od strane republike ili sreza. Ovo zato što mere na području poreza mogu biti veoma osetljive. Tako bi verovatno bilo loše kad bismo, na primer, u Vojvodini uveli neku oštru progresivu u porezu, jer bi to dovelo prilično velik sektor poljoprivrede u težak položaj. Ali u nekim drugim uslovima, na pri-

mer u blizini velikih gradova, to je sasvim moguće. Uopšte mislim da bi trebalo više diferencirati poreze u poljoprivredi. Sada je celokupno oporezivanje seljaka vezano za katarski prihod i na još neke prireze na bazi dohotka. Ovaj porez je još uvek vezan samo za poljoprivredu, a seljaci znatno zarade i od drugih delatnosti. Mogućnosti sticanja zarade su vezane i za različite uslove. Zbog toga bi trebalo da oporezivanje seljaka bude vezano i za specifične uslove sticanja dohotka, jer na primer, blizina industrijskih područja omogućuje daleko veću zaradu, i to na razne načine. Isto tako bi trebalo posebno razmotriti oporezivanje ukupnog dohotka kod seljaka-radnika. To bi mogla biti korisna mera, jer je i inače socijalna nepravda da radnik koji ima zemlju i dopunski dohodak sa nje bude, na primer, u odnosu na socijalno osiguranje pa i u pogledu poreza na lični dohodak jednako tretiran kao onaj koji nema nikakvog izvora dohotka van svog rada.

Što se tiče melioracija, njih treba posmatrati i kao trenutno i kao dugoročno pitanje. S obzirom na našu sadašnju situaciju, ne treba preduzimati neke nove dugoročne melioracije. S istim sredstvima možemo za par godina postići efekat koji će nam omogućiti da kasnije pitanje dugoročnih melioracija rešavamo daleko lakše nego danas. I drugo, svaku melioraciju, i veću i manju, ubuduće treba vezivati sa tim da je zemlja u društvenoj svojini ili da bude potpuno pod ugovorima angažovana u dugoročnoj proizvodnoj kooperaciji.

Van toga ne bi trebalo davati nikakve kredite za melioracije. Besmisleno je ulagati sredstva na melioracije za individualnu seljačku privredu koja te melioracije ne bi iskoristila. Bolje je onda ta sredstva dati za kupovinu zemlje. A tamo gde su već izvršene ili su u toku melioracije, trebalo bi doneti rigorozne propise o agrotehničkom minimumu koji bi trebalo da obuhvati svu zemlju na meliorisanim područjima. Što se tiče manjih i finansijski nerentabilnih dobara, trebalo bi razmotriti koji su uzroci njihove nerentabilnosti, pa im ili dati kredite za saniranje finansijskog stanja ili neka od njih pripojiti ekonomski jačim dobrima.

Ja sam za jak rezervni fond u poljoprivredi, radi saniranja stanja koje izazivaju iz godine u godinu nepovoljni klimatski uslovi i drugi uzroci. Nezavisno od toga da li ćemo i u nepovoljnim klimatskim uslovima imati velik obim proizvodnje i visoke prinose, sasvim je sigurno da će gubici biti ve-

liki. Mi moramo naći odgovarajuća rešenja za pokriće gubitaka i pokriće povećanih troškova u poljoprivrednoj proizvodnji, a posebno treba prostudirati da li to treba da bude u formi opšteg rezervnog fonda ili nekog fonda osiguranja ili u nekoj drugoj formi.

U investicionoj politici ne bi se trebalo orijentisati na relativno veliku centralizaciju sredstava. Sa promenama u celokupnom položaju poljoprivrede ona će doći do većih sredstava odozdo, a angažovaće se i sredstva koja su do sada bila umrtvljena. Ni komune ni republike nisu bile dovoljno zainteresovane za ulaganje u poljoprivredi. Zato bi trebalo raditi na tome, koliko god je to moguće, da se sredstva stvaraju u bazi, naročito ona namenjena kupovini zemlje. Ako bi se kupovina zemlje vezivala za sredstva centralnih fondova, to ne bi bila nikakva garancija da ćemo doći do zemlje. Naprotiv, fondovi za kupovinu zemlje treba da budu u bazi. Čak nisu ni potrebni neki posebni fondovi, treba samo zadrugama i drugim socijalističkim gazdinstvima reći da kupuju gde god mogu i što više mogu zemlje samo ako im se isplati, i oni će kupovati.

S druge strane, sredstva koja treba centralizovati za poljoprivredu treba u što većoj meri centralizovati na nivou republike. U vezi s tim republike bi trebalo da budu jedan od faktora koji će usmeravati i pospešivati razvoj poljoprivrede. Privredna komora bi trebalo da organizuje ne samo tehničku pomoć u užem smislu nego i veću stručnu pomoć preduzećima i zadrugama, pružajući sve potrebne informacije i instrukcije, bez nametanja nekakvih formula i recepata.

NAPOMENA

[1] Broj kooperanata u periodu od 1957. do 1962. godine kretao se ovako: 1957 – 35.103; 1958 – 282.770; 1959 – 702.797; 1960 – 801.213; 1961 – 725.507. (Videti: *Statistički godišnjak SFRJ – 1963*, str. 152.)

USTAV GARANTUJE SELJAKU PRAVNU I POLITIČKU STABILNOST NJEVOGOG GAZDINSTVA

Deo Elaborata u Prednacrtu ustava koji je podnet na zajedničkoj sednici Savezne narodne skupštine i Saveznog odbora SSRN Jugoslavije 20. septembra 1962. godine.

Ovde je preuzet deo teksta koji je pod naslovom »Novi ustav Socijalističke Jugoslavije« objavljen u knjizi »Problemi naše socijalističke izgradnje«, VI, Kultura, Beograd 1965, str. 46–51, i 105–106. Naslov je dala redakcija.

[...]

Ustav ne tretira svaki individualni rad s ličnim sredstvima rada kao nesocijalistički ekonomski odnos. U uslovima krupne socijalističke proizvodnje nesocijalističkim oblikom ekonomskih odnosa treba smatrati samo one odnose koji proizlaze iz eksploatacije i prisvajanja proizvoda tuđeg rada. Pravo na lični rad treba tretirati kao sastavni deo pitanja o slobodi rada i prava na rad, sve dok takav radnik nikoga ne eksploatiše, ne zapošljava tuđu radnu snagu i izvršava prema društvenoj zajednici jednake obaveze kao i radnik u bilo kojoj drugoj socijalističkoj društvenoj radnoj organizaciji. Razume se, celokupan ekonomski razvoj naše zemlje odrediće gde i u kojim oblastima će se takav lični rad još ekonomski isplatiti. Ljudi će sami napuštati takav rad tamo gde nastanu produktivniji oblici društvenog rada, a tamo gde takvih oblika ne bude, u društvenom je interesu da se održi i neguje lični rad sopstvenim sredstvima rada.

U tom smislu ustav prepušta zakonu da reguliše lični rad kao takav, dovodeći ga u sklad sa socijalističkim ekonomskim odnosima.

Svakako, *poljoprivreda* je područje gde se privatna privredna delatnost najduže zadržala. Ekonomski, opštedruštveni i istorijski razlozi za takvo stanje poznati su i ne bih se ovde na tome zadržavao. Međutim, i na tom području, a po-

sebno poslednjih godina, socijalistički sektor stalno jača bilo na osnovu porasta i jačanja društvenih poljoprivrednih organizacija, bilo na osnovu kooperativnih odnosa socijalističke privrede s individualnim poljoprivrednim proizvođačem.

Da bi se videle tendencije u poljoprivredi i njihov uticaj na našu društvenu strukturu, izneću samo nekoliko podataka.

Sve do 1951. godine udeo društvenog sektora poljoprivrede – ne računajući kooperaciju – u ukupnom društvenom proizvodu iz poljoprivrede kretao se oko 7,5%, dok se za poslednjih deset godina popeo na 14%. Što se tiče oraničnih površina, udeo društvenog sektora je tu porastao od oko 8% u 1957. na oko 12% u 1961. godini.

Međutim, osnovni pokazatelj dosadašnjeg napretka u pogledu socijalističkog preobražaja i unapređenja poljoprivrede je, pre svega, u sve većem udelu društvenog sektora u proizvodnji i podmirenju tržišnih viškova. U tom pogledu uspeli su znatno veći.

Naime, sa 12% oraničnih površina društvena gazdinstva dala su od ukupne proizvodnje u 1961. godini:

Pšenice	23,8%
Kukuruz	14,6%
Šećerne repe	47,1%
Suncokreta	31,5%

I dalje, socijalistički sektor svojom tehničkom i stručnom opremljenošću odlučujuće utiče na znatan deo proizvodnje putem kooperacije. Od ukupne proizvodnje nekih kultura, u kooperaciji je bilo proizvedeno u 1960. godini:

Pšenice	19,7%
Kukuruz	13,6%
Šećerne repe	41,7%
Suncokreta	49,5%

Daleko veći značaj ima socijalistički sektor u podmirenju tržišnih viškova. U ukupnom podmirenju svih tržišnih viškova društvena gazdinstva – bez kooperacije – dala su u 1960. godini oko 26%, a u ovoj godini očekuje se da će zajed-

no sa kooperacijom u osnovnim ratarskim proizvodima učestvovati sa blizu 50%.

Socijalistički sektor već obezbeđuje za tu potrebu, bilo direktno s gazdinstava bilo putem kooperacije, oko 85% pšenice, oko 65% kukuruza i 100% šećerne repe, suncokreta i uljane repice. Ako tome dodamo da su socijalistička gazdinstva i kooperacija obezbedili 1961. godine 85% nabavke svinja, a samo gazdinstva (podataka za kooperaciju nema) 26% nabavke goveda i 54% mleka, onda je očigledno da ekonomski i društveno-politički značaj socijalističkog sektora u poljoprivredi daleko prevazilazi udeo društvene svojine poljoprivrednih površina.

Sem toga, celokupan naš privredni razvoj, a posebno proces industrijalizacije, izazvao je niz procesa koji su uticali i koji i dalje utiču na postepenu promenu društvene strukture samog privatnosopstveničkog sela.

U 1961. godini od poljoprivrede, šumarstva i ribarstva živeo je oko 51% stanovništva, a još u 1953. godini imali smo blizu 67% stanovništva u tim privrednim delatnostima. Ako se od toga odbiju poljoprivredni radnici socijalističkog sektora, proizlazi da je procenat stanovništva koje živi od privatnog seljačkog gazdinstva već znatno ispod 50% ukupnog stanovništva Jugoslavije. Slika se pogotovo menja ako se ima u vidu da znatan deo seljaštva ima u stvari veće dohotke od delatnosti van poljoprivrede, to jest od rada u socijalističkom sektoru, nego od sopstvenog gazdinstva. Drugim rečima, danas već velika većina našeg stanovništva živi u uslovima socijalističke privrede.

Uporedo s tim znatno su se izmenili struktura i karakter seljačkih gazdinstava. Na primer, prema popisu individualnih gazdinstava u 1960. godini, 74% individualnih gazdinstava u Vojvodini ima dovoljno ili suviše vlastite radne snage, 8% uzima i daje radnu snagu, a svega je 17% ima nedovoljno. Pri tome su u ovoj poslednjoj kategoriji pretežno gazdinstva od 1-2 ha, što znači da zapošljavanje dopunske tuđe radne

¹ Prema definitivnim podacima (Savezni zavod za statistiku), u 1962. godini društvena gazdinstva, bez kooperacije, učestvovala su u tržišnim viškovima (otkupu) poljoprivrede sa 40 odsto; društvena gazdinstva zajedno sa kooperacijom učestvovala su, međutim, u tržišnim viškovima pšenice sa 86 odsto i kukuruza sa 72 odsto.

snage tu ne može biti neka baza kapitalističkih tendencija na selu, već ima druge razloge.

Znači da relativno mali broj gazdinstava ima mogućnosti za korišćenje tuđe radne snage s tendencijom da ostvaruje izvesnu akumulaciju na toj osnovi, pogotovo još kad se zna da je zemljišni maksimum ograničen na 10 ha.

Karakteristični su i sledeći podaci:

U 1961. godini od ukupnog broja aktivnih stanovnika – koji su po zanimanju poljoprivrednici, ribari i šumski radnici – preko 28% je u doba života od 50 godina naviše. Međutim, u ostalim grupama zanimanja taj procenat ne prelazi 15%, a u industriji, rudarstvu i zanatstvu dostiže jedva 11%. Drugim rečima, aktivna lica stara od 20–34 godine u poljoprivredi čine oko 35%, u industriji 55%, a u svim ostalim grupama zanimanja preko 40%. Sve to pokazuje koliko je jak odliv mlade radne snage sa sela. Dalje, u periodu 1953–1961. godine broj aktivnih lica u poljoprivredi opao je za 11,6%, dok je u istom periodu broj svih aktivnih lica porastao za 6,4%.

Sve to pokazuje da je naša politika na selu dala pozitivne rezultate kako s gledišta unapređenja poljoprivrede tako i s gledišta njenog socijalističkog preobražaja. Nasuprot proricanjima raznih kritičara da će ta politika dovesti do jačanja kapitalističkih elemenata na selu, navedene činjenice govore suprotno.

Prema tome, možemo reći da je naša poljoprivreda danas u stvari sasvim nešto drugo nego što je bila pre deset godina. Ona ne samo da nije više monopol sitnog privatnog sopstvenika već se u njoj sve više afirmiše dominantni uticaj krupne socijalističke proizvodnje. Da smo bili materijalno sposobniji i znali bolje koristiti posledice svih tih procesa, svakako bi ceo taj razvoj išao još bržim tempom.

U našoj praksi pokazuju se tri posledice tih procesa. Prvo, može se kupiti sve više zemlje pod ekonomski povoljnim i opravdanim uslovima. Drugo, sve veći broj seljaka dolazi u položaj da kooperacija sa socijalističkom privredom postaje njegov elementarni interes. I treće, sve veći broj poseda usitnjava se u rukama nepoljoprivrednog stanovništva ili malog seljaka, koji veći deo svojih dohodaka dobija iz delatnosti van poljoprivrede, zbog čega je veći deo tih površina veoma neracionalno obrađen, čak znatno ispod prosečnog nivoa zaostale seljačke poljoprivrede.

Ako želimo da utičemo na te procese i da ih usmeravamo – a to je neophodno, ako ni zbog čega drugog ono zbog ekonomskih potreba u oblasti poljoprivrede, koje predstavlja naš ozbiljan privredni problem – potrebno je da se naša društvena zajednica još odlučnije orijentiše na kupovanje zemlje u cilju stvaranja i jačanja postojećih društveno-poljoprivrednih gazdinstava, zadružnih ekonomija ili industrijsko-poljoprivrednih kombinata. Isto tako, treba još odlučnije razvijati sve moguće oblike kooperacije s onim seljacima koji i dalje žive i koji će živeti na svojim privatnim parcelama. I najzad, odlučnije treba preduzimati sve potrebne mere da sopstvenici zemlje koja se danas veoma neracionalno obrađuje proizvode na njoj intenzivnije, ili da je se odreknu u korist socijalističkog sektora. Dakako, naša društvena zajednica ne treba da se meša u to kako ljudi obrađuju i drže svoje vrtiće i okućnice. Ali kad je reč o zemljišnim površinama koje su po svojoj prirodi namenjene poljoprivrednoj proizvodnji, društvena zajednica ima pravo da traži od sopstvenika te zemlje da imaju u vidu ne samo svoj lični već i zajednički, društveni interes.

U skladu sa takvim stanjem i sa takvim ciljevima socijalističkog društva u oblasti poljoprivrede ustav tretira sve društveno-ekonomske i pravno-političke probleme koji se odnose na tu oblast. Slično kao u zanatstvu, ustav izuzetno dozvoljava u oblasti poljoprivrede privatnu svojinu zemlje i sredstava proizvodnje, kao i zapošljavanje dopunske radne snage pod uslovima i u granicama koje će propisati zakon. U okviru tih propisa, prema tome, naš ustav obezbeđuje radnom seljaku pravnu i političku stabilnost položaja njegovog gazdinstva, kao i njegovo pravo da se dobrovoljno odlučuje da li će i dalje raditi sam na svom gazdinstvu, ili će stupati u kooperaciju sa socijalističkim privrednim organizacijama.

S druge strane, ustav u određenim granicama – jednako kao i sve druge radne ljude naše zemlje – potčinjava i poljoprivredne proizvođače na privatnom sektoru zajedničkom društvenom interesu. Zato Prednact ovlašćuje organe društvene zajednice da mogu preduzimati sve potrebne mere i donositi propise, u cilju obezbeđenja takvih zajedničkih društvenih interesa, naročito u oblasti unapređivanja poljoprivredne proizvodnje.

Prema tome, i kada uzmemo u obzir ostatke sitnosopstveničkih odnosa, ostaje neosporna činjenica da je u razvoju

Jugoslavije došlo do bitne promene društveno-ekonomske strukture. Privredne oblasti u kojima su potpuno ovladali socijalistički društveni odnosi davale su 1947. godine 64% društvenog proizvoda, a u 1961. godini 82%. Pored toga, i ostalih 18% društvenog proizvoda – u koje je uračunata i poljoprivredna proizvodnja u kooperaciji – na jedan ili drugi način najvećim je delom uklopljeno u socijalističku ekonomiku, ne samo po čisto ekonomskoj povezanosti nego i po tendenciji razvitka unutrašnjih odnosa. Već ovi podaci jasno pokazuju da *socijalističko privređivanje potpuno i neosporno dominira jugoslovenskom ekonomikom, i to ne silom državnog pritiska, već unutrašnjom materijalnom i političkom snagom socijalističkih ekonomskih odnosa.*

[...]

U pogledu *svojinskih odnosa* Prednacrt polazi od stanovišta da su sva sredstva za proizvodnju i društveni rad u društvenoj svojini. Izuzetak od toga principa se čini u pogledu seljačkog gazdinstva i zanatske radnje, u granicama zakonskih propisa.

To isto važi i za zapošljavanje tuđe radne snage. Prednacrt u načelu zabranjuje svaku eksploataciju čoveka od strane čoveka. Izuzetak u pogledu zaposlenja tuđe radne snage čini se jedino u odnosu na seljačko gazdinstvo i zanatsku radnju, s tim što će zakon odrediti granice.

Novi ustav obezbeđuje radnom seljaku pravnu stabilnost položaja njegovog gazdinstva. Prednacrt prepušta seljaku ili da stupa u dobrovoljnu kooperaciju sa zadrugom odnosno socijalističkom privredom ili da sam snosi privredni rizik. U pogledu zemljišnog maksimuma Prednacrt ne unosi nikakve promene, prepuštajući zakonu da reguliše odnose u toj oblasti. U stvari, naše društvo nema potrebe da otvara perspektivu nekog daljeg smanjivanja – putem zakona – zemljišnog maksimuma za individualno seljačko gazdinstvo. S druge strane, Prednacrt ovlašćuje organe društvene zajednice da mogu preduzimati sve potrebne mere i donositi propise u cilju obezbeđenja zajedničkih društvenih interesa u oblasti unapređivanja poljoprivredne proizvodnje.

Razvoj industrijalizacije je već široko otvorio proces koncentracije zemlje u rukama društvenih privrednih organizacija kupovanjem zemlje, a u daljoj perspektivi taj će se

proces još brže odvijati, pogotovo ako ga društvena zajednica bude olakšavala i podsticala odgovarajućim sredstvima. Osim toga, i raznovrsni odnosi kooperacije sa seljakom ubrzavaju unapređivanje poljoprivrede i njen socijalistički preobražaj. U tu svrhu ustav predviđa i postojanje i rad zadruga, kao specifičnih socijalističkih privrednih organizacija u cilju saradnje i udruživanja radnih seljaka sa socijalističkim sektorom.

Prednacrt ustava garantuje ličnu svojину na sredstvima rada koja služe isključivo ličnom radu – pod uslovima i u granicama koje zakon propisuje.

Prednacrt takođe garantuje ličnu svojinu na potrošnim dobrima stečenu na bazi raspodele prema radu. On i stan priznaje kao predmet lične svojine, u zakonom određenim granicama, to jest u okvirima dosadašnje prakse. Drugim rečima, svako može imati u ličnoj svojini stambenu površinu za svoje potrebe i za svoju porodicu, ali samo do granice koja onemogućuje sistematsko privređivanje putem iznajmljivanja stanova. Samo po sebi se razume da se time ne sprečavaju ni podstanarski odnosi, niti iznajmljivanje soba iz ličnog stana turistima, s tim, naravno, da u toj oblasti zakon može propisati granice i odnose radi obezbeđenja opštih interesa.

[...]

DVA OSNOVNA FAKTORA SOCIJALISTIČKOG PREOBRAŽAJA POLJOPRIVREDE

Deo odgovora na pitanje lista »Mađar so«.

Ove je preuzet tekst objavljen u knjizi »Neki problemi socijalističke politike na selu«, Zadruga štampa i suizdavači, Zagreb 1967, str. 184–187. Naslov je dala redakcija.

U oblasti poljoprivrede, kao i na drugim područjima, Ustav nastoji da odnose formuliše što određenije i da ih obezbedi odgovarajućim pravnim i političko-organizacionim mehanizmom. Cilj svih tih odredaba je da i na tom području našeg privrednog života budu obezbeđeni društveno-ekonomski i politički uslovi za dalji socijalistički preobražaj i unapređivanje proizvodnje kao i za društveni položaj čoveka kakav je utvrđen Ustavom. Pri tome Ustav ne polazi ni od kakvih opštih šablona. Sve forme razvitka u oblasti poljoprivrede on vezuje sa razvitkom proizvodnih snaga uopšte, a u poljoprivredi posebno. Socijalistički preobražaj poljoprivrede Ustav oslanja na dva osnovna faktora. Prvi faktor je, stvaranje krupnih, društvenih poljoprivrednih gazdinstava ili industrijsko-poljoprivrednih kombinata, postepenim podruštvljavanjem zemlje. Podruštvljavanje zemlje vrši se po pravilu otkupom zemlje, na osnovu slobodnog i dobrovoljnog ugovora. Samo u izuzetnim slučajevima, kada to traži poseban društveni interes, može se vršiti i prisilni otkup odnosno eksproprijacija. Razume se, otkup se može vršiti i neposredno i u raznim drugim oblicima, kao što je kompenzacija, zamena, uplata glavnice za socijalno osiguranje i slično. Naše zakonodavstvo će morati obezbediti što veću slobodu socijalističkim preduzećima u poljoprivredi, industriji i trgovini da ulaze u najrazličitije ugovorne odnose te vrste sa individualnim posednikom zemlje.

Naravno, društvena zajednica ima ujedno mogućnost da odgovarajućim regulativnim i ekonomskim merama podsti-

će i usmerava razvitak u tom pravcu. Takvu društvenu ulogu posebno obezbeđuje ustavni princip prema kojem je zemlja opšte dobro i podleže društvenoj kontroli. Dalje, Ustav predviđa da će zakon regulisati uslove i granice zapošljavanja tuđe radne snage u oblasti poljoprivrede. Takve odredbe će ne samo sprečavati tendencije kapitalističkog razvitka na selu nego će podsticati bilo kooperaciju seljaka sa društvenom privrednom organizacijom, bilo podruštvljavanje zemlje. I najzad, Ustav prepušta zakonu da propiše uslove i granice u kojima nezemljoradnici mogu posedovati zemlju. Prema tome, sve te i slične aktivnosti društvenih organa, kao i činjenica da razvitak industrijalizacije stalno smanjuje broj stanovništva zaposlenog u poljoprivredi, omogućiće da se bez većih teškoća postepeno vrši podruštvljavanje zemlje onim tempom koji odgovara dostignutom stepenu razvitka proizvodnih snaga, odnosno materijalnim sredstvima kojima će društvo raspolagati za unapređivanje poljoprivrede.

Drugi faktor unapređivanja poljoprivrede i njenog socijalističkog preobražaja je kooperacija društvenih privrednih organizacija sa individualnim seljakom. Nema sumnje da će kooperacija i dalje igrati značajnu ulogu u našem društvenom i privrednom životu, jer ona predstavlja kako interes radnog seljaka tako i potrebu socijalističkog društva, koje ne može biti nezainteresovano kako i koliko se proizvodi na seljačkom gazdinstvu.

Kooperacija je, prema Ustavu, stvar dobrovoljne odluke seljaka. Ustav zajemčuje zemljoradniku zemljišni maksimum koji je i do sada bio garantovan našim zakonskim propisima. Time je Ustav učinio kraj raznim neprijateljskim pričama o nasilnoj eksproprijaciji seljaka. Ustav jasno određuje uslove i granice u oblasti privatne svojine na zemlji i u tim okvirima daje mogućnost seljaku da slobodno odlučuje u pogledu svoje kooperacije sa socijalističkom privredom. Izuzetno Ustav dopušta i određene obavezne oblike kooperacije tamo gde je reč o posebnom društvenom interesu, na primer kada se meliorisana područja gde je društvo uložilo velika sredstva koja treba privredno aktivirati, ili kad je reč o područjima erozije, opasnosti od voda itd. S obzirom na poseban značaj šuma za celu društvenu zajednicu, takva je mogućnost predviđena i u pogledu privatnih šuma. Prema tome, društvena zajednica ima na osnovu Ustava sve mogućnosti da ekonomskom politikom i regulativnim merama podstiče i usmerava razvoj

kooperacije odnosno da utiče na ekonomsku zainteresovanost seljaka u kooperaciji.

Ustav predviđa da se kooperacija može vršiti u okviru zadruga i u drugim oblicima saradnje seljaka sa privrednim organizacijama. Praksa će pokazati kakve su forme najpogodnije. Sigurno je da će u nekim oblastima i dalje biti najpogodnije forme kooperacije u okvirima jedinstvenih zemljoradničkih zadruga, u drugim uslovima verovatno će se pokazati da je povoljniji oblik – dugoročna ugovorna kooperacija između zadruga i industrijskog ili trgovinskog preduzeća. Negde će se, opet, u okviru industrijskih ili krupnih trgovinskih preduzeća stvarati posebni zadrugni pogoni, to jest zadruga ili ogranak zadruga postaće sastavni deo industrijsko-poljoprivrednog ili trgovinskog i poljoprivredno-prerađivačkog kombinata. U svakom slučaju, čini mi se, da sadašnji stepen našeg privrednog razvitka traži uspostavljanje sve raznovrsnijih formi kooperacije između industrije, trgovine i poljoprivrede. Razume se, pri tome će kooperacija biti opravdana i na dobrom putu samo u onim slučajevima kada je društvena privredna organizacija neposredno odgovorna za celokupni proces poljoprivredne proizvodnje i proširene reprodukcije kao i za socijalistički preobražaj odnosa u toj proizvodnji.

Sa svim tim novi Ustav obezbeđuje i uslove za veću jasnost i ustaljenost naše politike na selu i za brže uključivanje radnog seljaka u aktivnu proizvodnu i drugu ekonomsku saradnju sa socijalističkom privredom. To će ujedno i u redovima radnog seljaštva sve više jačati svest da poboljšanje njihovih životnih uslova zavisi upravo od takve saradnje.

BEZ KRUPNE POLJOPRIVREDNE
PROIZVODNJE NEĆEMO BITI U STANJU DA
PODMIRIMO POTREBE STANOVNIŠTVA
I INDUSTRIJE

Govor prilikom otvaranja tridesetog Novosadskog sajma, 11. maja 1963. godine.

Za ovo izdanje preuzet je tekst iz knjige «Neki problemi naše socijalističke politike na selu», izabrani govori i članci. Zadrružna štampa i suizdavači, Zagreb 1967, str. 187–193. Naslov je dala redakcija.

Raduje me što mi je pripala dužnost da u ime Saveznog izvršnog veća čestitam organizatorima i izlagačima Novosadskog sajma kao i građanima Novog Sada povodom tridesete jubilarne izložbe tog sajma i da im zaželim najbolje uspehe i u budućem razvijanju te istaknute jugoslovenske poljoprivredne smotre. Zaista, Novosadski sajam već dugi niz godina pruža vernu sliku naših dostignuća na području poljoprivrede. I ne samo to. U svojim naporima da što bolje odrazi napredak naše poljoprivrede, Novosadski sajam je i sam postao jedan od faktora koji je dao sopstveni doprinos tome napretku. Verujem da će Novosadski sajam i ubuduće negovati tu tradiciju.

U razvitku poljoprivrede naša zemlja je zaista postigla određene rezultate, koji nas s pravom čine optimistima u pogledu budućeg napretka. Istina, to ne znači da možemo biti zadovoljni onim što smo postigli. Ako uporedimo današnje stanje naše poljoprivredne proizvodnje s predratnim, onda svakako napredak nije mali. U 1962. godini indeks ukupne poljoprivredne proizvodnje iznosio je preko 140 u odnosu na desetogodišnji predratni prosek. Proizvodnja pšenice je u toj godini bila za oko 45% iznad toga proseka ili za oko 15% veća od najveće proizvodnje postignute u predratnom periodu.

Iste godine proizvodnja kukuruza bila je za 23%, a proizvodnja šećerne repe preko 3 puta veća od desetogodišnjeg predratnog proseka. Slično je i sa drugim proizvodima. Tako je proizvodnja mleka bila za 33%, a mesa za blizu 60% veća, dok se proizvodnja masti udvostručila.

Iako je to ozbiljan napredak, ipak on nije dovoljan za naše potrebe. Bitno izmenjena socijalna struktura našeg stanovništva i opšte poboljšanje njegovih životnih uslova je izvanredno povećalo potrošnju prehrambenih proizvoda. O promeni načina ishrane, a i o razlozima zašto je, na primer, sadašnja proizvodnja pšenice još uvek nedovoljna, govori činjenica da je potrošnja pšenice u 1939. po stanovniku iznosila 125 kg, a u 1962. godini 207 kg, dok je u istom periodu potrošnja kukuruza opala sa 78 kg na svega 21 kg po stanovniku. Istovremeno, bitno proširena industrija je i sa svoje strane postavila nove zahteve pred poljoprivrednu proizvodnju. Prema tome, ne možemo tvrditi da smo sa postignutim rezultatima već rešili krupni problem našeg privrednog razvoja koji se zove – poljoprivredna proizvodnja.

Pa ipak smo s pravom ponosni na postignute rezultate. Sav njihov pravi značaj može se sagledati ako se uzme u obzir da je u stvari najveći deo tih uspeha postignut poslednjih 6-7 godina. Vi svi znate da pre toga nismo bili u stanju da ulažemo u poljoprivredu koliko bi bilo potrebno, niti smo u takvim uslovima mogli postići veće uspehe u unapređivanju i socijalističkom preobražaju poljoprivrede.

Već samo poređenje sledećih podataka rečito ilustruje tu karakterističnu dinamiku razvoja naše poljoprivrede. Broj traktora kojih je pred rat bilo svega 2.500, a u 1956. godini oko 14.000, u poslednjem periodu porastao je na oko 38.000. Potrošnja veštačkih đubriva koja je u 1939. godini iznosila oko 30.000 tona, u 1955. godini 272.000, a u 1962. godini se povećala na 1.400.000 tona. Naravno, gotovo u istim relacijama sve se to odrazilo i u proizvodnji, u prinosima, produktivnosti rada itd.

Eto, zbog čega sam malo pre rekaò da postignuti rezultati u poljoprivredi doduše nisu dovoljni, ali da se ipak možemo ponositi njima i biti optimisti u pogledu daljeg napretka poljoprivredne proizvodnje. Sve to što smo poslednjih godina postigli govori, naime, da smo pošli dobrim putem i da smo se latili pravih sredstava i metoda. A to saznanje treba da nam da nove snažne podstreke za naš dalji rad na unap-

ređivanju poljoprivrede i da učvrsti naše poverenje u to da sledećih godina možemo postići još veće rezultate.

U tom smislu mogu biti čak i poslednje dve godine, koje su u usponu naše poljoprivrede predstavljale relativnu stagnaciju, takođe veoma dobra pouka. I one nam, naime, govore o tome da je kurs koji smo uzeli u unapređivanju i socijalističkom preobražaju poljoprivrede dobar i u našim uslovima jedini uspešan, pa zato svako kolebanje dovodi do gubitka tempa. A bitni elementi toga kursa su pre svega sledeći.

Prvo, potrebno je boriti se i dalje sve upornije za intenzivnu poljoprivrednu proizvodnju, za visoku produktivnost rada, za visoke prinose, putem unošenja najmodernijih sredstava tehnike, agrotehničkih mera i postupaka, intenzivnim naučnoistraživačkim radom, povezivanjem poljoprivredne i industrijske proizvodnje, specijalizacijom i kooperacijom, podsticanjem zdrave integracije, savremenom organizacijom rada itd., kombinujući sve te napore sa najvećim mogućim unapređivanjem dosadašnjih oblika poljoprivredne proizvodnje dok su oni nužni i ekonomski opravdani.

Drugo, još doslednije, još upornije moramo da koristimo sve mogućnosti i sve rezerve za ubrzano podruštvljavanje zemlje, to jest za proširivanje i formiranje novih krupnih socijalističkih gazdinstava, opremljenih modernom tehnikom i organizacijom rada. Praksa nam je obilato potvrdila da je razvoj takvih gazdinstava i poljoprivredno-industrijskih kombinata ne samo najbrži put ka stvarnim socijalističkim odnosima u oblasti poljoprivrede, zasnovanim na radničkom samoupravljanju, već i najbrži put ka većoj proizvodnji uopšte i ka rešavanju problema snabdevanja stanovništva. Brza industrijalizacija naše zemlje, koja svake godine preuzima sa sela veliki broj novih radnika i sve više smanjuje broj poljoprivrednog stanovništva, nužno traži sve produktivniji rad u oblasti poljoprivrede. Istovremeno, taj razvoj omogućuje da se podruštvljavanje zemlje ne vrši političkim i ekonomskim pritiskom, već normalnim, bezbolnim procesom postepenog otkupljivanja zemlje i raznim drugim oblicima slobodnog ugovaranja sa sopstvenicima zemlje.

Treće, sve dok privatno seljačko gazdinstvo bude istorijska i ekonomska činjenica u našoj zemlji, zadrugarstvo i kooperacija socijalističke privrede s individualnim seljakom predstavljaju drugo uspešno sredstvo i metod socijalističkog društva u oblasti unapređenja poljoprivrede i njenog socija-

lističkog preobražaja. Ujedno, ono i radnom seljaku omogućuje da, povećavajući proizvodnju na svom gazdinstvu, poboljšava svoje životne uslove, uporedo sa svim ostalim radnim ljudima naše zemlje, i da se u punoj meri – to jest, kako ekonomski tako i politički – oseća kao integralni deo socijalističkog društva. Kooperacija socijalističke privrede sa seljacom je u stvari i ekonomska i politička potreba socijalističkog društva sve dok u strukturi naše poljoprivrede individualno seljačko gazdinstvo bude faktor sa kojim naša privreda i naše društvo moraju da računaju.

Četvrto, čvrsto moramo stajati na tlu materijalnog stimulisanja razvoja poljoprivrede u celini kao i rada svakog pojedinog radnika ili stručnjaka u okviru poljoprivrednih organizacija. I tu nam je praksa obilato pokazala da za svako kolebanje u tom pogledu automatski rađa veoma negativne posledice. Uloga subjektivnih faktora u životu svakog društva, a pogotovo socijalističkog u krajnjoj liniji je odlučujuća, ali samo pod uslovom ako se oslanja na takve ekonomske odnose u kojima svaki čovek i svaka radna organizacija može boljim radom i većim poslovnim uspehom očekivati i veće materijalne rezultate za sebe, za razvoj materijalne baze svoje sopstvene radne organizacije i za poboljšanje životnih uslova radnih ljudi. Zato moramo dalje razrađivati celokupni sistem materijalnog stimulisanja radnih organizacija i radnika, to jest celokupni sistem raspodele, kako između radne organizacije i društva tako i između radnika unutar radne organizacije.

U tom smislu moramo obezbediti da napredniji oblici poljoprivredne proizvodnje, tj. krupna socijalistička gazdinstva u svom proseku budu uvek načelno u jednakom materijalnom položaju u kakvom su i pojedine industrijske grane. A i u pogledu daljeg razvijanja raspodele prema radu unutar preduzeća imamo bogata iskustva, i neće biti teško da se na osnovi njih učine novi koraci dalje.

Takav kurs razvoja naše poljoprivrede treba da podstiče i pomaže i sva naša ekonomska politika i akcija subjektivnih faktora našeg socijalističkog društva, kako u federaciji i republikama tako i u komunama i u samoupravnim organima radnih organizacija. U tom pravcu treba da se razvija i tesna kooperacija između poljoprivredne i industrijske proizvodnje. Tome treba da služi i naša investiciona politika. Ne možemo imati moderno ratarstvo sa visokim prinosima – bez

odgovarajuće proizvodnje đubriva, kao što ne možemo imati ni moderno stočarstvo – bez fabrika za proizvodnju koncentrisane i druge stočne hrane. Bez krupne poljoprivredne proizvodnje nećemo biti u stanju da snabdemo rastuće potrebe stanovništva i industrije. Ali takvu proizvodnju na nivou visoke produktivnosti rada nećemo imati ako ujedno ne učinimo dalje korake u tehničkoj i organizacionoj modernizaciji trgovinske mreže, u daljem razvijanju prerađivačkih objekata, hladnjača, skladišta itd. i u daljem razvijanju transporta. Sve je to danas već jedan jedinstveni front bitke za modernu socijalističku poljoprivredu i nijedan deo toga fronta ne sme biti zanemaran. Do sada smo već postigli takav stepen razvoja da na poljoprivredu više ne možemo gledati kao na neku odvojenu privrednu oblast, nego možemo da je unapređujemo samo ako je posmatramo u uskoj povezanosti sa razvitkom celokupne privrede, a napose sa industrijom i trgovinom.

Rezultati, razume se, ne zavise samo od mera i ekonomske politike društvenih organa. Uporedo s tim potrebno je pojačati bitku za bolje iskorišćavanje unutrašnjih rezervi u poljoprivrednim organizacijama. Staviše, u ovom trenutku upravo ta vrsta aktivnosti je najpotrebnija, jer nam za najkraće vreme može dati najveće rezultate. Tu treba pre svega pojačati kurs na proširivanje površina u oblasti socijalističkih gazdinstava i društveno organizovane proizvodnje uopšte, pojačati borbu za veću produktivnost rada, za stimulativnije oblike raspodele, za veću rentabilnost investicija, za bolje korišćenje kapaciteta zdrave integracione mere itd. Odlučnije se treba boriti za prevazilaženje raznih subjektivnih slabosti, kao što su mirenje sa raznim koncepcijama ograničenih prinosa, potcenjivanje i materijalno destimulisanje stručnjaka, tehnokratsko potcenjivanje čoveka i njegove inicijative, zastarela shvatanja u oblasti agrotehnike itd.

Od prošle godine, naročito posle odluka Četvrtog plenuma Saveza komunista [1] i preduzetih ekonomskih i drugih mera od strane Saveznog izvršnog veća [2] u pogledu stabilizovanja ekonomskog položaja poljoprivrede, već su postignuti ozbiljni rezultati u svim tim pravcima. Danas se nalazimo pred novim poletom u razvoju poljoprivrede, kako u pogledu podizanja proizvodnje tako i njenog socijalističkog preobražaja. Ove godine s pravom očekujemo da će kao rezultat svega toga doći do ozbiljnijeg porasta poljoprivredne proizvodnje.

No sve su to ipak tek prvi koraci. Za nekoliko sledećih godina moramo stvoriti sve neophodne objektivne i subjektivne uslove da bismo obezbedili, još brži tempo svestranog razvoja poljoprivrede. Među prioriteta aktivnosti te vrste – ukoliko se može govoriti o prioritetima – svakako spada ostvarivanje takvih zadataka kao što su: obezbeđenje dovoljnih količina pšenice za naše potrebe; preduzimanje odgovarajućih mera za unapređenje stočarstva i podizanje stočarske proizvodnje, kako bi se obezbedila dovoljna količina mesa, mleka i jaja, kao i naponi da se putem ugovaranja povrća i voća kao i boljom organizacijom otkupa i prometa obezbedi bolje snabdevanje velikih gradova i industrijskih centara i stvore odgovarajuće rezerve svih tih i drugih sličnih proizvoda. Uspeši prošlogodišnje jesenje setve pokazali su šta se može postići zajedničkim naporima svih odgovornih faktora, a pre svega zalaganjem radnih kolektiva i komuna. Zato, pored priprema za predstojeću žetvu, potrebno je blagovremeno preduzimati sve mere za jesenju setvenu kampanju kako bismo se što pre konačno oslobodili uvoza pšenice i obezbedili povećanje proizvodnje poljoprivrednih proizvoda koji su potrebni našoj potrošnji, našoj industriji i izvozu.

Savezno izvršno veće s pravom očekuje da će Novosadski sajam i dalje biti jedan od faktora koji će podsticati i pomagati takav kurs i sve oblike napredne aktivnosti na području poljoprivrede.

Učešćem niza stranih zemalja ovaj sajam dobija još širi značaj. On omogućuje i upoređivanje napretka naše poljoprivrede sa napretkom poljoprivrede u drugim zemljama, sagledavanje perspektiva daljeg razvoja, a, pre svega, sagledavanje daljih mogućnosti saradnje i razmene između naše privrede i privrede drugih zemalja.

Na kraju, dozvolite mi da danas, kada Novosadski sajam slavi svoj trideseti jubilej, u ime Saveznog izvršnog veća izrazim uverenje da će on i dalje uspešno vršiti značajnu ulogu jednog od naprednih faktora u bitki za unapređenje poljoprivredne proizvodnje i za sve veću saradnju i razmenu naše zemlje sa drugim zemljama.

Cestitajući još jedanput kolektivu i učesnicima Novosadskog sajma povodom tridesetog jubileja, želim svima ujedno i što bolje uspehe na ovogodišnjoj priredbi.

NAPOMENE

[1] Četvrti plenum Centralnog komiteta saveza komunista Jugoslavije održan je 22. i 23. jula 1962. Plenum je, pored ostalog, imao na dnevnom redu i »Proizvodno-ekonomske probleme i zadatke u daljem razvoju poljoprivrede«. Referat pod tim naslovom podneo je na plenumu Slavko Komar (Vid. Četvrti plenum Saveza komunista Jugoslavije, Komunist, Beograd 1962.)

[2] Savezno izvršno veće je tokom 1961. i 1962. preduzelo niz mera s ciljem da se popravi ekonomski položaj poljoprivrede. Tako su, na primer, otkupne cene poljoprivrednih proizvoda povećane u 1963. za 10% u odnosu na 1962. Cene proizvođača industrijskih proizvoda porasle su u istoj godini za 1%. (Vid. Statistički godišnjak SFRJ, 1964, str. 282.)

IZUČITI PROBLEME EKONOMIKE POLJOPRIVREDE U USLOVIMA BRZE INDUSTRIJALIZACIJE

Izlaganje na Koordinacionom odboru Saveznog izvršnog veća, 18. juna 1963. godine u Beogradu.

Ovde se objavljuje neautorizovano izlaganje u obliku u kojem se čuva u dokumentaciji Jugoslovenskog centra za teoriju i praksu samoupravljanja »Edvard Kardelj«. Naslov je dala redakcija.

Ovde se danas predlažu veoma krupne mere za dalji razvoj poljoprivrede, odnosno stočarstva – povećanje garantovanih cena i premija, a time i tržišnih cena kukuruza, mesu i mleku; veća ulaganja u razvoj stočarstva i fabrike stočne hrane; povećanje rezervi kukuruza, ječma i druge stočne hrane kod državnih organa i poljoprivrednih organizacija i dr. [1] Na osnovu tih predloga i kratke diskusije prilično je teško odmah doneti odluku. S druge strane, nemoguće je preći preko problema koji se javljaju u poljoprivredi i predloga za njihovo rešenje. U sličnoj situaciji našli smo se pre nekoliko godina. Tada nisu odmah preduzete mere za ozdravljenje situacije. Rezultat je bio da se poljoprivredna proizvodnja i dalje sporo razvijala, što je izazvalo takve teškoće da je bilo potrebno naknadno preduzimati i izvesne radikalne mere. Ako bismo tako postupili i u sadašnjim uslovima, bojim se da bismo imali slične negativne rezultate, a to nikako ne bismo smeli dozvoliti. Ranije slabosti mogu se nekako i razumeti, ali dopustiti njihovo ponavljanje moglo bi izazvati i teži politički problem.

Svakako da imaju osnova i argumenti izneti protiv predloga u materijalu [2] za rešavanje problema u poljoprivredi u kojima se ističe da će se predloženim izmenama u garantovanim cenama kukuruza i stoke za klanje ozbiljno narušiti

odnosi cena koji su uspostavljeni prošle godine i koji su u osnovi dobri; da će posle promena cena nastati lančana reakcija povećanja cena proizvoda u ostalim oblastima privrede; da su sada na tržištu formirane visoke cene, te da one mogu biti osnov za uspostavljanje dugoročne politike cena i dr. Međutim, osnovna slabost ovih prigovora je u tome što se u njima iznose samo posledice za celu privredu, a ne vodi se računa o posledicama za poljoprivredu, ako se ne preduzmu nikakve mere.

Ako u poljoprivredi ponovo dođe do stagnacije, i to u situaciji kada postoje svi uslovi da se učini korak napred, to će se sigurno negativno odraziti na celokupnu privredu i stvorice se stanje u privredi slično onome kakvo je bilo u 1961. i 1962. godini. Ne treba zaboraviti da je struktura naše privrede takva da se svaki gubitak u poljoprivredi vrlo snažno odražava na celu privredu.

Za dobro organizovana i krupna poljoprivredna gazdinstva problemi u stočarskoj proizvodnji ne postoje, ali takvih gazdinstava je veoma mali broj. Čak i poljoprivredni kombinati kao što su »Belje« i »Beograd« imaju znatne teškoće, pa i izvesne gubitke u stočarskoj proizvodnji, i to pre svega zbog niskih cena stočarskih proizvoda. Već prošle i prethodne godine kada je diskutovano o garantovanim cenama i premijama za meso utvrđeno je da su i premije i cene, kao i kod drugih stočarskih proizvoda, niske. Iako je povećanim garantovanim cenama i premijama za meso u izvesnoj meri poboljšan položaj poljoprivrednih organizacija u celini i u jednom delu stočarske proizvodnje, ipak taj nivo cena nije zadovoljavajući. To važi naročito za poljoprivredna dobra i kombinat. Garantovane cene su u stvari zamrznute cene. Ako ih ne menjamo duže vremena, mogu se negativno odraziti na razvoj poljoprivrede. Sadašnje garantovane cene mesa sa premijama su znatno ispod tržišnih cena. To utiče na nepovoljniji položaj stočarske proizvodnje. Potrebno je menjati cene mesu, da bi se povećalo interesovanje poljoprivrednih organizacija za proizvodnju stoke i stočnih proizvoda u društvenom sektoru i u kooperaciji, odnosno da bi se i na taj način postepeno rešavao problem mesa. Pri sadašnjem stanju stočarske proizvodnje nužno je otkloniti niz slabosti i problema da bi se učinio korak dalje u njenom razvoju. U protivnom, doći ćemo u još težu situaciju.

Imam utisak da kod nas ni načelno, ni teoretski, ni naučno, ni stručno nije sasvim izučena problematika ekonomike poljoprivrede u uslovima brze industrijalizacije. To do sada nije učinila ni jedna socijalistička zemlja. Naša zemlja je u tome doduše otišla najdalje zbog toga što smo imali više razumevanja za potrebe prakse u oblasti poljoprivrede. Međutim, ipak stvari nisu dovoljno jasno sagledane. Tako se, na primer, stalno ističe da je neophodna veća produktivnost rada, a niže cene proizvodnje. To su principi za koje se moramo boriti, ali to su i relativni pojmovi. Ako se pođe od ekstenzivne seljačke poljoprivrede, sa niskim seljačkim cenama, koja je izrasla na bazi seljačkog siromaštva, od činjenice da seljak nema sredstava ni za prostu reprodukciju sebe i svoga gazdinstva, da nije socijalno i zdravstveno osiguran, da ima vrlo nizak životni standard, pa do zahteva i prakse da nivo cena u celoj poljoprivredi bude izravan sa nivoom cena modernih dobara gde radnik ima relativno visok životni standard, socijalno je osiguran i ima i druge pogodnosti, onda nije teško doći do zaključka da u socijalističkoj poljoprivredi cene moraju stalno i brzo rasti. U suštini – ako bi se napravila dublja analiza – došlo bi se do toga da cene poljoprivrednih proizvoda doduše rastu, ali dosta sporo.

Ako hoćemo da se u modernoj socijalističkoj privredi ostvari odgovarajući standard, moramo računati sa većim cenama. U protivnom, ne bi imalo smisla razvijati socijalističku privredu. Treba istaći privredna istorija za poslednjih stotinu godina pokazuje stalan porast cena poljoprivrednih proizvoda. Taj porast je normalan s obzirom na prelaz sa zastale seljačke na modernu poljoprivrednu proizvodnju, na bazi visokog životnog standarda ljudi koji rade u poljoprivredi. Međutim, ovo pitanje kod nas nije dokraja proučeno.

Sem toga, ako bi poljoprivredi bila poklonjena i upola manja pažnja nego industriji i industrijalizaciji, školama za industriju gde se ljudi uče ne samo da rukuju mašinama nego i da posluju, verovatno je da bi razvoj poljoprivrede bio brži. Na primer, sada se ističe kao vrlo velik problem da se obezbedi oko 30 milijardi dinara za ostvarenje predloženih mera u poljoprivredi i saniranje gubitaka iz prethodne godine. Međutim, niko ne smatra da je problem ako se za izgradnju jedne hidrocentrale da trideset milijardi više ili manje. Ovo ne iznosim kao argument u prilog povećanju cena u poljoprivredi. Za rešenje problema u poljoprivredi osnovno je pove-

ćanje proizvodnje. Samo povećanjem cena ne možemo rešiti problem napretka poljoprivrede, ali sam ubeđen da ćemo još dugo morati da povećavamo cene u poljoprivrednoj proizvodnji. Ukoliko se naše društvo bude dalje razvijalo i uporedo s njim poljoprivreda bude postajala sve više socijalistička, utoliko moraju i cene u poljoprivredi biti više, ali će zato i proizvodnja biti veća. U tom razvoju javljaju se problemi čijem rešavanju pristupamo uglavnom prakticistički. Zbog toga se dešava da ponekad precenjujemo jedan, a ponckad drugi faktor. Nekada su to cene, drugi put investicije i sl. Tačno je da povećanje cena nije čarobni štapić pomoću kojeg bi se iz poljoprivrede otklonile sve teškoće. Zato ne isključujem mogućnost da iduće godine budemo u istoj situaciji u kakvoj smo danas ako ostanemo samo na povećanju cena. Neophodno je uporedo preduzimati i neke druge mere. Imam utisak da je u poljoprivredi naša orijentacija na razvoj i unapređenje najrazvijenijih dobara. Međutim, poznato je da se ni u industriji ne orijentišemo na najrazvijenija preduzeća, nego je razvijamo prema strukturi i kroz kompleksan razvoj nastojimo postići uspeh. Bilo bi normalno da i u poljoprivredi pođemo od njene strukture i da je na toj osnovi unapređujemo.

Slično je i sa stočnom hranom. Nije reč samo o izgradnji fabrika za proizvodnju stočne hrane. Ako bismo prepustili da ovo pitanje rešavaju samo fabrike, došlo bi do novog povećanja cena u stočarstvu. Pogotovu ako bismo i dalje uvezili sirovine iz inostranstva. Međutim, s obzirom na današnju strukturu poljoprivrede, s relativno niskim cenama teško je odlučiti se na stočarsku proizvodnju bez stimulisanja. Sem toga, i onaj ko proizvodi stočnu hranu mora biti stimulisan za to. Stimulisanjem, putem povećanih cena, omogućili bismo dalje podsticanje i razvijanje stočarske proizvodnje, što bi, svakako, uticalo na stvaranje većih zaliha stočne hrane.

Moramo računati s tim da će to biti jedna vrsta škole. Poznato je da smo i rešenje problema proizvodnje pšenice platili dosta skupo, ali su zato postignuti veoma dobri rezultati. Kod disproporcija u cenama, kakve postoje u stočarstvu, ima dva rešenja: ili dozvoliti da ova grana poljoprivrede stagnira ili se pomiriti s tim da se još dve godine moraju ulagati sredstva u stočarsku proizvodnju, školovanje i drugo. Moramo imati jasnu koncepciju na ovom području. Ako ustuknemo pred teškoćama i ostavimo probleme kakvi su sada, jedini rezultat je dalje stagniranje stočarstva, manja proizvodnja

mesa i mleka. Problem cena mleka u izvesnoj meri rešavamo regresom. Pitanje mesa je vrlo važno i moramo ga rešavati. Ma kakve odluke doneli za rešenje ovih problema, nipošto se ne smemo odlučiti za rešenja čija bi posledica bila stagniranje stočarstva. Moramo doneti takve odluke koje će omogućiti dalji uspešan razvoj stočarstva. Ako to ne učinimo, za godinu ili dve dana bićemo u daleko težem položaju nego danas.

Postavljeno je i pitanje da li sadašnja kooperacija u stočarstvu odgovara, da li se možda ne bi trebalo više založiti za razne vrste ekstenzivnog stočarstva. Mislim da to ne bi bio dobar put. Može se dogoditi da bismo na taj način uskoro imali još više cene, a još manje mleka i mesa. Zato treba i u stočarstvu ići na iskorišćavanje maksimalnih mogućnosti. U tom procesu će možda i seljak dobiti nešto više. Međutim, sprega sa seljakom na tom području je samo jedna mogućnost da se u ovom trenutku postigne snošljivija situacija u snabdevanju mesom. Perspektiva je svakako u daljoj industrijalizaciji poljoprivrede, daljem razvijanju stočarstva i njegove strukture. Daljom specijalizacijom strukture postići će se da sadašnja skuplja proizvodnja bude prelazna faza za buduću sve jevtiniju proizvodnju.

Upozorava se da će povećanje cena stočarskih proizvoda dovesti i do povećanja troškova proizvodnje, pa i povećanja troškova života. To je ozbiljno pitanje. Predlozi Sekretarijata za poljoprivredu i šumarstvo [3] su u tom pogledu radikalni i očigledno bi doveli do toga da se jedan dobar deo troškova prebaci na životni standard. To bi pitanje trebalo ozbiljno razmotriti. Mislim da bi rešavanju problema stočarstva i poljoprivrede uopšte trebalo prići više kroz povećanje premija nego kroz direktno povećanje cena. Ta bi varijanta mogla da bude mnogo prihvatljivija nego povećanje cena. To bi značilo izvesno prelivanje sredstava između privrednih grana. Naravno, to bi uticalo i na smanjenje fondova društveno-političkih zajednica, ali bi verovatno ipak bilo bolje nego samo povećanje cena. Ukoliko prihvatimo kurs da u toku sledećih godina u poljoprivedi idemo na rešavanje i drugih pitanja vezanih i za razvoj cele privrede, onda i ovo pitanje treba detaljno razmotriti. Naime, već sazrevaju uslovi da se problemi i odnosi cena poljoprivrede i cele privrede povežu u jednu celinu i da se razmotri da li sadašnji nivo plata odgovara postojećoj strukturi cena, ili bi bilo bolje ići na povećanje plata, pa unutar toga raz-

motriti i celokupno pitanje odnosa cena. U krajnjoj liniji to bi opet dovelo do toga da se dobar deo tereta prebaci na životni standard, ali sa nešto drugačijom raspodelom.

Ukratko rečeno, i pored toga što nisu bez osnova argumenti izneti kao upozorenje protiv predloga Sekretarijata za poljoprivredu u pogledu poboljšanja položaja stočarstva, odbijanje ili odlaganje tih mera može dovesti do novih krupnih teškoća u poljoprivredi i privredi uopšte. Ako stočni fond bude i dalje padao, to svakako neće stvoriti povoljniji položaj od onoga koji bismo postigli primenom predloženih mera. Ovim merama sigurno ćemo postići to da se u idućoj godini ostvari veća poljoprivredna odnosno stočarska proizvodnja nego u ovoj godini. Time ćemo otvoriti perspektivu za dalji razvoj stočarstva. Pored toga, nije sigurno da ćemo idući tim putem sledeće godine imati i cene mesa više nego ove godine. Uporedo s tim treba preduzimati i ostale mere: povećavati i proizvodnju stočne hrane itd. U tom slučaju predložene mere biće izlaz iz sadašnje situacije. Odbijanje ovih mera, naprotiv, ne predstavlja nikakav izlaz. Samo bi se zaoštrile sve unutrašnje disproporcije u poljoprivredi i celoj privredi.

Ostali argumenti izneti protiv predloga kao što je, na primer, pitanje preliivanja sredstava od povećanih cena na selo nisu bitni. Prvo, to nisu velika sredstva i, drugo, ako se ona i odliju na selo, ukoliko se ovo pitanje pravilno postavi, to može biti i pozitivno. Dok seljak postoji, on mora biti aktivni društveni faktor. Sem toga, na povećana seljakova sredstva mogu se povećati doprinosi za socijalno odnosno zdravstveno osiguranje, zatim se mogu uvesti razni vidovi osiguranja od elementarnih nepogoda i sl., tako da se preliivena sredstva mogu vratiti natrag društvu. Prema tome, preliivanje sredstava na selo ne bi bilo loše. Naprotiv, ako se sve to dobro postavi, može biti i korisno.

Dalje, izneto je pitanje izmene dolarskog kursa u vezi sa predloženim izmenama u cenama. To je svakako problem, ali ne samo u stočarstvu, nego i kod industrijskih proizvoda koje subvencionišemo u izvozu. Poznato je da je u nizu zemalja koje su razvijale svoju privredu poljoprivreda bila subvencionisana, a i danas su američka i druge poljoprivrede visoko subvencionisane. I mi ćemo morati subvencionisati našu poljoprivredu pri izvozu. Pitanje dolarskog kursa samo po sebi nije važno, nego je važno pitanje konkretne situacije naše po-

ljoprivrede i posledica koje će nastupiti ako ne nađemo izlaz iz te situacije.

S obzirom na sve iznete argumente, nesumnjivo je potrebno ova pitanja još jednom svestrano razmotriti. Međutim, dati predlozi ne mogu se prosto odbiti. Iznese primedbe ukazuju na to da će predložene mere stvoriti teškoće na drugim područjima privrede, ali ništa se ne kaže kako rešiti položaj poljoprivrede. Bez obzira kakve bi posledice predložene mere izazvale na drugim područjima privrede, one ipak ne mogu biti toliko štetne koliko bi bilo štetno ako dođe do ponovnog stagniranja poljoprivrede. Sem toga, osnovni problem naše poljoprivrede u sadašnjem trenutku je stočarstvo. Ako se ne učini korak dalje u razvoju stočarstva, neće se moći napredovati ni u ratarstvu, ni u prerađivačkoj industriji i sl.

Zbog toga bi trebalo za osnovu rešavanja problema stočarstva uzeti predloge Sekretarijata za poljoprivredu, razmotriti posledice predloženih promena i odlučiti da li ići na sve ili samo na neke od tih mera i ujedno naći mogućnosti za borbu protiv loših posledica. Ukoliko bi se odlučilo da se ne usvoje predlozi, trebalo bi dati neke druge predloge koji bi obezbeđivali napredak poljoprivrede i poboljšanje njenog položaja, a posebno stočarstva.

Na kraju bih istakao još nešto. Svi se slažemo da je neophodan razvoj moderne poljoprivrede. Ali nedovoljno uzimamo u obzir činjenicu da to za sobom nužno povlači postepeno menjanje odnosa u cenama. Naša politika u poljoprivredi nije dovoljno prilagođena takvom razvoju, bez obzira što je, naravno, osnovni izlaz iz teškoća – veća produktivnost rada. Podizanje produktivnosti rada je važno za poljoprivredu i sve druge oblasti privrede. Međutim, neophodno je voditi računa o konkretnoj situaciji i sve inštrumente podešavati tako da poljoprivreda takva kakva je daje maksimalne rezultate.

Što se tiče pitanja slobodnih cena, ako bi u poljoprivredi dozvolili slobodno tržište, sigurno je da bi u sadašnjim uslovima cene bile mnogo više nego što su i onda bi sve kalkulacije u odnosu na spoljni svet, paritet dolara i sl. izgubile vrednost i za nekoliko godina ne bismo bili u mogućnosti da uspešno rešavamo druga pitanja poljoprivrede, jer je produktivnost rada u poljoprivredi niska. Da bismo podigli produktivnost rada u poljoprivredi u proseku na viši nivo, potrebno je da za nekoliko godina finansiramo njen razvoj. Fi-

nasiranje poljoprivrede je, pre svega, jedan način njenog osposobljavanja da može i sama da ulaže u procese koji dovode do bržeg razvitka i veće produktivnosti rada. Ovo je mnogo značajnije ulaganje u poljoprivredu nego investicije iz centralizovanih fondova; razume se, pod uslovom da se obezbedi da se to ne potroši u neproduktivne svrhe nego da zaista ide za unapređenje razvoja poljoprivrede. Mislim da je osnovna teškoća naći rešenje ovog pitanja.

Bilo bi dobro da Sekretarijat za poljoprivredu i šumarstvo, Sekretarijat za opšte privredne poslove i Sekretarijat za finansije ponovo razmotre sve predloge i da za sednicu SIV-a iznesu jednu ili dve varijante rešenja, koje će biti rezultat zajedničke ocene, a ne da se predlože takva rešenja gde se jedan izjašnjava za, a drugi protiv. Varijante treba da budu dovoljno objašnjene sa svih aspekata njihovog značenja za našu privredu, da bi se na SIV-u lakše mogla doneti odluka.

NAPOMENE

[1] Reč je o predlogu mera sadržanih u materijalu Saveznog sekretarijata za poljoprivredu i šumarstvo »Problemi razvoja stočarstva i stočarske proizvodnje«, Beograd, 14. juna 1963. godine. (Dokumentacija Jugoslovenskog centra za teoriju i praksu samoupravljanja »Edvard Kardelj«, br. 1963/IV-6.)

[2] U pomenutom materijalu Saveznog sekretarijata za poljoprivredu i šumarstvo predloženo je da: »Politika pariteta cena treba da bude usklađena sa proizvodnom politikom i da obezbeđuje sprovođenje takve proizvodne politike. U sadašnjoj proizvodnoj politici a i ubuduće će biti da se u poljoprivredi pojača učešće stočarske proizvodnje. Predlog pariteta cena upoređen sa ranijim periodima bi izgledao:

	1938.	1959.	1962.		mart 1963.	Predlog za naredni period	
			garan-tovana	tržiš-na		garan-tovana	tržiš-na
Pšenica	100	100	100	100	100	100	100
Kukuruz	66	87	75	77	92(80)	83	86
Tovljena junad	—	—	684	653	729	729	731
Mesnate svinje	—	880	635	663	684	698	704
Masne svinje	559	599	490	541	580	562	582
Ovce	237	325	323	347	283	354	378
Jagnjad	—	512	479	541	647	520	551
Mleko	92	87	115	112	98	135	133

... Predloženi pariteti su najbližnji paritetima iz 1959. godine, kada smo imali polet u razvoju stočarske proizvodnje.« (Citirani izvor, str. 36.)

[3] Savezni sekretarijat za poljoprivredu i šumarstvo formulisao je, prema citiranom dokumentu, sledeći predlog povećanja cena i premija:

u dinarima za kg

	1962. godina				PREDLOG			
	Garan-tovana cena sa prem.	Od toga premija	Ostvarna cena	Od toga premija	Garan-tovana cena sa prem.	Od toga premija	Tržiš-cena	Od to-ga pre-mija
a) Društveni sektor								
- tovna junad sopstvena	320	80	330	80	390	120	400	120
- tovna junad iz otkupa	320	80	330	80	330	120*	340*	120*
- melezi sopstveni	235	60	260	60	300	100	320	100
- melezi iz otkupa	235	60	260	60	250	100*	260	100*
- telad plemenitih rasa	—	—	—	—	400	120	500	120
- telad melezi	—	—	—	—	340	100	440	100
- mesnate svinje	305	45	320	45	350	60	360	60
b) Zadruga u kooperaciji								
- tovna junad	320	80	330	80	320	50	330	50
- tovna junad melezi	235	60	260	60	240	40	260	40
- mesnate svinje	305	45	320	45	320	30	330	30

* Premija na prirast pod pretpostavkom da će se otkupljena grla staviti u tov i njihova težina povećati (živa vaga) za 100%. (Videti: Savezni sekretarijat za poljoprivredu i šumarstvo, *Problemi razvoja stočarstva i stočarske proizvodnje*, str. 39.)

DVA PUTA SOCIJALISTIČKOG PREOBRAŽAJA POLJOPRIVREDE

Deo intervjua za »YOMIURI SHIMBUN«, 12. decembra 1963. godine.

Ovde je preuzet deo teksta koji je pod naslovom »Odgovori na pitanja o ustavnim temama« objavljen u knjizi »Problemi naše socijalističke izgradnje«, VI, Kultura, Beograd 1968. str. 336–338. Naslov je dala redakcija.

Stepen našeg privrednog razvoja još nam ne dozvoljava da pravimo sheme o tome kako će izgledati komunističko društvo. Za nas je bitno da otvorimo puteve ka takvom cilju. Mi smatramo da put u komunističko društvo znači: sve veća produktivnost rada, sve viši i ujednačeniji standard zadovoljavanja osnovnih životnih potreba čoveka, sve više samoupravljanja i sve demokratskiji odnosi među ljudima. Rezultati na tom putu, naravno, ne zavise samo od ljudskih želja, već pre svega od objektivnih uslova, to jest od materijalne sposobnosti društva da obezbedi određene odnose među ljudima. Zato komunističko društvo nije ideal koji se može isplanirati u kancelariji, već istorijski proces koji u prvom redu zavisi od razvoja proizvodnih snaga, ali i od subjektivnog sagledavanja najpovoljnijih uslova i puteva za postizanje toga cilja. Radnički saveti i ceo sistem društvenog upravljanja u našoj zemlji su, prema tome, prvi koraci na tome putu. Takvim se sistemom, naime, u jugoslovenskom društvu stvaraju putevi za što aktivnije odvijanje procesa odumiranja države, odnosno njenog pretvaranja od instrumenta upravljanja ljudima u zajednički mehanizam ljudi za upravljanje stvarima.[1]

Što se poljoprivrede tiče, treba pre svega istaći da njen socijalistički preobražaj, prema Ustavu, ostaje naš cilj, iako kod nas nije primenjen klasični sistem kolektivizacije kakav se razvio u Sovjetskom Savezu. Razlika u putevima u tom po-

gledu nastala je pre svega zbog razlike u objektivnim uslovi-
ma. U Jugoslaviji se seljak kroz istorijski razvitak u ogromnoj
većini teritorijalizovao na svojoj zemlji, dok je u carskoj Ru-
siji zemlja bila vlasništvo feudalnih spahija. Dalje, oko dve
petine jugoslovenske teritorije predstavljaju brdoviti tereni,
koji su najvećim delom nepogodni za savremeni nivo agro-
tehlike i za razvoj krupnih poljoprivrednih gazdinstava. Zato
se za nas nije mogao u prvi plan postaviti problem podrušt-
vljavanja zemlje sam po sebi, već pitanje stalnog porasta udela
društvenog sektora u tržišnoj poljoprivrednoj proizvodnji.

Drugim rečima, bila je potrebna orijentacija na veoma
intenzivnu poljoprivredu, a samim tim i izvesna koncentra-
cija na one rejone u zemlji koji daju najpovoljnije uslove za
razvoj krupne socijalističke poljoprivrede.

U tom smislu socijalistički preobražaj poljoprivrede u
našoj zemlji razvija se pre svega u dva smera. Prvi predstavl-
jaju poljoprivredna gazdinstva koja se razvijaju na zemlji i
sredstvima proizvodnje u društvenoj svojini. Podruštvljavan-
je zemlje neophodne za stvaranje i razvoj takvih gazdinst-
va vrši se normalnim otkupom zemlje, ili putem samostalnih
odluka seljaka i raznih aranžmana sa seljakom da predaje
zemlju na korišćenje zadrugi, uz primanje veće ili manje ren-
te, i da prede na rad bilo u industriju, bilo u samu zadrugu
ili u druge delatnosti. Taj je smer normalna posledica ubrza-
nog procesa industrijalizacije, u kojem sve veći broj seljaka
napušta poljoprivredu i zapošljava se u industriji i drugim
društvenim delatnostima koje mu daju povoljnije uslove za
život nego malo privatno seljačko gazdinstvo. Takva društve-
na poljoprivredna gazdinstva su u našoj poljoprivredi osnov-
na pokretačka snaga tehničkog i drugog napretka i igraju sve
veću ulogu u tržišnoj proizvodnji.

Drugi put je kooperacija između seljaka i zadruga. U
kooperaciji seljak ostaje vlasnik zemlje, a tehnička baza mo-
derne proizvodnje na toj zemlji nalazi se u zadrugi. Saradnja
između zadruga i seljaka odvija se na bazi dobrovoljnog ugo-
vora, u kojem obe strane preuzimaju odgovarajuće obaveze.
Postoje veoma različiti oblici kooperacije, od običnih servi-
sa, gde zadruga prodaje svoje usluge seljaku za odgovarajuću
cenu, pa sve do toga da seljak potpuno prepušta zemlju na
obradu zadrugi, a prima dohodak uglavnom iz ličnog rada u
zadrugi i rente. U okvirima kooperacije zadruga nastoji da or-
ganizuje rad na načelima modernog krupnog poljoprivred-

nog gazdinstva i intenzivne poljoprivrede. U takvim uslovi-
ma seljak koji dobija dohodak prema uloženom radu, kao i
rentu, dolazi do većih prihoda nego ako bi sam radio na svo-
joj zemlji i sam trgovao svojim proizvodima. Na taj način i
sama kooperacija postaje sastavni deo procesa socijalistič-
kog preobražaja zemlje, a istovremeno obezbeđuje i seljaku
viši nivo produktivnosti rada i životnog standarda.

Perspektive daljeg razvitka u našoj poljoprivredi su tak-
ve da će stalno rasti udeo socijalističkog sektora u ukupnoj
tržišnoj proizvodnji, a da će pored njega ostati i privatno
vlasništvo na zemlju na manjim površinama, pogotovo u br-
dovitim krajevima. No određeni vid kooperacije će svakako
postepeno obuhvatiti više ili manje sva seljačka gazdinstva,
jer je to jedini uslov da se seljaci oslobode zaostalosti.

NAPOMENA

[1] Pitanje japanskog novinara je glasilo: »Razumeo sam da je sa-
moupravljanje, a posebno da su radnički saveti karakteristične organizaci-
je koje predstavljaju demokratizaciju socijalizma u Jugoslaviji. Zeleo bih da
Vas pitam kakva će biti uloga radničkih saveta u dugoročnoj perspektivi
razvitka u komunističko društvo. Isto tako, kako treba shvatiti plan pod-
ruštvljavanja vaše poljoprivrede?«

CENE I ORGANIZACIJA TRŽIŠTA POLJOPRIVREDNIH PROIZVODA

Izlaganje na sastanku Devete grupe za pripremu Osmog kongresa Saveza komunista Jugoslavije, 15. juna 1964. godine.

Ovde se prvi put objavljuje neautorizovan tekst izlaganja iz dokumentacije Jugoslovenskog centra za teoriju i praksu samoupravljanja »Edvard Kardelj«. Naslov je dala redakcija.

Mislim da je diskusija pokazala da postoji jedinstvo pogleda u osnovnim linijama politike u poljoprivredi i na selu, ali da ima razlika u gledištima u odnosu na konkretnu primenu te politike. Razlika u gledištima u primeni politike uvek je bilo i sigurno će ih i ubuduće biti; ne vidim da je to neki veliki problem ako se u primeni politike izabiraju različiti putevi i sredstva. Na kraju krajeva, i dosadašnji razvoj poljoprivrede je pokazao da smo u pogledu nekih praktičnih rešenja bili dosta nejedinstveni, ali sva dosadašnja iskustva govore o tome da su se na liniji sprovođenja opšte linije različita shvatanja približavala jedan drugima, odnosno da je sama praksa te razlike svodila na relativno malo područje. U stvari, u okviru onoga što Savez komunista odnosno dokumenti kongresa treba da kažu o ovom pitanju trebalo bi da razmotrimo, odnosno da se držimo samo opšteg kursa, opštih principa i osnovnih elemenata politike u poljoprivredi, a da odgovornost za njenu praktičnu primenu snose Savezna skupština, SIV i drugi državni i društveni organi, s tim što bi, naravno, Savez komunista, ako to bude potrebno, u samom procesu sprovođenja te politike dalje intervenisao. U vezi s tim izneo bih neke probleme kako bismo mogli utvrditi u kojoj meri ta pitanja treba unositi u zaključke.

Jedan od tih problema je stvaranje uslova privređivanja u poljoprivredi, da bi se ona izjednačila sa drugim oblastima privrede, a drugi odnos između sadašnje produktivnosti

rada u poljoprivredi i predloženog nivoa slobodnijih cena. U krajnjoj liniji, izgradnja cele nove politike u privredi i promene u odnosima cena, u stvari, zavisne su od odnosa produktivnosti rada, a posebno od odnosa produktivnosti rada u poljoprivredi i industriji. To je materijalna sadržina svih odnosa. Na papiru možemo izbalansirati odnose i na osnovu toga praviti razne kombinacije, ali odnosi produktivnosti rada će nam u krajnjoj konsekvenciji određivati dalji razvoj. Ukoliko u tom pogledu ne budemo našli prava sredstva i odnose, mogu nam se i na nivou viših cena pojavljivati slični problemi kakve danas imamo – da se ne održavaju adekvatni odnosi između poljoprivrede, na bazi porasta cena i drugih oblasti privrede. U stvari, u nas je relativno spor proces porasta produktivnosti rada u industriji i skupa poljoprivredna proizvodnja, koja je, isto tako, u proseku niskoproduktivna, a istovremeno opterećena i skupom industrijskom proizvodnjom, dok naša društvena poljoprivreda tek počela da organizuje na višem proizvodnom nivou. Zbog toga sa današnjim standardom, odnosno s ličnim dohocima, teško možemo podneti takvu poljoprivredu.

S tim u vezi se kod nas postavljaju kao centralni problemi cene uopšte i organizacija tržišta. Po mome mišljenju, najvažnije je da se kao problem cena poljoprivrede sagleda u sklopu pariteta dinara i svih drugih mera koje se predviđaju da se sprovedu u vezi sa odnosima cena uopšte u Jugoslaviji. Nisam siguran da će nam jedna prosta računica podizanja cena za određeni procenat dati u poljoprivredi neka rešenja, ukoliko to ne bi bilo u sklopu opšteg regulisanja sistema i odnosa u cenama, regulisanja pariteta dinara itd.

Problem cena poljoprivrednih proizvoda je povezan, dakle, sa dva druga pitanja. Naime, taj problem najpre moramo posmatrati jedinstveno, odnosno ne samo poljoprivrednih nego i cena elektroprivrede, cena stanova, komunalnih usluga itd. Drugo je pitanje obezbeđenja standarda povećanjem ličnih dohodaka. Sve te odnose trebalo bi rešiti jednim paketom mera, odnosno moramo vršiti radikalne promene svih odnosa cena, a ne da se to sprovodi parcijalno pojedinačnim rešenjima. Mislim da će se sve to lakše sprovesti ako u okviru jednog paketa mera rešimo i problem pariteta cena između poljoprivrede i drugih privrednih oblasti i pariteta dinara prema inostranim cenama.

Međutim, postoje predlozi da se neke mere sprovedu postepeno. Ako je to realno sagledano, nisam protiv takvog rešenja, samo to praktično znači jedan isti problem rešavati u dve faze, što bi bila još teža operacija nego određene mere sprovesti odjednom. Uporedo sa povećanjem cena mora se predvideti i odgovarajuće povećanje ličnih dohodaka. Inače, ako povećanje cena ne prati povećanje ličnih dohodaka, stvorice se politički problemi, a mislim da bi to bilo i ekonomski nemoguće. No verovatno se neke mere mogu sada preduzimati, kao, na primer, rešavanje problema premija. Ali sve takve mere treba da budu privremene i da se uklapaju u opštu politiku.

Sledeće pitanje je organizacija tržišta u užem smislu. Na našem tržištu nismo napravili ono što gotovo sve kapitalističke razvijenije zemlje imaju, – garantovanje određenih cena. Naime, kod nas postoje garantovane cene, ali za njih ne snosi odgovornost društvo, nego trgovac. Sem toga, garantovane cene su ograničene na tako mali broj artikala da se time ne obezbeđuje stabilnost tržišta, a, osim toga, suviše smo neodlučni u sprovođenju mera koje bi značile regulisanje stanja na tržištu putem uvoza proizvoda: mi se uglavnom orijentišemo na kontrolu i propisivanje cena itd., i zbog toga automatski dolazi do toga da jedna po jedna mera, koje se uvođe, jer su trenutno neophodne, dovode do konfuzije i nereda na celom tržištu. U više zemalja na Zapadu postoji propis da država mora da otkupi sve poljoprivredne viškove, čim cene padnu ispod određenog nivoa, a isto tako država mora da obezbedi sredstva za uvoz poljoprivrednih artikala ako cene porastu iznad određenog nivoa. I to je, u stvari, jedna od mera koja daje određenu sigurnost i za razvoj poljoprivredne proizvodnje i za stabilnost privrede uopšte.

Razume se, kod nas bi trebalo razraditi specifičan organizacioni mehanizam u tom pogledu. Taj mehanizam bismo mogli vrlo brzo osposobiti ako bismo se na to orijentalisali. Međutim, u tom pitanju nismo odlučni. O tome kod nas postoje propisi. Sprovođenje tih propisa je manje-više prepušteno raznim samostalnim društvenim akterima, koji ne snose punu odgovornost za ceo ovaj sistem.

U skladu s tim trebalo bi da i plan orijentišemo na to da mora računati s tim i da u globalnoj raspodeli nacionalnog dohotka obezbeđuje sredstva za obaveze koje društvo treba da preuzme kada nastupe takve situacije.

S obzirom da smo još relativno zaostala zemlja, takav sistem bi nas opterećivao ali je to, istovremeno, jedini način da u praksi uspješnije rešavamo probleme stabilizacije tržišta i privrede uopšte. Prostim povećanjem cena poljoprivrednih proizvoda i tehnokratskim rešenjima ne možemo mnogo postići. Međutim, u ovakvim okvirima, ipak, raznim sredstvima možemo otklanjati disproporcije koje mogu nastati između industrije i poljoprivrede.

Smatram da bi iz svega što je o ovom pitanju rečeno trebalo izvući principijelne probleme, zadatke u pogledu bolje organizacije poljoprivrednog tržišta, ne toliko putem kontrole cena, a pogotovo ne putem nekih fiksnih cena, nego, pre svega, putem ekonomskih instrumenata i mera za koje društvena zajednica kao celina snosi odgovornost i unapred određuje sredstva za takve intervencije.

Dodao bih još i to da je jedan od naših centralnih problema kako da relativno slobodno socijalističko tržište organizujemo i kako da na njemu ekonomskim merama uspešno interвениšemo da bi ono bilo stabilno i time bitan uslov za dalji uspešan razvoj privrede. Ovim problemom se još uvek bavimo samo u sferi načelnih diskusija. S obzirom da su ovde sva pitanja jasna, vreme je da se razmotri praktično obezbeđivanje i sprovođenje ovih odnosa.

Izgleda mi da bi trebalo, isto tako, staviti malo jači akcent na probleme organizacije stručne poljoprivredne službe, i uopšte celog mehanizma koji bi trebalo da pomogne samostalnim poljoprivrednim proizvođačima u pogledu unapređivanja proizvodnje. S tim u vezi trebalo bi možda nešto reći i o metodima rada državne uprave na svim nivoima u pogledu pružanja veće podrške aktivnosti poljoprivrednih organizacija. Imam utisak da se organi državne uprave suviše bave problemima sistema. Ne mislim da ne treba da se bave i tim pitanjima ali, neposrednih konsultacija, dogovaranja, žive praktične pomoći bez nekih naređivanja, i pravnih akata i sl., i neposredne intervencije na terenu od naših organa uprave veoma je malo.

Što se tiče problema regresa i premija, treba da težimo tome da se što manje služimo ovim sredstvima. Međutim, to ne znači da treba sasvim isključiti regrese i premije, jer će njihova primena u određenim situacijama biti nužna. Pošto idemo na promenu nivoa cena u poljoprivredi, premije i regresii će sigurno biti smanjeni, ali će se u praksi ipak zadržati.

Premija i regresa u poljoprivredi, dakle treba da bude što manje, ali ih treba dozvoliti kada to bude celishodno. Ako bilo gde idemo na premije, one treba da budu sastavni deo ekonomskih cena i da imaju utvrđene izvore finansiranja. Sada premije dajemo iz opštih rezervi i, verovatno, emisija novca, a, u stvari, one bi trebalo da se daju iz sredstava ostvarenih iz dohotka, jer su premije vid preliivanja sredstava.

Premije koje se daju iz emisije novca, odnosno da kažem inflacije, a ne iz ostvarenih sredstava akumulacije, uopšte ne rešavaju probleme cena. One, u stvari, umanjuju cene, ako ne za punu svoju veličinu, ono bar za jedan deo. Dakle, kada se govori o premijama i regresu istovremeno treba naglasiti princip da oni treba da imaju svoj izvor finansiranja iz sredstava dohotka.

Nesumnjivo da je otvoren problem poreza na zemlju i slična pitanja. No izgleda mi da ova pitanja ne bi trebalo da ulaze u partijske zaključke. Bolje je da to bude sastavni deo politike državnih organa.

Što se tiče otkupa zemlje iz fondova federacije, bio bih oprezan da li da to ulazi u zaključke kongresa. Lično nisam i protiv takvog rešenja. Pri tome bi, međutim, trebalo imati u vidu da bi iz takvog rešenja proizašle mnoge slabosti, odnosno ako ovo pitanje ne bismo rešavali sistemom koji bi tako reći automatski funkcionisao, odmah bismo se našli u sistemu distribucije sredstava za te svrhe u celoj Jugoslaviji. A to bi bio takav teret koji bismo teško mogli da rešimo. Na kraju krajeva, mi sada imamo – bar koliko sam ja informisan – više ponudene zemlje za prodaju nego što smo u stanju da društvenim sredstvima otkupimo. S druge strane, znatan deo društvene zemlje je nedovoljno iskorišćen.

Ako bismo se opredelili za sistem da federacija bude finansijer otkupa zemlje, onda bi trebalo predvideti i čitav jedan niz principa na osnovu kojih će se taj proces sprovoditi. Smatram da bi bilo najpravilnije da problem otkupa zemlje rešavamo onako kako rešavamo probleme investiranja u industrijskim i drugim preduzećima, odnosno da to bude, u stvari, investiranje društva u jedan određeni privredni poduhvat, s tim da nosioci odgovornosti za to budu radni kolektivi koji su, inače, nosioci upravljanja u toj oblasti. Ako sa ekonomskog aspekta takav privredni poduhvat zahteva određene cene zemlje, i ako su potrebne, a verovatno da jesu, neke posebne mere društva, onda to treba da razmotrimo.

Ne bi bilo dobro opredeliti se za kampanjski otkup zemlje, jer bismo time podigli otkupnu cenu, a otkupili bismo zemlju koju ne bismo bili u stanju da obrađujemo. Osnovna je stvar da nastojimo da izvučemo maksimum koristi iz zemlje koju kupimo, a ne da imamo mnogo zemlje sa niskom produktivnošću.

Ako se išta u našoj privrednoj politici potvrdilo kao ispravno, to je stanovište da zemlja nije sve, nego je glavno ostvarena proizvodnja na njoj. Zato politika otkupa zemlje mora da bude takva da istovremeno stimuliše borbu za visoke prinose i veću produktivnost rada na zemlji.

No nisam ni protiv toga da federacija preuzme na sebe jedan deo tereta u vezi sa otkupom zemlje, ali to treba dobro proučiti. Zbog toga nisam za to da u pretkongresnim zaključcima utvrdimo da se federacija obavezuje u odnosu na otkup zemlje. Možda bismo mogli obavezati društvenu zajednicu na stvaranje nečega sličnog mehanizmu koji imamo kod građevinskih gradskih reiona, gde smo, praktično, nacionalizovali zemlju, odnosno možda bi sličan proces mogao da započne u vezi s otkupom zemlje i da se stvaraju izvesni fondovi iz kojih bi se isplaćivala zemlja ili davale neke olakšice itd. No bojim se da bi se obaveza federacije na ovom području mogla pretvoriti u takvo finansiranje otkupa zemlje da bismo bili obavezni da otkupimo zemlju svakoga ko je ponudi, bez obzira na efekte koji se mogu očekivati sa toga zemljišta.

Trebalo bi još nešto reći i o sanacionim kreditima poljoprivrednih organizacija. Naime, možda će se do kongresa pronaći neka konkretna rešenja ovog problema, pa da se i to uzme kao mera u vezi sa politikom u poljoprivredi. U kongresne zaključke bi znači trebalo uneti ono za što smo se stvarno odlučili i o čemu imamo jasan stav. U vezi sa sanacionim kreditima i drugim teretima koji otežavaju položaj poljoprivrede kao posledica prošlosti trebalo bi naći neka rešenja da se pomogne poljoprivredi, ali da to bude celishodno i sa stanovišta sistema.

Protiv sam brisanja sanacionih kredita, mada ne iz nekih principijelnih razloga. Međutim, plašim se da se to može shvatiti kao određena tendencija, i da se takva praksa može i ubuduće zahtevati. Postavlja se pitanje koliko je to opravdano ili ne, gledano sa stanovišta našeg dosadašnjeg razvoja. Naime, slični problemi mogli bi se postaviti i u drugim granama privrede, koje su iz raznih razloga bile u određenom

vremenskom razmaku stavljene u položaj da budu manje akumulativne, kao, na primer, industrija koja je imala plafo-nirane cene.

Ispravljanje starih nepravilnosti u mehanizmu društvenog planiranja kao što je naš, vrlo je teško. Zato mi se čini da je mnogo važnije početi od toga šta je celishodnije za buduće. Ne sumnjam da bi brisanje sanacionih kredita bila jedna ozbiljna mera u pravcu poboljšanja materijalnog položaja i pojedinih grana, a posebno poljoprivrede. Ako bi se to moglo sprovesti tako da to ne bude stimulisanje raznih parazitskih orijentacija, onda bismo se za to mogli opredeliti. U suprotnom, takva mera može izazvati veće štete nego prolongiranje sanacionih kredita.

Što se tiče finansiranja poljoprivrede uopšte, ne bih bio za to da se određuju intervencije federacije u pojedine grane i delatnosti poljoprivrede, na primer u mehanizaciju, otkup zemlje, melioracije i sl. Nisam za takvo rešenje ni kada je reč o finansiranju u oblasti industrije, elektroprivrede, metalurgije i u drugim granama privrede. Izgleda mi da je pri tome osnovno obezbediti da proizvođači budu nosioci proširene reprodukcije u jednom jedinstvenom sistemu proširene reprodukcije sa određenim planskim i drugim usmeravajućim instrumentima, koji, istovremeno, gotovo automatski određuju obim sredstava koja će se u jednom takvom jedinstvenom mehanizmu pojavljivati kao raspoloživa sredstva centralnih organa u kreditnom mehanizmu. U tom slučaju takvo stvorena centralna sredstva mogu biti podređena samo planu, odnosno onim ciljevima koji će biti planom utvrđeni.

Izgleda mi da bi bila veoma opasna svaka mera koja bi i okolišnim putem mogla potkopati sistem u kojem su neposredni proizvođači nosioci proširene reprodukcije. Treba da stvorimo takav sistem koji će samim razvojem privrede vršiti izvesnu koncentraciju sredstava na bilo kojem nivou – u kreditnom mehanizmu ili u saradnji između preduzeća, i da ta sredstva budu podređena ciljevima plana, na primer za brži razvoj metalurgije i sl., odnosno ta se sredstva u različitim periodima različito i usmeravaju. Ako poljoprivreda bude takav poseban planski cilj, onda će se iz takvih centralizovanih sredstava finansirati poljoprivreda. Međutim, ne bi trebalo unapred određivati koja će područja biti za intervencije federacije i drugih teritorijalnih zajednica.

U vezi s tim postavlja se i pitanje u kojoj meri same banke treba da budu nosioci dugoročnog kreditiranja, odnosno da li treba da se funkcija kratkoročnog kreditiranja u bankama meša sa funkcijom dugoročnog investiranja. Ima mišljenja da banke ne treba samostalno da ulaze u dugoročne investicije, već da se taj proces vrši jedino na osnovu odluka proizvođača.

Međutim, u našem sistemu banke će, svakako, biti posrednik između preduzeća, nosilac socijalističkog tržišta kapitala u uslovima organizovanog i planskog rukovođenja. U vezi sa tim bitno je da sredstva koja dolaze u banke iz preduzeća kao investiciona sredstva budu stvarno osnovna sredstva proizvodnih organizacija formirana iz dohotka, a ne da su rezultat bankarske emisije, odnosno prelivanja iz kratkoročnih i dugoročne kredite. Ako to budemo uspeli da postignemo, onda će se i finansiranje poljoprivrede moći postaviti na isti način kao finansiranje industrije. Banke treba da imaju i sopstvena sredstva. One će kao novčane institucije orđavati sredstva, ali će imati i svoja sredstva. Ali naš kreditni sistem mora biti takav da se u krajnjoj liniji sva sredstva koja dolaze u centralnu kasu preko raznih kreditnih formi uvek vraćaju stvaraocu sredstava. Ako to postignemo, moći ćemo na toj osnovi uspešno razvijati i međusobne odnose preduzeća. Nećemo se morati bojati da se preko koncentracije sredstava između preduzeća razviju neke vrste monopola ili koncerna, jer će se sredstva uvek vraćati stvaraocu sredstava. Svaki radnik i radna organizacija moći će da sagledaju kakav će biti konačni rezultat za njih kroz dugoročne kreditne planove i neće dozvoliti da se sredstva neopravdano otuđuju od njih. To svakako ne mogu biti sredstva banke koje su privremeno otuđena od proizvođača, već ostaju sredstva proizvođača, ali se u ovom slučaju postavlja pitanje metoda upravljanja i samostalnosti banke u odnosu na znatan deo ovih sredstava.

U zaključcima kongresa bi trebalo nešto, ne samo u načelu, već i konkretnije, reći koje su to mere ekonomskog sistema i ekonomske politike koje bi jače podsticale seljake na kooperaciju. Ne mislim ni na kakve privilegije i veštačke mere, ali ako usvojimo više cene poljoprivrednih proizvoda, seljak će, svakako, doći do većih sredstava. Naravno ne treba se bojati toga, jer seljak ima danas veoma niske lične dohotke, pa će sredstva od viših cena upotrebiti i za podizanje ličnog standarda, ali i za razvijanje svojih proizvodnih snaga, za

razvoj tržišta itd. Trebalo bi pomoći zadrugama, poljoprivrednim dobrima i poljoprivredno-industrijskim kombinatima u pripremi niza mera kako bi se preko povećanih sredstava i na druge načine jače povezivali sa individualnim proizvođačem. Tome bi trebalo prilagoditi i poresku politiku, da bi se što više ovih sredstava angažovalo u kooperaciji sa zadrugom, i to i u stočarstvu i u ratarstvu.

U zaključke bi trebalo posebno uneti obavezu zadruga, poljoprivrednih dobara i industrijsko-poljoprivrednih kombinata, pa čak i industrijskih preduzeća kao što su šećerane i sl., da se bore za podruštvljavanje zemlje i za sve veće površine podruštvljene zemlje. To bi trebalo da bude opšta orijentacija.

Ukazao bih na još jedan problem. Trebalo bi uopšte više razraditi društveno-ekonomske odnose koji se razvijaju između seljaka i društva, kao celine, tj. u kooperaciji, i to na takav način koji bi omogućavao da se i zadruge brže uključuju u posebna udruženja sa industrijsko-poljoprivrednim kombinatima i industrijskim preduzećima. Na taj način bismo u nekim krupnim industrijsko-poljoprivrednim kombinatima imali i društvenu i individualnu zemlju i kooperaciju između zadruga, kombinata i individualnih proizvođača i time bi se stvorile veće mogućnosti da se i preko takvih formi proces podruštvljavanja zemlje što više razvija.

Što se tiče daljeg ograničavanja vlasništva na zemlju nepoljoprivrednicima i radnicima-seljacima, postoji niz zakonskih mogućnosti, na primer putem zakona o korišćenju poljoprivrednog zemljišta, da vršimo pritisak na njih da se brže oslobadaju zemlje. Međutim, kad god smo to hteli da sprovedemo uvek smo se našli pred političkim kao i praktično ekonomskim problemom.

Politički problem je u tome što se sukobljavamo sa 40% radnika u Jugoslaviji, a praktičan – što se ovaj problem ne može rešiti iz centra. Mišljenja sam da ovaj problem mogu i treba da rešavaju komune. Ne bi bio nikakav problem ako jedna komuna, na primer odredi kao maksimum za nezemljoradnike jedan hektar, a druga drugačije, jer su uslovi različiti. Čak i na području iste komune može da bude razlika u tom pogledu. Ali problem je u tome što ni jedna komuna nije u stanju da to uvede.

Ustavom je predviđeno da će se, eventualno, doneti jedan savezni zakon kojim će se regulisati maksimum za nepoljoprivrednike.

NEKE NAPOMENE O NAŠEM POLJOPRIVREDNOM TRŽIŠTU

Izlaganje na zajedničkoj sednici Saveznog veća i Privrednog veća Savezne skupštine, 24. juna 1964. godine.

Za ovo izdanje preuzet je tekst koji je pod ovim naslovom objavljen u knjizi »Problemi naše socijalističke izgradnje«, VII, Kultura, Beograd 1968, str. 384–395.

Nema sumnje da u materijalima i diskusiji koja je vođena juče i danas postoji veliko jedinstvo mišljenja u pogledu predloženih osnovnih mera u oblasti poljoprivrede.¹

Međutim, često smo skloni da verujemo da će neka određena mera ili odluka skupštine već sama po sebi dati svestrane rezultate i rešiti sve probleme. Ali i najbolja mera može se završiti neuspehom ako nije dopunjena nizom drugih aktivnosti koje treba da stvore uslove i sredstva za njenu realizaciju.

¹ Na sednici Saveznog i Privrednog veća na osnovu pripremljenih materijala Saveznog sekretarijata za poljoprivredu i šumarstvo vođena je diskusija o problemima poljoprivrede; o nekim osnovnim problemima agrarne politike i razvoja poljoprivrede; o problemima cena poljoprivrednih proizvoda i Nacrtu rezolucije Savezne skupštine o razvoju poljoprivrede. Tom prilikom istaknuta je potreba što brže intenzifikacije poljoprivredne proizvodnje, potreba većeg ulaganja i proširenja površina u društvenoj svojini. Istaknuta je potreba da je neophodno preduzeti ekonomske mere za stvaranje povoljnijih ekonomskih uslova za razvoj moderne poljoprivredne proizvodnje; da je potrebno slobodnijim delovanjem tržišta i merama ekonomske politike postepeno povećavati cene poljoprivrednih proizvoda – proširiti sistem garantovanih cena, a premije i regrese postepeno smanjivati u skladu sa obrazovanjem normalnih tržišnih cena. To je poslužilo kao osnova da Savezno i Privredno veće na sednici od 10. jula 1964. donesu Rezoluciju o razvoju poljoprivrede »Službeni list SFRJ«, 31/64.

Sada je diskusija pretežno orijentisana na mere za uspostavljanje viših cena u poljoprivredi i za proširivanje sistema garantovanih cena na širi krug poljoprivrednih proizvođača. Slažem se da su sazreli uslovi za takve mere jer ih današnja snaga naše privrede može podneti a da se time ne uspori opšti privredni razvoj. Štaviše, svaki dan odlaganja sprovođenja takvih mera predstavlja ozbiljan gubitak kako za poljoprivredu tako i za privredu uopšte.

Ali pri tome treba da imamo u vidu i sledeće.

Te mere same po sebi ne rešavaju sve, već samo uspostavljaju povoljnije uslove za napore samih poljoprivrednih organizacija. Naime, u krajnjoj liniji, samo rezultati samih tih organizacija u borbi za veću produktivnost rada mogu obezbediti uspešno ostvarenje ciljeva mera o kojima diskutujemo. Moramo biti svesni da će te mere po svojoj prilici imati određene posledice, koje će se u nekim drugim oblastima naše privrede odražavati kao nov problem, kao nova situacija, koja može da postavi nove probleme na dnevni red Skupštine i Saveznog izvršnog veća. Na primer, više cene poljoprivrednih proizvoda izazivaće tendencije ka pomeranjima drugih cena kao i ličnih dohodaka. Ako ne budemo istovremeno dejstvovali protiv pritiska stihije u tim i sličnim pravcima, može se desiti da te nove mere u poljoprivredi – ako se budu posmatrale samo parcijalno, same za sebe, a manje u okvirima opšteprivrednih odnosa i izmena koje su predviđene Rezolucijom Savezne skupštine – mogu biti svedene na veoma ograničene rezultate.

Kao što sam rekao, posle donošenja tih mera rešavajući zadaci biće pred samim poljoprivrednim organizacijama, poljoprivrednim dobrima, zadrugama i industrijsko-poljoprivrednim kombinatima. Oni treba licem da se okrenu prema sopstvenim rezervama i prema svim vidovima problema produktivnosti rada. Biće potrebno uzeti još snažniji kurs i u pravcu razvijanja industrijsko-poljoprivrednih kombinata i drugih oblika poslovne sprege poljoprivrede i industrije, to jest poljoprivrednih dobara i zadruga sa industrijom i trgovinom. To će omogućiti isključivanje trgovačkih posrednika u povezivanju poljoprivredne i industrijsko-prerađivačke proizvodnje, što će doprineti snižavanju troškova proizvodnje i odlučnijoj orijentaciji poljoprivrede i industrije na razvijanje savremene agrotehnike i veću produktivnost rada. I zadruge treba da se što intenzivnije razvijaju tako da koope-

raciju sa individualnim seljakom stalno kombinuju sa razvijanjem različitih oblika društvene poljoprivredne i industrijske proizvodnje, bilo da same razvijaju svoje poljoprivredno-industrijske kapacitete, bilo da se povezuju sa drugim poljoprivredno-industrijskim kombinatima.

Takva orijentacija ne bi trebalo da dovede do zanemariivanja, nego, naprotiv, trebalo bi da podstakne i sve druge, jednostavnije oblike strpljivog zadržnog rada, koji će individualnom seljaku otvarati perspektive za postizanje veće produktivnosti rada i poboljšavanje životnih uslova.

Međutim, stvari se ne iscrpljuju samo u tome. I društvena zajednica treba da rešava niz problema i zadataka, ako hoćemo da ostvarimo ciljeve u pogledu poboljšavanja uslova privredivanja i uopšte razvoja u oblasti poljoprivrede.

Pri tom bih ukazao na nekoliko aktuelnih pitanja i problema.

Kao prvo, postavlja se pitanje kako treba da se shvate garantovane cene u duhu novih mera. U diskusijama se to pitanje uvek ne tretira sa istih polaznih tačaka. Nove mere pre svega znače stvaranje uslova za slobodniji režim tržišnih cena; doduše, kontrolisan i regulisan ekonomskim i administrativnim sredstvima, ali ipak takav sistem koji odgovara tržištu industrijskih proizvoda koje danas već imamo. To u praksi u isto vreme znači i stvaranje uslova ne samo za proširivanje garantovanih cena nego i za viši prosečni nivo cena na poljoprivrednom tržištu uopšte. To je cilj svih mera koje se sada preduzimaju u oblasti poljoprivrede. Naravno, sve se to neće moći sprovesti jednom odlukom, ali to treba da bude kurs koji treba postepeno realizovati merama praktične ekonomske politike.

Prema tome, garantovane cene u takvom slobodnijem tržišnom mehanizmu treba, pre svega, da se shvate kao garantovani otkup po garantovanim cenama. Garantovani otkup ne bi se vršio na osnovi nekih administrativnih mera kojima bi država, odnosno društvo prisiljavalo pojedinačne privredne, trgovačke ili druge organizacije da vrše otkup poljoprivrednih proizvoda, nego tako što bi društvena zajednica garantovala proizvođačima da će po određenim cenama moći da prodaju društvu svoje poljoprivredne proizvode tada kada ne budu mogli da ih povoljnije prodaju na tržištu.

Drugim rečima, ako bi naše poljoprivredno tržište bilo organizovanije, opremljenije i stabilnije nego što je danas,

onda bi se garantovane cene u stvari primenjivale samo kada se pojave tržišni viškovi, a inače bi se cene verovatno kretale nešto iznad garantovanih cena. U takvom slučaju proširivanja garantovanih cena još na neke druge poljoprivredne proizvode je neophodno.

Međutim, takve garantovane cene ne bi imale potpuno isti karakter kao što imaju sadašnje garantovane cene. Sadašnje garantovane cene praktično predstavljaju fiksno određene tržišne cene uz premiju na te cene. Ono čemu, po mome mišljenju, treba da težimo jeste: da se postigne opšta izmena odnosa na poljoprivrednom tržištu, koja će omogućiti uspostavljanje relativno višeg prosečnog nivoa poljoprivrednih cena, s tim što će u tom sklopu garantovana cena biti ona minimalna ekonomska cena koju društvo treba da garantuje proizvođaču za određene vodeće poljoprivredne proizvode kako bi on mogao biti siguran za plasman svoje proizvodnje i da ne bi bio preterano zavisn od konjunkturalnih oscilacija koje se pojavljuju na tržištu. Dakako, i ta politika mora biti realna, to jest zasnovana na planom utvrđenim i regulisanim materijalnim proporcijama. Naime, ne bi koristilo poljoprivredi, a još manje našoj društvenoj privredi, ako bi poljoprivreda radila za zalihe odnosno ako bi društvo moralo u beskraju povećavati premije na izvoz poljoprivrednih proizvoda. I sistem garantovanih cena ima smisao samo dotle dok stimuliše borbu za višu produktivnost rada u poljoprivredi, a gubi svoju ulogu i postaje čak štetan ako postaje administrativnom podrškom nepotrebnom niskoproduktivnom radu.

Prema tome, treba da se ide na proširivanje garantovanih cena, ali ne prostim proširivanjem spiska proizvoda, već u okviru celovite reorganizacije poljoprivrednog tržišta, u duhu koncepcija koje su iznete u predlozima Rezolucije.

Drugo pitanje je kako to postići i na koji način finansirati nove mere u poljoprivredi. Ne bismo mogli ići na povećanje cena na taj način da se to prebaci na teret životnog standarda radnih ljudi. To je nemoguće ne samo zbog toga što su svi društveni, politički i socijalni razlozi protiv jedne takve politike i odluke nego i zbog toga što ni za sam razvoj i rešenje problema u poljoprivredi takva mera ne bi bila nikakav izlaz. U uslovima sadašnjeg nivoa ličnih dohodaka povećanje cena dovelo bi celu privredu u teškoće plasmana i došlo bi čak do neizbežnog smanjivanja poljoprivredne proizvodnje ukoliko se izvoz ne bi bitno povećao. U vezi sa povećanjem cena u po-

ljoprivredi postoje samo dve mogućnosti, ili kombinacija tih dveju mogućnosti:

Prvo da se izvrši adekvatno povećanje ličnih dohodaka uporedo sa povećanjem poljoprivrednih cena. Ako bi se išlo na takvo povećanje ličnih dohodaka treba pre svega proučiti da li je moguće ceo teret prebaciti na privredne i ostale organizacije, odnosno ne bismo li istovremeno morali podvrci određenoj reviziji našu poresku politiku, zatim investicionu politiku, što bi omogućilo preraspodelu društvene akumulacije, odnosno povećavanje fondova lične potrošnje u privrednim organizacijama i neprivrednim delatnostima. Ti problemi treba da se paralelno razmotre i reše uz uspostavljanje viših cena poljoprivrednih proizvoda. Uveren sam da je većina naših privrednih organizacija sposobna da preuzme taj teret na sebe, pod uslovom da se on prenese delom na sopstvene investicione fondove, a delom na poreske doprinose društvenim investicionim fondovima.

Drugo, da se zadrži sadašnji sistem premija.² U sadašnjoj situaciji ovakav sistem bi se čak lakše i brže sproveo. No treba da budemo svesni toga da i povećanje premija – pogotovo ako bi se išlo na znatnije proširivanje sadašnjeg sistema garantovanih cena, odnosno premija i na druge proizvode – znači dosta ozbiljno i veliko prelivanje dohotka kakav se danas stvara u industriji i u drugim društvenim delatnostima u poljoprivredu. Očigledno je da bi se pred nama ponovo našao problem na koji način da se obezbede ta sredstva. Postavlja se pitanje da li su sadašnja sredstva naše poreske politike dovoljno velika da mogu obezbediti takva prelivanja? Problem se ne sastoji u tome što imamo niske poreze, nego u tome što se privreda tuži da su oni veliki. Međutim, povećanje premija neizbežno znači ako ne povećanje poreskog opterećenja za određena privredna područja, a ono u svakom slučaju otežavanje politike smanjivanja poreskog pritiska na našu privredu.

² Reč je o sistemu premija koje se isplaćuju poljoprivrednim proizvođačima kao nagrada preko cene da bi se podstakli na veću i kvalitetniju proizvodnju određenih proizvoda. Sistemom premija obuhvaćeni su proizvodnja i prodaja sortnog semena, uzgoj i prodaja stoke, proizvodnja i prodaja mleka i sl. Postepenim povećanjem cena poljoprivrednih proizvoda i uvođenjem normalnih tržišnih cena smanjivane su, a za većinu proizvoda i ukinute premije, tako da su sada ograničene na mali broj proizvoda.

Sem toga, tu postoje i drugi problemi, možda čak i važniji od tog kvantitativnog problema, na primer koliko naš poreski sistem omogućuje, odnosno obezbeđuje da se sredstva koja se poreskom politikom oduzimaju od privrede oduzimaju na pravom mestu, kako bi se prehlila u poljoprivredu.

Sa ekonomskog gledišta, prva varijanta je znatno bolja od druge. Ona je znatno više u skladu sa Rezolucijom koju je Savezna skupština donela u pogledu pravaca za izmenu našeg privrednog sistema, koja traži da se indirektna primanja u što većoj meri uključuju direktno u lične dohotke.

Danas su lični dohoci, koje radni ljudi primaju na ruke, relativno mali. Međutim, indirektni deo ličnih dohodaka³ odnosno ličnog standarda je znatno veći, ali je sakriven u raznim subvencijama, premijama, regresima, stvaranju deficita u privredi itd. To prouzrokuje da je za industriju i privredu u celini radna snaga veoma jeftina i da je industrija zbog toga često neracionalno upotrebljava. Posledica toga je manja zainteresovanost industrije za modernizaciju, automatizaciju, specijalizaciju i druge slične mere, a sem toga to indirektno prouzrokuje sve veće terete za društvenu zajednicu u oblasti prelivanja sredstava, što znači u oblasti poreske politike i centralizacije sredstava putem poreza.

Prema tome, bilo bi pravilnije i ekonomski celishodnije ako bi se postepeno išlo na to da se lični dohoci povećaju srazmerno povećanju cena u poljoprivredi. To će, takođe, predstavljati određeno prelivanje dohotka iz drugih privrednih grana u poljoprivredu, ali mnogo korisniji i racionalniji oblik prelivanja, što će u isto vreme biti i podsticaj za bolje gospodarenje radnom snagom u našim industrijskim preduzećima i privredi u celini. Time bi bilo otežano i stvaranje

³ Na primer, u 1964. godini odnos između dela potrošnje koji se ostvario preko ličnih dohodaka od rada – direktna primanja – i dela koji se ostvarivao preko društvenih fondova (troškovi socijalnog i zdravstvenog osiguranja, obrazovanja, državne uprave, komunalno-stambene izgradnje i sl.) – indirektna primanja bio je 1:1 (SZS, *Privredni bilansi Jugoslavije 1962-1965*, studije, analize, prikazi, sveska 29, Beograd, avgust 1965). Jedna od pretpostavki privredne i društvene reforme je težnja za stvaranjem uslova da se značajniji deo materijalnih sredstava radnih ljudi stavi u direktnu zavisnost od rezultata rada na radnom mestu. Ti se ciljevi postepeno ostvaruju. Prema nekim procenama, odnos između ličnih dohodaka od rada i društvene potrošnje u 1966. godini, iznosio je oko 1:0,80.

usitnjenih i za društvo nerentabilnih preduzeća, jer bi radna snaga za takva preduzeća bila isuviše skupa. Pošto se u obliku indirektnih davanja za lični standard takva preduzeća *de facto* subvencionišu, a to se ne vidi, danas i ona izgledaju rentabilna. To bi dalo veći podsticaj procesima borbe za veću proizvodnost rada u industriji i privredi uopšte.

Ali ako proučavanja pokažu da se, iz ovih ili onih razloga, u kratkom roku ne bi mogle sprovesti sve mere u život, u tom slučaju Skupština treba da zna unapred i da bude načisto u pogledu problema koji će se pojaviti u oblasti globalne raspodele, poreske, investicione i uopšte ekonomske politike, kada budemo rešavali pitanje finansiranja premija za poljoprivredne cene. Ti problemi ne bi trebalo da nas plaše. Naprotiv, poboljšanje stanja u poljoprivredi daće nov impuls za razvoj celoj našoj privredi.

Ukazujem na te probleme zato da se shvati da tu nije reč samo o tome da li smo »za« ili »protiv« povećanja cena u poljoprivredi, jer, nesumnjivo, svi moramo biti »za«, nego da je za to »za« vezan niz novih problema sa kojima takođe treba da budemo načisto i koje isto tako moramo rešavati, ako hoćemo da rešimo taj centralni problem. Međutim, veoma smo skloni da se danas odlučno založimo za povećanje cena u poljoprivredi, a da sutra, kada na dnevnom redu eventualno bude problem preraspodele dohotka u drugim našim privrednim oblastima, budemo protiv.

Sledeće pitanje jeste kako obezbediti takav režim cena na tržištu kakvo se predviđa da bude, odnosno kako stvoriti slobodnije tržište poljoprivrednih proizvoda koje će biti kontrolisano i ekonomski usmeravamo. U okviru sadašnjeg stanja i sistema na tržištu poljoprivrednih proizvoda, bojim se da takvu stabilnost ne bismo mogli postići. Štaviše, u sadašnjim uslovima – pogotovo ako mere povećanja ličnih dohodaka ne bi bile usklađene sa povećanjem cena poljoprivrednih proizvoda – moglo bi doći do tendencije smanjenja poljoprivredne proizvodnje da bi se održale visoke cene. To pitanje je u uskoj vezi sa rešavanjem problema stabilnosti naše privrede. Skloni smo da mislimo da je problem stabilnosti tržišta problem sistema, ovih ili onih odluka vlade. Međutim, stabilnost tržišta i privrede zavisi pre svega od usklađenih unutrašnjih materijalnih odnosa. Kroz materijalne odnose treba stvoriti takve uslove privređivanja u kojima će biti moguće obezbediti što viši stepen stabilnosti.

Privrednu stabilnost možemo postići sprovođenjem odgovarajućih mera. Upozorio bih na dva pitanja koja su u uskoj vezi sa ovim problemima. Prvo, mi živimo i trgujemo »iz ruku u usta«, otprilike kao što živi jedna nerazvijena seljačka zemlja i privreda. Otuda se pojavljuju stalne oscilacije na tržištu. Na primer, prošle godine imali smo nedostatak svinjskog mesa. Međutim, trebalo je samo povećati proizvodnju mesa koliko je moguće u toku jedne godine da se u drugoj pojavi sasvim drugi problem – problem plasmana mesa.

Zaboravljamo da smo već postali jedno komplikovanije društvo po svojoj ekonomskoj i socijalnoj strukturi, te da više ne možemo živeti na način »iz ruku u usta«, to jest da se ono što je juče proizvedeno danas iznese na tržište. Za stepen ekonomskog razvoja koji smo postigli neophodno je da operiramo i organizujemo poljoprivredno tržište na takav način da obezbedimo i održimo određenu stabilnost. Iako ima i drugih mera i sredstava, za sadašnje prilike centralni problem su materijalne rezerve. Garantovane cene i, uopšte, povećanje cena na poljoprivrednom tržištu ne samo da neće smanjiti problem stabilnosti tržišta nego će ga, naprotiv, još više zaoštriti. Povećane cene daju snažan podsticaj poljoprivrednoj proizvodnji i postići ćemo mnogo brži tempo proizvodnje nego što ga danas imamo. Ali ako tržište ostane ovakvo kakvo je sada, svi problemi koje na njemu danas osećamo zaoštriće se još nekoliko puta. Zato je politika rezervi centralni problem koji je usko povezan sa garantovanim cenama i garantovanim otkupom. Stvaranje sistema ekonomskih i tržišnih rezervi na poljoprivrednom tržištu upravo je povezano sa otkupom tržišnih viškova koji će se pojavljivati sa daljim razvitkom naše poljoprivrede, a koji će nam, u isto vreme, omogućiti da se i u odnosu na inostranstvo organizovanije pojavimo sa našim izvozom, a pogotovu da obezbedimo veću stabilnost na unutrašnjem tržištu.

Govoreći o rezervama ne mislim samo na sadašnje uprave državnih rezervi, već i na ulogu krupne trgovine u toj oblasti. Politika zaliha u toj trgovini trebalo bi da bude jedan od glavnih izvora njenog privrednog jačanja. Zato je potrebno uložiti nove napore u razvoj krupne trgovine uopšte, a posebno krupne trgovine poljoprivrednim proizvodima, koja je u mnogo čemu usko grlo i za sam razvoj poljoprivrede.

Stoga je potrebno: prvo, da naša organizacija ekonomskih rezervi, krupna trgovina i udruženi proizvođači budu

mного aktivniji društveno-ekonomski faktor u oblasti tržišta nego što su sada. Ekonomske rezerve danas više predstavljaju magacine nego stvarni ekonomski faktor, i to vrlo male magacine i male rezerve koje, u stvari, ne mogu delovati kao ozbiljniji faktor na tržištu. Sem toga, sada se organizacija za obezbeđenje materijalnih rezervi uglavnom ograničava na nekoliko artikala. Ta organizacija bi u praksi trebalo da se bavi otkupom svih bitnijih poljoprivrednih proizvoda kojima može da se utiče na tržište i na potrošnju. Isto tako je i naša krupna trgovina »krupna« veoma često samo po tome što kupuje »na veliko«, a ne i po svojoj tehnici i poslovanju. Zato je drugi uslov i faktor uspeha mera i sve ono što treba da osposobi državne rezerve, krupnu trgovinu i proizvođače da bi mogli igrati aktivnu ulogu u odnosu na stabilnost tržišta. U tom pogledu morali bismo ubrzati i izgradnju i nabavku opreme za naše tržište; velikih hladnjača, modernih magacina, transportnih sredstava, zatim prerađivačkih kapaciteta koji su vezani za krupnu trgovinsku delatnost itd.

U svakom slučaju, uspeh politike garantovanog otkupa i garantovanih cena povezan je sa razvojem jednog takvog organizacionog i ekonomskog mehanizma koji će u isto vreme moći da odigra veoma veliku ulogu u stabilizaciji cena poljoprivrednih proizvoda.

Ta politika i mere nisu važni samo za poljoprivredu nego i za stabilnost privrede uopšte. Naš industrijski razvoj neće moći da računa sa dugoročnom stabilnošću privrede ako se tržište poljoprivrednih proizvoda bude menjalo iz godine u godinu, kao što je to sada slučaj.

Takav kurs je ujedno i bitan deo naših napora na poboljšanje životnih uslova naših radnih ljudi. Naravno, taj zadatak se ne može rešiti dekretom Skupštine ili vlade, već je to stvar celokupnog napretka naše privrede. Ali ono što već sada treba i možemo da učinimo jeste da se obezbede što povoljniji opšti uslovi u kojima će radne organizacije i radni ljudi privređivati i svojom borbom za veću produktivnost rada poboljšavati svoje životne uslove. Veća stabilnost poljoprivrednog tržišta je svakako jedan od odlučujućih faktora u stvaranju takvih uslova.

Razume se, sve se ne svodi na poljoprivredne materijalne rezerve i zalihe u krupnoj trgovini ili kod proizvođača. Za stabilnost privrede našem društvu su potrebne i druge vrste rezervi, kao što su, na primer, devizne. One treba da nam ob-

ezbeđuju i mogućnost uvoza, ako je to potrebno za tržište poljoprivrednih proizvoda.

Ne postoji samo problem garantovanja donjih granica cena poljoprivrednih proizvoda u korist proizvođača nego i problem obezbeđivanja gornjih granica cena u korist potrošača. Takva praksa već postoji u svetu. Tako niz kapitalističkih zemalja ima režime u kojima država garantuje i donju i gornju granicu cena u okviru inače slobodnog kapitalističkog tržišta. Ako želimo sprečiti tendencije koje mogu da se pojave baš na osnovi ove politike – naime da se sužava proizvodnja na račun visokih cena – i ako hoćemo da držimo poljoprivredne cene na nivou ekonomskih cena a da u isto vreme one podstiču stalnu borbu za veću produktivnost rada, onda moramo kao društvo obezbediti i tu gornju granicu cena. A to se samo administrativnim merama ne može postići. Tu se osnovna uloga države sastoji u tome da organizovanjem rezervi – o čemu sam ranije govorio – interveniše na tržištu. Drugim rečima, proizvođačima se mora garantovanim otkupom obezbediti donja granica ekonomskih cena, ali se mora i potrošaču obezbediti najveća moguća stabilnost poljoprivrednih cena putem angažovanja materijalnih rezervi u okvirima jedne moderne organizacije poljoprivrednog tržišta i raspolaganja poljoprivrednim viškovima, kao i putem uvoza, kada je to potrebno.

Doduše, pitanje obezbeđenja stabilnosti pri sadašnjem stanju privrede i rezervi očigledno nije tako lak problem i ne da se tako brzo rešiti. To je proces koji treba da se postepeno realizuje. Najvažnije je sada uzeti takav kurs i razraditi koncepciju i mehanizam njegovog sprovođenja. Predložene mere u poljoprivredi su deo takvog napora. Pri tome je najvažnije nezaboravljati očiglednu istinu, za koju svako zna, ali se ona kod nas ipak dosta često zaboravlja, naime da se stabilnost ne može postići drukčije nego stvaranjem određenih *materijalnih* odnosa. Sistem može da olakša, ubrza i podstiče razne vidove ljudskog rada i ekonomskih odnosa, ali materijalni rast društva u krajnjoj liniji ipak zavisi od živog ljudskog rada, to jest od sposobnosti društva za materijalno stvaranje.

O REZULTATIMA RAZVOJA POLJOPRIVREDE I NJENOM SOCIJALISTIČKOM PREOBRAŽAJU

Deo izlaganja na Zboru samoupravljača Slovenije 8. maja 1965. godine u Ljubljani.

Za ovo izdanje preuzet je tekst objavljen u knjizi »Neki problemi socijalističke politike na selu«, Zadruga štampa i suizdavači, Zagreb 1967, str. 203. i 204. Naslov je dala redakcija.

Izvanredno značajni rezultati bili su dostignuti u razvitku poljoprivrede i njenog socijalističkog preobražaja. U poređenju s prosekom u poslednjih deset godina pred rat, poljoprivredna proizvodnja u Sloveniji se posle rata povećala za preko 50% a u celoj Jugoslaviji za oko 70%. Najveći porast zabeležila je poljoprivreda u poslednjih deset godina, kada su počele sve više dolaziti do izražaja moderne socijalističke poljoprivredne organizacije i kooperacija sa seljakom. Ovaj uspeh je utoliko značajniji ako se ima u vidu da veću proizvodnju postizemo sa znatno manje radne snage, jer je u Sloveniji 1931. godine seosko stanovništvo predstavljalo oko 59% celokupnog stanovništva, a u Jugoslaviji 78%.

Razliku u tempu razvoja najbolje ilustruje činjenica da se između dva rata udeo poljoprivrednog stanovništva smanjio tek za 4%, što će reći od 79 na 75%, i što opet znači *svake četiri godine* za 1%, dok se posle rata smanjuje *svake godine* za oko 1,7%.

To je najbolji odgovor onim kritičarima naše socijalističke agrarne politike koji tvrdoglavo ponavljaju da ta politika tobože uništava poljoprivredu i seljaka. Činjenice koje sam naveo govore suprotno. One govore u prvom redu o tome da smo u posleratnom periodu dostigli, u poređenju sa drugim evropskim državama, relativno najveće povećanje poljoprivredne proizvodnje, dok je u dvadeset godina stare Jugoslavije poljoprivredna proizvodnja jedva nešto malo napredovala. Drugo, te činjenice dokazuju da je stari način privređivanja

na malom i zaostalom seljačkom posedu koji je došao u konflikt sa modernom agrotehnikom i društvenim potrebama za višom produktivnošću rada upravo ono što guši poljoprivredu i radnog seljaka. Međutim, naša socijalistička poljoprivredna politika mu, naprotiv, otvara jedini mogući izlaz iz tih teškoća, a to je put borbe za veću produktivnost njegovog rada bilo u poljoprivredi ili van nje. I praksa je neosporno dokazala, ne samo kod nas nego svuda u svetu, da poljoprivredni proizvođač može da dostigne takav stepen produktivnosti rada koji će mu omogućiti da poboljšava životne uslove kao i drugi radni ljudi samo u takvoj organizaciji seoske proizvodnje koja dozvoljava i zahteva upotrebu moderne agrotehnike i moderne organizacije i podele rada. Upravo ta činjenica potvrđuje nesumnjiv uspeh naših društvenih gazdinstava i socijalističke poljoprivredne kooperacije s individualnim seoskim posedom, jer samo društvena gazdinstva u otkupu najvažnijih proizvoda učestvuju sa oko 38% u Sloveniji i sa 41% u Jugoslaviji.

Samo ljudi koji još uvek žive sa reakcionarnim shvatanjima starog slovenačkog društva i koji, isto tako kao i njihovi reakcionarni prethodnici, vide izvore i oslonac svoje političke snage u ekonomski i duhovno zaostalom selu, uporno pokušavaju da zatvore oči pred ovim činjenicama vremena u kojem živimo.

Naravno, u našim uslovima i na seoskom posedu još postoje znatne rezerve za povećanje proizvodnje i dohotka. Bez sumnje je da, na primer, takva sredstva kao što su intenzivnija zadružna saradnja, veća upotreba mehanizacije prilagođene sitnom poljoprivrednom gazdinstvu, veće znanje, sposobnije privređivanje itd., mogu dosta pomoći da se poveća produktivnost rada i poboljšaju životni uslovi na seoskom posedu. Takvi naponi zaslužuju punu društvenu podršku.

Međutim, svakako da je od odlučujućeg značaja da ostanemo dosledni i aktivni u ostvarivanju one politike na području poljoprivrede koja se pokazala ne samo kao privredno uspešna nego i kao jedina politika koja je zaista u interesu radnog čoveka u poljoprivrednoj proizvodnji.

RAZVITKU SELJAČKOG GAZDINSTVA TREBA POKLONITI MNOGO VIŠE PAŽNJE NEGO ŠTO SMO TO DO SADA ČINILI

Izlaganje na sastanku Komisije Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije za društveno-ekonomske i političke odnose u privredi, 1. jula 1965. godine.

Ovde se prvi put objavljuje autorizovani tekst izlaganja iz dokumentacije Jugoslovenskog centra za teoriju i praksu samoupravljanja »Edvard Kardelj«. Naslov je dala redakcija.

Mislim da je niska produktivnost rada u poljoprivredi centralni problem koji je tim više potenciran što je istovremeno karakterističan za celu našu privredu. U stvari, izvori teškoća s kojima se sada susrećemo u celokupnoj našoj privredi i radi čijeg otklanjanja upravo preduzimamo niz mera potpuno su isti kao i u poljoprivredi, samo što su oni u poljoprivredi još zaoštreniji. Naime, mi proizvodimo skupo, sa visokim troškovima, a prosečna produktivnost rada u našoj privredi ne podnosi tako skupu proizvodnju.

Sada, u privrednoj reformi svi traže pravedniji položaj za svoju privrednu granu, grupaciju ili privrednu oblast. Naravno, traži se i pravedniji položaj poljoprivrede, to jest da se obezbeđuje određen nivo potrošnje i standarda na račun niskih cena poljoprivrednih proizvoda. Mislim da se ne može tako stvar postaviti, jer se poljoprivreda sa skupom proizvodnjom ne može uklopiti u potrošnju koja je danas moguća pri postojećoj produktivnosti rada u zemlji. Taj problem ne može se rešiti samo izmenama u odnosima cena ili samo popravljanjem položaja poljoprivrede. Uostalom, pokazalo se da smo podizanjem cena poljoprivrednih proizvoda 1964. godine doduše postigli nešto, ali ne ono što su neki očekivali ili proricali [1].

Razume se, nisam protiv toga da za poljoprivredu cene budu povoljnije nego što su sada, što će predstojećim merama biti i regulisano. Međutim, promene u odnosima cena treba da budu samo prvi korak i polazna tačka u borbi za postizanje veće produktivnosti rada u poljoprivredi. Inače, ako ne postignemo povećanje produktivnosti rada, onda nam veće cene neće dati povoljnije rezultate ni u poljoprivredi, a pogotovo ne u industriji koja ima iste probleme kao i poljoprivreda. U vezi s tim treba reći da se mi stalno vrtimo u krugu i govorimo kako je jedna privredna oblast ili grana u lošijem materijalnom položaju od druge, na primer, kako je poljoprivreda u gorem materijalnom položaju od industrije i sl. Međutim, suština današnjih teškoća je u tome što smo iz celokupne privrede izvlačili prilično veliku akumulaciju za opšti privredni i društveni razvitak, a produktivnost rada se veoma sporo razvijala. To je upravo ono što bismo predstojećim merama u privredi hteli da savladamo.

Pored toga, za svih posleratnih dvadeset godina radili smo na tome da kvantitativno imamo dosta proizvoda i veliku proizvodnju, i za sve to vreme osnovno je bilo da tu proizvodnju planiramo i merimo u tonama i metrima. Međutim, sada treba rezultate proizvodnje i privrede kao celine da merimo ekonomskim merilima, da bismo videli šta nam je privreda u ekonomskom smislu dala. Ako budemo stvari postavljali tako, uveren sam da ćemo imati i kvantitativno više proizvoda, a i kvalitetniju proizvodnju.

Iz teškoća nastalih u toku takvog razvoja i izvesne – da tako kažem – dezorijentacije u borbi za veću produktivnost rada, nastala su razna nova razmišljanja u pogledu daljeg razvoja poljoprivrede. Upravo zbog toga je i sazvano ovo savetovanje, da bi se sva važnija pitanja iz ove oblasti razmotrila i doneli određeni zaključci za buduću akciju u poljoprivredi.

Imam utisak da je na dnevni red postavljen ceo niz pitanja za koja smo do sada smatrali da su načelno rešena i da su bila pravilno postavljena. Danas se, na primer, u nekim diskusijama pitanje uloge seljaka u poljoprivredi postavlja drukčije nego što se postavljalo pre nekoliko godina. Međutim, smatram da je problem načelno isti kao što je bio i ranijih godina. Razlika je samo u tome da se naše društvo u toku proteklog perioda izmenilo u tom smislu što danas u poljoprivredi možemo energičnije da rešavamo neke probleme nego što smo ih mogli rešavati pre nekoliko godina. U na-

šoj agrarnoj politici orijentisali smo se na jačanje socijalističkih gazdinstava, ali ih nismo dogradili do kraja, tako da danas predstavljaju poluzavršene »fabrike«. Slična je situacija i sa kooperacijom. Postavili smo politiku razvoja kooperacije; međutim, nismo je dovoljno konkretizovali, odnosno nismo mnogo učinili u pogledu praktičnog razvoja kooperacije. Štaviše, neko vreme je bilo mišljenja da nam se kooperacija ne isplati, što je uticalo na to da ne ostvarimo još veće rezultate. Međutim, razvitak kooperacije je nužan proces koji se poslednjih godina počeo odvijati stihijno, odnosno čak i tamo gde nije bilo neke poljoprivredne organizacije. To pokazuje da je naš kurs u pogledu razvoja kooperacije bio pravilan i da je on već postao nužnost za koju se moramo boriti.

Pošto smo na tom polju malo učinili, zbog toga nam je sada tzv. seljački problem oštrije izražen nego ranije, i to ne u političkom nego u ekonomskom smislu. Iako je činjenica da imamo veoma brojno seljaštvo i da je najveći deo zemlje u posedu seljaka, ipak smo niz godina seljaka prepustili tako reći samom sebi, jer mu nismo otvorili perspektive daljeg razvoja. U tome je suština problema, jer je nemoguće priznati egzistenciju individualnog seljaka, a istovremeno ga onemogućavati da se kao takav razvija i da do maksimuma iskoristi svoje mogućnosti za razvoj proizvodnje.

Zato bi razvitku seljačkog gazdinstva trebalo pokloniti mnogo više pažnje nego što smo to činili do sada. Međutim, ne treba imati ni iluzija da probleme naše poljoprivredne proizvodnje možemo rešavati samo ili pretežno razvitkom kooperacije i individualnog seljačkog gazdinstva, odnosno, da bismo time mogli da postignemo veću proizvodnju nego što je postižemo na socijalističkim gazdinstvima.

Povukao bih paralelu između poljoprivrede i ugostiteljstva. Mi imamo i određene teškoće u pogledu razvoja modernog i krupnog ugostiteljstva. Sada, međutim, ima iluzija da ćemo te probleme rešiti razvijanjem privatnih ugostiteljskih radnji. Mi smo sigurno često sektašili i onemogućavali da se male privatne gostionice razvijaju i dopunjavaju krupno socijalističko ugostiteljstvo, ali otići sada u drugu krajnost i misliti da ćemo tim putem rešiti probleme modernog ugostiteljstva i turizma, potpuna je besmislica. Isti se problemi postavljaju i u oblasti poljoprivrede. Razvoj modernog ugostiteljstva i moderne poljoprivrede može se obezbediti samo stvaranjem krupnih socijalističkih organizacija.

Hteo bih još samo da napomenem da kada diskutujemo o problemima poljoprivrede, ne bismo smeli da diskutujemo samo o problemima poljoprivredne proizvodnje kao takve nego i o celoj perspektivi razvitka socijalističke poljoprivrede. Morali bismo zaista dobro proučiti probleme koji su iskrsli u oblasti poljoprivrede i pronaći za njih i ekonomska i politička rešenja.

NAPOMENA

[1] Indeks otkupnih cena poljoprivrednih proizvoda iznosio je 1964. (bazna godina - 1953) - 252,2, a indeks cena industrijskih proizvoda na veliko - 121,4. Međusobni odnos cena poljoprivrede i industrije iznosi prema tome 207.

Otkupne cene poljoprivrednih proizvoda od individualnih proizvoda ča porasle su u 1964. godini za 24%, a cene industrijskih proizvoda za 5%. (V. *Statistički godišnjak SFRJ 1965*, str. 283.)

O AKTUELNIM PROBLEMIMA RAZVOJA POLJOPRIVREDE

Iz izlaganja u diskusiji na sednici Komisije CKSKJ za društveno-ekonomske i političke odnose u privredi, 20. oktobra 1965. godine.
[1]

Ovde je preuzet tekst koji je pod ovim naslovom objavljen u knjizi »Problemi naše socijalističke izgradnje«, VIII, Beogradski-izdavačko grafički zavod - redakcija Kultura, Beograd 1972, str. 132-144.

Moramo se još više osloboditi ostataka izvesne dogmatske i tehnokratske statičnosti u razmatranju problema razvoja poljoprivrede i njenog socijalističkog preobražaja. Pri tome treba da imamo u vidu da je to dugoročniji proces, i to ne sam za sebe, već u relaciji sa celokupnom strukturom naše privrede i društva.

Naime, treba imati u vidu da naša zemlja ima nacionalni dohodak od nešto preko 500 dolara po stanovniku i nešto ispod 50 odsto seoskog stanovništva, da još uvek ulažemo elementarne napore u industrijalizaciju naše zemlje i da ne možemo imati viši životni standard od onoga koji odgovara produktivnosti rada u nas. Razume se, zato i cene i obim investicija u poljoprivredu zavise ne samo od naših želja i potreba nego, pre svega, od nivoa produktivnosti rada u celoj privredi, a posebno u poljoprivredi. Prema tome, poljoprivreda se ne može posmatrati odvojeno od procesa koji se razvijaju na drugim područjima našeg privrednog života. S tim treba da računamo kada sebi postavljamo najprogresivnije ciljeve i kada hoćemo da realizujemo naše programske koncepcije u ovoj oblasti.

Međutim, već smo prilično navikli - i u praksi i kad diskutujemo o ovakvim problemima - da u pojmu »društvo«, ili, uže govoreći, u federaciji, vidimo »čarobnjaka« koji može sve

učiniti i rešiti. Ali društvo sa 500 dolara nacionalnog dohotka po stanovniku ne može učiniti više nego što mu to materijalne mogućnosti dopuštaju. Zato bi trebalo da manje govorimo apstraktno o društvu, a mnogo više o tome šta bi sada, u procesu ostvarivanja reforme i promena u sistemu proširene reprodukcije, trebalo učiniti, a posebno šta bi naša privreda sama trebalo da učini da bi se rešili postojeći problemi i ubrzao razvoj našeg društva.

U vezi sa pitanjem cena poljoprivrednih proizvoda godinama se nalazimo, tako reći, razapeti između dve subjektivističke krajnosti: jedne, koja insistira na depresiranim cenama poljoprivrednih proizvoda i, druge, koja smatra da je moguće u beskraj podizati cene uopšte, pa i cene poljoprivrednih proizvoda i na taj način pokrivati sve slabosti koje se manifestuju u oblasti produktivnosti rada u našoj privredi kao celini, i u samoj poljoprivredi. Bilo bi veoma nerealno izvlačiti zaključak da se cenama može subjektivno manipulirati. Otuda je i zadatak naših stručnih organa i organizacija da potraže objektivne elemente na kojima treba da se zasniva naša politika cena u toj oblasti, vodeći računa o tome da je naša zemlja na određenom stepenu razvoja, na određenom nivou prosečne društvene produktivnosti rada, na određenom stepenu životnog standarda, u određenim uslovima izvoza i da ima utvrđenu politiku i orijentaciju na ubrzanu industrijalizaciju. Ne voditi računa o svemu tome, a orijentirati se na dalji porast cena poljoprivrednih proizvoda, značilo bi tražiti nemoguće.

Dalje, u nas se još uvek probija stihijsko, naivno verovanje u svemoć administrativnih sredstava, mada u tom pogledu imamo već dosta iskustva – i ne samo mi nego sve socijalističke zemlje, pa i zemlje sa drukčijim društvenim sistemima – koje govori da prinuda, u oblasti ekonomskih odnosa, bez ekonomske podloge i opravdanja može dati samo negativne rezultate.

Izvesne mere administrativne prinude u poljoprivredi su potrebne i moguće u određenim uslovima. Ali one ne bi trebalo da budu opšteg karaktera, već samo pomoćno sredstvo koje bi se primenjivalo onda kada su za to stvoreni materijalni uslovi. To tada ne bi značilo sukob sa seljaštvom uopšte, nego samo sa manjinom koja neće da se podredi opštem interesu. Ako bismo, pak, uvodili neke opšte administrativne mere u poljoprivredu, koje ne bi imale materijalnih

uslova za uspeh, to bi značilo sukob sa seljakom uopšte. On bi, kao i svaki drugi radni čovek, na ekonomsku prinudu koja mu izgleda neopravdana reagovao neradom, a nerad uvek znači degradaciju, bez obzira koji je društveni sistem u pitanju.

Za našu političku orijentaciju, kao i za donošenje praktičnih mera za dalji razvoj u oblasti poljoprivrede, postavlja se pitanje da li postoje opravdani razlozi da se menjaju načelni stavovi, i da li se nešto izmenili u pogledu naših ranijih shvatanja i argumenata da malo seljačko gazdinstvo, kakvo je naše, ne može samostalno podizati produktivnost rada do nivoa koji je danas neophodan da bi se životni standard radnog seljaka približio životnom standardu radnika. Svi znamo da se u tom pogledu ništa nije izmenilo. Staviše, ako bismo se orijentirali na put podržavanja malog seljačkog gazdinstva, razlike između radnika i radnih seljaka bi se sve više produbljivale na štetu seljaka. Sem toga, tim putem ne bismo mogli zadovoljiti ni sve veće potrebe stanovništva za poljoprivrednim proizvodima, niti rešavati probleme proizvodnje sirovina za industriju. Takva orijentacija bi nas prinudila na sve veći uvoz poljoprivrednih proizvoda, a to bi niskoproduktivnog seljaka dovelo u potpuno bezizlazan ekonomski položaj. Prema tome, ne samo sve veće društvene potrebe već i materijalni interes samog radnog seljaka zahtevaju da se putem proizvodne saradnje otvori perspektiva porasta produktivnosti njegovog rada u društveno-organizovanoj proizvodnji. Znači, orijentacija na visokoproduktivnu proizvodnju na društvenim gazdinstvima i u proizvodnoj saradnji zadruga, društvenih gazdinstava, poljoprivrednih kombinata i trgovinskih organizacija sa radnim seljacima očigledno ostaje jedina realna perspektiva. A to je ujedno i put socijalističkog preobražaja poljoprivrede.

Cesto se postavlja pitanje da li je proizvodnja u proizvodnoj saradnji skuplja od one na socijalističkim gazdinstvima, da li se isplati u nju ulagati kapital ili ne? Tome moramo prilaziti ne samo sa gledišta sopstvenika kapitala koji se ulaže, mada i to ne treba zanemariti, nego i sa gledišta da li za razvoj na sektoru privatnog seljačkog gazdinstva imamo i neki drugi put osim proizvodne saradnje i da li smo proizvodnu saradnju u punijoj meri aktivirali.

Cinjenica je da u proizvodnoj saradnji nismo iskoristili sve mogućnosti ulaganja novčanih sredstava individualnih gazdinstava. Posle povećanja cena u poljoprivredi na počet-

ku sprovođenja privredne reforme, položaj privatnog seljačkog gazdinstva znatno je poboljšao i povećane su mogućnosti da ono postane produktivnije. U vezi s tim dosta se diskutovalo o tome da li seljak ulaže u proizvodnju ili ne. Sigurno je da ulaže. Međutim, po mome mišljenju, seljak troši u današnjim uslovima znatno više na lični standard nego što je to racionalno, a u proizvodnji i u podizanje produktivnosti rada ulaže nedovoljno. Ali verujem da bi seljak – ako bi socijalistički nosioci proizvodne saradnje bili aktivniji i osposobljeni da budu stvarni nosioci ekonomskih odnosa, uključujući tu i ekonomski rizik, i ako bi omogućili individualnom proizvođaču da u proizvodnoj saradnji nađe svoje sopstvene interese – ulagao mnogo više sredstava u zadrugu i u proizvodnu saradnju nego što to danas čini. Prema tome, ako investicije u proizvodnu saradnju tako posmatramo i ocenjujemo, one će se u krajnjem rezultatu verovatno pokazati isto tako rentabilne kao i ostale investicije, posmatrajući društvenu privredu u celini.

Zato bi trebalo bolje izučiti nosioce proizvodne saradnje i stvarati takve zadrugne organizacije koje bi radile i postupale kao i sve druge privredne organizacije, a u čiji rad se ne bi mešali razni faktori sa strane i na račun njihovih sredstava izgrađivali bioskope, gostionice itd. Zadruga treba, pre svega, da se bave organizacijom poljoprivredne proizvodnje.

S tim u vezi hteo bih da kažem da i u oblasti poljoprivrede treba više da se »depolitizujemo«, to jest da se više oslonimo na ekonomske zakonitosti. Naravno, postoje izvesni politički problemi u vezi sa poljoprivredom, ali unapređivanje proizvodnje, podizanje produktivnosti rada i slično ne može se ostvarivati političkim kampanjama, već to mogu uspešno rešavati samo zainteresovani nosioci privredne prakse, uz odgovarajuću podršku društvenih organa.

Mislim da nismo dali dovoljno društvene podrške ni proizvodnoj saradnji, ni zadrugama. Naprotiv, ceo taj sektor bio je stalno pod sumnjom: koliko je to sve opravdano, a koliko nije. Na tom području, naravno, ne treba očekivati brze rezultate, o čemu sam ranije govorio. Ali odreći se te orijentacije značilo bi praktično zatvoriti jedinu moguću perspektivu socijalističke i napredne proizvodne akcije na zemlji individualnog zemljoradnika. S druge strane, danas se, tako reći, istovremeno pojavljuju dve krajnosti u shvatanjima. Jedna – da mi uglavnom treba da se bavimo organizovanjem

i unapređivanjem poslovanja socijalističkih gazdinstava, a da privatnog seljaka prepustimo samom sebi, i druga, zaostala i čak reakcionarna – da je budućnost naše poljoprivrede u privatnom seljačkom gazdinstvu, jer, navodno, orijentacija na krupna socijalistička gazdinstva nije dala dobre rezultate. Takve tvrdnje praksa doduše više nego ubedljivo demantuje, ali se mi ipak ponovo srećemo sa njima.

Treba se osloboditi praznih diskusija o nekom apsolutnom prioritetu, bilo društvenih gazdinstava ili proizvodne saradnje, jer u različitim uslovima svaki od ovih faktora ima svoj konkretan prioritet.

Razvijanje socijalističkih gazdinstava, koja nesumnjivo predstavljaju avangardu i najprogresivniji deo naše poljoprivredne proizvodnje, jeste ono za šta mi, bez kolebanja, i dalje treba da se zalažemo. U našoj politici u tom pogledu nemamo šta da menjamo, sem da se suprotstavljamo svim neopravdanim napadima i kritikama, kao i olakom i vulgarnom potcenjivanju naših napora i rezultata u oblasti krupne socijalističke poljoprivrede, koji ne samo da nisu mali već bez kojih bismo danas imali tešku situaciju na tržištu poljoprivrednih proizvoda, to jest imali bismo još uvek »hroničan deficit« tih proizvoda.

Kao što ne treba uopšte odstupati od stavova koje smo zauzeli u pogledu borbe za razvoj krupnih socijalističkih gazdinstava, veću produktivnost rada, visoke prinose i slično, tako smatram da ne možemo odstupati od stavova o neopходности zadruga i proizvodne saradnje za socijalistički preobražaj sela. Naime, društvo se mora isto tako intenzivno posvetiti analizi stanja i na ovom području i konkretno, sa gledišta borbe za veću produktivnost rada i razvoj socijalističkih odnosa na selu, razrađivati te probleme u praksi. Proizvodnu saradnju moramo shvatiti ne samo kao tekuću nego pre svega, kao našu dugoročnu orijentaciju koja će, u krajnjoj liniji biti i elemenat podruštvljavanja zemlje, i to u onom stepenu u kojem ekonomska snaga socijalističkih nosilaca proizvodne saradnje bude jačala u odnosu na privatnog sopstvenika.

Moramo realnije pristupiti i rešavanju problema individualnih gazdinstava putem razrađenog sistema proizvodne saradnje socijalističke privrede sa seljakom.

Kroz tu prizmu treba posmatrati i problem mehanizacije na privatnom sektoru. Njegova suština, u stvari, nije u

tome treba li seljaku odobriti ili zabraniti nabavku traktora, već je osnovno kako sprečiti nastanak odnosa koji bi se sukobljavali sa socijalističkim sistemom i utvrđenom politikom unapređenja poljoprivrede.¹ Po mome mišljenju, nema razloga da se seljacima zabranjuje nabavka poljoprivrednih mašina – pa ni traktora – a pogotovo manjih, sitnijih mašina, ako ih on upotrebljava isključivo u svom ličnom radu, i ako se njemu samom to ekonomski isplati i dok mu se isplati. Štaviše, ako bi seljak imao više mašina i modernija sredstva rada koja bi mu omogućila produktivniji rad i veću proizvodnju, on bi postao više zainteresovan za proizvodnu saradnju sa socijalističkom privredom – gazdinstvom, zadrugom, trgovinom – jer bez toga ne bi mogao – u nedostatku radne snage, što je sve više karakteristično za našu poljoprivredu – dokraja koristiti mašine, niti se uključiti u tržište. S druge strane, ako zadruga i proizvodna saradnja seljaka sa zadrugama i društvenim gazdinstvima budu ojačali, seljaku se neće ni isplatiti da sam drži krupnije mašine. Dakle, ako bezuslovno moramo sprečiti mogućnost razvitke kapitalističkih preduzetničkih odnosa na našem selu, ne vidim razloga zašto bismo morali sprečavati seljaka da nabavlja određene mašine za svoj lični rad.

Druga je stvar, međutim, treba li ili u kojoj se mjeri može dozvoliti da seljak postane preduzetnik koji radi za druge i naplaćuje od njih usluge, a ne ispunjava nikakve ili ispunjava veoma male obaveze prema društvu, pa zbog toga izgleda kao da je usluga takvog preduzetnika jeftinija nego usluge zadruga ili drugih društvenih gazdinstava, a u stvari je on jeftin na račun društva. Pogotovo su nedopustivi uslovi koji bi dozvolili da se razvije tip »preduzetnika« koji zapošljava tuđu radnu snagu. Takve pojave bi se, svakako, pretvorile u ozbiljnu smetnju ostvarivanju naše socijalističke politike na selu.

¹ Osnovnim zakonom o sticanju prava svojine na poljoprivredna oruđa i o korišćenju poljoprivrednih oruđa od strane građana (*Službeni list SFRJ*, 7/1967) regulisano je pitanje nabavke traktora i drugih poljoprivrednih mašina od strane individualnih poljoprivrednih proizvođača u tom smislu što je dozvoljeno da mogu sticati pravo svojine na sva poljoprivredna oruđa koja služe za lični rad na sopstvenom poljoprivrednom gazdinstvu.

Međutim, i u tom pogledu se ne može sve rešavati »zabranama«. Tu je, pre svega, potrebno srediti ekonomske odnose i materijalne obaveze prema društvu, tako da niko ne može nuditi jeftinije usluge na račun neispunjavanja utvrđenih obaveza prema zajednici. S druge strane, ne treba bežati ni od administrativnih ograničenja tamo gde nije posredi lični rad, već zapošljavanje tuđe radne snage.

U vezi s tim treba tačnije raščistiti šta je to lični rad i šta su oruđa ličnog rada, šta su osnovna sredstva društvenog rada, šta je angažovanje tuđeg rada, i slično. Možda bi bilo dobro doneti i zakon koji bi celovito obradio problematiku ličnog rada, jer se lični rad u nas često identifikuje sa radom koji »nije socijalistički«. Ne vidim nikakvog razloga zašto lični rad ne bismo tretirali kao socijalistički rad. Naprotiv, mislim da će se ubuduće lični rad još više razvijati, jer u onom stepenu u kojem društvena proizvodnja bude suviše automatizovana društvena služba, u tom stepenu će se ljudi sve više baviti ličnim radom. Prema tome, ne možemo lični rad proglašavati štetnim za socijalističku privredu. Međutim, postoji i lični rad koji se povezuje sa zapošljavanjem tuđe radne snage i koji predstavlja elemenat kapitalističkih ekonomskih odnosa. Takvi odnosi nemaju perspektive. U socijalističkim uslovima lični rad treba da bude orijentisan na socijalističku kooperaciju, a svaka perspektiva kapitalisanja, na osnovu eksploatacije drugog čoveka, mora biti onemogućena.

Sve to ukazuje da je veoma važno što konkretnije prilaziti proizvodnoj saradnji zadruga, kombinata ili drugih nosilaca proizvodne saradnje sa individualnim proizvođačem i uspostavljati takve odnose koji će mu pomoći da na svom gazdinstvu učini sve što može da bi podigao produktivnost svoga rada, vodeći pri tome računa o onim objektivnim granicama koje takav rad u poljoprivredi ima.

U razradi svih ovih problema trebalo bi obezbediti saradnju naših stručnih institucija. Ima dosta kritike na račun sposobnosti i konzervativizma velikog broja tih institucija. Ne poričem potrebu nekih organizacionih mera, ali sigurno je da ne treba živeti u iluziji da ćemo probleme naših stručnih institucija rešiti samo njihovom reorganizacijom. Stvar je u tome kako ih povezati sa praksom i učiniti ih neposredno odgovornim za rad. Sem toga, da li će naše stručne institucije biti konzervativnije ili naprednije, mnogo zavisi i od toga da li će naša praksa biti sposobna da brže i smelije us-

vaja progresivna rešenja. Praksa će onda i sama biti najvažniji stimulus za njihovu specijalizaciju i integraciju, odnosno za podelu rada među njima.

Zbog toga što nailazimo na teškoće, ili tu i tamo trenutno ne znamo da nađemo najbolja rešenja za neke probleme u našoj praksi u skladu sa objektivnim zakonitostima, javljaju se tendencije koje idu za tim da nas privole na odstupanje od orijentacije koju potvrđuju ne samo naša sopstvena teorija i praksa nego i celokupan istorijski razvoj privrede i poljoprivrede u svetu. Međutim, neophodno je tražiti rešenja za probleme, koliko god veliki oni bili, na osnovu utvrđene orijentacije i postojećih mogućnosti, i ne gubiti se u svetu kratkotrajnih iluzija, tražeći nekakva gotova i idealna rešenja kakvih nema.

Uzmimo otkup zemlje. Mnogi smatraju da se zemlja u nas relativno sporo otkupljuje. Ja ne mislim da je to tako, iako ocene, doduše, mogu biti različite. Svakako bismo mogli otkupiti više zemlje nego što smo otkupili, ali tu ipak postoje i izvesne objektivne granice. S tim u vezi često smo skloni da relativnu sporost u otkupljivanju i podruštvljavanju zemlje svodimo pretežno na subjektivne uzroke. Sigurno je da ima i toga. Ali treba imati u vidu da smo još na Devetom plenumu Saveznog odbora Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije (1959. godine) predvideli da ćemo tempo otkupa i podruštvljavanja zemlje – što smo uzeli kao orijentaciju u razvitku socijalističke poljoprivrede – zavisi od tempa menjanja strukture celokupne naše privrede, a posebno poljoprivrede i našeg sela. Danas je seoskog stanovništva nešto ispod 50 odsto celokupnog našeg stanovništva, i proces podruštvljavanja zemlje u velikom stepenu zavisi od tempa kojim će se taj procenat smanjivati. Razvojem industrijalizacije i povećanjem nacionalnog dohotka po stanovniku, razvijanjem najnaprednije poljoprivrede i većim ulaganjem u ovu oblast biće omogućeno postizanje višeg nivoa društvene produktivnosti rada ne samo u poljoprivredi nego i u društvu uopšte. Samo uporedo s tim procesima može se razvijati i podruštvljavanje zemlje, ako ne želimo da nam se smanjuje produktivnost rada na otkupljenoj zemlji. Izgleda mi da je to perspektiva na koju se moramo svesno dugoročno orijentirati.

A to znači da se problemi borbe za unapređenje poljoprivrede ne svode samo na otkup zemlje. Sem toga, i ono što

je »prelazno« u datoj situaciji isto je toliko »važno« i »glavno« kao i ono što je cilj. No u nas se često stvari posmatraju iz-olovano, pa se kaže: socijalistička gazdinstva i otkup zemlje su rešenja, a proizvodna saradnja to nije. Ili: proizvodna saradnja je privremeno rešenje, a socijalistička gazdinstva – trajna. To je slično kao kada bismo, na primer, rekli da komunizam, pošto u Jugoslaviji nije ostvaren, nije rešenje, ili da je socijalizam, kao »privremeno« rešenje, manje »važan« i manje »glavni« cilj. Međutim, ne postavlja se pitanje da li je komunizam rešenje, nego kako doći do komunizma.

U 1959. godini imali smo oko devet odsto obradivih površina u društvenoj svojini, u 1964. oko trinaest odsto, a u 1970. [2] prema predviđanjima, biće ih između četrnaest i šesnaest odsto. Imajući u vidu strukturu našeg društva, kao i činjenicu da je time obuhvaćena najmodernija poljoprivreda, mislim da to nije malo. Ali kada bismo znali površine društvenih gazdinstava još bolje koristiti i postizati još više prinose i još veću produktivnost rada, tempo podruštvljavanja bio bi brži. I pored toga, činjenica je da će 1970. godine, i po najoptimističkim predviđanjima, preko 80 odsto obradivih površina biti u rukama privatnog sopstvenika. Otuda se ne može reći da rešenje predstavljaju samo socijalistička gazdinstva, a ne i proizvodna saradnja. Proces treba gledati u celini, a rešenja tražiti u oba pravca, u njihovoj kombinaciji.

Naša je slabost u tome što često posmatramo stvari samo kroz otkup ili zakup, potcenjujući ulogu i značaj proizvodne saradnje, kao da i to nije proces podruštvljavanja zemlje. A ja mislim da i proizvodna saradnja u perspektivi predstavlja put ka podruštvljavanju zemlje, mada je on komplikovaniji, teži i dugoročniji u smislu konačnog rezultata, nego što je otkup zemlje.

Problem je u tome da li su socijalistički nosioci proizvodne saradnje ekonomski dovoljno snažni da mogu jače uticati na podruštvljavanje zemlje i van otkupa. Oni to nisu koliko treba niti mogu biti pri sadašnjim ekonomskim mogućnostima poljoprivrede i celokupne privrede, ali to ne znači da neće za to biti sposobni sutra, kada društvo bude produktivnije, bogatije, kada zadruge i društvena gazdinstva budu opremljeni potrebnom mehanizacijom i postanu stvarni nosioci poljoprivredne proizvodnje. Takve zadruge, odnosno društvena gazdinstva, postaće tada stvarna, a ne putem ad-

ministrativne prinude, ekonomska snaga bez koje proizvodno seljačko gazdinstvo neće moći egzistirati. A u tom procesu menjaće se i svojinski odnosi.

Trebalo bi da budemo aktivniji u korišćenju svih drugih formi podruštvljavanja zemlje. Na primer, putem penzijskog osiguranja o kojem govorimo godinama, a praktično nismo mnogo učinili. U diskusiji o tome došla su do izražaja dva shvatanja: prvo, da penzijsko osiguranje seljaka valja rešavati opreznije, to jest na bazi čisto ekonomske računice, i, drugo, da društvo treba da preuzme na sebe taj teret. Mislim da rešavanje tog pitanja može biti samo postupno i na osnovu raščišćenih materijalnih odnosa. Penzijsko osiguranje seljaka treba da bude jedan privredni odnos, slično onome kako to rade osiguravajući zavodi. Drugim rečima, trebalo bi omogućiti i seljacima da se individualno ili kolektivno, po svojoj želji, osiguravaju za penziju, već prema tome kolike premije su oni ili neki društveni organ ili privredna organizacija spremni da plaćaju zavodu za penzijsko osiguranje. Takvo penzijsko osiguranje ne bi išlo na štetu produktivnosti rada; ono bi je podsticalo.

Dalje, tu je i problem monopola zadruga u otkupu poljoprivrednih proizvoda. Takav monopol je, svakako, ekonomski neodrživ i kritike u tom pogledu su opravdane. Međutim, u nedostatku drugih sredstava kojima bi društvo bilo sposobno da dâ određenu podršku zadrugama kao društvenim organizacijama poljoprivredne proizvodnje na privatnom sektoru, ono im je dalo monopol u otkupu poljoprivrednih proizvoda. Ali taj monopol je negativno uticao na razvoj ekonomske fizionomije zadruga. Verovatno je i taj monopol bio jedan od uzroka što se zadruge nisu dovoljno brzo razvijale kao ekonomske proizvodno-privredne organizacije, već su se više orijentisale na otkup i trgovinu, često zapostavljajući organizaciju proizvodnje.

Da su zadruge ekonomski snažnije nego što su sada, one bi postale značajniji faktor u socijalističkom preobražaju sela, one bi u tom slučaju bile »monopolisti« prema seljaku, ali ne na bazi administrativne prinude, nego na bazi ekonomskih interesa seljaka za saradnju sa njima. Jer bez takve saradnje seljak ne bi mogao razvijati i unapređivati svoju proizvodnju i na tržištu se pojavljivati kao robni proizvođač. Mi treba da se orijentišemo na savlađivanje pomenutog administrativnog monopola naših zadruga, i to što je moguće

brže. No to se ne može učiniti bez stvaranja drugih perspektiva ekonomskog jačanja zadruga. Bez toga bismo oduzeli zadrugama i ono malo društvene podrške i podsticaja koje one danas imaju kao društveni nosioci proizvodne saradnje. Pri tome je osnovno naći adekvatna sredstva i puteve koji će usmeriti ne samo zadrugu nego i druge zainteresovane radne organizacije u industriji, trgovini itd., da se razviju u stvarnu ekonomsku snagu koja će određivati i njihov odnos i uticaj na produktivnost rada individualnog proizvođača. Sve te organizacije treba da, pod jednakim uslovima, imaju ista prava kao i zadruge.²

Kroz tu prizmu moramo gledati i na pitanje da li administrativnim putem treba smanjiti maksimum zemlje nezemljoradnika. Pre svega, takva generalna mera bila bi ekonomski štetna, jer u sadašnjim uslovima svu tu zemlju ne bismo mogli racionalno obrađivati. Sem toga, to bi bilo i politički štetno, jer bi se naišlo na otpor dobrog dela radnika iz industrije.

Diferenciranom poreskom politikom i nizom drugih ekonomskih mera moglo bi se mnogo više učiniti u tom pogledu. Jer, na kraju krajeva, društvo može tražiti znatno veće obaveze od nepoljoprivrednika nego što ih oni danas imaju u odnosu na zemlju koju poseduju i zahtevati od njih intenzivnu i produktivniju obradu zemlje. Ako to nisu u stanju da obezbede, posedovanje zemlje mora za njih postati teret.

NAPOMENE

[1] Izlaganja učesnika ove rasprave objavljena su u publikaciji Zajednice naučnoistraživačkih ustanova Jugoslavije za ekonomiku poljoprivrede: *Društveno-ekonomska i politička pitanja i politička pitanja u razvoju poljoprivrede i sela*, Beograd 1966, str. 273–515.

U ovoj publikaciji objavljeni su i *Zaključci o aktuelnim društveno-ekonomskim i političkim pitanjima u razvoju poljoprivrede i sela*, koje je Izvršni komitet Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije usvojio na sednici od 10. januara 1966. godine.

[2] U društvenoj svojini je 1970. godine bilo 1,489.000 hektara obradive zemlje, što čini 14,67% od ukupne površine obradive zemlje. (Vid. *Statistički godišnjak SFRJ*, 1976, str. 156.)

² Zakonom o izmenama i dopunama Osnovnog zakona o poljoprivrednim zadrugama (*»Službeni list SFRJ«, br. 7/67*) ukinuto je isključivo pravo zadruga na otkup poljoprivrednih proizvoda na teritoriji za koju su osnovane.

O RAZVOJU DRUŠTVENO-EKONOMSKIH ODNOSA NA SELU

Deo izlaganja na seminaru koji je organizovao 17. novembra 1965. godine Centar za političke studije Saveza komunista Srbije.

Ovde se objavljuje deo neautorizovanog stenoograma ovog izlaganja koji je redigovan u Kabinetu Edvarda Kardelja. Naslov je dala redakcija.

[...]

Što se tiče pitanja kako dalje razvijati društveno-ekonomske odnose na selu, mislim da je praksa potvrdila pravilnost naše dosadašnje načelne orijentacije i da tu ne treba ništa znatnije menjati. To se odnosi pre svega na orijentaciju na društvena gazdinstva, podruštvljavanje zemlje, borbu za visoke prinose i visoku produktivnost rada u poljoprivredi, kao i na orijentaciju na kooperaciju između poljoprivrednih i drugih organizacija i privatnog seljačkog gazdinstva.

Međutim, praksa je sada postavila na dnevni red niz konkretnih problema za koje moramo naći rešenja. Oni nastaju, u stvari, zbog izvesne jednostranosti koja se ponekad javlja u tretiranju razvoja poljoprivrede. Jedni, na primer, misle da se sve može rešiti putem otkupa zemlje i stvaranja krupnih preduzeća, a drugi – da se treba frontalno okrenuti unapređenju celokupne poljoprivrede, prema seljacima kao masi, i da celu poljoprivredu postepeno podignemo na viši nivo produktivnosti rada. U poljoprivredi se, međutim, moramo, kao i u industriji, koncentrisati na ono što daje najveće efekte u pogledu povećanja produktivnosti rada. Zato je i prirodno što smo veliku pažnju posvećivali – i moraćemo je i ubuduće posvećivati – razvoju krupnih socijalističkih gazdinstava. Investiciona sredstva smo do sada koncentrisali u društvenoj poljoprivredi, to jest na one tačke gde su ta sredstva mogla dati prelomne rezultate – u razvoj poljoprivrednih do-

bara i zadruga. Tu smo zaista i postigli ozbiljne uspehe, ne samo u poredenju sa drugim socijalističkim zemljama nego i u poredenju sa nekim zemljama Zapadne Evrope, u odnosu na koje smo postigli relativno brži tempo razvoja i pored prirodnih i drugih teškoća.

Isto tako je prirodno što se uporno borimo za to da se kooperacija što više razvija i postane sve sadržajnije, da bi se povećala produktivnost rada kako na seljačkom gazdinstvu tako i u poljoprivredi kao celini. Sledeći zadatak, koji je možda donekle nov za naše sadašnje mogućnosti, bio bi brže podizanje produktivnosti rada na seljačkom gazdinstvu čak i nezavisno od kooperacije. Do sada nismo u tom pogledu mogli posvetiti mnogo pažnje seljačkom gazdinstvu.

Poljoprivreda je kao celina posle privredne reforme došla u znatno bolji materijalni položaj, i individualni proizvođač je dobio veća sredstva nego što ih je ranije imao. On sada ne zavisi samo od toga šta će mu pružiti država, zadruga, ili kooperacija, nego ima i više sopstvenih sredstava. Zato se sada postavlja pitanje kako ta seljakova sredstva angažovati za unapređivanje proizvodnje. Zapravo, ona se moraju u većoj meri angažovati u proizvodnji, da bi se podigla produktivnost rada na samom seljačkom gazdinstvu. To će zadržati pritisak radne snage sa sela na industriju i nateraće industrijska preduzeća da se mnogo više angažuju u borbi za veću produktivnost rada u samoj industriji.

Ali problem je na koji način to realizovati. Čuju se mišljenja da se na selu stvaraju preduzetnici, da se pojavljuju kapitalističke tendencije koje se okreću protiv zadruga i protiv socijalističkog preobražaja na selu. Sigurno je da u svemu tome ima i nešto istine, ali je istina i to da bi mogli nastati još krupniji problemi ako bismo stvari prepustili stihiji. Naravno, to nisu tako teški problemi koji bi ugrožavali osnovne koncepcije socijalističkog preobražaja sela i upućivali nas na neke krupne administrativne intervencije koje bi uznemiravale seljaka i orijentisale ga na to da manje radi. Seljaka, naprotiv, treba angažovati da više radi i više proizvodi na svojoj zemlji. Veće angažovanje seljakovih sredstava u borbi za višu produktivnost rada sigurno nije moguće postići oduzimanjem tih sredstava isključivo poreskim putem, već ovo pitanje treba rešavati u neposrednoj vezi sa jačanjem i razvijanjem kooperacije. Kooperacija se, prema tome, sada može razvijati ne samo putem kreditiranja i finansiranja koopera-

nata od strane zadruga, nego i na bazi većeg ulaganja samog seljaka u proizvodnju. To treba da omogući seljaku da svoje gazdinstvo modernizuje i razvija ga u okviru takve kooperacije. Da su naše zadruge gipkije u tim odnosima – a neke jesu i pokazuju već ozbiljne rezultate na tom području – mi bismo mogli postići daleko veće rezultate u kooperaciji nego što ih sada postižemo.

U vezi s tim postavlja se i pitanje da li seljaku treba dozvoliti da poseduje traktor i druge poljoprivredne mašine. Nije, međutim, osnovno pitanje da li treba seljaku dozvoliti posedovanje mašina ili ne, već kakvi se odnosi na toj osnovi razvijaju. Moramo, pre svega, onemogućiti eksploataciju na selu i zatvoriti seljaku perspektivu da se razvija kao kapitalistički preduzetnik. Prema tome, problem posedovanja traktora od strane individualnih gazdinstava treba posmatrati sa tog stanovišta, to jest sagledati gde se završava lični rad na sopstvenom gazdinstvu, a gde počinje zapošljavanje tuđe radne snage i gde nastaju elementi i mogućnosti eksploatacije čoveka po čoveku, odnosno pojave kapitalističkog preduzetnika. Na osnovu takvog sagledavanja društvo treba odgovarajućim instrumentima i intervencijama da spreči pojavu elemenata kapitalističkih odnosa.

S druge strane, intenziviranje proizvodnje na seljačkom gazdinstvu putem kooperacije sa zadrugama omogućiće da seljak dođe do manjih mašina koje su mu stvarno potrebne da bi što više modernizovao proizvodnju. U takvoj situaciji seljačko gazdinstvo mora da traži istovremeno i modernije forme trgovine i prerade, bolju ambalažu itd. A to će dovesti do još veće povezanosti seljaka sa zadrugom i socijalističkom privredom uopšte, kao i do porasta produktivnosti rada.

Znači, u osnovnim koncepcijama naše socijalističke poljoprivredne politike ne treba ništa da menjamo, ali u konkretizaciji i sprovođenju te osnovne koncepcije ima potrebe za izvesnim usavršavanjem, odnosno u okviru opšte poljoprivredne politike treba konkretizovati i obogatiti forme u pogledu stimulanja podizanja produktivnosti rada i proizvodnje kako na društvenom sektoru tako i na privatnom gazdinstvu.

[...]

BUDUĆNOST SELJAKA JE U SARADNJI I SA SVIM OSTALIM RADNIM KOLEKTIVIMA SOCIJALISTIČKE PRIVREDE

*Izlaganje u razgovoru sa predstavnicima NIP
»Kmečki glas«, 17. maja 1968. godine. Intervju je, pod ovim naslovom, objavljen u svečanom broju povodom 25-godišnjice izlazenja
»Kmečkog glasa«, 30. maja 1967. godine.*

Ovde se objavljuje srpskohrvatski prevod teksta iz dokumentacije Jugoslovenskog centra za teoriju i praksu samoupravljanja »Edvard Kardelj«.

U pogledu razvoja poljoprivrede i sela u poslednjih 25 godina u Sloveniji spadamo u optimiste, jer smo u oblasti poljoprivrede postigli velike uspehe kojih se uopšte ne možemo stideti ako ih uporedimo sa rezultatima poljoprivrede u drugim zemljama. Materijalni uspesi u razvoju poljoprivredne proizvodnje poznati su i nisu mali. Pored tih uspeha najvažnije je da danas već imamo poljoprivredu sposobnu da ide ukorak sa najnaprednijim tokovima savremene poljoprivredne proizvodnje u svetu. Osobito u organizaciji društvenih dobara i poljoprivredno-industrijskih kombinata u razvijenim oblicima kooperacije, u samoupravnim unutrašnjim odnosima, u ekonomskim odnosima na osnovu raspodele ličnog dohotka prema radu, u sve većem broju stručnih kadrova, koji su se već formirali u uslovima moderne velike poljoprivredne proizvodnje, u ozbiljnom razmahu naučnoistraživačkog rada za potrebe i ciljeve poljoprivredne proizvodnje itd. – dobili smo, pored objektivnih, i neizbežne subjektivne nosioce dalje akcije na tom području, koji garantuju uspešan razvoj naše poljoprivrede u budućnosti. Zbog svega toga naša je poljoprivreda danas na mnogim područjima sposobna da veoma uspešno uvodi dostignuća savremene nauke i najsavremeniju tehnologiju. Mogli bismo čak reći da

smo u nekim primerima ostvariti i takvo uspehe koji se mogu uvrstiti u vrhunska dostignuća u razvoju poljoprivrede u današnjem svetu.

Ako, prema tome, ocenjujemo opštu orijentaciju naše poljoprivredne politike, ona je bila veoma uspešna i praksa ju je potvrdila. U tom pogledu, dakle, ne moramo u praksi ništa bitno menjati.

No medalja ima, naravno, i svoju drugu stranu. A ta druga strana je u tome što u toj orijentaciji često nismo bili dovoljno jedinstveni, dovoljno odlučni i dovoljno dosledni. U mnogim pitanjima smo se kolebali, kada smo nailazili na materijalne ili druge teškoće i otpore. Isto tako smo zaostali u razvoju nekih organizacionih oblika. Često smo se kolebali u investicionoj politici – i po obimu i po strukturi ulaganja u poljoprivredu. Dopustili smo da nam sistem zadrugarstva veoma popusti, a ponegde se čak tako reći raspadne. Zbog svega toga je znatan deo naše poljoprivrede suviše prepušten stihijskom razvoju, naročito na seljačkom posedu.

Otkuda sve te pojave? U ostvarivanju naše, u osnovi pravilne orijentacije u razvoju poljoprivrede bili smo izloženi pritisku dveju krajnjih težnji. S jedne strane, imali smo snažan pritisak seljačkog tradicionalizma, koji nije bio toliko seljačkog porekla koliko je bio u nekim krugovima inteligencije, koja je romantično gledala na staro slovenačko selo, približno očima junaka iz Jurčičevih romana. Pri tome se mogla osetiti i materijalna ograničenost malog seljačkog poseda, sa kojeg seljak nije mogao videti dalje od njegovih međa.

S druge strane, sprovodio se tehnokratski pritisak, koji je nastao s razvojem savremene poljoprivrede. Činjenica da su veliki seljački posedi ostvarivali brze rezultate mnoge je dovodila do jednostranih zaključaka, naime, da s obzirom na te rezultate sve ostalo ništa više ne znači i da se moramo usmeriti isključivo ka razvoju velikih društvenih poseda, a sve drugo ostaviti po strani. Delimično je takvu jednostranu orijentaciju uslovljavala i pospešivala – a ponekad čak diktirala – i sama opšta privredna situacija našeg društva u prvim periodima intenzivne industrijalizacije i modernizacije naše poljoprivrede.

Bilo je, naime, shvatljivo i nužno što smo se u tim prvim periodima, kada smo imali malo sredstava za razvoj poljoprivrede, morali usredsrediti na ono što je celu poljoprivredu povuklo napred – na velika ulaganja u velike posede. U to

vreme bilo je nemoguće razvijati akciju na veoma širokom frontu, to jest mnogo ulagati u privatni seljački posed i potrošiti skromne devize koje smo imali za proizvodnju i uvoz mašina za seljačke posede. Jer u takvim prilikama koncentracija napora i sredstava na glavni cilj, na stvaranje elementarnih uslova za savremenu veliku poljoprivrednu proizvodnju, postala je ožigledna i bezuslovna nužnost. Ali ujedno je upravo to bio i jedan od glavnih uzroka koji su doveli do određenog zanemarivanja zadrugarstva i kooperacije i usmeravanja proizvodnje na privatnom seljačkom gazdinstvu.

Takav položaj i takve tendencije su ometale brži razmah savremenih oblika povezivanja seljaka sa socijalističkom privredom. Seljak nije bio motivisan da svoje imanje uključuje u razne oblike kooperacije i da se tako povezuje sa celokupnom društvenom privredom u borbi za višu produktivnost rada, za veći dohodak, viši nivo života itd.

Kada je naša društvena poljoprivreda stala na sopstvene noge i kada je cela naša privredna snaga narasla, stvorene su veće mogućnosti da se unapredi i saradnja sa privatnim seljakom na način koji bi ga doveo do veće produktivnosti rada na njegovom posedu. Tek u poslednjih deset godina smo postepeno, ponegde uspešnije, ponegde manje uspešno, otpočeli da sređujemo ta pitanja.

Seljak polako dolazi i sve će više dolaziti do sve većih sredstava za kupovinu mašina koje odgovaraju proizvodnji na malom seljačkom posedu, a i poljoprivredna stručna služba će mu u sve većoj meri pomagati u njegovoj proizvodnoj orijentaciji.

Pa ipak, svim tim i sličnim izmenama i merama problem malog seoskog poseda nije rešen. Kao polaznu tačku za našu politiku moramo uzeti realne ocene kretanja koja su danas karakteristična u svetu, a i kod nas. Očevidno je potrebno konstatovati da je stari tip seljačkog poseda preživeo svoje, što, doduše, ne znači da neće veliki deo zemlje još dugo ostati u rukama malog seoskog posednika. Ali na takvom tradicionalnom tipu poseda, koji nazivamo seljačkim gazdinstvom, seljak može samo da životari, onako kako je životario nekad, tj. uz nisku produktivnost rada, nizak ekonomski i životni standard. Prema tome, ne pomažu mu oni ljudi koji tvrdoglavo insistiraju na iluziji da je budućnost slovenačke poljoprivrede u nekakvom stihijskom razmahu tradicionalnog seljačkog poseda, nego samo oni koji mu ukazuju put njegovog

povezivanja sa tokovima savremenog razvoja tehnike i tehnologije, – i u poljoprivredi i u celoj privredi, sa svim posledicama i rezultatima takvog razvoja. To je gvozdена logika razvoja u celom razvijenom svetu; ni mi ne možemo izbeći takav razvoj, ako ne želimo da sami sebe osudimo na zaostalost i siromaštvo.

Stoga je nužno da izgradimo veoma jasnu podlogu što se tiče orijentacije seljačkog poseda. U takvoj podlozi, očigledno, treba naglasiti naročito sledeća saznanja i polazne tačke.

Prvo, produktivnost rada – a time i rast celokupnog životnog nivoa radnog seljaka – prvenstveno zavisi od uključivanja seljačke proizvodnje u ceo sistem socijalističke privrede preko kooperacije, zadrugarstva, odgovarajućih oblika saradnje i inicijativa industrijskih, trgovinskih, ugostiteljskih, turističkih i drugih privrednih i neprivrednih organizacija itd. Ukratko, budućnost seljaka je u saradnji sa svim ostalim radnim kolektivima socijalističke privrede.

Drugo, proizvodnja na seljačkom posedu mora se prilagođavati izmenjenim prilikama na tržištu, koje će u pogledu osnovnih poljoprivrednih proizvoda i prinosa davati sve veću prednost savremenoj velikoj poljoprivrednoj proizvodnji. Seljačka proizvodnja ima verovatno povoljnije perspektive što se tiče onih prinosa gde savremena tehnika i naš konkretan razvoj još nisu našli zadovoljavajuću zamenu za ljudski rad ili su u pitanju drukčiji kvaliteti, dopunski ili širi asortiman, ili posebne potrebe industrije itd. U tom pravcu posebne specijalizacije morala bi seljaka usmeriti pre svega naša trgovina a i stručna poljoprivredna služba – koja će se morati baviti ne samo proizvodnjom nego i istraživanjem tržišta – zadruge i društveni organi.

Trebalo bi odlučnije unapređivati procese koji menjaju strukturu seljačkog gazdinstva, time što unose u njega u sve većoj meri dohodak iz drugih radnih izvora, tj. izvan neposredne poljoprivredne proizvodnje za tržište. Morali bismo tražiti takvo rešenje koje bi usmeravalo seosku porodicu da u nekim pogledima postaje sve manje seoska, da se bavi i drugim delatnostima i da tako dopunjuje svoju elementarnu seosku proizvodnju i drugim radom.

To u okolini gradova danas radi zapravo većina seoskih porodica. Takvu orijentaciju bismo morali sve više proširivati i na druga područja i potražiti ozbiljna rešenja, bilo u kooperaciji sa turizmom, sa trgovinom, industrijom, šumar-

stvom itd. Tim više će to biti nužno jer nema sumnje da će seljački posedi morati još dugo ostati realna praksa a i potreba u razvoju slovenačke poljoprivrede.

Slovenija je turistička zemlja. U našim planinskim naseljima se, na primer, mogu, uz organizovanu društvenu akciju, usmeravati seljački posedi da iskorišćavaju tu prednost. I to ne samo u obliku pružanja neposrednih turističkih usluga nego i u podređivanju poljoprivredne proizvodnje turističkim uslugama. To se danas već događa, ali društvo bi moralo takve težnje seoskih gazdinstava snažnije podržavati.

Iako je pri tome reč samo o primeru, nema sumnje da će sve intenzivniji razvoj naše poljoprivrede stvarati sve veće mogućnosti za takvu saradnju raznih privrednih grana na seljačkom posedu.

I pored određenog napretka u tom pravcu, ipak se čini da za takav razvoj još nema jasnih polaznih tačaka. Postoji potreba za dubljom analizom izmena što su nastale i što će ubuduće bez sumnje još brže nastajati na našem seljačkom posedu. Samo takva analiza nam može dati odgovarajuće zaključke za dalju akciju.

Nema sumnje da će se i ubuduće – iako verovatno nešto sporije – broj seoskog stanovništva u Sloveniji postepeno smanjivati. Sadašnji zastoj je samo privremen i do novih pomeraanja doći će bez obzira na to kako ćemo rešavati neke naše opšte privredne probleme. Konačni izlaz iz teškoća je svakako veći stepen zaposlenosti – i u industriji i drugim granama, a i u samoj poljoprivredi – naravno, u drukčijoj strukturi nego što je bila do sada.

Taj proces će još više zaoštiriti neke probleme koji po planinskim selima u Sloveniji već postoje. Stoga je tim više značajna izrada jasnije osnove za dugoročnu akciju.

Pri svemu tome ne možemo mimoći problem – ako je to uopšte problem – koji se prilično često može čuti, naime, nije li zemljišni maksimum od 10 hektara prepreka korišćenju moderne tehnike i tehnologije u individualnoj poljoprivredi. U odgovoru na to pitanje ne treba se zadržavati na elementarnom, pa zato i najviše definitivnom argumentu da smo socijalistička zemlja, a ne zemlja gde veća riba slobodno guta manju ribu. Na to se, naime, u praksi svodi pitanje o maksimumu od 10 ha. No tome pitanju bismo mogli postaviti suprotno pitanje: koji je to maksimum koji nije prepreka slobodnom gazdovanju na poljoprivrednom posedu? U Zapad-

noj Evropi su stručnjaci izračunali da posed ispod 50 ha obradive površine nije sposoban za modernu poljoprivredu. Stoga i nije slučaj što seosko pitanje postaje tako akutno za većinu evropskih zemalja. Očigledno je, dakle, da prepreka za savremenu poljoprivredu ipak nije zemljišni maksimum nego preživeli svojinski odnosi.

Šta bi, prema tome, značilo uklanjanje zemljišnog maksimuma od 10 ha u našim uslovima? Značilo bi propadanje manjih i slabijih seljaka na račun drugih, bogatijih, ali »bogatiji«¹ time ne bi postali bitno sposobniji za savremenu poljoprivrednu tehnologiju. Ako bi u našim prilikama individualni poljoprivredni posednik hteo da postane koliko-toliko sposoban za savremenu tehniku i tehnologiju, onda morao bi da koncentriše bar 50 do 100 ha zemlje – pa i to je malo – to jest, morao bi da otera na doboš ceo niz malih seljaka. A pri svemu tome u slovenačkim prilikama ne može nastati mnogo poseda koji bi imali mnogo više od nekoliko desetina hektara obradive zemlje, makar naše društvo i dalo određene ruke takvom kapitalističkom razvoju i razvlašćivanju malog seljaka od strane velikog. Prema tome, baš ništa bitno ne bi se izmenilo za samu poljoprivrednu proizvodnju na individualnom sektoru.

Maksimum od 10 ha kod nas ne predstavlja meru za posed kakav želimo ili kakav bi bio dovoljan za modernu poljoprivrednu proizvodnju. To ograničavanje veličine poseda je element društveno-ekonomskih odnosa, to jest prepreka za razvoj kapitalizma odnosno eksploatacije na selu. A ujedno, takav posed usmerava individualnog proizvođača ka udruživanju na osnovi ravnopravnosti, a ne međusobnog uništavanja, usmerava ga ka kooperaciji sa socijalističkim društvenim sektorom, sa poljoprivrednom zadrugom i olakšava proces socijalističkog preobražaja poljoprivrede, stvarajući prilike za savremenu veliku poljoprivrednu proizvodnju na osnovi društvene svojine i samoupravljanja proizvođača.

Svaki drugi put bi doveo do snažnih socijalnih konflikata na selu i ujedno do društvenih i ekonomskih konflikata između elemenata kapitalističkog razvoja na selu i socijalističkog društva. Verovatno je da će jednom u budućnosti biti suviše bilo kakve potrebe za takvim ograničavanjima, ali ne zbog toga što bi društvo dalo slobodu »velikoj ribi da guta malu«, nego zato što će nova struktura poljoprivredne proizvodnje sama po sebi sprečavati takve procese na selu. Dak-

le, uopšte se ne možemo složiti s onim predlozima koji pokušavaju da izvedu našu poljoprivredu iz ove ili one teškoće na način koji u stvari ne može rešiti ni jedan problem nego ih samo može zaoštriti i zamrsiti. Nije, naime, zadatak našeg socijalističkog društva da daje slobodu velikim posednicima da uništavaju male nego da sve radne seljake usmeri ka saradnji između sebe i sa socijalističkom privredom.

Nema sumnje da i u našem zakonodavstvu ima nedostataka, zbog kojih društvo nije uvek sposobno da dovoljno efikasno usmerava procese u poljoprivrednoj proizvodnji i mnogi propisi svakako da više ne odgovaraju sadašnjoj strukturi naše poljoprivrede na selu. No čini se da nisu slabosti pre svega u propisima koliko u načinu njihovog izvršavanja, i u tome što se oni ne primenjuju. Stalno imamo posla sa dve krajnosti: s jedne strane, s bezdušnim birokratskim odnosom prema ljudima, prema poljoprivrednim proizvođačima i njihovim osnovnim interesima i potrebama, a sa druge, susrećemo se i sa besmislenim fetišizovanjem sopstveničkih privilegija i tamo gde one dolaze u izrazit konflikt sa elementarnim potrebama društva odnosno radnih ljudi uopšte. Stoga bismo morali popraviti stvari i u jednom i u drugom pravcu, a naročito obezbediti takvu njihovu primenu koja će poštovati društveno-priznate interese individualnih proizvođača, a i zajedničke društvene interese. Društvo mora poštovati samoupravljačka prava seljaka na njegovom posedu onako kao što poštuje samoupravljaška prava radnika. Ali i obratno. Kao što samoupravljač u kolektivnim radnim organizacijama snosi odgovornost pred društvom da će postupati kao dobar privrednik, tako i seljak mora snositi istu odgovornost. Socijalističko društvo mora pri tome seljaku pomagati, ali i sam seljak mora biti svestan svojih obaveza prema društvu. Prema tome, ako bismo na kraju hteli da odgovorimo na postavljeno pitanje i ukratko rezimiramo suštinu svega ovoga, trebalo bi naglasiti pre svega sledeće elemente naše poljoprivredne politike:

– brže i odlučnije treba razvijati društveni sektor poljoprivredne proizvodnje, koji je sposoban da primeni najsavremenija dostignuća nauke i tehnologije;

– odlučnije se treba zalagati za razvoj kooperacije individualnog proizvođača sa mnogobrojnim nosiocima društvene privrede, pri čemu treba suštinski obogatiti oblike te kooperacije i odnose u njoj;

– naše zadrugarstvo mora postati sve efikasnije i imati jasnu proizvodnu orijentaciju i stručne kadrove na čelu, koji će zaista moći da ispunjavaju svoje zadatke;

– sav instrumentarij društveno-ekonomske politike u oblasti poljoprivrede treba usavršavati tako što će stalno jačati društveni karakter poljoprivrede i ujedno stimulisati privatnog proizvođača na veću produktivnost i kooperaciju;

– treba pomagati individualnom proizvođaču da se na određen način specijalizuje za onu proizvodnju koja će u najvećoj mogućoj meri naći svoje mesto na tržištu odnosno u potrebama lične potrošnje, izvoza i industrije.

[...]

Zanemarivanje zadrugarstva sve više postaje slabost i sve ozbiljnija greška naše poljoprivredne prakse. Zadruga organizuje radnog seljaka za međusobnu saradnju i za saradnju sa celokupnom socijalističkom privredom i time ga ujedno usmerava. Ona mora biti privredna organizacija, mora zavistiti od svog dohotka. Ali ne sme biti samo to. Mora biti i faktor koji se svesno usmerava na to da od usitnjenog seoskog poseda napravi organizam sposoban za život u jednoj celini, u međusobnom povezivanju. Za takvu svoju ulogu zadruga moraju imati kvalifikovane kadrove, adekvatnu organizaciju i istu društvenu podršku kakvu imaju ostale privredne organizacije.

Ukratko, neophodno je da se odlučnije latimo jačanja našeg zadružnog organizacionog sistema, i to ne samo političkim deklaracijama nego prvenstveno poslovno kadrovski i organizaciono. U sadašnjem statutarnom položaju zadrugara odnosno kooperanta njegova samoupravna prava i njegov uticaj na raspolaganje dohotkom zadruga nisu dovoljno obezbeđeni. Naravno, taj odnos ne možemo postaviti tako da radnik koji radi u zadrugi bude seljakov najamni radnik. Ali sada su se stvari na mnogim mestima okrenule tako da je zadruga postala samo monopolističko trgovačko preduzeće u odnosu prema seljaku.

Pre nekoliko godina, se kod nas sa priličnom snagom pojavilo mišljenje da je zadrugarstvo kao samostalni organizacioni mehanizam u oblasti poljoprivrede nepotrebno. Praksa nije potvrdila takva mišljenja. Upravo zato se danas pojavljuju težnje da se stihijski formiraju nove zadruga izvan našeg privrednog sistema. Osnivanje takvih zadruga uopšte ne bi

bilo potrebno kada bi postojeće zadruga zaista pravilno obavljale svoje zadatke. Drugim rečima, potrebno je pre svega osposobiti postojeće zadruga da mogu obavljati zadatke koje postavlja individualna poljoprivredna proizvodnja i njena kooperacija sa svim ostalim nosiocima društvene privrede. Da bi zadruga to zaista postale, trebalo bi, izvršiti neke temeljnije izmene njihovoj organizaciji, strukturi i ispraviti određene greške koje su učinjene prilikom reorganizacija u proteklim godinama. Potrebno bi bilo učiniti pre svega ovo:

– morali bismo uvesti puno i ravnopravno učešće poljoprivrednih proizvođača u samoupravljanju i raspodeli dohotka koji nastaje od poljoprivredne proizvodnje na njihovim posedima odnosno u njihovom radu.

– morali bismo adekvatno stimulisati proizvodnu orijentaciju zadruga – verovatno i preko efikasnijeg poslovnog povezivanja zadruga po vertikalnoj liniji tamo gde se za to ukaže potreba;

– morali bismo ojačati i kreditnu delatnost u zadrugarstvu.

No odlučujuću bitku treba voditi za izmenu kadrovske strukture stručnog rukovodstva zadruga. Praksa je pokazala da su se svuda gde su na čelu zadruga stručni i ekonomski sposobni ljudi, te organizacije uspele da afirmišu u većoj ili manjoj meri. A gde su zadrugama rukovodili i rukovode »trgovci«, zadruga su se jednostavno pretvorile u trgovačka preduzeća.

Nema sumnje da treba učiniti i niz drugih izmena u našem zadrugarstvu, ako želimo da zaista postane jedan od faktora povezivanja seljaka sa celokupnom socijalističkom privredom. I zbog političkih razloga veoma je značajno da seljak zajedno sa ostalim radnim ljudima u zadrugi zaista postane stvarni samoupravni gospodar zadruga. Tako će i osetiti čvršće tlo u našem društveno-ekonomskom sistemu. Pored toga, bilo bi verovatno veoma korisno u Socijalističkom savezu osnovati seoske sekcije, u kojima bi seljaci mogli da postavljaju na dnevni red sva svoja pitanja, makar se društvo možda uvek i ne slagalo sa njihovim pojedinim stavovima. Mora, naime, doći do takvog dijaloga da seljak ima mogućnost da negde kaže ono što misli i što ga tišti.

U razgovoru smo pomenuli prilično snažne novčane zadruga, zadružne štedionice i kreditne ustanove koje su pre nekoliko godina bile uključene u saveze zadružnih štedionica.

I danas bi se moglo mnogo postići organizacijom štednje za proizvodne ciljeve. I kada bismo danas zadruge organizovali na novim osnovama, mogli bismo udvostručiti kapital već za godinu ili dve.

[...]

Zanemareni su nekada veoma razvijeni oblici kulturno-prosvetnog rada, prosvjećivanja i obrazovanja, rad žena zadrugarki, mladih zadrugara i školskih zadruga na selu. Ali se prokrijumčarilo mišljenje da ti oblici rada ne utiču povoljno na preobražaj sela. Danas neki misle da je jedan od glavnih motiva koji će zadržati mladog čoveka na selu upravo ta aktivnost, ali za nju nemamo organizatora. Ko treba da bude organizator te omladine? Svi ti oblici rada i organizacije na selu i još mnogi drugi neizbežno su potreba napretka našeg sela. No nije jasno zašto takvi oblici ne bi trebalo da povoljno utiču na preobražaj našeg sela. Naprotiv, upravo to su ona sredstva koja najbrže povezuju selo sa celim socijalističkim društvom.

Nosioci takve akcije moraju biti svi društveni faktori, naročito Savez komunista i Socijalistički savez.

[...]

Što se tiče sređivanja trenutnih pitanja u poljoprivredi, velika je iluzija očekivati da država može učiniti ono što privreda ne može. Naravno, ne može se tvrditi da država odnosno državni organi ne mogu učiniti više no što su učinili. Verovatno je tačno i to da privredni organi države moraju davati još više inicijativa u traženju novih tržišta. A tačno je i to da zapadnoevropsko tržište vodi diskriminacionu politiku prema nama. Ali ostati samo na tim konstatacijama neće mnogo pomoći u savlađivanju teškoća. Iako se našoj izvoznoj i uvoznoj politici može u svakidašnjoj praksi mnogo šta prebaciti, pa iako ćemo morati i instrumentarij našeg privrednog i planskog sistema svakako još usavršavati kako bismo omogućili efikasniju intervenciju i pomoć društva svuda gde su takva intervencija i pomoć zaista efikasno rešenje – suviše veliko oslanjanje na takve mere moglo bi da predstavlja veoma veliku iluziju. To naročito važi za naše sadašnje privredne teškoće u poljoprivredi. Kao i u industriji, u poljoprivrednoj proizvodnji u mnogo čemu treba izmeniti mentalitet našeg proizvođača. Dokle nam je sve nedostajalo svako je mogao i

da proda sve što je proizveo. Ali uz znatno naraslu proizvodnju može se prodati samo ono što zahteva tržište.

U našoj industriji se sve više afirmiše svest da se više ne može samo proizvoditi a zatim tražiti kupac za takve proizvode ili čak zahtevati da država traži kupca. Danas očigledno važi praksa da treba najpre znati šta tržište hoće, i po ceni i kvalitetu i asortimanu, a zatim proizvoditi i prilagođavati proizvodnju takvim zahtevima tržišta. Proučavanje dugoročnih, desetogodišnjih tendencija tržišta zbog toga postaje odlučujući faktor dobrog privređivanja u preduzeću. Došlo je vreme kada se i u našoj poljoprivrednoj proizvodnji treba usmeriti na to. Inače teškoće koje sada imamo u izvozu mesa neće biti samo prolazne nego dugotrajne, i čak stalne. Naša poljoprivreda mora, dakle, biti sposobna da prati istinske potrebe i zahteve svetskog tržišta poljoprivrednih proizvoda. A zato su potrebna dublja proučavanja tendencija na svetskom tržištu i zajednički naponi i društva i proizvođača i njihovih poslovnih organizacija. Drukčije rečeno, biće potrebni novi organizovani naponi da se otkriju nova tržišta i, kao što je bilo rečeno, da naša proizvodnja istupi sa novim kvalitetima odnosno novim asortimanima.

Osim toga, prilične rezerve postoje i u našem unutrašnjem tržištu. Bolja organizacija naše trgovine, uz saradnju samih poljoprivrednih proizvođača – naročito velikih organizacija – i nastajanje da se snize cene u trgovini na malo, bez sumnje će povećati unutrašnju potrošnju. Potrošnja mesa po stanovniku u Jugoslaviji je, naime, niska, niža nego što bi to trebalo očekivati po stvarnom životnom standardu. Već sama ta činjenica upozorava da bismo morali pokloniti mnogo veću pažnju organizaciji i razvoju domaćeg tržišta poljoprivrednih proizvoda. I tu, dakako, važi to da se naša poljoprivredna proizvodnja i prerađivačka industrija moraju bezuslovno orijentisati ka boljem kvalitetu i bogatijem izboru.

U svemu tome bi morale biti efikasnije i naše privredne komore, treba biti svestan, kao što je već ranije pomenuto, da nikakva izmena sistema i nikakve administrativne mere ne mogu zameniti nastojanja organizovane privrede neposredno, da dođe do takvih proizvodnih cena i do takvog kvaliteta i izbora svojih proizvoda koji će, uz adekvatnu politiku društva, naći svoj put do tržišta.

Na kraju bih želeo da srdačno čestitam *Kmečkom glasu* – to znači svim njegovim sadašnjim i jučerašnjim saradnici-

ma u uredništvu i upravi lista – dvadesetpetogodišnji jubilej. Svoju ulogu je uspešno obavljao i uveren sam da će je obavljati i ubuduće.

Za ubuduće želim *Kmečkom glasu* mnogo uspeha, pre svega u dva pravca: da zaista bude *kmečki* (seljački) glas, tj. da otvara svoje stupce potrebama i težnjama seoskog čoveka, da bude veran i pošten informator seljaka, da radnom seljaku ujedno neprestano govori istinu, da ga upozorava šta je realno a šta nije, gde je njegova budućnost a gde nije, gde su njegovi prirodni radni saveznici, a gde nisu, koja su prava sredstva njegovog materijalnog i kulturnog napretka a koja nisu. Drugim rečima, radni seljak treba preko *Kmečkog glasa* da kaže odgovornim društvenim organima i političkim faktorima šta misli o njihovoj politici, a ovi treba celjaku da kažu šta misle o njegovom položaju i njegovim privrednim i društvenim odgovornostima.

NAPREDAK DRUŠTVENE I ZAOSTAJANJE INDIVIDUALNE POLJOPRIVREDE

Deo govora povodom stogodišnjice prvog slovenačkog tabora 6. oktobra 1968. godine u Ljutomeru.

Ovde je preuzet deo teksta koji je pod naslovom »Govor u Ljutomeru povodom stogodišnjice prvog slovenačkog tabora« objavljn u knjizi »Problemi naše socijalističke izgradnje«, X, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd 1980, str. 171–175. Naslov je dala redakcija.

[...]

U razvoju naše velike, društvene, mehanizovane i industrijalizovane poljoprivrede postigli smo u srazmerno veoma kratkom vremenu izvanredno velike uspehe. Danas nam i mnogi strani stručnjaci priznaju da su se naši poljoprivredno-industrijski kombinati po svojoj produktivnosti uvrstili u najnaprednije poljoprivredne proizvođače u Evropi i van nje. Tom proizvodnjom uspeli smo i da stabilizujemo stanje na tržištu poljoprivrednih proizvoda, jer poljoprivredno-industrijski kombinati danas već zadovoljavaju veći deo tržišnih potreba u osnovnim poljoprivrednim proizvodima.

No u isto vreme moramo priznati da je oblast individualne poljoprivredne proizvodnje prilično vremena zaostajala. To zaostajanje je delimično prirodno, jer su mogućnosti za povećanje produktivnosti rada na individualnom poljoprivrednom posedu ograničene već time što se na njemu ne može upotrebiti moderna poljoprivredna tehnika i tehnologija (ako i može, onda u veoma ograničenom obimu) a, delimično je, to relativno zaostajanje, posledica toga što individualni poljoprivredni sektor nije dobio ni dovoljnu društvenu podršku.

Ako postavimo pitanje zašto ta pomoć nije uvek bila dovoljna, onda bih naglasio posebno dva uzroka. Prvi uzrok je bio u tome što je naše društvo dugo raspolagalo veoma ograničenim sredstvima za razvoj poljoprivrede i stoga ta sredstva prvenstveno usmeravalo u razvoj velike poljoprivrede, bez koje naša zemlja ne bi mogla postati nezavisna od inostranstva u pogledu ukih osnovnih namirnica. Štaviše, poznato je da je poljoprivreda bila glavni oslonac u posleratnoj obnovi naše zemlje i da se zatim još niz godina mnogi dinar – u obliku niskih cena poljoprivrednih proizvoda ili drukčije – iz poljoprivrede prelivao kao pomoć mladoj industriji u njenim početnim koracima, a i u druge delatnosti. Našim ljudima na selu pripada sve priznanje za mukotrpan rad i odricanje koje je pratilo njihov život u prvom periodu izgradnje.

Možda bi se neko upitao jesu li svi ti napori zaista bili opravdani i potrebni. Gledano u celini, odgovor je jasan i prost: drugog izlaza nije bilo. To zapravo govore iskustva iz svih nerazvijenih zemalja na svetu koje su u prošlosti zaostale u privrednom razvoju i sada pokušavaju da se izvuku iz njega. I mi smo morali krenuti putem koji vodi napred, iako smo znali da će to zahtevati ne samo rad i napore nego i mnoge žrtve.

Uza sve to, za naša sela, a i za druge naše radne ljude, u prošlosti je bilo nekoliko prilično teških godina. Svi zajedno smo se morali odreći mnogo čega kako bismo izgradili materijalnu osnovu za brži napredak. I pored teškoća, poboljšavao se ekonomski položaj onoga dela sela koji je na ovaj ili onaj način bio usmeren na proizvodnju za tržište. S druge strane, otpočeli su da se množe mali, odnosno netržišni seoski posedi koji zaostaju u svom razvitku, sve više se povećavao broj »mešovitih« i »staračkih« domaćinstava bez odgovarajuće radne snage itd.

Pri tome su se pojavili ljudi koji su savetovali da treba »spasavati« seljaka od tih procesa tako što će se zapravo konzervisati tradicionalno mali posedi i zaštititi od savremene tehnologije i delovanja tržišta. Takva romantičarska gledišta, koja je demantovala ne samo naša poljoprivredna politika nego celokupna praksa savremenog sveta, predstavljala bi, bez sumnje, najbrži put u ekonomsku i socijalnu katastrofu velikog dela našeg seoskog stanovništva. Stoga je isto tako bilo pogrešno kolebat se u ostvarivanju osnovne koncepcije naše poljoprivredne politike pri pojavi takvih tendencija i savetnika, kao što je bilo kasnije i kao što je danas pogrešno po-

tcenjivati ulogu kooperacije sa individualnim seljacima, odnosno ulogu zadrugarstva kao tobož – s obzirom na velike uspehe društvenih poseda – već preživeli stvar.

Drugi uzrok zaostajanja je unekoliko i u tome što je pod uticajem velikih i naglih uspeha koje smo postigli u razvoju društvenog poljoprivrednog sektora nastalo i veoma ojačalo mišljenje da borba za veću produktivnost rada na individualnom poljoprivrednom posedu nije više tako značajna i da su i napori u tom pravcu suviše skupi za društvo.

U takvim uslovima je neko vreme bila prilično oslabljena aktivnost na kooperaciji između individualnih poljoprivrednih proizvođača, između njih i socijalističke privrede, znatno su bile oslabljene zadruge, radni seljaci su imali manje mogućnosti da utiču na odlučivanje u zadrugama i drugim oblicima kooperacije, bila je oslabljena razvojna služba i sl.

I zbog jednog i zbog drugog seljaci su se ponekad osećali kao da su odbačeni, odnosno kao da društvo nema razumevanja za njihove teškoće. Pa ipak su u tome samo delimično bili u pravu. Praksa je, naime, prvu politiku – usmeravanje prvenstveno ka razvoju savremene velike poljoprivredne proizvodnje – potvrdila, o čemu govore i izvanredni uspesi, a i naglo poboljšavanje položaja seoskih domaćinstava u poslednjoj deceniji, a odbacila je drugu politiku, naime potceunjavanje značaja borbe za veću produktivnost rada na individualnom poljoprivrednom posedu.

Poslednjih godina, osobito otkako je reformom uspostavljen drukčiji odnos cena, naglo se popravlja položaj u ovoj oblasti. A popravljao bi se još i brže da nisu nastale dodatne teškoće u izvozu naših poljoprivrednih proizvoda. Reč je o problemima koji su prolazne prirode, odnosno koje smo već počeli da rešavamo. Ali bez obzira na to, u suštini je već olakšano, a biće i u još većoj mери, nastojanje seljaka da dođu do elementarne tehnike koja može da bude rentabilna na seoskom posedu i da tako povećaju produktivnost svoga rada i svoju sposobnost za tržišnu proizvodnju, a i za ovaj ili onaj nepoljoprivredni dopunski rad. I društvo je postalo privredno snažnije, te danas može da daje veću podršku radnom seljaku u tim htenjima nego što je to moglo juče.

Potpuno je jasno da seljaci mogu podizati svoj životni standard samo pod uslovom da povećaju produktivnost svoga rada, bilo u samoj poljoprivrednoj proizvodnji ili dopun-

skim radom u okviru celokupne socijalističke privrede. A to će moći postići isključivo u kooperaciji, bilo sa zadrugama ili u neposrednoj saradnji sa velikim poljoprivrednim i drugim privrednim i neprivrednim organizacijama, specijalizacijom svoje proizvodnje, povezivanjem sa turizmom i drugim dopunskim delatnostima, modernizacijom i stalnim poboljšanjem tržišnih organizacija itd.

Privredne i stručne službe republike moraju pomagati seljacima da se orijentišu u svim tim pravcima i da dobiju stvarnu društvenu podršku upravo tamo gde ona zaista može da da rezultate. Stoga se ujedno treba istrajno zauzimati za stvaranje i produbljivanje atmosfere poverenja među seljcima i društvenim poljoprivrednim i drugim organizacijama i obezbediti da seljaci u svom svakidašnjem životu zaista potpuno osećaju prava, prednosti i odgovornosti koje im pruža i nalaže samoupravljanje kao sistem rada i zajedničkog života među ljudima.

U tom smislu bi republički organi morali da što pre zauzmu jasne stavove i da na njihovoj osnovi otpočnu da preduzimaju i odgovarajuće mere. U kooperaciji i u zadrugama moramo obezbediti potpuno samoupravljanje kooperanata kada je u pitanju njihov lični rad i dohodak od njihovog ličnog rada. Poljoprivredne zadruge i druge organizacije za kooperaciju moraju biti istinski samoupravni organi seljaka i oblik saradnje društvene privrede sa njima i društvene podrške u borbi za veću produktivnost rada na selu. Potrebni su i veći naponi u pravcu odgovarajućeg kreditiranja kooperacije i zadruga itd. Time, naravno, nisam iscrpio sve zadatke na ovom području. Želeo sam samo da označim pravac u kojem će se po svoj prilici, morati kretati naša društvena nastojanja u oblasti individualne poljoprivredne proizvodnje u razdoblju koje je pred nama.

[...]

O OSNOVNIM PROBLEMIMA I GLAVNIM ZADACIMA RAZVOJA NAŠE POLJOPRIVREDE

Iz razgovora sa rukovodiocima SR Slovenije u Dobrni, 6. maja 1969. godine. Ovo izlaganje je autorizovano, ali nije objavljeno. Naslov je dala redakcija.

[...]

Opšti problemi naše poljoprivrede, na koje je upozoreno u ovom razgovoru, uistinu postoje. Ali mnogo je onih koji su suviše skloni tome da te probleme gledaju samo kroz prizmu sistema, položaja seljaka i ovih ili onih odnosa. Toliko smo se bavili pitanjima sistema i njegovih promena da smo počeli da zaboravljamo da je u stvari sistem samo jedan i mnogo puta čak veoma sporedan element u materijalnom razvitku privrede. Tako i sada mnogo govorimo o »seljačkom pitanju« i o položaju *seljaka*, a stvarni problemi leže pre svega u položaju naše poljoprivrede.

Naša poljoprivreda je u teškoj materijalnoj situaciji zato što smo postigli određenu proizvodnju koju uz današnje cene odnosno današnju produktivnost poljoprivrednog rada ne možemo plasirati ni na unutrašnjem ni na spoljnom tržištu. Problem naše poljoprivrede je pre svega problem tržišta, a i problem daljeg napretka produktivnosti poljoprivrednog rada. Trebalo bi da mnogo više razmišljamo o tome kako da proširimo, pogotovu naše unutrašnje tržište za poljoprivredne proizvode. Meni se čini da bismo sistematičnom akcijom mogli povećati potrošnju poljoprivrednih proizvoda, pogotovu mesa. Ta potrošnja je, s obzirom na naš standard, veoma mala:

Podaci pokazuju da bi za nekoliko postotaka povećana potrošnja u Jugoslaviji apsorbovala sve viškove i bila novi podsticaj razvitku poljoprivrede. U prvom redu treba da računamo taj ekonomski problem poljoprivrede, pa ćemo tek onda moći realno da razmatramo ono što spada u sistem. Sudećeljavaju se dve krajnosti: na jednoj strani, gledanje koje se

suprotstavlja svim promenama na tom području, a, na drugoj, zahtevi sa subvencionisanjem odnosno obezbeđenjem viših cena poljoprivrednih proizvoda. Prvi stav ne uzima u obzir da u poljoprivredi treba najzad nešto uraditi, a druga varijanta znači tolerisanje zaostalosti i niske produktivnosti. Samo borbom za višu produktivnost rada možemo se izboriti za bolju ekonomsku situaciju i u poljoprivredi.

Uzevši sve u obzir mislim da glavni problemi i zadaci razvoja naše poljoprivrede leže u sledećem:

1) u naporima da se postigne neprekidan porast produktivnosti rada u poljoprivredi, što će omogućiti relativno smanjenje troškova proizvodnje;

2) u brizi o povećanju unutrašnje potrošnje poljoprivrednih plodova i proizvoda, što pre svega zavisi od porasta životnog standarda naših ljudi odnosno od porasta prosečne produktivnosti celokupnoga društvenog rada, a u velikoj meri i od odgovarajuće državne privredne politike, od bolje organizacije tržišta, od neposrednijeg povezivanja potrošača i proizvođača, od kvalitetnije i relativno jevtinije trgovine, od bogatijeg asortimana u preradi poljoprivrednih plodova, od raznih stimulativnih mera itd.;

3) u orijentaciji na veći izvoz poljoprivrednih plodova i proizvoda, koji će zavistiti od naše sposobnosti da: pored tradicionalnih starih, otvoramo i nova tržišta; da većom produktivnošću postanemo konkurentniji, da se u većoj meri orijentujemo na prerađu poljoprivrednih plodova uz znatno bogatiji izbor; da i na tom području ulazimo u razne oblike kooperacije s inostranstvom; da se brže prilagođavamo potrebama tržišta odgovarajućim plodovima i proizvodima; da državna uprava vodi odgovarajuću izvozno-uvoznu politiku itd.;

4) u intenzivnijim naporima za bolju organizaciju rada u poljoprivrednoj proizvodnji, koja treba da omogući brže uvođenje moderne tehnike i tehnologije, i to ne samo u pojednim radnim organizacijama nego i u poljoprivrednoj integraciji, u samoupravnoj koncentraciji sredstava za proizvodnju i kapitala, u podeli rada, u udruženjima, u kooperaciji kako između velikih radnih organizacija tako i sa seljacima, u zadružnoj organizaciji i zadružnoj integraciji, u izgradnji podesnijega kreditnog mehanizma, u odlučnijem organizacionom prilagođavanju proizvođača potrebama tržišta odnosno u njihovoj integraciji s određenim područjima trгови-

ne; u intenzivnijem povezivanju adekvatno organizovane proizvodnje s naučnoistraživačkim radom – kako na području proizvodnje, tehnike i tehnologije tako i na području ekonomike, istraživanja tržišta itd.;

5) u intenzivnijem građenju organizacionih oblika i sredstava društvenog planiranja i društvenog usmeravanja koje treba da stimuliše sve te procese odnosno koje treba – koliko je to moguće i racionalno – da sprečava stihijno menjanje odnosa raspodele u privredi na štetu poljoprivrede, odnosno da posledice takvog stihijnog menjanja kompenzuje na način koji će biti stimulativan za celokupan razvoj produktivnosti društvenog rada;

6) u okviru svih tih procesa potrebno je analizirati i realno oceniti i karakter specifičnih problema na našem današnjem individualnom seljačkom posedu i preduzeti prave dugoročne mere, jer ako bismo probali da našu poljoprivredu spasavamo spasavanjem sitnoga seljačkog poseda, a da sitni seljački posed spasavamo držeći ga u izolaciji od najnaprednijih tokova, sredstava i tehnologije savremene poljoprivredne proizvodnje, to bi bilo sejanje iluzija ili čak politička demagogija, jer bi održavalo zaostalost i nizak životni standard.

Nije prijatelj seljaka onaj ko obmanjuje sebe i njega iluzijom da se vraćanjem na tradicionalnu strukturu slovenačke poljoprivrede koja se zasnivala na sitnom seljačkom posedu može postići bilo šta drugo sem otvaranje novog procesa zaostajanja i osiromašenja našeg seljaka i naše poljoprivrede. Naprotiv, pravi prijatelj seljaka je onaj ko mu pokazuje i otvara put njegovog uključivanja u produktivniji rad. I nije pravi pobornik napretka naše poljoprivrede onaj ko zahteva da naše društvo i po cenu zaostajanja njegove celokupne privrede i uslova života naših radnih ljudi subvencionise postojanje tradicionalne strukture slovenačke poljoprivrede, nego onaj ko pokazuje i otvara put kojim će se i seljak-proizvođač postepeno uključivati u novu, modernu i visokoproduktivnu strukturu poljoprivredne proizvodnje, tehnike, tehnologije i organizacije, a i u druga područja društvenog rada koja obezbeđuju veću produktivnost rada njemu i svim za rad sposobnim članovima njegove porodice na njegovom posedu.

Smatram da je suština »seljačkog pitanja« kod nas u tome što naše društvo – pogotovu u Sloveniji – još nije čvrsto u toj osnovnoj orijentaciji, što je nemoćno zbog svoje razdvojenosti između tradicionalizma i moderne tehnike i tehnolo-

gije i što zbog svega još nemamo dovoljno jasnu i konkretnu koncepciju kako brzim tempom uključivati radne ljude na seljačkom posedu u sve produktivniji rad bilo u poljoprivredi ili raznim dopunskim i drugim delatnostima; kako usmeriti seljački posed ka specijalizaciji s obzirom na strukturu današnje poljoprivredne proizvodnje, što znači kako ga orijentisati tamo gde je lični fizički rad još neophodan i zato u skladu s tim i plaćen; kako ga usmeriti ka intenzivnosti i kooperaciji; u kojem pravcu razvijati rad na brdskim seljačkim posedima koji još dugo neće biti sposobni za uključivanje u intenzivnu kooperaciju, odnosno proizvodnju zasnovanu na modernoj tehnici i tehnologiji, a kojima je verovatno moguće, a i nužno, kombinacijom ekstenzivne proizvodnje, specijalizacije i drugih privrednih delatnosti stvoriti povoljnije uslove za opstanak i razvoj; kakav treba da bude zadružni, privredno-vaspitni itd. sistem koji će svesno i organizovano moći da ostvaruje takvu koncepciju i na njoj koncipiranu praktičnu politiku itd.

Mislím da u tome leže pravi problemi u vezi s kojima je potrebno, prvo, potpuno se jasno opredeliti za koncepciju i, drugo, kad se opredelimo, bez kolebanja razraditi plan konkretnih mera za sprovođenje takvog kursa. Najgore je tapkati u mestu. Meni se, međutim, čini da smo već došli u situaciju čoveka koji više nije siguran ide li pravim putem – iako mislim da smo u poljoprivredi nesumnjivo na pravom putu – pa se vraća na raskršnicu i na njoj tapka, jer je i tu isto toliko nesiguran kao što je bio ranije. A pri svemu tome izvor nesigurnosti kod nas je isključivo ideološka opterećenost konzervativnim tradicionalizmom, jer sva savremena nauka i privredna praksa u svetu potpuno jasno i nesumnjivo pokazuju kuda vode putevi razvitka proizvodnih snaga na području poljoprivrede.

Neodrživa je i tvrdnja da je reč o seljakovom socijalnom problemu. Tačno je da na selu ima mnogo socijalnih problema – kao što ih ima i u gradovima – ali mi seljaku nećemo pomoći time što ćemo ga uljuljkivati u tradicionalističke iluzije koje će ga gurati u siromaštvo, nego samo time ako ga podržimo u njegovim naporima – koje danas već sam preuzima – da se lati realnih sredstava i puteva kojima će ostvariti višu produktivnost rada odnosno viši dohodak iz rada na samom posedu i izvan njega.

Kasnije ću govoriti o tim problemima. Sada bih hteo da kažem nekoliko reči o nekim konkretnim problemima.

To je u prvom redu problem našeg unutrašnjeg tržišta. Kao što sam već rekao, reč je pre svega o nizu veoma gorućih problema u vezi s organizacijom i ekonomskim odnosima u samoj trgovini i između trgovaca i proizvođača, o politici cena, uticaju proizvođača na trgovinu odnosno njihovom uključivanju u trgovinu itd. Reč je i o praktičnoj ekonomskoj politici naših državnih i samoupravnih organa. U pretkongresnim diskusijama izneo sam neke sugestije da bi nam se možda isplatilo odgovarajućim merama i fondovima ili politikom cena stimulisati veću potrošnju mesa i nekih drugih kritičnih artikala. Verovatno bismo povećanjem takve potrošnje dali impuls celokupnoj poljoprivrednoj proizvodnji. Izvesno je da su takve mere riskantne i da bi mogle da se izrode u suprotnost postavljenom cilju, ali ne bi trebalo da i dalje – ne proučavajući izbliza takve mogućnosti – odbijamo takva sredstva. Ne bi trebalo da se oslanjamo samo na to da li ćemo poboljšati svoj položaj na zajedničkom evropskom tržištu. U svakom slučaju, nešto u vezi s tim možemo postići, ali ne dovoljno i ne dugoročnije jer Evropa je u jednakoj ili još težoj situaciji u pogledu plasmana nego mi. Karakteristično je da je naša moderna društvena poljoprivreda po svojoj produktivnosti i načinu rada modernija od zapadne poljoprivrede, koja je u teškoj krizi zbog relativno niske produktivnosti rada i oni raznim sredstvima nastoje da zaštite ono što imaju i ujedno ulažu sredstva u veću produktivnost i za višu proizvodnju. I to dokazuje da u poljoprivredi nije reč o kratkotrajnim nego o dugoročnim problemima i u tom smislu treba da razmišljamo o merama potrebnim s obzirom na dugoročnu orijentaciju. Treba realno priznati da neke stvari ne možemo da menjamo. Možda bi trebalo tražiti rešenje s takozvanim viškovima, slično kao što su Amerikanci našli rešenje s viškovima. Doduše, finansiranje viškova ne bi moglo dugo da traje, ali bismo možda tim putem našli izlaz iz situacije, i to bi se verovatno više isplatilo nego da situaciju u poljoprivredi guramo u krizu. Doduše, nisam se posebno bavio tim problemima, ali mi se čini da se često razgovara o sporednim problemima u poljoprivredi, a ne o glavnim. Ako njih ne budemo rešavali, krizu ćemo i dalje produbljivati. Ali nije toliko važno kako ćemo ovo ili ono rešiti u sistemu. Problem ne bi bio rešen čak ni eventualnim popuštanjem

uzda u šumarstvu, nego bi, štaviše, to navelo seljaka na vandalsko pustošenje šume sve dok bi mogao da skupo prodaje drvo. Treba, dakle, da zahvatimo srž stvari i zauzmemo stav o načinu uređenja tržišta poljoprivredne proizvodnje.

Što se institucija tiče ubeđen sam da smo slabljenjem celokupnoga zadrudnog sistema naneli selu mnogo štete. Meni su prigovarali da sam zadrugarski romantičar, ali ja uprkos tome smatram zadrudni sistem okvirom, sistemom odnosa koji omogućava postepeni prelaz od individualnoga poljoprivrednog poseda na moderan sistem, a da seljak ne oseti suviše oštre udare, iako određene udare neizbežno doživljava na putu svoje radne preorijentacije. To se ne događa samo sa seljacima, nego sa svim oblicima zastarele proizvodnje. Seljak koji ne može da se uključi u moderne procese mora naći drugi način života i produktivnosti rada, ne samo u klasičnoj poljoprivredi nego i u novoj orijentaciji. U razvijenoj zadrudnom sistemu seljak bi se osetio više u svom elementu, svoje bi probleme realnije shvatao, jer bi se u okviru takve organizacije morao sam da bori, i to veoma ozbiljno, s problemima svoje egzistencije. Iskustva pokazuju da je seljak obično veliki realisti i već i sam otpisuje veliku većinu demagoških obećanja.

Trebalo bi raščistiti šta je to zadruga. To nije samo ekspoziura nekoga ko drži seljaka u šahu, nego je to samoupravna organizacija seljaka. Razume se da u takvoj organizaciji i radnici moraju da imaju svoje samoupravljanje. Ne bi se smelo dopustiti da seljak bude eksploator radnika. Zadruga je tipična zajednica privatne i društvene svojine. Seljak u nju ulazi sa svojom svojinom, svojim radom i svojim dohotkom i u tom okviru treba da ima i svoja samoupravna prava. Društveni kapital koji se neprestano u to prelijeva treba da deluje kao društveni kapital. Ako, na primer, zadruga dobije kredit od banke, onda je to bančin kapital; to nije seljakov, nego društveni kapital. A ako su radnici – a ne seljak – reprodukovali taj kapital svojim radom, seljak ne može da pobere plodove toga kapitala; to je efekat minulog rada koji mora da bude društven, a seljak taj kapital iskorišćava da bi minulim radom oplemenio tekući rad. Međutim, s dohotkom koji proizlazi iz seljakovog rada i kapitala seljaci treba da raspolaze samoupravno – onako kao u drugim radnim organizacijama. To su pitanja koja treba raščistiti.

U SSRN se na dnevni red stavlja lični rad. Savezni zakon o ličnom radu sadrži sve što je potrebno da republike mogu izraditi i doneti svoje zakone kojima bi razvile sistem ličnog rada. Ali to nije učinila ni jedna republika. Sada slovenačka skupština dolazi sa zahtevom da se ukine savezni zakon i republikama prepusti da donesu svoje zakone, iako do sada nijedna republika nije bila u stanju da stvori sistem društveno-ekonomskih odnosa koji bi se razlikovao od sadašnjeg sistema, a savezni zakon je to dozvoljavao. Neki ekonomisti i pravnici su zajedno sa mnom izradili teze koje nameravamo da predložimo SSRN kao osnov za diskusiju. Uklonili smo sve prepreke za zapošljavanje tuđe radne snage, s tim da se ujedno podruštvljava i sav višak rada tuđe radne snage. Privatnik je stimulisan da zapošljava što više radnika, ali što ih više zapošljava njegovo preduzeće postaje sve manje privatno, a sve više društveno. Pojedinaac će, doduše, još zadržavati razvoj na nižem nivou radne snage da bi štutio svoj privatni kapital nasuprot društvenom, ali to će verovatno biti retki slučajevi, dok će oni preduzimljivi i kreativni radije ići u zacrtnom pravcu napred jer će time i njihovi interesi biti zaštićeni.

Isto ono što važi za privatnog zanatliju, važi i za seljaka. Ako bude uključen i oseti da njegova celokupna egzistencija zavisi od efekta takve organizacije, on neće postavljati ni pitanje političke organizacije seljaka, ni pitanje svojine, jer će ti momenti za njega biti nevažni. Reći ćemo mu: zemlja koju si uneo, tvoja je svojina, ali time što si uključen u sistem proizvodnih odnosa, glavni faktor je produktivnost rada. Ako svi zajedno u toj organizaciji ostvarimo veću produktivnost rada, i ti ćeš brže napredovati. Ako pri svemu tome seljak bude učestvovao i odlučivao, više će tu organizaciju osetiti kao svoju, a to je od bitnog značaja.

Dilema: da li državna ili privatna zadruga – više postoji na hartiji nego li u zbilji. U stvari, reč je o organizaciji, sredini u kojoj su društvena i privatna svojina u uzajamnoj kooperaciji. Negde će društvo učestvovati s većim udelom, a negde s manjim. Ubeđen sam da će ona zadruga više vezivati seljaka za sebe gde društvo bude sposobno da učestvuje s većim sredstvima. Tamo gde je društvena svojina u većini seljak se više uključuje; nigde nije rečeno da su najbolje one zadruge gde je seljačka svojina u većini.

Trebalo bi da se obnovi autoritet i uloga zadruga, a čini se da bi trebalo obnoviti i poslovne ili zadružne saveze. Bilo bi potrebno razmotriti kakve varijante specijalizovanih poslovnih saveza bi trebalo formirati, a u svakom slučaju mi se čini da je neophodno organizovati zadružni savez koji bi bio stručni i politički faktor i čija bi briga bila i da pomaže seljaku u ekonomskim, kulturnim i drugim pitanjima. To bi, dakle, bilo nešto više nego što je poslovni savez, a unutar zadružnog saveza mogu se formirati i poslovni savezi ili zajednička zadružna preduzeća u koja zadruga ulažu novac da bi za njih obavljala određene poslove, uspostavljala poslovne veze itd.

U Srbiji je koliko-toliko zadržan zadružni sistem i nije razbijen onako kao u Sloveniji ili Hrvatskoj. Zato je u Srbiji nastao ceo niz veoma dobrih zadruga, dok u Sloveniji ne znam ni jednu zaista jaku zadrugu. Mislim da zadrugarstvo u Sloveniji i dalje ima perspektivu i da bi mu trebalo pridati veću važnost.

Zadružni savez u republici mogao bi da se uključi u komoru. To bi bila još najneproblematičnija operacija. Imali smo ga već na taj način organizovanog, ali je prilikom poslednje reorganizacije komora to ukinuto, što mislim da je bio korak nazad, a ne napred, jer je oslabila uloga i samostalnost udruženja privrednih organizacija pojedinih grana, uključujući poljoprivredu i zadrugarstvo. Ako to ne organizujemo, ne verujem da bismo na području zadrugarstva odnosno seoskog poseda mogli mnogo da očekujemo od komore sem, možda, neku zajedničku sekciju sa socijalističkim sektorom poljoprivrede. Zadružni savez bi mogao da se počne baviti i kooperacijom pri izvozu i uvozu, a i preradi, da bismo u finalizaciju ušli s intenzivnijom podelom rada nego što je imamo sada.

A sada nekoliko reči o položaju seljaka. Nije moguće zaobići probleme koji danas pritiskaju seljaka; iako je reč samo o jednoj četvrtini stanovništva Slovenije, to je u biti mnogo više jer je seljak – pored radnika – drugi stub našeg društva i jer ta četvrtina ima veliki uticaj među svim ostalima pa i među inteligencijom.

Trebalo bi detaljno analizirati šta treba da se radi sa slovenačkom sitnoposredničkom poljoprivredom, a pri tome od samog početka treba da se sporazumemo o nekim osnovnim pitanjima. Lično ne vidim nikakvu mogućnost da danas ili

ubuduće tu problematiku možemo rešavati na klasičan, seljački način.

Francuska je uvek bila ponosna na seljaka koji je bio izvor nacionalne snage. De Gaul je bio najveći obožavalac seljaka, probao je da ga privuče na razne načine, ali je baš on doživio prave seljačke bune, tako da su mu seljaci rušili puteve i železnice, palili automobile itd., jer takva tradicionalističko-seljačka politika nema izlaza.

Jedini izlaz je borba za veću produktivnost rada, ali koja ni u poljoprivredi više ne ide milimetrima. Kao svugde, tako i u poljoprivredu prodire moderna tehnološka revolucija, sa čime treba računati. Ako bismo pristali na klasičnu seljačku politiku, propali bismo zajedno sa seljakom i seljak bi onda bio taj koji bi nas kamenovao. A ako mu otvorimo perspektivu da će višom produktivnošću rada poboljšavati svoje uslove življenja, povisiti svoj standard, onda će – makar nas u početku i ne razumevao – shvatiti šta mu govorimo i podržati nas u krajnjem efektu. Izvesno je da su demagozi najveći neprijatelji stvarnih interesa seljaka. Za poboljšanje stanja u poljoprivredi zapravo ništa ne znači ako bismo omogućili, na primer, stotini seljaka da dode do 50 ha obradive zemlje. Ali to bi bila veoma teška operacija jer bi moralo da propadne više seljaka da bi ih ostalo nekoliko velikih. Čak i ako bismo prenebreгли takve političke i socijalističke razloge – a ne možemo ih prenebreći – jasno je da seljak koji bi radio na 20 do 50 hektara ne bi bio u nimalo boljem položaju i ne bi bio nimalo bolji proizvođač za tržište nego što je današnji seljak na 5 do 10 hektara obradive zemlje. O tome veoma ubedljivo govore iskustva Zapadne Evrope. Tuđa radna snaga je danas veoma skupa i – s rastom materijalnog standarda – biće sve skuplja. Zato bi troškovi proizvodnje na takvom posedu – koji bi zavisio od tuđe radne snage – bili toliko visoki da bi potkopali veći deo takvih gazdinstava sem tamo gde bi se formirali kapitalistički veleposedi, a što, razume se, u našem socijalističkom sistemu nije ni moguće ni dozvoljeno. Prema tome, to nije put koji vodi poboljšanju materijalnog položaja radnih ljudi na seljačkom posedu; naprotiv, on vodi zaoštravanju socijalnih sukoba i produblivanju privrednih problema na selu. To znači da pitanje o 10 ha maksimuma ne znači ništa, odnosno da rešenje ne može da bude u povišenju toga maksimuma. Čak i kad bismo ga sutra ukinuli, a to možemo da tvrdimo bar za Sloveniju, time se ne bi baš ništa izmenilo

ni u položaju seljaka ni u položaju naše poljoprivrede. Možda bi to nešto značilo tamo gde bi postojala mogućnost da pojedini sposobni i bezobzirni posednici prigrabe više stotina hektara, što je zapravo minimum za napredniju veliku poljoprivrednu proizvodnju. A to, prvo, u Sloveniji praktično nije moguće jer nema površina koje bi omogućavale nastajanje takvih poseda, a sem toga to bi značilo orijentaciju na kapitalistički put u razvoju poljoprivrede. Naime, veći posed – koji u većoj meri treba da zapošljava tuđu radnu snagu – mora se razvijati u kapitalistički posed, jer ako je ne bi zapošljavao, morao bi ekonomski da propadne.

Ostaje još samo treća mogućnost, naime razvoj poljoprivrednog poseda s mešovitim svojinskim odnosima na osnovu ekonomskih odnosa o kojima sam ranije govorio u vezi sa položajem ličnog rada sopstvenim sredstvima za rad u kooperaciji s udruženim radom i društvenim sredstvima. Ta mogućnost još nije kod nas dovoljno proučena. Mislim da bismo morali da je dozvolimo, ali nisam ubeđen da ona u našoj praksi može da bude od iole većeg značaja.

Posebno bi trebalo razmotriti položaj brdskoga seljačkog poseda. Mislim da bi u vezi s tim – zbog ekstenzivnog karaktera privređivanja – trebalo elastičnije primenjivati propise o zemljišnom maksimumu, pogotovu u vezi s pašnjacima, livadama itd. To je predviđeno već i sadašnjim propisima i verovatno se odgovarajućom praksom mogu rešiti mnogi problemi ne menjajući sam sistem.

Možda bi bilo dobro oformiti specijalnu upravnu organizaciju koja bi se bavila poljoprivrednim problemima i formirati i specijalni kreditni mehanizam koji bi se specijalizovao za saradnju sa seljačkim posedom, gde se malim kreditima može relativno znatno podići produktivnost rada, pogotovu orijentacijom na turizam, baštovanluk itd. Taj mehanizam bi mogao da saraduje i sa zadrugama, odnosno kooperacijom.

Slazem se s tim da je sudbina individualnog poljoprivrednika čvrsto povezana s prosperitetom velikih poljoprivrednih organizacija. Ako naše velike poljoprivredne organizacije ne budu sposobne da napreduju, onda ni seljak ne može videti perspektivu za sebe.

Stekao sam utisak da su konzervativniji u smislu tradicije neki intelektualci u Ljubljani nego sami seljaci koji se u praksi dosta dobro orijentišu i veoma uporno se bore za veću

produktivnost svoga rada. Istina je, međutim, da nismo izradili konkretnu koncepciju za seljaka. Isto tako ne valja što u republici ne postoji ni jedan upravni organ koji bi se bavio tom problematikom. Ta činjenica sama po sebi stvara neizvesnost i osećanje da se problemima poljoprivrede i položaja seoskog poseda ne posvećuje dovoljno pažnje.

U pripremama za republički zakon trebalo bi izraditi kriterijume za odstupanja od postojećih principa u pogledu maksimuma u brdskim predelima odnosno tamo gde zemlja nije pogodna za intenzivno korišćenje.

Centralizacija kapitala je neophodna, ali sistem krvnih sudova privrede koji joj obezbeđuje cirkulaciju krvi ne sme da bude ispražnjen, isušen, ako želimo da privredu razvijamo organski. Zato se slažem s vama da je mehanička centralizacija štednih uloga – a i nekih drugih – u bankama veoma problematična stvar. A i inače je uloga banaka kod nas i suviše velika, gotovo monopolistička, što bi postepeno moglo da dovede do ozbiljnih deformacija u našem privrednom razvoju. Međutim, za to ne treba kriviti samo banke. One danas vrše svoju ulogu koja im je data reformom. U tome ima i mnogo pozitivnog. Ipak, činjenica je da sve do sada nemamo ni načelno dokraja jasnu predstavu o tome kako formirati celokupan sistem finansijskog privređivanja. Očigledno je da pored banaka treba da razvijamo i druge oblike centralizacije kapitala – male i velike – koji će odgovarati potrebama proširene reprodukcije na pojedinim područjima privrede. Tu je pogotovu važno kakva je uloga same proizvodnje i trgovine u centralizaciji kapitala. Bez sumnje je da su same banke zainteresovane za brzo obrtanje kapitala, nisu spremne na rizik, postavljaju se prema privredi ovakvoj kakva je, dakle usitnjennoj, neintegrisanoj itd., čime često više učvršćuju datu strukturu nego što je menjaju u smislu organske integracije. Ali, nasuprot tome, velike su integracije proizvodnje, trgovine, naučnoistraživačkih potencijala i sopstvenih finansijskih centara bez sumnje mnogo kreativnije, jer su orijentisane neposredno u dugoročni razvoj celokupnoga takvog integrisanog poslovnog sistema. Tek povezivanje takvih sistema dalo bi punu snagu celokupnomu našem finansijskom mehanizmu u privredi.

Ali kod nas još nema mnogo takvih integracija, pa banke imaju veću ulogu nego što bi trebalo da imaju. Međutim, nikuda nas neće odvesti ako budemo kritikovali samo banke.

Celokupni naš privredni organizam treba da razvijamo ova-ko i slično, kao što sam ranije govorio, pa će i banke dobiti svoje pravo mesto u našem privrednom sistemu.

Da je to tako dokazuje i činjenica da svugde u svetu sa-mostalan bankovni kapital gubi od svoga značaja, a veći zna-čaj dobijaju finansijski centri velikih i kombinovanih pri-vrednih organizacija, kompanija i slični, koji sami u sebi po-vezuju proizvodnju, trgovinu, naučno-tehnički razvoj, istraži-vanje tržišta odnosno potreba itd. Razume se da takvi finan-sijski centri podređuju sebi i banke. Karakteristično je da su, upravo zato što zbog svoje strukture moraju da budu orijen-tisani na proizvodnju, razvoj proizvodnih snaga, borbu za novu tehniku i tehnologiju itd., takvi poslovni sistemi uprkos svom monopolističkom karakteru usmereniji na dugoročni-je ciljeve privrednog razvoja nego što su to banke u klasič-nom smislu reči.

Mislim da takav tok stvari i nama može ponešto da kaže, pogotovu što to potvrđuju i naša iskustva.

Prema tome, centralizacija kapitala je neizbežna, ali još ostaju otvorena pitanja: s kakvom orijentacijom, u kakvim oblicima, na koji način, na kojim mestima u privredi. Na ta pitanja još nismo dali jasne odgovore, iako nam naša praksa već daje veoma dobre primere.

Mislim da centralizacija mora da bude organska, što zna-či da bude rezultanta rasta produktivnosti rada u pojedinim granama i u celokupnoj privredi. Zato količina sredstva za proširenu reprodukciju, kojima raspolazu preduzeća i njihò-va poslovna udruženja, mora da bude dovoljno jaka da vezu-je banke za sebe, a ne obrnuto. Treba da težimo za ovim: da se proizvodnja i trgovina odnosno spoljna trgovina na odgo-varajući način udruže u finansiranju i raspodeli dohotka – za što imamo već nekoliko dobrih primera; da se u takvim sis-temima razvijaju »interne banke«; da uvodimo savremenije oblike i metode finansijskog poslovanja itd. Mislim da je samo to put ograničavanju monopola banaka.

To su i razlozi zbog kojih se slažem s vama da bi oni ljudi, radne organizacije, zadruge itd., koji žele da ulažu svoj novac u štedionice ili interne banke orijentisane na poljoprivrednu proizvodnju trebalo da imaju i pravo i mogućnost da to i uči-ne, a ne da budu orijentisani samo na »jednosmernu vožnju« – u banku. Banka onda, razume se, zbog svog položaja često ne postupa onako kako bi bilo najbolje za organski razvoj

proizvodnje i proizvodnih snaga. A mi ne možemo da očeku-jemo napredak ako poljoprivredna proizvodnja kod nas ne bude zasićena onim kapitalom koji sama stvara, ako taj ka-pital ne bude obrtala u svojoj sredini i ujedno dobila snažnu podršku od produktivnije privrede. Kod nas se, međutim, događa upravo suprotno. Štedni ulozi iz sela idu u banku, a otuda na druga područja. Trebalo bi da se borimo za to da se sredstva od štednih uloga poljoprivrede obrću u samoj po-ljoprivredi, što bi trebalo da postane baza koja bi mogla da privuče i drugi kapital, a ne obrnuto – da se taj novac od šted-nih uloga odliva na druga područja, mnogo puta čak u izgrad-nju industrije niske produktivnosti.

Možda bi bilo dobro da se organizuje i posebni poljop-privredno-zadružni kreditno-štedionički poslovni savez ili nešto slično.

[...]

Prevela sa slovenačkog
Neva Toplak

PRIVIDNE DILEME O POLOŽAJU INDIVIDUALNOG SELJAKA U NAS

Deo izlaganja na prvoj sednici Konferencije Saveza komunista Slovenije, 9. januara 1970. godine u Ljubljani.

Za ovo izdanje preuzet je deo teksta izlaganja koje je objavljeno u knjizi »Problemi naše socijalističke izgradnje«, X, Beogradski izdavački-grafički zavod, Beograd 1980, str. 286-288. Naslov je dala redakcija.

[...]

Na kraju bih pomenuo i slične prividne dileme [1] koje neki nameću, a koje se odnose na položaj individualnog seljaka. I te dileme često ostaju bez potpunog odgovora. Neki istrajno ponavljaju da je socijalizam protiv seljaka, odnosno da je naš administrativni socijalizam bio protiv njega itd. U stvari, seljak je upravo u našem socijalističkom društvu po svom materijalnom položaju objektivno postigao više nego što mu je ranije moglo dati bilo koje društvo.

Neće biti suvišno ako se podsetimo sadašnjeg položaja seljaka u Zapadnoj Evropi, gde posebno poslednjih godina teče drastičan proces raspadanja tradicionalnih seoskih poseda u korist velikih kapitalističkih poseda, što izaziva i teške političke konflikte. Time ne mislim reći da je u nas položaj seljaka idealan, odnosno takav da svi možemo biti zadovoljni njime. Naprotiv, mislim da položaj nije zadovoljavajući da se treba latiti odlučnih mera da i individualni seoski proizvođač brže podigne produktivnost rada, a time popravi i svoj položaj. Taj zadatak je sada bez sumnje lakše ostvariti nego što je to bilo moguće pre deset i više godina, i to ne zbog toga što je administrativni socijalizam bio prepreka nego zato što je tada naš nacionalni dohodak bio znatno niži nego sada. Isto tako, mislim da je pitanje individualnog rada sa ličnim sredstvima već duže vreme razjašnjeno i da je to i u Us-

tavu rečeno. U nas se ne izjednačuje individualni seljački ili slični rad sa kapitalističkim preduzećem, što treba sprečiti, onemogućiti itd.

Kao što sam već rekao, problem je na drugoj strani. Reč je o politici koju treba prihvatiti kako bismo stvorili odgovarajuće uslove za ostvarenje nastojanja seljaka za većom produktivnošću rada. Problem i dilema se, dakle, postavljaju drukčije: može li se seljaku pomoći tako što ćemo ga usmeriti klasičnim putem, konzervirati sistem starog seoskog poseda ili time što će se kao individualni posednik uključiti u celokupnu socijalističku privredu. Iz toga proizlazi i pitanje može li on živeti isključivo od svoga rada na malom posedu ili će morati taj rad da dopunjava prelaskom u druge delatnosti, što će uticati i na njegov životni standard, kao i na menjanje njega samog. Reč je, dakle, o stimulisanju procesa odredene privredne diverzifikacije. Istovremeno treba analizirati zadrugarstvo i sve kooperativne odnose, gde često administracija ima veći uticaj od seljaka i gde bi trebalo obezbediti odgovarajuće mesto seljaku u raspolaganju dohotkom i slično. To su, po mome mišljenju, otvoreni problemi o kojima bi komunisti morali jasno reći svoj stav.

Da pomenem i nastojanje nekih da se odbaci zemljišni maksimum od 10 hektara. Doduše, lično ne vidim nikakve principijelne socijalističke razloge zbog kojih bi taj maksimum bio nužan. Ali sam protiv njegovog ukidanja zato što nema ničeg goreg od privida da to predstavlja poboljšanje položaja individualnog seljaka. A, u stvari, to predstavlja samo zaoštavanje konflikata na selu, a ne rešavanje položaja seljaka. Danas se u Zapadnoj Evropi afirmiše mišljenje da se racionalna poljoprivredna proizvodnja može organizovati tek na 200 hektara poljoprivrednih površina. Naravno, u Sloveniji mi nemamo nekih naročitih mogućnosti da individualni seoski posedi dostignu takvu veličinu, osim u nekim izuzetnim slučajevima. To bi istovremeno značilo uništavanje celog niza malih i srednjih poseda seljaka. To bi ujedno značilo i otvaranje procesa kapitalističkog razvoja, što je u nas načelno i praktično nemoguće. No to, dakako, ne znači da ne treba taj ustavni propis elastičnije primeniti u uslovima koji zahtevaju njegovu drukčiju promenu. Sve to, naravno, govori prvenstveno o tome da i to pitanje treba svestrano proučiti, jer su se pojavila ozbiljna kolebanja u pogledu pitanja da li je

zemljišni maksimum još potreban ili je postao prepreka razvoju.

Takvih i sličnih problema i dilema ima još dosta. Na sve njih sam upozorio samo kao na primere da bismo brže i odlučnije mogli reagovati. Što duže budu takve dileme ostajale otvorene, bez odgovora i akcije, tim više će biti kolebanja, empirizma, pragmatizma, pasiviziranja ljudi. I obrnuto, što brže budemo odgovarali na te dileme, tim brže ćemo i u praksi proveravati pravilnost sopstvenih stavova. Time ne tvrdim da probleme treba rešavati subjektivistički i improvizatorski. Naprotiv, nužno se treba temeljno osloniti na nauku, odnosno odluke treba stručno pripremati. S druge strane, ne treba se suviše bojati ui grešaka u radu, jer se to svakome događa. U nas sada često ima i suviše straha da se nešto ne učini pogrešno. Neki se boje da će im za to neko prebaciti kako su premalo socijalisti; drugi se plaše da ne budu premalo demokratski, a treći – šta će istorija za sto godina reći o njima i o njihovoj ulozi itd.

[...]

NAPOMENA

[1] Prethodno je u ovom izlaganju bilo reči o lažnim dilemama koje se tiču položaja religije i crkve u društvu. (Vid. izlaganje na prvoj konferenciji SK Slovenije, *Problemi naše socijalističke izgradnje*, X, BIGZ, Beograd 1980. str. 285. i 286.)

POSTOJI SUDBINSKA VEZA IZMEĐU SELJAČKIH BUNA I NARODNOOSLOBODILAČKOG RATA

Reč na sednici Centralnog odbora za proslavu seljačkih buna pri Republičkom odboru SSRN Slovenije, 14. marta u Ljubljani. Izlaganje je objavljeno u »Delu« od 18. marta 1972. godine.

Za ovo izdanje preuzet je je srpskohrvatski prevod teksta iz dokumentacije Jugoslovenskog centra za teoriju i praksu samoupravljanja »Edvard Kardelj«.

Prve osnove programa proslave slovenačkih seljačkih buna, a naročito Gubčevog ustanka hrvatskih seljaka su podnete i mislim da su u redu. Treba ih, dakako, dopunjavati inicijativama koje će naknadno stizati. No u svemu tome čini mi se naročito značajnim da ljudima bude dovoljno jasno u svesti šta proslavljamo i zašto to proslavljamo. Jer od tog velikog revolucionarnog seljačkog pokreta deli nas nekoliko stotina godina. Smisao proslavljanja tako davnog istorijskog događaja je, po mome mišljenju, samo u tome da se takav događaj na neki način poveže sa stremljenjima našeg vremena, odnosno sa stremljenjima onih koji takav događaj proslavljaju. Od velikih seljačkih buna, preko niza relativno manjih revolucionarnih pokreta slovenačkog naroda, pa do njegovog najvećeg revolucionarnog uspona u narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji, postoji sudbinska istorijska veza upravo u tome što su baš ti pokreti bili izvor one enerģije koja je omogućila slovenačkoj naciji da opstane, uprkos teškoj istorijskoj sudbini. Svrha proslave bi, po mome mišljenju, morala biti, pre svega, da se ta istina što uverljivije izrazi. Time proslava postaje aktuelna, jer inače zapravo gubi svoj značaj.

Zato je dobro što su na više mesta predviđene lokalne proslave. Proslava će postići svoj cilj ako bude zaista narod-

na, to jest ako bude delovala na svest slovenačkog čoveka i ako bude povezivala njegova današnja htenja sa htenjima koja su došla do izražaja pre četrsto i više godina. Stoga lično i nisam pristalica velikih skupova, osim onih koji su neophodni. Ali, karakteru proslave svakako bi više odgovaralo ako bismo imali što više manjih priredbi širom Slovenije. U spisku, na primer, uopšte ne vidim da se održava neka priredba u Gorenjskoj. A Gorenjska je igrala veoma značajnu ulogu u najvećem slovenačkom seljačkom ustanku 1515. godine i tom ustanku je dala niz rukovodećih ljudi. Svi znamo da je značajnu ulogu u tim ustancima odigrala i Koruška. Možda ne bi bilo suvišno ako bismo i u jugoslovenskom delu Koruške odgovarajućim priredbama obeležili takvu njenu ulogu.

Isto tako mislim da bi proslava promašila svoj cilj ako bi se pretežno svela na skupove i svečane govore. Po mome mišljenju, ona bi trebalo prvenstveno da ispuni dva zadatka. Prvo, trebalo bi da sadržinski približi slovenačkom čoveku zbivanja onoga vremena, jer će time jačati njegovu progresivnu samosvest. Stoga ona ne treba da se zadrži samo na svečanim priredbama, nego da dá podstrek za obogaćivanje postojećih i za nastanak novih muzejskih zbirki duž cele Slovenije, kao i drugih sličnih ustanova koje će trajnije delovati na svest slovenačkog čoveka. I drugo, upravo zbog toga bi bilo potrebno razviti inicijativu i samoinicijativu ljudi u svim opštinama. Dobro je što su predviđeni simpozijumi istoričara. Dobro je što se pripremaju umetnici, televizija, izdavačka preduzeća, škole. Ali ne bi bilo dobro ako bi se sav taj rad ograničio na uzan krug naučnih istraživača, koji će uostalom u proslavi morati imati značajnog učešća. I sam naučnoistraživački rad iz oblasti seljačkih buna dobiće nove podsticaje ako u osvetljavanju događaja toga vremena svuda bude prisutna i lokalna inicijativa i ako i rezultati takvog rada dobiju publicitet u predavanjima, publikacijama itd. Osim narodnooslobodilačkog rata, u slovenačkoj istoriji nije postojao ni jedan toliko dubok revolucionarni narodni pokret koji bi tako, bez izuzetka, zahvatio sve delove Slovenije, kao što je bio upravo seljački revolucionarni pokret.

Naglašavajući, s jedne strane, potrebu za što širim razmahom lokalne inicijative, moram ujedno naglasiti da bi proslava izgubila mnogo od svog značaja ako ne bi imala svoju zajedničku sadržinu. Čini mi se da je za tu sadržinu odgo-

voran pre svega odbor za proslavu i drugi organizatori proslave. Ne bi bilo dobro ako bi se proslava ograničila na to da obeleži gde su bile pojedine bitke ili neki drugi događaji, a da ne ukaže na istorijski značaj te velike seljačke revolucije u njenoj celini i u celom njenom vremenskom rasponu. Ne bi trebalo zaboraviti da su seljačke bune u Sloveniji trajale više od dvesta godina. U tim bunama zapravo se prvi put u istoriji udružio tako reći sav slovenački narod u jedinstveni revolucionarni pokret. I ako uzmemo u obzir da je reč o malom narodu kakav je slovenački, onda su seljačke bune u Sloveniji i Hrvatskoj bile svakako jedan od najvećih i najintenzivnijih revolucionarnih pokreta u tadašnjoj Evropi.

Pre svega, trebalo bi u svesti slovenačkog čoveka tako reći ponovo otkriti kakav je obim i značaj slovenačke seljačke revolucije po celokupan dalji razvoj slovenačke nacije. Petsto godina je proteklo od prvih slovenačkih seljačkih buna i četrsto godina od velike Gubčeve hrvatsko-slovenačke seljačke bune, a manje od trista godina od poslednjeg velikog seljačkog ustanka, takozvane tolminske bune. Ali, iako taj revolucionarni pokret obuhvata tako veliko vremensko razdoblje, relativno je malo istražen, a strana i domaća reakcionarna vladodržačka struktura, koja je vladala u Sloveniji više stotina godina, posebno je uporno delovala u pravcu potiskivanja tradicije seljačkih buna. Pa čak i sada u nas deluju snage koje pokušavaju da obezvrede narodnooslobodilačku borbu i Osvobodilnu frontu, kao što su slične reakcionarne društvene snage pre nekoliko stotina godina pokušavale, a često i uspevale, da obezvrede značaj seljačkih buna. Stoga mi se čini da treba ne samo naglasiti značaj tog ustanka nego ga isto tako na neki način revalorizovati. I u pogledu naučnoistraživačkog rada u oblasti seljačkih buna možemo reći da se sa sistematskim istraživanjem zapravo započelo tek posle narodnooslobodilačkog rata, ali svakako treba još dosta učiniti kako bi se osvetlili svi aspekti tog velikog revolucionarnog pokreta slovenačkog naroda.

Treba se setiti, na primer, da je najveći slovenački seljački ustanak, koji je obuhvatio sve slovenačke pokrajine, izbio gotovo deset godina pre velikog nemačkog seljačkog rata, to jest 1515. godine. Reč je, dakle, o izvornom izrazu revolucionarnog pokreta slovenačkog naroda, a ne samo o odjeku nekih drugih pokreta. Istina je da je slovenački seljački pokret bio pod uticajem tadašnjih evropskih idejnih i političkih

strujanja, ali su i ustanak 1515. godine a i kasniji ustanci bili izraz društvenog revolucionarnog pokreta u slovenačkom narodu, koji je i sa svoje strane uticao na razvoj seljačkih buna u centralnoj Evropi.

Osim toga, seljačke bune pratila su izvanredno bogata reformatorska idejna strujanja koja su se tada pojavljivala svuda u Evropi i dolazila do izražaja i u Sloveniji. Ta idejna fizionomija seljačkih buna još nije dovoljno istražena. I strani gospodari, a i domaće vladajuće klase su u tradiciji seljačkih buna i u njihovoj ideologiji videli svog neprijatelja. Zato su uporno pokušavali da obezvrede idejni značaj tog pokreta u slovenačkoj istoriji, pa čak i da ga sakriju od slovenačkog čoveka. Ali iz pojedinih poznatih fragmenata o idejnim i političkim težnjama tog više nego dvestogodišnjeg revolucionarnog pokreta može se naslutiti sva dubina promena koje je taj pokret uneo u svest tadašnjeg slovenačkog naroda, a kojima je uticao na celokupni dalji razvoj slovenačke nacije. Za našu revoluciju je upravo ta tradicija i ta revolucionarna idejna usmerenost seljačkih buna deo njene sopstvene istorije.

Proslava seljačkih buna morala bi pokazati slovenačkom čoveku da je istorija slovenačke nacije u prvom redu istorija njegovih narodnih pokreta, a ne samo tankog sloja intelektualaca. Dugotrajna vladavina reakcionarnih slojeva društva u nas je ne samo gušila svaki istinski demokratski i progresivni narodni pokret nego je ostavila u svesti slovenačkog čoveka nekakav potcenjivački odnos prema značaju onih progresivnih narodnih pokreta u istoriji slovenačkog naroda koji su bili stvarna pokretačka snaga njegovog napretka. Mnogi su zbog toga ponavljali frazu da slovenački narod nema istorije. A, u stvari, tu istoriju nisu hteli da mu priznaju.

Stoga mi se čini potrebnim da se povodom ove proslave prikaže i značaj seljačkih buna za dalji razvoj slovenačke nacije u društvenom, kulturnom i svakom drugom pogledu. Gotovo je ušlo u običaj da se zbivanja u vreme seljačkih buna prikazuju kao potpun poraz tog revolucionarnog seljačkog pokreta. A to nije istina. Ni jedna revolucija u istoriji još nije bila tako poražena da nije ispunila određenu istorijsku misiju. I naša seljačka revolucija je ispunila svoj istorijski zadatak. Iako tadašnjim kmetovima-revolucionarima ne možemo pripisivati nacionalnu svest u današnjem značenju te reči, seljačke bune su stvorile niz idejnih i društvenih uslova za društveni preobražaj slovenačkog naroda, a naročito za kon-

stituisanje tog naroda kao savremene nacije tokom sledećih stoleća. Mislim da neću preterati ako kažem da je upravo u tim seljačkim bunama bilo odlučeno hoće li slovenački narod opstati kao samostalan etnički i kulturni organizam, odnosno hoće li se razviti u samostalnu naciju ili neće.

Prema tome, slovenačka seljačka revolucija nije bila samo borba kmetova za bolje životne uslove. To nisu bile demonstracije, to je bio dubok revolucionarni proces. S obzirom na mesto koje ta revolucija zauzima u razvoju slovenačke nacije, imam, naravno, primedbe u pogledu nekih predloga koji bi proslavu seljačkih buna ograničili u prvom redu na seoske oblasti Slovenije. To je bila revolucija slovenačkog naroda uz vodeću ulogu revolucionarnog seljaka-kmeta i najnaprednijeg dela građanstva. Zato taj pokret i moramo prikazati kao revolucionarni pokret slovenačke nacije, a u tom pokretu je kmet, boreći se za svoja drevna prava stvarno otvarao nove istorijske puteve slovenačkoj naciji.

Mislim da bi takođe trebalo ponovo oceniti i značaj pojedinih seljačkih ustanaka. O starijim ustancima ostalo je manje podataka nego o kasnijim i zato se njihov značaj često potcenjuje. Osim toga, i u svesti slovenačkog čoveka dublji utisak su ostavile kasnije bune koje su iznele razrađenije progresivne društvene zahteve nego što su to mogle da učine rane bune. Mislim da se zbog ovakvih i drugih razloga u nas obično potcenjuje uloga ustanka iz 1515. godine koji je u Sloveniji bio nesumnjivo najveći i najznačajniji po celokupnom kasnijem razvoju slovenačkog naroda a i samih seljačkih buna. Parole koje su nastale u tom ustanku – »za staru pravdu«, »le vkup, le vkup uboga gmajna« (na okup, na okup jadni narode) itd., ponavljaju se kasnije u svim sledećim ustancima u Sloveniji pa i u zajedničkoj Gubčevoj hrvatsko-slovenačkoj buni. Ustanak 1515. godine postigao je takvu snagu za kratko vreme da možemo govoriti o nastajanju elemenata seljačke države u Sloveniji. Upravo zbog toga je potrebno da proslavu Gubčeve bune povežemo sa proslavom celokupnog revolucionarnog seljačkog pokreta i svih revolucionarnih bitaka tog pokreta, koji je u stvari počeo poslednjih decenija petnaestog veka i trajao do prvih decenija osamnaestog stoleća. U skladu s tim trebalo bi prihvatiti i predlog da se cela proslava odvija u znaku i pod imenom 500-godišnjice početka slovenačkih seljačkih buna i 400-godišnjice slovenačko-hrvatskog ustanka.

Iako sam naglasio da proslava treba da deluje u smislu jačanja samosvesti slovenačkog čoveka, poverenja u snagu njegovih revolucionarnih i progresivnih htenja, poverenja u sposobnost radnog čoveka grada i sela i za njegovu dalju vođeću i odlučujuću ulogu u napretku slovenačkog i svih jugoslovenskih naroda, mislim da je proslavi potrebno istovremeno dati i internacionalistički i humanistički karakter koji je i bio karakterističan za seljačke bune. Svi znamo da su se u tim ustancima slovenački seljaci u zajedničkoj borbi udruživali i sa hrvatskim seljacima, a i sa austrijskim rudarima i seljacima u susednim zemljama. Stoga ta proslava treba da ima i karakter saradnje naroda a naročito istorijske povezanosti i bratstva sa hrvatskim narodom, sa kojim nas u istoriji povezuju dve revolucije: velika hrvatsko-slovenačka buna na čelu sa Matijom Gubcem i narodnooslobodilačka borba i socijalistička revolucija, koja je ujedno najsnažniji izraz zajedničkih težnji svih jugoslovenskih naroda.

Čuli smo više ideja i predloga u pogledu podizanja spomenika ili nekoliko spomenika seljačkim bunama. Svim tim idejama dodao bih još jednu ideju za razmišljanje koja, doduše, ne predviđa likovno rešenje, ali je, po mome mišljenju, isto tako značajna. Mislim, naime, da bi bilo dobro kada bi se tom prilikom Socijalistička Republika Slovenija obavezala da finansira dalje naučno istraživanje toga dela naše istorije i celokupnog razvoja revolucionarnih i progresivnih demokratskih pokreta naroda u Sloveniji, jer je to dug naše revolucije prema progresivnoj prošlosti slovenačke nacije. Mnoge arhive u susednim zemljama, koje kriju bogate podatke o seljačkim bunama, još su nam nedostupne. Mislim da bi trebalo učiniti sve da naši naučnici dođu do njih.

Podržavam, naravno, ideju o postavljanju spomenika seljačkim bunama u Sloveniji, i Ljubljani ili izvan nje, odnosno i u Ljubljani i izvan nje, ako materijalna sredstva to dozvoljavaju i kada budu dozvoljavala. Podržavam ideju o postavljanju spomenika u Ljubljani naročito zato što mi se čini da takav spomenik ne treba da bude obeležavanje jednog istorijskog poprišta, nego pre svega izraz činjenice da je slovenačka seljačka revolucija jedan od najviših progresivnih uspona slovenačkog čoveka u istoriji naše nacije. Time, dakako, ne tvrdim da se takav cilj može postići samo postavljanjem spo-

menika u Ljubljani. Mislim da bi bilo najcelishodnije da komisija našeg odbora za likovna obeležja ponovo pretrese sve predloge i da na osnovu primedaba koje su izražene izradi nov predlog o tome kako da spomenicima obeležimo te događaje.

NEKI PROBLEMI I ZADACI DALJEG RAZVOJA SOCIJALISTIČKIH SAMOUPRAVNIH ODNOSA U POLJOPRIVREDI

Deo izlaganja na proširenoj sednici Privrednog saveta, 6. marta 1974. godine.

Ovde se objavljuje tekst izlaganja koje je pod ovim naslovom objavljeno u izabranim radovima Edvarda Kardelja »Samoupravljanje«, knjiga II, (»Socijalistički samoupravni društveno-ekonomski odnosi«), Udruženi izdavači Jugoslavije, Sarajevo 1979, str. 305–325.

Mada je i prvi deo materijala [1], predložen za diskusiju na ovom skupu, veoma pozitivno orijentisan i predstavlja koristan i značajan doprinos našem radu, ipak se ne smatram kompetentnim da govorim o konkretnim tehnološkim i poslovnim aspektima borbe za veću produktivnost rada u oblasti poljoprivrede, koji su obrađivani u tom delu materijala. Zato ću se u svome izlaganju više orijentisati na neke društvene i ekonomske aspekte aktuelnih problema razvoja naše poljoprivrede, koji su pretežno obrađivani u ostalim delovima predloženih materijala.

Pre svega, smatram da su materijali, pripremljeni za ovu sednicu, dobra osnova za dalji rad i predstavljaju, bez obzira na određene protivrečnosti i konfrontacije stavova u njima, značajan doprinos aktuelizaciji i daljem razvoju našeg koncepta socijalističkog preobražaja poljoprivrede, odnosno agrarne politike. Razlike koje u materijalima postoje, a koje su možda u nekim diskusijama i malo dramatisovane, ne izgledaju mi tako velike da ne bismo mogli naći zajedničko rešenje. Mislim da je i u diskusiji ukazano na neke pravce razrešavanja tih protivrečnih stavova. Drugim rečima, izgleda mi da smo veoma blizu iznalaženju dogovora za zajedničku akciju koja je, i po oceni učesnika ovog sastanka i po oceni svih naših društvenih faktora, neophodna da bi se poljoprivreda »izvukla« iz trenutne situacije, koja je veoma blizu stagnaciji.

Naravno, pri tome moramo pre svega realno pristupati razmatranju svih problema. U nas ima dosta kritike, i dobro je što je ima, na račun društveno-ekonomske politike i stanja u oblasti poljoprivrede. Ali mislim da treba ukazati i na drugu stranu – na velike rezultate postignute u ovoj oblasti društvenog rada. Kad ukazujemo na postignute rezultate, to ne činimo zato da bismo se njima hvalili, već zbog toga što će – ako pored nedostataka i slabosti ne sagledavamo i pozitivne rezultate – i naša kritika često biti nepravilno »plasi-rana«, pa bismo »zajedno s vodom izbacili i dete iz korita«. A čini mi se da je kritika te vrste bila prisutna i u nekim razmatranjima sadašnjeg stanja poljoprivrede. Dalje, mislim da se u interesu usaglašavanja naših stavova, konkretizacije zaključaka i stvaranja uslova za što brže postizanje rezultata na osnovama naše diskusije moramo osloboditi i kloniti krajnosti i jednostranosti u interpretaciji određenih dilema pred kojima se danas nalazimo, bez obzira na to koliko su one realne, a koliko su, na kraju krajeva, jedna subjektivistička konstrukcija.

Prva takva dilema je: da li naša orijentacija treba da bude usmerena na krupnu socijalističku poljoprivrednu proizvodnju ili na kooperaciju sa individualnim poljoprivrednim proizvođačem-seljakom. I u prošlosti smo imali takvu dilemu, pa smo se krajem 50-ih godina složili da se ova dva »koloseka« razvoja naše socijalističke poljoprivrede ne dele, da treba da imaju istu sudbinu i da se ne mogu odvajati jedan od drugoga. Očigledno je da i dalje moramo ulagati napore u pravcu širenja sektora krupne socijalističke poljoprivredne proizvodnje, ali isto tako je jasno da se moramo boriti i za proširivanje kooperacije, jer je dosadašnja praksa pokazala da su socijalistička gazdinstva i kooperacija paralelno savladavali teškoće našeg privrednog razvoja i posebno razvoja poljoprivrede, koje su se ispoljavale pre svega u vidu kolebanja u procesu realizacije naše agrarne politike u toku poslednjih deset godina, a možda čak i više od deset godina, i jednog drugog procesa okarakterisanog u ovoj diskusiji kao »laissez faire«, to jest prepuštanja da stvari idu stihijno svojim tokom. Prema tome, ovakav put razvoja socijalističke poljoprivrede nije nikakva naša subjektivistička konstrukcija, nego su sami život i praksa potvrdili da je to, u stvari, put jedne socijalističke poljoprivrede u uslovima gde je koncept klasične kolektivizacije neprimenljiv. Stoga mislim da u tom po-

gledu ne treba da bude nikakvih kolebanja i krajnosti. Jasno je da moramo razvijati i jedno i drugo, odnosno moramo činiti sve u pravcu širenja obradivih površina i modernizacije sredstava za proizvodnju u krupnoj socijalističkoj proizvodnji, ali isto tako moramo činiti sve da bi se seljak, u najvećoj mogućoj meri, uključivao u razne oblike kooperacije. Na kraju krajeva, još uvek je 85% obradivih površina u individualnom sektoru i ma kakvi se efekti postigli merama koje predviđamo i na koje se orijentišemo, ipak još dugo vremena veliki procenat obradivih površina neće biti direktno uključen u krupnu socijalističku poljoprivredu. Zato smo dužni i prema našoj ekonomici, a pre svega prema radnim ljudima na toj zemlji, da preduzmemo sve što je moguće kako bi se i njihova produktivnost rada neprekidno podizala kroz razne oblike kooperacije. Ovo govorim zbog toga što hoću da naglasim da nema nikakvog razloga suprotstavljati razvoj socijalističke poljoprivrede seljaku, odnosno dolaziti u konfrontaciju sa njim. Naprotiv, sve što budemo učinili treba da činimo tako da uključujemo i ekonomski povezujemo seljaka u jedinstven proces udruženog rada, a ne da ga »prebacujemo« u nekakav suprotni tabor. Naravno, pri svemu tome moramo biti potpuno jasni u svojim stavovima, a to su urpavo oni stavovi za koje smo se već ranije opredelili.

Istina, svi znamo da, istorijski posmatrano, privatno-sopstveničko seljačko gazdinstvo nema budućnosti, i to usled sopstvene neproduktivnosti i neekonomičnosti rada. A upravo to i jeste osnovni razlog tzv. deagrarizacije. Gajiti iluzije da se može sačuvati, dalje održavati i razvijati izolovano klasično seljačko gazdinstvo, a ne seljačko gazdinstvo u novim odnosima prema modernoj socijalističkoj privredi, značilo bi, u stvari, seljaka politički odvajati od progresivnih, socijalističkih snaga našeg društva. Istovremeno, seljak sam vrlo dobro zna da je kooperacija više njegov sopstveni interes nego što je ona društvena potreba, da on bez kooperacije ne može da opstane niti će moći dooleti trendovima koje nameće moderna tehnologija u poljoprivrednoj proizvodnji.

Prema tome, mislim da bi trebalo, kad je reč o ovim pitanjima, razjasniti pojam podruštvljavanja. Imam utisak da se u nekim diskusijama još uvek daje suviše ideološki karakter ovom problemu, kao da je naša želja i kao da je cilj podruštvljavanja što brža likvidacija seljaka. Zašto bi to bio naš cilj? Mislim da je cilj socijalističkog samoupravnog društva

ukidanje eksploatacije tuđeg rada, a ne ukidanje seljakovog ličnog rada, sve dok je takav rad moguć i na neki način objektivno uslovljen.

Danas naše društvo nije više u onim poznatim Lenjinovim dilemama »ko će koga«, niti možemo reći da se na našem seljačkom gazdinstvu, kako je Lenjin govorio, svakodnevno rađa kapitalizam, iako ne tvrdim da nema i takvih tendencija, i to manje kod seljaka nego kod određenih drugih slojeva u našem društvu. Ipak, to više ne predstavlja neku opštu opasnost.

Cilj podružljavanja u nas je da se, s jedne strane, u istorijskom procesu stvaranja uslova za industrijalizaciju poljoprivrede omogući istorijski neizbežan prelazak na industrijalizovanu poljoprivrednu proizvodnju, a, s druge, da se omogući seljaku, dok je na svojoj zemlji i dok postoje uslovi za relativno produktivan rad na njegovom gazdinstvu, da radi u kooperaciji sa društvenim sektorom na što produktivniji način i da se tako uključuje u jedinstven proces udruženog rada. Naravno, udruženi rad ne treba shvatiti samo kao radnu organizaciju, nego ga treba shvatiti u njegovoj celini. Mislim da postoje uslovi da se kroz ekonomske odnose seljak u većoj meri uključuje u udruženi rad.

Proces deagrarizacije, koji je u nas uzeo dosta širokog maha, ukazao nam je na ceo niz novih formi i oblika kooperacije, koje ranije, diskutujući o tim problemima krajem pedesetih godina, nismo mogli sagledati. Izgleda mi da moramo u skladu sa tim novim procesima izmeniti i neke naše ranije poglede, naročito one koji se odnose na mešovita gazdinstva itd.

U vezi sa prvom pomenutom dilemom hoću da ukažem na to da se ne treba sporiti oko toga da li prvenstvo ima krupna socijalistička poljoprivredna proizvodnja ili kooperacija sa individualnim poljoprivrednim proizvođačem, već se moramo boriti i za jedno i za drugo, i sve rezultate deagrarizacije iskoristiti za jačanje sektora krupne socijalističke proizvodnje. Za to danas postoje uslovi, ako budemo vodili racionalnu agrarnu politiku. U vezi s tim, mađa ću o tome kasnije govoriti nešto opširnije, posebno bih upozorio da naša ekonomska politika ne treba samo da podstiče na veću produktivnost rada u poljoprivredi nego istovremeno treba da seljaka »dovodi« u takav ekonomski položaj da je u sve većoj meri upućen na kooperaciju sa socijalističkim sektorom. Zato nije

svejedno za kakav ćemo se sistem finansiranja proširene reprodukcije u poljoprivredi odlučiti: ili samo za tržišno formiranje cena ili za »kombinovane« cene, to jest za strogo kontrolisane tržišne cene zajedno sa kompenzacijama organizovanim proizvođačima.

Druga dilema koja se tako reći između redova pojavila jeste: da li borba za veću produktivnost rada i znanje ili za investicije. O tome je već dosta rečeno. Ne vidim da tu ima mesta ma kakvoj dilemi. Postoji samo uzajamna zavisnost između produktivnosti i investicija. Jer ako hoćemo da učinimo korak napred u oblasti poljoprivredne proizvodnje, potrebno je obezbediti i veću akumulaciju poljoprivredi bilo na jedan ili drugi način (a upravo u toj većoj akumulaciji vidim smisao premija u poljoprivredi), to jest potrebno je obezbediti veći priliv investicija, ali istovremeno i veće organizovane napore subjektivnih snaga našeg društva, kako bi akumulacija odnosno investicije bile usmerene ka većoj produktivnosti rada.

U diskusiji je rečeno da je poljoprivreda uvek bila sklona da iskoristi investicije za veću produktivnost rada. Ne tvrdim da u tome nema i istine, ali ne možemo poreći ni činjenicu da su i neznanje ili nedovoljna aktivnost u borbi za veću produktivnost rada i za saznanja o najnovijoj tehnologiji u samim proizvodnim organizacijama odigrali značajnu ulogu kočnice u dosadašnjem razvoju i orijentaciji naše poljoprivrede. Zato se ne bih suviše uzdao samo u stihijsku snagu poljoprivredne proizvodnje, ako ne bismo istovremeno organizovali i sve subjektivne snage društva u borbi za primenu moderne tehnologije i podizanje produktivnosti rada. Drugim rečima, kao što bez većih investicija nego što su sadašnje ne može biti bitno većih uspeha u borbi za veću produktivnost rada, tako i obim investicija sam po sebi još ne jemči optimalne rezultate, ukoliko društvo ne obezbedi i druge uslove neophodne za postizanje što veće racionalnosti ulaganja.

Upozorio bih na to da smo krajem pedesetih godina, kada smo se svesno odlučili da idemo na veću stopu investicija u poljoprivredi, u poređenju sa drugim oblastima društvenog rada, istovremeno vodili veoma organizovanu i svesnu politiku za unošenje moderne tehnologije u poljoprivrednu proizvodnju. Taj svesni organizovani napor vremenom je znatno opao. Mada se ne bih upuštao u diskusiju o

tome da li imaju pravo oni koji kažu da investicije u poljoprivredi nisu bile slabije korišćene nego ranije, ili oni koji ističu da su bile slabije korišćene, činjenica je da smo celokupnu bitku za veću produktivnost rada u poljoprivredi u znatnoj meri prepustili stihiji.

Bojim se, ukoliko ne bismo vodili računa o oba faktora, to jest i o produktivnosti i o investicijama, da bi nam se moglo desiti da uložimo velika sredstva u poljoprivredu, a da ih slabo iskoristimo, jer neće biti stvarno usmerena u pravcu borbe za produktivnost rada, ili ćemo samo vršiti nekritička poređenja sa vrhunskim rezultatima ostvarenim u nekim zemljama sa najsavremenijom tehnologijom, a neće biti onoga koji će tu borbu stvarno nositi niti će on imati dovoljno sredstava i snage za jednu takvu akciju. Zato mislim da moramo bezuslovno ta dva elementa uzajamno povezivati.

Naravno, saglasan sam da je osnovni cilj svih naših napora u prvom redu veća produktivnost rada, odnosno veća proizvodnja putem veće produktivnosti rada, a ne samo umnožavanje zaostalih kapaciteta koji će nam omogućiti veći obim proizvodnje uz prosečno veće troškove. Mislim da ne treba ovde podsećati na Marksove reči da socijalizam može pobediti samo većom produktivnošću rada. A to ima značaja naročito za poljoprivredu. Iskustvo iz naše prošlosti govori da je to tačno, jer smo za relativno kratak period postigli veliki uspeh u poljoprivredi, i to upravo tada kada smo ulagali najveće napore da u poljoprivredu »uvedemo« tehnološku revoluciju i kada smo finansirali tu tehnološku revoluciju, a ne samo prosto gomilanje novih, ali već zastarelih kapaciteta. No, na drugoj strani, moramo voditi računa i o tome da taj proces ne zavisi samo od subjektivnog faktora nego i od celog niza objektivnih faktora (opšteg razvoja proizvodnih snaga, porasta potrošnje u zemlji, međunarodnog položaja naše zemlje itd.). Ovo ne govorim zato da bih potcenjivao dugoročnu orijentaciju u razvoju naše poljoprivrede koju je ponudila prva radna grupa, nego da bih ukazao na zavisnost tog procesa i od niza objektivnih faktora. Jer nije reč samo o tome da li je neko napredniji, a neko konzervativniji, mada konzervativizma u našoj praksi ima, i to prilično, kako »dole« u radnim organizacijama tako i »gore«, pa zato svu krivicu za stanje u oblasti naše poljoprivrede ne bih prebacio na ekonomsku politiku društva. I konzervativni otpori modernoj tehnologiji, ili prosto – neznanje, igraju tu dosta veliku ulogu.

Slušajući diskutante koji su govorili o visokoj produktivnosti rada u proizvodnji nekih poljoprivrednih kultura i njihova predviđanja o brzom tempu modernizacije poljoprivrede pomislio sam na sledeće: nezadovoljni smo, na jednoj strani, što imamo stotine hiljada radnika u inostranstvu i što im ne možemo obezbediti radna mesta u zemlji, a, s druge, govorimo o brzom uvođenju najsavremenijih tehnološko-tehničkih dostignuća koja »izbacuju« ljude iz procesa proizvodnje. S tim u vezi postavlja se pitanje da li ćemo se pri sadašnjem nivou privrednih investicija i dinamici otvaranja novih radnih mesta moći osloboditi viškova radne snage – tzv. »mrtvih brigada« iz poljoprivredne proizvodnje, a da se istovremeno ne povećava odlazak radnika u inostranstvo? Jer, nije samo poljoprivreda stagnirala u pogledu investicija. Mislim da je naše društvo uopšte u pogledu privredno-razvojnih investicija došlo na nedozvoljeno nizak nivo. U nas se još uvek priča o tome kako imamo velike investicije, a podaci pokazuju da već sada premalo investiramo u poljoprivredu i privredu uopšte. Prema tome, ne možemo se zadovoljiti samo konstatacijom da treba smanjiti broj radnika u poljoprivrednoj proizvodnji na bazi veće produktivnosti rada, nego moramo odgovoriti i na pitanje kako ta veća produktivnost rada treba da »otvara« nova radna mesta, proširuje proizvodne kapacitete itd. Hoću da kažem da ukoliko budemo otvarali više novih radnih mesta, i orijentacija na razvoj moderne industrijalizovane poljoprivrede biće u većoj meri omogućena. U suprotnom slučaju, sam problem zapošljavanja kočice modernizaciju tehnologije, odnosno sami radnici će se suprotstavljati takvim ulaganjima koja će im oduzimati radno mesto. Naravno, to je problem celokupne naše privrede, pošto »mrtve brigade« ne postoje samo u poljoprivrednoj nego i u industrijskoj proizvodnji. A to je kočnica kako podizanja produktivnosti rada tako i rasta ukupnog obima potrošnje. Međutim, to ne znači da u ovim oblastima društvenog rada ne postoje kapaciteti i rezerve za veću proizvodnju, odnosno neiskorišćene mogućnosti za veći izvoz i za veću potrošnju itd. Ali obim proizvodnje je objektivno ograničen i ne može se proizvoditi u beskraj, a da se ne troši, i to da se produktivno troši. Dakle, tu postoje neke objektivne granice. Gledao sam statistički materijal pripremljen za Deseti kongres SKJ i našao sam podatak o dnevnoj potrošnji prehrambenih proizvoda, to jest o dnevnoj potrošnji kalorija po stanovniku po

kojem se Jugoslavija, među socijalističkim zemljama, nalazi na drugom mestu, odmah iza Mađarske, a u odnosu na zapadne zemlje spada u red onih koje – sa gledišta količine kalorija – najviše potroše, pojedu. Ovaj podatak verovatno nešto znači, tako da moramo računati sa nekim objektivnim granicama koje su posledica opšte produktivnosti rada i načina života ljudi. Imajući u vidu perspektive u pogledu izvoza hrane u inostranstvo, ubeđen sam, kao i mnogi drugi, da će se otvarati sve veće mogućnosti za izvoz hrane, naročito u nerazvijeni svet. Inače, što se tiče deficita hrane, posebno u Evropi, pa i u Americi, ukazao bih i na jednu drugu stvar. Mi sada diskutujemo o unapređenju poljoprivrede i povećanju poljoprivredne proizvodnje. To čine i vlade svih evropskih zemalja i preduzimaju mere u pravcu povećanja poljoprivredne proizvodnje. Ma kakve bile te mere, one će ipak dovesti do značajnog povećanja proizvodnje hrane u Evropi.

S druge strane, nerazvijene zemlje će biti ogroman potrošač hrane za određeni period, mada je i to uslovljeno njihovim unutrašnjim razvojem, njihovom sposobnošću za kupovinu hrane itd. Sve ovo govorim samo zato da bih ukazao na objektivne razloge o kojima moramo voditi računa i prema kojima moramo podešavati razvojne potrebe poljoprivrede. Naravno, te potrebe treba podešavati i radi ravnopravnosti radnika zaposlenih u poljoprivredi sa radnicima u drugim područjima društvenog rada u pogledu raspodele dohotka prema radu, za šta im treba obezbediti objektivne mogućnosti.

I najzad, u vezi s tim je i tzv. treća dilema koja se odnosi na finansiranje proširene reprodukcije u oblasti poljoprivrede: ili cene ili kompenzacije. Čini mi se da je u diskusiji došlo do izražaja jedno opšte mišljenje po kojem, u stvari, nije reč samo o jednom ili samo o drugom, nego o kombinovanju oba ova načina.

Tako, na primer, ako bi cene poljoprivrednih proizvoda bile veštački održavane na veoma niskom nivou, mislim da bismo time više gubili nego što bismo dobili, kako u pogledu razvoja poljoprivrede tako i u pogledu životnog standarda ljudi uopšte, jer bi se na taj način hrana neracionalno trošila i rasipala. No, s druge strane, mislim da je potrebno da se jedanput jasno orijentiramo na to da tržišne cene poljoprivrednih proizvoda držimo pod društvenom kontrolom, i to ne samo trenutno nego i dugoročno. U diskusiji je rečeno da

ćemo postepeno i u oblasti poljoprivrede doći na slobodne cene. Možda postoji i takva mogućnost. Ali u ovom trenutku nisam uveren da će se ona tako brzo pojaviti. Za sada je očigledno da će društvo još dugo imati potrebu da cene poljoprivrednih proizvoda drži pod strogom kontrolom. Međutim, ako se to učini, onda je očigledno da se društveno-ekonomskom politikom i društvenim merama mora izvršiti i određena preraspodela ukupnog društvenog dohotka u korist onih grana proizvodnje u kojima kontrolisane cene nisu adekvatne cene sa stanovišta razvoja tih grana. Jer držati poljoprivredu u takvom položaju da nije sposobna sama sebe da reprodukuje, da stvara onaj minimum akumulacije koji je neophodan za odgovarajući tempo njenog razvoja, ne samo da bi predstavljalo ograničavajući faktor modernizacije poljoprivrede i njene borbe za veću produktivnost rada nego bi opterećivalo i celokupnu društvenu privredu.

Izneo bih još jedan razlog u prilog takvom prelivanju društvenog dohotka. Ako je reč o takvim merama koje predviđamo, pa čak i ako se ide na administrativno povećanje cena, to je na kraju krajeva prelivanje dohotka iz jedne oblasti društvenog rada u drugu. Međutim, meni izgleda da, kao društvo, i treba da se orijentiramo na to da u određenim uslovima izvršimo korekturu u pogledu raspodele dohotka u ukupnom udruženom radu. Mislim da se to odnosi i na pitanje proizvodnje drugih sirovina, jer ne verujem da je u interesu našeg društva da neke sirovinske grane budu na tako niskoj stopi akumulacije koja onesposobljava njihov dalji razvoj i opterećuje celokupnu našu privredu, i to u trenutku kada u svetu cene sirovina skaču. A mi smo, verovatno, jedna od zemalja koja bi u pogledu sirovina, u svetskoj razmeni, mogla da bude aktivna, a ne pasivna.

Mislim da je normalno da se onda postavi pitanje na koji način ćemo našim društvenim planovima i našim društveno-ekonomskim sistemom obezbediti određene korekture u primarnoj raspodeli društvenog dohotka, koji stihijski ostvaruje samo tržište. Nisam za »friziranje« tržišta, ali kada je reč o sekundarnoj raspodeli, mislim da tu društvo treba da vrši određene korekture.

U vezi s tim posebno bih se osvrnuo na sledeće pitanje. Ako se ide na razvojne kompenzacije ili na kompenzacije u bilo kojem obliku – u materijalu se na jednom mestu govori o razvojnim premijama, a na drugom o regresima za repromaterijal, što

je, u stvari, takođe jedan od oblika kompenzacije odnosno preraspodele dohotka – onda mislim da bi te korektive trebalo vršiti pre svega u dohotku, a manje u potrošnji. Diskutovalo se o porezu na promet kao jedino mogućem izvoru za pokrivanje fonda premija. Meni izgleda da bi bilo pravilnije ići na direktnu preraspodelu ukupnog dohotka privrede, i ne samo privrede nego i svih društvenih faktora koji stvaraju dohodak. Naše društvo bi daleko lakše podnelo teret preraspodele ako bi se ona izvršila iz ukupnog društvenog dohotka, a ne iz sredstava sekundarne raspodele vezane za porez na promet itd. Osim toga, mislim da je to bolje rešenje i sa gledišta privredne stabilnosti i mera antiinflacione politike.

Inače sam saglasan sa iznetim mišljenjem da bi povećanje poreza na promet dovelo, u stvari, do novog povećanja cena i do novog inflatornog »kruga« na višem nivou. Doduše, čak i ako bi se išlo na takvo rešenje, ono nije sasvim isto kao samo povećanje cena poljoprivrednih proizvoda. Ipak se kroz porez na promet istovremeno vrši fiskalna preraspodela dohotka, odnosno opterećenje društva i društvene privrede. No mislim da bi na tom planu bile daleko manje nepovoljne posledice ako bismo se opredelili za direktno opterećenje ukupnog dohotka, ili bar za kombinovanje jednog i drugog metoda. Ne tvrdim da takvo rešenje ne bi dovelo ni do kakvog pomeranja opšteg nivoa cena, odnosno do porasta cena u industriji, ali posledice bi bile daleko manje osetljive, pogotovo ako se istovremeno preduzmu i neke mere u vezi sa ličnim dohocima, dečjim dodatkom itd.

Ići samo na direktno povećanje cena poljoprivrednih proizvoda, kao što je predloženo u alternativni četvrte radne grupe, po mome mišljenju je politički danas gotovo nemoguće jer bi to dovelo do dramatičnih reakcija u našem društvu, koje inače živi pod jednim čak hipertrofiranim utiskom da je naša privreda u mnogo čemu loše postavljena i raslojena. Takvom utisku doprinela je i naša »dobra« propaganda, to jest svi oni koji se služe jednostranom kritikom. Osim toga, mislim da isključivo povećanjem cena ne bismo mnogo postigli ni u samoj poljoprivredi. To bi samo izazvalo lančanu reakciju podizanja opšteg nivoa cena i za dve-tri godine poljoprivreda bi bila u istom položaju u kojem je i danas, ali na višem nivou cena.

S druge strane, prednost kompenzacija vidim u sledećem. Prvo, mislim da će takva mera, kao što sam rekao, ma-

nje dejstvovati na podsticanje inflacije. Čak mislim da bi takva mera mogla delovati antiinflaciono, ukoliko bude prapraćena stvarnom stabilizacijom tržišnih cena osnovnih poljoprivrednih proizvoda. Na taj način bi ona, u stvari, doprinosila i stabilizaciji cele privrede. Drugo – iako neki smatraju to nevažnim faktorom, meni se on čini vrlo važnim – na taj način bi se osiguralo da se radnici sa niskim ličnim dohocima koji troše i do 60% svojih ličnih dohodaka na ishranu nađu u daleko povoljnijem položaju nego što bi bili u slučaju povećanja cena ili bilo koje druge forme intervencije u oblasti poljoprivrede. Naravno, to važi samo u slučaju da se razvojne premije zaista uslove stabilnim tržišnim cenama. Tako, na primer, onaj ko se ne bi držao utvrđenih tržišnih cena, ne bi mogao imati pravo ni na razvojnu premiju. S druge strane, mislim da bi to učvrstilo i položaj industrije. U tome i leži razlog da industrija odvoji deo svog dohotka za takvu akciju u oblasti poljoprivrede, jer bi ga i inače morala odvajati za istu namenu putem povećanja ličnih dohodaka zaposlenih u industriji, zbog porasta cena poljoprivrednih proizvoda. Stabilne cene poljoprivrednih proizvoda, uz razvojne premije proizvođačima, doprinele bi stabilizaciji položaja radnika zaposlenih u industriji, a samim tim bilo bi olakšano kalkulisanje sa ličnim dohocima itd.

I najzad, ne bih nikako potcenjivao ni uticaj jednog ili drugog rešenja na podružljavanje zemlje i na razvoj kooperacije sa privatnim seljačkim gazdinstvom. Od seljaka uopšte ne treba skrivati da je društveni napor usmeren na ubrzani razvoj moderne poljoprivrede i da se društvenim merama nastoji obezbediti prelivanje dohotka iz drugih oblasti udruženog rada u poljoprivredu, ali samo ako je reč o podsticanju najmodernijeg oblika poljoprivredne proizvodnje u društvenom sektoru i u kooperaciji, a da društvo nije spremno da baca uzalud novac u održavanje niskoproduktivne proizvodnje. Zato kompenzacije i u kooperaciji moraju ostati u društvenoj svojini i njima mogu raspolagati samo zadruge i osnovne organizacije udruženog rada za kooperaciju u poljoprivrednim i drugim organizacijama.

Nekada, kada smo pozivali seljaka u kooperaciju, činili smo to tako što smo otvoreno govorili da će se jedan deo dohotka iz kooperacije odvajati u društvenu akumulaciju. Međutim, ovoga puta akumulaciju prikupljamo, u stvari na drugom način, iz ostvarenog dohotka industrije i drugih oblasti

društvenog rada. Ona zadržava društveno-svojniški karakter, a seljak se nalazi u drukčijem odnosu. On samo putem kooperacije sa društvenim sektorom može da odlučuje o upotrebi te akumulacije, ali se ona ne može pretvoriti u privatno-sopstvenički kapital. Istovremeno, ona vezuje seljaka za socijalističku poljoprivredu. Mislim da će se u takvim uslovima moći lakše rešavati i socijalne posledice deagrarnizacije itd., pošto će tim sredstvima socijalistička poljoprivreda, naravno zajedno sa zadrugama i sličnim organizacijama udruženih seljaka, imati više mogućnosti za povezivanje sa seljakom.

Zato mislim da je kombinacija cena i kompenzacija najbolji način rešavanja aktuelnih problema finansiranja proširene reprodukcije u poljoprivredi, s tim da jednom uspostavljenoj odnosu između njima ne može biti veći i neizmenljiv. Naprotiv, mislim da se odnos između tržišnih cena i kompenzacije mora, tako reći, godišnje revidirati – a ne da se da neka garantija na duži rok – u zavisnosti od kretanja proizvodnje i drugih uslova. Taj odnos bi se mogao menjati bilo tako što bi se povećavale tržišne cene poljoprivrednih proizvoda, a zadržavao ukupni nivo cena i kompenzacija, bilo tako što bi se povećavao ili smanjio iznos kompenzacija.

Mislim da bi se tretiranje sredstava i celokupna akcija u poljoprivredi morali vršiti sa gledišta jedne planske raspodele dohotka ukupnog društvenog rada, s tim da se vodi računa o tome da nije reč samo o poljoprivrednoj proizvodnji nego i o širem društvenom interesu uključivanja privatno-sopstveničkog gazdinstva na razne načine u sistemu udruženog rada.

Možda će se, kad budemo govorili o preraspodeli dohotka u obliku kompenzacija, kod nekih privrednih grana i grupacija pokazati kao bolje rešenje da idemo na direktno povećanje cena njihovih proizvoda, jer kod njih problemi nisu isti kao u poljoprivredi. No, po mome mišljenju, utvrđena tržišna cena poljoprivrednog proizvoda plus kompenzacija u stvari nije ništa drugo do odgovarajuća cena. U vezi s tim upozorio bih još na nešto. Ako se odlučimo za takvu akciju, onda se istovremeno moramo odlučiti da to bude direktan odnos između potrošača, odnosno njihovog predstavnika, i proizvođača. Lično sam veoma skeptičan u pogledu bilo kojeg oblika nekih državnih fondova, posebnih upravnih odbora koji bi distribuirali sredstva koncentrisana u tim fondovima itd. Mislim da bi u tom pogledu trebalo početi od čistih ra-

čuna – tolika količina ponuđene pšenice, tolike razvojne premije onima koji pšenicu proizvode, i to u direktnom tržišnom odnosu. A drugo, za elemente usmeravanja, za svesnu bitku za veću produktivnost rada u poljoprivredi itd., treba da pronademo jedan drugi način i put organizacije, jer bismo inače subjektivističkim merama doveli naša poljoprivredna gazdinstva u takav položaj da ih sputavamo u njihovoj samostalnoj privrednoj aktivnosti. Slažem se sa mišljenjem iznetim u diskusiji da u oblasti poljoprivrede ne treba dalje da dozvolimo nekakve »laissez faire« odnose. Ali se naše društvo mora na odgovarajući način organizovati u odnosu na poljoprivredu, a ne da se vraća nazad, da se nekim administrativnim putem upravlja fondovima i time onesposobljava materijalna baza poljoprivrednih gazdinstava. Uveren sam da je upravo pomenuti direktni ekonomski odnos između odgovornih društvenih organa u ime potrošača i proizvođača najbolji put da se objektivno da prednost krupnoj socijalističkoj poljoprivrednoj proizvodnji, jer će, u stvari, tim putem najveći deo sredstava doći u ruke najvećih tržišnih poljoprivrednih proizvođača. A, s druge strane, ona sredstva koja će tim istim putem doći u zadrugu na ime premije za otkupljene poljoprivredne proizvode od individualnih poljoprivrednih proizvođača ili u osnovne organizacije udruženog rada i u kooperaciju seljaka sa društvenim sektorom poljoprivrede itd., opet će, kao društvena sredstva, na odgovarajući način biti ulagana tamo gde se stvara tržišna poljoprivredna proizvodnja i neće se rasipati. Pri tome mislim da bi u sadašnjoj situaciji bilo najracionalnije da glavnu ulogu u tom odnosu u ime potrošača preuzmu na sebe republike, a u odgovarajućoj povezanosti sa regionalno udruženim opštinama, koje takođe treba da preuzmu na sebe svoj deo odgovornosti za snabdevanje stanovništva na svom području.

Saglasan sam da bi zaista bilo veoma korisno razmisliti o eventualnom formiranju nekih specifičnih interesnih zajednica na tom području koje bi, pored poljoprivrede, obuhvatale i trgovinu, banke, nauku, industrijsku preradu, zajedno sa svim subjektivnim faktorima o kojima je bilo reči u diskusiji, sa gradovima i regionalnim zajednicama opština, koji treba da brinu o snabdevanju stanovništva, sa Savezom sindikata koji treba da se bori za stabilnost materijalnog položaja radnika, sa Savezom komunista itd., a da na odgovarajući način obuhvate i potrošače, što se danas, tu i tamo, do-

gađa. To bi trebalo da budu takve interesne zajednice koje će istovremeno uključiti i nauku, stručne službe itd., preko kojih bi se mogao vršiti direktan uticaj na akcije poljoprivrednih proizvođača. Te zajednice ne bi trebalo da na sebe preuzimaju prava radnih organizacija, ali ne treba da budu ni bez određenih prava koja bi trebalo taksativno utvrditi. Mislim da bi se u takvim interesnim zajednicama ipak ostvario svojevrsni »spoj« svih pomenutih faktora koji bi omogućio da se održi samostalnost organizacija udruženog rada, a da istovremeno te organizacije budu uključene u šire interesne zajednice. Ali, na kraju krajeva, te interesne zajednice će morati da preuzmu i određenu odgovornost prema društvu, prema razvojnim problemima poljoprivrede, prema snabdevanju privrede uopšte itd.

Zbog toga sam veoma skeptičan prema nekim predlozima iz materijala druge i treće radne grupe u kojima se predviđaju samo neki centralni organi na nivou federacije, a koji bi razrađivali razvojnu politiku na tom području poljoprivrede. Ne tvrdim da i na nivou federacije ne treba da postoje odgovarajući organi, ali mislim da bi njih trebalo uspostaviti na principu »odozdo prema gore«, to jest da se neposredno oslanjaju na ono što će biti stvoreno u republikama i gradovima, regionalnim opštinskim zajednicama ili interesnim zajednicama i u samim organizacijama koje se bave poljoprivrednom proizvodnjom.

Isto tako mislim da bi u okviru interesnih zajednica trebalo povezivati i onaj deo trgovine koji nije neposredno vezan za proizvodnju. Odnosno, te zajednice bi trebalo da doprinose da se trgovina brže povezuje sa proizvođačima u duhu novih ustavnih rešenja.

Kada je reč o interesnim zajednicama, bilo bi dobro da radne grupe razmotre i sledeću ideju. Bilo bi korisno ako bi članice određene interesne zajednice u jednoj republici bile i neke poljoprivredne organizacije iz druge republike, koje su snabdevači te republike. Na primer, Poljoprivredni kombinat »Beograd«, koji trguje sa nekim poljoprivrednim organizacijama na teritoriji SR Bosne i Hercegovine, mogao bi da bude u interesnoj zajednici te republike i da istovremeno u toj republici ulaže sredstva, recimo, u proizvodnji krmnog bilja za svoje potrebe. Mogle bi se, dakle, stvarati i sasvim druge vrste integracija od onih na koje smo do sada bili navikli. O tome bismo mogli razmisliti i taj napor mogao bi nas

dovesti do koncepta unapređivanja rada u oblasti poljoprivrede.

Mislim da bi svemu tome trebalo prilagoditi i politiku i organizaciju rezervi poljoprivrednih proizvoda. O rezervama moraju da brinu ne samo federacija i republike nego i gradovi i opštine. Mora se težiti suštinskom menjanju i uloge trgovine u oblasti poljoprivrede. Neka naša monopolistička preduzeća koja su bila stvorena pod izgovorom da treba integrisati rad, da treba pojednostaviti rešenja i tome slično dovela su do takvog stanja da danas, u svojstvu monopolista, stoje kao nepremostiv zid između proizvođača i potrošačkih centara, jer nisu zainteresovana za snabdevanje tih centara, već samo za to da steknu za sebe zadovoljavajući dohodak. To je problem koji bismo morali da proučimo.

Rekao bih još nešto i o nekim propratnim pojavama deagrarizacije. Najpre o mešovitim gazdinstvima. Iz materijala koji u tom pogledu nisu sasvim jasni mogao bi se steći utisak da bi na odgovarajući način trebalo da potiskujemo mešovita gazdinstva. Mislim da bi to bilo ne samo nemoguće – jer ćemo u tom slučaju doći u direktan sukob sa masom radnika koji se u takvim mešovitim gazdinstvima bave i poljoprivredom – nego i štetno sa društvenog stanovišta. Takođe se slažem sa iznetim mišljenjima da na mešovita gazdinstva ne treba gledati isključivo kroz tržišne viškove, nego i kroz njihovu proizvodnju, i to šta ta gazdinstva sama sebi daju. U poslednje vreme čak raste tržišna proizvodnja mešovitih gazdinstava, a ona bi još brže rasla kada bismo prema njima imali jasan odnos. Na kraju krajeva, ne mogu da shvatim da je, recimo, negativan ovaj konkretan primer koji ću navesti. U jednom selu na visini od više stotina metara, sa dvadesetak kuća, pre petnaest godina svi su kukali da to postaju staračka domaćinstva i da su im krovovi na kućama tako reći popadali. Sada je sve to obnovljeno, gotovo sve kuće imaju automobile kojima radnici idu na posao u dolinu, većina ima traktore, televizore, aparate za domaćinstvo itd. Može se reći da su to privilegovani radnici, ali oni su to zaradili svojim radom na toj zemlji. Uostalom, tu se odvija proces u kojem žena-domaćica postaje poljoprivredni radnik. Sada ima sve više slučajeva da ta mešovita gazdinstva ulaze u zadruge, u kooperaciju, naročito u stočarskoj proizvodnji. Mislim da nemamo razloga da kočimo te procese, jer se i mnogi socijalni problemi, koji su ranije izgledali vrlo oštri,

na taj način ublažavaju ili sasvim nestaju. I, što je najvažnije, mladi ljudi se vraćaju nazad, žive tu, ne traže stanove u gradu, tu rade i na neki način dele rad između sebe. No ukoliko na ovom području treba nešto i ograničavati, onda to ograničavanje treba da bude više selektivno, a ne generalno. U tom pogledu se mogu primeniti i postojeći propisi o obaveznoj obradi zemlje. Zatim, ispravna je orijentacija da se utiče na smanjivanje onih površina na kojima se uopšte ne obavlja poljoprivredna proizvodnja. Ali tu nije u pitanju »mešovito« gazdinstvo u kojem se radnik bavi i poljoprivredom, odnosno u kojem se poljoprivredom bave bar neki članovi njegovog gazdinstva. Jednom rečju, mislim da bismo taj proces morali ažurnije pratiti i činiti sve što je moguće da se na odgovarajući način ta mešovita gazdinstva uključuju u sistem kooperacije.

Što se tiče podružljavanja i kooperacije, mislim da ovde iznete predloge treba dalje razraditi, uključujući tu i predloge o socijalnom, zdravstvenom i penzijskom osiguranju seljaka. S tim u vezi trebalo bi pronaći, ako mogu tako da kažem, poseban prelazni sistem socijalne, zdravstvene i penzijske zaštite koji bi direktno povezivao seljaka sa socijalističkim sektorom proizvodnje. Drugim rečima, seljak koji je sposoban za rad ili članovi njegove porodice koji su sposobni za rad, treba da »zarade« svoju penziju, a mogu je »zaraditi« samo na taj način ako produktivnost njihovog rada bude dovoljno visoka. Takvu produktivnost njihovog rada može im obezbediti samo povezivanje sa socijalističkom privredom, odnosno to im nikako ne može obezbediti zatvaranje u svoje privatno domaćinstvo. Ukoliko bismo se orijentisali na generalno rešavanje ovog pitanja, mimo odnosa kooperacije seljaka i socijalističkog sektora privrede, time bismo, u stvari, potiskivali seljaka i zatvarali ga u neproduktivno seljačko gazdinstvo. Međutim, ako taj odnos između seljaka i socijalističke privrede uspostavimo i dalje razvijamo, ubrzaćemo proces podružljavanja poljoprivrede, a i sam seljak će lakše shvatiti prednosti koje mu donosi kooperacija. Doduše, određene razlike u rešenjima postojaće za staračka domaćinstva, pri čemu bi možda kao naknadu za podružljenu zemlju tih domaćinstava trebalo naći odgovarajući oblik penzije za njihove članove. Nikako pak ne bi više trebalo dozvoliti da se ljudi koji se niz godina nisu uopšte brinuli o tim »staračkim gazdinstvima«, iznenada, po rodbinskoj liniji, pojavljuju

u svojstvu naslednika i sopstvenika te zemlje. Moramo poći od toga da poljoprivredno zemljište može pripadati samo onome ko ga sam obrađuje.

Hteo bih kratko da skrenem pažnju na još neka pitanja. Sada, naime, ima izvesnih tendencija da se kroz sistem društvenog dogovaranja nametne novi način centralizacije i upravljanja »odozgo«. Takve tendencije treba odbaciti, jer ako budemo išli tim putem očigledno je da od društvenog dogovora ništa neće biti. U tom pogledu moramo poći od principa sadržanih u našem novom Ustavu. Dogovor je dobrovoljna odluka onih koji ga potpišu, i ništa drugo. U pripremanju novog Ustava odbačen je zahtev da država može neki dogovor proglasiti obaveznim. Svaki dogovor je stvar samo onih koji ga potpišu i uslova koje su utvrdili njegovi potpisnici. U Ustavu je zapisano da ako država u okviru svojih kompetencija hoće da reguliše određene odnose, ona to može da ostvari donošenjem zakona, a ne da kroz »mala vrata« dogovore pretvara u zakone, što bi dovelo do novih konflikata među republikama. To je najveća opasnost koja može ugroziti ceo sistem društvenog dogovaranja.

NAPOMENE

[1] Sednica Privrednog saveta održana je u vreme priprema za Deseti kongres Saveza komunista Jugoslavije. U izradi materijala za proširenu sednicu Privrednog saveta učestvovala su četiri radne grupe formirane dogovorom između Izvršnog biroa Predsedništva SKJ, Saveznog izvršnog veća i Komisije Predsedništva CKSKJ za ekonomsku i socijalnu politiku i razvoj društveno-ekonomskih odnosa.

Rasprava na sednici je vođena na osnovu sledećih materijala: »Dostignuti nivo i mogućnosti razvoja poljoprivrede u Jugoslaviji« (materijal prve radne grupe), »Nosioći razvoja u agroindustrijskom kompleksu« (materijal druge radne grupe), »Razvoj samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa na selu i uključivanje individualnih poljoprivrednih proizvođača u udruženi rad« (materijal treće radne grupe) i »Uslovi privređivanja – mere i rešenja u ekonomskoj politici i privrednom sistemu u funkciji udruženog rada u agroindustrijskom kompleksu« (materijal četvrtne radne grupe).

Materijali su objavljeni u publikaciji: »Glasnik poljoprivredne proizvodnje, prerade i plasmana«, broj 3, Privredni pregled, Beograd 1974, str. 2–39.

SELJAČKE BUNE SU VELIČANSTVENO RAZDOBLJE REVOLUCIONARNE BORBE OD POSEBNOG ZNAČAJA ZA ISTORIJU SLOVENAČKOG NARODA

Govor na otkrivanju spomenika seljačkim bunama održan 15. juna 1974. godine u Ljubljani.

Ovde se objavljuje pregled ovog govora na srpskohrvatski jezik koji je objavljen u dnevnoj štampi. Naslov je dala redakcija.

Danas otkrivamo spomenik dugotrajnom klasnom sukobu i revolucionarnoj bitki na slovenačkom tlu koja je, doduše, vojevana pre mnogo stoleća, ali su njene posledice i uticaji doprli u slovenačkoj istoriji do današnjih dana; tradicija ovih borbi je sve do danas ostala jedan od nepresušivih izvora svakog narodnog, demokratskog i revolucionarnog pokreta i svake progresivne misli i kulture na slovenačkom tlu. U ovoj velikoj revolucionarnoj borbi ustala je »gmajna«, klasa kmetova, kojoj su se u njenoj borbi pridruživali i drugi plebejski slojevi, rudari, topioničari, zanatlije i slično, a ponekad ju je podržao i deo građanstva. Vodeća snaga i organizator te borbe bio je Seljački savez. Taj revolucionarni pokret pokazao je takvu upornost i takvu herojsku spremnost na žrtve, s kakvom se u istoriji srećemo samo u velikim revolucionarnim pokretima koji su menjali epohe. Jer u toku dva i po stoleća svoje borbe pokret Seljačkog saveza doživljavao je poraze, padove i zastoje, ali se uvek iznova obnavljao te ga nisu mogli uništiti ni teror feudalnih vlastodržaca, ni nasilje protivreformacije, ni vojni porazi. Iz toga revolucionarnog pokreta uvek ponovo su izbijale manje ili veće oružane pobune i ustanci.

Neposredan podstrek da se pokretu seljaka priključe »uboga gmajna« bili su novi tereti, nove nevolje i novi oblici ugnjetavanja i iskorišćavanja koje je sobom donela kriza feudalnog sistema. Istovremeno s tim, u ovom otporu novim te-

retima i nevoljama brzo i sve šire raslo je saznanje da je ne samo teško i nemoguće i dalje živeti starim feudalno-kmetkim načinom života nego i to da novi progresivni tokovi u privredi, proizvodnji, trgovini, razvoju oruđa za rad, nauci i svesti ljudi već stvaraju uslove kada postaje moguće živeti na nov način.

Parola »za staro pravdo« bila je izraz stanja svesti najširih masa slovenačke »uboge gmajne«. Ako bi našim današnjim pojmovima i iskustvima pokušali da odredimo istorijski značaj te parole, onda bismo po svoj prilici mogli reći da je borba »za staro pravdo« imala sličnu društveno-istorijsku ulogu kakvu je imao i ima u epohi proleTERSKE revolucije takozvana ekonomska borba radničke klase, to jest borba za svakodnevno poboljšanje njenog ekonomskog i socijalnog položaja. A mi znamo da ta borba nije bila svrha samoj sebi, već ujedno i način, put i sredstvo uključivanja masa radničke klase u revolucionarnu akciju za ukidanje kapitalističkog sistema u celini i za uspostavljanje novih socijalističkih društvenih odnosa.

To u suštini zacelo važi i za revolucionarni pokret »slovenačke gmajne« u vreme prelaska iz feudalizma u kapitalizam. Jer kada se Seljački savez pod parolom »za staro pravdo« i »le vkup, le vkup, uboga gmajna« bori za mobilizaciju kmetova protiv svakodnevne eksploatacije i tiranije feudalnih sopstvenika, on u velikim bunama ističe zahteve koji jasno svedoče da su upereni protiv sva tri stuba-nosača feudalnog sistema: protiv sistema zemljovlasničkih prava feudalnog gospodara, protiv feudalne ideologije i privilegija crkve, te apsolutne vlasti njenih reakcionarnih vrhova u crkvenoj organizaciji i, konačno, protiv privilegija gradskih patricija i zanatskih esnafa, koji su sputavali slobodu trgovine i zanata. A svoj je revolucionarni program Seljački savez sve više usavršavao i radikalizovao od bune do bune, te nastojao da pod parolom »le vkup, le vkup, uboga gmajna« uključi što šire mase kmetova i drugih slojeva, koji su u feudalnom sistemu bili objekat eksploatacije i ugnjetavanja.

Ustanici, naravno, nisu bili jedinstveni u pogledu revolucionarnog programa. Mnogo puta su upravo u odlučujućim trenucima prevladale težnje ka kompromisima, te uska lokalistička svest, što svakako spada i među glavne uzroke vojnih poraza seljačkih buna. Ali to uopšte ne menja činjenicu da je taj gotovo dvestopedesetogodišnji boj slovenačke »uboge

gmajne« bio revolucionarni sukob sa celokupnim feudalnim sistemom. Štaviše, seljačke bune u slovenačkim zemljama, kako po svojoj dugotrajnosti tako i po snagama koje su mobilisale za borbu i po revolucionarnom progresu koji su sebi postepeno stvorile – zajedno sa onima u susednim hrvatskim i austrijskim pokrajinama, sa kojima su se više ili manje povezivale – spadaju među najveće revolucionarne pokrete te vrste u feudalnoj Evropi.

Zbog toga zacelo nisu u pravu oni tumači seljačkih buna iz vladajuće strukture starog slovenačkog društva koji su iz parole »za staro pravdo« zaključivali da seljačke bune nisu imale nikakve prevratničke namere uperene protiv društvenog sistema i nikakve veze sa reformacionim idejnim kretanjima na slovenačkom tlu, već su u svemu tome videli samo otpor kmetova protiv kršenja »starih prava«, odnosno protiv preteranih tereta koje su kmetovima nametali pojedini feudalci. Takva tumačenja su, dakako, uvek odgovarala sasvim aktuelnim političkim interesima reakcionarnih vrhova starog slovenačkog društva. Za slovenačke reakcionarne političke snage smisao takvih lažnih tumačenja, naravno, nije ležao samo u potcenjivanju značaja seljačkih buna. U stvari, bio je to samo način na koji su one pokušale da guše demokratskih i revolucionarnih saznanja i svesti u mladim generacijama slovenačkih narodnih masa. A to je bila svest da upravo u samim tim narodnim masama, to jest u onim klasama i masama koje svojim fizičkim i duhovnim radom i stvaranjem obezbeđuju razvitak proizvodnih snaga, leže moć i garantija progresa, budućnost i bezbednost slovenačkog naroda i da zbog toga upravo njima pripadaju vodeća uloga i vlast u društvu.

Ali sam razvitak revolucionarnog pokreta kmetova – njegova dugotrajnost i raširenost po svim slovenačkim zemljama temeljno uteruju u laž takvo potcenjivanje i svedoče jednoj sasvim drukčijoj istini. U manje ili više organizovanom obliku, kao Seljački savez pojavljuje se taj revolucionarni pokret pre ravno 500 godina. Početkom šesnaestog veka Seljački savez je već raširen po svim slovenačkim pokrajinama, povezuje se sa sličnim pokretima i organizacijama u susednim zemljama i s njima sklapa političke i vojne saveze. Najsvesniji i najnapredniji delovi toga pokreta bili su aktivni provodnici revolucionarnih idejnih tendencija koje su onda plavile feudalnu Evropu.

Od kraja petnaestog do početka osamnaestog veka iz tog pokreta je u slovenačkim zemljama izbilo više od sto seljačkih buna ili pokušaja buna, među koje spada i pet velikih seljačko-plebejskih buna. Pri tome mislim na korušku bunu 1478. godine, na najveću bunu slovenačkih kmetova 1515. godine, na bunu Matije Gupca 1573. godine, na bunu 1635. godine i tolminsku bunu 1713. godine.

Već sama veličanstvena istrajnost i bezgranična spremnost na krvave žrtve govore o tome da to nije bila borba iz očajanja ili pak samo spontani izraz nezadovoljstva zbog svakodnevnih nevolja, već prvenstveno revolucionarna, klasna, politička i idejna borba, koju je podsticala rastuća svest da novi privredni, politički i idejni tokovi unose duboku krizu u celokupan feudalni sistem i da time postepeno sazrevaju realni uslovi za oslobađanje feudalne gmajne. Jer revolucije ne izrastaju iz očajanja ugnjetenih, već upravo iz saznanja da je postojeći društveni poredak moguće izmeniti i da ga treba izmeniti, ako hoćemo da oslobodimo put razvoja čovekovog rada i njegovog društvenog položaja.

I upravo zbog toga možemo reći da seljačke bune na slovenačkom tlu u društveno-istorijskom smislu nisu ostale bez značajnih pozitivnih posledica, to jest u tom smislu one nisu bile poražene, iako su na bojnopolju njihove vojske doživele poraz. Ali te bune su bile prvi korak protivfeudalne revolucije, pa su time otvorile put društvenom progresu. Štaviše, feudalno društvo na slovenačkom tlu u periodu posle seljačkih buna uopšte više nije moglo biti takvo kakvo je bilo pre ovih buna.

To veličanstveno razdoblje revolucionarne borbe od posebnog je značaja za celokupnu buduću istoriju slovenačkog naroda. Jer taj široki, izvorni, uporni i dugotrajni revolucionarni pokret odlučujuće je uticao na celokupni proces formiranja i buđenja slovenačkog naroda u stolicima koja su sledila. To pogotovo važi za najveću slovenačku seljačku bunu 1514/15. godine. Ona je izbila deset godina pre velikog nemačkog seljačkog rata, što pogotovo dokazuje da je ona bila izvorni izraz htenja i stremljenja slovenačke uboge gmajne i da nije bila odjek nekih događaja na strani. Njen najveći značaj je u tome što je prvi put posle mnogih stoleća u zajedničkoj borbi ujedinila gotovo sve slovenačke zemlje, što je u svoje redove privukla ogromnu većinu za borbu sposobne slovenačke »gmajne« i što je na najvećem delu teritorije slove-

načkih zemalja u toku više meseci uspostavila svoju vlast.

Iako u pogledu ciljeva i programa ustanički pokret nije bio jedinstven, najnapredniji deo njegov već se sukobio sa vladajućom ideologijom feudalnog sistema koja je bila monopol vrhova feudalne crkve. Taj deo pobunjeničkog pokreta postavljao je zahteve koje bismo danas mogli definisati kao zahteve za demokratizacijom organizacije crkve, a pojavljivale su se i sekte sa više ili manje revolucionarnim socijalnim ciljevima. Idejno i političko previranje te vrste stvorilo je, u stvari, uslove za slovenačku reformaciju, koja se pojavila neposredno posle te seljačke bune. Pobunjenički pokret »uboge gmajne« nije se, doduše, nikada u većoj meri poistovetio sa službenom luteranskom usmerenošću reformacije, jer je ona sklapala prevelike kompromise sa plemstvom i usled toga nije bila prihvatljiva za pobunjene kmetove. Ali socijalne i revolucionarne religiozne sekte, sa socijalnim i demokratskim težnjama počele su pratiti slovenački ustanički pokret obično kao njegova plebejska radikalna levica, već u buni 1514/15. godine. To je samo dokaz više da među pobunjeničkim seljačkim i reformacionim pokretom postoji tesna uzajamna istorijska zavisnost.

Iz ove međuzavisnosti izrasla je i prva slovenačka štampana knjiga. Jer svojim ustaničkim pokretom slovenska »uboga gmajna« postala je politički činilac, te je svoj jezik počela nametati celokupnom društvu, a posebno onim njegovim slojevima koji su u većoj ili manjoj meri bili zainteresovani za promene feudalnog sistema. Štaviše, ustanički pokret slovenačke »uboge gmajne« prisilio je i protivnike toga pokreta i reformacije da se u borbi sa njim služe slovenačkim jezikom, slovenačkom knjigom. Ta i sam biskup Hren, kao vođa protivreformacije, [1] morao je nastaviti sa tradicijom slovenačke knjige, koju su stvorili upravo ustanički pokret slovenačke »gmajne« i reformacija. Naravno, slovenačka knjiga i druge forme kulturnog stvaralaštva slovenačkog naroda koje su je pratile i usledile joj, još su više učvrstile samosvest toga naroda. To su potvrdile i docnije seljačke bune, posebno buna Matije Gupca, koja je dala još više razrađen revolucionarni program oslobođenja najugnjetenije klase feudalnog društva.

Ukratko, retko kada kao u ta vremena i u tim događajima se sa takvom jasnoćom ukazala tesna uzajamna zavisnost stvaralačkog potencijala i kulture jednog naroda, odnosno

nacije, s jedne, te klasne svesti i borbenog akcionog potencijala narodnih masa, a pogotovo njihovih najnaprednijih idejnih i političkih snaga, s druge strane. A kao na simboličan izraz te istine danas se ukazuje na činjenicu da su prve slovenačke štampane reči, koje su nam se sačuvala, bile reči iz revolucionarne pesme slovenačke »gmajne«, »le vkup, le vkup, le vkup, uboga gmajna«. Nepunih 40 godina docnije tim je rečima započinjala prva slovenačka štampana knjiga.

I upravo takav njen istorijski značaj i takve njene osobenosti povezuju antifeudalnu revoluciju slovenačkih kmetova sa narodnooslobodilačkim ratom i socijalističkom revolucijom našeg vremena. Ta dva događaja dele vekovi u kojima su tuđi vlastodršci i domaće reakcionarne snage na razne načine pokušavali da zatru uspomenu na revolucionarne i demokratske borbe slovenačke ustaničke »gmajne«. Uprkos tome, najnapredniji su duhovi slovenačkog idejnog, političkog i kulturnog života istrajno probijali zidine ćutanja, laži i potcenjivanja kojima su tuđi i domaći reakcionarni vlastodršci pokušavali da spreče da tradicija revolucionarnog narodnog pokreta – kao što su to bile seljačke bune – utiče na svest budućih generacija. No tek je proleterska revolucija mogla u punoj mери otkriti karakter i dalekosežni značaj seljačkih buna za celokupni dalji razvoj slovenačkog naroda. Karakteristično i simbolično je da tek revolucija slovenačkog proletarijata može da otkrije prve spomenike tome – uz narodnooslobodilački rat – daleko najvećem i najznačajnijem revolucionarnom usponu u istoriji slovenačkog naroda.

Dakako, to nije slučajno. Jer te spomenike ne otkrivamo samo zbog uspomene na borbu i žrtve revolucionarne »gmajne« toga vremena, već pre svega zato da bismo time izrazili i potvrdili svoju sopstvenu svest da opstanak, napredak i kultura svakog naroda, a pogotovu jednog malog naroda kakav je slovenački, zavise prvenstveno od svesne akcije širokih narodnih masa, odnosno masa najprogresivnijih klasa i od jasnoće ciljeva koje su one sebi postavile u svojoj stvaralačkoj društvenoj idejnoj, političkoj i privrednoj aktivnosti.

U tom pogledu čini se kao da se u vreme narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije istorija u ponečemu ponovila. Kao što su nekada reakcionarni vrhovi slovenačkog društva ubeđivali slovenački narod da se mora pokoriti feudalnim vlastodršcima, tako su isto i vrhovi slovenačke buržoazije pre i za vreme drugog svetskog rata ne samo ube-

đivali slovenački narod da se mora pokoriti okupatoru nego su i sami postali okupatorovi panduri i izdajnici sopstvenog naroda. S druge strane pak, kao što je nekadašnji Seljački savez pozivajući na jedinstveni ustanak »uboge gmajne« stvorio prve, ali odlučujuće uslove za formiranje nacionalne svesti slovenačkog naroda i za njegove daljnje borbe za oslobođenje i ujedinjenje, tako je Osvobodilna fronta, sa Komunističkom partijom na čelu, u narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji definitivno obezbedila slobodu i bezbednost slovenačkom narodu u zajednici sa svim jugoslovenskim narodima. I ne samo to. Socijalistička revolucija je upravo radnom čoveku grada i sela donela takve demokratske oblike socijalističkog samoupravljanja koji obezbeđuju da upravo interesi onih osnovnih narodnih masa koje svojim fizičkim i intelektualnim radom i stvaranjem omogućuju napredak čoveka i naroda budu preovladavajući u društvu, te usled toga vodeći činilac društvenog odlučivanja.

Za slične zahteve – da upravljaju sami sobom – borili su se svi borci naše kmetске »gmajne« u seljačkim bunama. Ali za razliku od Seljačkog saveza i seljačkih buna, koje usled niza istorijskih uzroka nisu mogle osvojiti vlast u društvu, Osvobodilna fronta, narodnooslobodilački rat i socijalistička revolucija pobedile su kako politički tako i vojno. Tu pobedu su omogućile ne samo povoljnije opšte istorijske okolnosti, već prvenstveno činjenica da su na čelu te borbe stajali jedinstvena i svesna radnička klasa kao najnaprednija društvena snaga slovenačkog naroda i njena revolucionarna avangarda, Komunistička partija, koje su mogle i znale da jasno i realno oblikuju svoj revolucionarni program i jedinstveno organizuju snage revolucije. Osim toga, u toj je borbi slovenački narod bio povezan sa svim narodima Jugoslavije u jedinstvenom narodnooslobodilačkom i revolucionarnom pokretu, s Komunističkom partijom Jugoslavije i drugom Titom na čelu, koja je bila sposobna da organizuje jedinstvenu borbu i da se bori za čvrsto jedinstvo oslobodilačkog i revolucionarnog pokreta.

Ali jedan od glavnih činilaca pobjede bila je i činjenica da radnička klasa ni na sopstvenom tlu nije bila sama u toj bitki. Opet su se na njenoj strani borili borci iz redova našeg seljaštva. Jer iako je pobjednička buržoazija posle sloma feudalizma seljaku dala ličnu i tzv. političku slobodu, ona mu nije dala ekonomsku slobodu, već mu je samo nametnula nove

oblike ekonomske eksploatacije. Zato nije uopšte slučajno što je pravo jezgro i odlučujuća snaga u Oslobodilnoj fronti i Narodnooslobodilačkoj vojsci bila upravo revolucionarna povezanost radnika i seljaka, zajedno sa progresivnom inteligencijom.

Takav revolucionarni savez radnika i seljaka negovali smo i razvijali celo vreme posle rata i moramo ga negovati i razvijati i ubuduće. Istina, razne privredne i druge teškoće i negativni uticaji međunarodnih zbivanja često su ometali dosledno ostvarivanje takve politike, ili su pak usled njih nastajala prelazna kolebanja u njenom ostvarivanju. Katkada ni u delu seljačkih masa nije bilo dovoljno razumevanja za teškoće koje su nastajale usled posleratne opustošenosti naše zemlje, usled međunarodnih pritisaka i blokada, te niske ekonomske razvijenosti naše zemlje. Zbog toga je bilo trenutaka takvih privrednih teškoća da smo tako reći bili na granici gladi, pa smo se zbog toga morali katkad poslužiti i drastičnim merama da bismo ono malo hrane što smo imali pravedno podelili. To važi pogotovo za prvo razdoblje posle rata. Osim toga, raspoloživa sredstva u početnom razdoblju morali smo ulagati prvenstveno u industrijalizaciju i razvoj velike savremene industrijsko-poljoprivredne proizvodnje, koja je jedino bila sposobna da ostvari odlučujući prelom u tehnologiji i produktivnosti društvenog rada u celini, a pogotovo na području poljoprivredne proizvodnje. U takvim prilikama bila su društvena sredstva za ulaganje u razvoj zadružništva i svih drugih oblika saradnje i povezivanja rada seljaka sa društvenom proizvodnjom i društvenom organizacijom robnog prometa mala, što je često kod seljaka stvaralo nerazumevanje, a time i nove teškoće u našem socijalističkom konceptu poljoprivredne politike, odnosno borbe za čvrst savez radnika i seljaka.

Ali ta su vremena sada već za nama. Upravo zahvaljujući politici kakvu je vodilo, naše društvo se ekonomski brzo razvijalo i postalo bogatije sredstvima i mogućnostima. Time se povećavaju i sredstva i mogućnosti za brži napredak u razvoju produktivnosti rada na zemlji. Jer iz godine u godinu šire se mogućnosti za razvoj različitih oblika udruženog rada i druge saradnje, povezivanja i kooperacije proizvođača na seoskim posedima sa velikom industrijskom poljoprivrednom proizvodnjom i samoupravnim socijalističkim udruženim radom uopšte, što jedino omogućuje da poljoprivredni

proizvođač u sve većoj meri upotrebljava dostignuća savremene tehnike i tehnologije u poljoprivrednoj proizvodnji. Bez toga se ne može postići veća produktivnost rada, a bez veće produktivnosti rada ne mogu se poboljšati ni uslovi života.

Prema tome, očigledno je da našu poljoprivrednu politiku i akciju moramo i nadalje razvijati u dva smera. To jest moramo i nadalje podsticati što intenzivniji razvoj sve produktivnije velike industrijsko-poljoprivredne proizvodnje u obliku poljoprivredno-industrijskih kombinata i sličnih organizacija koje su i do sada bile vodeća pokretačka snaga u razvoju proizvodnih snaga u poljoprivredi. Odavno su prošla vremena kada su neki ljudi mogli prstom pokazivati kako se loše obrađuje zemlja na društvenim poljoprivrednim imanjima. Danas velike društvene radne organizacije daju više od polovine svih tržišnih viškova, a njihova produktivnost rada i prinos po hektaru su u proseku bitno veći od prosečnog prinosa po hektaru na privatnom imanju. Te organizacije dostigle su i neke vrhunske rezultate po kojima se mogu upoređivati sa najnaprednijom poljoprivrednom proizvodnjom u svetu.

Upravo zbog toga ove organizacije postaju i sve sposobnije da se preko zadruga ili neposredne kooperacije sa individualnim seljacima u sve većem obimu uključuju u nastojanja za povećanje produktivnosti rada na seljačkoj zemlji, i to u prvom redu u korist ekonomskog i socijalnog položaja seljaka.

Prema tome, dalja nastojanja na jačanju i širenje društvenog sektora velike industrijsko-poljoprivredne proizvodnje su ne samo uslov našeg bržeg privrednog razvoja i snabdevanja hranom nego su i u elementarnom interesu seljaka. Ali upravo zbog toga moramo istovremeno sa tim nastojanjima podsticati i sve oblike saradnje i povezivanje rada na zemlji individualnih seljaka sa tim organizacijama i celokupnom socijalističkom privredom. To može biti i jedini uspešan put na kojem će se seljak kao samoupravljač u sve većoj meri uključivati u udruženi socijalistički rad, a svoj društveni, materijalni, odnosno ekonomski i socijalni položaj sve više izjednačavati sa položajem svih drugih radnih ljudi. Istovremeno, taj put je jemstvo da će se već toliko puta u istoriji krvlju potpisani revolucionarni savez radnika i seljaka i u novim prilikama socijalističkog društva učvršćivati kao je-

dan od glavnih stubova našeg socijalističkog društva – ovoga puta u obliku povezivanja ekonomskih, socijalnih i kulturnih interesa radnika i seljaka.

Naravno, uz to je potrebna i odgovarajuća društvena ekonomska i socijalna politika na području poljoprivredne proizvodnje. Zacelo će politika cena poljoprivrednih proizvoda i ubuduće igrati značajnu ulogu. Ali sasvim bi bilo nerealno očekivati da bismo u bližoj budućnosti mogli dopustiti slobodnu igru cena na tržištu, a da celokupnu našu privredu ne guramo u potpunu krizu. Jer takva bi igra stvorila samo začarani krug u kojem bi se takmičile cene poljoprivrednih proizvoda, cene industrijskih proizvoda i lični dohoci radnih ljudi. A u takvom većitom krugu ni poljoprivreda, ni industrija ni lični dohoci ne mogu naći rešenja za svoje probleme, jer bi se prečnik kruga stalno širio u vidu inflacije, a začarani krug ostajao bi bez izlaza.

Ali, s druge strane, utvrđivanjem cena poljoprivrednih proizvoda ne smemo radnika i seljaka u poljoprivrednoj proizvodnji dovoditi u neravnopravan položaj sa radnikom u industriji i na drugim područjima udruženog rada. Zbog toga moramo odgovarajućom preraspodelom dohotka celokupne društvene proizvodnje, na primer, u obliku kompenzacija odnosno proizvodnih premija ili slično, obezbediti poljoprivrednim proizvođačima ravnopravnost u pogledu uslova rada i podsticati njihova nastojanja na povećanje produktivnosti rada. Zato ćemo morati takozvani »zeleni plan« još usavršiti i razviti ga tako reći u stalan metod planiranja odnosa poljoprivredne i celokupne druge proizvodnje.

Ta politika je već i do sada dala dobre rezultate. Položaj seljaka se znatno poboljšao. Sve više se smanjuje broj onih radnih ljudi na seoskim imanjima koji do sada nisu imali mogućnosti da povećaju produktivnost svoga rada, bilo u samoj poljoprivredi, bilo nekim drugim dopunskim radom.

Naravno, to često zavisi i od svesti ljudi. U nas još uvek ima ljudi koji uzimaju u obzir samo perspektivu i logiku kapitalističkog razvoja poljoprivrede. Oni ne računaju s tim da se individualni seljački proizvođač u raznim oblicima zadružništva i kooperacije mora povezivati sa socijalističkom proizvodnjom i socijalističkom organizacijom robnog prometa; ukratko, sa socijalističkim i samoupravnim udruženim radom, već još uvek gaje iluzije da će se naš radni seljak sutra pretvoriti u samostalnog kapitalističkog robnog proizvođača

– na nekakvim velikim farmama kapitalističkog tipa koje bi nastale uništavanjem malog i srednjeg seljaka i na osnovu za- pošljavanja tuđe radne snage.

Takva perspektiva je nerealna kako sa stanovišta naših ekonomskih mogućnosti tako i našeg socijalističkog društvenog sistema. Zato moramo odlučno raskinuti sa takvim iluzijama. Utoliko više, međutim, moramo podržati sve težnje, traženja i iskustva koja individualnog seoskog proizvođača udružuju i povezuju sa socijalističkim i samoupravnim udruženim radom.

Takva politika sada je dobila novu potvrdu i na Desetom kongresu SKJ, a i na svim republičkim kongresima Saveza komunista. Ali sada moramo ne samo mi komunisti nego svi naši radni ljudi konkretnom i dobro organizovanom akcijom što je moguće više ubrzati razvoj u tom pravcu.

Svi ti rezultati i iskustva ponovo potvrđuju da je seljak kao radni čovek našao put svoga oslobođenja tek u revolucionarnom savezu sa radničkom klasom u socijalističkoj revoluciji. A zacelo i radnička klasa i seljaštvo našeg naroda u svojoj slobodnoj socijalističkoj republici i bratskoj zajednici sa svim drugim narodima i narodnostima Jugoslavije danas ne bi živeli u takvim uslovima klasne slobode i progressa da pre petsto godina nije započeo tako veličanstven i ustrajan marš revolucije kmetova i plebejskih slojeva u selima i gradovima, marš koji je stvorio osnovne uslove za oblikovanje, opstanak i budućnost slovenačkog naroda.

Zbog toga toj revoluciji feudalne »uboge gmajne« na slovenačkom tlu proletera socijalistička revolucija danas otkriva spomenik. I zbog toga neka večito živi uspomena na borbu i žrtve i jedne i druge revolucije koje su donele tako bogate plodove sadašnjim i budućim generacijama slovenačkog naroda.

NAPOMENA

[1] Hren Tomaž (rođen 13. novembra 1560, umro 10. februara 1630. godine u Ljubljani) imenovan je 1597. godine za ljubljanskog biskupa. U okviru protivreformacijskih mera Ferdinanda II predvodio je 1600. i 1601. godine takozvanu versku komisiju za ljubljansku pokrajinu. Ta je komisija, oslanjajući se na jezuite i uz pomoć vojske, vršila progon protestantskog stanovništva i prevodila ga u katoličanstvo, rušila crkve i škole, spaljivala knjige, proganjala protestantske učitelje i sveštenike, pa čak i protestantska groblja raskopavala. Biskup Hren se zalagao za sprovođenje crkvene reforme na osnovu i u duhu tridentskog koncila, borio se za crkveni integritet centralnih slovenačkih pokrajina, zalagao se za upotrebu slovenačkog jezika u crkvama i učestvovao u prevodenju verskih knjiga na slovenački jezik.

O FORMIRANJU ZAŠTITNIH CENA I PREMIJA ZA POLJOPRIVREDNE PROIZVODE

Izlaganje na sednici Saveznog saveta za privredni razvoj i ekonomsku politiku, 12. marta 1976. godine, u Beogradu.

Ovde se prvi put objavljuje stenogram neautorizovanog izlaganja koji je redigovan u Kabinetu Edvarda Kardelja aprila 1976. godine. Naslov je dala redakcija.

Izneo bih primedbe na Nacrt dogovora o osnovama društvenog plana Jugoslavije za razvoj agroindustrijskog kompleksa u periodu od 1976. do 1980. godine [1], i posebno primedbe u vezi sa problemom odnosa prema individualnim proizvođačima.

Ove primedbe se odnose pre svega na način formiranja zaštitnih cena i premija u poljoprivredi i na način formiranja i korišćenja fondova premija i akumulacije.

Po mome mišljenju, ceo sistem zaštitnih cena u poljoprivredi koji se predlaže u ovom Nacrtu dogovora postaje u stvari jedan potpuno u sebe zatvoren sistem cena u našem društvu, koji više nema nikakve veze ne samo sa cenama na ostalim sektorima privrede nego ni sa dohodovnim odnosima o kojima smo se u našem društvu već dogovorili i koji su i Ustavom utvrđeni, odnosno na kojima bi upravo trebalo da se zasniva sistem cena.

Pored toga, ovim sistemom zaštitnih cena poljoprivreda se dovodi u veoma privilegovan položaj, ali u praksi će pritisci sa suprotnih strana biti toliko jaki da se to u stvari neće moći realizovati i opet će stvarni odnosi biti na štetu poljoprivrede. U praksi bi, pod pritiskom suprotnih tendencija, bilo neutralisano sve što se u Nacrtu dogovora poljoprivredi obećava, zato što se to obećava na način koji ne odgovara našem sistemu. Sama praksa bi vrlo brzo poništila ove privilegije. Jer ceo naš sistem udruženog rada treba da se gradi tako

da podstiče borbu za veću produktivnost rada, da produktivniji proizvođači napreduju, a neproduktivni da propadaju. Na kraju, i u poljoprivredi kao i u celom sistemu udruženog rada moramo stvoriti takve uslove da neproduktivni proizvođači obavezno propadnu. Kad ovo kažem ne mislim da radnici treba da ostanu na ulici. Društvo treba da vidi zašto je neka organizacija udruženog rada propala i ko će da snosi odgovornost za to, a ne da se takve organizacije veštački održavaju, pa čak i da se stimuliše održavanje neproduktivnih organizacija udruženog rada.

Predloženi sistem zaštitnih cena, zajedno sa sistemom premija, upravo vodi održavanju niske produktivnosti rada, tako da će se gotovo više isplatiti niska, nego visoka produktivnost. Jer produktivniji proizvođači će dobiti više premija, ali će prema samoupravnim sporazumima koje će administracija nastojati da nametne visokoproduktivnim organizacijama morati da udružuju sredstva, odnosno da ih prelivaju u niskoproduktivne organizacije.

Ovaj predloženi sistem zaštitnih cena i premija stvorio bi i nove tipove etatskičkih opštih investicionih fondova. U stvari, to što se predlaže nisu premije na cenu, nego jedan specifičan način formiranja fondova za investicije koji bi se nalazili u rukama državnih organa i bili centralizovani na nivou federacije. U stvari, investicioni fond na nivou federacije bi se onda delio na republike i pokrajine.

I postojeći društveni dogovor o poljoprivredi nosi u sebi tu slabost, ali u daleko manjoj meri nego ovaj Nacrt dogovora koji je, po mome mišljenju, korak nazad čak i u odnosu na sadašnje stanje, koje takođe nije dobro u tom pogledu. Jer već i sada ima dosta sukoba oko toga kako će se podeliti taj fond premija u federaciji. Ako tako ostane, stvorićemo još jedno žarište nepotrebnih sukoba između republika. Ceo naš ustavni sistem je građen na tome da se što više poveća samostalnost i odgovornost republika i da se federaciji ne nameću zadaci koje ona ne može da izvršava, a da istovremeno sama ne bude neprekidno objekat nepoverenja i napada od strane republika. A u ovom Nacrtu dogovora jednim novim investicionim fondom federaciji se ponovo nameće takva uloga. Pored toga, mislim da je fond takve vrste i protivustavan. Jer Ustav izričito zabranjuje formiranje i postojanje državnih investicionih fondova. Ovde se to; doduše, malo prikriva iza samoupravnih sporazume, ali koje federacija ili re-

publika može nametnuti udruženom radu, što je u suštini isto što i državni investicioni fond.

U pogledu zaštitne cene u poljoprivredi mislim da je ona u Nacrtu dogovora formulisana tako da sadrži nekoliko elemenata koji je čine nerealom [2]. Prvo, ona se zasniva na prosečnim troškovima, i u suprotnosti je sa principima sadržanim u Ustavu, a pogotovo u novom Zakonu o udruženom radu, jer se u prosečne troškove proizvodnje ubrajaju i lični dohoci, zajednička potrošnja, društvena potrošnja itd. A to je sve deo dohotka, a ne troškova proizvodnje. No ako bi se to i moglo prihvatiti, pitanje je ko će izračunavati troškove proizvodnje, ko će utvrđivati lični dohodak u poljoprivredi, zajedničku potrošnju, društvenu potrošnju itd. To bi verovatno morala da radi federacija, a to bi značilo i novo sukobljavanje republika, međusobno i sa federacijom. Federacija će to morati da radi, ali samo u sporazumu sa republikama. Mi danas i inače dosta pričamo o sporazumevanju, a kad se sporazum ne postigne, onda obično kažemo da zainteresovani neće da se sporazumeju. Jasno je da niko neće da prihvati sporazumevanje ako to ne odgovara njegovim interesima. Zato je u Ustavu ostavljeno da se sporazumevanjem rešavaju pitanja o kojima se mogu uskladiti interesi, a kada do sporazuma ne dođe, onda se donosi zakon. Toga treba da se pridržavamo. Ne možemo sad na mala vrata uvoditi etatizam time što ćemo propisati obavezne samoupravne sporazume.

Dalje, ovakve zaštitne cene znače i atak na samoupravljanje, jer bi preko njih bila propisana zajednička i lična potrošnja u organizacijama udruženog rada. Radnicima onda ne ostaje ništa od njihovih tzv. neotuđivih prava – da stiču dohodak i da raspolažu njime, odnosno da utvrđuju raspodelu dohotka u okviru zakona. Svejedno je da li bi te cene propisivala federacija ili republike, i u jednom i u drugom slučaju to je protivustavno, a i ekonomski neracionalno.

Na takav način utvrđivani troškovi proizvodnje potpuno bi pogrešno orijentisali proizvodne organizacije udruženog rada u poljoprivredi, odnosno orijentisali bi ih na stalne sukobe sa državom, svejedno da li je to federacija ili republika, oko visine priznatih troškova proizvodnje, umesto da se bore za relativno snižavanje troškova proizvodnje kroz borbu za višu produktivnost svoga rada. A za tu borbu organizacije udruženog rada neće imati sredstava, jer će se sredstva nalaziti u centralizovanim fondovima, a otuda će im naređivati šta

treba da rade. Mislim da bi to dovelo do rasipanja društvenih sredstava i niske produktivnosti rada u poljoprivredi.

Isto tako, kada se govori o tzv. prosečnoj akumulaciji, odnosno o akumulaciji koja treba da bude društveno priznata prosečna akumulacija poljoprivrede kroz cene poljoprivrednih proizvoda, mislim da ni jednoj oblasti društvenog rada do sada nismo tako nešto priznavali, pa nema razloga da poljoprivreda bude u drukčijem položaju u tom pogledu u odnosu na sve druge oblasti proizvodnje i rada. I najzad, ako bi se i pošlo tim putem, sutra bi industrija i druge delatnosti tražile to isto i praktično te priznate prosečne akumulacije više ne bi ni bilo. Takođe, to određivanje prosečne akumulacije bi praktično značilo ukidanje samoupravljanja, jer bi se državnim propisom određivala visina akumulacije koja je priznata u ceni. A kad se akumulacija jednom »prizna« u ceni, otuda se izvlači pravo države da određuje gde će se i koliko ulagati, kako će se akumulacija prelivati, odnosno udruživati itd.

Po mome mišljenju, normalno je da akumulacija u poljoprivredi zavisi od produktivnosti rada same poljoprivrede pod uslovom da je u borbi za veću produktivnost rada poljoprivreda ravnopravna sa ostalom privredom i da na osnovi veće produktivnosti rada može stići odgovarajući dohodak. Razume se, tu je vrlo važan faktor nivo cena poljoprivrednih proizvoda, ali to je važno i za industriju i druge delatnosti. Zbog toga, kad se govori o ceni, bez obzira da li je to utvrđena ili tržišna cena, mora se imati u vidu da dohodak organizacije udruženog rada koji se stiće preko te cene treba da zavisi od produktivnosti rada te organizacije, a ne da joj se unapred prizna prosečna produktivnost rada.

Koliko ovaj Nacrt dogovora ne vodi o tome računa vidi se po tome što se, tako reći, svakom seljaku priznaje prosečna produktivnost društvenog rada, a brdskim rejonima i veće stope akumulacije od prosečnih putem premija itd. To praktično znači, što je manje produktivna poljoprivredna organizacija, to ostvaruje veći dohodak. Time se prikriva niska produktivnost rada i omogućava se i najneproduktivnijim proizvođačima u našoj poljoprivredi da i dalje rade. I sam seljak neće u takvim uslovima imati interesa za povećanje produktivnosti svoga rada udruživanjem sredstava i rada sa drugima, već će i dalje raditi na svom imanju i biti neproduktivan.

Time se onda i sam princip dohotka deformiše i ukida, jer kroz ovaj administrativni mehanizam dohodak postaje od strane države utvrđena kategorija, koja je ekonomski neodrživa, a politički bi dovela do velikih sukoba unutar udruženog rada, do ukidanja samoupravljanja, do prodora tehnokratizma, do spoja državne administracije i tehnokratije u organizacijama udruženog rada u poljoprivredi itd. Možda je ova moja ocena malo pesimistička ali, po mome mišljenju, ovo znači stvaranje uslova za razvoj odnosa u poljoprivredi koji su suprotni samoupravljanju. A poznato je da je upravo poljoprivreda, pre nego industrija, dala najbolje primere postizanja dobrih ekonomskih rezultata na bazi samoupravljanja. Umesto da se učimo na tim veoma pozitivnim iskustvima iz razvoja naše poljoprivrede, mi se ovim predlozima vraćamo na period državnih investicionih fondova i određivanje stopa akumulacije i fondova od strane države.

Dalje, postavlja se i pitanje premija. U Nacrtu predviđaju različite vrste premija, ali ako se analizira samo premija na prosečne troškove plus akumulacija, vidi se da je to ekonomski neodrživo. To praktično znači da se cela jedna privredna delatnost društvenim prinudnim merama stavlja u položaj da raspolaže ne samo natprosečnim dohotkom nego natprosečnim profitom na štetu ostale privrede, životnog standarda radnih ljudi itd. Svi proizvođači u poljoprivredi imali bi natprosečni dohodak, pa čak i seljaci, a oni produktivniji i napredniji ostvarivali bi velike ekstraprofite, za koje je u Ustavu rečeno da ih treba oduzimati, a ovim predlozima se oni praktično uspostavljaju. Jer u takvim uslovima i organizacije sa najnižom produktivnošću rada u poljoprivredi biće u situaciji da ostvaruju prosečni dohodak, a kad se na to doda i premija, njihov dohodak bi bio iznad prosečnog dohotka privrede. Time bi niskoproduktivne poljoprivredne organizacije bile subvencionisane za nisku produktivnost, a one visokoproduktivne imale bi visok dohodak plus premije i imale bi višak sredstava koja bi udruživale možda ne uvek najracionalnije sa stanovišta društvenog interesa, ali bi morale da ih udružuju zato što bi to za njih praktično bio finansijski kapital.

Ali pošto bi taj finansijski kapital bio pod kontrolom fondova, bilo u federaciji bilo u republici, jasno je da bi te visokoproduktivne organizacije izgubile svoju samostalnost i postale bi »krava muzara« za centralizaciju dohotka, odnos-

no sredstava za neke političke planove i projekte, a ne za borbu za produktivnost rada koja bi trebalo da bude naš osnovni zadatak. Imamo dovoljno iskustava iz naše prakse kad je reč o ovakvim problemima i možemo unapred tačno predvideti do čega bi to dovelo. Došlo bi do nekih megalomanskih planova investiranja u ceo niz novih objekata, a organizacije udruženog rada bi bile u situaciji da moraju da udružuju sredstva da bi se ti planovi realizovali. To bi bio sistem koji bi ne samo dozvoljavao nego i zahtevao da se ide na najneracionalniji put investiranja u poljoprivredu.

Pored toga, u Nacrtu se predviđaju još veće premije i kompenzacije u brdskim rejonima i proglašava se da je poljoprivreda na tim područjima od posebnog društvenog značaja. Društvo treba da pomaže održavanje i te poljoprivrede, ali je besmisleno da se na veštački način poljoprivreda u tim rejonima pretvara u poljoprivredu koja će donositi više dohotka nego moderna i produktivna poljoprivreda. Ovo je očigledno nekakav kompromis između pritisaka republika, pa su onda postepeno jedna drugoj popuštale u pregovorima, tako da se došlo do ovakvih predloga.

U praksi bi premije vrlo brzo počele da se »tope«, jer društvo ne bi moglo ekonomski to da izdrži, a nastali bi i veliki politički problemi. Očigledno je da sredstva za premije u poljoprivredi treba da obezbedi ostala privreda. Međutim, i ta ostala privreda će se prvo buniti protiv ovoga, tražiće i za sebe ravnopravnost i određene ovakve i slične društvene mere, tako da će se sve to negativno odraziti na sve vidove potrošnje.

Ako smo konačno shvatili da deficit platnog bilansa ne smemo više povećavati nego da ga moramo smanjivati, onda mora biti jasno da bi sve ovo značilo jedan novi pritisak na ličnu, zajedničku i društvenu potrošnju, do te mere da bi to moglo izazvati i socijalna sukobljavanja.

Takođe ceo ovaj projekat je proširen na gotovo sve poljoprivredne artikle, od pšenice do smokava i riba itd., tako da nije ostalo ništa od prvobitne ideje o premijama i kompenzacijama. A kada smo počeli diskusiju o ovim pitanjima, cilj je bio – obezbediti veću stabilnost poljoprivredne proizvodnje, garantovati otkup po određenim cenama za određene vrste proizvoda čije su cene najpodložnije oscilacijama, držati pod kontrolom tržišne cene na malo, na neki način ih

maksimirati odnosno kontrolisano ih prilagođavati privrednim kretanjima, zatim, plaćati kompenzaciju proizvođačima za razliku između depresiranih cena i ekonomski opravdanih cena, koju društvo treba da snosi. Znači, nije bilo reči o razvojnim cenama, nego o premiji kao kompenzaciji za depresirane finalne cene poljoprivrednih proizvoda. U takvoj situaciji kupac bi mogao da plati i više, ali bi od društva mogao potraživati samo utvrđenu cenu i morao bi poštovati utvrđene cene na malo. Nivo zaštitne cene trebalo je da se utvrđuje u suštini na osnovu istih elemenata kao i u ostalom delu privrede, tj. na osnovu, da tako kažem, dohodovnih stopa koje bi se na određeni način kombinovale sa kretanjem svetskih cena i potrebama tempa razvoja poljoprivrede. Znači, to bi bile neke vrste dogovorene cene na osnovu ovih elemenata.

I u tezama za zakon o cenama pošlo se od toga da, u stvari, društvo u principu ne propisuje cene, nego da utiče na ponašanje subjekata na tržištu preko ovih elemenata o kojima sam govorio, tj. da ne može da povećava cene onome ko ostvaruje dovoljno dohotka i može normalno da se razvija. Ovde se, međutim, pošlo sasvim obrnutim putem.

Rekao bih nešto i o načinu raspolaganja akumulacijom i sredstvima premija. U stvari, prema ovom Nacrtu, akumulacijom i premijom ne upravlja osnovna organizacija udruženog rada, već država. A prema Ustavu, neotuđivo je pravo radnika da se svi njegovi prihodi iz svih izvora slivaju u dohodak osnovne organizacije i da on odlučuje o tim sredstvima, da samostalno odlučuje o udruživanju rada i sredstava, a to znači i ovih sredstava. Ustav je, doduše, predvideo i određena prava države na tom području, ali ne ovakva kakva su u ovom Nacrtu predviđena. Time se, praktično, i dohodovni sistem u poljoprivredi potkopava i razara. I, naravno, to bi dovelo do mešanja republičke i savezne administracije u raspoređivanje akumulacije, do političkih planova itd., umesto da se državna administracija zajedno sa privrednom komorom, stručnim službama, institutima itd. bori za to da se odgovarajućim merama, pa i subjektivnim uticajem, povećava produktivnost rada u poljoprivredi. Jer, u ovom slučaju državna administracija će biti orijentisana, tako da možemo unapred računati na rasipanje i neracionalnu upotrebu tih sredstava, a organizacije udruženog rada će opet biti orijentisane na stalne sukobe sa državom, a ne na borbu za porast produktivnosti rada.

Sto se tiče formiranja fondova za premije, u Nacrtu se predviđa da se ovi fondovi formiraju u federaciji, posebno za društveni, a posebno za privatni sektor, mada nije jasno zašto posebno, ako se premije daju prema nekim utvrđenim principima. A drugo, predviđa se da se taj fond premija alimentira prema istim principima kako se alimentira savezni budžet.

Međutim, formiranje takvih fondova nije u nadležnosti federacije i federacija nema ni formalnog prava na to, osim ako bi se o tome sporazumela sama samoupravna privreda. A drugo, mislim da bi to bilo i neracionalno sa gledišta brzine funkcionisanja tog sistema, jer se time stvara nekoliko nivoa preliivanja sredstava, dok ne stignu do proizvođača. I, što je najvažnije, nastali bi sukobi između republika i autonomnih pokrajina oko podele tih sredstava. Time bismo samo dali priliku onima koji žele da potkopavaju jedinstvo naše zemlje, kao što su nacionalisti itd.

Ni u samom Nacrtu dogovora nema ni jednog argumenta za to da fond treba da bude u federaciji, osim, možda izvori sredstava fonda, mada je i to slab argument zato što je i predložen način alimentiranja fonda neodrživ. Predviđa se formiranje fonda premija po principu alimentiranja saveznog budžeta, a to znači da je doprinos republika i pokrajina u zavisnosti od nacionalnog dohotka i razvijenosti pojedine republike, odnosno pokrajine, a to dalje praktično znači da više ne bi bilo jedinstvenih cena poljoprivrednih proizvoda po republikama. Jer što je republika razvijenija, uplaćivaće više u fond premija i platiće veću, čak i dvostruku premiju. Time razvijenije republike praktično ne bi alimentirale premiju koju treba proizvodnja da dobije, nego potrošnju hrane u drugim republikama. A to je besmisleno. Princip koji važi kad je u pitanju pomoć brzem razvoju nedovoljno razvijenih republika i Pokrajine Kosova i pri alimentiranju saveznog budžeta ne može se primeniti automatski i u ovom slučaju.

To bi, na primer, dovelo do toga da se kilogram pšenice u Sloveniji plaća mnogo više nego u Makedoniji, i to uz istu premiju proizvođaču. Proizvođač time ne bi dobio ništa, već bi se direktno kroz preliivanje tih sredstava subvencionisala potrošnja. To bi, naravno, dovelo i do teških posledica u odnosima između republika a, ponavljam, potkopavalo bi i sistem dohotka koji smo Ustavom i novim Zakonom o udruženom radu uspeli da institucionalizujemo. Nije jasno kako je

pored Ustava i Zakona o udruženom radu moguće donositi ovakve predloge. Doduše, Zakon o udruženom radu još nije usvojen, ali smo se svi u Jugoslaviji složili na načelima na kojima se on zasniva.

Kad je reč o odnosu prema seljacima, mi smo ranije zaključili da bi premije trebalo da idu u zadruge, a ne neposredno seljaku, a da seljak može u svoj dohodak dobiti i deo premije, ali samo kroz učešće u dohotku zadruge. Kad kažem »zadruga«, mislim i na osnovne organizacije za kooperaciju u okviru kombinata itd. Na taj način bi se omogućilo da zadruga dođu do većih sredstava, kojima bi podsticale udruživanje seljaka. Kreditiranje seljaka bi se svelo na najneophodniji minimum, a glavni oblik povezivanja seljaka i radnika u zadrugama i osnovnim organizacijama za kooperaciju bila bi zajednička ulaganja i zajedničko učešće u zajednički stvorenom dohotku srazmerno uloženom radu i sredstvima, odnosno kao i u udruženom radu uopšte.

Isto tako mislim da je tzv. sistem selektivnog kreditiranja u Nacrtu nametnut kao čisto bankarska operacija, koja je potpuno podređena individualnom interesu seljaka. Gotovo da se i ne pominju zadruge, ni osnovne organizacije za kooperaciju, ne pravi se razlika između individualnog seljaka i seljaka koji je udružen itd. Mada postoje neke ograde, ipak će ispasti tako da ćemo i dalje kreditirati seljake po sadašnjim uslovima, tj. bogatiji seljaci će dobiti kredite, razvijati se itd., a oni siromašniji će opet ostati izvan toga. Jer, i sada kombinati i zadruge radije kreditiraju imućnije seljake i društvena sredstva se na taj način reprodukuju kao privatna sredstva seljaka, a sam seljak je sve manje zainteresovan za udruživanje, jer uz pomoć kredita može i sam da opstane. Po mome mišljenju, kreditiranje seljaka bi trebalo svesti na minimum, a više ići na sistem zajedničkih ulaganja. Premije bi u taj sistem trebalo da ulaze kao društvena sredstva, a zadruga se može dati i pravo da jedan deo premije, radi stimulacije, direktno unose u dohodak seljaka, ali bi trebalo videti pod kojim uslovima. A, s druge strane seljak treba da ima veća prava prema dohotku zadruga nego što je to sada slučaj. Sada zadruga ima svoj dohodak, a seljak svoj, a upravo treba ići za tim da seljaci u zadruzi zajedno sa radnicima zadruga ostvaruju zajednički dohodak. Samoupravnim sporazumom radnika zadruga i seljaka utvrđivalo bi se kako se dohodak zadruga deli, u zavisnosti od uspeha, na seljake i zaposlene

u zadruzi. Mislím da tu ne treba da se plašimo da će seljak dobiti od zadruge suviše veliki dohodak. Naprotiv, što je veći deo dohotka koji seljak dobija iz ukupnog dohotka zadruge, utoliko će on više biti zainteresovan za udruživanje i za rad zadruge.

Na kraju bih hteo da kažem da ovu moju kritiku zaštitne cene ne treba shvatiti kao da sam protiv zaštitne cene. Naprotiv, ja sam za zaštitnu cenu, samo drukčije formiranu. Ne treba shvatiti ni da sam protiv premija. Ja sam za premije, ali kao deo zaštitnih cena i kao obavezu koju treba da plaća onaj ko troši poljoprivredne proizvode. Znači, svako ko kupuje te proizvode treba da plaća premiju, s tim da ta premija treba da ide ne na račun kupca, nego da iza nje stoji društvo, a kupac da dobije regres od društva. Svako ko plaća takvu premiju mora u svojoj republici dobiti regres za premiju.

I na kraju, zaštitna cena treba dogovorom da se utvrđuje, a kad društvo bilo zbog zaštite životnog standarda bilo zbog stabilnosti tržišta itd. drži cene poljoprivrednih proizvoda depresirane, onda razliku između tih depresiranih cena i zaštitnih treba da plaća, odnosno da kompenzira u obliku premije. A ta premija odnosno ta razlika treba da ide u dohodak zadruge, jer je to deo dohotka u društvenoj svojini. Preko podele dohotka zadruge premija se na neki način može prelivati i u dohodak seljaka, ali ne direktno nego putem učešća u zajedničkom dohotku.

Možda je ova moja kritika malo gruba, možda u nekim stvarima nije sasvim opravdana, ali moram da kažem da mi se čini da se do ovog materijala nije došlo dogovorenim postupkom. Dve godine se radilo na ovome, a uveren sam da smo mogli to brže uraditi, a materijal bi bio bolji da je postupak bio drukčiji. To se radilo u stručnim komisijama, bez učešća političkih faktora iz federacije i republika, odnosno autonomnih pokrajina. Ja sam prošle godine na Brionima dao slične primedbe na materijal koji je tada rađen i mislio sam da će se nešto promeniti, ali ne samo što se nije ništa promenilo, nego mi se čini da se otišlo još dalje u istom konceptu.

Predložio bih da Savet formira jednu užu komisiju, ali iz nekog šireg sastava, tako da i najodgovorniji politički faktori mogu da učestvuju u radu, da bi se došlo do novog, prihvatljivog koncepta, koji bi posle stručne grupe dalje razrađivale.

NAPOMENE

[1] Na ovoj sednici Saveznog saveta za privredni razvoj i ekonomsku politiku raspravljalo se o Nacrtu dogovora Radne grupe za Nacrt dogovora od 6. marta 1976. godine. (Videti dokumentaciju Jugoslovenskog centra za teoriju i praksu samoupravljanja »Edvard Kardelj«, br. 1976/II-4/1.)

[2] »Zaštitna cena poljoprivrednih proizvoda može se – prema prvoj verziji člana 24. Nacrta dogovora – utvrditi: a) na nivou prosečnih troškova proizvodnje; b) na nivou prosečnih troškova proizvodnje uvećane za prosečnu stopu akumulacije privrede iz prethodne godine na bazi završnih računa, i c) na nivou prosečnih troškova proizvodnje uvećanih za prosečnu akumulaciju i usvojenu premiju«.

O PROBLEMIMA RAZVOJA POLJOPRIVREDE U SLOVENIJI

Izlaganje na sastanku u Centralnom komitetu Saveza komunista Slovenije, 26. marta 1976. godine, u Ljubljani.

Ovde se prvi put objavljuje neautorizovan stenogram izlaganja koji je preveden i redigovan u Kabinetu E. Kardelja, novembra 1976. godine. Naslov je dala redakcija.

Pre svega, izneo bih nekoliko kritičkih primedbi u vezi s nekim problemima u poljoprivredi, ne zbog toga što mislim da je naša politika formulisana na sednici Centralnog komiteta pre šest godina bila pogrešna, ili što nije dala rezultate. Naprotiv, mislim da je ta politika u celini potvrđena i da ni danas ne možemo planirati neku drugu politiku u poljoprivredi. Međutim, na osnovu iskustava koja imamo, postavlja se pitanje da li i danas, u ovom trenutku, možemo stavljati akcente na isti način kao i pre šest godina, da li dinamiku razvoja poljoprivrede možemo posmatrati na isti način i da li nosioce toga razvoja, odnosno ulogu i značaj nosilaca razvoja možemo ocenjivati na isti način. Uzmimo, na primer, problem usmerenih gazdinstava koja se u celoj Jugoslaviji pojavljuju, s jedne strane, rekao bih, kao relativni uspeh u razvoju poljoprivredne proizvodnje, a, s druge, kao problem i izvor niza novih teškoća u razvoju poljoprivrede. Mislim da smo bili u pravu kada smo se opredelili za put takozvanih usmerenih gazdinstava i da se sada ne treba vraćati nazad i likvidirati ta dobra, ili se odricati takve orijentacije. Ali ipak ne smemo stvarati ni iluzije da su ta dobra dugoročna perspektiva borbe za višu produktivnost rada u poljoprivredi. O tome smo govorili i kad smo formulisali tu politiku razvoja poljoprivrede i čini mi se da je danas još važnije da toga budemo svesni i da to i objašnjavamo ljudima, posebno stručnim službama od kojih mnogo zavisi orijentacija same prakse.

U stvari, to su bili kratkoročni ciljevi, da se u postojećoj poljoprivrednoj proizvodnji dođe do maksimalne racionalizacije rada seljaka i na taj način iskoriste sopstvene unutrašnje rezerve na seljačkom posedu uz određenu podršku društva. Bilo bi pogrešno ako bismo od usmerenih gazdinstava očekivali nešto više. Plašim se da je danas, bar kod određenog kruga ljudi, prihvaćeno shvatanje, odnosno da su prvi postignuti uspjesi stvorili neku osnovu da se uvreži iluzija o tome kako su usmerena gazdinstva dugoročna orijentacija i put porasta produktivnosti rada u poljoprivredi. Mislim da takva orijentacija može dovesti do toga da se naše socijalističko društvo i psihološki demobilše u orijentaciji na ključne dugoročne pravce razvoja poljoprivrede putem koncentracije društvenih sredstava za proizvodnju u poljoprivredi i društvenih napora da se poljoprivredno zemljište organizuje tako da koncentracija društvenih sredstava može dati željene rezultate.

Sada bi trebalo razmišljati o tome koji su uslovi, odnosno koji su nosioci takve koncentracije društvenih sredstava u poljoprivredi. Jedan od njih su nesumnjivo društvena poljoprivredna dobra, koja – ponavljam ono što sam uvek govorio – moraju biti pokretačka snaga razvoja poljoprivrede. Imam utisak da je briga društva o razvoju ovih dobara pomalo došla u drugi plan zbog orijentacije na usmerena gazdinstva itd., ali verovatno i ne samo zbog toga. Jer takav odnos prema društvenim poljoprivrednim dobrima postojao je i pre orijentacije na usmerena gazdinstva. Čini mi se da je u Sloveniji vrlo snažno, gotovo neprijateljsko shvatanje – ne samo kod jednog dela naših kadrova nego i kod običnih ljudi, i ne samo kod seljaka nego i kod radnika, a da i ne govorim o intelektualcima – u odnosu prema razvoju društvenih poljoprivrednih dobara. Ponekad se u štampi više govori o gubicima tih dobara nego o ulozu koju su ona odigrala u razvoju naše poljoprivrede, u ostvarivanju tržišnih viškova i sl. Takvim pristupom stvara se shvatanje da je put razvoja usmerenih gazdinstava značajniji za poljoprivredu od procesa koncentracije društvenih sredstava za proizvodnju, koji stvarno vodi ka većoj produktivnosti rada u poljoprivredi. Sa tim shvatanjima bi se trebalo u većoj meri sukobiti, ne toliko polemikama u štampi itd. nego izmenom same prakse putem svakodnevnog propagande, odnosno objašnjavanja. Mislim da bi trebalo mnogo više govoriti o tome tako da bi naši ljudi

i svi koji čitaju našu štampu (a ona o tome veoma malo piše, a ako piše onda je to bez potrebnih akcenata) znali više o tome, na primer sa podacima o dohotku koji se stvara u raznim oblicima poljoprivredne proizvodnje itd., i da bi imali realnu sliku o tome šta je moguće postići u razvoju poljoprivrede i u kojem pravcu treba dalje ići. Jer, ako su usmerena gazdinstva ulaganjem društvenih sredstava u planinskim predelima dostigla 60% dohotka poljoprivrede iz ravninarskih krajeva, onda je više ili manje očigledno da je to gotovo maksimum i da će biti teško pod sadašnjim uslovima na tim usmerenim gazdinstvima postići nešto više. Ne tvrdim da to nije moguće ali, razume se, potrebne su mnogo veće investicije. A čim se postavlja pitanje većih investicija, onda treba i oceniti da li se više isplati ulagati u ta usmerena gazdinstva ili u društveni sektor poljoprivrede.

Drugi nosilac koncentracije sredstava i razvoja poljoprivrede su zadruga i tzv. OOUR za kooperaciju u sastavu poljoprivrednih kombinata. Mislim da smo u tom pogledu mnogo izgubili na vremenu zbog kolebanja u vezi sa zadrugama i udruživanjem seljaka i da je sada teško brzo nadoknaditi to što je izgubljeno. No možda to samo po sebi nije ni toliko bitno; čini mi se da je važnije da se sada pravilno orijentiramo u oblasti udruživanja seljaka. Pravom orijentacijom u pogledu udruživanja seljaka u zadrugama i odgovarajućim organizacijama mogli bismo zaista ubrzati porast produktivnosti rada u poljoprivredi. Ali, po mome mišljenju, to umnogome zavisi od sredstava koje društvo bude ulagalo u te organizacije.

Ima mišljenja da postoji nekakav strah od odredbe o udruživanju zemljišta u Zakonu o udruženom radu. Međutim, po mome mišljenju, osnova borbe za veću produktivnost rada na seljačkom gazdinstvu u stvari je udruživanje rada seljaka međusobno i udruživanje ovako udruženih seljaka sa socijalističkom poljoprivredom i privredom uopšte. To je uneto i u Zakon o udruženom radu. Razume se, rad u poljoprivredi se ne može udruživati bez udruživanja sredstava i bez udruživanja zemljišta. Problem je upravo u tome kako udruživati zemljište. U Zakonu o udruženom radu predviđeno je, kao jedna od, rekao bih, izuzetnih mogućnosti, ustanovljavanje radnih zadruga klasičnog kolhoznog tipa, a otvoreno je i više mogućnosti da se seljaci udružuju u neke vrste zajednice, ne samo poljoprivrednim mašinama i alatom nego i zem-

ljištem. Ne mora se zadruga vezati samo za udruživanje zemljišta, odnosno ne mora udruživanje zemljišta biti uslov za članstvo u zadrugi; zadruga treba da deluje u pravcu udruživanja rada, da ubrzava stvaranje takvih odnosa da seljaci imaju interesa da, kada udružuju svoj rad, udružuju i svoja i društvena sredstva i da na odgovarajući način organizuju svoje zemljište za takvu zajedničku proizvodnju.

To više dolazi u obzir u ravničarskim predelima i u onim planinskim područjima gde se na takav način poljoprivreda može organizovati. Međutim, očigledno je da se u većem delu planinskih područja ovo ili nešto slično ne može primeniti, ili pak vrlo teško, bar pri sadašnjem stanju razvijenosti tehnike i tehnologije u poljoprivredi. Takve praktične primere imamo već u Sloveniji, mada nisam sa tim dovoljno upoznat. Ali bio sam, na primer, u nekim zadrugama u Srbiji u kojima su stvorene takve zajednice seljaka za ratarstvo, za poljoprivredne mašine, stočarstvo itd. Te zadruge se nalaze u ravničarskom delu Srbije, a karakteristično je da je jedna od njih veoma jaka, odnosno da je preko devedeset posto seljaka sa okolnog područja udruženo u nju. Unutar te zadruge se pre dve godine počelo sa formiranjem grupa od po desetak seljaka koji, u stvari, udružuju i zemljište a da se pri tome ne odriču prava svojine na zemljištu, niti se to zemljište otkupljuje. Zadruga je priznala seljaku zemljišnu rentu bez ograničavanja. Visinom zemljišne rente je, u stvari, stimulisala seljaka da udružuje u takvu zajednicu i zemljište, jer na taj način dobija od zemljišta više nego ako ga obrađuje sam, pri niskoj produktivnosti svoga rada. Jasno je da zadruga može plaćati seljaku takvu rentu samo ako ostvari natprosečni dohodak. Prema tome, nije reč o tome da li se zemljište udružuje ili ne, nego treba objasniti seljaku da to nije fizičko udruživanje, niti ukidanje privatne svojine na zemlju, već udruživanje rada. A kada se udružuje rad i sredstva, onda mora i zemlja na odgovarajući način da se organizuje.

Ovo govorim i zbog toga što mislim da strah od udruživanja zemlje, o kojem je bilo reči, nije samo rezultat nerazumevanja nego i jedne psihoze posebno karakteristične za Sloveniju. Naime, u Sloveniji već ima relativno malo seljaka, pa je i društvo pomalo romantičarski raspoloženo prema seljačkom gazdinstvu i nastaje automatski otpor prema novim oblicima udruživanja seljaka. I to nije toliko otpor samih seljaka, koji su u Sloveniji čak i stihijski išli na udruživanje u

razne oblike zajednica. To znači da oni imaju razumevanja za udruživanje. A ako imaju razumevanja, na primer, za zajednice poljoprivrednih mašina, onda nema razloga da – ako praksa pokaže da se time može postići veća produktivnost rada i veći dohodak – ne idu i na takve zajednice koje su, ponavljam, oblik udruživanja rada na zemljištu koje je organizovano na odgovarajući način.

Seljaci u ovim zadrugama u Srbiji su mi rekli da ima raznih kritičara koji im govore da, eto, zemlju nisu sasvim dali zadrugi i da se sutra mogu predomisliti i povući je iz zajednice. Međutim, seljaci kažu da dobro znaju da li im udruživanje donosi koristi ili štete. Ako bi im donosilo štetu, sigurno bi napustili ove zajednice. Međutim, oni su danas podigli produktivnost svoga rada, imaju veći dohodak i viši životni standard, a ako bi istupili iz ovih zajednica, ne bi više to imali. Zbog toga ne mogu istupiti iz ovih zajednica čak i ako bi hteli, jer žele da zadrže postignuti nivo životnog standarda, koji pre udruživanja nisu imali. Neće više da rade noću i danju, nego žele da imaju i slobodno vreme i da organizuju svoj rad tako da ne moraju stalno da budu vezani za štalu, zemlju itd.

Čini mi se da ovakvu orijentaciju nije teže, odnosno da je čak lakše ostvariti nego ustanoviti zajedničke stočarske farme. Mislim da bismo do tih tzv. zajedničkih staja lakše došli ako bismo njihovom organizovanju pristupili sa stanovišta udruživanja rada i sredstava seljaka i društva i odgovarajućeg organizovanja zemljišta, a ne samo udruživanja zemljišta kao takvog. Pri tome organizovanje zemljišta može da bude i takvo da se upotrebi tehnika za svakog seljaka posebno, mada će i sam seljak postepeno doći do saznanja da se to ne isplati. Takvo udruživanje treba da se objašnjava, da se kaže da se time seljaku otvara perspektiva, ali da je on potpuno slobodan da izabere šta će prihvatiti, odnosno kako će se udružiti. Niko seljaka ne može prinuditi na udruživanje, ali njemu mora biti jasno da će materijalne posledice svoje odluke snositi sam. To znači da treba jasno reći da društvo svoja sredstva neće ulagati u onaj rad u poljoprivredi koji nema nikakve perspektive i koji ne znači bar minimalan korak dalje u porastu produktivnosti rada.

U vezi s tim imam i određene rezerve prema nekim formulacijama u materijalu u kojima se mnogo govori o tržišnoj orijentaciji poljoprivrede, više ili manje samoj za sebe. Ja je-

sam za takvu orijentaciju, ali ako ona ne znači samo osposobljavanje seljaka za sopstvenu tržišnu aktivnost, već za njegovo uključivanje u određen sistem u kojem se seljakovi individualni interesi povezuju s društvenim interesima i kao takvi dolaze do izražaja u zajedničkom istupanju na tržištu.

Drugim rečima, treba se orijentisati na to da zadruge postanu nosilac prodaje seljakovih proizvoda, prerađenih ili neprerađenih, kao i snabdevanje seljaka sredstvima za proizvodnju, pa i za život, ukoliko je to potrebno. Zbog toga i nisam mnogo kritičan prema činjenici da mnoge zadruge više ili manje svode svoje poslovanje na trgovinu, na komercijalna odeljenja itd. Sumnjam da bi zadruga samo na osnovu sopstvenih sredstava seljaka i mogla da bude nešto drugo. Zadruge mogu da počnu kvalitativno da se menjaju, po mome mišljenju, samo ako se u njih prelivaju i društvena sredstva pomoću kojih će se seljakova produktivnost rada podići na viši stepen. A taj se proces, po mome mišljenju, ne može odvijati frontalno. Još dugo će biti i loših zadruga i zbog toga se ne treba mnogo uzrujavati. Čini mi se da je sada osnovno pitanje ubrzanje toga procesa udruživanja u onim zadrugama u kojima se u današnjim uslovima i sa sredstvima kojima danas raspolazemo može najbrže doći do nekih rezultata u porastu produktivnosti rada.

Ponovio bih u vezi s tim našu staru tezu iz pedesetih godina kada smo se zalagali za kompleksne projekte. Čini mi se da nemamo razloga da mislimo da su problemi razvoja u poljoprivredi drukčiji, odnosno da su teži ili lakši nego u industriji. Ako hoćemo da imamo moderno poljoprivredno dobro, nije dovoljno reći – evo vam zemlje i direktora. Isto kao i u fabrici, tako i na poljoprivrednom dobru treba izgraditi sve ono što je potrebno da se postigne maksimalni efekt i sa zemljišta od rada ljudi. Pravilno bi, po mome mišljenju, bilo u najvećoj mogućoj meri ići na to da se poljoprivredni objekti grade na izvestan način kao i fabrike. Namerno malo preterujem u ovome, iako sam svestan da to nije moguće na isti način i da je potrebno veliki deo sredstava ekstenzivno ulagati u podršku postojećim proizvodnim kapacitetima, da bi se iskoristile sve rezerve koje se mogu iskoristiti. Ali osnovna orijentacija morala bi da bude, po mome mišljenju, na kompleksnu izgradnju poljoprivrednih objekata. Kada govorim o kompleksnoj izgradnji, ne mislim samo na društvena dobra, nego imam u vidu i zadruge. Ako je zadruga sposobna za ra-

cionalno ulaganje većih društvenih sredstava, da putem tih ulaganja kompletira mehanizaciju, da se na odgovarajući način seljakov rad veže za tu mehanizaciju i organizuje njegovo zemljište, onda nema razloga da takve zadruge budu manje rentabilne od društvenih dobara u istim uslovima rada. Čak obrnuto, mislim da će dobar deo teškoća seljak preuzeti na sebe, dok na društvenim dobrima taj teret preuzima društveni dohodak. Mislim da bi pozitivni primeri izgradnje takvih organizacija istovremeno ubrzali i druge procese u oblasti poljoprivrede i uticali na izmenu shvatanja ljudi. Treba napraviti računicu kao kod izgradnje ili ulaganja u svaki drugi objekt. Pre svega, bitna su dva pitanja: zemljišna renta za udruženu zemlju i plaćanje seljakovog rada u takvim odnosima. Ako i jedno i drugo bude za seljaka pogodnije od sadašnjih uslova, on će ići na udruživanje. A pogodnije će mu biti samo ako u takvim organizacijama budu u znatnoj meri prisutna i društvena sredstva, jer je samo najmodernijom i kompletnom mehanizacijom moguće postići dobre rezultate. U protivnom, troškovi proizvodnje biće veći nego na individualnom usmerenom dobru i onda je uzalud govoriti o prednostima udruživanja u takve organizacije.

U vezi s tim postavljaju se dva pitanja: prvo je organizacija zadruge, a drugo, pitanje dohodovnih odnosa u zadrugi. Od ova dva pitanja, po mome mišljenju, zavisi razvoj našeg zadrugarstva, pre svega onih vrhunskih organizacija koje bi bile nosioci progressa u poljoprivredi, o kojima sam govorio. Ovo nikako ne treba potcenjivati. Ako bismo u Sloveniji, pored nekoliko društvenih dobara, imali i nekoliko dobrih zadruga, to bi već bila snažna lokomotiva koja bi vukla slovenačku poljoprivredu napred.

Koncept udruživanja rada u poljoprivredi koji je u Zakonu o udruženom radu dograđen posle dosta dugih diskusija nije zapravo ništa novo. Time smo na izvestan način dopunili našu stalnu orijentaciju na tom području, oslobodili je raznih kolebanja i prilagodili novim oblicima udruživanja rada. Prema Zakonu o udruženom radu – govorim unekoliko shematski i o tipu već izgrađene zadruge, a ne zadruge koja tek treba da se razvije – zadruga je radna organizacija, odnosno organizacija radnika koji rade u njoj. Direkcija ove zadruge ili stručna služba – ukoliko nije organizovana kao posebna osnovna organizacija udruženog rada, što će kod zadruga verovatno bar u početku biti ređi slučaj ako uopšte bude – jeste

zajednička služba, a ne osnovna organizacija udruženog rada za kooperaciju. Ovo drugo je sada manje ili više pravilo i u Sloveniji, a i u Jugoslaviji u celini, a još više je to slučaj tamo gde ne postoje zadruga, već samo osnovne organizacije udruženog rada za kooperaciju u okviru poljoprivrednih dobara ili kombinata. Ove osnovne organizacije udruženog rada u okviru kombinata su u stvari direkcije sa nekoliko stručnjaka koji sklapaju individualne ugovore sa seljacima. Jasno je da to nisu nikakve osnovne organizacije udruženog rada, tu se za osnovne organizacije udruženog rada proglašavaju oni koji bi, u stvari, morali biti u službi osnovnih organizacija udruženog rada.

Zadruga može u svom sastavu imati osnovne organizacije udruženog rada i, po mome mišljenju, radne jedinice. Ako ne želimo previše da usitnjavamo zadruga, trebalo bi da one kao radne organizacije budu nešto veće, odnosno takve kao što su danas. Neke će se možda i povećati, a mislim da je bolje da bude više osnovnih organizacija udruženog rada u jednoj zadrugi nego da se ide na male zadruga. Bilo bi dobro da se OOUR u zadrugi organizuju po tri a negde i više linija.

Prvo, u zadrugama u kojima ima stalno zaposlenih radnika koji rade društvenim sredstvima normalno je da postoji njihova OOUR, koja sklapa samoupravni sporazum o udruživanju sa seljacima. Međutim, seljaci u zadrugi ne bi trebalo da se organizuju u posebnu OOUR, jer bi to bila više politička nego proizvodna organizacija. Sami seljaci imaju malo interesa za neku takvu »svoju« OOUR.

Drugo, OOUR u zadrugi se mogu organizovati po selima, ili za grupe sela. U tim OOUR bi se organizovali seljaci i one bi bile sposobnije za određene njihove zajedničke akcije. Međutim, radnici kojih obično u takvim OOUR nema mnogo, bili bi sastavni deo takve organizacije i morali bi imati ista prava u odlučivanju, posebno u pogledu dohotka, na bazi udruživanja svoga rada sa radom seljaka. To bi bila neka vrsta osnovnih organizacija udruženog rada seljaka po teritorijalnom principu.

I treća vrsta osnovnih organizacija udruženog rada bi bile čisto seljačke ili mešovite OOUR po granama – stočarska, hmeljarska itd. Sve te OOUR zajedno čine radnu organizaciju – zadrugu, zajednički udružuju rad i sredstva u toj zadrugi i zajednički dele ostvareni dohodak. Time bi međusobni odnosi u zadrugi bili isti kao i odnosi u radnoj organizaciji u industriji, na primer. U stvari, nije toliko važno da odnosi budu baš isti, nego da u takvim odnosima i seljak dođe do pu-

nog izražaja, da ne bude nekakav privesak osnovne organizacije za kooperaciju, već da zajedno sa radnicima upravlja ukupnim sredstvima zadruga, a to znači i svojim i društvenim sredstvima. Unutrašnja raspodela dohotka u zadrugi treba da bude na odgovarajući način regulisana tako da seljak bude stvarno zainteresovan da saraduje ne samo u proizvodnji nego i u prodaji, u ostvarivanju ukupnog dohotka. Zato mi se čini »zelenoškom« ova tendencija malih, odnosno ekonomski slabih zadruga, da od seljaka jeftino kupuju njegove proizvode a skupo ih prodaju da bi time što više zaradile. To je najgora politika koju je moguće voditi u odnosu prema seljaku.

Čini mi se da bi trebalo da počemo od toga da zajednički ostvaren dohodak u zadrugi u celini pripada svima srazmerno njihovom doprinosu ostvarivanju tog dohotka. Taj doprinos trebalo bi odrediti veoma jasnim kriterijima. Prvo, prema radu, u čemu treba i seljak i radnik da budu u ravnopravnom položaju – bar orijentacija bi trebalo da bude takva – pogotovo ako postepeno budemo stvarali uslove za potpuno socijalno i penzijsko osiguranje zemljoradnika. A to će biti moguće ako se zadruga bude osposobila da kao i svaka osnovna organizacija udruženog rada plaća iz svog dohotka doprinos za penzijsko osiguranje. U tom smislu bi trebalo regulisati i radne odnose.

Drugi deo dohotka zadruga se raspodeljuje u vidu rente. Od rente za zemljište zadruga ne može da zarađuje. Ona može, a i mora da zarađuje iz viška rada seljaka, odnosno deo tog viška rada seljaka treba da se pretvara u društvena sredstva. Međutim, po mome mišljenju, renta treba da pripada seljaku i ne treba bežati od toga da ona bude maksimalno u zavisnosti od dostignutog stepena produktivnosti rada u poljoprivredi. Ako bi veličina rente zavisila i od zajedničkih rezultata, od veličine zajedničkog dohotka zadruga, onda bi seljak bio još zainteresovaniji za udruživanje jer bi na taj način postigao veću produktivnost rada, veći dohodak, a time i veću rentu. U sadašnjoj početnoj fazi udruživanja seljaka je možda bolje ići na niži lični dohodak seljaka, da bi renta za zemljište mogla biti viša. I time bi se podsticalo udruživanje seljaka.

Prema Zakonu o udruženom radu, kada se od dohotka zadruga oduzmu troškovi i amortizacija i, za razliku od radnih organizacija, akontacija dohotka i rente za koje se zadruga unapred dogovori sa seljakom, dobija se ostatak dohotka koji pripada svima i koji se onda deli prema radu, zemljištu

i udruženim sredstvima. U početnoj fazi to znači da će akontacija dohotka verovatno biti utvrđena prema količini tržišnih viškova koje seljak daje zadrugi sa svog zemljišta. U razvijenijim uslovima, koje danas uglavnom još nemamo, ta akontacija može da bude i čisti novčani udio u realno ostvarenom zajedničkom dohotku vezano za ostvareni obim proizvodnje.

U nas još uvek postoji neki strah da će seljak u takvim odnosima »oduzeti«
društvu deo dohotka. Čini mi se da se tog straha moramo sasvim osloboditi. Seljak će u takvim odnosima zaista imati veći dohodak i više novca, ali će i neuporedivo više doprinositi društvu. Seljak će rešavati i svoje probleme, ali će se i vezati za društveni sektor i onda za njega neće biti druge perspektive osim da ide sve dalje u procesu udruživanja. Kada ovo kažem svestan sam da je to »pesma budućnosti«, ali čini mi se da je sada, kad smo već učinili prve korake i postigli prve uspehe u udruživanju seljaka, veoma važno da se ta orijentacija i perspektiva ne izgubi, da ne počnemo da, tako kažem, bacamo sredstva na neke druge pravce i ciljeve za koje je unapred jasno da imaju svoje granice u pogledu unapređenja poljoprivrede i porasta produktivnosti rada u poljoprivredi.

Sa tim je povezano i pitanje ulaganja društvenih sredstava u poljoprivredu, koja su ograničena. U materijalu [1] je rečeno da se za poslednjih pet godina poljoprivredna proizvodnja povećavala samo po stopi od 1% godišnje. To je relativno mali napredak. Istovremeno se govori o tome da su u tom periodu bile i dve slabe letine. Međutim, to nije samo posledica slabih letina. Jedno je slaba letina, a drugo su naponi koje možemo da uložimo da bismo prevazišli posledice tih slabih letina.

Ovo ne treba shvatiti kao kritiku, već samo kao konstataciju da i ovi procesi koji su pozitivni ipak ne mogu učiniti bitan zaokret u razvoju poljoprivrede, ako ostanemo samo na njima. U centar angažovanja celokupnog društva ipak moramo postaviti borbu za veću produktivnost rada u poljoprivredi uopšte. Sadašnje stanje u našoj poljoprivredi, kako je izneto u materijalu, posledica je sigurno i privredne krize u kojoj se svet nalazi i naših teškoća u vezi sa tom krizom, a posebno sa izvozom poljoprivrednih proizvoda. Ipak, orijentacija u praksi na smanjivanje proizvodnje verovatno je samo u ovom trenutku nužna. Međutim, s druge strane, čini mi se

da nema organizovane akcije i napora u pravcu suštinskih promena u poljoprivredi putem borbe za višu produktivnost rada. U toj borbi za razvoj poljoprivrede treba da postane dominantno shvatanje o neophodnosti povećanja produktivnosti rada, a ne da – to važi za celu Jugoslaviju, ne samo za Sloveniju – i dalje ograničavamo proizvodnju i čekamo bolja vremena, odnosno da se opet otvore tržišta za naše proizvode. Mislim da ovih boljih vremena neće ni biti, jer će Zapad iz ove krize izaći sa većom produktivnošću rada, jer drukčije i ne može izaći iz krize. Sve države na Zapadu ulažu ogromna sredstva u novu tehnologiju. I kada svet bude izašao iz sadašnje krize, mi ćemo – ako ne budemo išli uporedo s tim procesom – sa našom proizvodnjom i našom produktivnošću rada biti u još ozbiljnijem položaju u međunarodnoj ekonomskoj utakmici nego danas. Svestan sam da u tome nije moguće učiniti zaokret preko noći, ali ipak se ima utisak da se u našim radnim organizacijama, pre svega u poljoprivredi, a posebno kod seljaka, odnosno u zadrugama, o tome ne vodi dovoljno računa, nego se sve teškoće pravdaju privrednom krizom, koju neko drugi treba da otkloni.

U vezi s tim rekao bih još nešto o društvenim sredstvima u poljoprivredi. Mislim da se investicije u poljoprivredu moraju povećati – to je neophodno u celoj Jugoslaviji, pa i u Sloveniji – i mora se povećati relativno učešće poljoprivrede u ukupnim investicijama. Iako se taj odnos u poslednje vreme poboljšao, čini mi se da je učešće poljoprivrede u ukupnim investicijama u privredi još uvek nedovoljno [2]. Iluzija je misliti da može doći do željenog zaokreta u razvoju poljoprivrede bez velikih društvenih investicija.

Pitanje je i na koji način ulagati društvena sredstva u seljačka gazdinstva – da li u vidu kredita ili u obliku zajedničkih ulaganja. Mislim da i kreditiranje ne treba sasvim isključiti, ali bi ga ipak trebalo ograničiti samo na slučajeve kada ni jedan drugi oblik ulaganja društvenih sredstava ne može dati bolje rezultate. Pri tom mislim posebno na usmerena dobra u planinskim predelima koja se ne mogu organizovati u čvršće povezane celine – iako je verovatno i to najčešće moguće. U drugim slučajevima društvo treba da usmeri svoja sredstva pre svega u zadruge na osnovu razrađenih projekata i zaključenih samoupravnih sporazuma o tim projektima koje bi potpisali i seljaci. Time bi i oni organizovali proizvodnju u skladu sa projektima, a uložena sredstva bi doprinela

većoj produktivnosti njihovog rada. Znači, time bi se i seljaci obavezali da će na odgovarajući način raditi i udruživati svoj rad, a u zajednički ostvarenom dohotku svako bi učestvovao srazmerno ulozenim sredstvima i ulozenom radu. Drugim rečima, društvena sredstva ulaze u zadruga i društvo zajednički snosi rizik sa seljakom i zadrugom – zajedno ulažu i učestvuju u zajednički ostvarenom dohotku.

Za seljaka bi takav sistem ulaganja verovatno bio na neki način prihvatljiviji, jer bi video da nije prepušten sam sebi, odnosno sopstvenoj materijalnoj odgovornosti. Razume se, seljak će prihvatiti takva ulaganja pod uslovom da ne stekne utisak da društvo postaje gazda na njegovom imanju. Zbog toga treba da budemo oprezni da se seljak ne uplaši za svoju zemlju i sl. Tu je, kao što sam rekao, veoma značajno pitanje zemljišne rente. Seljaku treba dati mogućnost da učestvuje u zajedničkom dohotku i kao radnik, tj. ne samo preko rente nego i u zavisnosti od rezultata svoga rada. To znači da bi seljak na neki način uživao i plodove ulaganja društvenih sredstava na svom imanju. Sam model tih odnosa bi trebalo izgraditi na osnovu Zakona o udruženom radu. Tu se mogu stvarati slični odnosi kao, na primer, u ugovornim organizacijama udruženog rada, imajući u vidu da pri tom nije reč o privatnom zanatliji koji zapošljava tuđu radnu snagu, već o ravnopravnom udruživanju rada radnika i seljaka, uključujući i sredstva za proizvodnju i zemljište, koji međusobne odnose uređuju na bazi amortizacije ulozenog kapitala itd.

Uveren sam, a i pomenuti primeri zadruga u Srbiji to potvrđuju, da se seljaci pri odlučivanju za udruživanje ponašaju veoma racionalno. Oni se teško odlučuju, ali kada uvide ekonomske rezultate i prednosti udruživanja, onda će želeti da postignu te rezultate. Zbog toga udruživanje rada i dohotka u poljoprivredi ne zavisi samo od odluka seljaka nego i od stava i akcija društva. Jer mi još uvek o seljaku sudimo prema nekim starim predstavama koje o njemu imamo. Međutim, seljak danas nije više ono što je nekada bio, on je možda svesniji svoje perspektive u ovom društvu nego veliki deo intelektualaca, pa i komunisti.

Rekao bih i nešto o nekim drugim pitanjima razvoja poljoprivrede. U vezi sa integracijom u poljoprivredi mislim da je od bitnog značaja da se integrišu kompleksne poljoprivredne organizacije. OOUR i radne organizacije, odnosno OOUR u sastavu kombinata, ali koje su organizovane po is-

tom principu kao zadruga, što znači da su u njima udruženi seljaci i radnici koji zajedno upravljaju i raspolazu zajedničkim dohotkom. Zadruga dalje treba da se uključuju u razne kombinata, u šire poslovne zajednice, u zavisnosti od njihovih potreba i potreba društva.

Tu se postavlja i pitanje da li ići na osnivanje poslovnih saveza, odnosno poslovnih zajednica zadruga. Možda je to pitanje značajnije za Sloveniju nego, na primer, za Vojvodinu, gde je veliki procenat zemljišta u društvenom sektoru i praktično je cela Vojvodina obuhvaćena mrežom kombinata sa kojima zadruga saraduju. Doduše, te zadruga ni u Vojvodini nisu organizovane kako bi trebalo i sada se to podvrgava kritici, menja i sl. U Sloveniji se, na primer – imajući u vidu da društvena dobra nisu toliko jaka, malobrojna su, nedovoljno opremljena itd. – postavlja pitanje osnivanja poslovnih saveza, odnosno poslovnih zajednica zadruga. Mislim da sadašnji zadrugni savezi deluju više kao političke organizacije, osim ako se republički zadrugni savez bude razvijao i kao neko poslovno udruživanje zadruga. A kad govorim o poslovnim zajednicama zadruga mislim na potrebu specijalizacije u privatnoj i zadrugnoj poljoprivredi i sl., ali koja neće ponovo dovesti do otuđivanja dohotka od zadruga i seljaka u posredničkim sferama, a pogotovu ne u trgovini. Do sada je bila takva situacija da je veliki deo dohotka preko cena uzimala trgovina.

Novim Ustavom i Zakonom o udruženom radu stvari se u principu teorijski i pravno menjaju. To znači da i trgovina mora ići na udruživanje sa zadrugama i da u tom odnosu moraju nastati određeni institucionalizovani oblici zajedničkog ostvarivanja i raspodele dohotka. Međutim, u trgovini ove se promene odvijaju veoma sporo, a pogotovo se sporo razvijaju novi odnosi između trgovine i poljoprivrede. Zato postavljam više kao pitanje da li bi bilo dobro razmišljati i o tome da se razvijaju i šire zajednice zadruga koje bi bile spobne da razvijaju svoju trgovinu na veliko i da se na taj način u dohodak zadruga slije celokupan dohodak ostvaren proizvodnjom i prometom njihovih proizvoda. Ako ne idemo na to, onda bi trebalo videti kakave odnose uspostavljati u praksi između zadruga i trgovinskih organizacija koje otkupljuju i prodaju poljoprivredne proizvode. Mislim da i tu treba stvarati odnose trajne saradnje i međusobne odgovornosti u skladu sa Ustavom i novim Zakonom o udruženom radu. Ne znam da li je u Sloveniji već učinjeno nešto u pogledu orga-

nizovanja trgovine na novim osnovama, ali koliko mi je poznato, u Jugoslaviji se još ne vidi neki napredak na tom području, iako je već prošlo dosta od donošenja Ustava u kojem su ti odnosi jasno postavljeni. Ako se trgovina tome protivi, onda bi je trebalo prisiliti da prihvati takve odnose.

Mislim, dalje, da je problem i u tome što se pojam udruživanja uopšte, pa i u pogledu zemljišta, obično identifikuje sa fuzijom. Čak i ustavne odredbe o neophodnosti udruživanja neki tumače kao u fizičkom smislu zajedničko organizovanje tih organizacija udruženog rada. Razume se da se onda odmah javljaju i mišljenja kako je to praktično nemoguće i da, prema tome, otpada sve što u tome pogledu Ustav predviđa. A u Ustavu je jasno rečeno da nije reč o organizacionom udruživanju, pa čak za spoljnotrgovinske organizacije nije postavljen ni zahtev za organizacionim udruživanjem, već samo o obaveznom uspostavljanju trajnih oblika međusobne saradnje i odgovornosti na osnovu podele rada, što, u stvari, znači ravnopravne odnose proizvodnje i trgovine. Za unutrašnju trgovinu Ustav predviđa više varijanti udruživanja sve do neke vrste posrednog oblika udruživanja u smislu da odnosi koje trgovina ima sa jednim delom proizvodnje automatski važe i za druge proizvođače koji saraduju sa tom trgovinom, ako preuzmu na sebe isti rizik, iste obaveze i sl. Mislim da bi te odnose trebalo razraditi i postaviti trgovini konkretne predloge i zahteve.

Što se tiče odnosa poljoprivrede i prerađivačke industrije, mislim da je problem u osnovi isti kao u industriji uopšte. Jasno je da se ne možemo orijentisati samo na izvoz sirovina i dr. Dugoročna orijentacija mora biti što više na izvozu poljoprivrednih proizvoda više faze prerade. Zbog toga su odnosi poljoprivrede i prerađivačke industrije, po mom mišljenju, jedan od osnovnih problema razvoja poljoprivrede uopšte, borbe za veću produktivnost u poljoprivredi, pa i borbe za podruštljavanje poljoprivrede. Sigurno je da i u tom pogledu nije moguće preko noći postići krupne rezultate, ali ipak bi trebalo da imamo jasnu dugoročnu orijentaciju. Imam utisak, mada nisam dovoljno upoznat s tim, da je slovenačka prerađivačka industrija veoma konzervativna – da se »vrti u istom krugu«, da je veoma zavisna od inostranih licenci i da je danas manje sposobna da napravi korak dalje u podizanju produktivnosti rada nego što je bila krajem pe-

desetih, odnosno početkom šezdesetih godina, kada su postignuti prvi, pa možda i neki ključni rezultati.

Mislim da bi bilo dobro napraviti jedan celovit koncept razvoja prerađivačke industrije Slovenije, imajući u vidu i razvoj poljoprivrede i izvoz, a pre svega proizvodnju za ceo niz drugih delatnosti, pogotovo za društvenu ishranu, restorane itd. Tu se nije otišlo dalje od, rekao bih, malih konzervi za porodičnu upotrebu, dok je društvena ishrana još uvek nerazvijena. Kuhinje su možda modernizovane, ali su ostale male pa su i tako modernizovane više puta skuplje nego stare kuhinje. Tako onda i u ugostiteljstvu sporo raste produktivnost rada, hrana je skupa i pod sadašnjim uslovima će biti sve skuplja, pa će i naše ugostiteljstvo sve teže moći da izdrži konkurenciju ugostiteljstva drugih zemalja.

S druge strane, za razvijenu prerađivačku industriju slovenačka poljoprivredna proizvodnja je mala. Međutim, sa određenom specijalizacijom – imajući u vidu da je Slovenija pretežno stočarska republika koja se može orijentisati na preradu mesa uključujući i nove oblike prerade – verovatno bi proizvodnja stočarstva u Sloveniji mogla udovoljiti potrebama prerađivačke industrije, razume se pod uslovima da bude u stanju da snabdeva i ugostiteljstvo. Sigurno bi to imalo i obrnuti povratni uticaj na specijalizaciju same poljoprivredne proizvodnje. Imam utisak da će slovenačka prehrambena industrija za nekoliko godina naići na nepremostive teškoće ako se nešto ne izmeni u njenoj proizvodnoj orijentaciji i produktivnosti rada.

Kada je reč o planinskim dobrima i uopšte o poljoprivredi planinskih rejona – i pored toga što nisam romantični obožavalac planinskih pašnjaka i što mi je jasno da se u takvom stočarstvu ne može postići visoka produktivnost rada – ipak mislim da to planinsko stočarstvo ne propada samo iz objektivnih razloga. To je i pitanje odnosa društva prema tom obliku stočarstva. Pri tome mislim na sela oko Bohinja koja su imala razvijeno stočarstvo, ali im se više ne isplati da se time bave. Društvenih sredstava nema, zadruga je orijentisana na druge poslove i zato je sve moralo da propadne. Znači, nije problem samo u objektivnim uslovima nego nešto nije u redu u toj zadruzi, ali ne samo u shvatanjima ljudi koji rade u zadruzi nego i u našem konceptu razvoja poljoprivrede na tim područjima. Dobro bi bilo da se taj problem malo više prouči.

Na primer, pre nekoliko godina sam, prilikom boravka na Velom Polju u Sloveniji i na Sar-planini na Kosovu, video da pastir na Sar-planini ima dva puta veći lični dohodak po grlu stoke koju čuva nego pastir u Sloveniji, a bilo bi možda normalnije da je obrnuto. Međutim, i po tome se vidi da razvoj planinskog stočarstva zavisi umnogome od politike društva, a ne samo od objektivnih uslova.

Postavlja se i pitanje melioracija. Mislim da u tome moramo biti veoma odlučni i nepopustljivi prema seljaku. Ne isplati se ulagati u melioracije ni jedan dinar ako se ne organizuje akcija za melioraciju celog područja i ako se to ne radi kompleksno. Ili, pak, treba dati seljaku mogućnost da ostvaruje toliki dohodak da može sam da ulaže u melioracije. Taj sistem imaju neke evropske države, na primer Austrija, Švajcarska itd.

Po mom mišljenju, u nas to ne dolazi u obzir, osim izuzetno. Mi treba da se orijentišemo, pre svega, na to da se na osnovu samoupravnih sporazuma između seljaka i društva a unutar zadruga napravi kompletan projekat takvih melioracija i da se zajednički snose troškovi i ulaganja, kao i da se dohodak međusobno deli. To važi i za melioracije planinskih pašnjaka, kao i za melioracije u ravničarskim predelima. Čini mi se da bi putem melioracije mogli da se formiraju veći zajedničko-društveni kompleksi poljoprivrednog zemljišta, bez otkupljivanja zemljišta od seljaka. Ako se zemljište može na takav način organizovati, onda je bolje otkupljivati ga na osnovu zemljišne rente nego jednostavno cenu za otkupljeno zemljište prebaciti na potrošnju, što se danas obično događa pri otkupu zemljišta. Ovo nikako ne treba shvatiti kao da sam protiv otkupljivanja zemljišta – zalažem se upravo za otkupljivanje u što većoj mogućoj meri, ali mislim da su i melioracije put koji bi nas doveo do nekih rezultata u tom pogledu.

U vezi sa problemom finansiranja razvoja poljoprivrede obično se kaže da su sredstva mala i istovremeno veoma usitnjena. Potrebno je sada, da tako kažem, na celom frontu razvoja poljoprivrede ići sa dodatnim sredstvima, da se postignu bar minimalni rezultati. Međutim, investicije u poljoprivredu će se verovatno morati i relativno povećavati i čini mi se da bi ta dopunska sredstva trebalo ulagati u ključne objekte u poljoprivredi, društvene i zadružne, odnosno tamo gde je zaista moguće postići maksimalne efekte i otvoriti per-

spektivu za dalji razvoj. Tu bi i »zeleni plan«, odnosno društveni dogovor o razvoju poljoprivrede mogao biti od velikog značaja.

Premije koje se daju poljoprivredi trebalo bi da idu u dohodak zadruga, kao društvena sredstva. Premija je onda, u stvari, društveno ulaganje u zadružnu proizvodnju, a dohodak koji se ostvari tim ulaganjem treba da se deli između zadruga i seljaka. To je put da i seljak dođe do jednog dela dohotka preko ulaganja premija. Znači, seljak učestvuje u zajednički ostvarenom dohotku, a ne da mu se direktno plaća premija prema količini ostvarene proizvodnje, kao što se plaća društvenim gazdinstvima. Praktično, princip je isti: na društvenim gazdinstvima premija ide u dohodak radne organizacije, a u zadrugi – u dohodak zadruga. To su društvene investicije koje se kroz povećanje dohotka zadruga delimično prelivaju i u dohodak seljaka. Na taj način će i seljak biti zainteresovaniji za te odnose. Čini mi se da je veoma važno šta će se na kraju zaključiti u vezi sa takozvanim »zelenim planom«. Po mome mišljenju, moraćemo te odnose do kraja raščistiti, jer ako bismo prihvatili sistem premija i davanja poljoprivredi koji neki predlažu, time bismo postavili poljoprivredu u, da tako kažem, socijalnu poziciju, da joj neko drugi daje sredstva koja bi sama morala da ostvaruje povećavanjem produktivnosti rada. Bitno je da se postigne dogovor o stopi investicija koja je potrebna u poljoprivredi i da se u skladu s tim usmeri celokupna politika u poljoprivredi, a ne samo politika cena. Ne treba, čini mi se, ići na to da investicije u poljoprivredu budu samo iz sopstvenog dohotka poljoprivrede. Društvu se više isplati da ulaže u poljoprivredu i iz dohotka drugih delatnosti i da na taj način budu niže cene poljoprivrednih proizvoda, naravno, ukoliko želimo da imamo niže cene tih proizvoda. Cene poljoprivrednih proizvoda, zajedno sa premijom, treba da budu takve da nagrađuju i stimulišu veću produktivnost rada u poljoprivredi. I sam način davanja premija i raspolaganja premijama mora biti takav da premiju plaća onaj koji troši poljoprivredne proizvode, ali kolektivno, kao republika, na primer, onome ko je te proizvode proizveo, to jest zadrugi itd. Ali, kao što sam već rekao, premije ne bi trebalo dati seljaku direktno, već zadrugi, odnosno organizaciji udruženog rada. A odgovarajućim uređivanjem dohodovnih odnosa u zadrugi u onom smislu o kojem sam govorio treba da se stimuliše seljak, odnosno treba i seljak da

ima koristi od rezultata ulaganja premije u zajedničke investicije. Imam utisak da bismo »zelenim planom«, ako bi se zasnivao na ovakvim odnosima, mogli napraviti zaista krupne korake ne samo na društvenim dobrima nego i u razvoju zadrugarstva.

Postavlja se i pitanje da li je u republici potrebna neka finansijska organizacija, neka udružena banka za poljoprivredu, ili možda samo odeljenje za poljoprivredu u nekoj banci. U novom bankarskom sistemu postojeće osnovne i udružene banke. Osnovne banke biće možda nešto manje od sadašnjih poslovnih banaka i udruživaće se u udružene banke. Čini mi se da bi bio potreban neki samostalni finansijski centar u republici koji bi imao pun uvid u celokupnu problematiku razvoja poljoprivrede. Nisam uveren da to mogu obavljati faktori, odnosno organi koji istovremeno nemaju i odgovornost da po odgovarajućim kanalima centralizuju i usmeravaju sredstva za finansiranje razvoja poljoprivrede.

Mislim da bi trebalo definitivno »preseći«, da tako kažem, raspravu o zemljišnom maksimumu. Na sednici Centralnog komiteta je to već rečeno, ali se ipak i dalje o tome diskutuje. To može samo da utiče da se konzervativna shvatanja i dalje zadržavaju, i to ne samo među seljacima nego i kod jednog dela intelektualaca, pa i kod jednog dela poljoprivrednih stručnjaka koji su još uvek vezani za staro. Ukratko, čini mi se da taj problem treba rešavati na isti način kao što se rešava problem zajednica za poljoprivredne mašine, zajedničkih štala itd. Treba organizovati one seljake koji prihvataju takve odnose i osloniti se na njih, pa će se ti odnosi onda postepeno razvijati.

Rekao bih i nešto o stručnim službama i takozvanoj stručnoj javnosti u oblasti poljoprivrede. Čitam *Kmečki glas* i reviju *Sodobno kmetijstvo*. Mada nisam redovni čitalac, imam utisak da neću preterati ako kažem da je kurs tih listova u suprotnosti sa našom orijentacijom u razvoju poljoprivrede, da je u svakom slučaju veoma pomešan sa svim mogućim kolebanjima u toj oblasti i da upravo zbog toga nije dovoljno uverljiv ni kada govori o produktivnosti rada u poljoprivredi, o prednostima organizovane proizvodnje itd. Verovatno bi trebalo nešto učiniti i u pogledu orijentacije naše stručne javnosti u poljoprivredi.

Sednicu Centralnog komiteta bi trebalo dobro pripremiti i ne svoditi je samo na ponavljanje onoga što je već re-

čeno. Isto tako, ne treba samo ocenjivati postignute rezultate, iako i to treba činiti i potvrditi kurs, a zatim reći u kojem pravcu treba dalje ići. Možda bi trebalo u posebnom referatu obraditi problem društvenih dobara u Sloveniji, pre svega da bi se time uticalo na shvatanje u našoj javnosti i objasnilo šta zapravo znače ta dobra u odnosu na seljačku proizvodnju, da bi se razbile potpuno pogrešne predstave o tome da je to mnogo zaostali deo poljoprivrede nego seljačka gazdinstva, da je seljak mnogo brižniji gazda itd. Trebalo bi takođe ukazati na potrebu većeg ulaganja društvenih sredstava u te organizacije, u razvijanje modernije tehnologije od ove koju imamo itd. I, na kraju, u vezi s tim treba videti i kako postići određenu specijalizaciju proizvodnje i kako tu specijalizovanu proizvodnju povezati sa odgovarajućom prerađivačkom industrijom.

Mislim da bi u tom sklopu bilo korisno – u vezi sa takvom orijentacijom u zadrugarstvu – ponovo pretresti i mogućnost obnavljanja voćarstva u Sloveniji. Ja, doduše, ne poznajem dovoljno te stvari, ali ipak mi se čini da ne bi bilo dobro prosto »dići ruke« od voćarstva, vinogradarstva, povrtarstva itd. Razume se, treba imati jasan koncept i reći koji nosioci mogu obezbediti takav razvoj. To su verovatno delimično i društvena dobra i dobro organizovane zadruge.

Zbog toga mislim da bi prvi deo toga referata (ako bude samo jedan referat) trebalo da dá pregled razvoja sa stanovišta efekta i utvrđene politike i sa stanovišta razvoja društveno-ekonomskih odnosa, a drugi njegov deo da se orijentise pre svega na konkretne probleme borbe za višu produktivnost rada, kojim sredstvima i kakvim pristupom se to može postići, sve do tehnologije koja odgovara slovenačkim uslovima i koja je potrebna da bi se ti rezultati postigli.

Svojevremeno smo, kao društvo, veoma mnogo raspravljali o pitanjima tehnologije, praktičnim pristupima u borbi za veću produktivnost rada itd. Istina, tada je bilo mnogo šta pomešano, ali ako zanemarimo krajnosti koje su se tada pojavile, entuzijazam društva za razvoj modernije tehnologije u poljoprivredi u onom razdoblju dao je određene rezultate. Ako sada pogledamo Jugoslaviju, a posebno njen najrazvijeniji poljoprivredni deo – Vojvodinu, mislim da je ceo niz godina vladala stagnacija u tom pogledu, pa i celokupna vojvodanska akcija oko »zelenog plana« polazi od prihvatanja postojećeg nivoa produktivnosti rada i od toga da se iz društ-

većog dohotka nadoknade investicije odnosno sredstva za razvoj poljoprivrede, koja će se pod tim uslovima »istopiti« zato što će se bez većih promena u produktivnosti rada ona prilično brzo pokazati kao nedovoljna i otići će u ličnu potrošnju, odnosno za druge potrebe na poljoprivrednim dobrima.

Zato mi se čini da to pitanje treba postaviti u centar, podržati ga, a istovremeno zaoštriti pitanje borbe za produktivnost rada, kao osnovno pitanje daljeg razvoja celokupnog društvenog sektora poljoprivrede i poljoprivrede u celini.

NAPOMENE

[1] Reč je o materijalu *Teze za ocenu izvajanja agrarne politike u obdobju 1971 – 1975*, Ljubljana 26. januara 1976, koji je pripremila radna grupa sastavljena od predstavnika Republičkog sekretarijata za poljoprivredu, šumarstvo i ishranu Izvršnog veća Skupštine SR Slovenije, Privredne komore, Zadružnog saveza, Republičke konferencije SSRN i Saveza sindikata Slovenije. (Videti dokumentaciju Jugoslovenskog centra za teoriju i praksu samoupravljanja »Edvard Kardelj«, br. 4/1976.)

[2] Ostvarene investicije u društvenom sektoru poljoprivrede i ribarstva učestvovala su 1970. sa 4,9%; 1971. sa 4,7%; 1972. sa 4,5%; 1973. sa 4,4%; 1974. sa 5,2% i 1975. sa 4,6% u ukupnim investicijama društvenog sektora. (Videti Statistički godišnjak SFRJ – 1977. str. 289.)

PROTIV SELJAČKOG MENTALITETA

Izlaganje na sednici aktiva Centralnog komiteta Saveza komunista Slovenije, 22. novembra 1976. godine u Ljubljani.

Ovde se prvi put objavljuje neautorizovan stenogram izlaganja koji je preveden i redigovan u Kabinetu E. Kardelja tokom 1976. godine. Naslov je dala redakcija.

Hteo bih samo da podstaknem na razmišljanje o našoj poljoprivrednoj praksi, više nego o našoj načelnoj orijentaciji, za koju mi se čini da postaje, i pored pravilnih opštih usmerenja, unekoliko jednostrana. Mislim da nam se društvena poljoprivredna proizvodnja praktično razvija veoma sporo. Slovenačko društvo čak neverovatno uporno stoji na stanovištu da napredak poljoprivrede u Sloveniji treba gledati gotovo isključivo kroz prizmu položaja poljoprivrednika kao i razvoja poljoprivrede na privatnim posedima i u njihovim zadružnim kooperacijama. Nemam nikakvih primedbi na politiku u odnosu na poljoprivrednike, koja je bila konkretizovana na drugoj sednici Konferencije SK Slovenije 1970. godine. Sa takvom politikom treba nastaviti, jer je ona stvarno dala pozitivne rezultate. Čini mi se da je ovaj aspekt poljoprivredne prakse u potpunosti potisnuo u pozadinu problem razvoja društvenog poljoprivrednog sektora. Iako trenutno ne raspolazem podacima, imam osećanje da nam društveni sektor poljoprivrede u Sloveniji stagnira i da su zbog toga takođe uspesi u povećanju produktivnosti rada relativno skromni. Čak mi se čini da slovenačka poljoprivreda bitno zaostaje za poljoprivredom većine drugih republika u Jugoslaviji, možda zbog nekog mentaliteta, neke ustrajnosti u našoj praksi koja je karakteristična po tome što potcenjuje društveni sektor i precenjuje mogućnosti razvoja poljoprivrede na privatnim posedima. Takođe je karakteristično da se čak naši agronomi sve više usmeravaju u neke službe za po-

spešivanje individualne poljoprivrede, a imamo veoma malo stručnih kadrova koji bi bili spremni da se prihvate »špice« razvoja poljoprivrede, što nije ništa drugo nego društveni sektor.

Postavlja se pitanje kako izmeniti ovu situaciju. Pre svega, treba se boriti protiv, rekao bih, seljačkog mentaliteta da će naše društvo poljoprivrednicima pomagati koliko najviše bude moglo da bi podigli produktivnost, jer budućnost slovenačke poljoprivrede ipak ne zavisi samo od toga nego mora razvijati najsavremenije poljoprivredne oblike.

Zatim, finansijska sredstva treba ulagati tamo gde se mogu postići uspesi, pre svega u razvoj najneposrednije društvene poljoprivrede; to znači u društvene posede i u one zadruge i one oblike kooperacije gde za relativno kratko vreme možemo postići kvalitativan preobražaj u smislu ubrzanja zajedničke proizvodnje, udruživanja zemlje i sredstava, ostvarivanja uslova za modernu društvenu proizvodnju, u koju bi potom bila racionalnije uložena veća društvena sredstva, koja bi se kasnije u kooperacijama reprodukovala kao društvena sredstva, a ne kao privatna sredstva pojedinih poljoprivrednika bez njihovog rada, odnosno bez veze sa njihovim radom.

Trebalo bi napraviti agrokartu Slovenije. Pri tome ne mislim na kategorizaciju zemljišta, na opšte uslove za poljoprivredu, nego na agrokartu koja bi nam prikazala nekakve prioritete i orijentacije za razvoj, jer je poznato da je situacija na različitim područjima različita; na Ptujском polju, na primer drukčija je nego u Bohinju, u škofovskim brdima itd. Tako bismo onda mogli reći da ćemo u škofovskim brdima razvijati takav i takav tip poljoprivrede, kooperacija i međusobnih odnosa, a u alpskom svetu – u Bohinju – drukčije tipove organizacije itd. Na Ljubljanskom, Ptujском, Mariborskom polju ići ćemo na velike moderne poljoprivredne organizacije i otkup zemlje, na različite dogovore sa poljoprivrednicima, u pogledu udruživanja te zemlje, na to da im priznamo rentu. Potrebno je sagledati i mogućnosti različitih oblika finansiranja penzija itd., ali sve to sa nekim planom, tako da bismo brže udružili zemlju i sredstva. Zatim, čini mi se da je potrebno posvećivati veću pažnju postojećim poljoprivrednim organizacijama. Integracija je dala neke dobre rezultate, ali i prilično mnogo negativnih. Na primer, ako uzmemo ljubljansku »Emonu«, čini mi se da je ona zapravo vrlo malo

pomogla razvoju Agrokombinata u okolini Ljubljane. Ta organizacija je inače dobro počela, a kako sam informisan, sada je u stagnaciji. »Emona« je, moglo bi se reći, najpre postala »privesak« trgovine, a sama trgovina sada zavisi najvećim delom od ulaganja u turizam, a to ulaganje će se isplatiti ko zna kada. Praktično, na tom području smo u stagnaciji. Istina je da inženjer iz nekog agrokombinata dobija u inostranstvu veoma visoke nagrade za projekte, koji predstavljaju evropska dostignuća a ne samo naša, a kod kuće nismo u stanju te projekte da realizujemo.

Mislim da mi komunisti moramo imati opštu idejnu i društveno-ekonomsku orijentaciju, i da nju ne možemo realizovati drukčije nego putem konkretnog razvitka, privrednog razvitka u poljoprivredi. Radi svega toga čini mi se da je potrebno intenzivnije se uključiti u praktična pitanja organizacija udruženog rada na području poljoprivrede da bi se rešila pojedina pitanja koja su u vezi sa većom produktivnošću rada i sa finansiranjem. Ne treba se mešati u svaku organizaciju, ali ipak društvena sredstva ne treba rasipati, treba ih koncentrisati na one objekte i sektore koji nam mogu dati pozitivne rezultate.

I na kraju još i ovo: nisam ubeđen da je neminovan proces napuštanja alpskog stočarstva; planine u Julijskim Alpima gotovo su prazne – zastali su procesi meliorizacije pašnjaka itd. Ubeđen sam da se na stari način te stvari ne mogu dalje rešavati. Po mom mišljenju, novi način mora nastati kao kombinacija klasičnog planinskog stočarstva i modernog stočarstva – društvenog stočarstva u dolinama. Bohinj – u to sam ubeđen – ako bi organizovao modernu stočarsku društvenu organizaciju, bio bi u stanju da kombinuje modernu zimsku sa letnjom planinskom ispašom, i tako bi postao veći izvor za mleko, meso i druge artikle. Ne znam kako to učiniti, ali sam uveren da bi sva sredstva koja bismo uložili u zadrugu, kakva je sada u Bohinju, bila uzaludno bacanje novca. Bohinj sam pomenuo zato što sam bio tamo i što ga poznajem, a uveren sam da se ovo odnosi i na druga mesta. Očigledno je potrebno napraviti novi koncept, koji još nemamo. Zbog toga bih predložio da se pripremi posebna sednica CK ili Predsedništva ili savetovanje, koje se ne bi bavilo celokupnom problematikom, nego samo jednim njenim delom, što je u osnovi zapostavljeno; znači, trebalo bi se pozabaviti društvenim sektorom poljoprivrede i onim oblicima uključivanja

poljoprivrednika u društveni sektor koji su najnapredniji, koji neposredno vode ka udruživanju rada, zemlje i sredstava sa proizvodnjom i zajedničkim dohotkom i svega onoga što predstavlja proces podružljavanja. Takvom savetovanju neće biti cilj da zastraši poljoprivrednika zalažući se za podružljavanje, nego bi bilo usmereno na potpuno praktična pitanja: na primer, kako ubrzati razvoj toga najnaprednijeg sektora poljoprivrede u organizacionim oblicima, u sistemu finansiranja; zatim, razraditi društveno-ekonomske odnose koji su direktno vezani za širenje obrađene površine pod organizovanom modernom proizvodnjom, podrazumevajući pri tome sve oblike zadružne saradnje. Mislim da ako hoćemo da imamo modernu poljoprivredu, moramo sagledati i modernu poljoprivrednu nadgradnju sa svim oblicima prerađivačke, prehrambene industrije i trgovine.

Problem poljoprivredne nadgradnje je u tome da društvo mora biti angažovano da otkupi viškove proizvodnje kao i da podnosi godišnje oscilacije u poljoprivrednoj proizvodnji. Ceo svet se bavi tim pitanjem i rešava ga. Imamo primer SAD, gde su postignuti dobri rezultati u pogledu korišćenja poljoprivrednih viškova. Mi koji imamo povoljne uslove za sprovođenje takve politike uporno prepuštamo poljoprivrednim organizacijama da se same snalaze u svojim odnosima sa trgovinom. Mislim da je za sprovođenje takve politike krajnje vreme da postavimo na dnevni red pitanje tržišnih centara u velikim gradovima – Ljubljani, Mariboru, Kopru, možda i u Celju, koji bi morali biti opremljeni potrebnom prerađivačkom industrijom u celini, a ne samo hladnjačama i magacinima, da bi mogli otkupiti viškove poljoprivrednih proizvoda. Čini mi se da bi bilo pravilno, taktički i praktički, dogovoriti se da se u Ljubljani osnuje jedan tržišni centar u koji treba da se uključe sve organizacije kao njegovi nosioci, ne samo iz Slovenije nego iz cele Jugoslavije, koje su zainteresovane za slovenačko tržište. Na toj osnovi bi se mogle otvoriti poslovne zajednice, koje bi bile sposobne sa stanovišta samih privrednih organizacija da finansiraju izgradnju takvog centra.

S druge strane, čini mi se, da je preko potrebno da republika razmisli o sistemu strateških rezervi, koje bi se delimično nalazile u tim tržišnim centrima. Takav sistem viškova ili rezervi bio bi jeftiniji i racionalniji nego cena godišnjih oscilacija, jer radi trenutnih problema plasmana zapostavlja-

mo razvoj u poljoprivredi za nekoliko godina. Osim toga se u zavisnosti od tih viškova može regulisati proizvodnja u trenutku kada je situacija takva da nema uslova za njeno povećanje.

Ne treba pogrešno shvatiti, ali bojim se da smo kao republika s najmanje poljoprivrednika najviše seljački orijentisani u celoj Jugoslaviji: uvek su nam pune oči suza za siromaha seljaka, kome, u stvari, ništa ne fali, a nemamo sluha za potrebe razvoja na najvažnijem sektoru razvika poljoprivrede.

Treba reći da se ni na koga ne vrši pritisak, da se ne vodi nikakva kampanja, nego se teži procesu ostvarivanja čistih ekonomskih i time društveno-ekonomskih odnosa sa svakim ko to hoće. Svima treba reći sledeće: mi ćemo ulagati društveni novac za to i za to, a ne za ono drugo, mi nećemo podržavati seljačku tendenciju da poljoprivrednik ostane na svaki način na svojoj zemlji na račun društvenih sredstava i na nivou niskoproduktivnog rada. Mi moramo reći da ćemo finansirati onu poljoprivredu koja vodi većoj produktivnosti rada, i samo one oblike saradnje koji vode većoj produktivnosti rada; tako niko ne sme da se žali ako se ne uključi u takve odnose ili takve oblike saradnje.

Dalje, slažem se sa organizacijom zadruga u Sloveniji, ali me ujedno i zabrinjava da li je ta organizacija dovoljno fleksibilna, tako da bi mogla izraziti sve moguće oblike svog razvika. Poslužiću se primerom koji sam zapazio u nekim zadrugama u Srbiji: tamo sam zapazio pojavu koja je nastala stihijski: u okviru široke zadruge nastaje neka organizacija udruživanja zemlje i sredstava na dobrovoljnoj bazi. To jezgro se izgrađuje i iz godine u godinu raste. Povećava se broj seljaka, na primer, od 60 na preko 200 za godinu dana. To je osnovna organizacija udruženog rada u zadrugi, koja nije orijentisana na bazi specijalnosti grane, nego je građena na bazi drukčijih odnosa. Ona je organizovano društveno preduzeće u kojem su seljaci radnici za svoju zemlju i za sredstva rada, koji ulažu, a dobijaju rentu. Ekonomska računica je sasvim čista. Osim toga, u sve te organizacije dolazi društveni kapital, koji ne ide kao kredit poljoprivrednicima, nego kao društvena sredstva uložena u tu organizaciju, tako da društvo ostaje samo kao akcionar u takvoj organizaciji i na taj način utiče na njen razvoj, povećavajući dohodak i poboljšavajući položaj seljaka. Kad sam razgovarao sa seljacima i pitao

ih šta je to što ih tako čvrsto vezuje za tu organizaciju oni su mi odgovorili: stalno nam podmeću da na osnovu društvenih ulaganja dobijamo svoj deo dohotka i da ćemo, kad ga dobijemo, napustiti zadrugu; međutim, čak i kad bismo hteli da tako postupimo ne bismo mogli, jer nam je ta zajednica omogućila da danas imamo traktor, televizor, mašinu za pranje rublja – da imamo relativno visok standard, kao što ga ima kvalifikovani radnik. Ako odemo iz ove zajednice, sve to više nećemo imati.

Moramo se orijentisati na takvu ekonomsku logiku i čini mi se da ne treba ići sa sredstvima na široki front, nego samo tamo gde postoje uslovi. Po mome mišljenju, možemo i u Sloveniji bez ikakve kampanje stimulisati takav razvoj. Čuo sam za slučaj trojice seljaka-poljoprivrednika koji su imali 60 krava. Ako bi se sada pojavilo društvo u obliku kombinata, zadruge, banke ili trgovinske organizacije koja je zainteresovana za razvoj stočarstva i ponudila deo društvenog kapitala za proširenje proizvodnje, na primer na 100 krava, onda bi se društvo moglo pojaviti kao četvrti faktor u toj zajednici. Tako bi se ukupno ostvaren dohodak delio po otprilike istim principima koji su utemeljeni u Zakonu o ugovornim organizacijama udruženog rada, ili nešto slično. Time bismo bez ikakve propagande i bez ikakvog pričanja o podruštvljavanju mogli uvećati postojeće elemente zajedničke proizvodnje. U takve organizacije ulažemo društvena sredstva, tako da društvo nastupa kao saučesnik u dohotku, a ne da se krediti daju poljoprivrednicima, koji kredite onda otplaćuju. Time ne mislim samo na to da se poljoprivrednik na neki način bogati na račun društva. Neka se poljoprivrednici bogate ako istovremeno stvarno povećavaju svoju produktivnost, i sve dok je povećavaju; dotle je sve u redu. Ali važno je nešto drugo. Poljoprivrednik se plaši da uđe u kreditni odnos preko nekih granica. On nekako na svoj način izračuna u kolikom iznosu može ući u kreditni odnos, ali se nikad ne ohrabri da kaže: ne 60 nego 100 krava. Ako pak u takvu zajednicu uđe i društvo, tako da sa poljoprivrednicima deli rizik, ubeđen sam da bismo mogli postići veće rezultate nego što smo ih do sada postigli. Čini mi se da bi takav način razvoja i realizacije takvih jezgra u našem zadrugarstvu olakšao rešavanje problema o kojima smo govorili u vezi sa alpskim stočarstvom. Tamo bi sigurno kombinacija takve vrste mogla značiti da možemo prevazići sadašnje odnose i izići iz ćorsokaka.

Drugo pitanje o kojem sam hteo govoriti je sistem rezervi viškova, ali u okviru jedinstvenog sistema za celu Jugoslaviju, jer bi inače nastale takve ekonomske razlike i razlike na tržištima da bi republike obavezno došle u međusobne konflikte. Nastala bi situacija u kojoj bi bilo nemoguće da jedna republika iskorišćava drugu. Zato je potrebno zajedničko rešavanje, jer je očigledno da smo u tom pogledu u Jugoslaviji već vrlo blizu zajedničkom rešenju.

Čini mi se da bi kod nas bilo potrebno više društvene kritike stanja i prakse u organizacijama udruženog rada, i to ne samo u poljoprivredi nego i uopšte. U nas se faktički takvom kritikom bave samo novinari i to, po pravilu nekvalifikovano, i bez veće stručnosti. Morali bismo imati neka tela u kojima ili preko kojih bismo obezbedili kvalifikovanu kritiku. Na partijskim organizacijama po običaju usvajamo opšte rezolucije, ali nikad ne idemo u konkretnu kritiku zato što više raspravljamo o idejnim i opštim pitanjima.

Ali, ipak moramo zagarantovati neku konkretnu društvenu kritiku pod vođstvom Saveza komunista; ne smemo dozvoliti da se stvari razvijaju stihijski, jer bi mogle dobiti svoju političku boju. Imam osećanje da bi te stvari mogli – samo delimično – rešavati društveni saveti, o kojima sada govorimo i raspravljamo, i koji treba da se organizuju kod skupštine i kod sekretarijata Izvršnog veća. Mislim da bi se ta društvena kritika mogla bolje razvijati u okviru Socijalističkog saveza. Ali ako to želimo u okviru Socijalističkog saveza, moramo prevazići neke sadašnje oblike rada u njemu. U radu sekcija Socijalističkog saveza nismo uopšte napredovali. Mislim da je potrebno imati sekcije i one moraju biti glavni nosilac rada Socijalističkog saveza radnog naroda – ne konferencije, ne predsedništvo, nego sekcije; razume se, uz političku odgovornost predsedništva i konferencije. Te sekcije bi morale delovati na principu društvenih saveta, to znači sa delegatima organizacija. Stoga, problem, o kojem smo govorili, ne treba da ide na konferenciju, niti na predsedništvo SSRN, nego na sekciju za poljoprivredu. Tamo se treba pobrinuti da se to savetovanje ostvari, uz učešće ljudi koji se razumeju u poljoprivredu – iz svih područja, a i politički ljudi koji se bave poljoprivredom, a i ljudi iz prakse, iz poljoprivrednih organizacija i stručnih institucija. Mislim da bi takve sekcije mogle kvalifikovano i kvalitetno raspravljati o tim problemima.

Mislim da bi to bio i glavni pravac naše kadrovske politike. Ako bismo počeli u takvoj sekciji konkretno da raspravljamo na osnovi prethodnih analiza, bila bi sigurno osuđena praksa određenih pojedinaca (bez njihovog imenovanja i direktnog napadanja), što bi imalo za posledicu potrebu za unutrašnjim kadrovskim promenama u takvim organizacijama. Zbog toga je sada najvažnije organizovati, odnosno razviti rad tih sekcija. U praksi bi bilo najbolje ako bismo te sekcije organizovali resorski, kao što je organizovano republiko izvršno veće. Uz još veću diferencijaciju i specijalizaciju morale bi se organizovati sekcije SSRN. Sve što je na dnevnom redu Izvršnog veća, skupštine i samoupravnih organa, što se tiče zajedničkih problema, moralo bi biti razmatrano u sekcijama. O nekim problemima o kojima raspravljamo danās, mogli bismo lakše raspravljati u takvoj sekciji.

O SISTEMU KOMPENZACIJA U POLJOPRIVREDI

Izlaganje na Sedamnaestoj zajedničkoj sednici Saveznog saveta za pitanja društvenog uređenja i Saveznog saveta za privredni razvoj i ekonomsku politiku, 4. decembra 1976. godine u Beogradu.

Ovde se prvi put objavljuje neautorizovani tekst stenograma izlaganja koji je redigovan u Kabinetu E. Kardelja, decembra 1976. godine. Naslov je dala redakcija.

Imam utisak da je u nas pitanje kompenzacija na neki način dobilo preterano veliku ulogu u odnosu na onu koja je Ustavom predviđena. Po mom mišljenju, kad je reč o kompenzacijama moramo pre svega raščistiti sa kakvih pozicija prilazimo problemu ravnopravnosti. U materijalu koji je pripremljen za današnju sednicu [1] sadržan je termin »ekonomska ravnopravnost«. Međutim, u Ustavu se nigde ne pominje »ekonomska ravnopravnost« i to je dobro, jer su Marks i Lenjin svojevremeno pravili viceve na račun termina »ekonomska ravnopravnost«.

Jer pitanje je kako se može obezbediti ekonomska ravnopravnost osnovnih organizacija udruženog rada posmatrano kroz veličinu dohotka, odnosno ravnopravnost u formiranju dohotka osnovnih organizacija udruženog rada koje stiču dohodak na tržištu u uslovima socijalističke robne proizvodnje, kada je veličina dohotka uslovljena stepenom produktivnosti rada, ekonomičnosti ulaganja i celog niza drugih faktora koji objektivno tu visinu određuju. Zato mislim da se termin »ekonomska ravnopravnost« mora izbaciti iz upotrebe. Može se govoriti o ekonomskoj ravnopravnosti radnika izraženoj kroz njegov ekonomski i socijalni položaj ali ne i o ekonomskoj ravnopravnosti osnovnih organizacija udruženog rada. A to je drugo pitanje i to smo i nastojali da obez-

bedimo Zakonom o udruženom radu kroz sistem raspodele dohotka i posebno ličnih dohodaka prema radu. Ovde je, međutim, reč o rasporedu društvenog dohotka na osnovne organizacije udruženog rada na osnovu delovanja objektivnih ekonomskih zakonitosti. A ako, tako da kažem, silom pokušamo da utičemo na delovanje tih objektivnih ekonomskih zakonitosti, izazivaćemo nered u privrednom razvoju i u ekonomskim odnosima u našem društvu.

Prema tome, i pitanju ravnopravnosti u sticanju dohotka kao i pitanjima cena mora se pristupiti sa gledišta delovanja objektivnih ekonomskih zakonitosti. Međutim, umesto takvog pristupa pitanju kompenzacija, u nas su danas prisutne dve tendencije. Jedna polazi od moralističko-subjektivističke ocene pravde, koja se u stvari svodi na iluziju: »Da nisu donete određene mere ekonomske politike naša grana ili grupacija imala bi takav i takav položaj u raspodeli dohotka. A pošto su te mere donete, naš je položaj lošiji i zbog toga treba da dobijemo kompenzaciju za razliku između onog i ovog drugog položaja u raspodeli dohotka.« Ako bi se pošlo od takvog jednog moralističko-subjektivističkog shvatanja pravde, to bi u potpunosti negiralo značaj mera ekonomske politike. Jer, ako se za svaku meru ekonomske politike traže kompenzacije, onda se postavlja pitanje zašto uopšte da se te mere preduzimaju. A ako bi se odustalo od donošenja tih mera, to bi značilo da se naše društvo odriče svoje uloge da ekonomskom politikom usmerava materijalne tokove u društvu.

Doduše, u ovom materijalu se pošlo i od jedne pravilne postavke, to jest da mere ekonomske politike zajedno sa objektivnim ekonomskim zakonitostima čine jednu celinu i da se ne mogu odvajati. Objektivne zakonitosti tržišta i mera ekonomske politike predstavljaju ne samo celinu privrednog sistema nego, pored ostalog, to daje i socijalistički karakter našem društvu. Dohodak jeste društveno-svojinska kategorija i mere ekonomske politike društva su sastavni deo upravljanja celokupnim društvenim dohotkom.

Druga tendencija koja danas u nas postoji kad je reč o kompenzacijama, a koja je direktna posledica ovog subjektivističkog pristupa ovim pitanjima, je da se dohodak svake osnovne organizacije udruženog rada tretira kao neka grupno-svojinska kategorija na koju osnovna organizacija udruženog rada ima apsolutno pravo, i to u obimu koji ona teorijski

može da stekne na nekom apsolutno slobodnom tržištu. A ako se merama ekonomske politike taj obim dohotka na neki način ograničava, onda, prema tim shvatanjima, treba dati kompenzacije. Međutim, čak ni kapitalističko društvo ne ide toliko daleko da bi do te mere poštovalo profit kapitalističkog preduzeća. Ako bi naše društvo u rešavanju pitanja kompenzacija pošlo tim putem, dohodak osnovne organizacije udruženog rada bi poprimio grupno-svojinski karakter. Time bismo napustili osnovni princip koji čini suštinu našeg socijalističkog društva i koji smo zapisali u Ustavu i Zakonu o udruženom radu, a to je da je dohodak društveno-svojinska kategorija. A ako je dohodak društveno-svojinska kategorija, onda – je i dohodak svake pojedine osnovne organizacije udruženog rada u društvenoj svojini i ne može se smatrati nekakvim svojinskim pravom te organizacije. Jer to bi značilo da čim se jedan deo dohotka merama ekonomske politike, da tako kažem, oduzme osnovnoj organizaciji udruženog rada, onda se to automatski mora nadoknaditi putem kompenzacija. A suština ekonomske politike našeg socijalističkog društva je, između ostalog, i u tome da se upravo merama ekonomske politike svesno utiče na raspored društvenog dohotka, odnosno na njegovo prelivanje između grana i oblasti društvenog rada itd. Ako bismo se odrekli takvog pristupa dohotku i raspodeli dohotka na tržištu, onda bismo se, u stvari, odrekli i socijalizma.

Jasno je da radnik u osnovnoj organizaciji udruženog rada ima pravo da ravnopravno sa drugim radnicima raspolaže dohotkom. Ali on je ravnopravan ne samo u sticanju dohotka na tržištu nego i u tome što mora da poštuje mere ekonomske politike i onda kad one ograničavaju njegov dohodak, odnosno dohodak njegove osnovne organizacije udruženog rada, ako je to u skladu sa potrebama razvoja društva. Po mome mišljenju, ne postoji nekakav teorijski sistem slobodnog sticanja dohotka izvan onog okvira koji daju mere društveno-ekonomske politike.

Zbog toga mislim da bi se trebalo čvrsto držati osnovnih načela koja su u materijalu data u uvodnim napomenama. Međutim, ta načela se očigledno pod pritiskom zahteva koji imaju u vidu samo parcijalni interes, a ne sagledavaju dugoročne i celokupne interese društva, postepeno derogiraju i na kraju se čak potpuno gube.

Otvoreno da kažem, pitam se da li su neki drugovi napravili računicu o tome šta bi primena ovakvog koncepta kompenzacija koji oni predlažu značila za jugoslovensku privredu. Mislim da bi nas to odvelo u potpuni ekonomski haos, jer bi se uza svaku meru društveno-ekonomske politike pojavilo nekoliko privrednih grana sa svojim računicama koje bi tvrdile da su tom merom oštećene u pogledu dohotka i tražile da im se taj gubitak nadoknadi putem kompenzacija. To bi nas odvelo u beskrajne sporove, a postavljanje takvih jednostranih i nereálnih zahteva imalo bi i velike političke štete za naše društvo i praktično bi upropastilo našu privredu ako su zahtevi za kompenzacijom nereálni. Po pravilu, u velikoj većini slučajeva već pri samom donošenju mera ekonomske politike vodiće se računa da se obezbedi normalan tok društvene reprodukcije. Jer zašto bi društvo uopšte donosilo mere ekonomske politike, ako ne zbog toga da se poboljša privredna situacija i da se stvore uslovi za brži i kvalitetniji razvoj. Nijedno društvo, ni na kom nivou razvoja, nije i ne može biti zainteresovano da donosi mere ekonomske politike kojima bi upropastilo reprodukciju sposobnost nekih privrednih grana. To bi se moglo dogoditi samo u nekom zaista krajnje izuzetnom slučaju, na primer kada bi društvo odlučilo da neka privredna grana treba da izumre, zato što je nepotrebna, štetna i sl. Ali, ako bi zaista došlo do takvih slučajeva onda društvo ne bi davalo kompenzacije toj privrednoj grani, nego bi preduzimalo druge mere i preselilo radnike iz te grane u druge delove privrede, itd., a ta grana bi se postepeno »istiskivala«, odnosno ograničavala u skladu sa planom. Govoreći ovo mislim da je ovakva postavka jedna čisto teorijska mogućnost, koja je praktično verovatno gotovo isključena. Međutim, ovim sam želeo da kažem da je normalno da društvo svojom ekonomskom politikom i u okviru plana utiče na to da se jedna privredna grana razvija brže, a druga sporije. U tom cilju društvo može preduzimati određene mere ekonomske politike na području sticanja dohotka koje će uticati na to da se dohodak više stiče u onim privrednim granama čiji razvoj treba da se ubrza. Međutim, to ne znači da se onda automatski moraju priznati kompenzacije onim privrednim granama za koje je planom određen sporiji razvoj, jer onda ni te mere ekonomske politike ne bi imale nikakvog efekta.

Prema tome, mislim da kompenzacija dolazi u obzir samo u slučajevima kada bilo koja od mera ekonomske politike koje su nabrojane u ovom materijalu dovodi određenu privrednu granu - posebno naglašavam »privrednu granu« - u takav položaj da ne može da se održi određeni nivo životnog standarda radnika i obim investicija, odnosno razvojnih fondova koji su neophodni za reprodukciju te privredne grane predviđene planom one društveno-političke zajednice koja donosi određene mere ekonomske politike i odluku o kompenzacijama, a ne planovima organizacija udruženog rada u toj privrednoj grani. Ako bi te mere ekonomske politike onemogućile ovako utvrđen neophodni obim reprodukcije organizacija udruženog rada određene privredne grane, onda, po mome mišljenju, dolaze u obzir kompenzacije.

Zbog toga mislim da su vrlo važna sledeća dva momenta:

Prvo, a to su u diskusiji gotovo svi naglašavali, da se odluka o kompenzaciji može doneti samo istovremeno sa donošenjem akta o ekonomskoj politici, odnosno istovremeno sa donošenjem društvenog plana. Tako je i Ustavom predviđeno, i to ne slučajno, nego upravo zbog toga da bi kompenzacija bila, da tako kažem, normalna mera u sklopu svih mera ekonomske politike. Naime, kada se donosi određena mera ekonomske politike, onda treba razmišljati, raspravljati i dogovoriti se o posledicama koje će preduzimanjem te mere nastati za pojedine privredne grane. Ako se utvrdi da će ta mera u nekoj privrednoj grani ugroziti neophodnu minimalnu reprodukciju, onda se može pokrenuti i pitanje prava na kompenzaciju. Drugim rečima, cilj kompenzacije nije obeštećenje niti neko subjektivno deljenje pravde u pogledu sticanja dohotka, nego obezbeđenje normalne reprodukcije u svim privrednim granama, u skladu sa utvrđenom ekonomskom politikom, odnosno planom društveno-političke zajednice koja donosi mere ekonomske politike i odluku o kompenzacijama. Mislim da je potpuna iluzija da se kompenzacije daju na osnovu planova organizacija udruženog rada ili užih društveno-političkih zajednica. Drugim rečima, ne može jedna privredna grana na osnovu svoga plana tražiti od federacije kompenzaciju. Ili, ne može jedna republika sačiniti nerealan plan i na osnovu toga od federacije tražiti da taj nerealan plan pokrije putem kompenzacije. Najčešće će federacija

biti ta koja će morati da daje kompenzacije, a to znači i republike, jer one moraju federaciji dati sredstva za to. Mislim da treba odbaciti svaki zahtev koji ide za tim da kompenzacija treba da budu jedan od oblika sticanja dohotka. Kao što sam već rekao, kompenzacija dolazi u obzir samo u izuzetnim slučajevima kada zbog preduzetih mera ekonomske politike reproduktivna sposobnost jedne privredne grane opadne toliko da se ne može ostvariti ni onaj minimalno neophodan obim reprodukcija.

Drugo, ako pitanju kompenzacija tako pristupamo onda se u principu ne mogu dozvoliti nikakvi naknadni zahtevi za kompenzacijama van sklopa mera koje se donose u vezi sa utvrđivanjem ekonomske politike i društvenog plana. Jer, ako se omogućiti da se zahtevi za kompenzacijama postavljaju i naknadno onda bi svi oni koji sami nisu uložili dovoljno napora u borbi za veću produktivnost rada, veću proizvodnju, brži razvoj itd. na kraju podneli račun federaciji, republici, itd. i zahtevali da im se daju sredstva zato što nisu ostvarili dohodak koji su planirali.

Možda bi tu trebalo predvideti i izuzetak u smislu da se prilikom donošenja mera ili plana kaže da se pravo na kompenzaciju može utvrditi u zavisnosti od konačnog rezultata te mere ili plana. Međutim, čini mi se da bi to trebalo da bude veoma redak slučaj; štaviše, plašim se da bi to moglo da bude čak i vrlo opasno. Zbog toga, a u vezi sa predloženim tekstom u ovom materijalu, imam opštu primedbu na to da se bilo kome da mogućnost da naknadno i van procedure predviđene za donošenje mera ekonomske politike i plana pokrene pitanje prava na kompenzaciju. Ako neko zaista smatra da ima pravo na kompenzaciju, neka traži reviziju plana, ili reviziju ekonomske politike, a ne da se diskusija vodi oko uvođenja novih kompenzacija.

Da bi se sve ovo obezbedilo, neophodno je da se na neki način bliže odrede kriterijumi o tome kada se može ostvariti pravo na kompenzaciju. Ja nemam sada neki konkretan predlog, ali mislim da bi trebalo dati takvu formulaciju koja bi značila obezbeđenje minimalnog obima proširene reprodukcije pojedine privredne grane, ali ne i onog obima koji je sama ta privredna grana ili neka društveno politička zajednica, na primer, republika, svojim planom predvidela, nego onog obima minimalne proširene reprodukcije koji se utvrdi prilikom donošenja mera ekonomske politike ili plana. U

tom trenutku se onda može reći da je, na primer, poljoprivreda ili metalurgija u određenom ekonomskom položaju i da će u slučaju da se cene kreću na predloženom nivou biti nesposobna da se reprodukuje, pa se zbog toga moraju utvrditi i premije, razne olakšice itd. Tom prilikom će se takođe utvrdivati i koliko stopu rasta treba predvideti za tu granu. Umesto prosečne stope za privredu u celini, to može da bude i nekoliko procenata niža stopa. Drugim rečima, tom prilikom će se oceniti i društvena racionalnost i celishodnost tempa privrednog razvoja te grane.

Ukazao bih i na neke konkretne formulacije sadržane u materijalu o kojem danas diskutujemo.

U vezi sa nazivom zakona (Zakon o osnovama sistema kompenzacija) mislim da tu nije reč o osnovama sistema kompenzacija, nego da se ovim zakonom reguliše celokupan sistem kompenzacija, i to uglavnom na nivou federacije, mada mislim da bi u ovom zakonu trebalo nešto više reći i o nadležnosti republika i autonomnih pokrajina u pogledu kompenzacija. Zato mislim, mada ne insistiram na tome, da bi bilo bolje da se ovaj zakon zove Zakon o sistemu kompenzacija, ili slično.

Dalje, treba definitivno raščistiti s tim kome priznati pravo na kompenzacije. Naime, iz ovog materijala, a naročito iz pitanja koja su data na kraju svake tačke proizlazi tendencija da se kompenzacija može priznavati pojedinim organizacijama udruženog rada, privrednim granama, a zatim i republikama i autonomnim pokrajinama.

Mislim da priznavanje kompenzacija pojedinim organizacijama udruženog rada nikako ne može doći u obzir, jer je potpuno nerealno priznati svakoj organizaciji udruženog rada pravo da može da se pojavi sa računicom o tome koliko je pogođena određenim merama ekonomske politike. Mislim da kompenzacije treba priznati samo privrednoj grani, a eventualno i privrednoj grupaciji ili grani proizvodnje. Naravno, izuzetak od ovog principa bi bio slučaj ako postoji samo jedna organizacija udruženog rada u određenoj vrsti proizvodnje. A kao što sam rekao, u principu pravo na kompenzaciju treba da ima samo privredna grana ili vrsta proizvodnje, pri čemu će onaj ko donosi mere ekonomske politike ili plan voditi računa o prosečnom dohotku i na bazi prosečnog dohotka oceniti da li je reproduktivna sposobnost određene privredne grane ili vrste proizvodnje dovoljna ili nije.

Na osnovu toga onda treba donositi odluku o kompenzaciji. Naravno, u takvim uslovima nisko produktivne organizacije udruženog rada mogu biti veoma oštro pogođene merama ekonomske politike, ali kompenzacija se ne može određivati prema pojedinačnom položaju i stanju svake organizacije udruženog rada. Ako bismo pošli tim putem, odrekli bismo se ekonomske logike, odnosno organizacije udruženog rada ne bi bile stimulisane za porast produktivnosti rada, bolje i ekonomičnije poslovanje itd.

A kad je reč o tome da se republikama i autonomnim pokrajinama prizna pravo na kompenzacije, ponovio bih neke svoje stavove još iz 1963. godine. Naime, još u vreme donošenja Ustava iz 1963. godine i mera privredne reforme iz 1965. godine, ja sam bio protiv toga da se u vezi sa kompenzacijama uopšte pominju republike i autonomne pokrajine. Jer, po mome mišljenju, to je suprotno samoj prirodi našeg samoupravnog sistema udruženog rada i odnosa republika i autonomnih pokrajina prema udruženom radu. Naime, republike i autonomne pokrajine ne mogu ni na koji drugi način doći u neravnopravan položaj izuzev preko svojih privreda, to jest samo ako su neke privredne grane u njima u neravnopravnom položaju. Prema tome, nikad i ne može biti reči samo o jednoj republici ili autonomnoj pokrajini, nego će sve, ili bar većina njih, preko privrednih grana biti više ili manje pogođene ili privilegovane. No u to vreme je postojao veliki pritisak, naročito od strane privredno nedovoljno razvijenih republika i autonomnih pokrajina da se pravo na kompenzacije prizna i republikama i autonomnim pokrajinama. Smatralo se, naime, da će kompenzacije biti jedan od izvora za brži privredni razvoj ovih područja. Zbog takvog pritiska tada je učinjen kompromis, pa su takve odredbe unete u Ustav iz 1963. godine, a kasnije su automatski, bez diskusije, prenete i u novi Ustav iz 1974. godine.

Republike i autonomne pokrajine mogu doći u neravnopravan položaj samo u vezi sa razlikama u nivou privredne razvijenosti između republika i autonomnih pokrajina i mislim da tu zaista postoji ozbiljan izvor neravnopravnosti. Međutim, ta pitanja se moraju rešavati u sklopu odnosa između privredno razvijenijih i privredno nedovoljno razvijenih republika i autonomnih pokrajina, to jest preko Fonda federacije za kreditiranje bržeg razvoja privredno nedovoljno razvijenih republika i SAP Kosovo, kroz budžetski sistem

itd. Mi ćemo i inače morati ponovo razmotriti ceo taj sistem pomoći bržem privrednom razvoju nedovoljno razvijenih republika i SAP Kosova i dopuniti ga i uskladiti sa svim promenama koje nastaju na osnovu novog Ustava i Zakona o udruženom radu, i dostignutim nivoom razvijenosti proizvodnih snaga u nas. Tada ćemo videti koje elemente treba ugraditi u taj sistem, ali mislim da ne treba tražiti da se problemi bržeg razvoja nedovoljno razvijenih republika i SAP Kosova rešavaju sistemom kompenzacija. No pošto u Ustavu postoje odredbe o kompenzacijama republikama i autonomnim pokrajinama, onda takve odredbe moraju postojati i u ovom zakonu, ali bismo morali reći da se te kompenzacije daju udruženom radu u republici ili pokrajini, a ne budžetu republike ili pokrajine. I današnja diskusija je pokazala da nismo u stanju da pored kompenzacija privredi bliže formulišemo oblike kompenzacija republici ili autonomnoj pokrajini.

Postavljeno je pitanje: »Da li različit ekonomski položaj organizacija udruženog rada, odnosno republika ili pokrajina, prouzrokovan delovanjem tržišta i njegovih objektivnih zakonitosti, pri valorizovanju rezultata njihovog rada može biti osnov za sticanje prava na kompenzaciju?« Mislim da je to nemoguće, jer bi priznavanje tog principa značilo nepriznavanje delovanja objektivnih ekonomskih zakonitosti. Na kraju, u interesu je našeg društva da se dohodak formira u skladu sa produktivnošću društvenog rada kada se raspoređuje logikom porasta produktivnosti rada, a ne na osnovu nekih subjektivnih kriterijuma.

Isto tako, ne može se prihvatiti ni pitanje u vezi sa tačkom 5 ovog materijala [2], jer ako bismo to prihvatili, onda bi se automatski poništilo dejstvo preduzetih mera. Povoljni uslovi se daju upravo zato da bi se podstakao razvoj pojedinih privrednih grana u opštem društvenom interesu, a usporio razvoj onih grana koje su već dostigle nivo razvijenosti koji izaziva disproporcije i sl.

U vezi sa tačkom 6 postavljeno je pitanje »Da li različiti uticaji saveznih propisa mogu biti osnov za kompenzaciju (carinska tarifa, stope poreza na promet i dr.)?« Ovde nije sasvim jasno šta znači to »različiti uticaji«, jer će, na primer, ista carinska stopa više pogoditi privredu one republike ili autonomne pokrajine koja najviše uvozi određenu robu.

Ako je smisao pitanja u vezi sa tačkom 7 [3], da li u tim slučajevima dolazi u obzir kompenzacija, onda mislim da tu

kompenzacija ne dolazi u obzir. Pitanje je kako utvrditi da li postoji neravnopravnost organizacija udruženog rada. Tu treba naći formulaciju u smislu da kada grana, i pored svojih maksimalnih napora, ne može da se reprodukuje odnosno kada ne može da obezbedi lični dohodak radnika, zajedničku potrošnju i minimalnu proširenu reprodukciju utvrđenu planom društveno-političke zajednice koja donosi mere, onda dolaze u obzir kompenzacije. To bi onda bila osnova za diskusije prilikom donošenja društvenih planova i mera ekonomske politike i na osnovu toga bi se utvrdilo da li je zaista reč o neravnopravnom položaju i da li ima razloga da se ide na kompenzaciju. Jer ovim zakonom se ne može sasvim određeno reći u kojim će se sve slučajevima priznavati pravo na kompenzaciju.

Kad je reč o osnovama za nastajanje prava na kompenzaciju, kaže se: »U tom pogledu mogao bi se zauzeti stav da se prilikom donošenja zajedničke ekonomske politike... istovremeno utvrdi da li predložena zajednička ekonomska politika dovodi određene organizacije udruženog rada, odnosno republike ili pokrajine u nervnopravne uslove sticanja i raspodele dohotka«, a u drugom stavu se kaže: »Ukoliko se utvrdi da će ta zajednička ekonomska politika dovesti neke delove udruženog rada ili društveno-političke zajednice u neravnopravne uslove privređivanja... utvrđivalo bi se pravo na kompenzaciju i način obezbeđenja sredstava za njenu isplatu«. Međutim, time se samo ponavljaju ista pitanja o kojima sam već govorio, a sve zbog toga što nije jasno šta zapravo znači to »neravnopravnost«. Ova dva stava ne znače ništa. Umesto toga, neophodno je dati jedan orijentacioni kriterijum u smislu planom ili ekonomskom politikom utvrđenog obima reprodukcije u grani, s tim da kao merilo uvek treba da služi obim reprodukcije utvrđen planom one društveno-političke zajednice koja donosi mere.

Kada je reč o oblicima u kojima se može ostvarivati pravo na kompenzaciju, mislim da ipak treba taksativno nabrojati sve oblike za kompenzacije – premije, regrese, razne vrste olakšica od opštih obaveza, zatim uspostavljanje povoljnijih uslova privređivanja za pojedine strane putem izuzetnih mera itd. Sve ovo sam naveo samo kao ilustraciju i mislim da se ne treba odreći nijednog od tih oblika. Jer, na kraju, ne mora se naknada za kompenzaciju uvek davati u novčanom vidu.

Dalje, u ovom materijalu se predviđa da kompenzacije mogu davati i samoupravne organizacije. Nije jasno šta to znači i plašim se da bismo time mogli uneti nekakvu pometnju u te odnose. Naravno, ako nije reč o tome da se osnovne organizacije unutar radne ili složene organizacije udruženog rada dogovore oko toga da će na određene cene dodavati interne premije. To je i inače njihovo pravo i mislim da to ovim zakonom ne treba regulisati, jer je ta mogućnost, čini mi se, već data Zakonom o udruženom radu. A ako je ipak neophodno da se i to reguliše u ovom zakonu, onda treba dati poseban član o tome, ali više kao podsticaj, a ne kao nekakvo pravo, na primer, radničkih saveta radnih organizacija da jedan takav sistem nametnu. U stvari, to bi kao pravo trebalo da bude predviđeno u samoupravnom sporazumu o udruživanju rada i sredstava u radnu, odnosno složenu organizaciju udruženog rada.

Što se tiče dela ovog materijala u kojem se govori o pravu na kompenzaciju za neostvoreni dohodak zbog mera ekonomske politike u oblasti izvoza roba i usluga, mislim da i tu mogućnost ne treba sasvim izbaciti, ali bi i to trebalo vezati isključivo za minimalni obim reprodukcije pojedine privredne grane predviđen planom društveno-političke zajednice koja te mere donosi. Ako se, na primer, oceni da je zbog zabrane izvoza i nivoa cena na domaćem tržištu jedna privredna grana došla u položaj da ne može da se reprodukuje u skladu sa planom i ekonomskom politikom, onda treba da se donese i odluka o kompenzaciji toj privrednoj grani. Međutim, prvo se mora utvrditi stvarna reprodukciona sposobnost te privredne grane, a ne da se automatski pođe od toga da bi ona ostvarila veći dohodak ako bi izvozila, a pošto je izvoz zabranjen, onda zahteva da joj se taj neostvoreni dohodak nadoknadi.

U delu materijala »Kompenzacija za umanjeni dohodak republika i pokrajina« kaže se: »Različita struktura privreda društveno-političkih zajednica omogućava da se određene mere ekonomske politike različito odražavaju na uslove sticanja i raspodele dohotka i pored toga što jedinstveno tržište i jedinstveni privredni sistem stvaraju, u principu, ravnopravne uslove privređivanja«. Međutim, mislim da kompenzacija za »različitu strukturu privreda« i »različito odražavanje mera ekonomske politike« uopšte ne dolazi u obzir ako hoćemo da imamo nekakav privredni sistem. To bi, u stvari,

značilo favorizovanje loših struktura, a njih ne treba favorizovati, nego menjati.

U poslednjem stavu, na str. 21. kaže se: »Na sektoru politike cena nastajao bi osnov za kompenzaciju kada, radi stabilizacije privrednih tokova, zaštite proizvođača i zaštite životnog standarda radnih ljudi i građana, dođe do propisivanja cena na nižem nivou od onog koji proizlazi iz primene osnova i merila za obrazovanje, odnosno uređivanje cena proizvoda i usluga utvrđenih na osnovu Zakona o osnovama i društvenoj kontroli cena«. Mislim da je ova formulacija suviše rastegljiva i trebalo bi je malo konkretizovati, da bude jasno kako će se pokrivati razlika između niže prodajne cene i cene koja je neophodna za obezbeđenja minimalne reprodukcije određene privredne grane. Naravno, to opet mora biti vezano za društveni plan, odnosno ta minimalna reprodukcija grane mora biti utvrđena društvenim planom. Ako je, recimo, društvenim planom predviđen brži razvoj poljoprivrede, onda će kompenzacija biti manja. A to da li je kompenzacija veća ili manja ne narušava se princip ravnopravnosti radnika u raspolaganju dohotkom, jer i visina njihovog dohotka zavisi od društvenih interesa datih u društvenom planu.

Na str. 24. materijala govori se o načinu utvrđivanja kompenzacije. Mislim da se o kompenzaciji ne mora uvek odlučivati posebnim zakonom. Bolje je da se kaže da se kompenzacije utvrđuju propisima, a ti propisi mogu biti sastavni deo plana ili nekih izvršnih akata. Mislim da je treća alineja [4] na str. 24. u suprotnosti sa ustavnim konceptom kompenzacije, jer se u Ustavu odluka o kompenzaciji vezuje za odluku o planu ili ekonomskoj politici. Osim toga, procedura predviđena u trećoj alineji stvarala bi veoma teške političke probleme.

Na str. 25. se kaže da organizacije udruženog rada mogu, u slučajevima gde smatraju da za to po zakonu o osnovama kompenzacija postoje uslovi, podnositi odgovarajućem organu SIV-a dokumentovano obrazloženje i zahtev da se pokrene postupak donošenja zakona o kompenzacijama. To je opet u suprotnosti sa ustavnim konceptom koji odluku o kompenzaciji izričito vezuje za odluku o društvenom planu i ekonomskoj politici. To jest, Ustav praktično isključuje donošenje mera kompenzacije izvan plana i akata o ekonomskoj politici. Osim toga, ako se dozvoli, ta mogućnost, to će

otvoriti i neprekidne diskusije i sporove oko kompenzacija. Organizacija udruženog rada koja smatra da po zakonu o kompenzacijama postoje uslovi da joj se dodeli kompenzacija treba da podnese zahtev za kompenzacijom u vreme kada se vode diskusije o planu, odnosno o dogovorima o osnovama društvenog plana, ili kada se priprema godišnja rezolucija o ekonomskoj politici itd.

Deo materijala u kojem se govori o izvorima sredstava za kompenzacije je veoma neodređen i nejasan. Izvori sredstava za kompenzacije mogu biti jedino sredstva privrede. Kompenzacija se ne mora uvek isplaćivati iz nekih posebnih saveznih fondova, nego treba da ide kanalima cirkulacije sredstava samog udruženog rada.

Na kraju bih rekao da je problematika kompenzacije u ovom materijalu uglavnom orijentisana na federaciju, a ne i na republike i autonomne pokrajine. Međutim, pitanje kompenzacije je takođe značajno i za republike i autonomne pokrajine, pa čak i teže i značajnije nego za federaciju. Naime, kada jedna republika ili autonomna pokrajina daje kompenzacije, ona time može da stvori i vrlo problematične odnose sa drugim republikama, bilo na svoju štetu ili u svoju korist. A često će to biti upravo na štetu te republike odnosno pokrajina, pa ćemo onda doći u situaciju da republike odustanu od sistema kompenzacija. Zato mislim da bi republikama i autonomnim pokrajinama trebalo dati jednaka prava na tom području, jer će ih to, u stvari, usmeravati na dogovarajnije sa drugim republikama i autonomnim pokrajinama itd. To bi verovatno bio i stimulans da se problemi kompenzacija koji su obrađeni u ovom materijalu bar u određenoj meri rešavaju i dogovorima između republika i autonomnih pokrajina, to jest i na republičkom i pokrajinskom nivou, a ne samo preko federacije.

Rekao bih još nešto u vezi sa terminom »razvojna premija« koji se u ovom tekstu upotrebljava. Iako na prvi pogled to ne izgleda važno, ja se, ipak, pomalo plašim upotrebe tog termina. On je u ovaj tekst ušao iz akata o razvoju agroindustrijskog kompleksa.

Prvo, time se, tako reći, na mala vrata uvodi etatizam. Jer ako bi se na nivou federacije ili republika određivala razvojna premija, to bi praktično bilo vraćanje nazad, na sistem opštih investicionih fondova, a to je u našem sistemu nerealno. Naime, ako ta sredstva preko cene ulaze direktno u do-

hodak organizacije udruženog rada, onda ona treba da dele sudbinu celokupnog dohotka tih organizacija. Znači, ne može se propisati da te organizacije moraju taj deo dohotka da koriste za razvoj.

Drugo, mislim da bi to destimulisalo organizacije udruženog rada da odvajaju sredstva za razvoj. Jer ako dobijaju tzv. razvojnu premiju, onda će se stvoriti psihologija kao da celokupan dohodak van te razvojne premije treba da služi za potrošnju. I po toj logici biće sve veći pritisak organizacija udruženog rada za povećavanjem tzv. razvojne premije. Sada je to već počelo u poljoprivredi, a sutra će do toga doći i u industriji, jer se poljoprivreda ne može »kineskim zidom« odvojiti od ostale privrede. Ako sada odlučimo da uvedemo razvojnu premiju, onda ćemo praktično derogirati osnovne principe Ustava.

Termin »razvojna premija« se može prihvatiti u vezi sa agroindustrijskim kompleksom, ali više kao konvencija, jer se tu već upotrebljava, mada je to u suštini kompenzacija, a ne razvojna premija. Ili bolje, to je jedan oblik kompenzacije. A bolje bi bilo da se i u vezi sa agroindustrijskim kompleksom upotrebljava samo termin »premijsa«. No, u svakom slučaju, ovim zakonom ne smemo pretvarati razvojnu premiju u sistemski princip.

NAPOMENE

[1] Reč je o materijalu Saveznog sekretarijata za tržište i cene »Osnovna pitanja vezana za izradu Zakona o osnovama sistema kompenzacija«, Beograd, 11. novembra 1976. godine.

[2] Tačka 5. ovog materijala glasi:

»Da li različiti položaj pri donošenju razvojne politike može biti osnov za primenu kompenzacije, odnosno da li delovi udruženog rada u organizacijama udruženog rada, republikama ili pokrajinama koji ne uživaju povoljnije uslove u razvoju mogu po ovom osnovu zahtevati da im se to nadoknadi putem kompenzacije?«

[3] Pitanje o kojem je reč glasi:

»Kako utvrditi neravnopravnost organizacija udruženog rada, odnosno republika i pokrajina koja proizlazi prilikom sprovođenja akata zajedničke ekonomske politike i predstavlja osnov za primenu kompenzacije?«

[4] Tekst o kojem je reč glasi:

»Utvrdivanje posebnog zakona o kompenzacijama po predlogu ili na osnovu dokumentovanog obrazloženja organizacija udruženog rada, odnosno republika i pokrajina.«

O NACRTU DOGOVORA O RAZVOJU AGROINDUSTRIJSKOG KOMPLEKSA ZA PERIOD 1976–1980. GODINE

Izlaganje na zajedničkoj sednici Saveznog saveta za društveno uređenje i Saveznog saveta za privredni razvoj i ekonomsku politiku, 11. januara 1977. godine, u Beogradu.

Ovde se prvi put objavljuje neautorizovani stenogram izlaganja koji je redigovan u Kabinetu E. Kardelja 1978. godine i koji se čuva u dokumentaciji Jugoslovenskog centra za teoriju i praksu samoupravljanja »Edvard Kardelj«. Naslov je dala redakcija.

Na početku diskusije o Nacrtu dogovora o osnovama ostvarivanja društvenog plana Jugoslavije za razvoj agroindustrijskog kompleksa za period 1976–1980. godine imao bih jednu opštu napomenu. Naime, čini mi se da se u Nacrtu dogovora pomalo meša materija dogovora i materija zakona. Možda je to i razumljivo u ovoj, da tako kažem, početnoj fazi rada na donošenju dogovora i da ne bi trebalo od toga praviti nekakav poseban problem. Međutim, neophodno je ove stvari razjasniti. Pre svega, potrebno je proučiti zakon, pa onda iz dogovora izostaviti zakonsku materiju ili je bar drukčije formulisati, tako da ne ispadne da je dogovor nekakva zame-na za zakon. Po mome mišljenju, to bi bilo dobro i zato što će ovakvih dogovora ubuduće verovatno biti više.

U skladu s tim, meni ne izgledaju potrebni, iako na tome ne insistiram, stav 2. i 3. u članu 18. Nacrta dogovora [1]. U njima se ponavlja ono što je inače samo po sebi razumljivo, to jest da se ovaj dogovor zasniva na Ustavu SFRJ i na drugim važećim zakonima i zakonskim pripisima. Postavlja se pitanje da li je potrebno tu materiju ovde smatrati materijom dogovora, kad je to već obaveza koja proizlazi iz Ustava.

Isto tako, postavio bih pitanje vezano za stav 3. člana 19. Nacrta dogovora [2], gde se govori o beneficiranim uslovima

kreditiranjima poljoprivrede, a i na drugim mestima kasnije, odnosno u drugim članovima Nacrta govori se o nekim posebnim, izuzetnim uslovima za kreditiranje poljoprivrede. Po mome mišljenju, te razne olakšice svakako treba uzeti u obzir u jednoj agrarnoj politici, ali se pri tome postavlja pitanje da li je to se dovoljno proučeno, da li stvarno treba sve to primeniti u poljoprivrednoj politici, i slično. Jer bojim se da bismo na taj način pravili suviše razlike između poljoprivrede, to jest njenog položaja, s jedne, i drugih privrednih delatnosti, s druge strane, odnosno da nam se slični zahtevi za priznavanjem raznih beneficija u pogledu različitih uslova privređivanja ne prenesu i na druge privredne oblasti. U tom pogledu nemam konkretnih sugestija, nego samo upozoravam na problem. Možda bi se ovaj član Nacrta dogovora mogao dopuniti sledećom formulacijom: »Ako je to ekonomski opravdano«, odnosno da se vidi da to nije nekakav opšti stav nego da se tu vodi selektivna ekonomska politika.

U drugoj alineji stava 1. člana 20. Nacrta dogovora [3] gde se govori o investicijama, dodao bih na prvom mestu »u vezi s opremom tržišta, kao i u industriji mesa, voća i povrća«, ili obrnuto. Čini mi se da će u vezi s onim o čemu se kasnije govori u Nacrtu dogovora – o organizaciji modernog, racionalnog tržišta poljoprivrednih proizvoda, u okviru celokupnog sistema tržišnih poslovnih i samoupravnih interesnih zajednica-biti potrebno izgrađivati raznu opreme za takvo krupno tržište, od magacina i hladnjača, pa do transporta, pakovanja i slično, delom u dogovoru sa postojećom industrijom, a delom kao samostalna organizacija u sistemu tržišnih centara. Naravno, i bez ove moje primedbe moglo bi se to raditi na osnovu sporazuma, ali radi stimulisanja takve orijentacije naših organa i organizacija bilo bi dobro nešto u tom smislu dopuniti, odnosno da se vidi da ne govorimo samo o postojećoj industriji, nego i onoj koja tek treba da bude izgrađena kao sastavni deo tih velikih tržišnih centara.

Rekao bih nešto i u vezi sa obezbeđenjem sredstava za finansiranje razvoja poljoprivredne proizvodnje iz dohotka i iz drugih raspoloživih sredstava. Kako je formulirano u Nacrtu dogovora [4], tu se nekako, osim dohotka, pretpostavlja da za tu namenu postoji još neki drugi izvor sredstava. A, u stvari, osim dohotka postoje još samo sredstva amortizacije koja, na kraju krajeva, opet prolaze kroz ciklus dohotka, a bojim se kada se kaže »druga sredstva« da nekako ne potko-

pavamo Zakon o udruženom radu. Ako već nešto treba da se kaže, onda da konkretizujemo: finansiranje poljoprivredne proizvodnje obezbeđuje se iz dohotka i iz sredstava amortizacije, mada se pod pojmom dohotka sve to i podrazumeva.

Kada je reč o udruživanju sredstava i rada individualnih poljoprivrednih proizvođača sa društvenim sredstvima ispričaću jedan događaj koji sam doživeo u okolini Lazarevca. Tamo nas je neki seljak pozvao u kuću i u razgovoru rekao da poseduje dva hektara zemlje i četiri krave, ali da bi mogao, kako se orijentisao, da drži bar 10–15 krava, samo ako bi mu društvo dozvolilo, odnosno odobrilo sredstva da dokupi krave i da ih uzgaja u kooperaciji sa društvom. Međutim, u zemljoradničkoj zadruzi su mu odgovorili da se najpre udruži, pa da će posle videti za sredstva. Na to im je on odgovorio da će se udružiti samo ako mu obećaju da će dobiti sredstva, inače nema nikakve potrebe da se udružuje. Čini mi se da taj seljak ima pravo.

Po mome mišljenju, opravdana je primedba koja je data na formulaciju člana 20. Nacrta dogovora, jer iz ovoga kako je formulisan proizilazi da će republike i autonomne pokrajine stvarati ta sredstva i »ubacivati ih«, mimo udruženog rada, u poljoprivredu, a ne da će se ta sredstva »ubacivati« na osnovi dohodovnih odnosa kakvi su predviđeni Zakonom o udruženom radu. Ako ni zbog čega drugog, onda bar zbog orijentacije, zbog principijelnog raščišćavanja ovog pitanja to treba na neki način da »nade« mesta u Nacrtu dogovora.

Evo još jednog predloga. U članu 19. Nacrta dogovora trebalo bi reći da se učesnici dogovora, improvizujem formulaciju, obavezuju da će podsticati i usmeravati samoupravno dogovaranje organizacija udruženog rada, banaka i drugih učesnika u ovim poslovima radi zaključivanja samoupravnih sporazuma kojima će se obezbediti prikupljanje i usmeravanje ulaganja ovih sredstava. A na osnovu tih sporazuma republički i pokrajinski organi moraće da se založe za to da se organizacije udruženog rada međusobno dogovore kako će doći do tih sredstava.

To se može povezati s predlogom da se u dogovoru najpre nešto kaže o dohodovnim odnosima koji se uspostavlja-ju među organizacijama udruženog rada, a onda da se iz toga izvuče zaključak koji se odnosi na član 19. Nacrta dogovora.

Po mome mišljenju, ovaj dogovor treba da razmatramo samo kao privremeni tip dogovora, koji ne bi smeo u ovakvoj

formi u nas više da se ponovi. Jer ovo je, u stvari, dogovor o poljoprivredi između ovih, da tako kažem, naših država, ali bez učesća neposrednih poljoprivrednih proizvođača i drugih zainteresovanih. No to je sada, rekao bih, sudbina svih ovakvih dogovora, jer se oni, po pravilu, zaključuju posle usvajanja plana, umesto da budu doneseni pre usvajanja plana. Ubuduće bi ovakve dokumente trebalo najpre donositi na nivou i među organizacijama udruženog rada, pa onda tek na nivou republike ili autonomne pokrajine, a delom i na nivou federacije, što zavisi od potreba i interesa privrede, odnosno udruženog rada. Onda će svi ti dogovori biti baza za kasnije dogovore. Svi ti dogovori će »ući« u jedan ili više zajedničkih dogovora svih zainteresovanih struktura na osnovu kojih će se donositi plan.

Činjenica je, međutim, da u sadašnjoj situaciji, to jest kada je u pitanju ovaj dogovor, nemamo mnogo izbora. Zato na njegovoj izradi moramo istrajati i doterati ga što je moguće više.

Slažem se isto tako s primedbom na član 23. [5] Nacrta dogovora, da se učesnici u sklapanju dogovora ne mogu sporazumevati o nečem na šta su već obavezni po Ustavu i zakonu. Po meni, član 23. Nacrta dogovora treba ili u celini izostaviti ili ga, pak, drukčije formulisati.

U vezi sa članom 24. [6] Nacrta dogovora izdvojio bih svoje mišljenje od nekih ovde iznesenih, naročito u pogledu treće alineje ovog člana koja se odnosi na kretanje prosečne produktivnosti rada itd. Mislim da je tu, u stvari, verovatno po sredi zabuna, koja je posledica toga da član 24. Nacrta dogovora po dikciji govori da su učesnici dogovora saglasni da se cene poljoprivredno-prehrambenih proizvoda zasnivaju, odnosno obrazuju samoupravnim sporazumom. Po mome mišljenju, smisao člana 24. Nacrta dogovora je ne kako se obrazuju cene, nego na osnovu kojih kriterijuma se vrši društvena kontrola cena. A to je, u stvari, glavni cilj ovog dogovora, s obzirom da se cene u osnovi obrazuju po tržišnim zakonitostima, uz društveno usmeravanje, kontrolu itd. Ovim dogovorom ne želimo da obrazujemo sve cene poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, nego da neke kontrolišemo da ne prelaze određene granice, druge da štitimo, a treće da kompenziramo premijama. Zato član 24. Nacrta dogovora treba da se odnosi na društvenu kontrolu cena, i tek posle kada se kaže da se društvenom kontrolom cena obori ishod te pro-

pisane prodajne cene dolazi u obzir kompenzacija. To je nekako logičnije. Zato bih predložio da se stav 1. člana 24. Nacrta dogovora promeni tako da glasi: »Učesnici dogovora su saglasni da se društvena kontrola cena za poljoprivredno-prehrambene proizvode zasniva na samoupravnim sporazumima i društvenim dogovorima u skladu sa zakonom itd. . . , a ta društvena kontrola cena polazi od sledećih osnova. . . « Onda ovi elementi imaju svoj smisao. Inače, kako je tekla diskusija, ispalo je tako da sve to treba izostaviti, a kao kriterijum za formiranje cena ostali su ponuda i tražnja i svetska cena, i to sa velikim ogradama, i svetska cena i plan. Znači, praktično je svejedno, odnosno sva subjektivna aktivnost društva svedena je na plan, na interese razvoja itd., što s jedne strane favorizuje stihiju tržišta, a, s druge, unosi čisto subjektivne, volontarističke elemente mešanja države na tržištu.

Po mome mišljenju, kada je reč o trećoj alineji člana 24. Nacrta dogovora ne treba insistirati na prosečnoj produktivnosti rada kao kriterijumu samom po sebi. Za mene je ovde glavni kriterijum onaj koji ima u vidu prosečan dohodak. Mogao bih prihvatiti i ono što je predloženo: paritet cena poljoprivreda-industrija. Ali odmah se postavlja pitanje šta je tu paritet cena, bilo poljoprivrednih bilo industrijskih proizvoda itd. Taj paritet, ako je stvarno paritet, može se zasnivati samo na paritetu prosečne produktivnosti rada u poljoprivredi i prosečne produktivnosti rada u industriji, odnosno na prosečnom dohotku poljoprivrede i prosečnom dohotku industrije. Ne vidim koji bi drugi paritet cena tu bio realan. Znači, opet bi taj paritet cena morao da se objašnjava ovim istim elementima.

Ne insistiram, dakle, na prosečnoj produktivnosti rada kao odlučujućem kriterijumu za formiranje i društvenu kontrolu cena poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, mada smatram da bi bilo stimulatívno da takvo rešenje ostane, ali svakako da kao kriterijum za formiranje i društvenu kontrolu cena mora da ostane prosečan dohodak. Jer kada budemo utvrđivali društvenu kontrolu cena u raznim oblicima koji su predviđeni ovim Nacrtom dogovora i koji su predviđeni ili će biti predviđeni Zakonom o osnovama sistema cena i društvenoj kontroli cena [7], gde se predviđa mogućnost maksimiranja cena i drugih administrativnih mera u toj oblasti, onda je očigledno da će se morati početi od neke zaštite postojećeg stanja ka njegovom unapređivanju.

U sadašnjoj situaciji ne mogu da zamislim cenu koja se formira ispod prosečne produktivnosti rada, odnosno ispod prosečnog dohotka, jer bi to značilo da ćemo u gubitke terati ne samo prosečno razvijene organizacije udruženog rada nego čak i one visokorazvijene. Na drugoj strani, pak, ako cenu postavimo iznad prosečnog dohotka privrede, odnosno privredne delatnosti, grane ili grupacije omogućićemo i vrlo lošim organizacijama udruženog rada, sa krajnje niskom produktivnošću rada, da povećanjem cena »ugodno žive« sa tako nedozvoljenom niskom produktivnošću rada. Prema tome, kako god okrenemo, nalazimo se kod tog starog Marksovog principa prosečne profitne stope preobražene kroz sve ove oblike kroz koje je prošao savremeni socijalistički i ne samo socijalistički nego i kapitalistički svet. Ali određeni ekonomski elementi su ti koji određuju razmenu na tržištu, i ako hoćemo da se svesno uključimo u taj proces, izgleda da moramo početi od te prosečne produktivnosti rada i prosečnog dohotka.

Što se tiče toga da li ćemo usvojiti prosečnu produktivnost rada kao kriterijum za formiranje i društvenu kontrolu cena poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, mišljenja sam da u svakom slučaju prosečan dohodak moramo usvojiti kao jedan od bitnih kriterijuma za formiranje i društvenu kontrolu cena.

Slazem se sa primedbama da poslednja alineja člana 24. Nacrta dogovora – uticaj kretanja cena materijala za reprodukciju i opreme na formiranje cena – ne spada u materiju ovog dogovora. Jer to je negacija tržišta i tržišnih odnosa, odnosno ne možemo se unapred obavezati zakonom ili ovim dogovorom da će svako povećanje cena materijala za reprodukciju ili cena opreme automatski morati da se izrazi u povećanju cena finalnih poljoprivredno-prehrambenih proizvoda. Ako se bude išlo na to, onda ćemo otvoriti spiralu stalnog rasta inflacije, tako da će sve brže proces inflacije postati nekakva zakonitost našeg društveno-ekonomskog sistema. Naravno, u praksi će pre svega o tome morati voditi računa oni koji se sporazumevaju o cenama, s tim što će društvo morati da odluči da li će svesno, odnosno planski ići na smanjenje dohotka u poljoprivredi ili će ići na njegovo povećanje, pa, samim tim, uticati i na formiranje dohodovnih odnosa između poljoprivrede, s jedne, i ostalih privrednih oblasti, s

druge strane. Po mome mišljenju, to mora biti stvar subjektivne odluke društva, i to se ne da zakonom precizirati.

U vezi sa ovim, još bih dotakao pitanje konkretizacije kriterijuma za formiranje i društvenu kontrolu cena predviđenih Nacrtom dogovora. Slazem se sa primedbom da ovo što je napisano u Nacrtu dogovora u vezi s kriterijumima za formiranje cena poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, samo po sebi, nije dovoljno. To tek treba razraditi. Samo, čini mi se da bi trebalo da težimo tome da u sadašnjoj fazi pređemo na stručnu razradu tih kriterijuma. Nisam siguran, ali imam utisak da ovde malo »bežimo« od onoga što smo se u vezi s kriterijumima za formiranje i društvenu kontrolu cena sporazumeli u pogledu rada na donošenju Zakona o osnovama sistema cena i društvenoj kontroli cena. Dogovorili smo se da ćemo formirati poseban stručan organ za cene, mada, u stvari, takav organ već postoji. Reč je o Saveznom zavodu za cene.

Dogovorili smo se da Savezni zavod za cene razradi kriterijume za društvenu kontrolu cena, da predlaže i niže prodajne cene i premije, odnosno kompenzacije, zaštitne cene itd., na osnovu nekih koliko-toliko objektivno formuliranih kriterijuma i na tim kriterijumima koliko-toliko objektivno utvrđenih cena koje društvo može da prihvati, odnosno da se one kreću u tolerantnim okvirima. Saveznom zavodu za cene u tom pogledu bih dao veliku samostalnost, a ne da se iza svake promene cene pokreće ceo proces usaglašavanja republika i pokrajina. Naime, plašim se da će nas na ovom području sistemskog regulisanja privrednog života proces međurepubličkog usaglašavanja dovesti u bezizlaznu situaciju. Moglo bi se dogoditi da sa tim sistemom zapadnemo u goru situaciju od one u kojoj se nalaze Poljaci koji ni danas ne mogu da povećaju niti da snize ni jednu cenu, a da ne rizikuju da celo društvo obuzme izvestan, rekao bih, nemir. Moramo omogućiti da se cene kreću relativno što slobodnije u skladu sa tržištem, odnosno sa promenama na domaćem i inostranim tržištima. Nemam iluzija da cene mogu biti slobodne i nekontrolisane, ali treba težiti tome da se formiraju što slobodnije i da se zna, odnosno da svaki radni čovek zna da će se one menjati, rasti i sl.

Zato mi izgleda da bi bilo dobro u Saveznom zavodu za cene organizovati nekakav upravni odbor ili društveni savet, koji bi sačinjavali predstavnici svih republika i pokrajina, pa

neka oni učestvuju, neka se dogovaraju o predlogu konačnih cena i neka ih onda dostavljaju Saveznom izvršnom veću na saglasnost. U slučaju zaštitnih ili tzv. premijskih cena, stvar može da ide i bez naknadnog sporazumevanja republika i pokrajina, ako postoji saglasnost Saveznog izvršnog veća.

Smatram da bi Savezni zavod za cene u oblasti opšte-društvene kontrole cena poljoprivredno-prehrambenih proizvoda trebalo da ima po prilici ista prava i obaveze kao i u odnosu na proizvođačke cene industrijskih proizvoda, čime bismo ujedno izbegli da u tom pogledu imamo dva sistema cena.

Naravno, uvek se može postaviti pitanje šta ako se republike i pokrajine ne slože oko predloga postignutog u Saveznom zavodu za cene. Mislim da bi u tom slučaju trebalo dati ovlašćenje Saveznom izvršnom veću da može, na osnovu ocene diskusije i argumenata koji su izneseni u Saveznom zavodu za cene, samostalno da donese odluku u pogledu konkretnih cena. Inače, upozoravam, mi na ovaj sistem mađurepubličkog i pokrajinskog dogovaranja oko obrazovanja cena »bacamo« tolike teške i velike terete da se plašim da se jednog dana ceo taj sistem ne sruši pod tim teretom. Sada je dovoljno da se samo neka republika ili autonomna pokrajina, da tako kažem, zainati u nekom pitanju, i onda je celo društvo u »krizi«.

Zato tu moramo naći neku vrstu ventila. Mi ih donekle imamo u privremenim merama, u takozvanim krupnim oblastima, gde je stvarno potrebna saglasnost republika i autonomnih pokrajina. Međutim, to je pre svega nekoliko područja, dok, na primer, oblast cena ne spada pod te privremene mere. Da li će jedna cena biti viša ili niža – od toga ne zavisi sudbina ovog društva, tako da ovo uopšte ne spada, po mome mišljenju, pod ustavni kriterijum o donošenju privremenih mera. Zato sam za to da nađemo način da se gro tih pitanja rešava u okviru Saveznog zavoda za cene, a samo određena pitanja, odnosno rešenja da se upućuju na saglasnost Saveznom izvršnom veću i Skupštini SRFJ. Ipak, mislim da bi bilo bolje da se Savezno izvršno veće ili možda odgovarajuća Koordinaciona komisija Saveznog izvršnog veća o tome izjasne, tako da predsednici izvršnih veća republika i pokrajina neposredno na sebe prime odgovornost. Išao bih čak za tim da kad god se donosi konačna odluka o nekoj ceni, da se donosi većinom glasova. Znam da to može biti veoma sporno

pitanje, ali tu moramo biti realni. Ne verujem da možemo računati sa izdržljivošću ovog sistema, sa njegovom efikasnošću ako će se za svaku cenu i za svaku promenu cene uvek morati da dobije puna saglasnost svih republika i pokrajina.

Postavljeno je pitanje da li u dogovor uključiti i seljački dohodak, odnosno dohodak individualnog poljoprivrednog proizvođača. Po mome mišljenju, ako bismo prosečan dohodak gradili na nivou individualnog poljoprivrednog proizvođača, onda bismo našu poljoprivredu strahovito unazadili. Ne može se individualni poljoprivredni proizvođač, odnosno seljak upoređivati sa savremenom industrijom, nego se samo moderna poljoprivreda može upoređivati sa modernom industrijom. To je isto kao kada bismo hteli da upoređujemo zanatliju sa industrijom. No nekakav kompromis moramo da nađemo da bismo omogućili razvoj kooperacije između individualnih poljoprivrednih proizvođača i zemljoradničkih zadruga. Možda bi u odgovarajućem članu Nacrta dogovora bilo dobro dodati prosečni dohodak na društvenim gazdinstvima i u društveno organizovanoj poljoprivrednoj proizvodnji, zadrugama, kooperaciji, da tu nađemo neka srednja merila. I to će nas vući nazad, ali, na kraju krajeva, može biti i od koristi, s obzirom da će se deo društvenih sredstava većim obimom ulivati u taj sistem.

U članu 27. Nacrta dogovora [8] ponavljaju se neke stvari iz Zakona o udruženom radu, tako da, ako bi od ovoga nešto trebalo da ostane, onda bi to moglo da glasi: »učesnici dogovora su saglasni da pored pokazatelja obaveznih da iskazuju, po Zakonu o udruženom radu utvrđuju i sledeće pokazatelje. ...« predlažem da se u ovom članu pobroje samo da tako kažem, dodatni pokazatelji koji nisu predviđeni Zakonom o udruženom radu.

U vezi s članom 29. Nacrta dogovora [9] moram da kažem da se slažem sa drugovima koji su se zalagali za zaštitu primarne poljoprivredne proizvodnje. Po meni, tu nije samo reč o zaštiti životnog standarda poljoprivrednog stanovništva koje se bavi primarnom agrarnom proizvodnjom. Cini mi se da mi tu padamo iz jedne krajnosti u drugu. Ovde nije reč samo o zaštiti standarda proizvođača primarnih poljoprivrednih proizvoda, nego i o zaštiti, rekao bih, opšteg društvenog interesa u pogledu kasnijeg uticaja cena primarnih poljoprivrednih proizvoda na tržišne cene finalnih poljoprivredno-prehrambenih proizvoda. Zato imam primedbe i na

neka druga mesta ovog člana Nacrta dogovora, posebno kada se govori o trgovini na malo, odnosno na stav da se trgovini na malo isplaćuju kompenzacije. Cena na malo je nešto drugo nego što je prodajna cena primarnog poljoprivrednog proizvoda. Republike i autonomne pokrajine, kada ovim dogovorom na nivou Jugoslavije budu utvrđivale prodajne cene primarnih poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, moraće da imaju u vidu i cene na malo tih proizvoda koje se regulišu u skladu sa tom ugovornom prodajnom cenom. Ova primedba se ne odnosi samo na trgovinu na malo nego i na to da svako ko otkupljuje proizvode neposredno od primarnih poljoprivrednih proizvođača treba da podleže tom mehanizmu.

Sledeća primedba na član 29. Nacrta dogovora odnosi se na sva ova nabranja u koja ovde ne bih ulazio. Oni koji neposredno rade u poljoprivredi bolje znaju da li je sve ovo potrebno ili nije. Ovde su se već čule zamerke da neke stvari nisu potrebne i tome slično. Kako će se to realizovati, zavisice svaki put od sporazuma kada se bude donosio plan: onda će se i oko ovih proizvoda postizati neki sporazum. Po mome mišljenju, sporazum između republika i autonomnih pokrajina je potreban kada je reč o određivanju proizvoda koji potpadaju pod poseban režim, ali mislim da je to ovde dato tako isključivo kao da se ništa ne može ni suziti niti proširiti. Meni izgleda logičnije da se tu kaže da će se godišnjim dogovorom republika i autonomnih pokrajina utvrditi lista poljoprivredno-prehrambenih proizvoda koji će potpadati pod posebne režime ili da sve ovo ostane kako je predloženo članom 29. Nacrta dogovora. Međutim, u dogovoru obavezno treba predvideti da se broj proizvoda koji potpada pod posebne režime može dogovorom republika i autonomnih pokrajina smanjiti ili povećati. Na primer, kukuruz potpada pod poseban režim, a, koliko mi je poznato, zaštitne cene kukuruza određuju se unapred i sl.

Ako se sve ovo što sam govorio u vezi sa Saveznim zavodom za cene bar donekle prihvati, onda je drugi stav člana 31. Nacrta dogovora suvišan [10].

Primedbe koje su u diskusiji iznete na član 29. Nacrta dogovora odnose više na taj, rekao bih, vezuelni utisak koji se dobija kada se pročita član 33. Nacrta [11]. Naime, na prvi pogled izgleda da premije ne dobijaju poljoprivredni proizvođači, nego trgovina a, u stvari, trgovina je samo, rekao bih,

medijum koji tu premiju iz zajedničke, društvene kase prenosi u dohodak proizvođača. Po meni, ovaj član bi trebalo tako formulirati da se posle prvog stava kaže da je kompenzacija u vidu premije sastavni deo cene otkupa koju isplaćuju organizacije udruženog rada koje vrše otkup.

Dalje, evo nekoliko reči o sledećem stavu člana 33. Nacrta dogovora kojim se predviđa da republike i autonomne pokrajine sredstva za kompenzacije isplaćuju organizacijama udruženog rada koje vrše otkup kao naknadu za isplaćenu premiju. Međutim, republike i autonomne pokrajine utvrđuju samo osnove, izvore, uslove i način ostvarivanja naknade za isplaćene kompenzacije u vidu premije. Jer inače bi se ispostavilo na kraju da oni koji prodaju svoje proizvode po višim cenama od utvrđenih gube pravo na premije. Zato bi možda trebalo isto tako u ovom članu dodati da oni koji, na primer, prodaju ispod utvrđene cene, dobijaju nekakvu naknadu samo za razliku između utvrđene prodajne cene i premije, a ne između cene po kojoj stvarno prodaju. Jer bi to neko mogao protumačiti tako da, recimo, ako se obori cena za 10%, onda se za 10% dobije i viša premija, što bi na tržištu stvorilo potpuno »nemoguće« uslove. No na ovom predlogu ne insistiram, samo mi se čini da se tu mora jasno reći da premiju dobija proizvođač primarnih poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, a ne trgovina.

Predložio bih da se posle člana 33. Nacrta dogovora uvede nekakav dodatni član koji bi po prilici trebalo da bolje razradi stav da će se kompenzacije u obliku premija isplaćivati samo organizacijama udruženog rada koje se bave poljoprivrednom proizvodnjom, kao i zadrugama i drugim organizacijama udruženog rada za kooperaciju sa individualnim poljoprivrednim proizvođačima. Znači, ne individualnom poljoprivrednom proizvođaču pojedinačno. Premija se sliva u zajednički dohodak zadruge, a raspoređuje se između zadruga kao organizacije udruženog rada i individualnog poljoprivrednog proizvođača po načelima utvrđenim Zakonom o udruženom radu. Naime, na osnovu ovoga člana mora se jasno videti da je to zajednički dohodak koji se na odgovarajuću, zajednički način i deli. O tome smo se doduše, poslednji put malo drugačije dogovorili.

Čini mi se da bi premije u celini trebalo da uđu u fond zadruge kao društvena sredstva. Međutim, iz nekih konsultacija i razgovora stekao sam utisak da se malo plašimo te naše

radikalnosti, jer bi to moglo dovesti do toga da će seljak biti više zainteresovan da prodaje mimo nego kroz zemljoradničku zadругu, čime bismo postigli upravo suprotan efekat od onoga koji želimo da postignemo. No ako u zemljoradničkoj zadruzi budu dobro postavljeni dohodovni odnosi na osnovu uloženih sredstava i rada, onda će zadruge iz te premije ipak moći da izvuče dosta velik deo društvenih sredstava za dalje podruštvljavanje proizvodnje. U svakom slučaju, to pitanje je za diskusiju i bilo bi dobro da se u tom pogledu izjasnimo na ovoj sednici.

Moram reći da na zaštitnu cenu [12] gledam u prvom redu kao na zaštitu poljoprivredne proizvodnje. Za mene je bitno pitanje da li će se premije davati u situaciji kada je prodajna cena za 5–10% ispod proizvođačkih prodajnih cena ili se neće davati. Tamo gde su prodajne cene normalne, ekonomske ili su cene bez premija, koje se slobodno formiraju na tržištu ili su, da tako kažem, normalno kontrolisane, tamo je ovo opravdano. Ali, pogledajmo drugi primer: na cenu pšenice dajemo premiju; pa ako sada umesto premije priznamo zaštitnu cenu, i to još do 15% nižu od prodajne cene, ne znam da li to neće dovesti do »krize« [13]. U tom pogledu nemam predloga, samo to postavljam kao problem koji treba sagledati. Možda bi se tih 15% moglo izostaviti u dogovoru, s tim da se zaštitne cene mogu umanjivati, a najviše do nivoa prosečnih troškova proizvodnje, ili nešto tako. Međutim, bojim se da to opet kroz zadnja vrata ne uvede troškovni princip u formiranju cena, mada on ovde nije tako opasan jer predstavlja samo merilo za utvrđivanje zaštitne cene. Ove zaštitne cene se moraju računati, odnosno utvrđivati tako da predstavljaju cene koje se ipak manje isplate, ali koje ne donose teške poslovne gubitke.

Stoga mi se čini da bi trebalo tu negde reći da se zaštitne cene obavezno utvrđuju društvenim planom, predviđenim obimom proizvodnje ili tome slično. Mislim da za sistem zaštitnih cena poljoprivredno-prehrambenih proizvoda treba vezati sistem tržišnih rezervi ovih proizvoda. To pretpostavlja sistem vođenja ekonomske politike uz pomoć tržišnih viškova, sličan onome kakav imaju Amerikanci. Takav sistem bi omogućio da se utiče i na proizvodnju ovih proizvoda, odnosno da se unapred kaže: »nemojte proizvoditi više od tih i takvih količina, u takvim okvirima, jer u narednom periodu nema izgleda da bi se takva proizvedena količina mogla pla-

sirati«. Znači, opet moramo otkloniti opasnost da nam poljoprivredne organizacije sutra dođu i prodaju po svaku cenu sve što proizvedu, iako društvo nema šta da radi sa tom proizvodnjom. To što treba da se otkupi treba istovremeno da utiče i na dalji tok proizvodnje poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, odnosno da je povećava ili smanjuje.

Dalje, čini mi se da zabranu izvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda ne bi trebalo neposredno vezivati za kompenzacije. Po mome mišljenju, kad se zabrani izvoz nekih poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, ne bi automatski trebalo davati nekakvu kompenzaciju, nego samo tada kada se takvom zabranom, u stvari, cena tih proizvoda reducira ispod utvrđene cene, odnosno društveno priznate cene. A ako je ta prodajna cena ispod nivoa svetskih cena itd., onda treba da potpada pod kriterijum kompenzacije.

NAPOMENE:

[1] Član 18. ovog Nacrta dogovora glasio je:

»Sistematska rešenja treba da obezbede radnicima u osnovnim organizacijama udruženog rada primarne proizvodnje, prerade i prometa agroindustrijskog kompleksa i udruženim zemljoradnicima, ravnopravne uslove za rast proizvodnje i produktivnosti rada i na taj način i odgovarajuće uslove u sticanju dohotka prema doprinosu koji su dali u ostvarivanju dohotka. Međusobne odnose u ostvarivanju i raspodeli dohotka radnici i udruženi zemljoradnici u osnovnim organizacijama i između povezanih organizacija udruženog rada uređuju samoupravnim sporazumom.

Sistemska rešenja zasnivaju se na jedinstvenim osnovama sistema samoupravnog društvenog planiranja, jedinstvenim osnovama sistema cena, jedinstvenom monetarnom, deviznom i carinskom sistemu, zajedničkoj monetarnoj, deviznoj i carinskoj politici, jedinstvenim osnovama kreditnog sistema i zajedničkim osnovama kreditne politike, jedinstvenom sistemu i zajedničkoj politici ekonomskih odnosa sa inostranstvom, kao i na prirodnim i proizvodno-ekonomskim specifičnostima poljoprivredne proizvodnje.

[2] Stav o kojem je reč glasio je:

»Za ostvarenje potrebnih ulaganja u poljoprivredu učesnici dogovora će podsticati udruženi rad, da na osnovu svog i opštedruštvenog interesa osigurava beneficirane uslove kreditiranja i da stvara uslove za udruživanje sredstava za ulaganje u poljoprivredu.

[3] »Učesnici dogovora – prema čl. 20. ovog Nacrta dogovora – ocenjuju da je ... delatnostima u okviru agroindustrijskog kompleksa koje su obuhvaćene ovim dogovorom potrebno obezbediti učešće od najmanje

11,4% u investicijama u osnovna sredstva društvenog sektora privrede (563,5 milijardi dinara) odnosno oko 64 milijarde dinara sa sledećom strukturom:

- za poljoprivrednu proizvodnju (čista delatnost) i ribarstvo 41 milijarda dinara, u šta je uključeno oko 6 milijardi dinara za ulaganja u osnovna sredstva osnovnih organizacija udruženog rada, zadruga i drugih oblika udruživanja individualnih proizvođača u cilju unapređenja društveno organizovane proizvodnje,
- za proizvodnju šećera, ulja, preradu mleka, proizvodnju gotovih jela i izgradnju skladišnog i rashladnog prostora u industriji mesa, voća i povrća, 15 milijardi dinara, i
- za izgradnju sistema za odvodnjavanje i navodnjavanje 8 milijardi dinara.«

[4] Nacrtom dogovora (čl. 19.) bilo je predviđeno da se potrebna sredstva za finansiranje proširene reprodukcije organizacija udruženog rada u poljoprivredi osiguraju iz dohotka, sredstava na bazi zajedničkih ulaganja, sredstava štednje, sredstava individualnih poljoprivrednih proizvođača, udruženih sredstava organizacija udruženog rada u bankama, kredita Međunarodne banke za obnovu i razvoj, ostalih inostranih kredita, sredstava Fonda za razvoj privredno nedovoljno razvijenih republika i SAP Kosova i iz drugih izvora za posebne namene.

[5] Član 23. Nacrta dogovora je glasio:

»Učesnici dogovora su saglasni da radnici u osnovnim organizacijama zajedno sa radnim ljudima u mesnim zajednicama i drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama, samoupravnim sporazumevanjem i društvenim dogovaranjem, utvrđuju politiku cena u okviru svojih samoupravnih prava i odgovornosti.

Radnici u osnovnim organizacijama samostalno, u odnosima međusobne zavisnosti, povezanosti i odgovornosti, obrazuju cene poljoprivredno prehrambenih proizvoda na jedinstvenom jugoslovenskom tržištu, na osnovu delovanja zakonitosti tržišta, a u skladu sa samoupravnim sporazumom, društvenim dogovorom i zakonom utvrđenim uslovima sticanja dohotka«.

[6] Član 24. Nacrta dogovora je glasio:

»Učesnici dogovora su saglasni da se cene za poljoprivredno-prehrambene proizvode obrazuju samoupravnim sporazumima i društvenim dogovorima u skladu sa Zakonom o osnovama sistema cena i društvenoj kontroli cena, polazeći od sledećih osnova:

- kretanja cena na inostranom tržištu, odnosno u međunarodnoj razmeni Jugoslavije i njihov uticaj na domaće cene;
- ciljeva društveno-ekonomskog razvoja utvrđenih ovim dogovorom i materijalnih bilansa proizvodnje, potrošnje, uvoza, izvoza, zaliha i rezervi;
- kretanje prosečne produktivnosti rada i prosečnog dohotka na društvenim gazdinstvima, polazeći od ostvarene proizvodnje po jedinici kapaciteta i na osnovu pokazatelja o iskazivanju rezultata rada i poslovanja;
- odnosa ponude i potražnje i njihov uticaj za ukupan porast cena i troškova života u skladu sa Rezolucijom o politici ostvarivanja srednjoročnog društvenog plana Jugoslavije za pojedinu godinu;
- uticaj kretanja cena repromaterijala i opreme za proizvodnju u agroindustrijskom kompleksu«.

[7] Videti: Zakon o osnovama i društvenoj kontroli cena, usvojen na sednici Veća republika i pokrajina Skupštine Jugoslavije 26. decembra 1979. godine. (Službeni list SFRJ, br. 1 iz 1980. godine.)

[8] Član 27. Nacrta dogovora je glasio:

»Učesnici dogovora su saglasni da dohodovne odnose i rezultate rada i poslovanja organizacija udruženog rada agroindustrijskog kompleksa prati Služba društvenog knjigovodstva na osnovu sledećih pokazatelja:

- dohodak po radniku,
- dohodak u odnosu na prosečno korišćenje sredstava,
- čist dohodak po radniku,
- akumulacija u odnosu na dohodak,
- akumulacija u odnosu na prosečno korišćenje sredstava,
- lični dohodak i sredstva za zajedničku potrošnju po radniku,
- čist dohodak po radniku«.

[9] Član 29. Nacrta dogovora je glasio:

»Učesnici dogovora su saglasni da se u cilju podsticanja razvoja proizvodnje, povećanja produktivnosti rada, stabilnosti cena i snabdevanja i radi ograničenja oscilacija u odnosima ponude i potražnje - izuzetno društvenim dogovorom Saveznog izvršnog veća i izvršnih veća republika i autonomnih pokrajina utvrđuju se proizvođačke prodajne cene za sledeće poljoprivredne i prehrambene proizvode iz domaće proizvodnje i iz uvoza: pšenično brašno, pirinač, jestiva ulja i sačma, šećer, fermentisan duvan, pamuk, vina, mleko, meso«.

[10] Stav o kojem je reč glasio je:

»Ako se dogovor o proizvođačkim prodajnim cenama iz prethodnog stava ovog člana ne postigne do predviđenog roka, Savezno izvršno veće će na predlog nadležnog organa federacije propisati proizvođačke prodajne cene za proizvode iz člana 29. ovog dogovora, pod uslovom da za taj predlog da saglasnost većina republika i autonomnih pokrajina«.

[11] Član 33. Nacrta dogovora je glasio:

»Republike i pokrajine osiguravaju sredstva za kompenzaciju u vidu premije svako za potrošnju na svojoj teritoriji.

Kompenzacija u vidu premije pripada organizacijama ndruženog rada koje vrše prodaju na malo i drugim krajnjim potrošačima koje odredi republika i autonomna pokrajina.

Republike i autonomne pokrajine utvrđuju osnove, izvore, uslove i način ostvarivanja kompenzacije u vidu premije.

Organizacije udruženog rada iz oblasti prerade i prometa koje prodaju proizvode iz člana 30 po cenama višim od utvrđenih gube pravo na kompenzaciju u vidu premije«.

[12] Nacrtom dogovora je bilo predloženo da se propisuju zaštitne cene za pšenicu, kukuruz, pirinač, jestivo ulje i sačmu, šećer, fermentisani duvan, pamuk, vunu, mleko i meso. Zaštitne cene bi utvrđivalo Savezno izvršno veće najkasnije do 15. oktobra tekuće godine za narednu godinu. Otkup po zaštitnim cenama vršile bi institucije tržišnih rezervi republika i pokrajina.

[13] Članom 35. Nacrta dogovora bilo je predviđeno da se zaštitne cene propisuju tako što bi se dogovorom utvrđene proizvođačko-prodajne cene umanjivale za 5% do 15%.

POLJOPRIVREDNO-INDUSTRIJSKI KOMBINATI SU
PRETHODNICA KONCEPTA REPRODUKCIONIH CELINA

Izlaganje u razgovoru sa predstavnicima Poljoprivredno-industrijskog kombinata »Beograd«, 13. januara 1977. godine. Izlaganje je objavljeno u listu Poljoindustrija, br. 661 od 29. aprila 1977. godine.

Ovde se objavljuje potpun tekst izlaganja prema stenogramu koji je redigovan u Kabinetu Edvarda Kardelja tokom 1977. godine. Naslov je dala redakcija.

Čestitam vam na uspesima postignutim u dosadašnjem razvoju. Za dalji razvoj vašeg kombinata veoma je važno kako će se kombinat organizovati na bazi novih društveno-ekonomskih odnosa, ne samo zbog toga što je donet novi Ustav i Zakon o udruženom radu nego i zbog vas samih. Uveren sam da će doslednost u primeni tih osnovnih načela društveno-ekonomskih odnosa sadržanih u Ustavu i Zakonu o udruženom radu, dati nov podstrek radu i uspesima u PKB.

Ovakvi kombinati su, u stvari, prethodnici koncepta reprodukcioni i dohodovnih celina. Ovaj kombinat upravo je jedna takva reprodukciona celina. Rezultati i uspesi koje smo postigli formiranjem i razvojem ovakvih kombinata podstakli su nas da se u celokupnoj organizaciji naše samoupravne privrede i udruženog rada uopšte orijentišemo na povezivanje primarne proizvodnje, svih vrsta prerade, prometa, finansijskih organizacija, nauke, stručnih službi itd. To je kurs koji treba i dalje da razvijamo, a ne zatvaranje u okviru pojedinih grana delatnosti. To ne znači da ne treba ići i na određena povezivanja po granama i grupacijama, ali to su druge vrste povezivanja, to su više stručna dogovaranja i usklađivanje oko podele rada itd. Grane i grupacije nisu dohodovne celine, njima odgovaraju udruženja komorskog tipa i tipa zajednica osnovnih organizacija u grani koje se dogovaraju o određenim zajedničkim problemima.

Reprodukcione celine kao polazna osnova za organizovanje udruženog rada su, u stvari, u osnovi novog Ustava i Zakona o udruženom radu. Mi sada od ovih, rekao bih makroprodukcioni celina, kao što je PKB, treba da prelazimo na tzv. mikroceline. Po mome mišljenju, to je dugotrajan proces, u kojem ćemo doći do pravih osnovnih organizacija udruženog rada upravo razradom problema tih mikrocelina, da tako kažem. Na primer, treba da se vidi ko sve učestvuje u proizvodnji pšenice, da se svi ti faktori na odgovarajući način povezuju, a unutar te celine svaku fazu procesa rada treba sagledati konkretnije i utvrditi njen odnos prema procesu rada u celini. To su već stručna pitanja i na tom planu moramo mobilisati našu nauku i strpljivo i istrajno dalje raditi da bismo došli do pravih rešenja.

Ovako, na prvi pogled, slušajući vaša izlaganja o organizaciji PKB, ne mogu da kažem da li su ta rešenja u pogledu organizacije dobra ili nisu. To ćete vi u praksi najbolje moći da utvrdite, ali je važno da pri tome imate jasan pravac za koji ćete se boriti. U vašem kombinatu postoji posebna radna organizacija za ugostiteljstvo. Međutim, u praksi ima primera da veliki hoteli nisu organizovani kao osnovne organizacije udruženog rada, pa čak ni kao radne jedinice. Takav je slučaj, na primer, u ugostiteljstvu u Ohridu. No mislim da su ovi problemi koje ste izneli u razgovoru veoma značajni i da sada treba da razrađujete međusobne odnose tako da se povežu svi koji uzajamno utiču na zajednički dohodak, da svi budu povezani na odgovarajući način i na svim nivoima. Verovatno ćemo morati kod ovako složenih organizacija udruženog rada u praksi da pronađemo neku međufazu u organizovanju, odnosno takav oblik udruživanja i saradnje kao što su zajednice osnovnih organizacija. Ali se pomalo plašim da te zajednice ne uzmu u svoje ruke neki ljudi tehno-kratskih shvatanja, pa da preko njih centralizuju i ono što bi trebalo da bude decentralizovano. Međutim, takve forme zajednice bi mogle da odigraju značajnu ulogu na osnovu svestrano razrađenih i makro i mikro-odnosa u tim dohodovnim celinama.

Mislim, dalje, da je dobro što je u PKB organizovana i osnovna organizacija za ispitivanje i razvoj društveno-ekonomskih odnosa i verujem da će vam se to i ekonomski isplatiti. Jer ova osnovna organizacija, ako bude dobro proučila ostale organizacije, ako bude pratila njihove probleme, uspeh

itd. i na bazi iskustava, eksperimenata i sl. dolazila do rešenja. može veoma korisno da utiče na razvoj tih organizacija. PKB je takva organizacija koja ne samo u pogledu proizvodnje nego i u pogledu razvoja društveno-ekonomskih odnosa u izvesnom smislu treba da bude »lokomotiva« koja će vući napred i biti primer za druge.

Po mome mišljenju, za nas je sada najvažnije kako da ostvarimo koncept razvoja agroindustrijskog kompleksa koji smo sada zacrtali. To je u praksi tek počelo da se ostvaruje. Mislim da je važno da nađemo i pravna, ekonomska, pa i organizaciona rešenja u tom cilju. Ne verujem da se koncept razvoja tako značajnog kompleksa kakav je agroindustrijski može ostvariti ako nosilac sprovođenja toga koncepta bude, da tako kažem, državna birokratija, pa čak i ako to ne shvatimo u lošem, nego pozitivnom smislu. Nosilac ostvarivanja toga koncepta mora biti sama privreda, tako da nas taj koncept dovede do jedne reprodukcione celine ne ograničavajući autonomiju pojedinih organizacija udruženog rada, nego da upravo te organizacije postanu stvarni nosioci razvoja cele te celine. Inače, postojala je tendencija da se da tako kažem, ide po liniji izvršnih veća i da se stvaraju fondovi koji bi se distribuirali odozgo nadole, sa obrazloženjem da bi to uticalo na racionalnije investiranje itd. Međutim, ceo taj koncept je vezan za stvaranje državnih investicionih fondova, iako formalno ti fondovi nisu odvojeni od organizacija udruženog rada (po onom prvom projektu, a i po sadašnjem stanju u okviru takozvanog »zelenog plana«). Savezno izvršno veće i izvršna veća republika bi tako u svojim rukama imali sredstva i određivali bi investicionu politiku bez dogovaranja u okviru same privrede. Zato mislim da je veoma važno da što pre pristupimo razradi sistema koji želimo da uspostavimo u ovoj oblasti. Ranije se u nas dosta govorilo o otkupu, o obezbeđenju veće sigurnosti plasmana poljoprivrednih proizvoda itd. U tom pogledu postoji iskustvo Sjedinjenih Američkih Država, koje i mi možemo koristiti, naravno, prilagođeno našim uslovima. Jer SAD su postigle brzi uspon u razvoju poljoprivrede u najvećoj meri zahvaljujući sistemu otkupa tržišnih viškova poljoprivrednih proizvoda. Sjedinjene Države imaju sistem otkupa preko kojeg utiču na tržište poljoprivrednih proizvoda ne administrativnim merama, nego materijalnim sredstvima, otkupljuju proizvode koji nemaju plasmana i onda ih vraćaju na tržište kada tih proizvo-

da nema dovoljno. Tako utiču i na snabdevenost tržišta i na proizvodnju. Ako se viškovi proizvoda povećaju iznad određene granice, onda se čak ide i na očuvanje obima proizvodnje, pa se čak daju i subvencije da se ne proizvodi. Mi ne moramo sve te metode da preuzmemo, ali nešto od toga možemo primeniti. U nas bi to još bolje funkcionisalo nego u Sjedinjenim Američkim Državama. Svaki proizvođač bi znao u kojoj meri treba da ograniči proizvodnju, a da ne bude stalno pod udarom kretanja tražnje na tržištu itd.

Mislim da centralizam u pogledu tržišnih rezervi i uopšte politiku tržišnih rezervi moramo promeniti. Sistem rezervi treba graditi »odozdo« »nagore«, početi od velikih potrošačkih centara – gradova i regionalnih centara i u njima izgraditi osnovu društvenih rezervi, a onda uključiti i odgovornost republika za određene rezerve i na kraju odgovornost federacije za strateške, ali i za neke tržišne rezerve.

Zato mi se čini da je veoma važno da izgradimo koncept krupnih tržišnih centara, u velikim gradovima i regijama, ali ne kao administrativne organizacije, nego udruživanjem rada i sredstava same privrede, i to počev od primarne proizvodnje u poljoprivredi pa do prerade, banaka itd. U okviru takvih centara izgradili bi se kasnije kompletni sistemi za snabdevanje stanovništva, sa planiranjem snabdevanja, ugovaranjem proizvodnje sa primarnim proizvođačima, garantovanim otkupom, uz zajedničko snošenje rizika u slučaju oscilacija tražnje, itd. To je, u stvari, jedan vid samoosigurnja privrede. U tome treba da učestvuje ne samo poljoprivreda, prerada itd. nego celokupna privreda. Jer i za industriju i za privredu u celini je veoma značajno da redovno bude snabdevena poljoprivrednim i prehrambenim artiklima po ustaljenim cenama itd., tako da može unapred računati sa određenim troškovima radne snage. U stvari, jedan deo društvenog dohotka treba da se upućuje u ove kanale i da svi zajedno snose odgovornost za udare tržišta, ali ne kroz nekakve administrativne forme. Ako bi se u takve tržišne rezerve udružila privreda na nivou republika i na nivou federacije, to bi zahtevalo veću fleksibilnost, odnosno pokretljivost poljoprivrednih organizacija udruženog rada, naročito kombinata. Na primer, PKB bi u tom slučaju trebalo da bude prisutan na svim tržištima Jugoslavije za koja je zainteresovan u okviru svoje proizvodnje. I ne samo PKB nego i sve druge slične poljoprivredne organizacije udruženog rada. U tim

centrima za snabdevanje treba da se organizuju i poslovne zajednice koje bi bile otvorene za sve organizacije udruženog rada u zemlji, samo pod uslovom ako su učlane u odgovarajuću poslovnu zajednicu pod jednakim uslovima. Time bismo razbili i zatvorenost tržišta koja u nas još uvek postoji. Na primer, u Ljubljani se ne može nabaviti vino proizvođača iz Srbije, izuzev u nekim magacinima.

Mislim da bismo na taj način rešili problem zatvorenosti tržišta jer propagandom se to ne može postići. Najvažnije je da pronademo takve organizacije koje će biti sposobni nosioci celokupnog sistema snabdevanja i rezervi. Jer, kao što sam već rekao, ako to bude zavisilo od državnog aparata, onda ćemo imati organizacije koje će se nametnuti proizvodnji, pa će je čak i ograničavati, a ne podsticati. A te organizacije treba upravo da podstiču proizvodnju i da je tako organizuju da zajedno sa trgovinom bude nosilac celokupnog sistema snabdevanja i rezervi. Uveren sam da bismo to mogli ostvariti i mislim da u tome treba da primenimo one principe Ustava i Zakona o udruženom radu o odnosima između proizvodnje i trgovine. Tamo gde ne postoji odgovarajuća industrija, trgovina će morati da obezbeđuje sredstva za rezerve i sl.

Kada budemo imali ove poslovne zajednice, onda možemo govoriti i o interesnim zajednicama za snabdevanje u gradskim centrima. Poslovnoj zajednici će se onda pridružiti opština, sindikati, grad itd. Poslovna zajednica, u stvari, treba da bude organizacija udruženog rada i kao takva da posluje, a sindikat, opština itd. nikako ne treba da se pretvore u nekakvu »kapu« nad radom ove poslovne zajednice. Jer ako bi sindikat i potrošačke organizacije imali pravo da odlučuju o radu te poslovne zajednice, ona kao takva ne bi mogla da posluje, to bi bio njen krah.

Mislim da bi zajednica poljoprivrednih kombinata mogla dobro da posluži u dogovaranju kako da se organizovana jugoslovenska poljoprivreda pojavljuje na tržištu, odnosno kako da se poveže sa trgovinom i sa drugim subjektima koji su dohodovno međusobno vezani, tako da i tržišni centri postanu nekakve reprodukcione celine, u stvari sastavni deo same privrede. Danas se mnogo govori o snabdevanju gradova, o interesnim zajednicama za snabdevanje, angažuju se i sindikati i sl., ali u tome moramo biti veoma pažljivi da ne dođemo u situaciju da počnemo da gušimo one neophodne

ekonomske impulse koji treba da dolaze od same privrede. Organizacija snabdevanja gradova mora se zasnivati na ekonomskim zakonima.

U vezi sa udruživanjem rada i sredstava rekao bih i nešto o zatvaranju opština, pa i osnovnih organizacija u svoje okvire i granice. Na opštine se u tom pogledu i vrši pritisak iz republika i pokrajina i taj politički pritisak ima određeni uticaj. No ja mislim da ćemo se i tog zatvaranja postepeno osloboditi, to je ipak prolazna pojava. Za opštine, a rekao bih i za republike i autonomne pokrajine, treba da bude bitno da se sredstva ne odlivaju neracionalno sa područja na kojima su stvorena, bez odgovarajućih materijalnih efekata. Otpora takvim odlivanjima sredstava će uvek biti, pogotovo u našoj samoupravno organizovanoj privredi u kojoj se takva odlivanja vrlo brzo uoče i u kojoj se vrlo brzo može reagovati na takve pojave. Problemi oko takvih odlivanja sredstava će se, po mome mišljenju, još i dalje zaoštravati i zato moramo svuda do kraja primeniti principe udruživanja rada i sredstava, tako da se sredstva ne odlivaju nego da se udružuju na takav način da oni koji su zainteresovani za udruživanje sredstava mogu da sagledaju racionalnost udruživanje sredstava mogu da sagledaju racionalnost udruživanja, odnosno materijalni efekat koji će se udruživanjem postići, i da znaju da će im se ta sredstva vratiti uvećana za rezultat zajedničke akcije. U onoj meri u kojoj to budemo obezbedili, uspećemo da razbijemo zatvaranje opština i organizacija udruženog rada. No pored toga je potrebna i dosledna borba protiv tehnokratizma, odnosno tehnokratskog monopola u opštinama i republikama i organizacijama udruženog rada: još uvek ima direktora koji misle da moraju sve držati u svojim rukama itd.

Kad je rec o zatvaranju osnovnih organizacija udruženog rada, mislim da je u tim slučajevima i kod samih radnika ostalo pomalo od mentaliteta najamnog radnika, pa i upravljanje i rad društvenim sredstvima shvataju usko, u smislu »daj da ja živim, a šta me briga za druge«. Međutim, praksa pokazuje da svestan radnik, kada je u položaju da zaista upravlja i raspolože sredstvima i zbog toga može da shvati koristi od udruživanja rada i sredstava razmišlja drukčije, sagledava više i vodi dugoročniju politiku. Zato je tu veoma važno pitanje kakva je politika udruživanja rada i sredstava, da li je ona racionalna, da li je pristupačna ljudima tako da oni mogu da je shvate, da jasno vide materijalne efekte udruži-

vanja za sebe itd. Radniku sada više nije u interesu da njegova osnovna organizacija sama raspolaže ogromnim sredstvima, jer i lični dohodak ne može da ide preko određenih granica, nego da se ta sredstva ulažu, udružuju i da se to odražava na ukupni dohodak osnovne organizacije, pa i na njegov lični dohodak.

Uveren sam da ćemo i probleme te vrste dosta lako rešiti pod uslovom da vodeće snage u organizacijama udruženog rada vode računa o tome da sada ne mogu da predlažu bilo kakve investicije, već samo one za koje su zainteresovani sami radnici. Na kraju, Zakonom o udruženom radu smo i želeli da postignemo da radnici odlučuju o korišćenju društvenog kapitala i da ne dozvole da se on subjektivistički i volontaristički rasipa, neracionalno upotrebljava itd. Na primer, u Sloveniji je donet zakon o ličnom radu koji omogućuje formiranje tzv. ugovornih organizacija udruženog rada u koje privatni preduzetnici ulažu svoj kapital i na osnovu toga dobijaju određenu kamatu odnosno određeno učešće u zajedničkom dohotku. Međutim, oni istovremeno moraju da odvajaju i za akumulaciju, da proširuju materijalnu osnovu rada u toj organizaciji. I u onoj meri u kojoj se akumulacija povećava, smanjuje se i relativno učešće privatnog kapitala u ukupnom kapitalu, i ta organizacija se postepeno podružvljava. Danas već ima takvih ugovornih organizacija udruženog rada koje su faktički podružvljene u roku od tri godine. Jer kad takva organizacija dobije kredit od društva, on se reprodukuje kao društvena sredstva, i to automatski povećava učešće društvenih sredstava u odnosu na sredstva preduzetnika. Tako ugovorna organizacija relativno brzo postaje društvena. Međutim, opštine u Sloveniji koče sprovođenje tog sistema u oblasti ličnog rada jednostavno zato što je porez koji plaćaju privatne zanatlije prihod opštine, a ugovorne organizacije udruženog rada plaćaju poreze i doprinose kao i sve druge društvene organizacije udruženog rada. Ali i to se može rešiti ako se pronade neki način da se i opštine zainteresuju za razvoj ovakvih organizacija.

No i ovo zatvaranje u svoje okvire i granice se može prevazići, ali će verovatno u početku to ići malo teže. Ponavljam, najvažnije je da dohodovni odnosi pri udruživanju rada i sredstava budu dokraja čisti i da se zasnivaju na principima sadržanim u Ustavu i Zakonu o udruženom radu.

Mislim da u tome može veoma mnogo da doprinese i razvoj bankarskog sistema. Na primer, ako ovakve organizacije udruženog rada kao što je PKB imaju svoju internu banku koja će, da tako kažem, imati račune za sve osnovne organizacije, onda se gubi ono osećanje osnovne organizacije da nekome daje »svoja« sredstva. U stvari, sredstva su u banci i svaka osnovna organizacija može da prati njihovo kretanje prema planu. Mislim da se na toj osnovi razvijaju drukčiji odnosi, da je osnovnoj organizaciji udruženog rada lakše da shvati da je reč o zajedničkom dohotku koji se zajednički ulaže da bi se i rezultati tog ulaganja delili na sve učesnike udruživanja rada i sredstava upravo preko bankarskog sistema. Zato je veoma važno da interne banke budu tako organizovane da ne samo svaka osnovna organizacija nego, po mogućnosti, i svaka pojedina faza ili linija procesa rada može da sagleda svoj dohodak i svoje interese.

Rekao bih nešto i o našem sistemu planiranja. Planiranje po konceptu koji je sadržan u novom Ustavu nije više samo ekonomski instrument usklađivanja pojedinačnih i opštedruštvenih interesa. Ono je, u stvari, nužno u regulisanju odnosa u društvu i u udruženom radu. I čini mi se da dobar sistem planiranja treba razvijati i sa društvenog gledišta, tako da plan bude blizak radniku, da ga radnik shvati, da o njemu diskutuje, da se složi sa njim. Time se stvaraju i preduslovi za prevazilaženje mentaliteta najamnog radnika, i zatvaranja radnika u svoje osnovne organizacije udruženog rada. Radnik će i preko sistema društvenog planiranja početi da shvata svoju povezanost i zavisnost od efekata rada celokupne radne i složene organizacije udruženog rada i udruženog rada uopšte. Čini mi se da je razrada sistema društvenog planiranja od odlučujućeg značaja za prevazilaženje tog starog, sitnosopstveničkog mentaliteta. Naravno, u tom cilju moramo promeniti i sadašnju praksu u oblasti planiranja. Jer sada smo u situaciji da je srednjoročni plan već donet, a tek se prave dogovori o razvoju pojedinih oblasti i grana privrede i sl. U sklapanju tih dogovora učestvuju republike i pokrajine, a da se pre toga nisu dogovorile sa privredom. Znači, čak se i same republike i pokrajine nisu dogovorile sa svojom privredom pre nego što su pristupile dogovaranju na nivou federacije.

Zato sa pripremom sledećeg srednjoročnog plana moramo pravovremeno početi, i to planiranjem u osnovnim orga-

nizacijama udruženog rada i radnim organizacijama, složenim organizacijama, zajednicama osnovnih organizacija itd. Mogu i druge zajednice, odnosno organizacije udruženog rada da budu preko plana na određen način povezane. Ali dogovaranje o planu ne treba uvek vezati za organizacionu povezanost, odnosno za integraciju, a sada ima mnogo toga. Plašim se pomalo ovog jednostranog pritiska na integraciju i mislim da u tome moramo biti oprezni. Neka se udružuju i treba da se udružuju samo one organizacije udruženog rada koje imaju stvarne interese za udruživanje. One organizacije koje su da tako kažem, samostalne, a koje posluju na raznim područjima mogu da se dogovaraju o planovima i da time dođu do elemenata za svoj plan, ali se ne moraju i organizaciono povezivati na svim tim područjima. Tu plan treba da bude oslonac celog privrednog sistema, a celokupna privreda da bude povezana sa bankarskim sistemom. Ako bi se uz bankarski sistem stvorile potrebne forme organizacije za dogovaranje o planovima, mislim da bi to bilo i najjednostavnije rešenje. Na primer, interna banka u PKB bi mogla da bude osnova za planiranje ako bi bila u stanju da ažurno daje pokazatelje o ekonomskom položaju svake osnovne organizacije, pa i radne jedinice, ako je to potrebno.

Ovde je bilo reći i o tome da od premija i kompenzacija poljoprivredni pogodnosti ima samo društveno organizovana poljoprivredna proizvodnja. Po mome mišljenju, ovo pitanje je malo više zaoštreno u tom pravcu, tendencije su tu bile pomalo na strani seljaka i takve tendencije se uvek javljaju zato što se misli da će se pomoći seljaku ako se celokupna poljoprivreda bude gradila i zasnivala na njemu. Međutim, upravo to nije dobro ni za seljaka, i to može da mu donese samo štetu. Jer seljačko gazdinstvo može da se razvija samo ako se vezuje za društvene organizacije udruženog rada. Pri tome se postavlja i pitanje da li smo kao društvo u ovom trenutku materijalno dovoljno snažni da, da tako kažem, vučemo za sobom seljačka gazdinstva. Ja sam pristalica udruživanja seljaka u zadruge, što ne znači da seljaci ne treba da se udružuju i u druge OOUR. Međutim, mislim da smo u prošlosti napravili grešku kada smo napustili sistem udruživanja seljaka u zadruge. Samo, nije dovoljno da postoje zadruge, one treba da imaju i veća materijalna sredstva od onih kojima seljaci raspoložu. Sredstva samih seljaka nisu dovoljna i na osnovu njih se neće moći organizovati moderne društvene organiza-

cije udruženog rada. Za to su potrebna društvena sredstva. Za mene je pri tom veoma važno pitanje da li ići na kreditiranje seljaka ili na ulaganja društvenih sredstava na seljačkim gazdinstvima i na odgovarajuće učešće seljaka u zajedničkom dohotku. Po mome mišljenju, bolje je ići na učešće u zajedničkom dohotku, jer kredit se vremenom pretvara u privatna sredstva seljaka. Doduše, seljak reprodukuje kredit svojim radom, ali može da ga reprodukuje i tuđim radom i uzima samo toliko kredita koliko može da vrati imajući u vidu nisku produktivnost svoga rada. Međutim, ako seljak ulaže svoja sredstva zajedno sa društvenim sredstvima, na primer u kupovinu stoke, onda će se on dogovarati sa društvenom organizacijom kako da gaji tu stoku da bi postigao veću produktivnost rada itd. Tu će se onda utvrditi i kriterijumi za raspodelu zajedničkog dohotka, u kojem će seljak učestvovati na osnovu svoga rada i sredstava, a društvena organizacija na osnovu ulaganja društvenih sredstava. Tako će i seljak biti više vezan za društveni sektor poljoprivrede i više stimulisan za povećanje produktivnosti svoga rada. Zato mislim da je bolje ići na ulaganja društvenih sredstava na seljačkim gazdinstvima, mada ne treba odustati ni od kreditiranja seljaka. Ali mislim da ćemo pre pridobiti seljaka za modernu proizvodnju na bazi učešća u zajednički ostvarenom dohotku. To zahteva i drugačiju politiku u oblasti saradnje sa individualnim sektorom poljoprivrede.

Kada je reč o zaštitnim cenama poljoprivrednih proizvoda, još ima tendencija da te cene budu jednake za sve seljake, bez obzira u kojoj meri je njihova proizvodnja društveno organizovana. To pitanje treba dobro razmotriti. Jer, porast proizvodnje na čisto seljačkom posedu je toliko spor da se teško može računati s tim da će, recimo, brz razvoj stočarske proizvodnje na bazi novih odnosa i novog sistema u poljoprivredi povući za sobom i individualnog seljaka u toj meri u kojoj može da ga povuče društveno organizovana proizvodnja. No ja ne verujem u to. Ja sam uvek branio stav da se seljaku jasno kaže da može da egzistira i sam ako hoće, ali društvo ne može da ga zaštiti ako nije udružen sa društvenim sektorom privrede.

U okolini Lazarevca sam slučajno razgovarao sa nekim seljakom koji ima svega dva hektara zemlje i četiri krave. On je rekao da bi mogao da proizvodi stočnu hranu na svoj toj zemlji i da drži deset, pa čak i petnaest krava i da bi udružio

svoj rad sa zadrugom ako bi mu zadruga obezbedila tih deset ili petnaest krava. To znači da treba početi od čiste računice prilikom udruživanja sa seljakom, tako da se odmah vidi i kako će se deliti ostvareni dohodak. Hoću, u stvari, da kažem da čim seljak uđe u ovakve odnose zajedničkog ulaganja, on je u stvari već udružio svoj rad i sredstva sa društvenim sredstvima.

Perspektive za razvoj poljoprivrede i za porast prinosa po hektaru i produktivnosti rada za pojedine kulture, na primer, za pšenicu, kukuruz, šećernu repu i povrće su veoma dobre kod društvenog sektora poljoprivrede. Isto se odnosi i na stočarstvo i proizvodnju mesa pod uslovom da obezbedimo stabilan otkup mesa, da se izbegnu krupne oscilacije u ponudi i tražnji mesa. Ali sve to je moguće postići ne održavanjem niskoproduktivne proizvodnje, kakvih tendencija u nas ima, nego upravo borbom za stalno povećavanje produktivnosti rada u poljoprivredi.

Imam utisak da se u nas sada i u redovima Saveza komunisti i u javnosti uopšte malo diskutuje o tim problemima. Nekada se o tome mnogo govorilo, bilo je i dobrih i loših diskusija ali je postojala ambicija da se nešto poboljša. Međutim, to se sada stišalo i uglavnom se vodi bitka oko cena, a o borbi za veću produktivnost i o putevima za porast produktivnosti rada malo se govori. Na primer, iskustva PKB se malo koriste u diskusijama o poljoprivredi. Obično se govori o potrebama i iskustvima niskoproduktivnih organizacija, pa se onda prema tome gradi ceo sistem odnosa u poljoprivredi. Uveren sam da naša ekonomska politika u poljoprivredi ne bi smela da polazi od niske, pa čak ni od prosečne produktivnosti rada, nego od nešto malo više produktivnosti od prosečne. Ako budemo išli na to da se cene poljoprivrednih proizvoda zasnivaju na mnogo višoj produktivnosti od prosečne, onda će i oni koji su sposobni i napredniji poslovati s gubitkom. Međutim, u nas ima i takvih tendencija da se kao osnova uzima produktivnost koju postižu za ekonomsku politiku u poljoprivredi visokoproduktivne organizacije udruženog rada. Kao što sam već rekao, mi moramo zasnivati našu ekonomsku politiku u poljoprivredi na produktivnosti malo višoj od prosečne, tako da podstičemo borbu za višu produktivnost rada u poljoprivredi. Danas postoje velike razlike u produktivnosti rada, na primer između PKB i nekih drugih poljoprivrednih kombinata. Takve razlike su neop-

ravdane, ali mi kao da nemamo dovoljno snage da sprečimo one proizvođače koji pokušavaju da svoju nisku produktivnost rada pokriju povećanjem cena.

Sada smo se uglavnom dogovorili o stabilizaciji proizvodnje i u stočarstvu, a ne samo u ratarstvu. Naravno, to se ne može osvajati preko noći, za to su potrebna i materijalna sredstva za tržišne rezerve, za otkup i kapacitete prerade, da bi se mogao vršiti otkup i onda kad se proizvodi ne mogu plasirati na tržištu.

O tome je već postignut dogovor, ali biće tendencija da se time pokriva niska produktivnost rada, da se otkupljuje po takvim cenama i pod uslovima koji odgovaraju niskoproduktivnim organizacijama udruženog rada. Zato u taj sistem moramo ugraditi neki materijalni stimulans da obezbedimo da se svaka organizacija udruženog rada bori za višu produktivnost rada da bi ostvarila veći dohodak. Pa neka onda visokoproduktivne organizacije ostvaruju visok dohodak, jer će ih to stimulisati na dalji porast produktivnosti rada, a ne da se dohodak preliva iz visokoproduktivnih u niskoproduktivne organizacije udruženog rada.

Po mome mišljenju, mi smo, u stvari, najviše originalnoga, zaista novoga stvorili upravo u poljoprivredi. Poljoprivreda je čak uticala pozitivno i na razvoj industrije. U poljoprivredi imamo i sopstvenih rešenja, da tako kažem, kojih u industriji nemamo mnogo. Naravno, tu ne govorim o sistemu samoupravljanja. Na primer, nov je i ovaj koncept poljoprivrednih kombinata. Bilo je ranije diskusije i oko toga da li PKB treba da ima mlekaru ili ne. Bilo je vrlo mnogo mišljenja koja su bila energično protiv toga da mlekare treba da se povezuju u mlekarske direkcije, hladnjače sa hladnjačama, a ratarstvo u ratarske direkcije i sl. Međutim, praksa nam je nepobitno dokazala koji je jedini pravi put, tako da danas mogu drugi da uče od nas, na našim iskustvima. Ali tu liniju organizovanja u kombinatima kao što je PKB treba podići na viši društveni nivo, da se cela primarna poljoprivredna proizvodnja i promet, prerada, finansije, nauka itd. međusobno povezuju, da opremimo našu trgovinu poljoprivrednim proizvodima svom potrebnom tehnikom neophodnom za otkup i preradu tih proizvoda i da se borimo protiv oscilacija na tržištu, da držimo i društvene i strateške rezerve itd. Mislim da je za naše društvo ovo jedno od najvažnijih pitanja.

Ovde je bilo reči i o tome da li imamo mnogo ili malo administracije. Mislim da mi ipak imamo previše administracije, jer kad u nešto »zagazimo«, onda iz toga teško isplivamo. Mi smo morali imati mnogo administracije i zbog toga što smo bili na početku procesa društvenog reorganizovanja. Sada smo već u priličnoj meri odmakli u tom reorganizovanju ali se u pogledu administracije produžava staro stanje. Međutim, verujem da je i tu moguće relativno brzo doći do konačnog povoljnog rešenja.

O AKTUELNIM PITANJIMA SNABDEVANJA
GRADOVA
POLJOPRIVREDNOPREHRAMBENIM
PROIZVODIMA

Izlaganje na sednici Predsedništva Stalne konferencije gradova i opština Jugoslavije, 12. maja 1977. godine u Beogradu.

Za ovo izdanje preuzet je tekst koji je pod ovim naslovom objavljen u knjizi »O komuni«, Radnička štampa, Beograd 1981, str. 497-512.

Ovom prilikom ne bih govorio o tekućim ekonomskim problemima snabdevanja gradova, jer sam shvatio da to nije na dnevnom redu današnje sednice Predsedništva Stalne konferencije gradova Jugoslavije. Zato ću se u svom izlaganju više zadržati na nekim društvenim, sistemskim i organizacionim pitanjima u oblasti snabdevanja gradova. Želim, u stvari, da skrenem pažnju na neke probleme koji mogu iskrnuti u toku ostvarivanja koncepta snabdevanja gradova o kojem se danas raspravlja na ovoj sednici. Pri tome, sigurno, neću reći ništa novo što već nije rečeno u uvodnom izlaganju i u diskusiji, sa čime se, inače, slažem.

Pre svega, smatram da je važno poći od jedne bitne principijelne postavke. Naime, problematiku snabdevanja gradova i širih područja poljoprivredno-prehrambenim proizvodima ne smemo posmatrati odvojeno od sistema društveno-ekonomskih i samoupravnih odnosa koje smo uspostavili novim Ustavom i Zakonom o udruženom radu, jer takvi odnosi inače vladaju u našem društvu. Bilo bi veoma pogrešno ako bismo prihvatili bilo kakve koncesije tendencijama, danas prisutnim u našem društvu, po kojima se rešavanje problemâ snabdevanja gradova počinje da traži u stvaranju određenih javnih službi za snabdevanje. Umesto takvih javnih službi, treba da stvorimo modernu, slobodnu i samoupravnu trgovinu u odgovarajućoj povezanosti sa proizvodnjom i sa potrošačima. U tome je, po mome mišljenju, suština rešava-

nja problemâ snabdevanja gradova, a ne u stvaranju nekakvih javnih službi za snabdevanje. Sam termin »snabdevanje« se sada ponegde počinje tako tumačiti da izlaz treba tražiti u stvaranju, u suštini, birokratskih organizacija koje treba da zamene normalno poslovanje trgovine i proizvodnje u zajedničkoj saradnji na jedinstvenom jugoslovenskom tržištu. Zbog svega toga smatram da se celokupna problematika snabdevanja gradova poljoprivredno-prehrambenim proizvodima svodi na nekoliko praktičnih pitanja. Pomenuću samo nekoliko od njih.

Prvo, kako bolje organizovati samu trgovinu koja se bavi prometom poljoprivredno-prehrambenih proizvoda da bi bila savremenija i što sposobnija da na tržište iznosi sve što je potrebno za snabdevanje gradova i širih područja, da bi bila zainteresovana za što niže troškove poslovanja i što je najvažnije, da posluje po zajedničkom planu snabdevanja. Jer planovi snabdevanja su još uvek parcijalni, svaka trgovinska organizacija udruženog rada ima svoj plan snabdevanja. Zajedničkih planova za snabdevanje gradova i pojedinih područja nema, osim u nekim opštinama.

Drugo, kako povezati trgovinu sa proizvodnjom, sa proizvođačima poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, da bi oba ta partnera trajno kooperirala u snabdevanju gradova na osnovi udruživanja rada i sredstava u okviru takve saradnje, da bi snosili zajednički rizik i zajednički razvijali celokupan sistem snabdevanja. A to, u stvari, znači povezivanje, na načelima udruženog rada, primarne proizvodnje, prerade, trgovine, skladišta, banaka itd., i to ne samo na užem području nego, rekao bih, i na području cele Jugoslavije.

Treće, kako i na kakvim principima organizovati poslovne zajednice proizvodnih trgovinskih organizacija udruženog rada za snabdevanje gradova, kako ih finansirati, kakvim fondovima one mogu da raspolažu, kakvo treba da bude učešće banaka u njihovom finansiranju, kako snositi finansijski rizik u poslovanju, kakvi odnosi treba da budu u raspoređivanju dohotka u takvim poslovnim zajednicama itd.

Četvrto, kako u sve te odnose ugraditi uticaj potrošača, malih i velikih, i svih zainteresovanih društvenih faktora koji su, rekao bih, i politički odgovorni za dobro snabdevanje gradova i širih područja, to jest kako treba da izgrađujemo samoupravne interesne zajednice za snabdevanje i sa kakvim unutrašnjim odnosima. Doduše, samoupravne interesne za-

jednice za snabdevanje u nas objektivno već postoje. Pitanje je samo da li ćemo ih priznati i kako ćemo ih organizovati. Po mome mišljenju, za organizovanje samoupravnih interesnih zajednica za snabdevanje postoje jasno izraženi interesi i neposrednih proizvođača i trgovine, kao i društvenih faktora, naročito mesnih zajednica, sindikata, potrošača itd.

Peto, kako u sistem snabdevanja gradova uključiti takozvanu seljačku pijacu. Neki na nju gledaju isključivo kao na negativnu pojavu. Sa takvim shvatanjima teško bih se mogao složiti. Seljačka pijaca je našem društvu neophodna i ona će postojati sve dok postoji seljak kao samostalni učesnik na tržištu. Osim toga, i pored svih slabosti kojima je opterećena seljačka pijaca, a koje proizlaze i iz neizgrađenog sistema učešća seljaka na tržištu, ta pijaca je ipak u najmanju ruku veoma korisna dopuna našeg tržišta, a ima određenu pozitivnu ulogu i kao izvestan konkurent društvenom sektoru trgovine, iako ta konkurencija nije mnogo jaka.

Bez pretenzije da o navedenim pitanjima dajem neke konkretne predloge, izneo bih samo neka svoja razmišljanja o tome.

Mislim da pre svega moramo početi od toga da su problemi i zadaci snabdevanja modernih gradova i savremenog društva uopšte veoma složeni i da se trgovina mora u velikoj meri industrijalizovati, specijalizovati, da bi mogla uspešno da izvršava zadatke koji danas stoje pred njom. Moderna trgovina više ne samo što ne može poslovati u klasičnim formama nego ne može ni biti samo trgovina. Ona se mora neprekidno modernizovati i opremiti savremenom opremom, hladnjačama, skladištima, aparatima za mašinsko pakovanje itd. Osim toga, ona mora imati i odgovarajuće robne i finansijske rezerve kojima će pokrivati oscilacije u proizvodnji poljoprivredno-prehrambenih proizvoda i drugih artikala. Još je Marks govorio da je trgovina, u stvari, produžena ruka proizvodnje, a danas je to utoliko očiglednije što i ona sama velikim delom postaje proizvodnja. Sve to ukazuje na potrebu da se trgovina industrijalizuje na bazi udruženja rada i sredstava. To se udruživanje mora ostvarivati kako u samoj trgovini tako i između trgovine i industrijske proizvodnje koja je zainteresovana za takvu trgovinu. Ceo taj proces industrijalizacije trgovine može, po mome mišljenju, da se odvija u dva pravca.

Prvi i sigurno najvažniji pravac je povezivanje trgovine sa postojećom industrijom u obliku trajne saradnje na osnovi udruživanja rada i sredstava. Kad kažem sa industrijom, tu mislim i na krupna poljoprivredna dobra, odnosno idustrijsko-poljoprivredne kombinata itd. Dogovorom trgovine i industrije u okviru poslovnih zajednica za snabdevanje moguće je utvrditi zajedničke interese i uspostaviti trajnu saradnju koja će omogućiti da se proizvodnja i trgovina bolje organizuju za potrebe snabdevanja gradova i za druge potrebe i zadatke koje tržište pred njih postavlja.

Drugi pravac industrijalizacije trgovine je da ona sama, po sopstvenoj inicijativi, razvija svoje industrijske i druge organizacije udruženog rada u sastavu krupnih organizacija udruženog rada same trgovine. Očigledno je da jedno veliko tržište, recimo ono u Beogradu, samo zahteva celu industrijsku organizaciju van postojeće industrije – za racionalno pakovanje, hlađenje, preradu poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, skupljanje i preradu otpadaka itd.

Veoma je značajno da društveno-ekonomskim sistemom i merama ekonomske politike stimulišemo upravo oba ova pravca razvoja trgovine. A da bi trgovina mogla da se razvija u tim pravcima, ona mora biti samostalna i slobodna samoupravna delatnost i kao takva mora stupiti u odnose trajne saradnje sa proizvodnjom na osnovi udruživanja rada i sredstava u meri u kojoj to zahteva sam karakter te saradnje. Ovo posebno naglašavam zbog toga što se u nas još od diskusije u vezi sa donošenjem novog Ustava povlači tendencija da trgovinu treba na neki način podrediti, to jest potčiniti i ograničiti u korist proizvodnje. A ako zaista budemo ograničavali i sputavali razvoj trgovine, to nikako neće biti u korist proizvodnje. U tom slučaju trgovina neće biti sposobna da bude pravi eksponent proizvodnje. Jer, na kraju krajeva, trgovina mora da razvija proizvodnju za tržište, i obrnuto – proizvodnja mora da obezbeduje trgovini takav ekonomski položaj koji će joj omogućiti da se kao samostalna privredna delatnost normalno razvija pod jednakim uslovima kao i sama proizvodnja. Zato se mora obezbediti samoupravna ravnopravnost trgovine i proizvodnje na osnovi sistema samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja predviđenog i preciziranog Zakonom o udruženom radu. Svako potcenjivanje značaja te samoupravne samostalnosti trgovine vodilo bi birokratizaciji celokupnog sistema trгови-

ne i, u stvari, onesposobljavanju trgovine da se brže razvija, da nabavlja neophodnu modernu opremu da bi mogla da snižava troškove poslovanja i da kao produktivni faktor nastupa u celini udruženog rada.

Ako bismo sve te elemente hteli da spojimo, da ih dovedemo u direktnu demokratsku konfrontaciju, onda bi, po mome mišljenju, organizovanju trajne saradnje proizvodnih i trgovinskih organizacija udruženog rada najviše odgovarale poslovne zajednice za snabdevanje. Te zajednice bi udruživale sve ili većinu zainteresovanih organizacija udruženog rada trgovine i proizvodnje. Drugim rečima, u tim poslovnim zajednicama našli bi se i dogovarali delegati svih organizacija udruženog rada trgovine i proizvodnje koje pre svega imaju zajednički interes da zajednički nastupaju na tržištu, to jest koje su ekonomski uzajamno zavisne. Pri tome, svakako, moramo precizirati sve vrste odnosa saradnje, od poslovnih do dohodovnih, koji se uspostavljaju u poslovnim zajednicama za snabdevanje, kao i raščistiti pitanje šta one treba da budu. U svakom slučaju, one nikako ne bi smele da ograničavaju poslovnu i dohodovnu samostalnost organizacija udruženih u njima.

Postoji, međutim, opasnost i već se osećaju tendencije da se ove poslovne zajednice pretvore u glomazne birokratske organizacije i da se preko njih ograničava poslovna i dohodovna samostalnost i proizvodnih i trgovinskih organizacija udruženog rada. Mislim da takvim tendencijama treba pružiti odlučan otpor. Poslovne zajednice za snabdevanje treba da budu pre svega mesto samoupravnog sporazumevanja svih zainteresovanih proizvodnih i trgovinskih organizacija udruženog rada na određenom tržištu – gradskom i regionalnom. Naravno, u okviru tih poslovnih zajednica treba utvrditi uzajamne odnose svih članova tih zajednica, ali mislim da nam za sve to nisu potrebna neka nova sistemska rešenja, a pogotovo nam nije potrebna nekakva centralizacija u toj oblasti izvan okvira društveno-ekonomskog sistema uspostavljenog novim Ustavom i Zakonom o udruženom radu.

U materijalima pripremljenim za ovu sednicu i u diskusiji bilo je dosta kritike klasičnih kupoprodajnih odnosa između proizvodnje i trgovine. Slažem se s tim kritikama, ali ih se istovremeno pomalo i plašim, jer se ponekad kritika klasičnih kupoprodajnih odnosa između proizvodnih i trgovinskih organizacija udruženog rada interpretira i kao za-

htev za odstupanjem od samostalnosti u njihovim međusobnim odnosima uopšte, pa se onda iz nekakvih birokratskih centara nameću rešenja i proizvodnji i trgovini o tome kakve međusobne odnose treba da uspostavljaju. Međutim, u Zakonu o udruženom radu jasno je rečeno kakvi treba da budu odnosi između proizvodnje i trgovine. Problem je sada u tome da proizvodnja i trgovina nađu zajednički jezik, da sednu za sto i da se dogovore o svim pitanjima koja su za njih od značajnog interesa. To, po mojemu mišljenju, znači da svaka trgovinska i proizvodna organizacija udruženog rada u tom odnosima treba da nastupa samostalno u okviru svojih interesa, ali na principima udruživanja rada i sredstava, dohodovnih odnosa itd., koji su precizirani Zakonom o udruženom radu. Sve to ukazuje da proizvodnja i trgovina moraju preuzeti zajednički rizik na tržištu.

Prema tome, u poslovnim zajednicama za snabdevanje vidim pre svega mesto za samoupravno sporazumevanje trgovine i proizvodnje. A kad je već reč o tome, moglo bi se postaviti pitanje mesta i uloge banaka u tim poslovnim zajednicama. Verovatno da bi banke koje finansiraju snabdevanje, odnosno povezivanje trgovine i proizvodnje u oblasti snabdevanja trebalo da budu ravnopravni učesnici u tim poslovnim zajednicama, mada bi se one mogle uključivati u te odnose i preko samoupravnih interesnih zajednica za snabdevanje. Jer banke, ipak, nisu u tolikoj meri zainteresovane niti toliko povezane sa tekućim snabdevanjem kao proizvodnja i trgovina. Zato težište aktivnosti poslovnih zajednica za snabdevanje treba da bude na povezivanju proizvodnje i trgovine.

Poslovne zajednice za snabdevanje ne treba da preuzmu na sebe suviše velike nadležnosti i zadatke, nego da se ograniče na to da budu mesto za zaključivanje samoupravnih sporazuma o udruživanju rada i sredstava i za donošenje zajedničkog plana snabdevanja grada ili šireg područja, da utvrde zajedničke rezerve i fondove na osnovi udruživanja rada i sredstava i za druga konkretna pitanja i međusobne odnose članova poslovne zajednice. Poslovnim zajednicama za snabdevanje nisu potrebne nikakve velike administrativne službe. Možda će biti potrebno u njima nekog i zaposliti, to jest organizovati neki minimalan administrativni aparat, ali uglavnom zato da bi tekući rad delegatskih tela poslovnih zajednica bio efikasniji. Ukratko, mislim da poslovnim zajedni-

cama za snabdevanje nije potrebna neka velika i samostalna administrativna služba.

Najvažnije je da se pod ravnopravnim uslovima u poslovnoj zajednici za snabdevanje nađu delegati iz proizvodnje i trgovine, kao i delegati zainteresovanih banaka, i da ta zajednica radi uglavnom na osnovi zajedničkog plana i konkretnih samoupravnih sporazuma. Na tome mnogo insistiram jer od poslovnih zajednica za snabdevanje nikako ne bismo smeli stvarati nekakve krute birokratizovane organizacije sa velikim administrativnim aparatom koji bi predstavljao težak teret za celokupan sistem odnosa između proizvodnje i trgovine. Sve odnose među osnovnim organizacijama udruženog rada udruženim u poslovne zajednice za snabdevanje treba tretirati kao slobodne odnose, a ne kao nekakvu čvrstu organizaciju udruženog rada. Upravo zato se te zajednice i nazivaju poslovne. One ne mogu da budu složene organizacije udruženog rada, nego oblik dugoročne saradnje na bazi zajedničkog plana i sporazuma organizacija udruženog rada proizvodnje i trgovine udruženih u te poslovne zajednice. Naravno, delegatska tela poslovnih zajednica za snabdevanje mogu se sporazumeti o formiranju zajedničkih novih organizacija udruženog rada koje su potrebne za organizovanje snabdevanja gradova ili širih područja. Delegatska tela poslovnih zajednica za snabdevanje mogu se dogovoriti i o formiranju određenih zajedničkih stručnih službi, ali ne kao elementa rukovođenja, nego zaista samo kao pomoćnih stručnih službi koje će obezbeđivati tekući rad tih delegatskih tela. U svakom slučaju, mislim da bi u samoupravne sporazume o udruživanju u poslovne zajednice za snabdevanje trebalo ugraditi i sve potrebne odbrambene mehanizme kako bi se sprečilo birokratizovanje tih zajednica i njihovo prerastanje u nekakvu »kapu« iznad trgovine i proizvodnje.

I najzad, čini mi se da naši veliki snabdevački centri – a kad to kažem, mislim na velike kooperacije između proizvodnje i trgovine – moraju snositi i direktnu zajedničku odgovornost ne samo za snabdevanje gradova u užem smislu nego i za snabdevenost tržišta u celini. Upravo to nameće, s jedne strane, potrebu koordinacije i snošenja zajedničkog rizika proizvodnje i trgovine, a, s druge, sve veću potrebu formiranja zajedničkih robnih i određenih finansijskih rezervi kojima bi se mogle pokrivati oscilacije u proizvodnji poljoprivredno-prehrambenih proizvoda itd. Zato i postojeći sis-

tem rezervi treba izmeniti, drukčije organizovati, to jest rezerve preneti iz vlasti državnog aparata u obavezu velikih snabdevačkih centara, i to ne samo zbog obezbeđivanja snabdevenosti tržišta nego i zbog toga što bez robnih i finansijskih rezervi ne može normalno raditi ni sama proizvodnja. Proizvodnja je pod stalnim udarima tekućih privrednih oscilacija (dobrih ili loših, uspešnih ili neuspešnih proizvodnih ciklusa itd.), a pokazalo se da postojećim sistemom rezervi ne možemo rešavati taj problem. Naravno, moramo zadržati i postojeći sistem rezervi u meri u kojoj on obezbeđuje društvene dugoročne strateške rezerve. Međutim, u taj sistem rezervi moramo uključiti i republike i autonomne pokrajine kako bi i one bile odgovorne za obezbeđivanje dugoročnih strateških rezervi, a ne da to bude obaveza samo federacije. Republike i pokrajine uključice se u sistem rezervi pre svega tako što će, na osnovu društvenih dogovora sa snabdevačkim centrima u velikim gradovima i širim područjima, postati nosioci ne samo tržišnih rezervi za pokrivanje tekućih oscilacija u proizvodnji i na tržištu nego i dugoročnih strateških rezervi. A sa gledišta same trgovine i proizvodnje bitno je da se uspostavi odgovarajući sistem tržišnih rezervi koje će pokrivati tekuće oscilacije u proizvodnji na tržištu.

Posebno pitanje je seljačka pijaca. Čini mi se, kao što sam reć rekao, da se naše društvo neće tako brzo osloboditi seljačke pijace, ali mislim da se može i da je treba bolje organizovati nego što je sada organizovana. Meni izgleda da bi i seljačka pijaca trebalo da bude deo poslovnih zajednica za snabdevanje, to jest da bude uključena u celokupan sistem snabdevanja poljoprivredno-prehrambenim proizvodima. Na taj način prevladali bi se mnogi problemi koji danas postoje na tom delu tržišta poljoprivredno-prehrambenih proizvoda. Naravno, bilo bi dobro pre svega ići na to da tržišna proizvodnja individualnih seljaka izlazi na tržište preko druga koje bi bile ravnopravni članovi poslovnih zajednica za snabdevanje. No sigurno je da to neće uvek biti moguće. Ali, po mome mišljenju, i svakog individualnog seljaka možemo na neki način obavezati na određenu disciplinu i na takvo ponašanje na tržištu na kakvo su obavezne i organizacije udruženog rada trgovine i proizvodnje, ili bar približno tako. Ako seljačku pijacu priznajemo, onda treba i da je organizujemo i uključimo u poslovne zajednice za snabdevanje

da bi se preko tih zajednica mogla sprovesti i politika društva u odnosu na seljačku pijacu.

Iz istih razloga mislim da poslovne zajednice za snabdevanje ne bi smele biti zatvorene organizacije, a pogotovo ne bi smele biti u takvom položaju koji bi im omogućavao da diktiraju cene poljoprivredno-prehrambenih proizvoda. Sigurno je da će se u određenim okvirima u poslovnim zajednicama za snabdevanje vršiti dogovaranje o cenama. To je teško sprečiti, jer se takvo dogovaranje i sada vrši. Ali mislim da bi svako takvo dogovaranje moralo biti pod odgovarajućom društvenom kontrolom. Bez društvene kontrole poslovna zajednica za snabdevanje ne bi smela ići ni na kakve operacije na tržištu. Od poslovnih zajednica za snabdevanje ne smemo stvarati monopolističke karteke koji bi počeli da ograničavaju onu samostalnost proizvodnih i trgovinskih organizacija udruženog rada koja je neophodna da bi između njih postojala određena konkurencija.

U nas je pre nekoliko godina bilo dosta preterane povike protiv konkurencije na tržištu. Međutim, u uslovima normalnog privređivanja proizvodnih i prometnih organizacija udruženog rada i ekonomske politike moraju postojati razlike između organizacija udruženog rada koje bolje rade i onih koje slabo rade, mora postojati materijalna stimulacija za postizanje boljih poslovnih rezultata, za bolji uspeh. Inače, doći će do truljenja te materijalne stimulacije, do otupljivanja oštice borbe za porast produktivnosti rada i do usporavanja razvoja privrede. Mislim da u samoupravnim organizacijama, samoupravnim delegatskim telima i u aktivnosti društveno-političkih organizacija imamo dovoljno mogućnosti da se sukobljavamo sa svim krajnostima i deformacijama na tom području. Ukidanje materijalne stimulacije za one organizacije udruženog rada koje bolje rade je najgore rešenje koje se može uspostaviti. Zato ni poslovne zajednice za snabdevanje ne bi smele uspostavljati nekakvu uravnilovku u dohotku koji organizacije udruženog rada stiču na tržištu, nego upravo omogućavati organizacijama udruženog rada koje bolje posluju, koje imaju niže troškove, niže cene itd. da ostvaruju i veći dohodak.

Isto tako, trebalo bi se striktno pridržavati principa da su poslovne zajednice za snabdevanje otvorene organizacije i da svaka organizacija udruženog rada može bez ikakve procedure da se u njih učlani, s tim da prihvati uslove i odnose

koji važe za sve druge članove. Time se najuspešnije može voditi borba protiv zatvaranja tržišta. Mi se već gotovo četvrt veka borimo protiv zatvaranja tržišta, a takvih pojava još uvek ima, iako sada znatno manje nego ranije. A neuspesi u borbi protiv zatvaranja tržišta dolaze otuda što se veoma mnogo veruje u propagandu i u političke zaključke i što se misli da neko treći treba da omogući organizacijama udruženog rada da nastupaju na određenom tržištu. Međutim, nije reč o nekom trećem, nego upravo o tome da same organizacije udruženog rada koje su zainteresovane za nastupanje na određenom tržištu solidarno preuzmu zajedno sa drugim organizacijama udruženog rada odgovarajući rizik i obavezu za organizovanje tog tržišta. Ne tvrdim, doduše, da su ulaganja u tržište jedini izvor pojava zatvaranja tržišta. I lokalna proizvodnja i trgovina takođe nastoje da odstrane sve druge konkurente sa svog lokalnog tržišta. Ali ako bi poslovne zajednice za snabdevanje delovale u tom smislu da sve organizacije udruženog rada nastupaju na određenom tržištu pod jednakim uslovima, da imaju jednake obaveze u pogledu organizovanja toga tržišta, da zajednički snose rizik, tada bi i svi učesnici na tom tržištu bili zainteresovaniji za udruživanje. Tada lokalna proizvodnja i trgovina neće biti te koje će same organizovati tržište na teret svog dohotka, a da se onda druge organizacije udruženog rada ubacuju na to tržište, iako nisu učestvovala u njegovom organizovanju. Svi koji nastupaju na određenom tržištu treba na odgovarajući način da snose troškove njegovog organizovanja.

A ako se zaista bude poštovao princip da svaka organizacija udruženog rada može da pristupi poslovnoj zajednici za snabdevanje, s tim da prihvati sve uslove i odnose koji važe za sve druge njene članove, tada zatvaranje tržišta neće biti tako velik problem. Nema, naravno, iluzija da ćemo probleme zatvaranja tržišta moći savladati tako reći preko noći i lako. Jer ima i drugih faktora koji će delovati u obrnutom pravcu, ali ćemo, ipak, pojave zatvaranja tržišta svesti u podnošljive okvire. Ovo utoliko pre što su odnosi između proizvodnje i trgovine koji se zasnivaju na načelima Ustava i Zakona o udruženom radu već počeli da deluju protiv zatvaranja tržišta, iako je njihov razvoj tek na početku.

Posebno bih hteo da istaknem da u oblasti snabdevanja gradova i širih područja poljoprivredno-prehrambenim proizvodima veoma važnu ulogu ima plan i planiranje. Plan tre-

ba da bude glavni instrument ostvarivanja svih odnosa u poslovnoj zajednici za snabdevanje. Naravno, mi smo u tom pogledu još uvek veoma daleko od one uloge koju bi plan zaista trebalo da ima. I u opštinskim planovima, pa čak i u planovima najrazvijenijih gradova koji imaju najbolje stručne službe još uvek nemamo planova snabdevanja za koje bi se moglo reći da su kompleksni. Znači, osnova i glavni oblik regulisanja odnosâ i saradnje proizvodnih i trgovinskih organizacija udruženog rada u poslovnim zajednicama za snabdevanje je samoupravni sporazum o osnovama zajedničkog plana. Mislim da u tom pravcu treba dalje raditi, makar to išlo postepeno. Međutim, problem snabdevanja gradova i širih područja je moguće rešiti ako sve organizacije udruženog rada sa područja cele Jugoslavije koje su zainteresovane za određeno tržište zaista ujedine svoje snage. Takvi zajednički planovi snabdevanja će istovremeno omogućiti da se pojedine proizvodne i krupne trgovinske organizacije udruženog rada trajno orijentisu na određeno tržište izvan svog grada ili republike i da tome prilagode svoju proizvodnju i ekonomsku politiku.

Zato mi izgleda da je borba da se dođe do zajedničkih planova snabdevanja veoma značajna ne samo zbog snabdevanja gradova nego i zbog reorganizacije samih privrednih grupacija koje sa svoje strane utiču na pojedina tržišta. Upravo iz tih razloga mislim da poslovne zajednice za snabdevanje gradova ili manjih centara treba da budu samostalne i slobodne i da na taj način budu nosioci celokupnog sistema snabdevanja. Jer upravo radi opšte rekonstrukcije sistema odnosâ između proizvodnje i trgovine u celoj Jugoslaviji čini mi se da je veoma važno da imamo snažne i sposobne nosioce ne samo celokupnog sistema snabdevanja nego i sistem tržišta i tržišne proizvodnje. A to su poslovne zajednice za snabdevanje.

Na toj bazi, po mome mišljenju, dolazi u obzir izgrađivanje i samoupravnih interesnih zajednica za snabdevanje kao oblika saradnje poslovnih zajednica sa potrošačima – malim i velikim – i sa svim drugim društvenim faktorima zainteresovanim za snabdevanje. Tu pre svega mislim na mesne zajednice, na organizacije Socijalističkog saveza, na komore i udruženja, na organizacije potrošača, odnosno na sve one faktore koji u takvoj samoupravnoj interesnoj zajednici mogu na određen način doprineti sagledavanju problemâ or-

ganizovanja snabdevanja građana. Iz tih razloga za samoupravne interesne zajednice za snabdevanje još više važi sve ono što sam govorio o poslovnim zajednicama. One ne bi smele da imaju nikakav administrativni aparat, nikakve fondove, ništa što bi od njih stvorilo nekakvu »kapu« nad poslovnom zajednicom. Dakle, pogotovo je bitno da samoupravne interesne zajednice za snabdevanje ne postanu neke birokratske organizacije sa nekim samostalnim administrativnim aparatom. To posebno naglašavam zato što, i inače, već imamo dosta problema i teškoća te vrste sa drugim samoupravnim interesnim zajednicama i imaćemo ih verovatno još nekoliko godina sve dok se ne oslobodimo žestokog pritiska ka birokratizaciji samoupravnih interesnih zajednica. Čak i u onim interesnim zajednicama kojima su zaista potrebne stručne službe, te službe treba da se organizuju kao zajedničke. A u samoupravnim interesnim zajednicama za snabdevanje nisu potrebne čak ni zajedničke stručne službe, jer takve službe već imaju svi oni faktori koji u njima učestvuju. Zato samoupravne interesne zajednice za snabdevanje treba da budu čisto delegatska tela, isključivo mesto samoupravnog sporazumevanja i dogovaranja, to jest oblik saradnje poslovnih zajednica za snabdevanje i pojedinih organizacija udruženog rada u njima sa potrošačima i drugim društvenim faktorima.

A kada je reč o zadacima samoupravnih interesnih zajednica za snabdevanje, mislim da one, s jedne strane, mogu imati konsultativnu ulogu, a, s druge, zastupati društvene interese i unositi društveni uticaj na određena praktična rešenja u poslovne zajednice za snabdevanje. Ta funkcija samoupravnih interesnih zajednica za snabdevanje je slična funkciji društvenih saveta. Mi i inače moramo obezbediti da društveni uticaj u aktivnosti samoupravnih faktora bude prisutniji nego što je to danas slučaj. Na bazi konsultacije, dogovora svih zainteresovanih društvenih faktora u ovim samoupravnim interesnim zajednicama, proizvodnja i trgovina će uspešnije rešavati probleme snabdevanja jer će pogled biti celovitiji. Gde god postoji zajednički interes, tu samoupravne interesne zajednice za snabdevanje treba aktivno da učestvuju u pripremanju konkretnih samoupravnih sporazuma o snabdevanju. To mogu da budu samoupravni sporazumi između potrošača i pojedinih organizacija udruženog rada ili nekog njihovog poslovnog udruženja ili čak poslovne

zajednice za snabdevanje u celini u kojima bi proizvodne i prometne organizacije udruženog rada obostrano preuzele odgovarajuće obaveze. I zatim, posebno je značajno učešće ovih samoupravnih interesnih zajednica za snabdevanje u donošenju planova poslovnih zajednica za snabdevanje. Samoupravna interesna zajednica za snabdevanje treba da učestvuje i u izradi i pripremanju planova poslovne zajednice – prvo kao konsultant, a zatim i kao supotpisnik samoupravnog sporazuma o osnovama plana ako ona tim planom neposredno preuzima odgovarajuće obaveze ili ako delovi te zajednice stiču određena prava iz te saradnje. Mislim da naše društvo nikako ne sme dopustiti da samoupravna interesna zajednica za snabdevanje ima takva prava na osnovu kojih bi počela da ograničava samostalnost organizacija udruženog rada. Znači, svi odnosi u samoupravnim interesnim zajednicama za snabdevanje utvrđivali bi se sporazumno, a nikakva odluka ni o jednom pitanju ne bi mogla da se donese na osnovu nekakvog prava odlučivanja većinom glasova.

U diskusiji na današnjoj sednici bilo je dosta reči o tome da potrošači moraju biti društveno organizovani. Međutim, u nas se to organizovanje odvija veoma sporo. Razlog takvog stanja je, po mome mišljenju, pre svega u tome što rukovodna struktura u gradovima i opštinama nije zainteresovana za organizovanje potrošača. I sva naša politika je orijentisana samo na proizvodnju i trgovinu, na uslove i efekte njihovog rada, a potrošač je na poslednjem mestu. A kad nastanu određeni problemi, onda se, naravno, kola slome na potrošaču, a ne na trgovini i proizvodnji. A takov ponašanje, u stvari, nanosi najviše štete upravo proizvodnji i trgovini, jer kad bi potrošač bio intenzivnije uključen u te odnose, tada bi i proizvodnja i trgovina ostvarivale bolje rezultate u svom poslovanju.

Potrošači treba pre svega da se organizuju u mesnim zajednicama i, eventualno, u komunama, a da se mnogo ne žuri sa nekim republičkim, a pogotovo ne sa jugoslovenskim organizacijama potrošača, dok se potrošači ne organizuju u bazi, to jest u mesnim zajednicama i u komuni. Jer takve organizacije se obično pretvore u nekakvog nekvalifikovanog savetodavca koji daje lekcije privredi, a za ono što preporučuje ne preuzima nikakvu odgovornost. Meni se čini da je bitno da organizaciju potrošača dovedemo u takav položaj da ona zna o čemu je reč, da učestvuje u svim unutrašnjim od-

nosima i da na taj način može kvalifikovano da odlučuje. A da bi organizacija potrošača mogla da ima takav položaj, neophodno je stvarati i ekonomsku bazu, odnosno na odgovarajući način ekonomski stimulisati same potrošače. Tu mislim, na primer, na ristorno kao oblik ekonomskog povezivanja trgovine i potrošača, za koji nikako ne mogu ili ne žele da se odluče. Ristorno je pratično jedina mogućnost kad je reč o učešću pojedinačnog potrošača u dohotku trgovinske organizacije udruženog rada. Isto tako, ne vidim druge mogućnosti da i trgovina i potrošači budu zainteresovani u razrešavanju međusobnih odnosa ako se u svemu tome ne da ekonomska baza. Meni izgleda da bismo jedino postepenim uvođenjem ekonomskih odnosa između trgovine i potrošača u obliku učešća potrošača u dohotku trgovine, to jest putem ristorna, stvorili polaznu tačku za brže organizovanje potrošača i za njihovo kvalifikovanije učešće u rešavanju problema snabdevanja.

Ranije je kao razlog protiv uvođenja ovakvih ekonomskih odnosa između trgovine i potrošača isticano da je naša trgovina zaostala, da nema odgovarajuće opreme itd. Međutim, danas je trgovina uglavnom opremljena modernim računskim strojevima, pogotovo u velikim gradovima, pa to više ne može da bude razlog protiv uvođenja ovakvih odnosa između trgovine i potrošača. A odgovarajućih iskustava ima, čak i iz stare Jugoslavije, kada su postojale potrošačke zadruge sa ristornom, a postoje određena iskustva u tome pogledu i u drugim zemljama. U nekim zemljama takve zadruge imaju veliku snagu i znatno utiču na stanje tržišta. I sama kapitalistička trgovinska preduzeća su zainteresovana za to da trajnije vezuju kupce za sebe. Mnoge trgovinske organizacije isplaćuju stalnim kupcima takav ristorno. Verovatno ima i drugih mogućnosti za uspostavljanje stimulativnih ekonomskih odnosa između trgovine i potrošača. Ristorno ističem samo kao jednu mogućnost u tim odnosima. No sasvim je sigurno da bismo time lakše organizovali same potrošače i, što je još važnije, menjao bi se i mentalitet potrošača u tom smislu da na probleme snabdevanja gledaju sa istog aspekta kao i proizvodnja i trgovina, a ne da se jednostavno zalažu samo za niže cene.

U diskusiji je bilo reči i o velikim potrošačima. U nas do sada nije posvećivano dovoljno pažnje ulozi velikih potrošača u snabdevanju. To je veoma značajno pitanje koje bi se ta-

kođe moglo uspešno rešavati u okviru poslovnih i samoupravnih interesnih zajednica za snabdevanje. Mislim da naša zemlja u odnosu na druge zemlje ima više uslova za organizovanje snabdevanja polupripremljenom hranom i drugim artiklima široke potrošnje upravo preko velikih potrošača kao što su bolnice, ugostiteljstvo, škole, vojska itd. Međutim, naša prehrambena industrija se još uvek probija na tržište sa artiklima za individualnog potrošača, što znatno povećava troškove i proizvodnje i trgovine. U tom pogledu mogli bismo da uvedemo velike promene, što bi značilo ne smo poboljšanje snabdevanja nego bi istovremeno pomoglo da se naša prehrambena industrija organizuje na najmoderniji način i da pristupi sklapanju samoupravnih sporazuma o trajnoj saradnji sa tim velikim potrošačima u gradskim centrima i širim područjima.

Dakako, sve što sam rekao nije konkretan predlog, nego više glasno razmišljanje o mogućim konceptima jednog celovitog sistema snabdevanja gradova i regiona na bazi samoupravnog udruživanja rada i sredstava. Ali mi moramo utvrditi najpre celovit koncept da bismo zatim mogli pristupiti najboljim praktičnim rešenjima.

Stoga mislim da bi sada bilo veoma dobro kad bi se sa uopštenih diskusija prešlo na sasvim konkretnu diskusiju o konceptu, a zatim i na stručnu razradu svih pitanja u vezi sa snabdevanjem gradova poljoprivredno-prehrambenim proizvodima u duhu tog koncepta. Takođe mislim da bi bilo korisno da Predsedništvo Stalne konferencije gradova, zajedno sa drugim društvenim faktorima, formira odgovarajuće radno telo sastavljeno od stručnjaka iz prakse i društveno-političkih radnika, naročito iz većih gradova, koje bi svestrano i stručno razmotrilo sva ova pitanja i predložilo konkretna rešenja. Čini mi se da suviše dugo i uopšteno diskutujemo o problemima snabdevanja, iako smo odavno zauzeli dobre načelne stavove, a sada uglavnom ponavljamo ono što je već ranije dogovoreno. Praktična rešenja se prepuštaju pojedinim gradovima koji najčešće ne raspolažu takvim stručnim snagama koje bi mogle predložiti optimalna rešenja.

Iz uvodnog izlaganja podnetog na današnjoj sednici, a i iz sopstvenog iskustva znam da se ti odnosi ostvaruju veoma sporo i sa velikim kolebanjima, a ponekad se ti problemi rešavaju polovično, pa čak i na pogrešan način. Otuda se sa rešavanjem ovih problema suviše odugovlači. Ako se društvo

snažnije ne angažuje da se ranije usvojeni koncept snabdevanja dokraja realizuje, onda će se to odlučivanje produžiti i donosiće se parcijalna rešenja, koja će često biti i u suprotnosti sa globalnim konceptom. A pitanje snabdevanja je veoma značajno društveno pitanje koje zahteva dogovor i zajedničko rešenje. Čini mi se da je Stalna konferencija gradova, odnosno njeno Predsedništvo najviše odgovorno i zaduženo za to da se dođe do zajedničkog rešenja koje ne mora da bude u formi zakona niti društvenog dogovora, nego jednostavno u formi preporuke Stalne konferencije gradova, koja bi veoma mnogo doprinela da se ubrza rešavanje problemâ snabdevanja. Zakon o udruženom radu daje i osnovu i pravac za rešenja u ovoj oblasti.

DRUŠTVENO-EKONOMSKO POVEZIVANJE SAMOSTALNOG LIČNOG RADA U SISTEMU SAMOUPRAVNOG UDRUŽENOG RADA

Iz knjige *Slobodni udruženi rad*, Radnička štampa, Beograd 1978, str. 199-223.

1. O KARAKTERU SAMOSTALNOG LIČNOG RADA

Kada govorimo o udruženom radu, ne možemo a da ne zauzmemo jasan stav i u pogledu samostalnog ličnog rada sredstvima u svojini građana. U načelu, takav se rad svakako ne može tretirati drukčije nego kao socijalistički rad i kao jedan od bitnih elemenata slobode čoveka. Cilj izgradnje socijalističkog samoupravnog društva i demokratije u socijalizmu nije i ne sme da bude likvidacija slobodnog, samostalnog ličnog rada, nego likvidacija svakog oblika eksploatacije tuđeg rada, to jest življenja na račun tuđeg, a ne na osnovu svog rada, makar da je reč o sredstvima rada u ličnoj svojini.

A takva eksploatacija u našim uslovima može se vršiti na dva načina: prvo, neposrednim zapošljavanjem tuđe radne snage radi prisvajanja tuđeg viška rada i stvaranja kapitala; i drugo, prisvajanjem dela društvenog dohotka preko tržišta ako za to postoje odgovarajući tržišni uslovi. Oba ova oblika eksploatacije su našim Ustavom načelno zabranjena, s tim što određenih odstupanja još uvek ima. Ali time sam lični rad nije automatski proglašen antisocijalističkom kategorijom.

Ustav i Zakon o udruženom radu polaze od toga da je samostalni lični rad sredstvima u svojini građana – ako se ne povezuje sa kapitalističkom eksploatacijom tuđeg rada – sastavni deo socijalističkog samoupravnog sistema. Takvom ličnom radu u našem socijalističkom društvu dat je isti tretman i status kao i svakom drugom društvenom radu, a radni ljudi koji obavljaju privrednu ili drugu delatnost ličnim radom sredstvima rada u svojini građana imaju u načelu ista prava i dužnosti prema društvu kao i radnici u organizacijama udruženog rada i integralni su deo udruženog rada.

Cilj odredaba Ustava i Zakona o udruženom radu o ličnom radu nije ograničavanje razvoja delatnosti koje se zasnivaju na takvom radu, nego, naprotiv, obezbeđivanje veće društvene stabilnosti u oblasti ličnog rada, podsticanje razvoja delatnosti zasnovanih na ličnom radu i uopšte podsticanje radne inicijative ljudi, i to upravo time što tu delatnost dovede u sklad sa sistemom socijalističkih društvenih odnosa.

Jer, u našoj društvenoj praksi događalo se da se po nekoliko godina stihijski forsira razvoj delatnosti ličnog rada, pošto su to zahtevale potrebe privrede i ljudi, a da se niko ne pita kakve deformacije socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa u društvu mogu nastati kao posledica takvog stihijskog razvoja. A kada je dolazilo do neopravdanog bogaćenja ili do raznih špekulantskih pojava, onda su nekoliko godina obično isti ljudi kritikovali i ograničavali razvoj delatnosti u oblasti ličnog rada, opet ne pitajući se kakve će biti posledice toga za privredu i za zadovoljenje potreba ljudi raznih uslugama i proizvodima koje daje upravo taj lični rad. Posledica takvog odnosa i kolebanja jeste da radni ljudi u tim delatnostima nikada dokraja nisu znali kakva će zapravo društvena politika prema ličnom radu biti sutra i da su mnoge delatnosti ličnog rada, posebno određene tercijarne delatnosti, zbog toga ostale prilično nerazvijene. Razvoj oblasti ličnog rada bio je ne samo neravnomeran nego je zaostajao i za ukupnim razvojem privrede, sa svim negativnim posledicama koje iz toga proizilaze.

Mislim da je glavni razlog za takve pojave i takva kolebanja činjenica da nismo imali raščišćene ni pojmove ni odnose u pogledu samog položaja i sistema samostalnog ličnog rada u našem društvu. A, osim toga, u našoj praksi određeni birokratski otpori stalno se suprotstavljaju odnosima koji su u toj oblasti rada već dati našim ustavnim sistemom.

Ustavnim odredbama i njihovom razradom u Zakonu o udruženom radu obezbeđeni su svi neophodni društveni, ekonomski, pravni i organizaciono-institucionalni uslovi da samostalni lični rad sredstvima u svojini građana bude socijalistički rad i da ne prerasta u kapitalističke tendencije, u izrabljivanje tuđeg rada. Za naše društvo može da bude prihvatljiva samo socijalistička opcija razvoja samostalnog ličnog rada sredstvima u svojini građana. Ni na kakve kompromise u tom pogledu naše društvo nije spremno da ide, a nije ni u nekoj takvoj situaciji da bi moralo da odstupa od toga

principa. Naime, Ustavom i Zakonom o udruženom radu zatvorena je kapitalistička perspektiva za svakog u oblasti ličnog rada. I ovde se veći ili manji deo akumulacije kao minulni rad podružuje jednako kao i minulni rad radnika u društvenom sektoru proizvodnje ili bi bar mogao da se podružuje. U praksi, doduše, to nije uvek slučaj. Ali zato je otvoreno mnogo šire polje za slobodan rad i za stvaralaštvo ljudi kojima nije cilj privatnosopstveničko bogaćenje na račun tuđeg rada, nego upravo taj rad i stvaranje samo po sebi, a istovremeno, naravno, i kao izvor sticanja ličnog dohotka, koji će odgovarati merilima rada koja, inače, važe u celom našem društvu.

Lični rad se ne može a priori proglašavati privatnosopstveničkim i antisocijalističkom aktivnošću, niti proglašavati štetnim za socijalističku privredu. Ne postoje nikakvi principijelni razlozi zbog kojih bi se samostalni lični rad sredstvima u svojini građana a priori kvalifikovao kao kapitalistički rad. Podsetio bih ovde i na stav Engelsa o tome da bi bilo reakcionarno tražiti da svi stvaraoci u društvu budu pretvoreni u društvene činovnike i u najamne radnike države. Tu, naravno, mislim samo na zaista samostalni lični rad, a ne na pribavljanje materijalne koristi zapošljavanjem tuđe radne snage i prisvajanjem društvenog dohotka zato što neko poseduje sredstva rada u ličnoj svojini. Kad pojedinačni radnik obavlja proizvodnu i drugu društvenu delatnost svojim ličnim radom, svojim sredstvima rada u okvirima ustavnih načela, time se ne uspostavlja nikakav kapitalistički odnos, jer taj radnik nikoga ne eksploatiše, ne prisvaja ničiji tuđi rad, niti društvenu akumulaciju. Kada je reč o proizvodnom odnosu u oblasti ličnog rada, nije odlučujuće pitanje da li neko poseduje sredstva za rad u privatnoj svojini, nego da li oni koji ih imaju po tom osnovu eksploatišu tuđu radnu snagu i prisvajaju društveni dohodak ili ne.

Ustav i Zakon o udruženom radu, doduše, čine određene ustupke u pogledu zapošljavanja tuđe radne snage. Ali to se odnosi samo na ograničen mali broj radnika tamo gde je reč više o dopunskom radu ili delatnostima gde izrazito prevladava ručni rad, a uz to i ne postoje uslovi za neke ozbiljnije kapitalističke deformacije, kao što su, na primer, krojačke radionice za izradu odeće po meri, male ugostiteljske radnje i slično. Prema tome, ni takav »ustupak« ne predstavlja nekakav ozbiljni izvor za antisocijalističke tendencije, ako se on

zaista ograničava na okvire o kojima sam govorio, što takođ u našoj praksi nije uvek slučaj.

Načela Ustava i Zakona o udruženom radu u pogledu prava i obaveza radnika koji samostano rade svojim sredstvima rada se isto tako odnose i na umetnike, advokate, kao i na niz drugih zanimanja i poslova koji upravo i po svojoj prirodi zahtevaju lični rad i sredstva za rad u svojini građana.

Radni ljudi koji ličnim radom obavljaju zanatsku ili drugu uslužnu delatnost imaju mogućnost i pravo da se udružuju u zanatsku zadrugu, odnosno u zadrugu druge uslužne delatnosti ili u druge oblike udruživanja. Pri tome radni ljudi slobodno odlučuju o svom udruživanju u zadrugu u ovim delatnostima, a sve odnose u zadrugi regulišu ravnoopravno, zadržavajući pravo svojine na sredstvima koja su udružili i na prihode koje po osnovu tog prava ostvaruju. Ukoliko, pak, svoja sredstva i prihode u celini ili deo tih prihoda ustupaju zadrugi kao zajednička sredstva zadruge, sve odnose i sva pitanja povodom toga i posebno međusobne dohodovne odnose regulišu samoupravnim sporazumom o udruživanju u zadrugu, u skladu sa propisima zakona koji inače važe u toj oblasti odnosa. Prema tome, stepen udruženosti u zanatskim i u zadrugama drugih uslužnih delatnosti, u tom pogledu, može biti veći ili manji, a u krajnjem rezultatu članovi zadruge se mogu organizovati i kao društvena radna organizacija. Ali, u principu, prava, obaveze i odgovornosti radnih ljudi koji se udružuju u zanatske i u zadruge drugih uslužnih delatnosti su jednaka pravima i obavezama članova zemljoradničke zadruge, a zanatska ili druga zadruga ima položaj, prava obaveze i odgovornosti zemljoradničke zadruge.

Dosledna praktična primena ustavnih načela o ličnom radu razrađenih u Zakonu o udruženom radu, kao i svestrana podrška društva u znatnoj meri mogu doprineti jačanju materijalne osnove i stabilnosti ovog sektora društvenog rada i pospešiti tendencije njegovog socijalističkog samoupravnog preobražaja. A sektor samostalnog ličnog rada sredstvima u svojini građana veoma je značajan za naš ukupni privredni i društveni razvoj, a naročito za upotpunjavanje privredne strukture; za obezbeđivanje širokog asortimana roba koje se ne mogu rentabilno proizvoditi u većim organizacijama udruženog rada; za ostvarivanje uslova za brži rast životnog standarda; za zadovoljavanje sve razvijenijih potreba domaćinstava i građana za raznim uslugama; i, konačno,

što je od posebnog značaja, za veći obim zapošljavanja i radnog angažovanja stanovništva. U oblasti ličnog rada ni približno nisu iskorišćene mogućnosti koje postoje za njegov razvoj na sadašnjem stupnju razvoja ukupnih proizvodnih snaga našeg društva. S druge strane, broj nezaposlenih u zemlji, kao i broj radnika koji su na privremenom radu u inostranstvu, takođe, ukazuje na potrebu bržeg razvoja takozvane »male privrede«, to jest privrede koja se zasniva na ličnom radu sredstvima u svojini građana.

U ovom pravcu našem društvu tek predstoje napor i organizovana akcija kako bi se osnovna načela Ustava i Zakona o udruženom radu o društveno-ekonomskom položaju i ulozi samostalnog ličnog rada sredstvima u svojini građana i njegovo povezivanje u sistem samoupravnog udruženog rada što brže i potpunije ostvarivali u praksi.

Međutim, lični rad koji podrazumeva zapošljavanje tuđe radne snage radi prisvajanja tuđeg viška rada i koji predstavlja element kapitalističkih ekonomskih odnosa – a čiji ostaci još postoje u našem društvu – neizbežno će iščeznuti iz socijalističkog društva. Tražiti tu neke kompromise i polumere može biti samo Sizifov posao. Naprotiv, treba se odlučnije suprotstavljati deformacijama koji u toj oblasti ima prilično mnogo i svih vrsta. Osim toga, treba tražiti takva sistematska rešenja koja će interes samostalnog ličnog rada povezivati sa interesom socijalističkog društva i sa dohodovnim odnosima u društvu. A u tom pogledu istinska perspektiva samostalnog ličnog rada sredstvima u svojini građana u uslovima socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa je pre svega u njegovom postepenom povezivanju, uključivanju i integrisanju u samoupravni udruženi rad. Takav položaj i takva perspektiva ličnog rada je objektivno uslovljena zakonitostima socijalističkog društvenog i ekonomskog razvoja. Zatvaranje ličnog rada u sebe, izolovanje toga rada od društvenog rada u celini upravo je put njegovog stvarnog stagniranja i nestajanja kao takvog, osim u slučajevima gde sama priroda ličnog rada traži specifična rešenja.

Pri tome, suština socijalističkog samoupravnog poduzeteljavanja ličnog rada nije u administrativnoj ili kakvoj drugoj prisili na kolektivizaciju, likvidiranje prava privatne svojine na zemljište ili sredstva kojima se obavlja samostalni lični rad, nego u slobodnom i ravnopravnom udruživanju, u kooperaciji, odnosno – gde god je to moguće i racionalno –

u trajnijem povezivanju ličnog rada sa radom radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada i na taj način njegovom uključivanju u dohodovne odnose samoupravnog udruženog rada. To pogotovo važi za selo.

Povezivanjem sa samoupravnim udruženim radom radnici u oblasti ličnog rada mogu daleko uspješnije nego kad rade izolovano da rešavaju pitanja podizanja produktivnosti rada, povećavanja dohotka i porasta životnog standarda, prevazilaženja izolovanosti malih poseda i radnji, stihije i ekonomske zaostalosti, da se koriste dostignućima savremene nauke, kao i da potpunije i uspješnije ostvaruju sva ostala samoupravna prava koja imaju radnici u udruženom radu, naročito u pogledu sticanja dohotka i njegove raspodele prema rezultatima rada.

2. POVEZIVANJE SAMOSTALNOG LIČNOG RADA ZEMLJORADNIKA U SISTEM SAMOUPRAVNOG UDRUŽENOG RADA

Sama činjenica da individualni poljoprivredni proizvođači, to jest zemljoradnici raspolazu sa preko 80% ukupnih obradivih površina govori o tome kolika je uloga i značaj ličnog rada u poljoprivredi. Pošto još dugo vremena veliki procenat obradivih površina neće biti direktno uključen u krupnu socijalističku poljoprivredu, naše socijalističko društvo je dužno prema sopstvenoj ekonomici, a pre svega prema radnim ljudima koji rade na toj zemlji da preduzme sve što je moguće kako bi se i njihova produktivnost rada maksimalno podizala. A to se može postići samo njihovim povezivanjem i sve »totalnijom« kooperacijom sa socijalističkim sektorom udruženog rada. U tome se izražava i proces podruživanja poljoprivredne proizvodnje bez nasilnog uništavanja seljačke svojine. Sve što se u tom pogledu preduzima danas i što će se činiti i ubuduće treba da se čini tako i da bude usmereno tome da se zemljoradnici ekonomski povezuju i uključuju u jedinstven proces samoupravnog udruženog rada, na bazi ustavnih načela o samostalnom ličnom radu i njihove razrade u Zakonu o udruženom radu.

Pri tome je bitno da taj proces zahvati sve seljake, a ne samo one koje odaberu organizatori socijalističke kooperacije, to jest ne samo one seljake koji odgovaraju usko shva-

ćenim trenutnim ekonomskim interesima tih organizatora. Upravo zato zadruga i slični oblici organizovanja samih seljaka i dalje ostaju nezamenjiv faktor socijalističkog preobražaja sela i poljoprivrede. Naravno, isti značaj imaju i osnovne i radne organizacije udruženog rada za kooperaciju u poljoprivredno-industrijskim kombinatima, pod uslovom da su zasnovane na istim načelima i istim dohodovnim odnosima u kooperaciji kao i zadruga.

Istorijski posmatrano, privatnosopstveničko seljačko gazdinstvo, kao vodeći i odlučujući nosilac poljoprivredne proizvodnje, nema budućnosti, i to upravo zbog svoje ograničene mogućnosti u pogledu razvoja produktivnosti rada. Iluzija je misliti da se može sačuvati, dalje održavati i razvijati izolovano klasično seljačko gazdinstvo, koje je nesposobno da ozbiljnije poveća produktivnost rada svojih članova, a time i da poboljšava njihove životne uslove. Naprotiv, produžavanjem životarenja takvog izolovanog seljačkog gazdinstva produbljuje se siromaštvo seljaka i time podstiče sve brže bežanje mladih ljudi sa sela. Gajiti iluzije u odnosu na klasično seljačko gazdinstvo značilo bi, u stvari, seljaka društveno zapostavljati i dovoditi ga u neravnotežan položaj sa drugim radnim ljudima i odvajati ga od progresivnih rezultata razvika proizvodnih snaga našeg društva. Istovremeno, i sam seljak vrlo dobro zna da povezivanje njegovog rada i njegovih sredstava sa samoupravnim udruženim radom nije samo društvena potreba, nego pre svega njegov sopstveni ekonomski interes. Seljak, u stvari, zna da bez udruživanja i kooperacije ne može ekonomski da opstane, niti će moći dugo da odoleva trendovima koje nameće moderna tehnologija razvoju poljoprivredne proizvodnje, njenoj opremljenosti i načinu rada.

Polazna tačka povezivanja samostalnog ličnog rada individualnih poljoprivrednih proizvođača u sistem samoupravnog udruženog rada je njihov, Ustavom i Zakonom o udruženom radu, jasno i precizno definisan društveno-ekonomski položaj. U tom pogledu naše socijalističko samoupravno društvo se već poodavno opredelilo za rešenje po kojem individualni poljoprivredni proizvođači i članovi njihovih domaćinstava koji se bave poljoprivredom imaju, na osnovu svog ličnog rada, u načelu sličan društveno-ekonomski položaj i u osnovi ista prava i obaveze u pogledu svoga rada kao i radnici u udruženom radu koji rade sredstvima za proiz-

vodnju u društvenoj svojini. A takvo opredeljenje izraženo je i u novom Ustavu i u Zakonu o udruženom radu.

Ustavna načela i zakonske odredbe o udruživanju zemljoradnika definisani su tako da se ni u kom vidu i ni u kom slučaju ne može steći utisak da ma ko u društvu ili društvo u celini ima nekakav neprijateljski ili sumnjičav odnos prema zemljoradnicima, da neko želi da ih prisiljava na kolektivizaciju i tome slično. Uostalom, takav odnos prema zemljoradnicima za naše socijalističko društvo uvek je bio neprihvatljiv. Ali nastojali smo da u skladu sa materijalnim i drugim mogućnostima, kroz odgovarajuće organizacione oblike poljoprivredne kooperacije privlačimo individualne poljoprivredne proizvođače i vezujemo ih za društveni sektor, i to pre svega u njihovom interesu. U tome je suština i naše socijalističke kooperacije u poljoprivredi kao oblika socijalističkog preobražaja sela i poljoprivrede. Sada, posle toliko godina uspešne socijalističke izgradnje, seljaci se više ne plaše nekakve prisilne kolektivizacije i tome slično, a to ih još čvršće povezuje sa socijalističkim društvom. Staviše, u sadašnjoj situaciji oni više traže u pogledu udruživanja svoga rada sa socijalističkim sektorom nego što smo kao društvo sposobni da im omogućimo.

Zemljoradnici su potpuno slobodni u odlučivanju o tome da li će svoj rad organizovati u okviru sopstvenog poljoprivrednog gazdinstva ili će se preko zadruga i sličnih organizacija povezivati, saradivati i uključivati u sistem samoupravnog udruženog rada. Isto tako, zemljoradnik slobodno odlučuje i o oblicima udruživanja svog rada, zemljišta i sredstava rada i drugih sredstava sa radom i sredstvima radnika u samoupravnom udruženom radu. Niko zemljoradnika ne može prinuditi na udruživanje, ali njemu mora biti jasno da će materijalne posledice svoje odluke sam i snositi. To znači da treba jasno reći da društvo svoja raspoloživa sredstva, kojih nema napretek, neće ulagati u onaj rad u poljoprivredi koji nema nikakve ekonomske perspektive, to jest koji ne znači bar minimalan korak dalje u porastu produktivnosti rada.

Kada je reč o povezivanju ličnog rada zemljoradnika sa samoupravnim udruženim radom, neophodno je razjasniti pojam područstvljavanja u poljoprivredi. Ponekad se ima utisak da se, i posle donošenja Zakona o udruženom radu u nekim raspravama i diskusijama, celom problemu područstvlja-

vanja daje suviše ideološki karakter, kao da naše društvo želi i kao da je cilj područstvljavanja što brža likvidacija seljačkog gazdinstva. Zašto bi to bio cilj našeg društva? Mislím da je cilj socijalističkog samoupravnog društva ukidanje eksploatacije tuđeg rada, a ne ukidanje ličnog rada seljaka, sve dok je takav rad moguć, to jest na određen način i objektivno uslovljen samim stepenom razvoja proizvodnih snaga u našem društvu.

Danas naše socijalističko društvo više nije u onoj fazi razvoja za koju bi važila poznata Lenjinova postavka »ko će koga«, niti se može reći da se na seljačkom gazdinstvu u nas, kako je Lenjin za određene uslove govorio, svakodnevno rađa kapitalizam, iako ne tvrdim da nema i takvih tendencija, i to manje kod seljaka nego kod određenih drugih slojeva u našem društvu. Ipak to više ne predstavlja neku ozbiljniju, a pogotovo ne opštu opasnost za naše društvo.

Prvenstveni cilj područstvljavanja poljoprivrede u nas je da društvo pomogne samom seljaku u meri u kojoj je on spreman sam sebi da pomogne. A to znači da se putem stvaranja uslova za modernu tehnološku opremu rada u poljoprivredi omogućí istorijski neizbežan prelazak na industrijalizovanu poljoprivrednu proizvodnju, a, s druge strane, da se individualnom poljoprivrednom proizvođaču omogućí da u socijalističkoj kooperaciji sa radnicima u osnovnim organizacijama udruženog rada radi na što produktivniji način, da sa njima udružuje rad i dohodak, da svoj dohodak stiče iz zajednički ostvarenog dohotka i da se tako uključuje u jedinstven proces samoupravnog udruženog rada.

Ustavom i Zakonom o udruženom radu otvorene su široke mogućnosti povezivanja ličnog rada zemljoradnika u sistem samoupravnog udruženog rada. Reč je kako o njihovom kolektivnom udruživanju u zemljoradničke zadruge i druge oblike udruživanja tako i o udruživanju individualnih zemljoradnika u odnosima trajnije međusobne povezanosti ili trajnije poslovne saradnje sa radom radnika u društvenim sredstvima u organizacijama udruženog rada. Istina, ovaj drugi oblik udruživanja nosi u sebi opasnost da veliki broj seljaka ostaje van tog procesa, ali ga načelno ipak u određenim oblastima proizvodnje ne treba isključiti. Stalna i drugoročno i srednjoročno planirana kooperacija zadruga i sličnih organizacija, specijalizacija proizvodnje, udruživanje rada i sredstava, uključivanje u dohodovne odnose socijalističke privre-

de, zajedničke stručne službe, poslovna saradnja, društvena ulaganja u takvu saradnju itd. – sve su to oblici i sredstva podruživanja individualne poljoprivredne proizvodnje, poboljšavanja životnih uslova seljaka i ostvarivanja njegove ravnopravnosti sa drugim radnim ljudima. Međutim, postepeno se mora ukidati praksa naših poljoprivredno-industrijskih kombinata da za kooperaciju biraju samo pojedine seljake i da odnose sa njima, u stvari, zasnivaju isključivo na privatno-sopstvenički račun, nego da stupaju u kooperaciju sa *organizovanim udruženim* seljacima, sa tendencijom da to udruživanje bude što totalnije i da se u isto vreme u te odnose što intenzivnije uvode dohodovni odnosi na osnovu udruživanja rada i sredstava.

Takav koncept udruživanja rada u poljoprivredi, koji je Zakonom o udruženom radu dograđen na osnovu stečenih iskustava, nije, u stvari, ništa posebno ni novo u našoj opštoj politici socijalističkog preobražaja sela i poljoprivrede. Samo je na odgovarajući način dopunjena naša stalna orijentacija na tom području. Oslobodili smo se raznih kolebanja i tu orijentaciju prilagodili novim oblicima samoupravnog udruživanja rada. Pri tome, bez obzira o kojem je obliku udruživanja rada u poljoprivredi reč, to udruživanje se mora zasnivati na principima dobrovoljnosti, ravnopravnosti i slobodnom odlučivanju zemljoradnika o tome da li će se udruživati i u kom obliku.

Tu leži i razlog što naše društvo nije prihvatilo princip klasične kolektivizacije kao nužni i sveopšti princip socijalističkog preobražaja sela i poljoprivrede. Doduše, u nas su u tom pogledu bila privremena i kratkotrajna kolebanja u vreme Staljinovog napada na Komunističku partiju Jugoslavije 1948. godine, ali je to kolebanje bilo relativno brzo savladano. Vratili smo se na politiku koju smo proklamovali za vreme i neposredno posle narodnooslobodilačkog rata.

Pre svega, sam seljak nije bio spreman da kolektivizaciju slepo prihvati kao svoju budućnost. Jugoslovenski seljak se već u toku prve polovine XIX veka – negde ranije, negde kasnije – uglavnom oslobodio feudalnih odnosa i »seo na sopstvenu zemlju«. Feudalna svest bila je davno savladana i odnosi u poljoprivredi razvijali su se u skladu sa odnosima u kapitalističkom društvu, i pored određenih ostataka feudalizma. U nove odnose seljak nije bio spreman da ulazi naslepo, prosto pod uticajem propagande, nego na osnovi čiste ra-

čunice. A ta računica je objektivno pokazivala ne samo seljaku nego i društvu da se udruživanjem motike i lopate ne stvara moderna poljoprivreda, kao što se udruživanjem zantaskih mašina ne stvara moderna industrija. Bio je potreban ceo jedan period da naše društvo stvori sredstva i time materijalne uslove za sve širu primenu moderne tehnologije i tehnike u poljoprivredi, i to pre svega tamo gde je to bilo najlakše i najekonomičnije, to jest u oblasti društvenih gazdinstava. Tek postepeno taj proces mogao se proširivati preko kooperacije i na sve širi krug seljaka. Takav razvoj, odnosno takva moderna tehnologija i tehnika sa svim posledicama po produktivnost rada u poljoprivredi pokazala je i seljaku njegovu budućnost. I zato je danas sve veći broj seljaka spreman da prihvati odnose na koje je još pre petnaest godina gledao sa sumnjom. Staviše, ta težnja seljaka ka novim odnosima je veća nego što je može prihvatiti sadašnji stepen razvoja proizvodnih snaga i stanje materijalnih mogućnosti u Jugoslaviji.

Prema tome, pokazalo se da je socijalistički preobražaj sela i poljoprivrede pre svega stvar unapređivanja proizvodnih snaga, tehnologije, tehnike, proizvodnosti rada itd., a ne prosto administrativno udruživanje zemlje. Dakle, dobrovoljnost nije samo stvar demokratizma nego i jedno od prilično sigurnih merila ekonomske opravdanosti određenih društveno-ekonomskih odnosa u poljoprivredi.

Osnovni društveno-ekonomski ciljevi udruživanja u poljoprivredi, to jest povezivanja ličnog rada zemljoradnika sa udruženim radom su obezbeđivanje uslova radi unapređenja poljoprivredne proizvodnje, organizovanog uključivanja individualnih zemljoradnika u robnu razmenu, stvaranja uslova za obezbeđivanje i unapređivanje zdravstvenog, penzijskog i invalidskog osiguranja i drugih oblika socijalne sigurnosti i njihovih drugih interesa, kao i radi zajedničkog ostvarivanja samoupravnog položaja zemljoradnika u socijalističkim društveno-ekonomskim odnosima.

Danas se gotovo sa sigurnošću može tvrditi da bismo u pogledu razvoja socijalističke kooperacije i uopšte udruživanja u poljoprivredi, kao i u pogledu ostvarivanja pomenutih ciljeva, odmakli znatno dalje da svojevremeno nismo oslabili zemljoradničke zadruge i druge oblike kooperacije organizovanih seljaka sa socijalističkim sektorom. Jer zemljoradnička zadruga ili slična organizacija je, čak i nezavisno od toga

koliko je ekonomski slaba, prirodan organizacioni oblik u okviru kojeg, ipak, može bolje i postepeno da se društveno organizuju individualni poljoprivredni proizvođači. Razume se, u zavisnosti od toga koliko se ulaže u samu zadrugu. Znači, problem je u tome kolikim sredstvima raspolažu ne samo seljak nego i društvo da bi mogli razvijati proizvodnu bazu poljoprivredne proizvodnje, ujedinjavati rad i dohodak i podizati produktivnost rada u toj oblasti. Zato, po mome mišljenju, moramo što intenzivnije raditi na razvijanju zemljoradničkih zadruga i sličnih organizacija – kao što su, na primer, osnovne i radne organizacije kooperanata u sastavu poljoprivrednih gazdinstava i krupne trgovine, a i drugi oblici kooperativnog povezivanja sa seljacima.

Ne treba potcenjivati ni orijentaciju zadruga na to da budu nosilac prodaje proizvoda seljaka, prerađenih ili nepromenjenih, kao i snabdevanja seljaka sredstvima za proizvodnju pa i za njegov svakodnevni život, ukoliko je to potrebno. Od nečega treba početi. Zato i ne treba toliko kritikovati činjenicu da mnoge zadruge danas, više ili manje, svoje poslovanje svode na trgovinu, to jest na komercijalno poslovanje. Naime, često se čuju kritike u smislu »šta će nam zadruge koje samo prodaju robu, koje su samo trgovinske zadruge«. A, u stvari, svako je zadrugarstvo tako počelo. Sumnjam da zadruga samo na osnovu sredstava seljaka koja ulažu u zadrugu i može da bude nešto drugo. Za početak je možda i bolje da zadruge budu i trgovinske zadruge, jer će se sutra obezbediti sredstva za ulaganja u njihov razvoj, pa onda one više neće biti samo to.

Po mome mišljenju, zadruge, odnosno slične organizacije mogu da počnu kvalitativno da se menjaju samo ako se u njih ulažu i društvena sredstva koja će omogućiti da se produktivnost seljakovog rada podiže na osnovu društvenih sredstava za proizvodnju. Neki koraci su već učinjeni u tom pravcu. No ne može se očekivati da će na celom frontu istovremeno i jednako brzo sve ići napred. Negde će taj proces transformisanja zemljoradničkih zadruga ići brže, negde sporije. Još dugo će biti i loših zadruga, ali zbog toga se ne može napuštati osnovna orijentacija. Sada je osnovno pitanje ubrzavanje procesa udruživanja zemljoradnika u onim zadrugama u kojima se u današnjim uslovima i sa sredstvima kojima danas raspolažu i društvo i zemljoradnici može najbrže doći do većih rezultata u porastu produktivnosti rada.

Međutim, veoma je važno na koji način se društvena sredstva ulažu u zadruge. U nas se razvila praksa da se kreditiraju – bilo od strane zadruga, bilo od strane društvenih gazdinstava – pojedini, rekao bih, »odabrani« seljaci koji imaju najviše uslova za razvoj proizvodnje. Načelno ne treba isključiti ni takvu kooperaciju jer je ona dala određene ekonomske efekte tamo gde u sadašnje vreme još ne postoje realni uslovi za intenzivnije udruživanje rada i sredstava, na primer, u brdskim predelima, ali i tu pod uslovim ako je takva politika sastavni deo jedne dugoročne politike.

Međutim, praktično se veoma često događa da ovo drugo uopšte nije prisutno, pa se onda takvom praksom, neretko, produbljuju socijalne diferencijacije na selu. Jedan manji broj seljaka na taj način uspeva da postigne određene rezultate u gospodarenju, dok je mnogo puta najveći deo seljaka prepušten sopstvenoj sudbini. To svakako ne može biti naša socijalistička politika na selu, a pogotovo to ne može biti perspektiva socijalističkog preobražaja sela. Zato takva individualna kooperacija može u određenim uslovima postati i izvor veoma ozbiljnih socijalnih i političkih problema na selu. Naravno, time ne želim da kažem da takav način rada – kao prelazni oblik – treba načelno isključiti iz naše politike, utoliko pre što on ponegde postaje jezgro šireg organizovanja socijalističke kooperacije kao i udruživanje rada, zemlje i sredstava. Ipak, mislim da iz pomenutih razloga načelno treba dati prednost kolektivnom organizovanju seljaka u zadrugama ili posebnim organizacijama udruženog rada, s tim da te kolektivne organizacije seljaka onda stupaju u odnose stalne i dugoročne kooperacije sa socijalističkom privredom, to jest sa poljoprivredno-industrijskim kombinatima, prerađivačkom industrijom, trgovinom, ugostiteljstvom itd.

Zatim, mislim da bi pojedinačni krediti trebalo u što većoj meri da budu zamenjeni ili dopunjeni društvenim ulaganjem u razvoj proizvodnih snaga zadruga, odnosno osnovne organizacije kooperanata na bazi principa udruživanja rada i sredstava društva i društveno organizovanih seljaka, sa obustranim rizikom i odgovarajućom raspodelom zajedničkog dohotka. Razume se, takvi su odnosi mogući samo na osnovi unutrašnjih samoupravnih sporazuma seljaka u takvim zadrugama i sličnim organizacijama i nosilaca društvenih sredstava. Principi koji inače treba da važe u dohodovnim odnosima po osnovi udruživanja rada i sredstava, odnosno zajed-

ničkih ulaganja u načelu treba da vladaju i u unutrašnjim odnosima u zadrugi, odnosno osnovnoj organizaciji kooperanata. Naravno, pošto je tu ipak reč o seljaku koji ulaže svoju zemlju i svoja sredstva rada, i ta činjenica treba da bude priznata u sticanju i raspoređivanju dohotka.

Svi odnosi, pa i problemi i sukobi koji nastaju u zemljoradničkim zadrugama u saradnji individualnih poljoprivrednih proizvođača i zadruga, najneposrednije su vezani za dohodovne odnose. Po mome mišljenju, dohodovne odnose unutar zadruga i u odnosima kooperacije zemljoradnika i zadruga treba tako urediti da svaki zemljoradnik i radnik ima uvid u celokupni dohodak zadruga, odnosno osnovne organizacije kooperanata u kojoj radi i da učestvuje u njegovoj raspodeli prema kriterijumima utvrđenim samoupravnim sporazumom, vodeći, naravno, računa o stalnom jačanju onih zajedničkih sredstava za proizvodnju koja se kao privatnosvojinska ne isplate, odnosno o izgradnji onih objekata zajedničke prerade koji povezuju takve organizacije za poljoprivredno-industrijske kombinata i krupnu trgovinu.

Dakako, ni proizvodni, ni ekonomski, ni društveno-ekonomski, ni dohodovni odnosi ne mogu biti svuda onakvi o kakvima sam malopre govorio, niti mogu nastajati u kratkim rokovima. Za takav razvoj društvo mora da obezbedi poljoprivredi znatno veća investiciona sredstva nego što ih obezbeđuje danas. Osim toga, i prirodni, socijalni i drugi uslovi su veoma različiti. Sasvim je jasno da treba pronalaziti druga – makar i prelazna i privremena – rešenja za dohodovne i društveno-ekonomske odnose i probleme koji se pojavljuju u brdskim i kraškim predelima, kod takozvanih »staračkih domaćinstava«, to jest svuda tamo gde u sadašnjim uslovima moderna tehnika i tehnologija ne mogu da budu uspešno primenjene ili gde kod seljaka ne postoji spremnost za takve dohodovne odnose. U tom pogledu je u nas u poslednje vreme nešto već učinjeno i treba činiti dalje, ali ipak bez iluzije da se staro može održati na stari način. Drugim rečima, i tu treba težiti da socijalistička privreda – makar i dugoročno gledano – traži računice i put za kooperaciju sa tim proizvođačima, a iz socijalnih i političkih razloga verovatno će biti potrebne i druge društvene mere da bi se ublažili teški ljudski problemi, koji često nastaju u takvim uslovima.

Sadržina dohodovnih odnosa u zemljoradničkoj zadrugi mora se zasnivati na opštem načelu da zajednički ostvareni

dohodak u zadrugi pripada svima koji su učestvovali u njegovom stvaranju, srazmerno njihovom radnom doprinosu po osnovi tekućeg rada i gospodarenja minulim radom stvaranju toga dohotka. Ostvarivanje tog načela uslov je da zemljoradničke zadruga zaista postanu samoupravne organizacije udruženog rada, s tim da se – gde god je to moguće – uključuju u poljoprivredno-industrijske kombinata ili da se same razvijaju u takve kombinata. Naime, prava udruženih zemljoradnika po osnovu njihovog slobodnog ličnog rada u zemljoradničkoj zadrugi treba da se ostvaruju shodno pravima koja imaju radnici u udruženom radu društvenim sredstvima po osnovu svog tekućeg i minulog rada, a u zavisnosti od materijalnih mogućnosti društva za ostvarivanje takvih prava zemljoradnika i u skladu sa zakonom.

Orijentacija našeg društva mora da bude takva da seljak i radnik imaju jednak i ravnopravan položaj, pogotovo što će se postepeno sve više stvarati uslovi za potpuno socijalno i penzijsko osiguranje zemljoradnika. A to će biti moguće ako se zemljoradnička zadruga bude osposobila da kao i svaka osnovna organizacija udruženog rada plaća iz svog dohotka doprinos za socijalno i penzijsko osiguranje. Jer u principu su moguća samo dva izvora sredstava za tu svrhu: da zemljoradnici sami plaćaju doprinos ili da to neko drugi za njih čini. Do sada taj »drugi« nije imao sredstava da bi mogao da plaća doprinos za penzijsko osiguranje zemljoradnika, a produktivnost rada zemljoradnika bila je toliko niska da oni nisu mogli sami za sebe plaćati doprinos. Sada se i u tom pogledu mnogo šta promenilo. Poslednjih godina i produktivnost rada bar dela seljaka je znatno porasla, a postoje uslovi da razvojem kooperacije u narednim godinama još brže raste. A takav proces i takva perspektiva bogatiće i oblike i obim udruživanja rada, sredstava i zemlje.

Mišljenja sam da bi socijalno osiguranje seljaka iz svih tih razloga trebalo organizovati ne individualno, nego preko zadruga, odnosno osnovnih organizacija kooperanata, i to pre svega zato da bi se i tu primenio princip solidarnosti isto tako kao što taj princip vlada u socijalnom osiguranju radnika. Osim toga, to je jedini put ka postepenom opštem osiguranju seljaka, a ne samo onih čije je imovinsko stanje natprosečno.

Ali upravo zbog toga dohodovni odnosi u zadrugi moraju biti raščišćeni kako bi doprinos socijalnom osiguranju

mogao biti u određenoj srazmeri sa ličnim dohotkom. Međutim, neću preterati ako kažem da na udruživanje zemljoradnika u zadruge veoma negativno deluje strahovanje od učešća zemljoradnika u dohotku zadruge, odnosno mišljenje da to učešće u dohotku treba da bude što manje. Zato još uvek postoje snažne tendencije da se odnosi u zadruzi ili u osnovnoj organizaciji kooperanata svedu na kupoprodajne odnose. One spadaju među najveće prepreke povezivanja samostalnog ličnog rada zemljoradnika u sistem samoupravnog udruženog rada, što istovremeno otežava i pripremanje potrebnih uslova za socijalno osiguranje seljaka.

U vezi s tim posebno bih istakao da se zemljoradnicima mora garantovati pravo na rentu za zemljište koje su udružili u zemljoradničku zadrugu. Ako društvo priznaje privatno sopstvenništvo na zemlju, onda ono mora priznati i pravo na rentu. Doduše, visina rente je drugi problem. Ona, po mome mišljenju, u našim uslovima ne može biti ni fiksna ni stihijski formirana, nego treba da zavisi od veličine zajedničkog dohotka i da bude regulisana samoupravnim sporazumima o udruživanju. Međutim, ako se renta ne bude priznavala, onda će proces udruživanja zemlje neminovno ići mnogo sporije, praćen ozbiljnim političkim problemima. A, nasuprot tome, ako bi visina rente zavisila i od zajedničkih rezultata, od veličine zajedničkog dohotka zadruge, onda bi seljak bio još zainteresovaniji za udruživanje jer bi na taj način postigao veću produktivnost rada, veći dohodak, a time i veću rentu. Takođe, udruženim zemljoradnicima pripada i odgovarajuća naknada za korišćenje mehanizacije i drugih sredstava rada koja su udružili u zadrugu ili koja su koristili u svom radu.

Deo dohotka zemljoradničke zadruge koji ostaje po izdvajanju dela dohotka koji pripada udruženim zemljoradnicima i drugim radnicima u zadruzi, odnosno osnovnoj organizaciji kooperanata, po osnovama o kojima sam govorio, formira se kao »čist dohodak« zadruge i raspoređuje na lične dohotke, zajedničku potrošnju i akumulaciju, koja se u načelu podružuje – kao u drugim organizacijama udruženog rada, s tim što će praksa možda ponekad tražiti i neka izuzetna rešenja.

Drugi osnov učešća zemljoradnika u zajedničkom dohotku zadruge je njegov lični tekući rad. Po tom osnovu, to jest na ime svog uloženog tekućeg rada zemljoradnik dobija najveći deo svog ličnog dohotka, i to u srazmeri sa rezulta-

tom rada. Cilj je, dakle, da zemljoradnik, kao i radnik, dobije dohodak po osnovi tekućeg i po osnovi minolog rada.

U zavisnosti od daljeg povezivanja individualnog sektora poljoprivrede sa socijalističkom privredom i sa razvojem kooperacije, rašće i prosečni lični dohodak u zadruzi, odnosno osnovnoj organizaciji kooperanata, što će omogućiti da se – na osnovi solidarnosti – i socijalno osiguranje seljaka sve više proširuje.

Naravno, ne tvrdim da je to jedini način uređivanja odnosa između zemljoradnika i zadruge, odnosno osnovne organizacije kooperanata. Kao što sam već ranije rekao, sasvim je sigurno da treba posebno tretirati takve probleme kao što su »staračka domaćinstva«, mešovita domaćinstva – mada se mnoga od njih mogu uspešno uključiti u odnose o kojima sam govorio – zemljoradnička gazdinstva u brdskim i sličnim područjima itd. Ali, istakao sam neka pitanja dohodovnih odnosa u zadruzi, odnosno osnovnoj organizaciji kooperanata više kao pravac kretanja i cilj kojem treba da težimo, posebno tamo gde za to postoje odgovarajući objektivni, to jest prirodni i subjektivni uslovi, odnosno interesi i spremnost samih seljaka. Jer, to je onaj put razvoja koji omogućava najbrži proces udruživanja rada i sredstava između društvene privrede i seljaka, a time i podružljavanja poljoprivrede bez nasilnog mešanja u seljačku svojinu.

Tu saradnju zemljoradnici treba da ostvaruju na osnovu samoupravnog sporazuma o udruživanju sa radnicima organizacije udruženog rada kojim se ujedno regulišu i njihova međusobna prava, obaveze i odgovornosti. Svoja prava u organizaciji udruženog rada udruženi zemljoradnici ostvaruju ravnopravno sa radnicima te organizacije, a to se naročito odnosi na upravljanje zajedničkim poslovima, odlučivanje o ostvarenom dohotku, kao i o učešću u tom dohotku, srazmerno doprinosu koji su dali u njegovom ostvarivanju.

Ako postoje objektivne mogućnosti i potrebe, zemljoradnici koji udružuju svoj rad, zemljište, sredstva rada i drugo u odnosima trajnije saradnje sa organizacijama udruženog rada mogu sami ili zajedno sa radnicima tih organizacija organizovati osnovnu organizaciju kooperanata i radne jedinice u sastavu radne organizacije. Radna organizacija je dužna, ako za to postoje uslovi, da pokrene inicijativu za organizovanje osnovne organizacije kooperanata. Osnovna organizacija kooperanata ima u načelu položaj, prava, obaveze i od-

govornosti osnovne organizacije udruženog rada. Razume se, ako ne postoje uslovi da se organizuje osnovna organizacija kooperanata, ne treba isključiti da se i dalje primenjuje praksa da organizacija udruženog rada može zaključivati ugovore o trajnijoj saradnji neposredno sa individualnim zemljoradnicima, mada je to rešenje koje nosi u sebi one opasnosti o kojima sam ranije govorio.

Odluku o organizovanju osnovne organizacije kooperanata donose zemljoradnici sami ili u zajednici sa radnicima u organizaciji udruženog rada sa kojom ostvaruju trajnu saradnju. Međutim, time se ne može ni isključiti niti ograničiti i pravo drugih zemljoradnika da pod jednakim uslovima pristupe toj osnovnoj organizaciji kooperanata, bilo da je reč o zadruzi ili o radnoj ili osnovnoj organizaciji kooperanata u sastavu poljoprivrednih gazdinstava. I u jednom i u drugom slučaju vrata u organizaciju moraju biti otvorena za svakog ko je spreman da saraduje pod utvrđenim uslovima.

U osnovnoj organizaciji kooperanata udruženi zemljoradnici i radnici organizacije udruženog rada u čijem je ona sastavu odlučuju ravnopravno o obimu i načinu ostvarivanja međusobne saradnje, rezultatima zajedničkog poslovanja i o raspoređivanju dohotka i čistog dohotka ostvarenog takvim zajedničkim poslovanjem.

3. UGOVORNA ORGANIZACIJA UDRUŽENOG RADA

Jedan od oblika udruživanja samostalnog ličnog rada sredstvima u svojini građana sa udruženim radom društvenim sredstvima je ugovorna organizacija udruženog rada. Ugovorne organizacije udruženog rada su oblik podruštvljavanja samostalnog ličnog rada, to jest njegovog postepenog uključivanja u sistem samoupravnog udruženog rada, bez narušavanja privatno-sopstveničkih prava na sredstva koja privatnik-sopstvenik unosi u ugovornu organizaciju i uz obezbeđenje određenih njegovih poslovnih prava. Ugovornih organizacija udruženog rada za sada je samo u malom broju, mada postoji značajan društveni i posebno privredni interes da ih bude više. Izgleda da u našoj praksi ima još kolebanja i kod zanatlija i kod društvenih faktora, s jedne strane, a da,

s druge nema dovoljno organizovane društvene akcije u tom pravcu. A jedan od razloga za takva kolebanja je posebno mala zainteresovanost opština koje iz akumulacije klasičnih zanatskih radnji stiču porez, dok ugovorne organizacije akumulaciju ulažu u razvoj.

Ugovorna organizacija udruženog rada je specifičan oblik udruživanja rada i sredstava na identičnim principima koji važe za samoupravni udruženi rad u celini. Pri tome se polazi od pretpostavke da, na primer, zanatlija želi da proširi svoju radnu organizaciju preko granica koje su zakonom određene za privatne radnje. Ai on to može učiniti samo pod uslovom da se udruži sa socijalističkom privredom. U takvom udruživanju on zadržava privatnosopstveničko pravo na uložena sredstva, a osim toga po tom osnovu stiče i kamatu ili pravo na određeno učešće u zajednički ostvarenom dohotku te ugovorne organizacije udruženog rada. Bez čvrste garancije tih njegovih prava zanatlija ne bi bio dovoljno materijalno zainteresovan za ovaj oblik socijalističkog razvoja samostalnog ličnog rada sredstvima u svojini građana. Razume se, ako to učešće prevazilazi međusobnim sporazumom utvrđenu granicu i ako ga on ne ulaže ponovo u ugovornu organizaciju udruženog rada, onda se ono tretira kao anuitet koji smanjuje veličinu uložених sredstava privatnog sopstvenika. Prema tome, tu važi isti princip koji važi i za udruživanje rada i dohotka i za raspodelu zajedničkog dohotka kada se sporazumevaju društvene organizacije udruženog rada. Pored toga, osnivač ugovorne organizacije udruženog rada ima i pravo da zadrži položaj vodećeg poslovnog organa, koji može da prestane samo u zakonom precizno utvrđenim slučajevima. Za vršenje toga posla poslovođa prima i odgovarajući lični dohodak, koji odgovara merilima društveno priznatim za slične druge organizacije udruženog rada.

Ugovorna organizacija udruženog rada može da zaposljava neograničeni broj radnika. Međutim, višak rada tih radnika ne ide u akumulaciju privatnog sopstvenika, nego zajedno sa ostalim sredstvima iz društvenih izvora čini dohodak ugovorne organizacije udruženog rada u društvenoj svojini i njime samoupravno upravljaju radnici kao i u svim drugim društvenim organizacijama udruženog rada. U upravljanju tim dohotkom poslovođa učestvuje samo kao radnik, a ne i na osnovu prava vlasništva na sredstvima za proizvodnju koja je uložio pri osnivanju ugovorne organizacije. Prema

društvu ugovorna organizacija ima i jednake obaveze i jednaka prava kao i druge organizacije udruženog rada.

U uslovima sve većeg broja radnika, ulaganja društvenih sredstava u takvu organizaciju i povećavanja ukupnog dohotka u ugovornoj organizaciji udruženog rada, relativna uloga privatnih sredstava postaje iz godine u godinu sve manja, a društvenih sve veća. Upravo zato je ugovorna organizacija udruženog rada oblik podružljavanja samostalnog ličnog rada koji formalno-pravno započinje zapošljavanjem prvog radnika u toj organizaciji. A sa zapošljavanjem svakog sledećeg radnika u ugovornoj organizaciji i sa njenim uspešnim radom i poslovanjem taj proces podružljavanja se dalje pospešuje.

Razume se, ugovorne organizacije udruženog rada nisu pogodne za sva područja zanatske i slične aktivnosti. One imaju perspektivu tamo gde je reč o takvim organizacijama koje imaju uslove za brži razvoj i za modernizaciju na osnovu moderne tehnologije, ali je taj razvoj regulisan propisima koji ograničavaju privatnosopstveničku delatnost preko određenih granica zapošljavanja dopunske radne snage. Prema tome, ugovorne organizacije udruženog rada su izrazita prelazna forma u našem sistemu društveno-ekonomskih odnosa koja omogućuje određenu kooperaciju između privatnosopstveničkih radnji i socijalističke privrede, kao i udruživanje njihovog rada i sredstava bez eksploatacije tuđe radne snage.

U takvim odnosima privatni sopstvenik je dovoljno materijalno stimulisan i obezbeđen u pogledu svojih osnovnih prava da bi udružio svoj rad i sredstva sa socijalističkom privredom. I njegova privatna svojina je obezbeđena, s tim, naravno, da se uložena sredstva – materijalna i finansijska – »amortizuju« na isti način kao u drugim slučajevima zajedničkih ulaganja. S druge strane, samim svojim razvojem takva organizacija se sve više podružljuje i sve više iščezavaju razlike između nje i drugih samoupravnih organizacija udruženog rada. Bržim razvojem takvih organizacija na pojedinim područjima zanatske i slične aktivnosti svakako bi se i brže savladavala kolebanja o kojima sam ranije govorio; naime, da se u nas čas liberalistički otvaraju vrata za mogućnosti kapitalističkog razvoja na tom području, čas dižu protesti protiv takvih pojava, protiv bogaćenja, špekulacije itd. Prema tome, iako ugovorne organizacije udruženog rada svaka-

ko ne mogu da budu opšti recept za razvoj našeg zanatstva i pogotovo takozvane male privrede, one ipak u svom razvoju u tom pogledu mogu biti veoma značajan faktor. Razume se, u tom pravcu je potrebna i veća aktivnost svih društvenih faktora. Jer većim naporom u tom pravcu ne samo što ćemo brže savladivati deformacije koje se danas pojavljuju na tom području nego ćemo dati nove podsticaje modernizaciji i bržem razvoju takozvane male privrede.

Ako privatni učesnik, to jest zanatlja, koji samostalno obavlja delatnost ličnim radom sredstvima rada na koja ima pravo svojine, svoj rad i svoja sredstva rada, na samoupravnoj osnovi, udružuje sa radom drugih lica u okviru ugovorne organizacije udruženog rada, onda se ti odnosi u radu i sticanju i raspodeli dohotka takve ugovorne organizacije udruženog rada uređuju ugovorom, u skladu sa zakonom. Poslovođa i radnici u ugovornoj organizaciji imaju po osnovi rada u toj organizaciji u načelu ista prava, obaveze i odgovornosti kao i radnici u udruženom radu.

Ugovor o osnivanju ugovorne organizacije udruženog rada zaključuju poslovođa ugovorne organizacije, zakonom utvrđeni nadležni organ društveno-političke zajednice, predstavnici odgovarajućeg sindikata i privredne komore. Ako su kod poslovođe pre osnivanja ugovorne organizacije bili zaposleni radnici, što je u praksi i najčešći slučaj, onda oni takođe učestvuju u zaključivanju ugovora o osnivanju ugovorne organizacije udruženog rada.

Zakonom o udruženom radu precizirano je šta mora da sadrži ugovor o osnivanju ugovorne organizacije. U stvari, potrebno je da se prvo osnuje organizacija udruženog rada na osnovu ugovora poslovođe sa nadležnim društvenim organom, a tek onda se zaključuje samoupravni sporazum o udruživanju radnika, na osnovu zakona i tog ugovora. Mislim da treba što je moguće više pojednostaviti postupak sklapanja tog inicijalnog ugovora, da se taj posao odvija brže, a samoupravni sporazum radnika o njihovom udruživanju u takvu organizaciju zaključuje se uz saglasnost sindikata.

Društveno-ekonomski, odnosno dohodovni odnosi u ugovornim organizacijama udruženog rada zasnivaju se na socijalističkom načelu raspodele prema tekućem i minulom radu. A to zapravo znači da je i karakter proizvodnih odnosa u tim organizacijama socijalistički. Ugovorna organizacija udruženog rada ostvaruje ukupan prihod i iz njega stiže do-

hodak isto kao i svaka druga osnovna organizacija udruženog rada. Isto tako, i raspoređivanje dohotka ugovorne organizacije udruženog rada mora se zasnivati u načelu na istim principima na kojima se vrši raspoređivanje dohotka u osnovnim organizacijama udruženog rada, u skladu sa zakonom.

Iz čistog dohotka ugovorne organizacije udruženog rada najpre se izdvajaju sredstva za lične dohotke i zajedničku potrošnju radnika i poslovođe u toj organizaciji. U tom pogledu radnici i poslovođa su u jednakom položaju. Zato je, kad je reč o ličnom dohotku poslovođe u ugovornoj organizaciji udruženog rada, u stvari, reč o njegovom ličnom dohotku po osnovu njegovog tekućeg rada u toj organizaciji, a ne o nekakvom njegovom dohotku kao preduzetnika. Drugim rečima, poslovođa ne može imati lični dohodak mimo merila i kriterijuma važećih za celo naše društvo i udruženi rad.

Posle izdvajanja sredstava za lične dohotke i zajedničku potrošnju radnika i poslovođe, sav preostali čisti dohodak raspoređuje se na učešće u zajedničkom dohotku koji pripada poslovođi po osnovu sredstava koja je uložio u ugovornu organizaciju udruženog rada i na deo koji ostaje u društvenoj svojini po osnovu tekućeg i minulog rada radnika, odnosno uloženi društveni sredstva proširene reprodukcije u toj organizaciji. Elementi učešća poslovođe u čistom dohotku ugovorne organizacije udruženog rada po osnovu uloženi sredstava u principu su isti kao i elementi učešća u zajedničkom dohotku po osnovu minulog rada pri udruživanju društvenih sredstava. Reč je, prema tome, o povraćaju sredstava koja je poslovođa uložio u ugovornu organizaciju udruženog rada i o naknadi za privređivanje tim sredstvima na osnovu prava svojine poslovođe na tim sredstvima, u skladu sa zakonom, ugovorom o osnivanju ugovorne organizacije udruženog rada i samoupravnim sporazumom o udruživanju. Pri tome visina naknade neposredno zavisi od uspešnosti poslovanja ugovorne organizacije udruženog rada, uključujući zajednički rizik poslovođe koji je udružio svoja sredstva minulog rada i svoj tekući rad sa radom radnika u toj organizaciji. Ako čist dohodak ugovorne organizacije nije dovoljan da »pokrije« lične dohotke zaposlenih radnika, onda nastaje ista situacija kao i kod drugih organizacija udruženog rada. U tom slučaju ni poslovođa ne može ostvariti deo dohotka

koji mu pripada po osnovu uloženi sredstava na koja ima pravo svojine.

Poslovođa slobodno odlučuje da li će jedan deo ili sva sredstva koja stekne svojim učešćem u čistom dohotku po osnovu prava svojine ponovo udružiti sa radnicima ili će svoja sredstva povući iz ugovorne organizacije udruženog rada, u skladu sa uslovima koje propisuje zakon. Razume se, u slučaju povlačenja sredstava prestaju i sva druga prava privatnog sopstvenika, to je jest poslovođe, u ugovornoj organizaciji udruženog rada. Ukoliko bi, pak, povlačenje ukupnog dohotka i drugih sredstava na kojima poslovođa ima pravo svojine ugrozilo opstanak organizacije ili bitne interese radnika, poslovođa mora sa radnicima sporazumno utvrditi uslove i način povlačenja sredstava. Ako se sporazum ne postigne odluku donose učesnici ugovora o osnivanju ugovorne organizacije udruženog rada, saglasno tom ugovoru i zakonu.

Poslovođa je odgovoran za zakonitost rada ugovorne organizacije udruženog rada i u ostvarivanju te odgovornosti ima sva prava i obaveze koje ima inokosni poslovodni organ organizacije udruženog rada.

Društvenim sredstvima koja se u ugovornoj organizaciji udruženog rada obrazuju iz raspoređivanja čistog dohotka ili na bilo koji drugi način upravljaju radnici i poslovođa na osnovu prava rada društvenim sredstvima. Naime, u odlučivanju o društvenim sredstvima u ugovornoj organizaciji udruženog rada poslovođa ima po osnovu prava rada društvenim sredstvima jednaka prava kao i radnici u ugovornoj organizaciji udruženog rada. Isto tako, i radnici u toj organizaciji odlučuju ravnopravno sa poslovođom o korišćenju i upravljanju udruženim sredstvima na kojima poslovođa ima pravo svojine, u skladu sa ugovorom o osnivanju ugovorne organizacije udruženog rada. Na kraju, radnici u ugovornim organizacijama udruženog rada imaju jednak društveno-ekonomski i samoupravni položaj kakav imaju radnici u društvenim osnovnim organizacijama udruženog rada.

Deo sredstava u društvenoj svojini kojima samoupravno upravljaju radnici i poslovođa u ugovornoj organizaciji udruženog rada mogu biti i sredstva koja u obliku zajedničkih ulaganja ili kredita udružuju u tu ugovornu organizaciju banke i druga društveno-pravna lica. U vezi sa ulaganjem društvenih sredstava u ugovorne organizacije preko banaka ili na drugi način, ukazao bih da se pri tome obavezno mora imati

u vidu da, ako tretman sredstava koja banka daje ugovornim organizacijama u vidu kredita, kao i tretman sredstava koja nastaju udruživanjem rada i dohotka ugovornih organizacija sa društvenim organizacijama udruženog rada ne bude rešen jedinstveno za celo područje Jugoslavije, onda postoji opasnost da se pod pritiskom prakse društvena sredstva, kad se reprodukuju u takvoj organizaciji, delimično odlivaju i u privatni kapital. Zato je Zakonom o udruženom radu izričito rečeno da društvena sredstva, koja se ulažu u ugovornu organizaciju udruženog rada u obliku kredita ili u obliku udruživanja rada i dohotka, kada se reprodukuju ostaju kao društvena svojina u toj organizaciji i ne mogu se pretvoriti u privatnu imovinu poslovođe.

PRILOZI

O ODNOSU PROIZVODNJE I PROMETA POLJOPRIVREDNIH PROIZVODA I O DRUGIM PITANJIMA AGRARNE POLITIKE

Beleška o izlaganju na sastanku održanom u Narodnom odboru sreza Subotica, 29. oktobra 1959. godine.

Ovde se prvi put objavljuje, neautorizovani tekst beleške u obimu u kojem se čuva u dokumentaciji Jugoslovenskog centra za teoriju i praksu samoupravljanja »Edvard Kardelj«.

Iz ovoga što su drugovi ovde iznosili vidi se da ste se orijentisali na preradu. Tu su mlinovi, mlekare, fabrike za stočnu hranu itd. Mene interesuje da li ste se orijentisali na preradu i plasman celokupne svoje poljoprivredne proizvodnje. Pitam zato što kod nas među poljoprivrednicima ima danas i takvih koji ovako rezonuju: mi ćemo proizvoditi, samo nam dajte investicije; možemo proizvoditi neograničene količine, a vi se potrudite da to ne propadne!

Mislim da se moramo odlučno suprotstaviti takvim tendencijama, jer je u stvari dužnost poljoprivrednih proizvođača da obezbede proces od početka do kraja, od proizvodnje na polju pa do prerade i preko trgovine, do potrošača. To je jedan jedinstven proces. U tom pogledu kod nas ima možda još slabosti. Nekako se suviše cepaju prerađivačka i prehrambena industrija od poljoprivrede; suviše su poljoprivreda i industrija odvojene jedna od druge. A tu je i treći sektor – trgovina, jer je pitanje magacina, hladnjača i transporta takođe stvar poljoprivredne proizvodnje.

Interesuje me da li se na osnovu iskustva iz prve godine masovne kooperacije, a i vašeg razvitka, već sada jasnije otkrivaju perspektive tempa u proširivanju socijalističkog sektora. U kakvim rokovima računate, na primer, da ćete biti u stanju – bilo direktno podruštvljavanjem zemlje, bilo kooperacijom – da postignete da socijalistički sektor postane dominantan faktor ovde u srezu. U sadašnjem vašem srezu so-

cijalistički sektor i kooperacija su jaki, ali bih želeo da znam kakva su vaša predviđanja za ubuduće. To ne govorim zato što bih hteo da vršim pritisak da treba žuriti. Naprotiv, mislim da nam se ništa naročito ne treba da žuri u tom pravcu. Ceo taj proces treba da ide uporedo s opštim razvitkom proizvodnih snaga u zemlji i moramo se ravnati prema materijalnim mogućnostima. Tu se ne može ništa preko kolena lomiti.

Razumljivo je da postoji opšti interes da se zemlja uzima u zakup, ali za to moramo biti opremljeni. Moramo biti sposobniji i od najopremljenijih privatnih seljaka. Jedino se u takvim uslovima isplati uzimati zemlju u zakup.

Što se tiče pitanja da li da kooperaciju sprovede, zadruga ili poljoprivredna imanja, mislim da u tom pogledu mi nemamo potrebe za nekom posebnom zadržnom organizacijom gde postoji poljoprivredno dobro, jer i imanje može da bude nosilac kooperacije. Konkretna situacija na terenu treba da odluči šta je najbolje. Kooperaciju ne smemo tretirati kao neku političku akciju. U tom slučaju ona ne bi bila ono što smo njom hteli da postignemo – da postane unutrašnji ekonomski automatizam sa društvenim upravljanjem, pokretna ekonomska snaga u procesu socijalističkog preobražaja sela. Ono što se sada javlja gotovo kao izuzetak da zadruga ne mogu u nekim slučajevima prihvatiti seljaka, to u stvari treba da postane pravilo, a ne obrnuto – da se zadruga bori za seljaka. Treba očekivati da će ponuda od strane seljaka biti veća nego što zadruga može da primi. Uveren sam, ako budemo dovoljno strpljivi, da ćemo za dve-tri godine, uopšte uzev, biti u položaju onoga koji odbija u određenim uslovima kooperaciju, a ne seljak. U stvari, to je i normalno i prirodno. Mi smo i očekivali da će se ljudi kojima poljoprivreda nije glavno zanimanje postepeno skidati sa spiska poljoprivrednih proizvođača. Oni drugi će se – opet – boriti da ostanu samostalni još određeno vreme. I to je pozitivno, jer ih to tera da se kao individualni proizvođači više udube u ekonomske računice, da više i sami misle kroz ekonomske računice. Standard u zemlji koji stalno raste nagoniće ih da i oni traže više za sebe, a to više neće moći naći ako se ne napusti stari način proizvodnje, pa će onda i oni tražiti kooperaciju.

Kod proizvodnje pšenice i kukuruza mi smo tako reći već na pragu rešenja. Kad tako rešimo i stočarstvo, onda ćemo biti u sasvim novom položaju. Još prošle godine smo

na sastanku u Novom Sadu govorili da se treba više orijentisati na krupno stočarstvo na državnim dobrima i ekonomijama. I danas mislim da je to neophodno. Ali upravo zbog toga ne treba potcenjivati ni kooperaciju sa seljakom u stočarstvu. Naravno, ako bismo se orijentisali u stočarstvu samo na kooperaciju sa seljakom, onda bi se on sutra pojavio prema nama čak u kooperativnim odnosima kao monopolist, kao faktor koji je našom pomoću ojačao i koji bi nam mogao postavljati uslove. Međutim, ako razvijamo uporedo oba faktora, ako na državnim ekonomijama razvijamo moderno krupno stočarstvo sa niskim troškovima proizvodnje, onda ćemo vezati i seljaka u kooperaciji. Onda će se pojaviti u stočarstvu isto što se već desilo na pšenici i kukuruzu i seljak bez kooperacije neće više biti u stanju da dostiže socijalistički sektor i obezbedi svoj standard. Osim toga, vrlo je važno da seljaka što više zaposlimo u stočarstvu. Jer zaposliti ga na njegovoj zemlji u stočarstvu znači istovremeno ga više orijentisati na kooperaciju u ratarstvu. Zato je, po mome mišljenju, stočarstvo sada ona karika u našem poljoprivrednom razvitku za koju se treba uhvatiti kako sa stanovišta razvoja kooperacije tako i sa stanovišta unutrašnje potrošnje i spoljnotrgovinske razmene.

Trebalo bi i preko komore i udruženja, a i u lokalnim razmerama, zaoštriti pitanje kadrova. Sami u komuni, na kraju krajeva, ne možete odlučujuće uticati na formiranje najkvalitetnijih kadrova. Dobro je što radite, pre svega, na izdizanju nižih kadrova. Međutim, morali biste više uticati i na formiranje najviših. Nemoguće je ići ukorak sa modernom tehnikom, ako se ne bude formirao i najkvalifikovaniji kadar. Na formiranje visokokvalifikovanih kadrova trebalo bi uticati ne samo putem stipendija, nego i razvijanjem laboratorija, naučnih ustanova u saradnji sa drugim faktorima u zemlji itd. Pored majstorskog kadra, koji je, naravno, u prvom redu potreban, nužna je borba i za takve kadrove koji će biti sposobni da igraju ulogu lokomotive u procesu napretka. A taj aspekt pitanja je u našem sistemu opštepocenjen. Zato je naša industrija u suštini vrlo prakticistička, bez velikih ambicija. U poljoprivredi smo sada u pogledu unutrašnjeg stimulansa na progresu daleko ispred industrije, koja je konzervativna ne samo po mehanizaciji nego mnogo puta i po koncepcijama. Tu moramo nešto preduzeti. To, razume se, zavisi od raznih elemenata, od ekonomske stimulacije itd.

Ali je potreban i stimulans subjektivnih napora. Treba stvoriti centre, a i ljude koji će biti sposobni da svojim znanjem vuku napred. Treba organizovati tehničku pomoć. Ne smatram da se sve to može rešavati u okviru sreza, ali svako treba da bude nekako svestan te potrebe, pa će i ukupni napor biti uspešniji.

Moramo računati ne samo na kadrove koji će proći kroz univerzitete i redovne studije. Istovremeno moramo stvarati kadrove putem raznih tečajeva, putem kurseva, slanjem u inostranstvo i pozivanjem inostranih stručnjaka itd. Sreski narodni odbori trebalo bi da vrše jedan stalniji uticaj, ako hoćete pritisak, na preduzeća i na privredne ustanove da stvaraju laboratorije, da podižu kadar itd.

Ovo bi, u stvari, trebalo da bude osnovni zadatak naših stručnih udruženja i komora. Međutim, umesto toga, ona dele investicije, dele tržište, dogovaraju se o cenama. Moraćemo preorijentisati naša udruženja na unapređenje proizvodnje.

Hteo bih da upozorim na još dve stvari. Prvo je problem postojeće industrije. To je pitanje koje se postavlja svuda u zemlji i koje još nismo zadovoljavajuće rešili. Očigledno je da ćemo morati korišćenje amortizacionih fondova slobodnije postaviti. Ne samo da ih deblokiramo nego i da njihovo korišćenje ne bude vezano samo za zamenu. Zamena znači praktički samo održavanje postojećeg stanja u industriji, a u industriji treba uvek ići napred. To je preduslov moderne industrije. Drugo, moraćemo pronaći takav ekonomski sistem – ne administrativni – koji će stimulisati bankarsko povezivanje investicionih sredstava u fabrikama i sredstava iz lokalnih izvora. U tom smislu trebalo bi republičkim investicionim fondovima dati daleko veći značaj, s tim da se oni orijentišu pre svega na rekonstrukcije. Opšti investicioni fond služio bi pored novih investicija samo još za krupne rekonstrukcije, za granske rekonstrukcije, za takve velike akcije u rekonstrukciji koje u stvari predstavljaju i nove investicije. Ako bismo osigurali jedan normalan dalji razvitak svega što već postoji kroz amortizacioni fond i kroz sistem povezivanja sredstava preduzeća sa investicionim fondom, osim Opšteg investicionog fonda, onda bismo mogli biti mnogo slobodniji u raspolaganju Opštim investicionim fondom. Mogli bismo ga daleko više orijentisati na izgradnju manje razvijenih podružja. Ili bi, možda, u okviru Opšteg investicionog fonda tre-

balo stvoriti neke fondove za rekonstrukcije koji bi se direktno povezivali sa lokalnim investicionim fondovima. Međutim, pritisak na Opšti investicioni fond je sa svih strana takav da je – čini mi se – bolje da ga ne opterećujemo na ovaj način. No nešto u tom pravcu moramo što pre učiniti u sistemu raspodele, da bi onda stara industrija kroz godinu-dve mogla ipak malo brže krenuti napred, ne usporavajući tempo novih investicija.

Na sektoru industrije ima još jedna pojava na koju bih želeo upozoriti. Reč je o talasu spajanja malih preduzeća na bazi nekih računica na papiru, kao da samo njihovo spajanje znači stvaranje modernih, krupnih sposobnih preduzeća. Međutim, ako je reč samo o veličini, o broju radnika u preduzeću itd., onda nemamo šta da spajamo jer imamo sasvim dovoljno spojenog. Mi treba da idemo u kooperaciju, ali ne na liniji osiromašenja tržišta, što se sada dešava. Naime, kad jedno samostalno malo preduzeće pretvoriš u pogon neke velike fabrike, a za potrebe jednog dela njene proizvodnje, tržište se u našim uslovima po pravilu osiromašuje. Ova se spajanja vrše pod parolom borbe protiv šarolikosti i svaštartva. Međutim, ta šarolikost ima svoje razloge u nerazvijenosti naše zemlje. Tržište sve to treba i zato praktično sve podnosi, pa i skupu zanatsku proizvodnju. Mislim da se tu ništa ne da preskočiti. Orijehtacija na kooperaciju je pravilna, čak i na spajanje određenih preduzeća, ali tek kad sam tehnički razvitak dovede do toga.

Bio sam pre kratkog vremena u Beogradu u grosističkoj tržnici sa hladnjačom na Dunavu. Po mome mišljenju, to je preduzeće kakva su nama potrebna i po organizaciji, i po unutrašnjim odnosima, i po tehničkoj opremi. Takvim preduzećem trgovinu ujedinjuješ i modernizuješ. Takvo preduzeće se automatski, svojom tehnikom i svojim rezervama, svojim magacinima, nameće kao vodeći faktor u trgovini i može s vremenom svu malu trgovinu pretvoriti u svoje prodavnice. Kod nas su i ranije ujedinjavali trgovinske radnje, ali tada se to svodilo u praksi na organizovanje velikih birokratskih kancelarija, koje su još više teretile cenu koštanja u trgovini, jer ništa nisu doprinosile modernizaciji trgovine.

Plaišim se da sada imamo slične tendencije veštačkog ujedinjavanja malih proizvodnih organizacija. Stvaraju se glomazne, u suštini birokratske organizacije, a tehnika ostaje stara. Mi ćemo sa svaštartvom imati posla sve dotle dok

naše tržište to bude dozvoljavalo. A kad tržište počne da traži drukčiji asortiman, onda će se najnaprednija preduzeća bez subjektivnog pritiska spolja ubrzo opredeliti za specijalizovanu proizvodnju. Tu prirodnu tendenciju već sada osećamo u našoj industriji. Mislim da bi se na sadašnjem stepenu razvitka trebalo orijentisati prvenstveno na kooperaciju na zajedničkom finalnom produktu, pa onda na kooperaciju na liniji unapređenja proizvodnje itd.

Poseban problem na liniji poslovnog udruživanja predstavljaju poslovni savezi u poljoprivredi. Danas je sveopšta povika protiv zadružnih poslovnih saveza. U poslovnim savezima naime, prilično su jake monopolističke tendencije. Neki poslovni savezi su se, pod firmom da su specijalizovani poslovni savezi, pretvorili u stvari u specijalizovane trgovinske organizacije na području plasmata poljoprivrednih artikala. Kao takvi, oni direktno guše prerađivačku industriju namećući joj se visokim cenama, špekulišući kod zadruga itd. Neću da pravdam ni prerađivačka preduzeća, koja su u sukobu sa poslovnim savezom, jer i među njima ima monopolističkih tendencija. Ali, ipak, ne možemo trpeti monopolizovano tržište od strane poslovnih saveza. Mislim da bismo trebalo čvrsto da ostanemo pri tome da je zadruga u poljoprivredi osnovna proizvođačka organizacija i da treba da se povezuje u odgovarajuća poslovna udruženja sa preduzećima ili poslovnim savezima prema svom ekonomskom interesu. Čini mi se da je prirodno i da će biti sve neophodnije da prerađivačka industrijska preduzeća i zadruge stvaraju poslovna udruženja, a ne da industrijsko preduzeće bude povezano sa zadrugama preko poslovnog saveza. Poslovni savezi neka vrše u celom tom sistemu one funkcije koje ne pokrivaju veze zadruga sa odgovarajućim industrijskim organizacijama. Na primer, ako kombinat prerađivačke industrije ne bude direktno povezan sa zadrugama, ako direktno ne utiče i na investicije u zadrugarstvu, ako ne snosi u izvesnom smislu i sam odgovornost za razvitak poljoprivredne proizvodnje, on će biti u teškom položaju.

Sva ta pitanja trebaće što pre pretresti. Ali se već sada pokazuje koliko je pravilno bilo što smo insistirali na devetom plenumu Socijalističkog saveza da poslovno udruživanje i kooperacija ne treba da se vrši samo između zadruga nego i između zadruga i industrijskih preduzeća, pa i takvih groستا kao što je, recimo, nova beogradska pijaca, koja u stvari predstavlja svoje vrste industrijski kombinat.

PITANJE KOOPERACIJE SA SELJAKOM NE TREBA ZAOŠTRAVATI

Zabeleška o razgovoru sa predstavnicima Narodnog odbora, poljoprivrednih dobara i poljoprivrednih zadruga u mestu Sveti Nikole, 9. decembra 1959. godine.

Ovde se prvi put objavljuje zabeleška u obliku u kojem je napisana, decembra 1959. godine u Kabinetu Edvarda Kardelja. Naslov je dala redakcija.

Želim da ukažem na opšte aspekte nekih pitanja koja su ovde bila razmatrana. U našoj borbi za veću produktivnost rada naročito važno pitanje predstavlja nagrađivanje po jedinici proizvoda u privredi uopšte, a posebno u poljoprivredi. Imam utisak da ste kod vas u pogledu razvitka poljoprivrede i problema koji se tiču borbe za veću produktivnost rada u vašim uslovima i s obzirom na sredstva kojima raspolazete na dobrom putu. U našoj borbi za unapređivanje poljoprivrede i za socijalistički preobražaj sela, kao što znate, posebno su važna dva pitanja:

- prvo, moramo se orijentisati na krupnu, modernu socijalističku poljoprivredu, i
- drugo, moramo pomoći seljaku da se izvuče iz zaostalosti, povezujući ga sa socijalističkom krupnom poljoprivrednom proizvodnjom, otvarajući mu tako perspektivu za budućnost.

U Makedoniji imate vanredno povoljne uslove za brz razvoj poljoprivrede. Uskoro ćete imati preko 50% zemlje u socijalističkim rukama. Kad bismo u celoj Jugoslaviji imali sličnu situaciju, mogli bismo reći da je pitanje socijalizma na našem selu potpuno rešeno. Kad budemo postizali krupne pri-nose uz niske troškove proizvodnje na 30 do 40% obradivih površina, seljak će shvatiti i sam da je neophodno da se poveže sa socijalističkim sektorom, jer će samo tim putem

moći da poveća svoj standard. Prema tome, ne bi trebalo da zaoštravamo problem kooperacije sa seljakom. Umesto toga, treba da se usredsredimo na osnovno pitanje, tj. da maksimalno unapredimo proizvodnju na društvenim poljoprivrednim površinama, a onda će se i seljak, po svojoj sopstvenoj računici, odlučiti za kooperaciju sa socijalističkim sektorom. Naravno, kooperacija je u našim uslovima sigurno za seljaka jedini put ka višem standardu, ali neka se u to seljak sam uveri. Ne treba ga u to silom ubeđivati, a, osim toga, treba da znamo da možemo ići na kooperaciju tek ako smo sposobni za to, tj. ako je socijalistički sektor opremljen mehanizacijom, kadrovima i svim što je potrebno da bismo mogli ići smelije dalje.

Tu su naročito značajna dva problema. Prvo, materijalna oprema socijalističkog sektora i, drugo, kadrovi.

Mi smo poslednjih godina prilično mnogo uložili u poljoprivredu. U 1960. godini sredstva za tu svrhu biće još veća. [1] Međutim, moramo biti svesni da ne možemo ići dalje s poljoprivrednom proizvodnjom ako ne budemo rešili istovremeno i niz drugih pitanja. Mnogo robe još ne znači blagostanje. Mnogo robe može da znači i superprodukciju, ako radni ljudi ne mogu da je kupe. Prema tome, mi možemo razvijati poljoprivrednu proizvodnju samo u onoj meri u kojoj smo u stanju da je zaista i pravilno upotrebimo. Tu je problem silosa, prerađivačke industrije, hladnjača, klanica itd. Uzoranom njivom, postignutim visokim prinosisima pitanje još nije rešeno; treba da obezbedimo da se to što smo privredili što bolje iskoristi. Neki u poljoprivredi misle da im je samo da proizvode, a drugi da prodaju i inače realizuju njihovu proizvodnju. Međutim, poljoprivreda mora biti zainteresovana da svoje proizvode na najjeftiniji način dovede do potrošača.

Poseban problem na materijalnom području u poljoprivredi predstavlja pitanje mašina, i to priključnih mašina. To je vrlo težak problem. Postoje projekti da se to pitanje reši, ali osnova je, sve do sada, bila veoma uska, umesto da na tome, u izvesnom smislu, angažujemo celu našu mašinsku industriju. Imamo izvanrednu ekspanziju u poljoprivrednoj proizvodnji i mnogi standardi poljoprivredne mehanizacije su se pokazali neodgovarajućim za naše visoke prinose, za krupnu intenzivnu poljoprivredu kao što je naša. Sva ta traženja i potrebe prevazišle su mnoge planove i predviđanja. A

kad nečega nema, onda dolazi i do raznih špekulacija. Samo time se mogu shvatiti pojave koje ste i vi iznosili, da, na primer, ne možeš da kupiš traktor ako ne kupiš i slab plug, ne možeš dobiti kredit ako ne kupiš određenu vrstu krave, i slično. Mi treba da se borimo protiv takvih pojava, ali najefikasnija borba je – povećanje proizvodnje.

Sto se kadrova u poljoprivredi tiče, tu smo u neverovatnom zaostatku i možemo ga prevazići samo izvanrednim merama. Mislim da je potreba za poljoprivrednim stručnim kadrom tako velika da je neminovno privremeno ići na poseban vid kratkoročnog školovanja, kako bi se u kraćim rokovima, (primer za to je ova vaša traktorska škola), obezbedilo poljoprivredi što više kadrova. Te škole treba da budu tako postavljene da ljudi koji su ih završili dodatnim studiranjem mogu da steknu potrebnu višu kvalifikaciju. Osnovno što treba da znamo je da modernu poljoprivrednu proizvodnju ne može da vodi neuk čovek. Zato će u cilju brzog stvaranja kadrova biti potrebno uložiti veće napore i ovde kod vas.

Nekoliko reči o problemu stočarstva. U diskusiji je to pitanje prilično rasvetljeno i vidim da mu posvećujete dužnu pažnju. Moderna poljoprivreda je nemoguća bez krupnog stočarstva, koje mora biti jeftino ako je pravilno postavljeno. Takvi krupni stočarski centri mogu sarađivati sa seljakom na njegovoj privatnoj zemlji. Razvijanje krupnih stočarskih centara, prema tome, znači veće zapošljavanje seljaka i povišenje njegovog stadarda i, opet, veću povezanost sa zadrugom. I u tom pogledu imamo vrlo lepe rezultate po Jugoslaviji.

Iz ove vaše diskusije ostao mi je nekako nejasan samo problem ovčarstva. Ne znam da li ste prišli problemu dovoljno naučno, kakvi treba da budu uslovi za razvitak modernog ovčarstva u uslovima moderne poljoprivrede. Nisam stručan u tim pitanjima, ali sam ubeđen da nomadski način ovčarenja ne može biti uspešan i da u ovčarstvu treba naći sistem po kojem će težište biti na vuni i ponešto na mesu, a ne na mleku. Stručnjaci u Makedoniji bi trebalo intenzivnije da se pozabave tim problemom.

U diskusiji je takođe bilo govora o fondovima i investicijama u komunama. U dosadašnjem razvitku našeg društvenog sistema, kao što je poznato, išli smo pravcem jačanja uloge komune, i zbog toga smo rešili da povećavamo komune, kako bi bile i ekonomski sposobne jedinice. Razume se, tu ne

treba preterivati, ali ipak treba obezbediti da komuna ima uslova da se razvije u snažnu ekonomsku jedinicu. Međutim, takvom razvitku komune smeta u izvesnom smislu položaj srezova, koji su ostali u odnosu na komune suviše jaki, premnogo imaju materijalnih sredstava, pa i više funkcija, koje bi trebalo da imaju komune. Do toga je došlo i zato što opšta nerazvijenost nije dozvoljavala da komune same rade niz stvari, koje su im inače pravnim sistemom već date. Prema tome, pravac budućeg razvitka, naročito u odnosu srez-komuna, je u tome da se jačaju materijalna baza opština i njene kompetencije, a da srez bude koordinator i da vrši zadatke za koje ga, dobrovoljno, komune ovlaste.

Vreme je takođe da posvetimo veću pažnju mesnim odborima. Kad smo reorganizovali komunu, nismo imali dovoljno sredstava da istovremeno i mesne odbore postavimo na vlastite noge. Ni sada nema mnogo sredstava, ali pošto dohodak stanovništva stalno raste, sada se već stvaraju uslovi da se počnu postepeno razvijati i mesni odbori, ne kao vlast, nego kao poseban vid društvenog upravljanja ljudi koji žive na jednom mestu, odnosno u jednom selu, zaseoku itd. Bilo je tendencija da se mesnim odborima dodaju još neke kompetencije vlasti na selu. Mislim da je to loše, jer nemamo nikakve potrebe u tom pogledu. Na kraju krajeva, i sama komuna će sve više postajati ekonomsko-društvena organizacija i sve manje će biti organ vlasti u klasičnom smislu reči.

Osnovno je tu pitanje jačanja materijalne baze. A šta to znači? Prosto govoreći, treba se boriti da lični dohoci sve više rastu uz veću produktivnost. Taj zadatak je nemoguće rešavati samo stvaranjem krupnih objekata nego i nizom malih privrednih delatnosti. Kod nas se tom pitanju još uvek ne poklanja dovoljna pažnja, čak se dešava da se u narodnim odborima još uvek suviše insistira na građenju velikih kombinata i objekata, a da se maloj industriji, malim aktivnostima ne poklanja dovoljno pažnje, što i nadalje pogoršava odnos između krupne industrije i malih aktivnosti, koje treba da služe opsluživanju ljudi i da direktno utiču na standard. Međutim, mislim da tu nije reč pre svega o zahtevima i orijentaciji narodnih odbora nego više o našem investicionom sistemu. Tu je, po mome mišljenju, osnovni uzrok postojeće situacije kod nas, jer naš sadašnji investicioni sistem vodi ka centralizaciji sredstava na krupne objekte, uprkos decentralizaciji koju smo proveli. Na taj način za male objekte, koji se

vrlo brzo mogu isplatiti, ostaje po pravilu malo sredstava.

Imajući sve to u vidu, mi treba dalje da razradujemo stalno dopunjavamo naš investicioni sistem, kako bismo obezbedili što veću inicijativu i samostalnost odozdo, jer čim bude veća samostalnost i inicijativa odozdo, tim će se brže moći popravljati i nedostaci u samom sistemu.

NAPOMENA

[1] Isplate za investicije u osnovna sredstva poljoprivrede iznosile su 1959. godine 111 milijardi i 891 milion dinara, odnosno 15,9% od ukupnih isplata za investicije u osnovne fondove društvene privrede. Tokom 1960. godine isplaćeno je za investicije u osnovne fondove poljoprivrede ipak nešto manje sredstava nego prethodne godine: 106 milijardi i 986 miliona dinara, što je činilo 12,2% od ukupnih isplata za investicije u osnovna sredstva društvene privrede.

(Videti: *Statistički godišnjak Jugoslavije 1964*, str. 272.)

O OSTVARIVANJU AGRARNE POLITIKE I O RAZVOJU DRUŠTVENO-EKONOMSKIH ODNOSA U POLJOPRIVREDI I NA SELU

Zabeleška o izlaganju na sastanku sa članovima Komisije Predsedništva SKJ za agrarnu politiku, 6. februara 1970. godine u Beogradu. Zabeleška je napisana u Kabinetu Edvarda Kardelja i ovde se prvi put objavljuje. Naslov je dala redakcija.

Mišljenje sam da su Teze bolje od Rezolucije. [1] U njima su neka pitanja konkretnije obrađena, što je, u stvari, zahtev današnjeg vremena. U Rezoluciji se uglavnom ponavlja ono što je do sada već često isticano. A ono što je novo u smislu konkretnih predloga i zahteva za rešavanjem problema koji su danas aktuelni, dato je tako uopšteno i zbijeno u nekoliko stavova da, u okviru svega što je sadržano u Rezoluciji, ne dolazi dovoljno do izražaja. Ovakva Rezolucija bi za ljude u praksi, koji očekuju neke konkretnije predloge u pogledu agrarne politike, značila veliko razočaranje. Da se to ne bi desilo, Rezoluciju bi trebalo dosta izmeniti i postaviti na druge osnove. Umesto ponavljanja već poznatih stvari u kratkom uvodu od nekoliko rečenica treba reći da je naša dosadašnja orijentacija u razvoju poljoprivrede i društveno-ekonomskih odnosa na selu dala rezultate, i istaći šta se u praksi potvrdilo kao ispravno, a gde su se ispoljile slabosti i promašaji, a zatim postaviti zadatke koji su u ovom trenutku i za period pred nama prioritetni za razvoj na tom području.

S tim u vezi trebalo bi uopšte promeniti pristup i metod u izradi raznih rezolucija, tako da one budu kraće i konkretnije i da sadrže samo ono što je upravo u *tom trenutku* važno za rešavanje. Zato bi bilo bolje ako bi neki opšti stavovi iz ove Rezolucije bili dati u uvodu Teza, a da se i Teze još dopune u nekim pitanjima.

Evo i nekih *konkretnijih primedbi* na tekst nacrtu Rezolucije:

1. Rezolucija počinje time da je *poljoprivreda bitan činilac razvoja društvene privrede* i da se *moraju uvažavati* sve njene ekonomske, društvene i tehnološke specifičnosti. [2] Sasvim je u redu da je to polazna tačka, ali se postavlja pitanje da li je to uopšte sporno kod nas? Naime, tek ovakav način naglašavanja čini problem spornim. Jer ovaj stav je neka-ko odbranaški i izgleda kao da je potrebno poljoprivredu braniti od nečega, a pošto u Rezoluciji nema mnogo konkretnog, ova odbrana izgleda još teža i može se steći utisak da nije jasna orijentacija daljeg razvoja. Možda bi zato bilo bolje uvodnu rečenicu formulisati jednostavnije, tako da, po prilici, glasi: »Polazeći od toga da poljoprivreda ima takav i takav značaj u našem razvoju...« itd.

2. U Rezoluciji, takođe, ima nekih starih formulacija koje su, same po sebi, pravilne, ali je pitanje da li ih danas treba tako davati. Kaže se, na primer, da je osnovni cilj agrarne politike *krupna, intenzivna, visokoproduktivna i ekonomična proizvodnja*. [3] Sve je to tačno, ali pitanje je da li danas treba i dalje naglašavati ono »*krupna*« ili je dovoljno reći »*intenzivna, visokoproduktivna i ekonomična proizvodnja*«, jer se i u relativno maloj radnoj organizaciji ponekad mogu postići značajni rezultati, pogotovo kada je na odgovarajući način integrisana sa drugima. Mi smo stavljali naglasak na krupnu proizvodnju u vreme kada smo se borili protiv zaostalog seljačkog mentaliteta u poljoprivredi. Danas je to uglavnom prevaziđeno – ostaci tog mentaliteta su, istina, još uvek prisutni, ali oni više nisu dominantni.

3. Isto tako, u Rezoluciji se ističe da je, pored ostalog, još uvek *velika usitnjenost* poseda u poljoprivredi delovala usporavajuće na ostvarivanje agrarne politike. Međutim, poljoprivreda će ostati usitnjena bar još pedeset, a možda i sto godina, pa je zato kritika usitnjenosti poljoprivrednih poseda, u stvari, Sizifov posao. Jer sve dok seljak ostaje seljak, on će biti, »usitnjen.« Dosadašnja praksa je pokazala da su, bez obzira na sve rezolucije koje smo donosili u tom pogledu, pre svega tempo razvoja našeg društva i struktura naše privrede određivali i određuju tempo *ukrupnjavanja* poseda u poljoprivredi. Jer problemi i teškoće u poljoprivredi nisu proizašli iz presporog tempa ukрупnjavanja poseda, nego iz toga što je poljoprivredna proizvodnja veoma brzo rasla, ali je – bilo zbog zaostajanja u produktivnosti rada bilo zbog stanja na tr-

žištu – došla u raskorak sa unutrašnjim i spoljnim tržištem. Naime, iz objektivnih ili iz subjektivnih razloga mi nismo bili dovoljno sposobni da ubrzavamo porast produktivnosti rada i sniženje troškova proizvodnje, tako da bismo povećanu poljoprivrednu proizvodnju prilagodili uslovima na tržištu. Isto tako nismo učinili ni sve što je bilo potrebno da promenimo uslove pod kojima poljoprivreda istupa na tržištu. To su, u stvari, osnovni uzroci zastoja u razvoju poljoprivrede, a ne prespor tempo ukрупnjavanja. Prema tome, da smo imali razvijeno tržište, imali bismo i stabilniju poljoprivrednu proizvodnju, a onda bi se i proces ukрупnjavanja i podružljavanja odvijao bržim tempom. Zato osnovni problem daljeg razvoja poljoprivrede nije toliko problem sistema u toj oblasti koliko pre svega razvoj poljoprivrede kao grane proizvodnje i jedna modernija agro-ekonomska politika našeg društva. Tu treba da dođe do izražaja veća orijentacija prema tržištu, to jest tzv. marketing princip, odnosno dugoročno istraživanje tržišta i prilagođavanje obima i strukture poljoprivredne proizvodnje tržištu, a i svestan društveni uticaj na stvaranje tržišta.

Ukratko, u Rezoluciji smeta prejak naglašak na problemima podružljavanja i ukрупnjavanja, dok su teškoće u našoj poljoprivredi pre svega posledica njene objektivne »zakovanosti«, odnosno zavisnosti poljoprivredne proizvodnje od razvoja potrošnje, to jest unutrašnjeg i spoljnog tržišta. Zato se, pre svega, treba pozabaviti problemima tržišta i osposobljavanja poljoprivrede za uspešnije istupanje na unutrašnjem i spoljnom tržištu; drugim rečima, treba se pozabaviti kako problemom borbe za tržište i za njegovo proširivanje tako i problemom borbe za višu produktivnost rada i moderniju integraciju proizvodnje sa trgovinom, preradom, finansijama i naukom.

4. U Rezoluciji je previše naglašen proces *bogaćenja* jednog dela individualnih gazdinstava, koje se ne zasniva uvek na sopstvenom radu, već na špekulacijama i drugim negativnim pojavama [5]. Trebalo bi dati neke podatke o tome, jer se postavlja pitanje da li je ovo bogaćenje zaista tako veliki društveni problem da ga treba ovako naglasiti, ili nije. Praksa je pokazala da za naše selo nije tipičan proces bogaćenja niti nastajanja kapitalističkih društvenih odnosa; postoje pojedinačne pojave neopravdanog bogaćenja, ali to nije opšti trend razvoja. Međutim, ako je taj problem zaista tako značajan

kao što je istaknuto, onda ga treba postaviti kao politički, a ne kao društveno-ekonomski problem.

5. U Rezoluciji je, takođe, naglašen proces *podruštvljanja rada i sredstava za rad* u poljoprivredi »uz istovremeni razvoj socijalističkih samoupravnih odnosa« [6]. Međutim, sam izraz »podruštvljanje« upravo znači razvoj socijalističkih odnosa, sem ako se ovde pojam podruštvljanja rada ne uzima kao podruštvljanje sredstava za proizvodnju. U tom slučaju, podruštvljanje obično znači promenu *svojinskih odnosa*, i zato ovaj deo Rezolucije treba prečistiti. I ovde se postavlja pitanje da li je podruštvljanje sporno, odnosno da li ga treba ovako naglašavati? Jer ovakvim naglašavanjem procesa podruštvljanja može se nametnuti utisak kao da se nama žuri da »podruštvimo« seljaka. Time, u stvari, nepotrebno plašimo seljake, a naše društvo nema nikakvog interesa da to čini.

U vezi s tim u Rezoluciji bi trebalo govoriti i o seljačkom pitanju. Seljaku i seljačkom gazdinstvu mora se posvetiti velika pažnja, i to ne toliko kao pitanju poljoprivrede, odnosno kao nekoj perspektivi poljoprivrede, nego kao pitanju mesta i uloge seljaka kao društvenog i radnog sloja, koga moramo više aktivirati u društveno-ekonomskom i društveno-političkom smislu, kako radi njega samoga tako i radi daljeg razvoja i stabilnosti našeg društva.

Problem ubrzanog podruštvljanja sada nije izuzetno akutan. Veći stepen podruštvljenosti rada ostvarićemo ako budemo na tom području sposobniji za tržišnu proizvodnju i ako budemo uvodili modernu tehniku, nauku i druge faktore koji »gvozdenom logikom« podruštvljavaju poljoprivredu, što se sada događa i u Zapadnoj Evropi, ali, naravno, na kapitalistički način. Naime, razvoj nauke i tehnike vuče sada poljoprivredu svuda jednom bržem, intenzivnijem i dinamičnijem podruštvljanju i ukрупnjavanju. Ne postoji zato politička potreba da se podruštvljanje poljoprivrede ističe kao naročito značajan problem u ovom momentu, i ne treba time plašiti seljaka da ćemo ga terati na razne forme i rešenja koja njemu ne odgovaraju. Bolje bi bilo da budemo konkretniji u pogledu položaja seljaka u zadrugi, organizacije zadruge i definisanja dohodovnih odnosa između seljaka i zadruge, tako da seljak bude materijalno zainteresovan za saradnju sa zadrugom, a ne da mu »mašemo crvenom maramom podruštvljanja...«

U vezi s tim postavlja se pitanje da li je potrebno opet isticati da su *poljoprivredne radne organizacije osnovni oblici podruštvljanja rada i sredstava* [7], jer to znači ponavljanje već poznatih i jasnih stvari, a niko time ne dobija nikakve smernice za rad. Tako se može reći jedino ako se želi da naglasi da seljak nije nosilac podruštvljanja, ali će onda seljaci to protumačiti kao da ih ne priznajemo kao faktor razvoja poljoprivrede, a oni to ipak, manje ili više, jesu.

Zato bi bilo bolje da se Rezolucija podeli na dva dela – na deo o poljoprivredi i na deo o seljaštvu. Ili pak u istom tekstu govoriti o seljaku kao o društvenom radnom sloju o kojem posebno vodimo računa. A društvena poljoprivreda je nosilac progresivnih procesa i vući će seljaka za sobom.

6. Na osnovu formulacija *o integraciji* [8] u poljoprivredi, koje su date u Rezoluciji, stiče se utisak da postoje dve vrste integracije – »granska« i »međugranska«. Međutim, suština prave integracije u eri naučno-tehničke revolucije uključujući i integraciju u poljoprivredi, nije ujedinjavanje u okviru grana ili između grana, nego povezivanje proizvodnje, prerade, prometa, finansija i nauke. Kod nas se sada uglavnom raspadaju ove »granske« integracije – i one koje se još nisu raspale verovatno će se raspasti – a i one »međugranske« koje predstavljaju samo mehanički spoj, a ne kvalitativno nov ekonomski organizam koji znači integraciju proizvodnje, prometa, finansija i nauke. Takve »granske« i »međugranske« integracije, u stvari, vuku unazad, jer su obično nastale inicijativom »odozgo«, a nisu izraz stvarnih ekonomskih potreba samih udruženih organizacija.

Po mojoj oceni, naši *poljoprivredno-industrijski kombinati* su se pokazali kao jedna od najuspešnijih formi integracije u našoj privredi, zato što objedinjuju preduzeća različitih grana proizvodnje i delatnosti, koja su uzajamno povezana ekonomskim interesima, i koja onda stvaraju i na odgovarajući način dele dohodak. Pored toga, tu se nauka stavlja u službu proizvodnje i postaje deo radnog procesa, a takve forme integracije omogućavaju i koncentraciju finansijskih sredstava u većem obimu. Ovi kombinati predstavljaju pozitivan primer koji sam po sebi daje pravac daljeg razvoja. Na kraju krajeva, i velike integracionalne kompanije u razvijanom kapitalističkom svetu više nisu »granske«, već obuhvataju različite grane industrije, poljoprivrede, ugostiteljstva

itd., zatim banke, naučne i obrazovne institucije i sl. A mi još uvek previše gledamo kroz prizmu ujedinjavanja po granama.

Zato ovde ne bi trebalo toliko govoriti o formama integracije koliko o tome kakvi treba da budu *ekonomski odnosi u integracionim celinama* da bi se stimulisalo ujedinjavanje svih partnera koji su međusobno zavisni u stvaranju dohotka i koji taj dohodak dele tako da imaju interesa za ujedinjavanje.

7. U Rezoluciji se posebno naglašava značaj integrisanja radnih organizacija iz *razvijenih područja* sa onima iz *brdsko-planinskih i stočarskih krajeva* [9]. To su za sada vrlo retki i korisni primeri, ali da to ne bi izgledalo kao neka partijska direktiva, bolje bi bilo da se u Teze kao pozitivan pravac unese odvijanje integracije u našoj poljoprivredi. Trebalo bi i dikciju tu malo izmeniti.

8. U tekstu Rezolucije se ističe da su poljoprivredne *zadrugne oblici podruživanja* [10]. Međutim, to je nepotrebno ponovo isticati, jer je to poznato, a i zato što je to odiozno za seljaka. Bolje bi bilo govoriti o zadrugama kao oblicima *udruživanja i podruživanja rada* u poljoprivredi, i to postaviti tako da se time ponovo ne podstiču sumnje seljaka da ovom Rezolucijom želimo da ih potpuno »podružvimo«.

U vezi s tim trebalo bi u Rezoluciji posvetiti punu pažnju organizaciji zadruga i unutrašnjim ekonomskim odnosima u njima. Postojeći odnosi između zadruga i seljaka su neodrživi. Mnoge zadrugne su postale u stvari organizacije za eksploataciju seljaka. To se mora izmeniti, seljaka ne smemo tretirati samo kao objekt. Zadruga u stvari, treba da bude organizacija u kojoj se rad seljaka udružuje sa radom radnika zaposlenih u zadrugi i njenim pogonima, i koji je zasnovan na radničkom samoupravljanju. Međusobni ekonomski i dohodovni odnosi između njih moraju biti čisti – bez uzajamne eksploatacije. Seljak ne može smatrati pogone zadrugne kao neku vrstu svoje sopstvenosti, niti, pak, kolektiv radnika zaposlenih u zadrugi može tretirati seljaka kao objekt za eksploataciju. Zato bi Rezolucija morala biti mnogo konkretnija i jasnija u pogledu unutrašnjih odnosa u zadrugi. Mora se jasno precizirati šta je rad i dohodak seljaka, kao i to da on time sam upravlja, isto kao što radnici u pogonu zadrugne sami upravljaju svojim radom i dohotkom koji stvaraju. U tom cilju treba raščistiti njihove međusobne ekonomske odnose: se-

ljak treba da plaća radnicima pogona zadrugne za njihov rad, i obrnuto. Ako seljak uloži svoja sredstva u pogon zadrugne, ona treba da mu budu otplaćena anuitetima i kamatama, ili putem adekvatnog učešća u zajedničkom dohotku. I obrnuto, ako radnici ulažu u proizvodnju seljaka, oni treba da učestvuju u njegovom dohotku. U vezi s tim trebalo bi i organe upravljanja zadrugom tako postaviti da svako upravlja svojim radom i dohotkom, to jest postaviti stvari tako da unutrašnja struktura zadrugne i njenih organa upravljanja odražava povezanost seljačkog rada sa radom organizovanih jedinica radne organizacije zadrugne, a ne da unutrašnje odnose zasnivamo na takvom sastavu skupštine zadrugne u kojem će dominirati jedan ili drugi faktor. Jer organizacione promene i razne demokratske forme same po sebi neće doprineti razvoju zadrugarstva, ako se ne raščiste ekonomski odnosi koji treba da se zasnivaju na radu i dohotku seljaka i radnika.

9. U Rezoluciji se, dalje, govori o *povećavanju poljoprivredne proizvodnje* i o faktorima koji tome mogu doprineti (na primer, hemijska i mašinska industrija itd./). Dugoročno posmatrano, stalno povećavanje poljoprivredne proizvodnje je nužno, s tim se mora računati. Međutim, ne bi trebalo stavljati naglasak na povećanje proizvodnje samo po sebi, to jest ne bi trebalo isticati parolu »proizvoditi što više«, nego »proizvoditi za tržište«. Proizvođači će onda i sami znati da li treba da proizvode »više« ili »manje«, i šta sve treba da proizvode. Naime, postavlja se pitanje šta znači to »više«? »Više« – ako je uz nisku produktivnost rada – može stvarno značiti *manje*. Naš osnovni cilj ne treba da bude forsiranje samo što većeg fizičkog obima proizvodnje, nego *borba za veću produktivnost rada*, jer je samo ona taj osnovni i trajni faktor koji omogućava progres u svakom pogledu.

10. Isto tako, u Rezoluciji se ističe potreba *diferenciranih mera* za ostvarivanje agrarne politike u ravničarskim i brdsko-planinskim područjima [11]. Diferencirana politika je tu svakako neophodna, ali iz teksta izgleda kao da želimo da damo prednosti ravničarskim krajevima, koje bi država trebalo da obezbeđuje. To može stvoriti političke probleme, jer će se nerazvijeni krajevi pobuniti protiv toga i tako će problem razvijenih i nerazvijenih opet doći u centar diskusije. To je jedno. A drugo, moramo ipak konkretno reći šta se misli pod tim »diferenciranim merama na nivou federacije«, jer federacija sada, po Ustavu, a pogotovu po onome o čemu se

sada diskutuje i što se priprema, praktično neće imati mogućnosti da donosi takve mere; to će biti stvar ekonomske politike republika. Zato ne treba govoriti o »diferenciranim merama«, nego reći da u formulisanju ekonomske politike i planova treba diferencirano prilaziti uslovima i mogućnostima pojedinih rejona, kako bi se iskoristile njihove komparativne prednosti. Pogotovo zato što se kasnije, u razradi ove teze o »diferenciranim merama«, ne ide dalje. Recimo, kada se govori o razvoju poljoprivrede mediteranskog područja [12], opet se ponavljaju stare stvari kao što je rana prolećna i kasna jesenja proizvodnja, o čemu već dvadeset godina govorimo bez nekog većeg rezultata, a ne pominje se turizam, koji je od odlučujućeg značaja za dalmatinsku poljoprivredu. Već sada ugostiteljska preduzeća u Dalmaciji organizuju seljake da proizvode za njihove potrebe.

Ukratno, ovakvim uopštenim formulacijama o »diferenciranim merama« stvara se iluzija da federacija može da preduzima neke značajnije mere u poljoprivredi. Takođe, izgleda kao da će se Savez komunista zalagati za to da ravničarska područja imaju neke prednosti u daljem razvoju zato što je proizvodnja u njima jeftinija, tj. što su niži troškovi proizvodnje i sl. To bi u praksi izazvalo određene reakcije i zato ne treba da se upuštamo u takve formulacije koje će samo stvoriti određene političke probleme, a u praksi neće značiti ništa, jer federacija nema sredstava i mogućnosti da utiče u tom pravcu.

Na kraju krajeva, nije potrebno davati prednosti ravničarskim područjima donošenjem nekakvih mera – njima će dati podršku sam privredni razvoj. Isto tako i brdsko-planinski rejoni, kao i mediteransko područje imaju određene komparativne prednosti, samo ih treba pronaći. A iznalaženje komparativnih prednosti pojedinih područja nije stvar uprave, već pre svega nauke. To ne znači da ekonomska politika o tome ne treba da vodi računa, ali nauka treba da ukaže potencijalnim finansijerima i konkretnim nosiocima privredne aktivnosti na te prednosti, a da društvo onda to podrži.

11. U Rezoluciji nije jasno izraženo da li se *dopunski rad* u poljoprivredi podržava ili ne. U Tezama je pravilno rečeno da je dopunski rad nužni, zakoniti pratilac industrijalizacije, odnosno razvoja industrijskog društva. U Rezoluciji se, međutim, o tome ne govori i izgleda kao da se u njoj ne podržava dopunski rad u poljoprivredi. A mi, u stvari, treba svim sred-

stvima da razvijamo razne oblike dopunskog rada u poljoprivredi, jer je to, nesumnjivo, jedini izlaz za poboljšanje položaja sve većeg dela naših poljoprivrednih gazdinstava, pogotovu na brdsko-planinskom i mediteranskom području. Seljačka gazdinstva na tim područjima već sada ostvaruju značajne prihode od dopunskog rada u turizmu, ugostiteljstvu i sl. Verovatno bi trebalo konkretnije reći u kojim pravcima bi se mogao usmeravati i kako društveno podržavati taj proces razvoja dopunskog rada. I za društvo, a i za seljake bi verovatno bilo rentabilnije da se na tim područjima seljacima daju krediti za uređivanje domaćinstava za razvoj turizma, ugostiteljstva i drugih oblika dopunskog rada, nego da oni i dalje žive samo od ekstenzivne obrade svog malo poseda. U Dalmaciji se, na primer, već sada tako radi i bez nekih naših direktiva, ali priliv turista je još uvek takav da se u tome i dalje zaostaje. Kada bi se dalmatinskim seljacima, kao i seljacima u nizu planinskih krajeva, na primer u Sloveniji i drugde, olakšali uslovi za malo brže opremanje njihovih kuća za prijem turista, stvorio bi se time i širi prostor za brži privredni razvoj ovih područja, a takvo ulaganje bi ponekad čak bilo rentabilnije od izgradnje hotela.

U Sloveniji postoje zahtevi za ukidanjem zemljišnog maksimuma, jer neki ljudi pogrešno misli da će se time rešiti problem materijalnog položaja sitnog seljačkog domaćinstva. A potrebno je, u stvari, raznim merama privredno aktivirati ta domaćinstva, eventualno formirati neke fondove iz kojih bi se davali krediti pod povoljnijim uslovima ne samo za ulaganja u poljoprivredu nego i za razvijanje svih oblika dopunskog rada, kojima bi se povećali produktivnost rada i dohodak tih domaćinstava. U tom pogledu možemo koristiti i neka inostrna iskustva, kao ona iz Italije i sl.

12. Rezolucijom se predviđa obezbeđenje *stabilnih* uslova privređivanja u poljoprivredi [13]. Međutim, trebalo bi reći »što *stabilnijih*«, ili nešto slično, jer nijedna država do sada nije još uspela da uspostavi potpuno stabilne uslove privređivanja u poljoprivredi, tako da je to zaista veliki zahtev. Ova Rezolucija bi zato trebalo da uz zahtev za što većom stabilizacijom poljoprivredne proizvodnje da i neke *konkretne predloge* kako da se to ostvari. Ne treba, naime, samo pledirati za »izučavanje« ove problematike i time »prebacivati brigu na druga«.

Moramo biti svesni da je za stabilizaciju poljoprivredne proizvodnje potrebno, pre svega, razviti i organizovati unutrašnje tržište poljoprivrednih proizvoda, koristeći pri tome sve instrumente koji su danas poznati u svetu. Neka iskustva u tom pogledu već postoje; SAD, zemlje Zapadne Evrope i neke druge zemlje preduzimale su niz mera za stabilizaciju tržišta poljoprivrednih proizvoda, a u ovoj Rezoluciji se sve svodi na garantovane cene. Ideja za osnivanje fonda za stabilizaciju tržišta poljoprivrednih proizvoda je dobra. Međutim, postavlja se pitanje da li u taj fond pored proizvodnje, prerade i prometa poljoprivrednih proizvoda, treba da uplaćuju samo mašinska i hemijska industrija, ili i neke druge grane i delatnosti. Takođe, nije dovoljno da u te fondove uplaćuju samo privredne organizacije, nego i društveno-političke zajednice iz sredstava koja ubiraju porezom na promet, ili iz nekih drugih sredstava. Jer nije reč samo o stabilnosti tržišta poljoprivrednih proizvoda nego o celokupnom jugoslovenskom tržištu i njegovom uticaju na raspodelu ukupnog društvenog dohotka. Na taj način treba da stvorimo sistem rezervnih fondova koji bi nam, i pored toga što sada ne bismo raspolagali velikim sredstvima, posle pet ili deset godina značili mnogo. Jasno je pri tom da poljoprivredne organizacije treba da imaju sopstvene rezervne fondove, ali potrebni su i društveni rezervni fondovi, na primer za stabilizaciju tržišta, za otkup viškova, za kontrolu prodajne mreže, za stabilnost cena itd. Sasvim je sigurno da bi se našem društvu to isplatilo, ali to treba da bude na jugoslovenskom nivou, jer su svi u Jugoslaviji zainteresovani za to da tržište bude što stabilnije. A može se i od maloga početi, na primer samo s pšenicom, kukuruzom i mesom, a zatim postepeno u taj sistem uključivati i druge proizvode. Međutim, odmah ističemo da nemamo dovoljno sredstava. Ne treba da pretendujemo na to da ćemo problem stabilizacije tržišta rešiti, na primer, za jednu godinu, nego da počnemo od onoga što imamo – bitno je da nam je jasan pravac rešavanja ovog problema.

13. U Rezoluciji nije dovoljno obrađeno pitanje *udruživanja proizvodnje i trgovine*, kao jedan od faktora stabilizacije, odnosno *uloga trgovine u modernizaciji i unapređivanju poljoprivredne proizvodnje*. Da bi taj proces povezivanja trgovine i proizvodnje došao do punog izražaja, treba raščistiti ekonomske odnose koji tim povezivanjem nastaju. Ako se taj proces bude zasnivao na čisto kupoprodajnim odnosima,

onda ne može doći do prave integracije, onda će trgovina i dalje nastojati da prigrabi što veći dohodak, a proizvodnja će ostati u potčinjenom položaju. Odnosi između ove dve sfere moraju imati i određenu dublju sadržinu.

Sada se javljaju mišljenja da je trgovina suvišna, da je »nužno zlo« i da je treba »ugušiti«. Jasno je da su takva shvatanja pogrešna i da bi to proizvodnju dovelo u još težu situaciju, jer ma koliko da je trgovina »opljačkala« proizvodnju, ona je stekla nova shvatanja, izmenila se, i na taj način postala faktor modernizacije proizvodnje. Na primer, ljubljanska »Prehrana« se integriše sa poljoprivredom, i to direktno na bazi podele zajednički ostvarenog dohotka. Zatim sa turizmom, ugostiteljstvom, prehrambenom industrijom i tako nastaje jedan veliki koncern sposoban da izgrađuje skladišta i sl. postajući značajan faktor stabilizacije i modernizacije proizvodnje.

Drugi primer, iako nije sa područja poljoprivrede, je preduzeće »Slovenijales« koje je, kao spoljnotrgovinsko preduzeće, ušlo u poslovne aranžmane sa nekim mešovitim preduzećima u Nemačkoj, Francuskoj i SAD, i postalo veliki uvoznik nameštaja u te zemlje, iako oko 95% tog nameštaja nije bilo proizvedeno u našoj zemlji, jer naša industrija nije proizvodila takav nameštaj. Sada se to preduzeće okrenulo proizvodnji i postalo, u stvari, neka vrsta spoja drvno-indistrijskog i spoljnotrgovinskog preduzeća, koje se koristi rezultatima nauke, organizuje istraživanja tržišta, ima svoju internu banku itd. Na taj način preduzeće »Slovenijales« povoljno je uticalo na izmenu strukture proizvodnje i razvilo domaću industriju nameštaja.

14. Rezolucijom se predviđa da treba uspostaviti odgovarajuće *političko-izvršne organe* koji će imati u nadležnosti poslove poljoprivrede [14]. Tu se verovatno misli na stvaranje sekretarijata za poljoprivredu, šta je u načelu u redu ako je to smisao te rečenice, ali onda treba reći »*upravni*«, a ne »*političko-izvršni organ*«. Pri tome bi takav organ trebalo da organizuje rad u timovima, a ne na stari birokratski, činovnički način. Uostalom, to važi za sve naše sekretarijate pri izvršnim većima.

15. U Rezoluciji je pristup rešavanju *socijalnih problema na selu* suviše nerealan [15]. Sve je nekako svedeno na problem penzija. Međutim, svaka forma rešavanja ovih problema koja nije zasnovana na ekonomskim osnovama unapred

je osuđena na neuspeh. Sigurno je da je za zemlju koja se ova-ko brzo razvija kao naša teško da odvoji odgovarajuća sred-stva za tu svrhu, ali je verovatno da smo na tom području mogli više učiniti da smo bili bolje organizovani.

16. U vezi sa zahtevima za ukidanjem zemljišnog maxi-muma nama se u poslednje vreme postavljaju i zahtevi za stvaranjem *zadružne svojine*. Ovkve zahteve treba najener-gičnije odbiti, jer bi to značilo vraćanje na ono što smo ranije imali. Ako uopšte počnemo da diskutujemo o svojini, onda neko može sutra postaviti i zahtev da se vratimo na neke ob-like kapitalističke svojine. Zato o svojini nema diskusije sa gledišta naše revolucije. Čak su i u Sovjetskom Savezu uki-nuli zadružnu svojinu, mada je ona i kod njih bila više »na pa-piru«, ali su uvideli da je i kao takva ipak neodrživa.

Vraćanje na zadružnu svojinu, povezano s ukidanjem zemljišnog maksimuma od 10 ha, značilo bi predati seljake u ruke gazdama koji bi se ulaskom u zadrugu vrlo brzo obogatili i postali ono što je nekada bio kulak. U stvari, oni bi postali nov društveno-politički faktor na selu, ne toliko po veličini svog bogatstva – jer u našim uslovima ne može biti nekih velikih bogataša – nego po svom destruktivnom utica-ju na razvoj socijalističkih društvenih odnosa na selu. Zato se tome moramo odlučno suprotstaviti.

17. *Zemljišni maksimum* od 10 ha moramo u načelu od-ržati kada je reč o obradivom zemljištu, mada od diskusije o tom problemu ne treba praviti »tabu«, jer to nije neki bitan socijalistički princip, već jedno – istorijski uslovljeno – sred-stvo da se podstaknu socijalistički procesi. No moglo bi se i bez njega. Ali to bi otežavalo progresivni razvoj, jer bi stva-ralo iluziju o mogućnosti »farmerskog puta« u razvoju pol-joprivrede. Međutim, ponegde bi ga, možda trebalo postavi-ti elastičnije. U brdskim krajevima Slovenije, na primer, do-bar deo gazdinstava već sada ima znatno preko 10 ha povr-šine, doduše neobradive, ali to neki ljudi koriste kao argi-ment za ukidanje zemljišnog maksimuma uopšte. Ti ljudi upoređuju veličinu poseda u Sloveniji i zemljama Zapadne Evrope, i ističu kako, u stvari, rastu »farmerska« imanja, a smanjuju se veličina i broj seljačkih gazdinstava. Predviđaju-ći da će se u Sloveniji za desetak godina broj seljaka smanjiti za dve trećine, oni preporučuju »farmerski put« razvoja pol-joprivrede. A, u stvari, taj »farmer«, odnosno »krupni« seljak bi u našim uslovima u ekonomskom smislu bio neposoban

za privređivanje, pošto ne bi mogao da zaposli tuđu radnu snagu. A ako bi mu se dozvolilo da zapošljava tuđu radnu snagu, onda bi to značilo otvorenu orijentaciju na razvoj ka-pitalističkih društvenih odnosa u poljoprivredi.

Neki misle da bismo mogli biti elastičniji u tom smislu da umesto zemljišnog maksimuma od 10 ha individualni pol-joprivredni proizvođač može posedovati onoliko zemljišta koliko sâm sa svojom porodicom može da obradi. Ali time bi se stvorila jedna sasvim fluidna situacija, koja bi se stalno menjala ne samo sa razvojem tehnike i tehnologije nego i tu-maćenjem šta je to »porodica«, kao i stvarnom nejednakošću »porodica«! Zato je, po mome mišljenju, uprkos nekim sla-bostima zemljišnog maksimuma, ipak najbolje da se zadrži granica od 10 ha obradive površine, a u okviru toga da se eventualno omogući veća elastičnost kada su u pitanju višec-lane porodice, pašnjaci i sl.

18. U vezi sa zahtevima za uvođenjem zadružne svojine i ukidanjem zemljišnog maksimuma, u Rezoluciji bi trebalo reći nešto i o tzv. *farmerskom putu* razvoja poljoprivrede.

Mi smo, ukidanjem zadružne svojine i uvođenjem zem-ljišnog maksimuma, usmerili našeg seljaka i celu poljopriv-redu u pozitivnom pravcu. Naša poljoprivreda je danas raz-vijenija od poljoprivrede drugih socijalističkih zemalja, a po rezultatima koji se postižu na društvenim gazdinstvima (u pogledu produktivnosti rada, proizvodnje po hektaru itd.) nalazimo se ispred zemalja Zapadne Evrope i znatno smo se približili SAD. A da smo dopustili iluziju »farmerskog puta«, ne bismo postigli te rezultate. Zato treba da objasnimo šta znači taj »farmerski put« i kuda on vodi.

19. U Rezoluciju bi trebalo uneti i deo o *ličnom radu*, koji je već sadržan u Tezama [16]. Tu bi trebalo objasniti kakav društveni sloj predstavlja seljak, da je tu reč o specifičnoj ka-tegoriji ličnog rada itd., zatim istaći da je seljak, kao radni čo-vek, jedan od stubova društvenog sistema i da se naše društvo mora pozitivno odnositi prema njemu kao prema čoveku i nosiocu velikog dela poljoprivredne proizvodnje.

20. *Nezemljoradnički maksimum* ne bi sada trebalo dirati, jer bismo izgubili i ekonomski i politički. Ako bismo tu zem-lju dali u krupne društvene organizacije, to bi povećalo pol-joprivrednu proizvodnju, a mi sada proizvodimo više nego što tržište zahteva. Ako bismo tu zemlju dali sitnim seljaci-ma, ona ne bi bila bolje obrađena nego što je sada, jer su ti

seljaci nosioci ekstenzivne poljoprivrede. Osim toga, porast produktivnosti rada u poljoprivredi, kao i prinosa po hektaru, omogućice da sve veći deo zemlje bude namenjen razonodi i ličnom stvaralaštvu ljudi. Možda bi se jedino moglo ići na diferenciranu poresku politiku (na primer, do jednog hektara bez poreza, a preko toga oštrije), čime bi se vlasnicima te zemlje dala mogućnost da biraju; ili da je dobro obrađuju da bi mogli da plate porez, ili da plaćaju privilegiju koju uživaju, ili da se zemlje odreknu, da je prodaju. Sredstva koja bi se na taj način prikupila mogla bi da se slivaju u neke rezervne fondove poljoprivrede, a ne da predstavljaju prihod budžeta.

21. U pogledu utvrđivanja *pravične naknade* za zemlju koja je zahvaćena arondacijom i sl. trebalo bi preduzeti odgovarajuće društvene mere. Trebalo bi razmisliti, možda, i o osnivanju odgovarajućih društvenih organa koji bi utvrđivali granice pravične naknade. Ti organi bi mogli da budu sastavljeni od poljoprivrednih proizvođača, stručnjaka, seljaka, pravnika, ekonomista i dr., i da u određenim vremenskim intervalima utvrđuju odgovarajuću osnovnu skalu, prema kojoj će onda odluke donositi sudovi.

22. U Rezoluciji se predlažu i *novi oblici povezivanja članova Saveza komunista na selu* koji bi omogućili da ovi članovi SKJ »vrše ozbiljniji uticaj na stvaranje politike Saveza komunista...« [17].

Iz toga proizilazi da treba izdvojiti komuniste-poljoprivrednike u posebne organizacije, što bi značilo stvaranje partijskih organizacija po granama (kao što je bila Hruščovljeva »industrijska« i »poljoprivredna« partija). To je za nas neprihvatljivo, jer bi to značilo razbijanje našeg društva.

U našem društvu su prisutne i teorije koje smatraju da svi oblici života i aktivnosti ljudi treba da se organizuju na nivou preduzeća i, sledstveno, privrednih grana. Takva shvatanja su i besmislena i reakcionarna, jer će sa porastom produktivnosti rada u proizvodnji biti angažovan sve manji procenat stanovništva. Daljim razvojem društva celokupna problematika samoupravljanja prelaziće, takođe, sve više iz sfere neposredne proizvodnje na društvene odnose u komuni i raznim širim samoupravnim zajednicama, na povezivanje ljudi u raznim delatnostima itd.

U integracionim celinama i sistemima mogu se formirati aktivni SK koji bi razmatrali pitanja od zajedničkog interesa,

ali nikako ne treba ići putem razdvajanja članova SK na poljoprivrednike i nepoljoprivrednike.

S tim u vezi treba *dalje razvijati naš politički sistem, posebno delegatski sistem*, i omogućiti da ljudi iz svih delatnosti, pa i iz poljoprivrede, imaju svoj uticaj na svim nivoima. U Rezoluciji se mora istaći potreba da se seljak aktivno uključi u procese razvoja poljoprivrede i socijalističkih društvenih odnosa na selu, da se izvuče sa periferije na kojoj se sada nalazi.

Istovremeno moramo biti objektivniji prema sebi kada govorimo o položaju seljaka u dosadašnjem razvoju naše privrede i društva. Tačno je da je seljak poneo dobar deo tereta toga razvoja, ali u uslovima nerazvijenosti kakvu smo mi posle rata nasledili, seljak i stara industrija su morali poneti taj teret. Zato bi bilo neobjektivno da sada taj put smatramo pogrešnim. Ali treba objasniti koji su uzroci takvog položaja seljaka i da će se sa razvojem društva rešavati i oni problemi koje ranije nismo mogli rešiti.

NAPOMENE:

[1] Na ovom sastanku raspravljalo se o nacrtima dokumenata za Prvu konferenciju Saveza komunista Jugoslavije. Reč je o *Predlogu teza za konferenciju SKJ o agrarnoj politici* (čiji je autor dr Petar Marković) i o nacrtu rezolucije *Ostvarivanje agrarne politike i razvoj društveno-ekonomskih odnosa u poljoprivredi i selu na osnovama samoupravljanja i zadaci Saveza komunista*. (Videti dokumentaciju Jugoslovenskog centra za teoriju i praksu samoupravljanja »Edvard Kardelj«, br. 1970/IV-1.)

[2] Prvi stav ovog nacrta rezolucije glasi:

»U svojoj idejno-političkoj aktivnosti i praktičnoj akciji Savez komunista će polaziti od spoznaje da je poljoprivreda bitan činilac razvoja društvene privrede i njen sastavni deo i da se moraju uvažavati sve njene ekonomske, društvene i tehnološke specifičnosti. To je i *polazna osnova* za formisanje agrarne politike. Svako izdvajanje poljoprivrede iz celokupne društvene reprodukcije na sadašnjem nivou razvoja proizvodnih snaga i produkcionih odnosa bilo bi u suprotnosti sa osnovnim zakonitostima društvenog razvoja i dovelo bi do pogrešnih zaključaka i akcija«.

[3] U ovom nacrtu rezolucije stoji:

»*Osnovni cilj* agrarne politike i dalje će biti krupna, intenzivna i visokoproduktivna i ekonomična proizvodnja, koja će obezbeđivati: proizvodnju u tom obimu, asortimanu i kvalitetu da podmiruje rastuće potrebe za potpunijom i kvalitetnijom ishranom stanovništva, za industrijsku preradu i izvoz, tj. ponudu u skladu sa zahtevima tržišta uz istovremeni razvoj socijalističkih samoupravnih odnosa i stalni rast životnog standarda seoskog stanovništva«.

[4] U tački 4. ovog nacrtu rezolucije stoji:

»Opšti rezultati razvoja materijalne proizvodnje i društveno-ekonomska transformacija poljoprivrede i sela potvrđuju pravilnost naše agrarne politike, te njene osnovne principe treba dalje razvijati i dosledno ostvarivati. Međutim, mere tekuće ekonomske politike nisu uvek doprinosile ostvarivanju osnovnih postavki naše agrarne politike. Slaba organizovanost i još uvek velika usinjenost poljoprivrede kao i nedograđenost privrednog sistema takođe su usporavajuće delovali na ostvarivanje agrarne politike«.

[5] O ovom pitanju se u ovom nacrtu rezolucije kaže:

»Međutim, ekonomski i socijalni problemi sela kao što su: agrarna prenaseljenost i nedovoljna uposlenost, koje se naročito oštro izražavaju kada je došlo do usporavanja u zapošljavanju u društvenom sektoru; pretežna orijentacija dela poljoprivrednih zadruga na promet, a manje na unapređenje proizvodnje; zatim problemi staračkih domaćinstava koja su ostala bez sposobnih radnika; naglo bogaćenje jednog dela gazdinstava koje nije uvek rezultat rada, već špekulacije i drugih negativnih pojava tržišnog privređivanja, širenja obradivih površina preko agrarnog i nezemljoradničkog maksimuma; ograničene mogućnosti dela školovane omladine da se zaposli; povremena nestabilnost tržišta poljoprivrednih proizvoda; loš rad dela poljoprivrednih zadruga; pojave korupcije, zloupotrebe položaja i ovlašćenja; zatim nedoslednost u primeni i sprovođenju mera agrarne politike; nerazvijenost samoupravnih odnosa na selu i nedoslednost tekuće ekonomske politike i dr. – učinili su političku situaciju na selu veoma složenom...«

[6] Stav o kojem je reč glasi:

»Savez komunista smatra da sadašnji stepen društveno-ekonomskog razvoja zemlje omogućava u poljoprivredi brže *podruštvljavanje* rada, proizvodnje i sredstava rada, uz *istovremeni* razvoj socijalističkih samoupravnih odnosa. Podruštvljavanje će i dalje biti *osnovni metod* za ostvarenje agrarne politike. Ono će se ostvarivati različitim putevima i kroz razne oblike razvoja: širenjem i jačanjem društvenih gazdinstava; raznim vidovima udruživanja i poslovnog povezivanja društvenog i inokosnog sektora; proizvodnom kooperacijom; integracijom unutar poljoprivredno-prehrambenog privrednog kompleksa i njegovim ekonomskim i organizacionim povezivanjem sa odgovarajućom društvenom privredom.

Podruštvljavanje će biti najuspešnije ako se bude razvijalo dobrovoljno i u skladu sa društvenim i materijalnim interesom svih subjekata koji u njemu učestvuju. Zato samoupravljanje radnih ljudi, poslovanje na principu dohotka i raspodela prema rezultatima rada, moraju biti osnove podruštvljavanja u svim njenim fazama i oblicima«.

[7] U stavu 2. ovog nacrtu rezolucije stoji:

»Poljoprivredne radne organizacije i prehrambena industrija ostaju *osnovni oblici* podruštvljavanja proizvodnje, rada i sredstava. Njihovo ekonomsko jačanje i proširivanje najuspešnije će se ostvariti stalnim povećanjem efikasnosti privređivanja, primenom najsavremenijih metoda i dostignuća nauke u organizaciji rada, proizvodnje i tržišta, povećanjem produktivnosti društvenog rada, međusobnim i širim integracionim povezivanjem, udruživanjem sa individualnim proizvođačima, otkupom zemlje i dr«.

[8] O integraciji u poljoprivredi se u ovom nacrtu rezolucije kaže:

»*Integracija* poljoprivrednih radnih organizacija kroz objedinjavanje

interesa i niza funkcija u procesu reprodukcije, podelu rada i specijalizacije proizvodnje postaje ekonomsko-društvena neminovnost i nije specifična samo za poljoprivredu. Integracioni procesi uslovljeni su potrebom da se poljoprivredne radne organizacije bolje prilagode zahtevima socijalističke robne proizvodnje, da na osnovama samoorganizovanja i u jugoslovenskim razmerama samoupravnog dogovaranja proizvođača stabilizuju uslove privređivanja, povećaju efikasnost sredstava za rad, unaprede tehnologiju proizvodnje, da organizovano i jedinstveno nastupaju na domaćem i inostranom tržištu i dr.

Na dostignutom stepenu privrednog i društvenog razvoja neophodno je potrebno i međusobno poslovno povezivanje i integrisanje poljoprivrede, prerade i prometa poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, te hemijske i mašinske industrije koje proizvode reprodukcioni materijal i sredstva rada za poljoprivredu i prehrambenu industriju. Ovakav proces međugranske integracije odviđa se na osnovu samoupravnog dogovora, zasnivajući se pri tome na bazi zajedničkih interesa svih učesnika. Kroz takvu međugransku integraciju razviđaće se krupna samoupravna asocijacija u kojoj će se mnoga pitanja proizvodnje, razvojne politike i uslova privređivanja sve više i uspešnije moći da rešavaju na bazi samoupravnog dogovora neposrednih proizvođača. Na taj način vršiće se sve šire podruštvljavanje, ne samo rada i sredstava za proizvodnju već i poslovne i razvojne politike, a etatiističko regulisanje tih odnosa zamenjivaće se samoupravnim dogovorom.

Za dalje uspešnije ostvarivanje agrarne politike mora se prevazići ekonomsko-društvena razbijenost agrarnog kompleksa u kome se veštački međusobno suprotstavljaju interesi nosilaca primarne proizvodnje, prerade i prometa, mašinske i hemijske industrije koje snabdevaju poljoprivredu i prehrambenu industriju, pri čemu dolazi do narušavanja osnovnih principa samoupravljanja, zakona dohotka i raspodele prema rezultatima rada. Savez komunista će se boriti za takvu integraciju primarne proizvodnje, prerade i prometa poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, te mašinske i hemijske industrije koje proizvode sredstva rada i reprodukcioni materijal za poljoprivredu, za ekonomsko-društvene odnose u njima i za takva rešenja u privrednom sistemu koja će omogućiti da radni ljudi u toj integracionoj zajednici budu u mogućnosti da zajednički odlučuju o uslovima i rezultatima svoga rada.«

[9] »Poseban značaj ima integrisanje i poslovno povezivanje radnih organizacija za proizvodnju i preradu razvijenijih područja sa organizacijama iz brdsko-planinskih stočarskih reiona, kao i tešnje povezivanje poljoprivrede i sela sa turističkom privredom«.

[10] »U unapređenju poljoprivredne proizvodnje i razvoju samoupravnih socijalističkih odnosa, *poljoprivredne zadruge* kao oblici podruštvljavanja imaće i dalje veoma značajnu ulogu. One se moraju prilagođavati uslovima socijalističke robne proizvodnje, razvijajući se kao samoupravne radne zajednice poljoprivrednih proizvođača (onih koji su u njoj u stalnom radnom odnosu i onih koji proizvodno i poslovno, stalno ili povremeno s njom saraduju) u kojima će se privređivati na principu dohotka i raspodeljivati prema rezultatima rada. Učešće proizvođača u raspodeli i samoupravljanju mora biti u srazmeri sa doprinosom u stvaranju dohotka. Pri tome su moguće razne forme i oblici poslovanja unutar same zadruge i njenog poslovnog povezivanja sa drugim radnim organizacijama i asocijacija

ma. Uporedo i zavisno od toga mora se razvijati i samoupravno dogovaranje i odlučivanje o svim bitnim pitanjima poslovne saradnje.

Uspostavljanje dohodovnih odnosa u radnim jedinicama društvenog sektora u zadrugi i kolektivima svih radnih jedinica bitna je pretpostavka za stvaranje povercnja individualnih poljoprivrednih proizvođača prema zadrugi i za njihovo uključivanje u kooperaciju, dohodovne odnose i samoupravljanje.

[11] U stavu 6. ovog nacrtu rezolucije stoji:

»6. U idućem periodu *morace se primenjivati diferencirane mere* za ostvarivanje agrarne politike u pojedinim područjima Jugoslavije u zavisnosti od njihovih specifičnosti.

U utvrđivanju mera agrarne politike u *ravninarskom području* mora se polaziti od činjenice da su tu najjače socijalističke organizacije u poljoprivredi, a kooperacija sa individualnim proizvođačem najintenzivnija. U ovom području poljoprivredna proizvodnja koristi mnoge komparativne prednosti u odnosu na druga: plodno zemljište, blizinu tržišta i intenzivnu primenu agrotehnike, što joj omogućuje niže troškove proizvodnje od društveno priznatih.

Savez komunista nastojeće u idućem periodu da se potpunije iskoriste ove komparativne prednosti, kreditnom politikom društva i drugim merama agrarne politike nastojeće se da se bitno poveća proizvodnja društvenih i individualnih gazdinstava na ovom području, na osnovu integracije i udruživanja, podruživanja proizvodnje i rada, uz istovremeno dalje jačanje socijalističkog sektora.

Osnovni problemi poljoprivrede i cele privrede najvećeg dela *brdsko-planinskog područja* proističu iz velike agrarne naseljenosti, nerazvijenih proizvodnih snaga i niskih ličnih dohodaka. Potpunija rešenja ovih problema dade ukupni privredni razvoj, koji će postepeno omogućiti produktivno zapošljavanje stanovništva iz ovog rejona. I pod pretpostavkom da će se ubuduće još brže razvijati celokupna društvena privreda, proces izvlačenja iz nerazvijenosti najvećeg dela planinskog područja traje još dugo. Taj proces se mora podsticati i posebnim merama agrarne politike koje će se zasnivati na specifičnostima ovog regiona, sa ciljem da se ostvaruju: brži ekonomski razvoj; integracija i kooperacija proizvođačkih organizacija planinskog područja sa organizacijama iz drugih područja; garantovane cene za izvestan broj kvalitetnih proizvoda za koje bi se proizvođači tog područja specijalizovali prema zahtevima tržišta; odgovarajuća kreditna politika; izgradnja prerađivačkih kapaciteta; relativno manje zahvatanje poljoprivrednog dohotka i dr.»

[12] O ovom se u nacrtu rezolucije kaže:

»Razvoj *poljoprivrede Mediterana* treba da se zasniva na komparativnim prednostima ovog područja, odnosno na iskorišćavanju njegovih prirodnih i ekonomskih specifičnosti, koje omogućavaju zimsku, ranu i kasnu proizvodnju nekih poljoprivrednih kultura. Proizvodnja i posebna orijentacija radnih organizacija ovog područja treba da bude usmerena na intenzivnije i efikasnije iskorišćavanje agrarnih potencijala Mediterana. Da bi se ova orijentacija što uspešnije razvijala, potrebno ju je stimulisati i odgovarajućim merama ekonomske politike.

S obzirom na to da su na ovom području ograničene mogućnosti za širenje društvenog sektora kroz osvajanje novih površina, težište unapređenja proizvodnje treba da bude na agrotehničkom uređivanju postojećih

površina, na usavršavanju i modernizaciji tehnologije i organizacije rada i širenju proizvodne kooperacije sa inokosnim proizvođačima.

[13] U stavu 7. ovog nacrtu rezolucije stoji:

»7. Za uspešan razvoj poljoprivrede neophodno je potrebno uporedo sa procesom samooorganizovanja privrede i merama ekonomske politike obezbeđivati *stabilne uslove privređivanja* i sticanja dohotka u poljoprivrednoj proizvodnji. Savez komunista će se boriti za takvu ekonomsku politiku koja će, respektujući tržišne zakonitosti, permanentno i ujednačavati uslove privređivanja u poljoprivredi u skladu sa ostalim privrednim granama i oblastima privrede. Zato treba stalno pratiti i merama tekuće ekonomske politike efikasnije održavati paritet cena poljoprivrednih proizvoda sa cenama reproduktionog materijala, sredstava rada i usluga koje poljoprivreda kupuje iz drugih privrednih grana i oblasti privređivanja.

14. Stav o kojem je reč glasi:

»S obzirom na značajnu ulogu koju predstavnički organi društvene zajednice imaju u podsticaju i usmeravanju socijalističke rekonstrukcije poljoprivrede i sela, potrebno je formirati efikasan i kompetentan izvršno-politički organ koji će sistematski, na naučnoj i stručnoj osnovi, pratiti razvoj proizvodnje i odnosa u poljoprivredi, prehrambenoj, hemijskoj i mašinskoj industriji, koje proizvode za poljoprivredu i blagovremeno donositi odgovarajuće odluke i predlagati rešenja.

15. »Rešavanje *socijalnih problema* i nedovoljne usposlenosti, koji nemaju dovoljno zemlje, zavisice od razvoja poljoprivrede, ali i cele društvene privrede. Ubrzanje ukupnog privrednog razvoja apsorbavaće nedovoljno zaposlene zemljoradnike i onladinu sa sela i tako trajno rešiti ekonomske probleme na selu koje rađa visoka agrarna prenaseljenost. Međutim, pošto će taj proces duže trajati, Savez komunista se zalaže i za preduzimanje odgovarajućih prelaznih ekonomskih i drugih mera u cilju ublažavanja položaja ovih kategorija seoskih domaćinstava.

10. Sistem zdravstvenog osiguranja mora se stalno usavršavati radi što efikasnije zdravstvene zaštite seoskog stanovništva. Zdravstveno osiguranje treba proširiti u skladu sa materijalnim mogućnostima i neposrednim interesima individualnih proizvođača da izdvajaju sredstva za ostvarivanje većih prava od onih koja se obezbeđuju osnovnom zdravstvenom zaštitom. Potrebno je povećati efikasnost rada zdravstvenih ustanova i razviti veći uticaj osiguranika na njihovo poslovanje na seoskom području, jer su mnoge slabosti u zdravstvenom osiguranju i zdravstvenoj zaštiti posledice neefikasnosti rada zdravstvenih ustanova i nedovoljnog učešća i uticaju osiguranika u odlučivanju i načinu formiranja raspodele i trošenja sredstava koja se izdvajaju za zdravstvenu zaštitu stanovništva.

Savez komunista smatra da bi u sistemu zdravstvenog osiguranja trebalo preispitati i *eventualno* revidirati instrumente zahvatanja doprinosa za fondove zdravstvenog osiguranja na principu »glavarine«.

Savez komunista Jugoslavije ukazuje da se postepeno stvaraju osnovne ekonomske i društvene pretpostavke za rešavanje pitanja *penzionog osiguranja* inokosnih proizvođača na različitim osnovama udruživanja sredstava, samofinansiranja i solidarnosti.

[16] Videti: *Predlog teza za konferenciju SKJ o agrarnoj politici*, str. 30-33. i str. 43-44.

[17] O ovom se pitanju u ovom nacrtu rezolucije kaže:

»Raniji obici organizovanja Saveza komunista na selu ostavili su dublje tragove u svesti članstva. Stoga je neophodno usavršavati organizacione mehanizme, kako bi se prevazilazila rascepanost organizacija i akcija i pronalazio adekvatniji put okupljanja i komunikacije članstva ne samo u opštini već i u pokrajini, republici i federaciji. Posebno je bitno to da komunisti sela učestvuju i u razmatranju pitanja koja imaju važnost za šire područje. Potrebno je da komunisti – neposredni proizvođači, budu u poziciji da vrše ozbiljniji uticaj na stvaranje politike Saveza komunista Jugoslavije u sferi poljoprivrede i sela«.

O RAZLIKAMA U PRIMENI NAŠE POLITIKE NA SELU

Iz zabeleške o razgovoru sa studentima Visoke škole političkih nauka u Beogradu, 31. maja 1962. godine.

Ovde se prvi put objavljuje neautorizovani tekst odgovora na pitanja postavljena u ovom razgovoru. Naslov je dala redakcija.

Pitanje: Otkuda proističu različiti stavovi u primenjivanju naše politike na selu i u kojoj meri se te razlike mogu smatrati opravdanim?

Odgovor: Mogu reći da su razlike tu u stvari delom proizašle iz same privredne strukture u pojedinim delovima Jugoslavije. Tako, na primer, računice u poljoprivredi, na području, recimo, Srbije drukčijih su proporcija nego na području Hrvatske, a pogotovo Slovenije, i obratno. Naime, postojeće stanje se drukčije reflektuje na celokupnu privrednu strukturu u pojedinim delovima zemlje, i to je razlog da ljudi posmatraju stvar sa različitim aspektata.

Pri tom se postavljaju dva osnovna problema. Prvi je to što imamo nisku produktivnost i skupu proizvodnju u poljoprivredi, pa se postavlja pitanje kako obezbediti brži napredak u produktivnosti rada. Moramo računati da je to dug proces i da treba poći od postojećeg stanja. Zato treba rešiti neke ekonomske probleme poljoprivrede kao grane.

Neki su za veće subvenije, odnosno više cene, a drugi smatraju da niskim cenama treba prisiliti na veću produktivnost. To opet zavisi od toga kroz kakvu prizmu posmatramo stvar. Rešenje je negde u sredini. No ta diskusija je bila neophodna; nju sada privodimo kraju, i mislim da ćemo konkretnim merama stvari rešiti koliko je objektivno moguće rešiti, tj. poljoprivredi ćemo određenim instrumentima donekle poboljšati položaj, tako da će ona doći do nekih fondova, naravno pod uslovom da je određeno dobro ili zadruga postigla bar minimalan stepen produktivnosti rada.

Drugi problem je pitanje puteva socijalističkog preobražaja i unapređenje poljoprivrede. Ono je delom vezano za prvo pitanje, a delom se pojavljuje samostalno; danas je ono dobilo poseban vid zbog tih naših privrednih teškoća, koje su se odrazile pogotovo u poljoprivredi, pa se situacija izmenila za razliku od 1959–1960. godine, kada smo formulisali generalnu liniju razvitka poljoprivrede.

Evo kako se taj problem postavlja. Ako počemo od toga da je kolektivizacija istorijski preživeo metod čije bi primenjanje u koliko-toliko razvijenim zemljama vodilo čistoj dezinteresovanosti i slabljenju ekonomike, onda nam ostaje kao problem odnos između socijalističkih poljoprivrednih gazdinstava i individualnih seljaka. Kada bismo stvari posmatrali nezavisno od toga kakve su konkretne potrebe Jugoslavije, kada bismo bili bogati da ne bismo morali da strahujemo od toga da li ćemo proizvesti tonu pšenice manje ili više, onda bi za nas bilo najpravičnije ići onim putem kojim je i kapitalizam pošao: putem industrijalizacije i postepenog kupovanja zemlje, formiranja velikih društvenih gazdinstava, kursom na intenzivnu poljoprivredu itd. To bi vremenom svelo broj aktivnog stanovništva zaposlenog u poljoprivredi na procenat koji postoji recimo, u Engleskoj – oko 5–6%. U takvim uslovima, naravno, tih 5–6% ne bi predstavljalo nikakav društveni problem. To bi bio ostatak ostatka. Međutim, kod nas stvari tako ne stoje. Mi moramo u kvantitativnom pogledu ići brže u proizvodnji upravo zato da bismo obezbedili normalan tempo naše industrijalizacije. Moramo razvijati poljoprivredu i na području seljačkog gazdinstva. I sada se postavlja pitanje – hoćemo li to raditi razvijajući individualna seljačka gazdinstva ili ćemo raj razvitak usmeriti u smislu uske povezanosti sa socijalističkom privredom. Mi smo se, razume se, opredelili za ovaj drugi put. Prvi ne bi bio moguć jer bi seljaka čvrsto potavio na noge, morali bismo ponovo da zavisimo od njega i on bi nam postao ne samo ekonomski nego i politički problem. A, sem toga, ni ekonomski ne bismo mogli postići ono što nam je potrebno.

I tu se sada javljaju razlike. Negde je taj problem više goruć nego na drugim područjima. Neki zato više forsiraju kooperaciju, a drugi su se opredelili za razvijanje poljoprivrednih dobara i kupovinu zemlje. Mi treba, u stvari, da radimo i jedno i drugo. Tačno je da su se stvari izmenile. Kooperacija je znatno opala i doživela niz neuspeha. Međutim, neuspehe

su doživela i poljoprivredna dobra, gde imamo velike gubitke. Razume se, to su finansijski neuspesi, a ne proizvodni, jer smo u proizvodnji postigli, uprkos teškoćama u poljoprivredi, veoma krupne rezultate, što samo potvrđuje da smo u pogledu generalne linije sasvim na ispravnom putu. Ali, što se finansiranja tiče, stvari su često loše. I, razume se, pošto su uopšte u poljoprivredi loše, u kooperaciji koja je skuplja od dobrog socijalističkog gazdinstva to mora imati još teže posledice. Teškoće u poljoprivredi kao grani prosto su onemogućile razvoj kooperacije. Drugim rečima, moramo preduzeti ekonomske mere da popravimo položaj poljoprivrede kao grane. Na toj bazi biće moguće i subjektivnim akcijama pojačati borbu za unapređenje poljoprivrede. U generalnoj liniji nemamo šta da menjamo. Možemo menjati samo primenu pojedinih oblika akcije. Treba i dalje prema prilikama i mogućnostima da radimo na kupovini zemlje, na formiranju dobara gde je to moguće, na njihovom unapređenju, na povećavanju proizvodnje, ali istovremeno moramo da se borimo i za širu kooperaciju.

Pri tome, gde možemo brže napredovati preko dobara, ulaganja treba usmeriti u dobra, odnosno u kooperaciji gde je to celishodnije. U Sloveniji i najvećem delu Hrvatske, na primer, kooperacija je skuplja, dok u Vojvodini može da bude veoma celishodna. Znači, ne treba stvarati dogme, treba koristiti sve puteve i oblike.

Pitanje: Veoma brza promena strukture stanovništva kod nas poslednjih godina imala je za posledicu i stvaranje viška radne snage u pojedinim industrijskim preduzećima. Koji su putevi za rešenje toga problema?

Odgovor: Ne bih se na ovom zadržavao. Višak radne snage u stvari nije ozbiljan problem. U zemlji kao što je naša još dugo će u preduzećima biti više ljudi nego što treba. Mi 200.000 ljudi godišnje uvlačimo u proizvodnju. Svaki korak u daljoj industrijalizaciji i unapređenju proizvodnje uopšte znači, u stvari, uvlačenje nove radne snage, nezavisno od toga da li je reč istovremeno i o unapređenju proizvodnje, o automatizaciji, smanjivanju radnih mesta itd. Jer koliko god bilo tačno da automatizacija smanjuje broj ljudi zaposlenih u proizvodnji, ona, istovremeno, a pogotovo brzi porast standarda na koji se mi orijentišemo, traži i razvoj celog niza uslužnih delatnosti i javnih službi, koje će takođe zapošljavati određen broj ljudi. Danas svuda u svetu postoji tendencija da

se smanjuje broj ljudi u proizvodnji i povećava broj onih koji se zapošljavaju van nje [1]. Nekada se taj proces posmatrao samo kroz prizmu truljenja kapitalizma. Međutim, danas to pitanje izgleda malo drukčije. Danas razvoj komunalnih delatnosti, javni saobraćaj, perionice, stambene zajednice itd., sve to traži ogroman broj ljudi koji će opsluživati ljude zaposlene u proizvodnji. Prema tome, problem je samo obezbediti zdrav razvitak i napredak naše privrede.

NAPOMENA

[1] U osam zemalja Zapadne Evrope pedesetih godina procenat aktivnog stanovništva zaposlenog u tercijalnim delatnostima kretao se od 30–46%, a u SAD dostigao je čak 50%.

PROBLEMI POLJOPRIVREDE NISU SAMO U NEREALNIM CENAMA NJENIH PROIZVODA

Zabeleška o izlaganju na sastanku sa članovima Izvršnog odbora Zajednice poljoprivredno-industrijskih kombinata Jugoslavije, 3. oktobra 1973. godine.

Ovdé se prvi put objavljuje neautorizovani tekst zabeleške o izlaganju koja je pisana u Kabinetu Edvarda Kardelja i koja se čuva u dokumentaciji Jugoslovenskog centra za teoriju i praksu samoupravljanja »Edvard Kardelj«. Naslov je dala redakcija.

Sada smo u fazi pripremanja informacija i podataka koji treba da pomognu preduzimanju daljih koraka u razvoju poljoprivrede, omogućujući time stabilizaciju naše privrede uopšte. Jer, na kraju krajeva, stanje poljoprivrede – kakvo je danas – i jeste jedan od glavnih uzroka opšte privredne nestabilnosti, a o nekim pitanjima je verovatno i glavni. Zato je i normalno da se u orijentaciji na stabilizaciju privrede počne od poljoprivrede. Predsedništvo SKJ i Savezno izvršno veće pripremaju sada jedno »neformalno« savetovanje o poljoprivredi [1] na kojem će svakako morati da učestvuju i predstavnici Zajednice poljoprivredno-industrijskih kombinata i da sa svoje strane pomognu da se aktuelni problemi poljoprivrede razmotre sa stanovišta interesa celog našeg društva. Iz toga bi trebalo da proizađe dogovor svih republika i pokrajina na osnovu kojeg bi se pristupilo razradi dugoročnijeg plana razvoja poljoprivrede. Jer našem je društvu pre svega sada potrebno da u oblasti poljoprivrede usvojimo dugoročniji plan razvoja. Aktuelni problemi naše poljoprivrede nisu društveno-ekonomskog karaktera, sem u onoj meri u kojoj to važi za svu našu privredu. U tom pogledu teško da bi se moglo nešto mnogo novog dodati našem dosadašnjem kursu na tom području. Može se jedino, na osnovu ana-

lize sadašnjeg stanja na selu, videti kakve još dodatne mere eventualno treba preduzeti da bismo selo odnosno individualne poljoprivredne proizvođače brže uključili u borbu za produktivniji rad. U našem dosadašnjem kursu socijalističkog preobražaja poljoprivrede nema nekih takvih problema koje bismo sada ponovo otvarali, osim kad je reč o »kvantitetu«, odnosno o činjenici da razvoj krupnih poljoprivrednih dobara poslednjih godina stagnira, i to u pogledu obima proizvodnje, površina zemljišta koje obrađuje i kojim upravljaju, a što svakako nije dobro za naše društvo.

Osnovni problemi naše poljoprivrede pre svega su rezultat kolebljivosti naše ekonomske politike u oblasti poljoprivrede. Tu ekonomsku politiku morali bismo jedanput principijelno raščistiti, bar za sadašnju fazu razvoja, jer se to i ne može jednom zauvek rešiti. Treba, u stvari, da se složimo o jedinstvenoj ekonomskoj politici u oblasti poljoprivrede i da, zasnivajući celokupni razvoj poljoprivrede na takvoj politici, preduzimamo konkretne mere. Zbog toga je zaista potrebno da se što pre donese dugoročni plan razvoja poljoprivrede; a koliko će on biti dugoročan zavisi od naših materijalnih mogućnosti. Takav plan bi omogućio jasnije sagledavanje perspektive razvoja poljoprivrede, što bi samo po sebi dalo poljoprivredi jače impulse, čak i nezavisno od toga šta se može postići u roku od jedne godine. Sigurno je, naime, da se u roku od godine dana ne mogu napraviti nekakvi veliki skokovi u razvoju poljoprivrede, ali sama činjenica da se otvara jasna perspektiva njenog razvoja značila bi mnogo za veću stabilnost poljoprivredne proizvodnje. Zato kolebanja naše ekonomske politike u oblasti poljoprivrede treba što je moguće više odstraniti, odnosno svesti ih na minimum.

Problemi poljoprivrede nisu samo u nerealnim cenama poljoprivrednih proizvoda. Za to je najbolji dokaz privredna reforma iz 1965. godine, kada su značajno povećane cene poljoprivrednih proizvoda i uspostavljeni paritetni odnosi sa cenama industrijskih proizvoda. Takvi odnosi cena su se zadržali jedva dve godine, pa se poljoprivreda opet našla u istom ili još težem ekonomskom položaju nego pre privredne reforme. Prema tome, problem nije samo u cenama, ali je nesumnjivo i u njima, pa zato kad govorimo o ekonomskoj politici u oblasti poljoprivrede moramo voditi računa u prvom redu o politici cena. Ali to ne bi smelo da se automatski тумачi kao »slobodno« tržišno formiranje cena.

U nekim našim teorijskim i praktično-političkim razmatranjima o politici cena poljoprivrednih proizvoda otprilike se čuje sledeće: za sada su nam neophodne »zamrznute« ili kontrolisane cene poljoprivrednih proizvoda zbog naših ekonomskih teškoća, a kada prebrodimo te teškoće ići ćemo na slobodno ili slobodnije formiranje cena. Međutim, činjenica je da su te kontrolisane i »zamrznute« cene postale u nas trajno prisutne i da je nekakva potpuna liberalizacija cena poljoprivrednih proizvoda samo jedna udaljena teorijska pretpostavka, koju jedva da i treba uzimati u obzir prilikom utvrđivanja ekonomske politike u oblasti poljoprivrede. Na kraju krajeva, tako reći u celoj Zapadnoj Evropi postoji kontrola cena poljoprivrednih proizvoda. I mi moramo polaziti od toga da ćemo cene poljoprivrednih, a verovatno i nekih drugih proizvoda morati društveno kontrolisati. To je u interesu stabilnosti naše poljoprivrede i privrede u celini. Ako bismo imali zaista stabilne maloprodajne cene poljoprivrednih proizvoda, ako bismo ih držali pod čvrstom društvenom kontrolom, obezbedili bismo i veću stabilnost ishrane za veći deo radničke klase sa najnižim ličnim dohocima, koji oko 50% ličnih dohodaka troši na ishranu. A ako pri stalnom porastu cena poljoprivrednih proizvoda probleme ljudi sa niskim ličnim dohocima budemo rešavali stalnim podizanjem njihovih ličnih dohodaka, onda ćemo se vrteti u krugu jedne »stimulisane« inflacije, a to svakako nije dobro rešenje.

U vezi s tim se postavlja pitanje zašto ne bismo čvrstu društvenu kontrolu maloprodajnih cena poljoprivrednih proizvoda kombinovali sa jednim trajnim sistemom kompenzacija, ali ne regionalnih, republičkih kompenzacija, nego direktnih kompenzacija proizvođačima, to jest onima koji daju robu i u srazmeri sa količinom te robe? Ali ne da opet i proizvođač, dobivši u tom obliku višu cenu, može ta sredstva slobodno da troši u bilo šta nego da sredstva dobijena na ime kompenzacije obavezno ulaže u svoj razvoj odnosno u razvoj poljoprivrede, u skladu sa zajedničkim razvojnim planovima, utvrđenim samoupravnim sporazumima i društvenim dogovorima, kao i društvenim planom. Glavni nosioci napretka naše poljoprivrede, velika društvena gazdinstva i kombinati zajedno sa društvenim faktorima, sa republikama pre svega, obavezali bi se da sprovode određeni koncept razvojne politike na osnovu kojeg bi se vršila ulaganja ovih sredstava.

Našem društvu bi se isplatilo da nešto i dugoročno žrtvuje u cilju obezbeđenja stabilizacije poljoprivrede, a i zbog toga da iskoristimo šanse za plasman naših poljoprivrednih proizvoda na svetskom tržištu. A te šanse ćemo utoliko više moći da iskoristimo ukoliko brže i odlučnije krenemo napred u razvoju poljoprivrede odnosno u produktivnosti rada u njoj. No u tom cilju i sam sistem odnosa između tržišne cene, koja, naravno, mora imati svoj ekonomski sadržaj, i zaštitne garantovane cene poljoprivrednih proizvoda morao bi biti takav da omogućuje dogovoreni planski razvoj poljoprivrede. Društvo bi putem kompenzacija unosilo jedan deo sredstava proširene reprodukcije u razvoj poljoprivrede. Naravno, onaj bolji, produktivniji deo poljoprivrede će i na bazi tržišne cene ostvarivati deo dohotka neophodan za akumulaciju i utoliko brže će – zajedno sa kompenzacijom – moći da se razvija i da »vuče« za sobom onaj zaostali deo. Zbog toga bi zaštitne cene morale da budu u određenoj proporciji prema tržišnim cenama. Do njih bi se moglo doći samo na osnovu utvrđenog plana razvoja poljoprivrede, da bi se videlo kakvi su objektivni uslovi u poljoprivredi i šta, u stvari, društvo treba da pruži poljoprivredi da bi se obezbedio trend koji želimo a koji smo i u stanju da obezbedimo. Odnos između zaštitne i tržišne cene bi morao da bude elastičniji i da se menja svakim godišnjim planom ako je to potrebno, a ne da zaštitne cene budu ispod tržišnih cena, kao što je to danas slučaj. U stvari, normalno bi bilo da zaštitna cena poljoprivrednog proizvoda bude uvek iznad tržišne cene, ali u svakom slučaju ne ispod troškova proizvodnje tog proizvoda, koji su donja granica zaštitne cene. Stoji činjenica da je jedan deo poljoprivrede produktivniji a drugi manje produktivan, i da zbog toga neke poljoprivredne radne organizacije mogu da egzistiraju i na tržišnoj ceni, a druge ne mogu. Ali naša politika razvoja poljoprivrede ne sme da bude takva da se poljoprivredi – grubo govoreći »drži trava pred ustima« i da se ona »vuče«, nego da se pri utvrđivanju zaštitnih cena počne od prosečne produktivnosti rada u poljoprivredi. A ako zbog toga produktivnije organizacije budu u boljem ekonomskom položaju od nisko produktivnih – utoliko bolje, jer će to samo stimulisati brži razvoj i porast produktivnosti rada cele poljoprivrede.

S druge strane, neko će možda reći da će društvo time »gubiti« sredstva, odnosno da će imati manje sredstava za

dalju industrijalizaciju, i slično. Međutim, to nije, ili barem ne mora da bude tačno. To nam se, uostalom, pokazalo i u drugoj polovini pedesetih godina: kada smo imali visok tempo rasta poljoprivredne proizvodnje imali smo i najveći skok u industriji. To je bio kompleksni privredni razvoj. U tome je, pored visoke stope investicija i drugih faktora, dosta veliku ulogu igrala tadašnja ekonomska politika. Zato se ne treba plašiti da će poljoprivreda »pojести« jedan deo društvenih sredstava, pod uslovom da postoji razvojni plan poljoprivrede za čije ostvarivanje preuzeti odgovornost i društveno-političke zajednice, pre svega republike, i najkrupnije poljoprivredne organizacije u zemlji od kojih najviše i zavisi razvoj poljoprivrede, koje u stvari treba da budu njegovi glavni nosioci.

U sve to treba »utkati«, odnosno čvršće povezati, i stručno-naučni potencijal, a ne prepuštati svakoga samome sebi, ili samo nekim trenutnim odnosima sa nekim institutom. Naravno, dobro je i to što velike poljoprivredne organizacije imaju sopstvene naučnoistraživačke organizacije i same se trude da prikupe sve potrebne informacije, odnosno znanje koje je neophodno za razvoj. U okviru pomenutog predstojećeg savetovanja o poljoprivredi trebalo bi razmotriti i pitanje: na koji način udružiti, odnosno koordinirati te stručne i naučne snage u borbi za veću produktivnost rada u poljoprivredi. Sada imamo veliki potencijal u toj oblasti, koji je danas daleko sposobniji da da konkretne rezultate nego pre 10–15 godina, kada je to bio relativno mali krug ljudi. I na poljoprivrednim dobrima, i na univerzitetima i u samostalnim institutima danas imamo kadrove povezane sa praksom, koji nisu apstraktni teoretičari. Oni bi trebalo da jedinstveno idu u akciju, a ne da samo diskutujemo, donesemo nekoliko zakona ili mera i mislimo da je stvar time završena.

Ne zalažem se za neke fondove u koje bi se uplaćivale kompenzacije, a koji bi bili »Alajbegova slama«, pa da sredstva dođu u ruke skupština ili upravnih odbora fondova, koji bi onda delili kome hoće i koliko hoće. Od toga naša poljoprivreda ne bi imala nikakve koristi, a pogotovu se na taj način ne bi sredili odnosi na tržištu poljoprivrednih proizvoda. Kompenzacije treba da dobiju one organizacije udruženog rada koje proizvode robu, i one treba da ulaze u njihov dohodak. Naravno, one mogu i treba i da udružuju ta sredstva i ulažu ih u zajednički razvoj, ali dobrovoljno i na osnovu nji-

hovitih interesa i odluka, a ne na osnovu administrativnih odluka države. A ako je potrebno, društvo može i da propiše da te organizacije izdvajaju određen procenat od tih sredstava za neke posebne namene, za uvoz, izvoz i sl. Ali, osnovni princip treba da bude da kompenzacije dobija onaj ko robu proizvodi, a plaća ih onaj ko robu troši, bez obzira na republičke granice, naravno ne individualno, već preko odgovarajućih fondova ili sličnih oblika zajedničkog finansiranja koje treba da obezbedi republika. Jer naići ćemo na velike teškoće ako budemo pokušavali da prisilimo republike da po nekakvom ključu uplaćuju u centralni fond iz kojeg bi se onda isplaćivale kompenzacije. Danas su već i republike više ili manje sklone, pošto je to i u njihovom interesu, da obezbede snabdevanje na taj način što će dati kompenzacije onome od koga kupuju robu. Time bi se obezbeđivalo i jedinstvo jugoslovenskog tržišta, a i mnogo brže bi se dobio pristanak republika za sistem kompenzacija i zajedničku razvojnu politiku. U tom slučaju bi republike zajedno sa poljoprivredom, a na osnovu raspoloživih sredstava, mogle utvrđivati zajedničku razvojnu politiku u poljoprivredi. Na osnovu te zajednički utvrđene politike savezni organi bi, u okviru nadležnosti federacije, preduzimali konkretne mere, donosili instrumente, itd. da bi se ono što je dogovoreno zaista sprovelo u život.

Sve ovo verovatno izgleda pomalo idealistički naslikano, utoliko pre što se poslednjih godina zaista nisam bavio tim problemima, niti ih dublje izučavao. Ali pošto samo nekim parcijalnim merama nećemo mnogo postići, on daje samo neke sugestije za diskusiju o pravcima dugoročnog razvoja poljoprivrede. U stvari, trebalo bi napraviti jedan dublji zahvat u razvoj poljoprivrede. Takav sistem kompenzacija, na primer omogućavao bi da cene određenih poljoprivrednih proizvoda u maloprodaji budu i ispod ekonomskog nivoa, ako je to u društvenom interesu, na primer, ako želimo poboljšati životni standard radnika sa najnižim dohotkom. S druge strane, davanje kompenzacija poljoprivredi bi u znatnoj meri doprinelo bržem podruštvljavanju poljoprivredne proizvodnje. Jer, svakako da kompenzacije ne bi trebalo davati individualnim seljacima direktno; to je praktično nemoguće. Seljaci bi mogli da dobiju kompenzaciju samo ako proizvode, prodaju i sl. u kooperaciji sa društvenim poljoprivrednim organizacijama odnosno u zadrugama. Ove organizacije, ako imaju razvijenu kooperaciju, mogle bi da deo kom-

penzacije upotrebe za kreditiranje individualnih seljaka, ali pod uslovom da se ta sredstva koriste za proširenu reprodukciju. Time bi društvene poljoprivredne organizacije vezale seljake za sebe i unapređivale njihovu proizvodnju. Tako bismo bez novih diskusija o podruštvljavanju poljoprivrede stvorili jedan automatizam koji bi sam po sebi vezao seljaka za krupnu socijalističku proizvodnju, trgovinu itd.

Bilo bi dobro ako bi za predstojeće savetovanje o poljoprivredi Zajednica PIK razmislila o ovim problemima i napravila računicu, da se vidi da li je sve ovo realno i da li smo ekonomski sposobni da idemo na takve odnose. Međutim, pošto je to ipak stvar jednog dugoročnog plana, nije ni toliko bitno da li ćemo odmah, tako reći već sutra, moći da idemo na ove odnose. Bitno je da planiramo i da se iz godine u godinu približavamo jednom stvarnom »zelenom planu«. Činjenica je da se zapadnoevropska poljoprivredna politika sa Mansholtovim planom, o kojem se toliko pričalo, nalazi u čorsokaku; sve je to palo u vodu i mora da padne u vodu, jer je nemoguće na bazi seljačkog gazdinstva razviti modernu poljoprivredu. Kao primer za to može da posluži Zapadna Evropa, koja i pored protekcionizma i velikih subvencija poljoprivredi, ipak ne može da zadovolji svoje potrebe za poljoprivrednim proizvodima. Mi treba da iskoristimo tu priliku da povećamo našu poljoprivrednu proizvodnju i da povećamo izvoz u te zemlje. Pored toga, »treći svet«, nerazvijene i nesvrstane zemlje se ipak razvijaju, iako sporo, stvara se i tamo radnička klasa, povećava se potrošnja hrane, tako da i tu postoji perspektiva za nas. Jer naša zemlja upravo u poljoprivredi može da postigne velike rezultate. Mi u poljoprivredi imamo određene prednosti koje treba da iskoristimo. A time bismo rešili i problem uvoza poljoprivrednih proizvoda. Danas, naime, nema drugog izlaza nego da uvozimo. Međutim, problem je u tome što mi već nekoliko godina praktikujemo tu politiku pa uvozimo poljoprivredne proizvode umesto da povećamo sopstvenu proizvodnju tih proizvoda.

Planom razvoja poljoprivrede treba predvideti instrumente i mere koji će zaštititi poljoprivrednu proizvodnju od »smrtonosnih« udara, kao što je pokolj stoke itd. Mi, doduše, ne možemo potpuno izbeći oscilacije u poljoprivrednoj proizvodnji, ali se one mogu ublažiti. To se može postići ako se utvrdi ko sve u nas treba da snosi odgovornost za snabdevanje poljoprivrednim proizvodima. Jer danas se ni republike,

ni opštine, ni pojedini veliki gradovi ne staraju da obezbede redovno snabdevanje stanovništva na bazi dugoročnih ugovora, izgradnjom skladišta, hladnjača i sl. Republike, ako i daju nešto za poljoprivredu, daju radi proizvodnje, a ne radi snabdevanja. Trebalo bi još videti šta sama poljoprivreda može da učini u tom pravcu. Na primer, bilo bi normalno da se Zajednica PIK dogovara sa republikama, sa velikim gradovima, sa svim velikim potrošačima o snabdevanju, o rezervama i sl. Ne možemo se oslanjati samo na Saveznu direkciju za rezerve. Rezerve treba da drže i svi oni koji brinu o snabdevanju poljoprivrednim proizvodima. Sada maltene svi misle da je federacija dužna da obezbedi stabilnost poljoprivredne proizvodnje – kada nema dovoljno proizvoda, onda je povika na federaciju, a kada ih ima toliko da ne mogu da se prodaju, onda je opet federacija kriva. Zato za obezbeđenje stabilnosti proizvodnje, za sprovođenje razvojnog plana, treba zajedno sa federacijom da preuzmu odgovornost i republike, i veliki gradovi, veliki potrošači itd.

Mi, takođe već dosta dugo ne možemo da rešimo problem da u nekim područjima proizvodi propadaju, a u drugim područjima ih nema dovoljno. To je slučaj sa paradajzom, jabukama itd. A taj problem nije nerešiv. Na primer, Zajednica PIK bi mogla da organizuje svoju prodajnu mrežu, da se poveže i sa drugim proizvođačima, sa gradovima, republikama, velikim potrošačima itd. Na taj način bi se mogle prodati daleko veće količine proizvoda po istim tržišnim cenama i ne bi nam roba propadala. zajednica PIK bi, u stvari, trebalo da bude inicijator da se oko nje formiraju osnovne i samostalne organizacije udruženog rada za promet. To bi bila neke vrste poljoprivredna interesna zajednica, a dohodak bi se vraćao proizvođačima. Ta interesna zajednica bi mogla da organizuje promet poljoprivrednih proizvoda na celoj teritoriji Jugoslavije i da se pojavi kao ozbiljan konkurent sitnim trgovinskim organizacijama.

Što se tiče društveno-ekonomskog položaja seljaka i njegovim uključivanjem u borbu za višu produktivnost rada, naše je društvo danas mnogo bogatije i sposobnije, nego što je bilo ranije, da pomogne seljaku da poveća produktivnost svoga rada. Dobro je što se sada govori o tome šta sve treba činiti u tom pravcu. Ali, ponekad se stiče utisak da se stvara iluzija da seljak i seljački posed treba da budu naša orijentacija u razvoju poljoprivrede. Ima dosta i neopravdane kritike

na račun krupne poljoprivredne proizvodnje. Nije teško uzeti za primer neka slaba poljoprivredna dobra pa dokazivati kako je seljak bolji proizvođač od njih. Međutim, tu nije potrebna nikakva konfrontacija. Naš seljak danas dosta dobro živi. Ali, ipak, pošto se naša zemlja, uprkos teškoćama, dosta brzo razvija, verovatno ćemo do kraja ove decenije biti u mogućnosti da obezbedimo veće zapošljavanje seljaka u vanpoljoprivrednim delatnostima. Onda će se stvari sasvim drukčije postaviti, a već se i sada drukčije postavljaju. Bilo bi dobro da pratimo nove pojave, nove tendencije na selu, jer ih ima i vrlo pozitivnih. Na primer, u nekim delovima zemlje turizam je angažovao i pretvorio seljake u radnike u turizmu. To je slučaj na ostrvima, u Dalmaciji, a slično je i u Sloveniji. Postoji i tendencija da radnici sa sela koji rade u industriji ulažu svoj lični dohodak u poljoprivredu i na svom malom imanju postižu nekoliko puta veću proizvodnju nego što je seljak na toj istoj zemlji proizvodio. U Sloveniji ima ceo niz takvih primera. U nas je ranije bilo mnogo »buke« u vezi sa tim radnicima-seljacima, ali se sada i tu stvari kvalitativno menjaju. Isto tako je i kriza tzv. staračkih domaćinstava jedna prelazna pojava. Iza nje dolazi svojevrsna regeneracija seljaka, ali na sasvim drugim osnovama. Staro seljačko gazdinstvo ne može se sačuvati, već ga moramo rekonstruisati ili kroz ovakve forme o kojima je bilo reči ili direktnim vezivanjem za krupnu poljoprivrednu proizvodnju kroz kooperaciju, povezivanjem poljoprivrednih dobara sa seljacima, sa zadugama itd. Na taj način bi se izvršila i regeneracija na seljačkom posedu. A tamo gde je to moguće, treba ubrzati otкуп zemlje od seljaka. Takođe bi trebalo razmotriti i mogućnost uključivanja seljaka u penzijski sistem. Mada smo uvek spremni da načelno raspravljamo o tome, kada se pređe na konkretne materijane računice onda se, u stvari, vidi da ekonomski još nismo sposobni da to obezbedimo. Međutim, možda bi i sama poljoprivredna dobra mogla da se orijentišu na to da seljaku daju penziju ako im ustupi zemlju pod određenim uslovima; ima već i takvih primera. Dakle, pomenu te procese treba ubrzati i celu tu situaciju iskoristiti za proširenje društvenog sektora poljoprivrede, za kooperaciju, podizanje produktivnosti rada itd.

U vezi sa Nacrtom ustava, ima dosta nerazumevanja oko toga šta je osnovna organizacija udruženog rada. Tu se ide u dve krajnosti, zbog čega će se u Ustavu morati malo više kon-

kretizovati šta je to osnovna organizacija, odnosno kakvi treba da budu kriterijumi za stvaranje osnovnih organizacija udruženog rada. Osnovne organizacije udruženog rada se ne stvaraju zato da bi se nešto razjedinjavalo, nego, obrnuto, da bi se čvršće ujedinilo, ali na novim samoupravnim osnovama. Ako se bude stvarale krupne osnovne organizacije pod izgovorom borbe protiv razjedinjavanja, stvorice se preduzeća koja će na neki način biti sama sebi dovoljna. Time bi se stimulisale tendencije ka zatvaranju u sopstvenu kuću, ka usitnjavanju itd. Ali ako se osnovne organizacije udruženog rada formiraju ne samo sa ciljem da se zaokruži neki proces rada nego pre svega da se obezbede pravilni odnosi između radnika i između osnovnih organizacija udruženog rada, s tim da se one moraju udruživati da bi mogle da rade, onda je to nešto sasvim drugo. Znači, osnovne organizacije treba tako da se formiraju da se moraju udruživati, da ne mogu da egzistiraju bez udruživanja. To je prava integracija društvenog rada. Zato je u Nacrtu ustava i zapisano da je, u stvari, osnovni kriterijum za obrazovanje osnovne organizacije – da se rezultat njenog rada može meriti kao vrednost. To je najvažnije, ali se u javnoj diskusiji o tome najmanje govorilo. Osnovno pitanje je: kakvi treba da budu odnosi između osnovnih organizacija u velikim udruženim organizacijama, koje će biti sposobne da udružuju, koncentrišu sredstva osnovnih organizacija. To ne bi smele da budu neke vrste »holding kompanija« koje time što drže akcije na vrhu vladaju u bazi, nego obrnuto. Baza, odnosno osnovne organizacije, preko pune kontrole svojih udruženih sredstava treba da kontrolišu tu veliku, udruženu organizaciju. Osnovna organizacija, odnosno radnik, mora biti zainteresovan da udružuje sredstva, i da računa ne samo na dohodak koji će ostvariti njegova osnovna organizacija nego i na dohodak koji će se ostvariti udruživanjem sa drugim osnovnim organizacijama. U ovom trenutku, kao društvo prosto nismo bili u stanju da se organizujemo i da do kraja raščistimo te stvari, pa zato i dolazi do obrazovanja svakakvih osnovnih organizacija udruženog rada. No nije »tragedija« što su trenutno neke osnovne organizacije velike, a neke manje. U jednom dužem periodu one će morati postepeno transformisati, tako da se dođe do onoga što se Ustavom želi postići.

Osnova za udruživanje dohotka osnovnih organizacija treba da bude samoupravni sporazum, zajedno sa statutom

i planom, u kojem treba da se preciziraju međusobne obaveze, »startna pozicija« i način obračunavanja dohotka osnovne organizacije u zajedničkom dohotku. Nije, naravno, reč o tome da se taj dohodak stalno deli, pa da svako »svoje« pare drži u »svojoj čarapi«, nego da se dohodak koji se neprestano stvara kao zajednički raspoređuje na osnovne organizacije tako da svaka od njih, odnosno radnici u njima, sagleda svoj udeo u tom dohotku, a da se dohodak istovremeno opet udružuje da bi obavljao svoju funkciju u proširenoj reprodukciji. U Nacrtu ustava je precizirano da se unutrašnji odnosi između osnovnih organizacija ne moraju zasnovati samo na tržišnim nego i na internim cenama. To će verovatno postati i pravilo u većini organizacija. A u nekima od njih, koje ne budu čvrsto ujedinjene, može postojati i drukčiji odnos, zasnovan samo na kooperaciji, a ne na udruživanju rada.

Što se tiče odnosa radnika prema minulom radu, tačno je da sada u nas postoje i tendencije da se društveni kapital posmatra kao nekakva grupna svojina. Na ustavno regulisanje ekonomskog odnosa između radnika u samoupravno udruženom radu i njegovog minulog rada išlo se upravo zato da bi se radnik, kao samoupravljač, više materijalno zainteresovao za ulaganja u proširenu reprodukciju, za povećanje proizvodnje. Danas je u nas radnik više stimulisan kao potrošač, nego kao proizvođač, zbog toga što njegov ekonomsko-socijalni položaj zavisi pre svega od tekućeg rada. Osnovna preokupacija radnika je, u stvari, da iz ostvarenog dohotka što više dobije kroz lični dohodak po osnovi tekućeg rada. Akumulacija, investicije i sl. za njega su stvar koju on može da razume, da shvati da treba ulagati u proširenu reprodukciju, da bez toga društvo ne može da se razvija, ali on nastoji da ta izdvajanja iz dohotka za proširenu reprodukciju budu što manja. Takav njegov odnos je posledica činjenice što radnik nije mogao unapred da sagleda kakav će biti njegov ekonomsko-socijalni položaj kroz nekoliko godina po osnovi ulaganja u proširenu reprodukciju. Zato je princip direktnog ekonomskog odnosa između radnika u udruženom radu i minulog rada i unet u Ustav. Smisao ustavnih odredbi o minulom radu je da radnik ekonomski zavisi od gospodarenja minulim radom, sredstvima akumulacije, društvenim kapitalom, i to u tolikoj meri da ga ta ekonomska zavisnost materijalno stimuliše na maksimalna ulaganja u sferu proširene reprodukcije, na najveće napore za porast produktivnosti rada.

Međutim, sada se u nas to pravo radnika da u tekućoj raspodeli dohotka učestvuje i po osnovi gospodarenja minulim radom shvata kao nekakvo socijalno davanje, kao dohodak na godine radnog staža, na penziju i sl. Doduše, i to je u redu kada je reč o solidarnosti radnih ljudi. Ali ovde je reč o nečem drugom. Sada je u nas takva situacija da radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada koje maksimalno ulažu u proširenu reprodukciju i idu na intenzivnu proizvodnju često ekonomski lošije prolaze nego radnici u onim organizacijama koje ekstenzivno proizvode, koji nastoje da imaju što veće lične dohotke. Oni prvi su produktivno ulagali deo svog dohotka i zbog toga često godinama ostajali na niskim ličnim dohocima, a ovi koji su ekstenzivno privređivali povećavali su lične dohotke na teret akumulacije. Ovi drugi će možda sutra zbog toga ostati i bez posla, ali danas oni nisu u mogućnosti da to sagledaju. Tu ekonomsku vezu između radnika u udruženom radu i rezultata ulaganja njegovog minulog rada još nismo dovoljno razradili, ni teorijski niti praktično. Odnos radnika prema minulom radu ne može se u odnosima društvene svojine drukčije izraziti nego u samoupravnoj integraciji društvenog rada. Taj odnos treba da bude takav da radnika upućuje na integraciju, na udruživanje rada i sredstava. Radnik koji na jednom krupnom poljoprivrednom imanju udružuje svoja sredstva za zajedničke operacije mora unapred da zna da će to udruživanje celom imanju doneti određeni dohodak, i da će od toga dohotka jedan deo otići u njegovu osnovnu organizaciju udruženog rada, pa i u njegov lični dohodak. On, takođe, mora da zna da će, kao rezultat tog udruživanja, posle, recimo pet godina imati veći tekući lični dohodak u određenom iznosu, a ako ne ide na udruživanje, onda će mu možda biti manji lični dohodak, ili će sporije rasti i sl. A kad je reč o renti, ekstraprofitu i sl., onda samoupravnim sporazumom treba predvideti da oni pripadaju celoj organizaciji udruženog rada, a ne samo onoj osnovnoj organizaciji koja ih je sticajem okolnosti ostvarila na tržištu. U tom pogledu Nacrt ustava zahteva od organizacija udruženog rada da vrše odgovarajuću preraspodelu dohotka, pa čak ovlašćuje i državu da može vršiti tu preraspodelu. No ipak je daleko bolje ako se ta pitanja rešavaju unutar tih velikih sistema udruženog rada.

Neki u nas, previše očekuju od političkih deklaracija, zakona itd., a sve to nije dovoljno motivacija radniku za ula-

ganje u proširenu reprodukciju. Sve to motiviše radnika, ali ga motiviše i materijalni interes. Uostalom, ni u odnosu radnika prema minulom radu nije sadržan samo materijalni interes. Pored materijalne strane, radnik će biti zainteresovan i da nešto stvori, da se ispolji kao aktivan čovek, kao proizvođač, a ne samo kao potrošač. U nas se danas mnogo priča protiv potrošačkog društva, a kad treba da ga prevazilazimo onda smo prilično neinventivni.

Bitno je da se organizovano priđe rešavanju tog problema i da se vidi šta treba učiniti da bi radnik gledao na razvoj društvene privrede više kroz celokupna društvena ulaganja, a ne samo kroz svoj tekući, živi rad. Ima u nas teoričara koji polemishu u vezi sa minulim radom tvrdeći ono što je svima dobro poznato – minuli rad ništa ne proizvodi. Oni smatraju da radnik treba da bude vezan samo za svoj tekući rad i da je to uslov da se on izrazi kao klasa. To jeste tačno, ali za radnike i radničku klasu koja je u najamnom odnosu. Na kraju krajeva, kapital nije ništa drugo nego minuli rad, a istorija klasnih borbi je uvek bila u odvajanju rada radnika od sredstava proizvodnje, odnosno od kapitala, od minulog rada. Drugi, pak, dokazuju da je radnička klasa u pravom smislu radnička klasa samo onda ako nema kontrolu nad svojim radom ako njenim minulim radom raspolažu neke otuđene društvene kategorije.

U pogledu sprovođenja odredbi novog Ustava u poljoprivredi bit će dosta teškoća, ako se problemi ekonomske politike u poljoprivredi ne pokrenu sa mrtve tačke. Zato je rešavanje tih problema naš glavni zadatak u oblasti poljoprivrede. Kad se, međutim, govori o verovatnim početnim teškoćama u sprovođenju novih ustavnih odredbi, mora se istovremeno imati na umu i to da su sadašnje ustavne promene neophodne za dalji socijalistički i samoupravni razvoj našeg društva. Jer, da smo ostali pri stanju stvari pre ovih promena i da su tehnokratske i druge antisamoupravne tendencije dalje jačale, za nekoliko godina bismo, kao društvo, došli u veoma tešku krizu. Teškoće sa kojima se sada suočavamo su nekad stvarne teškoće, a nekad i nisu. U svakom slučaju, treba da budemo strpljivi. Velika politička aktivnost koja se sada vodi na tom području je potreba današnjeg političkog trenutka.

Na kraju krajeva, treba iskoristiti ovu situaciju da se zaista korenitije prelome neke stvari u odnosima koji su ranije nastali u nekim našim radnim organizacijama.

NAPOMENA

[1] Reč je, verovatno, o proširenoj sednici Privrednog saveta održanoj 5. i 6. marta 1974. u Beogradu. Sednicu su pripremali Izvršni biro Predsedništva Saveza komunista Jugoslavije, Savezno izvršno veće i Komisija Predsedništva CKSKJ za ekonomsku i socijalnu politiku i razvoj društveno-ekonomskih odnosa. Edvard Kardelj je učestvovao u radu ove sednice. Videti njegovo izlaganje na toj sednici, koje se pod naslovom »Neki problemi i zadaci daljeg razvoja socijalističkih samoupravnih odnosa u poljoprivredi« objavljeno u ovoj knjizi.

SAMOSTALNI LIČNI RAD SREDSTVIMA U SVOJINI GRAĐANA

Iz neobjavljene i neautorizovane zabeleške o izlaganju na sednici Komisije za pripremu Ustava SFRJ, 9. novembra 1973. na Brionima. Naslov je dala redakcija.

[...]

O karakteru imovine i svojine u zadrugama trebalo bi zauzeti jasan stav: da li ćemo ostati na dosadašnjem shvatanju da je zadružna svojina oblik društvene svojine ili ćemo je tretirati kao grupnu svojinu? Trećega nema.

Mislim da neka prava prema stvarima koje čine zadružnu imovinu seljaci mogu zadržati, ako su uložili novac u nabavku sredstava proizvodnje. Jer nije u interesu razvitka samih zadruga da stalno stoji otvoreno pitanje: da li će se držati na okupu, da li će se podeliti ili neće. Međutim, ako bismo zadružnu svojinu tretirali kao grupnu svojinu, onda bismo morali priznati zadrugama pravo da »izvlače« svoj udeo iz te svojine itd.

Možda bi se moglo reći da je zadružna svojina poseban oblik društvene svojine sa pravima koja se utvrđuju zakonom. Bilo bi, naime, bolje da se kaže da je to oblik društvene svojine, s tim što članovi zadruge imaju pravo na povraćaj svojih sredstava i na određeno učešće u ostvarenim rezultatima, kao i druga prava utvrđena zakonom.

Ukoliko zadružnu svojinu ne bismo tretirali kao posebni oblik društvene svojine, učinili bismo korak nazad. Sada je ona u praksi, kao i u zakonodavstvu, tretirana kao društvena svojina. U svim statutima se nalazi paragraf o tome da se zadružna imovina u slučaju raspuštanja zadruge predaje u slične svrhe, ili pripada opštini, što znači da se ona ne deli.

Kada je reč o pravima zadrugara u vezi sa sredstvima formiranim iz zadružne akumulacije, možda bi se moglo reći da zadrugari imaju pravo na naknadu kao i na učešće u dohotku po osnovi minulog rada, što će pobliže biti regulisano samoupravnim sporazumom i zakonom.

Dakle, bio bih za to da se u ustavnoj formulaciji odlučno i jasno izrazi da su sredstva zadruge društvena svojina, ali da se, s druge strane, zadrugarima Ustavom garantuje više sigurnosti u pogledu odnosa u zadruzi. Jer ako se samo kaže da će se njihova prava određivati zakonom to je kao da smo ih razvlastili. Zakonom se može sutra propisati da zadrugari nemaju nikakvih prava. Upravo zbog te sigurnosti treba u Ustavu nešto o tome reći. U vezi s tim mislim da bismo mogli reći: »sredstva i dohodak zadruge su u društvenoj svojini i nedeljiva su, a zadrugari imaju, prema uloženim sredstvima, pravo povraćaja, naknade i određena prava na osnovu minulog rada, koja će se utvrditi zakonom«.

[...]

Što se tiče toga da li zemljoradnici mogu osnovati ugovornu organizaciju udruženog rada ili ne, hteo bih istaći da osnivanje ugovorne organizacije udruženog rada od strane zemljoradnika predstavlja, u stvari način podruštvljavanja.

Iako je tačno da individualni rad brže odumire u oblasti poljoprivrede nego u oblasti zanatstva, treba imati na umu da seljačka domaćinstva čine još uvek znatan procenat našeg stanovništva. Stoga se moramo politički organizovati i pripremiti za savez sa seljacima. Radnička klasa mora tražiti savez sa njima. Uostalom, sami politički argumenti govore u prilog tome. Ovaj politički momenat treba imati u vidu kada se bude diskutovalo o sistematizaciji ove materije.

Deo formulacije prvog stava člana 64. [1] koji glasi: »zajamčuje se pravo da ostvaruju ustavom utvrđen položaj u socijalističkim društveno-ekonomskim odnosima« bi se možda sa formalno-pravne tačke gledišta mogao ispustiti, ali svrha ove formulacije je da se izrazi da je seljak ipak sastavni deo socijalističkog društva i saveznik radničke klase, a ne nekakav ostatak kapitalističkog sistema. Ovakva formulacija orijentishe seljaka na lični rad i na kooperaciju sa socijalističkim sistemom, znači uključuje ga u socijalističke društveno-ekonomske odnose. Uostalom, govorili smo da seljaka treba, u okvirima radne kooperacije itd., dovesti u položaj samoupravljača dohotkom itd.

Napominjem da su ove formulacije dosta dobro primljene kod samih seljaka i, ako bismo sada ovo izbrisali, pitaće se zašto je to učinjeno. Ona se može učiniti jasnijom, ali mislim da se ne može ispustiti. Na primer, moglo bi se reći »samoupravni položaj u socijalističkim ekonomskim i društve-

nim odnosima«, jer je samoupravni položaj seljaka drukčiji u odnosu na samopravni položaj radnika. Ovaj deo formulacije može se prebaciti na kraj prvog stava, koji bi tada mogao da glasi: »čime se ostvaruje ovim Ustavom utvrđen samoupravni položaj u socijalističkom društvu«. Možda bi moglo i bez ovoga »Ustavom utvrđeni«, pa da se kaže: »čime ostvaruje samoupravni položaj u društvu i postaje deo njega«.

Sa ustavno-pravnog stanovišta, odredba »samoupravni položaj u socijalističkim društveno-ekonomskim odnosima« značajnija je od »socijalne sigurnosti«. Stoga, kada nabrajamo, ona treba da bude ispred socijalne sigurnosti.

U vezi sa pitanjem da li su zadruge organizacije udruženog rada, mislim da smo se ranije dogovorili da ih proglasimo organizacijama udruženog rada i da to unesemo u Ustav. Uostalom, sama je praksa takva da su osnovne organizacije udruženog rada za kooperaciju organizovane po principima zadruge, a ne imenuju se zadrugama, nego osnovnim organizacijama udruženog rada za kooperaciju tog i tog kombinata. Takvih primera ima dosta. Na drugoj strani, postoje ugovori između zadruga i kombinata u kojima stoji da zadruge u kombinatima imaju položaj osnovnih organizacija udruženog rada. Obe ove varijante su prisutne u praksi i Ustavom ih treba omogućiti.

U osnovnim organizacijama udruženog rada za kooperaciju, u kojima su uspostavljeni normalni ekonomski odnosi, seljaci imaju i veća prava i veću sigurnost, i oni tu formulu jedino prihvataju. To je sada dominantan oblik odnosa u oblasti kooperacije, jer se njime obezbeđuje kako stabilnost i sigurnost seljaka tako i njihov dohodak.

U razgovoru sa predstavnicima slovenačkog zadrugnog saveza bilo mi je postavljeno pitanje: zašto domaćinstvo kao socijalno-ekonomska jedinica nije sadržano u Ustavu? U vezi s tim oni su samo postavili zahtev da se deo formulacije prvog stava člana 64. koji glasi: »zemljoradniku se zajemčuje pravo da radeći sredstvima koja su u njegovoj svojini« itd. proširi, tj. da se posle reči »zemljoradniku« dodaju reči: »odnosno članovima njegovog domaćinstva«. Jer oni u praksi direktno zapošljavaju ženu, sina, priznaju im lični dohodak i na taj način »potkopavaju« klasičnu seljačku svojinu. Proširivanje ove formulacije je potrebno i iz sledećeg razloga. Ako se upita seljak ko je zemljoradnik, obično će odgovoriti da je to »šef« kuće, odnosno domaćinstva, a ostali članovi čine poro-

dicu. Niko neće priznati da pod pojmom »zemljioradnik« podrazumeva i ostale članove porodice: ženu, sina ili kćerku.

Ustavom ne treba sputavati i sprečavati progresivne tokove i procese koji se odvijaju u našoj stvarnosti. Ne tvrdim da sada treba formalno menjati svojinske odnose, registre u kojima je zaveden sopstvenik zemlje. Ali ostaje činjenica da u razvijenim sredinama - gde je život počeo da razbija patrijarhalne forme seljačke svojine, gde cela porodica radi, gde se oseća da je faktički cela ona sopstvenik ukupnih rezultata zajedničkog rada - nastaju drukčiji odnosi između zadruge i članova domaćinstva u odnosu na stanje kakvo je ranije bilo. Na primer, zadrugari iz Slovenije ne sklapaju ugovore samo sa »šefom« domaćinstva već sa svim članovima domaćinstva. I svi su oni kolektivno članovi zadruge sa jednakim pravima. Svi učestvuju u raspodeli ostvarenih rezultata, tako da i žena i sin i muž i ćerka primaju lični dohodak. Inač, u savremenim uslovima porodica drukčije prihvata ovakve oblike udruživanja, za razliku od sredina gde su patrijarhalni odnosi još uvek čvrsti i stabilni. Video sam da i na Kosovu u zemljioradničkim porodicama nastaju takvi odnosi. Jedan zemljioradnik sa Šar-planine priča da mora računati sa tim da njegov sin zaradi 150 hiljada starih dinara mesečno na imanju koje poseduje; a ukoliko ne zaradi, on treba da ide sa njega. Hoću da kažem da se ti odnosi *de facto* sasvim drukčije postavljaju. Međutim, zbog toga ne treba Ustavom ulaziti u formalne svojinske odnose, ali ne treba ni sputavati ove progresivne tokove i procese, koje donosi sam život.

[...]

Kada je reč o članu 68. [2], onda mislim da treba diskutovati o sredstvima za proizvodnju i ljudima, a ne o zemlji i zemljišnom maksimumu. Naime, osnovni problem je u tome da li neko na zemlji eksploatiše tuđi rad ili ne. Nismo išli na 10-hektarski maksimum zbog nekih apstraktnih socijalističkih principa, već zato da bismo time otežali iznajmljivanje radne snage, što je jedno vreme bio veliki problem. Maksimum bi mogao biti i viši od 10 hektara, pa da opet socijalistički odnosi na selu ne budu manje razvijeni nego što su danas. U današnjim uslovima seljak vrlo teško nalazi radnu snagu, tako da praktično nije u mogućnosti da obradi mnogo više od 10 hektara. Zato taj problem danas nije toliko ni va-

žan koliko je nekad bio. Zanimljivo je, recimo, da u Sloveniji, iako intelektualci po gradovima stalno zahtevaju povećanje zemljišnog maksimuma, seljaci uopšte ne postavljaju zahteve te vrste, jer, kako kažu, ne mogu ni za ovoliki maksimum nabaviti radnu snagu.

U pogledu zapošljavanja tuđe radne snage mogli bismo formulirati iste principe kao i kod ličnog rada.

[...]

Kada diskutujemo o *ekspropriaciji*, tj. formulaciji člana 70.[3], onda izgleda da gotovo uvek imamo u vidu samo jednu stranu ovog pitanja. Tako, na primer, sada imamo u vidu samo onoga ko špekuliše. A kada smo ovaj član formulirali imali smo u vidu i pismeni predlog boraca koji su dobili zemlju oko Beograda, pa im je ta zemlja oduzeta, a za novčanu naknadu koju su dobili ne mogu da kupe ni zemlju ni stan, jer je naknada mala. A borci nisu tražili ništa drugo nego da im se omogući da žive na drugom mestu.

Što se tiče visine naknade koja bi se davala po osnovi *ekspropriacije*, mislim da ona treba da bude utvrđena u iznosu koji neće značiti ni pogoršanje ni poboljšavanje uslova života i rada koje je neko imao do momenta *ekspropriacije*. Možda bi se moglo reći da se *ekspropriacijom* »uslovi života i rada u osnovi ne menjaju«.

Trebalo bi još razmisliti o pitanju vezanom za promet zemlje. Naime, da li treba zadržati princip slobodnog prometa ili generalno ograničiti promet zemljom, s tim da se vidi pod kojim uslovima to treba sprovesti. Imali smo zabranu prodaje zemlje. Nisam za to da se na to vraćamo, ali mislim da treba sprovesti veću kontrolu društva nad celokupnim prometom zemlje. Uzmimo za primer slučaj sa borcima iz Stare Pazove. Tamo im oduzimaju zemlju sa kućama uz minimalnu naknadu i kažu im da idu tamo; a to »tamo« je opštinsko zemljište koje je nekoliko puta skuplje zbog društvenih investicija nego što iznosi naknada koju su dobili. Pitam se, zašto ne bi društvo, u takvom slučaju, imalo pravo da tu zemlju *ekspropriše* da je ustupi ovim borcima pod istim uslovima? Zašto ne priznati i jednima i drugima rentu kada je reč o identičnoj renti u istim granicama.

Treba u članu 71[4]. reći da će se promet »zemljišta i drugih nekretnina« regulirati republičkim zakonom.

U ranijem Ustavu je rečeno da se društveno zemljište ne može otuđivati, ne može se pretvoriti u privatno zemljište. Zamena se mogla izvršiti. I čim je zemljište nacionalizovano, država ima pravo da reguliše odnose.

Što se tiče prava prometa nacionalizovanim zemljištem, hteo bih da kažem da bivši vlasnik ni do sada nije imao pravo prometa, ali je imao pravo prvenstva za građenje. A to pravo je čista ilegalna špekulacija. Slabost našeg zakonodavstva je u tome što je dozvoljavalo takve pojave koje su se praktično legalizovale i preko toga se to pravo stvarno pretvorilo u promet zemljom. Sem toga, i opštine su se javljale kao nosioci preprodaje, zarađujući na taj način velike pare. Zato možda ne bi bilo loše uneti jedan princip po kojem se nacionalizovana zemlja ne može preprodavati.

NAPOMENE

[1] Član 64. ovog Nacrta ustava SFRJ glasi:

»Zemljoradniku se zajamčuje pravo da, radeći sredstvima koja su u njegovoj svojini, raspolaže ostvarenim rezultatima svog rada, zadovoljava svoje lične i društvene potrebe i ostvaruje ovim Ustavom utvrđen položaj u socijalističkim društveno-ekonomskim odnosima, kao i na osnovu svoga doprinosa ostvaruje svoju socijalnu sigurnost na načelima uzajamnosti i solidarnosti.«

[2] Član 68. ovog Nacrta ustava SFRJ glasi:

»Zemljoradnicima se zajamčuje pravo svojine na obradivo poljoprivredno zemljište u površini od najviše deset hektara po domaćinstvu.

Zakonom se može utvrditi da u brdsko-planinskim krajevima najveća površina obradivog zemljišta po domaćinstvu na kome zemljoradnici imaju pravo svojine može biti veća od deset hektara.

Zakonom se određuje u kojim granicama i pod kojim uslovima zemljoradnici mogu imati pravo svojine na drugo zemljište, kao i u kojim granicama i pod kojim uslovima ostali građani mogu imati pravo svojine na poljoprivredno i drugo zemljište.

Uslovi i granice u kojima se može sticati i imati pravo svojine na šume i šumsko zemljište utvrđuju se zakonom.«

[3] Član 70. ovog Nacrta ustava SFRJ glasi:

»Nepokretnosti na koje građani i građansko pravno lica imaju pravo svojine mogu se, uz pravičnu naknadu, eksproprijisati ili se to pravo može ograničiti, ako to zahteva opšti interes utvrđen na osnovu zakona.

Zakonom se utvrđuju osnovi i merila pravične naknade.

Pravična naknada ne obuhvata uvećanu vrednost nepokretnosti koja je neposredno ili posredno rezultat ulaganja društvenih sredstava.«

[4] Član 71. ovog Nacrta ustava SFRJ glasi:

»Pravo svojine građani i drugi nosioci tog prava vrše u skladu sa prirodom ili namenom nepokretnosti i drugih stvari u njihovoj svojini i društvenim interesom utvrđenim zakonom.«

SLABLJENJE ZADRUGA JE BILA VELIKA GREŠKA NAŠE POLJOPRIVREDNE POLITIKE

Izlaganje na Savetovanju o daljem razvoju socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa na selu i udruživanju poljoprivrednih proizvođača, 14. maja 1975. godine u Jagnjilu. Ovde se prvi put objavljuje neautorizovano izlaganje koje je 1975. godine redigovano u Kabinetu Edvarda Kardelja. Naslov je dala redakcija.

Zemljoradnici treba dobrovoljno da odluče da li će se udruživati, što je jedan duži proces koji na kraju mora dati rezultate.

U mešovitim seoskim domaćinstvima, u brdsko-planinskim rejonima Slovenije, odlazak jednog ili više članova na rad van poljoprivrede, spasao je cela sela i seljake od siromaštva. Ti seljaci su bili vrlo siromašni dok su živeli samo od poljoprivrede. Međutim, sada je iz svakog individualnog gazdinstva bar po jedan član zaposlen van poljoprivrede i ulaže svoj lični dohodak u gazdinstvo kupuje traktor i ostale priključne mašine itd. Na taj način i sam rad za seljaka postaje lakši i bolje se živi, životni standard je porastao, izgrađeni su putevi i sl. Jednostavno rečeno, neki od tih brdskih krajeva, koji su petnaestak godina posle rata tapkali u mestu i bili kao uspavani, sada su ponovo oživele. Zato je, po mome mišljenju, pitanje da li su takva mešovita gazdinstva štetna ili korisna, u stvari »mač sa dve oštrice«. Ja mislim da su takva mešovita domaćinstva svuda korisna. To možda šteti industriji i drugim delatnostima utoliko što taj seljak-radnik kada naporno radi kod kuće ne može da postiže odgovarajuće rezultate i na svom radnom mestu, jer troši svoju radnu snagu na svome gazdinstvu. Ali na to se može uticati upravo u organizaciji u kojoj radi i koja treba od njega da zahteva odgovarajuće rezultate rada.

Još jedna pozitivna karakteristika tih mešovitih domaćinstava je što se ona brže uključuju u proces kooperacije.

Zbog rada van poljoprivrede ovi seljaci-radnici ne mogu sami da obrade svoju zemlju i moraju da traže izlaz u kooperaciji.

Sam, razvoj društveno-ekonomskih odnosa i poljoprivrede zahtevaće da ubuduće pitanje penzijskog odnosno socijalnog osiguranja zemljoradnika efikasnije rešavamo nego do sada. Ali pri tome uvek moramo imati u vidu da to osiguranje neko mora da plati. Nije problem u tome, kao što je ovde rečeno da je neko »gore« protiv toga. Svi smo za uvođenje penzijskog osiguranja seljaka, ako hoćete i odmah sutra, ali pitanje je da li u ovom trenutku imamo dovoljno sredstava za to. U principu moguća su samo dva izvora sredstava za tu svrhu – a to je da seljaci sami plaćaju doprinose ili da neko drugi plati za njih. Do sada taj »drugi« nije imao sredstava da bi mogao da plati za seljake, a produktivnost seljakovog rada bila je toliko niska da, u stvari, on nije ni mogao sam za sebe da plati doprinos za penzijsko osiguranje. Sada se i u tom pogledu mnogo šta promenilo. Poslednjih godina produktivnost seljakovog rada znatno je porasla, a sada postoje uslovi da u narednim godinama ona još brže raste, pogotovo se može mnogo postići u tom pogledu kroz razne forme kooperacije koje budemo razvijali. Razume se mnogo zavisi i od toga koliko ćemo biti u stanju da ulažemo u poljoprivredu uopšte, i posebno u kooperaciju.

Jer mi smo, doduše, uvek bili za kooperaciju, ali kao što je poznato, u prošlosti nismo imali nekog velikog uspeha u tome. Razlog je prvenstveno to što, iako je bilo dosta volje i spremnosti od strane seljaka da ulaze u kooperaciju, nije bilo dovoljno sredstava. Za kooperaciju je potrebna moderna tehnika, tehnologija itd., jer samo tada kooperacija može podići produktivnost seljakovog rada.

Sada se postavlja pitanje kako ići dalje u tom pravcu. Da li generalno, tako reći na svim frontovima, ili postepeno – korak po korak. Meni izgleda da je bolje ići korak po korak, pa da učinimo gde i koliko možemo. Ako čekamo na »sve ili ništa«, onda obično ispadne ono »ništa«. Čini mi se da bismo u pogledu razvoja kooperacije odmakli više da nismo svojevremeno napravili grešku i oslabili zadruga, raspustili ih itd. Mislim da je to bila velika greška u našoj poljoprivrednoj politici. Jer zadruga, čak bez obzira na to koliko je slaba, prirodni je organizacioni oblik koji ipak može postepeno bolje da organizuje seljake, u zavisnosti od toga koliko se ulaže u

samu zadrugu. Znači, problem je u tome kolikim sredstvima raspoložu i seljak i društvo da bi mogli razvijati poljoprivrednu proizvodnju. Na kraju krajeva, od siromašnog zanatlije neće postati kapitalist, siromašni zanatlija neće stvoriti fabriku. Društvo bi sigurno propalo – ako bi živelo u takvim iluzijama. Ali kada zajedno sa zanatlijom u zanatsku radnju ulaže i društvo, onda će iz toga nastati i nastoje preduzeće. Ovo sam rekao samo zato da bih ukazao na činjenicu da je pored pravilne koncepcije koju smo imali u razvoju kooperacije bilo potrebno ulagati i sredstva u kooperaciju. Znači, potrebno je pre svega imati koncept, pa onda ulagati sredstva i stvarati jednu moderniju organizaciju poljoprivredno proizvodnje i na individualnim gazdinstvima.

Mi smo, međutim, zadruga kao formu iz koje je mogla izrasti ta modernija organizacija praktično toliko oslabili i sveli ih na tako mali broj u Jugoslaviji da su se seljaci našli dosta usamljeni. Sada su poljoprivredna dobra organizovala kooperaciju – neka uspešnije, ali uglavnom manje uspešno. A i kada se u tome uspeo, kooperacijom nisu obuhvaćene celokupne površine zemljišta seljaka. A da smo doslednije razvijali zadruga, danas bismo imali više zadruga kao što je ova u Jagnjilu, a verovatno i boljih. I ovakva zadruga je već sposobna i da planira na primer, i penzijsko osiguranje seljaka.

Ovde je neko pomenuo primer penzijskog osiguranja seljaka u Sloveniji. U Sloveniji se, u stvari, išlo na to da zadruga organizuju penzijsko osiguranje seljaka. Ali seljak mora da plati određeni doprinos za svakog osiguranika. Ili, tamo gde nema zadruga, penzijsko osiguranje seljaka organizuju zemljišne zajednice. Ja sam malo ispitivao kako ide sa tim penzijskim osiguranjem seljaka u jednoj takvoj zadrugi. Doduše, produktivnost rada najvećeg broja seljaka u tim zadrugama je takva da oni mogu da plate doprinose za socijalne osiguranje, a za one seljake koji nisu u stanju da sami plate, taj doprinos u principu može da plati zadruga, ili opština, ili mesna zajednica. Međutim, pošto ni zadruga, ni opština, ni mesna zajednica nemaju sredstva za te svrhe, to ih je nateralo da o svakom pojedinom seljaku, koji je, da tako kažem, deficitaran razmišljaju kako da mu pomognu da poveća produktivnost rada, uključujući ga u razne oblike kooperacije, ili kako da mu na razne načine omoguće da svojim radom, odnosno svojom zaradom, može da plati taj doprinos. To ide postepeno, za sada to nije neko generalno osiguranje, jer naše društ-

vo danas još nema mogućnosti za to, ali je u Sloveniji već sada najveći broj seljaka socijalno i penzijski osiguran.

Izgleda da bi nekim sličnim putem trebalo ići u celoj zemlji korak po korak. Verovatno bi to bilo moguće sprovesti i u Srbiji, ako bi postojao jedan širi sistem penzijskog osiguranja.

Tu se nameće i pitanje takozvanih staračkih domaćinstava. Ako posmatramo izolovano, svako domaćinstvo za sebe, u svakom selu ili opštini posebno, onda je dosta teško naći rešenje. Ali, ako se problem posmatra kroz prizmu ovakvog opšteg penzijskog osiguranja, onda bi bilo daleko lakše obezbediti, da tako kažem, penziju kao oblik uključivanja tih staračkih domaćinstava u produktivniju proizvodnju, s tim da se i ne postavlja pitanje privatne svojine nad zemljom. Ta zemlja bi se uključivala u kooperaciji i ljudi bi na osnovu povećane produktivnosti rada i dohotka bili sposobni da plaćaju doprinos potreban za penziju.

Ne znam da li je u ovoj zadrugi bilo pokušaja u tom pravcu. Verovatno je zadruga premala zajednica da bi mogla da reši taj problem. Zato na penzijsko osiguranje seljaka može ići i više takvih zadruga zajedno, jer inače je ta rizična zajednica mala ako se ograniči samo na jednu zadrugu, pa ne može da funkcioniše. A ja verujem da danas već ima toliko takvih zadruga kao što je ova u Jagnjilu i raznih drugih osnovnih organizacija pri kombinatima za razvoj kooperacije, da bi mogli da se povežu međusobno i počnu da rešavaju i taj problem penzijskog osiguranja seljaka, i to ne samo na nivou republike, nego da se stvori i jedna šira poslovna i zajednica rizika. Ali ne moraju svi obavezno da uplaćuju ili da budu članovi te zajednice osiguranja. Ako se u Srbiji bude išlo na organizaciju zadružnog saveza, verovatno će se ubrzati i razvoj zadruga, ne samo ovakvih, kao što je zadruga u Jagnjilu, nego i u obliku kooperantskih osnovnih organizacija uz poljoprivredne kombinatne. Onda bi se i u Srbiji mogla ubrzati diskusija oko rešavanja problema penzijskog osiguranja seljaka.

Čak bi i društvo kasnije moglo da preuzme obavezu da uplaćuje doprinos za one najsiromašnije seljake.

Problem tzv. staračkih domaćinstava postaje sve teži, ali ne samo zbog odlaska mlađih ljudi sa sela na rad u inostranstvo nego i zbog prirodnog procesa smanjenja radne snage u poljoprivredi, što zahteva veću produktivnost rada onih koji ostaju na gazdinstvima. Znači, ne treba ići za tim da se likvi-

diraju staračka domaćinstva, nego ih treba osposobiti da budu produktivna. A to znači da se moraju odnosi promeniti. Mislim da je ova forma kooperacije upravo pogodna i za rešavanje toga pitanja. Naravno, to bi daleko lakše bilo ako bi postojao jedan sistem penzijskog osiguranja, koji bi olakšao zadrugama da rešavaju takve probleme. Onda bi se moglo i direktno vezivati sa seljacima, uslovljavati dobijanje penzija uključivanjem zemlje seljaka u kooperaciju u zemljoradničkim zadrugama, ili poljoprivrednim imanjima.

Pri tome ne treba ići za tim da se siromašniji seljaci oslobađaju obaveze plaćanja poreza, odnosno doprinosa. Cilj naše politike u tom pogledu treba da bude da se seljak osposobi da može da plati i veći porez, a to znači da treba povećati produktivnost njegovog rada, a time i njegov dohodak.

Dohodak poljoprivrednika je mali, neadekvatan uloženom radu. Međutim, pitanje je kako rešavati probleme te vrste. Jasno je da se oni ne mogu rešavati utvrđivanjem nekakvog pravednog dohotka. Obično se kaže »radnik u industriji ima takav lični dohodak, pa i seljaci u poljoprivredi moraju imati takav ili sličan dohodak«. Na primer, kada jedan obučar sam proizvodi cipele, od početka do kraja, one su veoma skupe, a kada ih zajedno sa drugima proizvede u fabrici, na hiljade komada istovremeno, na mašinama, cipele su mnogo jeftinije. Ako bi se išlo za tim da taj obučar treba da ima, prema količini proizvedenih cipela, da tako kažem, odnosno po uloženom radu, isti dohodak kao i obučar koji proizvodi hiljade cipela na mašini – to bi bilo sasvim nerealno. Jer ono čemu treba da težimo jeste da podižemo produktivnost rada u svim oblastima i na svim sektorima društvenog rada.

Ovde je postavljeno i pitanje naše poljoprivredne politike. Tu su jednako značajna dva pitanja. S jedne strane, prisutni su problemi o kojima je ovde bilo reči. To su teškoće i za poljoprivrednike i za društvo. A drugi problem je što produktivnost rada u poljoprivredi ipak ne raste onim tempom koji je potreban da bismo zaista smanjili troškove proizvodnje po jedinici proizvoda. Jer životni standard stalno raste, rastu potrebe ljudi. U svetu je došlo do nestašice hrane, a u takvoj situaciji rastu cene poljoprivrednim proizvodima. No i u svetu produktivnost rada u poljoprivredi raste sporije nego u industriji, pa otuda taj stalni raskorak između cena u poljoprivredi i cena u industriji. Rešenje treba tražiti u borbi za veću

produktivnost rada u poljoprivredi, a tu je potrebna ne samo dobra volja nego i sredstva. Mi smo ovim takozvanim zelenim planom nešto učinili u tom pravcu, počeli smo. Mi ćemo sigurno ići i moramo ići dalje, jer poljoprivredna proizvodnja dobija sve više na značaju u našoj privredi, u rešavanju disproporcija u privredi i u odnosima sa inostranstvom.

A uslov za to je ne samo da se povećaju cene poljoprivrednih proizvoda premija itd., mada se i tu mora nešto učiniti, nego da se sagledaju troškovi proizvodnje svake pojedine jedinice proizvoda i da se borimo za veću produktivnost rada. Probleme zemljoradnika ne možemo rešavati drukčije nego da oni u okviru kooperacije sa zadrugama više i jeftinije proizvode. Znači, ne samo borba za više cene poljoprivrednih proizvoda nego i borba za sniženje troškova proizvodnje. Oba ta aspekta moramo stalno imati u vidu. I zato sada, kada govorimo o drugom koraku našeg zelenog plana, kompenzacija, ili premijama poljoprivredi treba da stvorimo fondove u poljoprivrednim dobrima i zadrugama za investiranje, za ulaganje u novu tehnologiju. Jer porast cena u poljoprivredi nije u skladu sa porastom produktivnosti rada. Ako sada »pretačemo« jedan deo sredstava iz jedne oblasti privrede u drugu, to ima smisla samo ako to »pretakanje« znači i ulaganje u brzi razvoj. Mora se osigurati da u drugoj fazi zelenog plana sredstava koja se skupe pomoću kompenzacija ili premija najvećim delom idu za razvoj tehnologije, tehnike, i to na najracionalniji način. A tu će biti veoma značajna uloga za druga.

- Dobro je i to što se individualna gazdinstva snabdevaju tehnikom; međutim, kad se zna da se ta tehnika koristi samo na 7-8 hektara zemljišta, onda je ona očigledno veoma skupa i jako opterećuje troškove proizvodnje, time neću da kažem da bi bilo bolje da individualna gazdinstva nemaju tehniku. Naprotiv, to je dobro. Ali onda se mora računati s tim da je ona skupa i da bi sigurno bilo mnogo jeftinije da se racionalnije koristi u široj zajednici, u okviru udruživanja poljoprivrednika. Svojim radom i tom tehnikom na drugoj zemlji, recimo na starčkim domaćinstvima, oni koji imaju tehniku mogli bi da zarade, da povećaju svoj dohodak i produktivnost svoga rada.

Ponavljam, moramo imati u vidu obe strane ovog problema i ono što društvo treba da uradi premijama, kompenzacijama i sl., a tu moramo učiniti najviše što možemo upra-

vo da bismo omogućili borbu za veću produktivnost rada. Ali moramo znati da je stvarno rešenje ovog problema u većoj produktivnosti rada u poljoprivredi. Inače, možemo povećati cene neograničeno, a bez porasta produktivnosti rada to će se samo »istopiti« kroz inflaciju, i za godinu dve bićemo u težoj situaciji nego sada. Jer nama se isplati da ulažemo u kompenzacije i premije u poljoprivredu samo pod uslovom ako se time postiže relativno sniženje troškova proizvodnje, ne nominalno, nego stvarno sniženje troškova proizvodnje.

U vezi s tim potrebno je raščistiti još jedno pitanje. Po mome mišljenju, dogovaranje u poljoprivredi ide tako sporo zbog toga što se nismo dogovorili o principijelnom, osnovnom pristupu – šta treba kompenzirati, šta treba premirati i kako sredstva koja se time dobijaju upotrebiti. Tu u stvari ima više koncepata, ali u osnovu to su dve krajnosti, po mome mišljenju podjednako negativne. Jedna polazi otprilike od ovoga – poljoprivreda slabo stoji, cene su niske i treba ih povećati, treba dati premije i na tome se završava. Ponavljam ako bismo pošli sa tih pozicija, za dve godine bismo ponovo konstatovali da su nam cene u poljoprivredi niske, a da nismo otišli ni koraka dalje u razvoju poljoprivrede, jer će te premije, odnosno povećane cene, prosto biti »pojedene« i neće se ni osetiti u poljoprivredi.

Druga krajnost jeste da je osnovno pitanje produktivnost rada u poljoprivredi, što je inače istina. Ali kao što se ne možemo preko noći preorijentisati na nova tržišta, već je potrebno nekoliko godina da se to realizuje – tako ni produktivnost rada u našoj poljoprivredi ne možemo preko noći povećati. To je jedan duži proces. Prema tome, moramo sebi stvoriti prostor i vreme da bismo postigli veće rezultate. Zato mislim da moramo pronaći srednje rešenje, koje će otprilike značiti ovo: moramo se odlučno orijentisati na jednu bitku, svim sredstvima i na svakom sektoru, i na poljoprivrednim dobrima i u zadrugama, i na individualnom seljačkom gazdinstvu, da bismo postigli što veći porast produktivnosti rada i relativno snizili troškove proizvodnje. A drugo, treba da idemo na premije, na kompenzacije u poljoprivredi. Uzmimo, na primer, pitanje proizvodnje mesa. Bilo je otpora protiv premija za meso. Bilo je čak i mišljenja da nam meso ne treba. Međutim, mislim da meso nije manje značajno od pšenice, kukuruza itd. Sigurno postoji trajna potreba da se politika premiranja mesa vodi iz jednog centra. Ali mislim da

bi trebalo obezbediti da bar jedan deo te premije ne ide, kako se to obično kaže, za povećavanje životnog standarda proizvođača, nego da se ulaže u investicije, u modernu tehnologiju, otprilike onako kako je rešeno kod šećera i ulja.

Čini mi se da mi u tom pravcu moramo i zadruga orijentisati. Kod seljaka će sigurno biti i nezadovoljstva ako cela premija ne bude direktno išla njima, da oni njome sasvim slobodno raspoložu. Međutim, dugoročno uzev, ako sredstva od premija zadruga budu investirale u modernizaciju tehnike i tehnologije, i seljak će imati koristi. On će u stvari produktivnije raditi i više zaraditi. Za dve-tri ili pet godina i njegov položaj će se poboljšati, a i društvo će biti u povoljnijoj situaciji.

To je jedno. A druga stvar je ovo sa mesom. Sada se i taj problem proučava i Savezno izvršno veće je već nešto učinilo u vezi s tim. Nama bi se sada više isplatilo da umesto da povećavamo lične dohotke, obezbeđujemo radnim ljudima jeftinije meso. Najjednostavnije bi bilo ako bismo, recimo, ulagali u prehrambenu industriju i dali joj neke olakšice da kupuje meso po nižim cenama, i da ga u obliku polupreradevina iznosi na tržište po nižim cenama. Međutim, kada se o tome počelo diskutovati, utvrdili smo da je naša prehrambena industrija u ovom trenutku nesposobna da uzme na sebe takav zadatak, da nema dovoljno kapaciteta. Mi se i inače prilično zalećemo sa ocenama u pogledu kapaciteta. Čim je jedna fabrika izvešno vreme nedovoljno zaposlena, odmah kažemo da imamo duple kapaciteta itd. A kada se nešto malo promeni u razvoju, najedanput se pokaže da u stvari nemamo dovoljno kapaciteta. Do juče se pručalo da imamo velike kapacitete prehrambene industrije, a sada se pokazalo da ih nemamo dovoljno. Mislim da bismo mogli daleko brže prebroditi kad bismo imali razvijeniju prehrambenu industriju. U narednom periodu moraćemo mnogo više razvijati upravo prehrambenu industriju. Mi smo jedno vreme, negde krajem 50tih i početkom 60tih godina imali verovatno jednu od najboljih prehrambenih industrija u Evropi. A sada smo negde na dnu lestvice. Mi smo u ono vreme, na primer, izvozili supe itd., a sada kupujemo licence tuđih supa. Bilo je i povike oko toga da smo izgradili previše klanica itd.

U ovom trenutku trebalo bi pre svega davati kompenzacije za masovnu potrošnju i društvenu ishranu, jeftine polup-

reradevine, i one u malim količinama i one koje mogu da se troše u fabrikama, u menzama, u hotelima, gostionicama i domaćinstvima. To je sada tek početak.

[...]

Sasvim je jasno da novi odnosi u poljoprivredi zahtevaju i izmenu karaktera banaka. Recimo, PK »Beograd« bi, zajedno a ne samo sa svojim osnovnim organizacijama nego sa svima koji su uključeni u njegove poslove trebalo da ima zajedničku internu banku, koja bi uređivala međusobne finansijske odnose i svoja sredstva podredila zajedničkom cilju stvaranja dohotka svih koji učestvuju u takvoj organizaciji. Znači, ta interna banka u PK »Beograd« bi morala da se stara i o proizvodnji svih sa kojima PK »Beograd« saraduje, i to u onoj meri u kojoj saraduje sa njima, iako oni nisu članovi PK »Beograd.«

U tome je smisao i ustavnih promena. Ali i, obrnuto, oni koji saraduju sa PK »Beograd« treba da preuzimaju na sebe odgovornosti, rizik itd. Jer multinacionalne kompanije, na koje su se svi sa pravom okomili, ipak su uspele, imaju jednu istorijsku opravdanost i ne mogu se prosto ukinuti. Naprotiv, one će se transformisati u jednom progresivnom smislu. Ostaće ono što je u njima ekonomski progresivno, a to je upravo što one povezuju proizvodnju sa svim drugim fazama: preradom, trgovinom, finansijama i sl., što preuzimaju i snose odgovornost za proizvodnju. One, istina, pljačkaju proizvodnju, ali je kroz pljačku i razvijaju. Zato i mogu da opstanu i zato su postale takva snaga. Na primer, raniji koncerni, koji su bili organizovani po granama, bili su monopolistički i u međusobnoj konkurenciji su se prvo uzajamno uništavali, a zatim su uništavali i trgovinu, ili trgovina njih itd. Sada je nastala druga vrsta integracije koja omogućuje stabilnije unutrašnje odnose. U tome je snaga tih međunacionalnih kompanija.

Isto tako i svi problemi i sukobi unutar zadruga i između individualnih poljoprivrednih proizvođača i zadruga vezani su za dohodovne odnose. Dohodovne odnose unutar zadruga treba tako urediti da i u kooperaciji svaki radnik ima uvida u celokupni dohodak koji je ostvario svojim radom, ali da zajedno sa dohotkom preuzima i rizik, da planira dugoročnu saradnju sa zadrugom, a ne da kooperanti uzimaju celoku-

pan dohodak zadruga, a zadruga da živi na kreditima itd. Jer ima i takvih razmišljanja da zadruga treba da radi svoj posao, a kooperantima da daje celokupan dohodak. To praktično znači da bi seljak i dalje zaostajao kao proizvođač. I što se više ovi procesi o kojima smo govorili budu razvijali, takav individualni seljak bi bio sve više zapušten i u sve gorem položaju, stalno bi tražio više cene za svoje proizvode, ali niko mu to ne bi mogao obezbediti. Zato mi se čini da je vrlo značajno da se dohodovni odnosi u zadrugama urede tako da i seljak ima punu kontrolu nad dohotkom, da ne misli da ga neko pljačka, da istovremeno i sam odlučuje o dohotku u zdruzi i da bude za nju dugoročno vezan. Ali u sve to treba ulagati sredstva. Ne treba očekivati da će društvo moći samo to da reši; ulagati moraju i zemljoradnik i zadruga.

Rekao bih još nešto. Meni je milo što sam video jednu dobru zadrugu. Mislim da je i ovaj tip ugovora koji imate sa seljacima dobar, iako ćete vremenom na bazi iskustva doći i do novih rešenja, ali to je upravo ono što mi izgleda najvažnije, Jer nije najvažnija svojina nad zemljom, kao po klasičnoj staljinističkoj formuli kolektivizacije, koja znači udruživanje zemlje likvidacijom sopstvenosti. Najvažnije je da se na tu zemlju primeni moderna tehnika i tehnologija, da se ona ujedinjuje, da se ljudi udružuju u radu. Neka oni imaju svoju zemlju, i neka zajednički dohodak obračunavaju prema svojoj zemlji i svome radu. Ali bitno je da seljak sebe osposobljava da ovlada sve modernijom tehnikom i tehnologijom, da bi povećavao produktivnost svoga rada. Zato se on mora ujedinjavati, na jedan ili drugi način. U tome nema nikakve dileme. Oni koji neće da se udružuju, – propašće. Mislim da je ovo dobar put, jer ne zadire ni u tradicije, ni u sopstvenost, ali, praktično, preko sredstava za proizvodnju ujedinjuje se i rad i sredstva za proizvodnju. To je sada vaše iskustvo, na neki način proba i zadruga i zemljoradnika – da li ćete dovoljno gledati unapred, a ne samo da gledate svoj položaj od danas do sutra, ili od početka do kraja godine. Jer ako se gleda bar za pet godina unapred, a to je minimalno, onda će ovo biti trajna stvar, učvrstiće se i postići ćete velike uspehe. To je jedno. A drugo, zadruga tu ne sme ostati usamljena. Mora se, po mome mišljenju, što je brže moguće, ispraviti greška u pogledu zapostavljanja zadruga. Moramo energičnije pristupiti i obnavljanju i jačanju zadruga. Tu se ne treba plašiti ni kritike, koja se često čuje kao – »šta će nam

zadruga koje samo prodaju robu, koje su samo trgovačke zadruga«. One jesu samo trgovačke zadruga tamo gde nema dovoljno sredstava, jer bez sredstava ne mogu ništa drugo ni biti. Ja, međutim, tvrdim da je bolje za početak da to budu i trgovačke zadruga, jer će se sutra možda naći sredstva za ulaganje u njihov razvoj pa one neće više biti samo trgovačke. Neki koraci se već preduzimaju u tom pravcu. No mi ne možemo računati s tim da ćemo na celom frontu istovremeno i jednako ići napred. Negde će to ići brže, negde sporije. Vi ste napravili relativno veliki korak, a drugi nisu. Ali oni će vas sutra stići, možda i preći, ako ne budete istim tempom išli dalje.

I još nešto. Ja ne vidim nikakvu razliku između zadruga i onoga što nazivamo kooperantskom osnovnom organizacijom udruženog rada na poljoprivrednim dobrima. Jer i zadruga treba da upravlja celokupnim dohotkom, kao i ta kooperantska osnovna organizacija udruženog rada, i ne samo poljoprivredna nego i svaka druga koja je u sastavu složenih organizacija udruženog rada. Tu nema razlike. Čini mi se da kad govorimo o združnom savezu, u tome ne bi trebale da učestvuju samo zadruga, nego i svi drugi oblici organizovanja individualnih seljaka u kooperaciji. Ne mora zadruga ili kooperantska OOUR da bude povezana samo sa jednim preduzećem ili kombinatom. Ona istovremeno može da saraduje i da se uključuje, negde i većem negde u manjem stepenu, i sa bilo kojim drugim preduzećem, krupnom, složenom organizacijom udruženog rada, sa kojom ima zajedničke interese. Ali i to treba da bude više nego čist trgovinski odnos, da bude isto tako jedan oblik integracije.

Združni savez bi, po mome mišljenju, trebalo da bude i stručna organizacija, koja će pomagati zadrugama. Treba predvideti i mogućnost osnivanja njegovih poslovnih jedinica, na primer, za izvoz, uvoz, klanice, preradu i sl. To može isto tako da bude u sastavu jedne združne integracije, ili u sastavu kombinata. Nema nikakvog razloga da i zadruga zajednički ne stvaraju svoju prerađivačku industriju, koja bi bila u istom sastavu i prerađivala njihove proizvode. Ne mislim tu samo na pekare i sl. Kad je to organizovano na republičkom nivou, onda se može ići i na mnogo značajnije proizvodne jedinice, na hladnjače itd.

Prilično je teško reći šta je danas luksuz, a šta nije, da li je to traktor ili automobil. Automobil jeste na neki način luk-

suz, ali svaki čovek koji kupi automobil automatski otvara jedno ili dva nova radna mesta. Onim što je on platio za automobil, što će plaćati za benzin, za održavanje automobila, on plaća jedno ili dva nova radna mesta u našem društvu. A time se povećava i nacionalni dohodak i produktivnost rada, u stvari odliva se jedan deo ličnih dohodaka u razvoj.

O POSLOVNIM ZAJEDNICAMA ZA SNABDEVANJE GRADOVA POLJOPRIVREDNOPREHRAMBENIM PROIZVODIMA

Deo beleške o razgovoru sa delegacijom Stalne konferencije gradova Jugoslavije, 23. januara 1976. godine. Beleška je napisana u Kabinetu Edvarda Kardelja. Naslov je dala redakcija.

[...]

Bolje i efikasnije snabdevanje gradova poljoprivredno-prehrambenim proizvodima ima poseban značaj za životni standard građana i za privredu. U poslednje vreme kod nas se mnogo govori o ovome, ali se još uvek nije mnogo učinilo da se stanje popravi i da se problem pomakne napred. To je jedno od pitanja kojem tek treba ozbiljno da pridemo, i to kako sa sistematske tako i sa praktične strane, pa bi bilo dobro da se pitanja snabdevanja gradova pretresu i na ovogodišnjoj skupštini Stalne konferencije gradova u Puli [1]. Snabdevanje nije značajno samo za građane-potrošače nego i za mnoge privredne organizacije, odnosno organizacije udruženog rada koje na tom području ostvaruju svoj dohodak.

Aktivnost na ovom trebalo bi usmeriti u dva pravca.

Prvo, treba sačiniti kritičku analizu sadašnjeg stanja na tržištu poljoprivredno-prehrambenih artikala i stanja postojeće trgovinske mreže koja se bavi prometom ovih artikala, pri čemu težište treba usmeriti na analizu monopolističke pozicije jedne, dve, najviše tri organizacije udruženog rada u svakom gradu koje se bave snabdevanjem građana, ali čiji ekonomski interes nije uvek podudaran sa punom snabdevenošću određenog grada. Takve organizacije su ekonomski zainteresovane da svoj živi i minuli rad drže u određenim okvirima, a to nije uvek u skladu sa potrebom da se ulažu značajnija sredstva za izgradnju odgovarajućih rashladnih, magacinskih i prerađivačkih objekata za poljoprivredno-prehrambene proizvode. Osim toga, ovakve organizacije spreča-

vaju druge da dođu na tržište u njihovim gradovima, a to, isto tako, nepovoljno deluje na stanje snabdevenosti građana poljoprivredno-prehrambenim proizvodima.

Drugo, treba proučiti mogućnost stvaranja *otvorenih poslovnih zajednica* (zajedničkih organizacija snabdevanja) za pojedine naše veće gradove (Beograd, Zagreb, Ljubljana, Sarajevo, Skoplje), u kojima bi se udružili veliki poljoprivredni kombinati i ostale organizacije, kao proizvođači, i velike prometne organizacije, kao prodavci poljoprivredno-prehrambenih proizvoda. S druge strane, kao pandan ovakvoj organizaciji proizvođača i prometnika – formirala bi se *interesna zajednica potrošača*, u kojoj bi bili zastupljeni svi faktori zainteresovani za kupovinu i potrošnju poljoprivredno-prehrambenih artikala: građani, ugostiteljske i turističke organizacije, internati, bolnice, pa i opštine odnosno gradovi kao društveno-političke zajednice.

Koncept o zajedničkoj snabdevačkoj organizaciji, kao otvorenoj poslovnoj zajednici u svakom većem gradu, znači organizaciju koja je potpuno otvorena za svaku organizaciju udruženog rada iz bilo kojeg kraja zemlje, koja želi da učestvuje u snabdevanju toga grada.

Međutim, pošto je očigledno da organizacija koja prihvata obavezu da redovno snabdeva potrošače poljoprivredno-prehrambenim proizvodima, kao i rizik koji sa sobom nosi ovakva delatnost ne može biti bez odgovarajuće materijalne baze, neophodno je da svaka OUR koja, po principu otvorenosti, pristupa ovoj organizaciji, uloži i odgovarajuća sredstva za finansiranje izgradnje potrebnog skladišnog, rashladnog i prodajnog prostora, odnosno da sklopi poslovni i finansijski aranžman prema kojem na osnovu zajedničkih ulaganja, stiče i određena prava.

U takvoj situaciji nije dovoljno samo društveno dogovaranje i samoupravno sporazumevanje zainteresovanih OUR-a, već i njihovo udruživanje odnosno najtešnje poslovno povezivanje sa odgovarajućom specijalizovanom organizacijom – veletržnicom, na primer, koja bi »na pragu grada« preuzimala svu robu i plasirala je na tržište grada odnosno potrošačkog centra.

Stvaranje ovakvog otvorenog poslovnog udruženja sa veletržnicom u stvari je centralno pitanje snabdevanja velikog grada, jer takva jedna organizacija mora preuzeti odgovornosti i prema proizvođaču (da otkupi njegovu robu) i pre-

ma potrošaču (da ga snabde ugovornim količinama poljoprivredno-prehrambenih artikala). To praktično znači da je ona dužna da otkupi celokupnu ugovorenu proizvodnju poljoprivredno-prehrambenih artikala od, na primer kombinata, a, isto tako, mora obezbediti i redovno i efikasno snabdevanje, bez većih oscilacija i po odgovarajućim cenama, za sve potrošače u određenom gradu odnosno potrošačkom centru koji sa tom organizacijom sklope odgovarajuće aranžmane. Samo se po sebi razume da bi veletržnica morala imati potrebne magacine i hladnjače, ali i svoje prerađivačke kapacitete, koji bi joj omogućili da sve one poljoprivredno-prehrambene proizvode koje ne plasira u trenutnoj potrošnji (a koji su podložni kvaru) preradi i sačuva za kasniju potrošnju.

Ako bi se na ovakav način organizovalo snabdevanje gradova poljoprivredno-prehrambenim proizvodima, veliki proizvođači ne bi morali svaki za sebe otvarati po potrošačkim centrima prodavnice svojih proizvoda. Štaviše ne bi morali sklapati ni pojedinačne ugovore sa svakim trgovinskim preduzećem, nego bi to za njih činila ta tzv. veletržnica čiji bi oni članovi bili.

Kada bi se bar u nekoliko naših najvećih gradova osnovala takve organizacije, u dogovoru sa najvećim proizvođačkim i prometnim organizacijama (pri čemu se podrazumeva da tu treba računati i sa postojećim organizacijama u gradovima, kao što su: »Centroprom« – Beograd, »Merkator« – Ljubljana itd.), postigli bismo sledeće ciljeve:

- uštedeli bismo značajna društvena sredstva;
- manje poljoprivrednih proizvoda bi propadalo ili se bacalo;
- cene poljoprivredno-prehrambenih proizvoda bi se stabilizovale;
- bilo bi znatno manje kolebanja u proizvodnji poljoprivrednih artikala (naročito povrća i voća);
- premije za poljoprivredno-prehrambene proizvode bi se lakše usmeravale na stimulisanje veća proizvodnje;
- eliminisao bi se međuprostor koji sada postoji zbog neadekvatne povezanosti proizvođača i trgovine u snabdevanju poljoprivredno-prehrambenim proizvodima, a koji vešto koriste nakupci diktirajući visoke cene.

Organizacije bi bile usmerene i zainteresovane da planiraju i ugovaraju krupnu robnu proizvodnju poljoprivredno-prehrambenih artikala, a u takvim uslovima individualni

proizvođači, naročito povrća i voća, bili bi dopuna osnovnom snabdevanju u pogledu asortimana, specifičnih artikala i drugo. I u ovakvom sistemu bi bilo mesta za individualne poljoprivredne proizvođače, koji bi samo dobili određenu ulogu, pa čak i određene prostore za prodaju svojih artikala na gradskim tržnicama. Zajedničku organizaciju za snabdevanje grada trebalo bi postaviti kao poslovnu zajednicu, u smislu Zakona o udruženom radu. Njeno poslovanje moralo bi biti zasnovano na najmodernijoj tehnologiji, a sa njom neposredno treba da bude povezana i krupna mreža potrošača (ugostiteljstvo, zdravstvo, đački internati, itd.).

S tim je u vezi i pitanje rejonizacije, tj. proizvodnje određenih poljoprivredno-prehrambenih proizvoda na pojedinim područjima, jer bi postojanjem voletrznica *via facti* nastajala i rejonizacija u proizvodnji ovih proizvoda, jer su voletrznice zainteresovane za kupovinu većih količina proizvoda.

[...]

NAPOMENA

[1] Dvadeset prva skupština Stalne konferencije gradova Jugoslavije održana je 7. i 8. oktobra 1976. godine u Puli. Skupština je imala na dnevnom redu dve osnovne teme.

- 1) Opština i dalje izgrađivanje društveno-ekonomskih odnosa, i
- 2) Organizovano snabdevanje gradova poljoprivredno-prehrambenim proizvodima.

PREDMETNI REGISTAR

Registar se odnosi na sve tri knjige ovog izdanja.

Knjiga II (*Problemi socijalističke politike na selu*) bila je u prvom izdanju (Kultura, Beograd, 1959.) opremljena registrom koji je sam autor odobrio. Zato je u ovom registru sačuvan i vrlo obimni registar iz te knjige. Osnovna shema pojmova i način izrade primenjen u toj knjizi nastojali smo sačuvati i pri izradi registra za sve tri knjige ovog izdanja.

Rimskim brojevima označen je broj knjige ovog izdanja, a arapskim brojevima su označene stranice knjige.

A

- Administrativna kontrola
- i kolektivizacija staljinističkog
 tipa II-39,
Administrativne mere
- i konzervativizam II-328,
- i platni deficit II-67,
- i usmeravajuća uloga socijalistič-
 ke zajednice II-158, 159,
- i zakon o eksproprijaciji III-48,
- kao pomoć radnom seljaštvu
 I-223,
- na selu I-223,
- u oblasti sitnosopstveničke po-
 ljoprivrede I-174,
Vidi: Regulativne mere
Administrativni aparat
 II-46,
Administrativni pritisak
- i materijalni individualni interes
 II-48,
Administrativni sistem
 II-530,
Administrativno upravljanje
- i produktivnost rada II-110, 111,
- i proizvodne snage II-103,
Agrarna politika
 III-254,
- aktuelna pitanja I-329,
- i direktni državni pritisak
 I-413,
- i farmerski put razvoja poljopriv-
 rede III-349,
- i kritika sistema kolektivizacije
 staljinističkog tipa I-509,
 III-170,
- i njene mere III-343, 353,
- i prigovori komunista drugih ze-
 malja I-212,
- i problem malog seoskog poseda
 III-129,
- i problemi njenog ostvarivanja
 I-447,
- i razvoj društveno ekonomskih
 odnosa III-377,
- i Rezolucija I Konferencije SKJ
 III-337
- i teškoće našeg privrednog razvo-
 ja III-170
- i zadaci i uloga komunista I-341
- i zemljišni maksimum III-348,
 349
- o odnosu proizvodnje i prometa
 poljoprivrednih proizvoda
 III-325
- osnovni ciljevi naše poljoprivre-
 de I-413, III-338, 351
- problemi ostvarivanja I-447,
 III-338, 352
- u socijalizmu III-106
- u vreme raspuštanja seljačkih
 radnih zadruga I-509
Agrarna revolucija
- i seljački pokreti I-48
Agrarne reforme
- i iskorišćavanje zemljišta I-471
- i materijalni položaj seljaka II-60,
 83
- i srednje seljačko gazdinstvo
 II-36
Agrarna reforma u Jugoslaviji
I-124, 198, 426
 II-133

- i kapitalistički elementi na selu I-199
- i likvidacija veleposeda I-315
- i maksimum zemljoradnika I-198,
- i načela I-198
- i pitanje naknade I-198
- i stvaranje državnih poljoprivrednih imanja I-198
- i vrste oduzetih zemljišnih poseda I-198
- struktura i raspodela zemljišnog fonda I-198

Agrarni maksimum
II-181

- i ograničenje zemljišne svojine II-275
- i zemljišna svojina II-291, 292,

Vidi: Zemljišni maksimum

Agrarno pitanje
I-124,

- i sukob sa seljakom III-113,
- i ukidanje kmetstva I-108,

Agrohernija
II-83,

Agroindustrijski kompleks

- i koncept stvaranja državnih investicionih fondova III-271,
- i »razvojna premija« kao oblik kompenzacije III-252,
- koncept razvoja (pravna, ekonomska i organizaciona rešenja) III-271,

Agromelioracione mere

- i propisi o korišćenju zemlje II-275, 276,

Agrotehnička sredstva
II-35,

- i individualni proizvođač II-293,
- i klimatski uslovi II-89,
- i sistem regresa II-301, 302,
- i troškovi proizvodnje II-128, 129,
- i zadruge II-223,
- investicije II-92,
- kod nas i u istočnoevropskim zemljama II-95, 96,

Agrotehničke mere
II-145,

- i narodni odbori II-287, 288,
- i povećana ulaganja u poljoprivredu II-191,

Agrotehnički metodi

- i konzervativna shvatanja II-113,
- i produktivnost rada na poljoprivrednim dobrima II-193,
- uslovi primene II-28, 73, 142,

Agrotehnički minimum
II-166, 196,

- i korišćenje hidromelioracionih sistema II-291,
- i narodni odbori II-304,
- i njegovo prilagođavanje mesnim uslovima III-48,
- i položaj ljudi koji drže, a ne koriste zemlju III-48,
- i proizvodna saradnja II-168, 169,

Agrotehnika

- i kooperacija II-280,
- i osposobljavanje zemljišta II-155,
- i poljoprivredna služba II-305,
- i poljoprivredni proizvođači II-321,
- i propisi o korišćenju zemljišta II-275,
- i seljačka gazdinstva II-127,
- i socijalistički preobražaj sela II-41,
- i troškovi proizvodnje II-127, 190, 191,
- i zasejane površine II-91, 92,
- investicije II-92,
- primena II-83, 84, 127, 128,

Aktivi žena
II-331,

Aktivna lica u poljoprivredi

- i odliv mladih sa sela III-54,

Akumulacija u poljoprivredi

- i borba za veću produktivnost rada III-202,
- i cene poljoprivrednih proizvoda III-202,
- i lična potrošnja seljaka I-461,
- i njen društveno-svojinski karakter III-180,
- i pravo države da njome raspolaze III-202,

- i socijalne posledice deagrarnizacije III-180,
- i zadružne ekonomije II-217,
- i zapošljavanje I-479,
- na poljoprivrednim dobrima II-193,
- u privatnom sektoru I-414,

Akumulacioni fond

- iz dohotka u poljoprivredi II-126, 127,

Akumulativnost

- poljoprivrede II-75, 76,
- privrede II-81, 82,

Alokacija sredstava u cilju finansiranja poljoprivrede I-330,

Amortizacioni fondovi
II-108,

- i dezinvestiranje u poljoprivredi II-82,
- u industriji III-328,

Anarhija
I-271,

- proizvodnje II-49,

Ankete
II-247,

Antijugoslovenska kampanja

- i inostrana ekonomska pomoć II-70,
- i protivrečnosti između socijalističkih zemalja II-52, 53,

Antijugoslovenska propaganda

- i njena besprincipijelnost II-70,

Arondacija
II-196,

- i propisi o korišćenju zemlje II-286,
- i zadružna ekonomija II-220;

Artikli, industrijski
Vidi: Industrijski proizvodi

Artikli lične potrošnje

- i porast poljoprivrednog stanovništva II-59, 60,
- i povećana kupovna moć seljaka II-60,

Austrija II-226,

Autarhija
II-62, 63, 70,

Automatizacija

- i veća produktivnost rada I-479,

B

Banke I-306
II-148

- i novi odnosi u poljoprivredi III-389
- i štedni ulozii iz sela III-155
- kao nosilac dugoročnog kreditiranja III-92
- planska povezanost bankarskog sa privrednim sistemom III-277

Vidi: Interna banka

Vidi: Poljoprivredne banke

Biblioteke
II-337

Bilje, industrijsko

- i opšte zemljoradničke zadruge II-212

Biljna proizvodnja
II-83

- indeks kretanja II-85
- površine II-88
- prinosi II-90

Biljne bolesti

- kontrola II-83

Birokratija

- i avanture sa kolektivizacijom II-38
- i centralizovanje upravljanja II-39
- u privredi I-271
- u zadrugama III-44

Birokratizacija

- i materijalni individualni interes II-48

Birokratske deformacije

- i potrebe za investicijama II-48

Blokovi

- i inostrani kritičari naše prakse II-42

Vidi: Lager

Budžet

- i budžetski rashodi I-332 i fondovi III-246
- i Fondovi III-246
- republika i srezova I-329
- stare i nove Jugoslavije I-199

Bugarška

- indeks razvitka poljoprivrede II-97

- investicije u poljoprivredi II-95, 96, 97
- stočarstvo II-102
- Buržoazija II-35, 80, 147, 284
- imperijalističko porobljavanje drugih zemalja I-17
- i organizovanje štedionica i pozajmih kasa u Sloveniji I-117
- i vojno fašistička diktatura I-18
- seoska II-36

C

Cena koštanja poljoprivrednih proizvoda II-44, 191, 194

Cene

- I-423
- dvojne I-333
- i nepravdno podizanje I-344
- i njen praktični društveni smisao II-49
- i objavljivanje berzanskih izveštaja I-337
- i trošenje društvenih sredstava II-224
- jedinstvene I-333
- kao izraz korisnosti neke stvari I-443
- kao odraz nivoa proizvodnje i produktivnosti rada II-45
- kontrola cena zemlje II-146, 147
- makaze cena između industrijskih i poljoprivrednih proizvoda I-25, 324
- poljoprivrednog alata I-25
- predratni pariteti I-431
- prodajne I-339
- proizvodnih usluga II-226, 231, 253
- zemlje III-49

Vidi: Otkupne cene

Vidi: Zaštitne cene

Cene poljoprivrednih proizvoda I-25, 331

II-61, III-200

- društvena kontrola III-176, 363
- i dve subjektivističke krajnosti III-112

- i cene industrijskih proizvoda II-61
 - i industrijalizacija II-270
 - i investicije I-417, II-128
 - i kompenzacija u vidu premija III-263
 - i materijalni položaj seljaka II-82, 321, III-196
 - i minimum akumulacije III-177
 - i nakupci I-336
 - i odliv društvenih sredstava na selo II-159
 - i odnos prema individualnom seljaku I-331
 - i politika visokih cena I-306
 - i prava i obaveze Saveznog zavoda za cene III-259, 260
 - i prednosti kompenzacije III-178
 - i prelivanje dohotka iz jednog u drugi sektor I-418, III-178
 - i prosečna produktivnost rada III-200, 257
 - i razlika između otkupnih i prodajnih I-417
 - i renta II-265
 - i ukidanje obaveznog otkupa I-431
 - i uloga poslovnih zajednica za snabdevanje III-291
 - i uticaj kretanja cena materijala za reprodukciju i opreme III-258
 - i životni standard ljudi III-86, 176
 - kao zaštita poljoprivredne proizvodnje III-263
 - kriterijumi obrazovanja i društvena kontrola III-256, 259
 - na malo III-262
 - o paritetu III-141, 257
 - prihod sela II-60
 - primer SAD I-439, II-123, 124
 - veštačko održavanje na veoma niskom nivou III-176
 - za članove, odnosno nečlanove zadruga I-333
 - zaštitne III-200
 - žitarica I-359
- Vidi: Garantovane cene
- Vidi: Otkupne cene poljoprivrednih proizvoda centralizacija kapitala

Centralizacija upravljanja

- oblici i način III-154
- i investicije II-48
- i materijalni individualni interes II-48
- Centri za unapređenje domaćinstva II-330, 331

Č

Cehoslovačka

- i investicije u poljoprivredi II-95, 96
- stočna proizvodnja i stočarstvo II-102,
- Članarina u zadrugama II-228, 230, 231,
- Članstvo u zadrugama II-228, 229, III-214

D

Danska

- II-205,
- Deagrarizacija III-172
- i nove forme kooperacije III-172
- i pogledi na mešovita gazdinstva III-172, 183,
- i žena-domaćica kao poljoprivredni radnik III-183,
- kao posledica neproduktivnosti i neekonomičnosti seljačkog gazdinstva III-171,

Decentralizacija

- II-50,
- Devizna sredstva II-62,
- i veća potražnja za odećom i hranom II-62,
- Dezinvestiranje II-81, 82,
- na seljačkom gazdinstvu II-128,
- u poljoprivredi II-81, 82,
- Direktor II-233,
- mesto i uloga u upravljanju zadrugama II-233,

Diskusija

- II-32, 33,
- kao konstruktivan oblik rešavanja problema unapređenja poljoprivredne proizvodnje II-53,
- kao oblik konstruktivne međunarodne saradnje II-53, 54,
- Dobit II-191,
- i predratni razvitak industrije II-80,
- i učešće zadruga u raspodeli II-266,
- i zadrudni savez I-353,
- Dobrovoljne akcije na selu II-329,
- i aktivnost društvenih organizacija II-329,
- Dogmatizam II-39,
- i kolektivizacija II-39,
- i rezultat poljoprivredne proizvodnje II-41,
- karakteristike metoda rada II-54,
- Dogmatska kritika II-52, 53,
- i dogmatsko suprotstavljanje II-52, 53,
- i argumenti korišćeni protiv nas II-52, 53,
- Dohodak II-203,
- i administrativni mehanizam II-127,
- i akumulacioni fond II-127,
- i društvena kontrola nad njegovom raspodelom I-410,
- i finansiranje razvoja poljoprivrede III-254,
- i formiranje cena poljoprivrednih proizvoda III-254,
- i kooperacija II-268, 269,
- i potrebe razvoja društva III-241,
- i proizvodne investicije II-128,
- i renta II-162, 163, 314,
- njegova raspodela i investicije II-261, 264, III-177,
- njegovo progresivno oporezivanje II-293,
- njegovo trošenje II-129,
- poljoprivrednika III-385,
- seljaka i zadruga u uslovima visokih prinosa II-271, 275,
- seljačkih domaćinstava po kategorijama II-137, 138,

- u OOUR-ima III-241,
- učešće u raspodeli II-249, 250, 255, 266, 267,
- uslovi porasta po seoskom stanovniku II-60,
- zadržanih ekonomija II-217,
- zemlja kao izvor II-132,
- značaj stimulativnog udela u dohotku II-288,
- Dohodovne celine III-270,
- Vidi: Dohodovni odnosi
- Dohodovni odnosi III-205, 255,
- i rešenja za «staračka domaćinstva» i probleme brdskih područja III-312,
- u OOUR-ima III-319,
- u zadrugama III-389,
- Domaćinstvo I-485,
- Vidi: Mešavina domaćinstva
- Dopunske zarade - i industrijalizacija II-321,
- Drugi svetski rat II-122,
- i kolektivizacija II-35,
- Društvena akumulacija III-205,
- i životni standard seljaka II-83,
- Vidi: Akumulacija
- Društvena intervencija II-165,
- i konzervatizam II-179,
- i uložena društvena sredstva II-166,
- Društvena kontrola - i organizacija Socijalističkog saveza II-325, 326,
- i stručna služba II-241,
- kretanja rente II-150,
- načina korišćenja zemlje II-286,
- poslovanja zadruga II-339,
- slobodnog socijalističkog tržišta II-50,
- uloga organa uprave II-305, 306,
- zadaci društveno-političkih organizacija II-339,
- Društvena poljoprivredna dobra - i problemi u stočarskoj proizvodnji
- kao pokretačka snaga razvoja naše poljoprivrede III-212,
- u Sloveniji III-229,
- Vidi: Državna poljoprivredna dobra
- Vidi: Kombinati
- Društvena sredstva - i ekonomska politika narodnog odbora II-304,
- i individualni seljak I-352, II-292,
- i način korišćenja zemlje II-386,
- i proizvodna saradnja II-251, 252,
- i proizvodno takmičenje II-257, 258,
- i regulativne mere II-289,
- i uspeh zadruga II-232,
- princip rentabilnosti ulaganja II-276, 280,
- Vidi: Investicije
- Društvena svojina II-161, 164,
- i odnos prema seljacima I-529,
- i Program SKJ II-162,
- kao uslov za dosledan razvoj socijalizma I-272,
- u zadrugama, njen karakter II-159,
- Društvena zemljišna svojina I-529,
- Vidi: Zemljišna svojina
- Društvene organizacije II-321,
- funkcija II-277,
- i dobrovoljne akcije II-329,
- i poslovni savezi II-239,
- kompleksnost akcije na selu II-315,
- uloga u sovohozima II-45,
- Društvene subvencije - i njihovo neproduktivno trošenje II-76,
- i standard na selu II-82,
- i životni uslovi poljoprivrednog proizvođača II-76, 77,
- Društveni dogovori o poljoprivredi - godišnje utvrđivanje liste proizvođača pod posebnim režimom III-262,
- i preplitanje sa Ustavom i zakonima III-253,
- i priznanje seljaku prosečne produktivnosti društvenog rada III-202,
- izuzetni uslovi kreditiranja poljoprivrede III-254,
- način obrazovanja i društvene kontrole cena poljoprivrednih proizvoda III-256,
- način podele fonda premija u federaciji III-200,
- organizacija tržišta poljoprivrednih proizvoda III-254,
- za period 1976-1980. godine III-199, 253, 265, 267,
- Društveni doprinos II-294,
- i poreski sistem II-293, 294,
- Društveni faktori - i odnos prema poljoprivrednim proizvođačima I-495,
- njihova aktivnost kao uslov razvitka poljoprivrede II-111, 112,
- Društveni interes - i način korišćenja zemlje II-276,
- i regulativne mere II-275,
- Društveni odnosi - i ekonomski interes II-284,
- i konzervatizam II-327,
- i propisi o korišćenju zemlje II-286, 287,
- i zapošljavanje radne snage uopšte II-291, 292,
- Vidi: Ekonomski odnosi
- Društveni plan II-303,
- i ispravljanje starih nepravilnosti III-91,
- i opšta zemljoradnička zadruga II-210,
- i položaj individualnog seljačkog proizvođača na tržištu I-283,
- i regulativne mere II-287,
- i raspolaganje raznim poljoprivrednim fondovima I-254,
- Društveni proces rada - i podružljavanje sredstava za proizvodnju II-41,
- i razvitak moderne poljoprivredne proizvodnje II-84,
- Društveni sektor poljoprivrede III-59,
- i tržišni viškovi III-52,
- Vidi: Državni sektor poljoprivrede
- Vidi: Poljoprivreda
- Društveni standard
- Vidi: Standard
- Vidi: Životni standard
- Vidi: Životni uslovi
- Društveno-ekonomska struktura sela - i promet zemlje II-171,
- Društveno-ekonomski preobražaj na selu II-27,
- instrumenti II-29,
- Društveno-ekonomski sistem III-177,
- Vidi: Ekonomski sistem
- Društveno samoupravljanje II-50, 51,
- afirmacija faktora II-51,
- i decentralizovani investicioni fondovi II-258,
- i ostaci državne prinude II-50,
- i shvatanje svojine i socijalizma II-50,
- tobože moguće samo u komunizmu II-50,
- u zadrugama II-338, 339,
- Društveno upravljanje - i organizacije Socijalističkog saveza II-325, 326,
- i poslovni savezi II-239,
- Društvo - i nasilna eksproprijacija I-302,
- i ocena njegovog socijalističkog karaktera II-42,
- i problem nezaposlenosti I-481,
- i poštovanje samoupravljačkih prava seljaka III-133,
- i uticaj na korišćenje zemlje bez obzira na svojinu I-544,
- Vidi: Socijalističko društvo
- Država I-304,
- izgradnja socijalističkih društvenih odnosa I-275,
- odumiranje njenih funkcija u socijalizmu I-50,
- Državna intervencija - uslovi II-167,
- Vidi: Društvena intervencija
- Državna kontrola - i investicije II-200,
- i prosta kooperacija sela II-29,

- kao istorijska neizbežnost II-308,
- kolektivizacija II-33,
- Državna poljoprivredna dobra I-223,
- broj i površina zemljišta I-225,
- i prednost iskorišćavanja tehnike I-193,
- i prednost planske poljoprivrede I-193,
- i potreba centralizacije ili decentralizacije I-255,
- i upravljanje društvenom imovinom I-316,
- i usluge seljacima I-367,
- i visoki proizvodni troškovi I-459,
- kao tip doslednog socijalističkog sektora u poljoprivredi I-213,
- zadaci I-213, 367,
- Vidi: Društvena poljoprivredna dobra
- Državna svojina II-160, 161, 162,
- Državne mere
- Vidi: Regulativne mere
- Državni aparat
- i napredak socijalizma II-49,
- Državni investicioni fond III-200,
- Državni kapitalizam II-31,
- i osiromašavanje seljaka II-158,
- Državni sektor poljoprivrede
- i njegov značaj I-194, 239,
- i planski zadaci I-240,
- i prednosti krupne poljoprivrede I-193,
- potcenjivanje njegove uloge I-193,
- učešće u ukupnoj poljoprivrednoj proizvodnji zemlje I-240,
- Vidi: Društveni sektor poljoprivrede
- Vidi: Poljoprivreda

E

Ekonomije
- prinosi II-89,

Vidi: Zadružne ekonomije

Ekonomika poljoprivrede III-195,

- načelni, teoretski i naučno-stručni aspekti III-73,
- u uslovima brze industrijalizacije III-71,

Vidi: Ekonomska politika

Ekonomika socijalizma

- i kooperacija II-153, 154,

Ekonomska blokada II-81,

- i pad lične potrošnje II-64,

Ekonomska kontrola

- i opšta zemljoradnička zadruga II-209,

Ekonomska kontrola države

- i kineske komune II-47,

Ekonomska kriza

- i propast slovenačkog seljaštva I-116,

Ekonomska i socijalna diferencijacija na selu I-347,

- i priznavanje rente II-159,

Ekonomska politika II-281,

- i cene I-418, 425, III-101,
- i »depolitizacija« u oblasti poljoprivrede III-114,
- i društvena sredstva II-304,
- i investicije I-356, 499, III-173,
- i industrijalizacija I-498,
- i kooperacija III-172,
- i moderna tehnologija III-173, 175,
- i njen uticaj na tržište I-407, 499,
- i perspektive socijalističkog razvitka poljoprivrede I-299, 312, 494, III-66, 134, 170, 174,
- i poreski sistem I-360, 425,
- i pitanje zadrugarstva I-349, 351, 453,
- i položaj seljaka I-445, 458,
- i proširena reprodukcija III-173, 242,
- i produktivnost rada III-173,
- i poljoprivredno tržište III-102,
- i renta II-277,
- i seljaštvo I-312, 316, II-180, 321,
- i sprovođenje Ustava III-373,

- i životni standard I-497,
- kompenzacije i premije III-101, 241,
- na selu I-299, 302, 356,
- osnove I-345,
- problemi u njenom sprovođenju I-344, 382, 431,
- u poljoprivredi I-494, 497, 542, III-134, 170, 173,

Ekonomska pomoć iz inostranstva

- i niska poljoprivredna proizvodnja II-68,
- i objektivna uslovljenost te pomoći II-69,
- i socijalizam II-68,
- njen politički aspekt II-68, 70,

Ekonomska samostalnost

- u uslovima savremene međunarodne razmene II-63,

Ekonomska saradnja

- i članstvo u zadrugama II-228, 230,
- i poslovni savezi II-236,

Ekonomska saradnja sa inostranstvom II-70,

Ekonomska snaga socijalizma

- i kupovina zemlje II-146, 147,
- u našoj poljoprivredi I-308,

Ekonomska stabilnost

- i veća proizvodnja hrane II-63,

Ekonomske mere

- i razvoj moderne poljoprivredne proizvodnje III-95,

Vidi: Regulativne mere

Ekonomski interes radnog seljaka

- i diskusija o kooperaciji II-250,
- i proizvodna saradnja II-281,
- i rekonstrukcija poljoprivrede II-130, 131,
- i socijalistička kooperacija II-143, 272, 280,
- uslovi formiranja II-270,
- zadruga i seljaka II-281,

Vidi: Materijalni interes

Ekonomski odnosi

- I-291, 302, 303,
- II-27, 30, 107, 118, 243,
- III-123,
- i administrativna sredstva III-112,

- i članstvo u zadrugama II-233, 234, 228, 229,
- i društvena ulaganja II-289,
- i ekonomski interes II-281, III-26,
- i konzervativizam II-327,
- i kooperacija II-260, 261,
- i moderna tehnologija II-125,
- i novčana renta II-35,
- i poreski sistem II-293,
- i problemi našeg unutrašnjeg tržišta III-147,
- i proces podruštvljavanja zemlje II-35,
- i promene socijalno-ekonomske strukture I-347,
- i propisi o korišćenju zemlje II-286, 287, 288,
- i putevi preobražaja sela II-55,
- i razvitak moderne poljoprivredne proizvodnje II-36,
- i razvoj krupnih socijalističkih gazdinstava III-123,
- i regulativne mere II-151,
- i seljačko pitanje II-279,
- i seljak II-179, 180,
- i sistem upravljanja zadrugama I-365, II-232, 233,
- i socijalizam II-105, 106,
- između socijalističkog sektora i seljaka I-283, 406, III-93,
- kao pokretač u razvoju poljoprivrede I-435, II-281,
- kategorizacija svojinskih odnosa II-160,
- na meliorisanim površinama II-291,
- na selu I-435,
- njihova stimulativnost tokom socijalističke izgradnje II-48, 49,
- stimulativnost socijalističkih II-105, 106,
- u našoj poljoprivredi I-291, 302, 303, III-123,
- u radnim zadrugama II-202,
- u udruženjima III-26,
- Vidi: Društveni odnosi
- Ekonomski položaj poljoprivrede III-39,
- posle odluka Četvrtog plenuma SKJ III-67,

Ekonomski sistem
- i ciljevi naše poljoprivrede III-35,
- i rezultati politike industrijalizacije II-81, 82,
- kao faktor u razvitku poljoprivrede I-347, II-110, 111, III-35,
Ekonomski ugovori
II-68,
Ekonomski uslovi
- i investicije narodnih odbora II-295,
- za dalji razvoj poljoprivrede III-39,
Ekonomsko obrazovanje II-336, 337,
Eksploatacija
II-92, 177, 195,
- društveno-politički karakter II-327, 329,
- njihov značaj II-54,
Vidi: Ogleđi
Eksploatatorske tendencije
- i promet zemlje II-151,
Eksproprijacija zemlje
II-130, III-379,
- i novčana renta II-156,
- i kapitalistička II-158,
- njen uticaj na kooperaciju II-268,
Eksploatacija
- dva načina eksploatacije todega rada u našim uslovima III-299,
- i socijalne diferencijacije na selu I-53,
- kapitalistička II-152, 153,
Elektrifikacija
II-61, 129,
- kao metod i politički oblik II-43,
- korišćenje električne energije II-83,
Energija
- korišćenje novih izvora II-83,
Etatizam
III-251,
- i obavezni samoupravni sporazumi III-201,

F

Farme
II-122,

- i razvitak poljoprivrede II-126, 127,
- i troškovi proizvodnje II-122,
Vidi: Stočarske farme
Federacija
- i centralizacija dohotka III-203,
- i finansiranje poljoprivrede III-91, 204,
Feudalizam
II-37,
- i razvoj kapitalističkih odnosa na selu I-47,
Fitm
II-337,
Finansijski kapital
I-20,
Vidi: Kapital
Finansijsko poslovanje zadruga
- značaj kontrole II-306,
**Fond federacije za kreditiranje br-
žeg razvoja privredno nedovolj-
no razvijenih republika i SAP**
Kosovo
III-244,
**Fond modernih proizvodnih sred-
stava**
- i investicije II-115,
Fondovi I-343, III-328,
- i budžetski sistem III-246,
- i njihov društveni karakter I-410,
- pri komunama I-338,
- radnih zadruga II-197,
- rezervni u poljoprivredi III-49,
- za unapređenje poljoprivrede
I-357,
Vidi: Akumulacioni fond
Vidi: Amortizacioni fondovi
Vidi: Investicioni fondovi
Fondovi hrane
- i zapošljavanje II-74,
- njihovo obezbeđenje - uslov in-
dustrijalizacije II-57,
- uzroci deficita II-59,
Vidi: Hrana
Fondovi potrošne robe I-343,
- i industrijalizacija II-74,
- i izmena strukture investicija
I-346,
- stvaranje izvozom i uvozom II-62,
Fondovi roba lične potrošnje
- i broj zaposlenih II-63,

- Francuska
- i smanjenje poljoprivrednog stan-
ovništva II-131,
- i ubrzanje razvitka kapitalizma
I-69,
Frontovske brigade I-223
- politička i materijalna šteta
I-260,
- u lokalnoj izgradnji I-260,

G

Garantovane cene
- i određivanje njihovog nivoa
III-72
- i produktivnost rada u poljopriv-
redi III-98,
- i uspeh politike garantovanog ot-
kupa III-103,
- kao minimalna ekonomska cena
III-98,
Vidi: Cene
Vidi: Cene poljoprivrednih proizvo-
da
Gazdinstvo
- ekonomska snaga i površine ob-
radive zemlje II-137, 138,
Vidi: Individualno gazdinstvo
Vidi: Seljačko gazdinstvo
Vidi: Socijalističko gazdinstvo
Generalna direkcija
III-26,
Grad
- i opšte zemljoradničke zadruge
II-213,
- i zadrugne ekonomije II-219,
Grad - selo
- i socijalizam II-158, 159,
Gradsko stanovništvo
II-59,
- i otkupne cene II-313,
- životni uslovi posle rata II-59; 60,
Vidi: Stanovništvo

H

Hidromelioracioni sistem
- problem upravljanja II-289, 291,

Hrana
- eliminisanje uvoza i platni deficit
II-71,
- i dopunska devizna sredstva
II-62,
- obezbeđenje fondova i socijalis-
tička izgradnja II-76, 77,
- proizvodnja i platni deficit II-63,
- proizvodnja i potrebe II-57,
- tržišni viškovi i industrijalizacija
II-58,
- uvoz I-343, II-65,

I

Ideološko-politički rad
- organizacija Socijalističkog save-
za II-326,
Inicijativa
- društveni značaj i karakter
II-105, 106,
- i administrativno rukovođenje
II-39, 40,
- i ekonomski odnosi II-111,
Imperijalizam
- i razvitak socijalističkih odnosa
II-69,
**Indeks kretanja poljoprivredne
proizvodnje u periodu
1947-1956**, II-85,
Individualni proizvođač
- i instrumenti razvitka na selu
II-392, 393,
- i proizvodna saradnja II-226,
- i specijalizovane zadruge II-227,
- i troškovi proizvodnje II-256,
- i uspeh zadruge II-233,
- i zadrugni odbori II-232,
- i zadrugne ekonomije II-218,
- kreditiranje II-301,
- odnos prema zemlji II-275,
Individualno gazdinstvo
III-107, 109,
- akumulacioni fondovi II-127,
- i agrarna reforma II-36,
- i kooperacija II-153, 154, 245, 247,
- i kupoprodaja zemlje II-137,
- i poljoprivredna dobra II-189,
190,
- i produktivnost III-113,

- i proizvodna saradnja II-254, III-53,
- i proizvodne usluge II-251,
- i reprodukcija II-128, 192,
- i rezerve II-41,
- i troškovi proizvodnje I-303, II-251, 252,
- i trudodan II-51,
- i ulaganja u poljoprivredu II-127, 128,
- i unapređenje proizvodnje II-174,
- kreditiranje II-292,
- i moderna tehnika I-305, II-34,
- postepeno uključivanje u društveni proizvodni proces I-301, II-35,
- površine II-133, 134,
- Industrija**
- I-270,
- II-175,
- bazična I-432,
- i domaći siroviniski izvori II-74,
- i investicije u poljoprivredi I-424, II-121,
- i kooperacija u poljoprivredi II-156,
- i korišćenje amortizacionih fondova III-328,
- i odliv radne snage sa sela I-480, II-132,
- i socijalistički ekonomski odnosi II-30,
- i spor razvitak proizvodnih snaga pre rata II-80,
- i unapređenje poljoprivrede I-313,
- i zapošljavanje I-498,
- posledice spajanja malih preduzeća III-329,
- preradiivačka I-313,
- sirovinaska baza u poljoprivredi II-58, 119,
- Industrijalizacija**
- I-434,
- II-58,
- III-53,
- i cene I-423, III-35,
- i dopunske zarade II-321,
- i ekonomski interes seljaka II-270,
- i ekonomski sistem II-81, 82,
- i fondovi hrane II-57,
- i kupoprodaja zemlje II-147, III-56,
- i materijalni položaj seljaka I-83, II-173,
- i ograničenost tržišne poljoprivredne proizvodnje II-75,
- i produktivnost rada u poljoprivredi I-171, 172, 201,
- i put u socijalizam II-278, III-172,
- i radna snaga sa sela I-306, II-202, III-60, 65,
- i razvitak lične potrošnje II-63, 64,
- i razvoj bazične industrije I-341, 498,
- i razvoj lake industrije I-325,
- i seoska komuna II-317,
- i smanjeni udeo u ukupnim investicijama I-341, II-67,
- i socijalno-ekonomska struktura sela I-527, II-129, 137,
- i stanovništvo II-57, 58, 200,
- i tržišni viškovi hrane II-59,
- i ulaganja u poljoprivredu I-423, II-27, 28, III-111,
- i unapređenje poljoprivrede I-173, 202, 325, II-74, 80, 81, 82,
- i zaposlenost na selu II-183,
- i životni standard III-111,
- Industrijska proizvodnja**
- i kapitalistička privreda I-114,
- i razvitak poljoprivrede II-57,
- Industrijska revolucija u Evropi**
- II-37,
- Industrijske kulture**
- II-109, 117, 190,
- indeksi za period 1921-1939, II-80,
- planiranje proizvodnje II-119, 120,
- pre rata II-79,
- prinosi II-87, 88,
- proizvodnja u SAD II-121
- Industrijski centri**
- i porast ličnog materijalnog standarda II-83,
- i tržišni fondovi hrane II-59,
- Industrijski proizvodi**
- organizacija opremanja kolhoza II-45,
- porast udela potrošnje seljaka II-61,
- Inostrana besplatna pomoć**
- i naša investiciona politika II-70,
- i njen politički aspekt II-67, 68,
- i platni deficit II-67, 68,
- Inspekcija**
- i materijalni individualni interes II-48,
- Inspektorska služba**
- II-303,
- Instrumenti**
- dejstvo ekonomskih i političkih na selu II-140, 141,
- društveno-ekonomske i političke kontrole II-35, 111,
- Vidi: Regulatorne mere
- Inteligencija**
- I-103,
- Interes- individualni** II-110, 111,
- kolektivni i društveni II-32,
- Vidi: Društveni interes
- Interes seljaka**
- i zadruge II-221,
- za proizvodnu saradnju II-41,
- Interesna zajednica**
- i odgovornost prema društvu III-182,
- potrošača III-394,
- za snabdevanje gradova III-273,
- Interna banka**
- i razvoj bankarskog sistema III-276,
- i shvaćanje zajedničkog dohotka III-276,
- primer PKB-a III-389,
- Intervencija**
- Vidi: Državna intervencija
- Investicije**
- I-306, 347, 353,
- II-172, 173, 182, 222, 294, 295, 297, 298, 300,
- i agrotehnička sredstva II-92,
- i brza reakcija proizvodne baze II-87,
- i cene poljoprivrednih proizvoda III-227,
- i društvene subvencije II-82, 83,
- i društvena svojina II-163,
- i državna intervencija II-167,
- i fiksna renta II-258,
- i fond modernih proizvodnih sredstava II-115,
- i investicije u socijalističkim zemljama II-95
- i kooperacija II-153, 247, 248, 263, 265,
- i likvidacija zaostajanja u poljoprivrednoj proizvodnji II-93, 94,
- i materijalni položaj seljaka II-321,
- i meliorirana područja II-166,
- i naše materijalne mogućnosti I-346,
- i nova kretanja u našoj poljoprivredi II-136,
- i njihova struktura I-417,
- i ogledi II-127,
- i opšta kolektivizacija zemlje II-134, 135,
- i opšte zemljoradničke zadruge II-210,
- i organizacija rada II-113,
- i organizacije Socijalističkog saveza II-325, 326,
- i Petogodišnji plan privrednog razvoja 1957-1961 II-108,
- i planiranje u poljoprivrednoj proizvodnji II-120,
- i platni deficit II-65, 66, 67, 71,
- i porez II-128, 129,
- i poljoprivredna dobra II-189, 193, 194,
- i previranja na selu II-140,
- i princip rentabilnosti ulaganja II-280,
- i proširena reprodukcija II-171,
- i Prvi petogodišnji plan II-81,
- i razvoj industrije I-347,
- i rezultati u poljoprivredi I-420, II-84, 85,
- i savlađivanje njihovog nedovoljnog ekonomskog efekta I-420, II-48,
- i socijalizam na selu II-105, 106,
- i sredstva za proizvodnju II-81, 82,
- i tehnička rekonstrukcija poljoprivrede II-76, 164, 165, 195,
- i troškovi proizvodnje II-191, 192,
- i učešće zadruga u raspodeli dohotka II-280,

- i ugovori o kooperaciji II-276,
- i ujedinjavanje poljoprivrednog zemljišta II-145, 167,
- i upravljanje hidromelioracionim sistemom II-289, 291,
- i uzroci odsustva interesa za štednju II-48,
- i osvajanje novih površina II-155,
- i vodni doprinos II-291,
- i zadrugarstvo II-215, 226,
- i zadružne ekonomije II-217, 220,
- i »zeleni plan« III-227,
- kao faktor u razvitku poljoprivrede II-110, 111, III-221,
- kao metod podružtvljavanja zemlje II-36, 37,
- na seljačkim gazdinstvima I-522, II-84, 128, 129, III-221,
- proizvodnja pšenice i kukuruza II-73,
- povećanje u poljoprivredi II-71, III-220, 227,
- smanjen udeo teške industrije II-67,
- tempo investiranja II-121,
- u osnovna sredstva poljoprivrede 1959. i 1960. godine III-335,
- u poljoprivredi i akumulacija I-295, 311, 347, II-75, III-226,
- u predratnoj poljoprivredi II-80,
- u ribarstvo III-230,
- u seljačke radne zadruge II-197, 198,
- u seoskoj komuni II-317,
- Vidi: Dezinvestiranje
- Vidi: Društvena sredstva
- Investiciona politika I-356,
- i centralizacija sredstava III-50,
- i inostrana pomoć II-70,
- i »kompleksno opremanje« II-296,
- i promena strukture investicija u privredi II-108,
- i raspolaganje sredstvima »zelenog plana« III-271,
- i socijalistička gazdinstva II-195,
- i tempo investiranja II-121,
- povećanje investicija u poljoprivredi II-71, III-128,
- Investiciona sredstva
 - uložena u poljoprivredu od 1956. godine II-54,
- Investicioni fondovi I-356, 515, II-224, 295, 297, 300,
- i narodni odbori I-357,
- i poljoprivreda I-356,
- i trošenje društvenih sredstava II-223, 224,
- i zadruge I-357,
- opšti I-329, III-328,
- u seoskoj komuni II-315,
- za kupovinu zemlje III-50,
- Vidi: Akumulacioni fond
- Vidi: Amortizacioni fondovi
- Vidi: Fondovi
- Investicioni projekti
 - i cena zemlje II-147,
 - i kupovina zemlje II-148,
- Irigacioni sistem I-445,
- Irska I-48,
- Ishrana
 - artikli ishrane i platni deficit II-63,
 - i lična potrošnja II-74,
 - i porast broja zaposlenih II-65,
 - i spor porast tržišnih viškova poljoprivrednih proizvoda II-62,
 - i unapređivanje stočarstva II-73,
 - troškovi gradskog i seoskog stanovništva II-60,
 - u planskom periodu II-118, 119,
 - uslovi poboljšanja II-60, 61,
 - uzroci promene strukture II-62,
- Iskustvo
 - kritički odnos prema sopstvenim iskustvima i praksi II-53, 54,
- Istina
 - u istoriji II-43,
- Istočnoevropske zemlje
- Vidi: Socijalističke zemlje
- Istorija II-43,
- Izdavačka delatnost II-337
- Izvoz
 - industrijskih proizvoda i uvoz hrane II-58, 75,

- i održavanje nivoa životnog standarda II-65,
- i opšte zemljoradničke zadruge II-212,
- i plan privrednog razvoja II-72,
- i preostre mere I-329,
- i visokoproduktivna poljoprivreda II-76, 77,
- opreme i sirovina I-330,
- poljoprivrednih proizvoda i kompenzacija III-265,
- poljoprivrednih proizvoda i platni deficit II-72,
- postepena likvidacija platnog deficita II-66,
- sistematsko planiranje i povećanje II-67,
- stoke I-483,

J

- Javne službe
 - na selu i višak rada II-75,
- Jedinica proizvoda
 - i lični dohodak II-203, 211, 212,
 - i troškovi na privatnom gazdinstvu II-172, 173,
 - i troškovi proizvodnje II-190, 191,
- Jugoslavija
 - II-87, 95, 96, 104, 105, 106,
 - i američka pomoć II-68, 70,
 - i kapitalističke zemlje II-69,
 - i kreditni aranžmani II-71,
 - i njen specifični međunarodni položaj II-70,
 - i revizionizam II-52,
 - i savremeni socijalistički razvitak II-44,
 - i socijalistička solidarnost II-69,
 - i strukturne promene u društveno-ekonomskom razvoju III-56
- Jugoslovenski prosek
 - i poljoprivredna dobra II-190,
- »Jugoslovenski revizionizam« II-53,

K

- Kadrovi I-362, 445,
- i aktivnost organizacija Socijalističkog saveza II-324,
- i kadrovska politika u poljoprivredi I-208, 464,
- i slabost naših univerziteta I-134,
- i ulaganje u poljoprivredu II-192,
- i uloga zadruga III-134,
- i zadaci stručnih udruženja i komora III-328,
- i zadrudni savezi II-307,
- o potrebi kratkoročnog školovanja III-333,
- Vidi: Stručni kadrovi
- Kampanja
- Vidi: Antijugoslovenska propaganda
- Kampanjština
 - i saradnja sa seljakom II-323,
- Kapital II-37,
- finansijski I-20,
- i domaće buržoazije I-20, II-80,
- i iskorišćavanje radnog naroda I-20,
- i konkurencija II-297, 298,
- i manufaktura II-37,
- i pozicije zemljišnih posednika I-52,
- inostrani I-200, II-80,
- prvobitna akumulacija i proletarizacija seljaštva I-112,
- trgovački I-96,
- Kapitalista
 - i oruđa za rad i radna snaga II-35,
- Kapitalistička eksploatacija
 - i kooperacija II-153,
- Kapitalistička eksproprijacija II-158,
- Kapitalističke tendencije II-136, 140,
- i progresivno oporezivanje II-293,
- i regulativne mere II-291,
- Kapitalističke zemlje
 - seljak II-42,
- Vidi: Kapitalizam

Kapitalističko slobodno tržište
 - kao bitno različito od socijalističkog II-49,
 Kapitalizam
 I-271,
 II-31, 105, 106, 275,
 - geneza II-37,
 - i kooperacija II-153,
 - i krupna poljoprivredna proizvodnja II-125,
 - i »mali posed« II-125,
 - i odnos prema seljaku II-153,
 - i ograničenost tržišta I-20,
 - i primitivni socijalizam II-41,
 - i razvitak socijalističkih odnosa II-69,
 - i socijalno-ekonomske diferencijacije I-45, 321,
 - na selu I-38, II-33,
 - tobožnje vraćanje u kapitalizam II-49,
 Vidi: Državni kapitalizam.
 Katastarski prihod
 III-49,
 Vidi: Poreska politika
 Vidi: Porez
 Kina
 II-38, 48, 280,
 Kineske komune
 II-38, 39, 47,
 - i materijalna zainteresovanost II-47,
 - politički oblik ekonomske kontrole države II-47,
 Klerikalizam
 - kao štit političkih ostataka buržoaske reakcije II-321,
 Klimatski uslovi
 II-72, 86, 87, 88, 89,
 - i poljoprivredna proizvodnja II-64,
 - i visokoproduktivna poljoprivreda II-76, 77,
 Kolektivizacija
 II-33, 37, 106,
 III-81,
 - i eksproprijacija II-37,
 - i ocena sovjetskih oblika i metoda I-246, 254, 270, 468, II-32, 33, 34, 35, 106,
 - i pitanje srednjaka I-247,
 - i poverenje seljaka I-415, II-171,
 - i socijalizam II-41, 42, 105, 106,
 - i sovjetska poljoprivreda II-98,
 - kao ekonomski oblik državne kontrole II-38,
 - kao istorijski preživeo metod I-413, 475, III-358,
 - kao metod podruštvljavanja zemlje II-36, 37,
 - kao opšti cilj socijalizma u poljoprivredi II-33,
 - kod nas u periodu 1949-1952 godine I-413, II-133, III-308,
 - politički aspekt II-39,
 - proučavanje dosadašnjeg iskustva II-53,
 - prvobitni oblici kao izraz istorijske nužnosti II-40,
 - u zemljama narodne demokratije II-35, 39,
 - razlozi njenog neprihvatanja kod nas III-308,
 Kolektivizacija staljinističkog tipa
 I-468,
 II-33, 34, 39,
 III-390,
 - i novčana renta II-157, 158,
 - i privatna svojina II-157, 158,
 - i razvitak poljoprivrede II-126,
 - i visoka produktivnost raija II-200,
 Kolhoz
 I-270, 475,
 II-33, 34, 98, 161,
 - investicije II-95,
 - i kolhoznici II-106,
 - i mašinsko-traktorske stanice I-254,
 - i nacionalizacija zemlje I-543,
 - i površine II-123,
 - i promene u ekonomskim odnosima II-107,
 - i seljačke radne zadruge I-321, II-199,
 - mere za demokratizaciju upravljanja II-45,
 - nedostaci u rukovođenju II-94,
 - princip materijalne zainteresovanosti I-510, II-44,
 - prodaja poljoprivredne tehnike II-45,
 - produktivnost II-205,
 - stočna proizvodnja II-101,

- stočni fond II-101,
 Kolhozna svojina
 II-161, 162,
 Kolonije
 - kao »agrarni dodatak« kapitalističkih zemalja I-171,
 Kolonizacija - 1945. godine
 II-133,
 Kolonisti
 - i napuštanje obradivih površina II-146,
 Kombinat
 - i stavovi Rezolucije I konferencije SKJ III-341,
 - kao makroreprodukcione celine III-270,
 - primer PKB-a III-269, 280,
 - proizvodni rezultati III-139,
 Kominternu
 - i nacionalno pitanje I-14,
 Komisije za rad među ženama
 - pri opštinskim odborima Socijalističkog saveza II-331,
 Komore
 III-30,
 - i članstvo u njima I-337, 369,
 - i njihove metode rada I-366,
 - i savezna ili savez poljoprivrednih komora I-335, 338,
 - i zadrudni i poslovni savezi I-334, 382,
 - kao centar stručnih službi i koordinacije I-333, 337, III-50,
 - regionalne I-334,
 - republičke I-334, 338,
 - sreske I-366,
 - trgovinske I-338,
 - za poljoprivredu i šumarstvo I-511, 512,
 Vidi: Poljoprivredne komore
 Kompenzacije
 III-239, 364, 387,
 - i cene III-250, 263,
 - i »ekonomska ravnopravnost« svih grana privrede III-239, 243,
 - i izvoz roba i usluga III-249, 265,
 - i mere ekonomske politike III-240, 243,
 - i mere privredne reforme III-246,
 - i trgovina na malo III-262,
 - i ustavna rešenja III-246, 248,
 - i uticaj na razvoj pojedinih privrednih grana III-243,
 - i životni standard III-243,
 - izvori sredstava III-251,
 - kao »razvojne premije« III-251, 252,
 - korisnici III-245, 366,
 - način utvrđivanja III-250,
 - oblici III-248,
 - različita shvatanja III-240,
 Vidi: Premije
 Vidi: Regresi
 Kompleksna kooperacija
 II-268, 270,
 »Kompleksno opremanje«
 - i investiciona politika II-296,
 Komuna III-334,
 - i aktivizacija žena na selu II-330,
 - i društveno upravljanje II-161,
 - i lokalni investicioni fondovi II-295, 297, 298,
 - i njena uloga u razvoju poljoprivrede III-30,
 - kompleksnost akcije na selu II-315,
 - propisi o korišćenju zemlje II-275,
 - zadaci u oblasti poljoprivrede II-303, 304,
 Vidi: Kineske komune
 Vidi: Narodni odbori
 Vidi: Opštine
 Vidi: Seoska komuna
 Komunistička partija Bugarske
 - organ CK »Partien život« II-47,
 Komunistička partija Čehoslovačke II-47,
 - organ CK »Rude pravo« II-46, 47,
 Komunistička partija Jugoslavije
 Vidi: Partija
 Vidi: Savez komunista Jugoslavije
 Komunistička partija Kine
 - Plenum CK krajem 1958. godine II-47,
 Komunistička partija Sovjetskog Saveza
 - Plenum CK decembra 1958. godine II-44, 94, 96, 97,
 - Rezolucija XVIII Kongresa SKP(b) II-96, 97,
 - Teze za XXI Kongres II-97,

- XVIII Kongres SKP(b)
- Komunizam
- i društveno samoupravljanje II-50,
- i materijalna zainteresovanost ljudi II-45,
- i obilje proizvoda II-33,
- i proizvodne snage II-45, III-81,
- i raspodela prema potrebama II-45,
- Kineske komune i put u komunizam II-47,
- njegova društveno-ekonomska suština II-51,
- Prelaz ka komunizmu u Sovjetskom Savezu II-44,
- Konkurencija II-157, 158, 297,
- i međunarodna razmena II-62,
- Kontrahiranje I-403, II-250,
- i proizvodna saradnja II-245,
- i zadruga II-226,
- kao oblik kooperacije I-257, II-253, 254, 255,
- Kontrola
- državna kontrola i socijalistička izgradnja II-49,
- instrumenti društveno-ekonomske i političke II-35,
- personalni i proizvodni aspekt II-48,
- Vidi: Društvena kontrola
- Konzervativizam II-178, 239, 328,
- ideološki II-33,
- i društvena uloga žene na selu II-329,
- i omladina II-330, 331,
- i socijalistička praksa II-31,
- Kooperacija I-280, 448, II-59, 242, 245, 275, III-36, 43,
- društveno-ekonomske uslovi I-502, II-264, 265, 268, III-332,
- i administrativni pritisci III-16,
- i cene poljoprivrednih proizvoda III-17,
- i članstvo u zadrugama II-229,
- i dohodak seljaka II-273, 275,
- i društvena sredstva II-156, 292,
- i društveni karakter II-154, 155, III-66,
- i društveno regulativne mere II-145, III-332,
- i ekonomski interes seljaka I-274, 501, 519, 529, II-271, III-36, 61,
- i ekonomski položaj seljaka I-501, 503,
- i karakteristike ugovaranja proizvodnje I-489,
- i kolektivizacija III-306,
- i kompleksna proizvodnja II-268,
- i kreditiranje individualnog proizvođača II-301, III-35,
- i materijalna baza II-301, III-332,
- i moderna tehnika II-93,
- i njena perspektiva I-541, III-43,
- i njeni rezultati I-520, 528, III-109,
- i obradive površine II-118, 119,
- i omladina II-331, 332,
- i osnovne organizacije kooperanata III-315,
- i penzijsko osiguranje zemljoradnika III-184,
- i planirani obim proizvodnje II-117, 118,
- i podružtvljavanje I-395, 518, III-325,
- i poreska politika III-93,
- i poslovni savezi II-235,
- i princip dobrovoljnosti II-203, III-60,
- i princip rentabilnosti I-541, II-195,
- i prinosi II-117,
- i produktivnost rada II-280, III-83, 124,
- i promet zemlje II-132,
- i proširena reprodukcija I-395,
- i ravnopravnost partnera I-519,
- i renta I-521, II-150, 155, 157, 158, 159, 226,
- i rezultati unapređenja poljoprivredne proizvodnje I-501, 516, II-192,
- i samoupravljanje III-141, 142,
- i seljačka radna zadruga II-199,

- i socijalistički preobražaj poljoprivrede i sela I-520, II-278, III-47, 130, 306, 311, 382, 132, 61,
- i socijalistički sektor I-429, 502, II-86, 106, III-141,
- i takmičenje II-140, 141,
- i ujedinjavanje i podružtvljavanje zemlje II-167, 168,
- i ustavna načela III-61,
- i zadaci Socijalističkog saveza I-501,
- i zadruga I-518, III-36, 47, 82,
- i zadružne ekonomije II-218, 220,
- i zakup zemlje I-521,
- i zapošljavanje II-234, 235,
- i životni standard III-83,
- ekonomski rezultati II-246, 249,
- između samih seljaka I-429,
- kao prolazna pojava I-516, 518, II-278, III-42,
- njeno investiranje II-164,
- oblici I-430, 448, 501, 502, 513, II-249, 264, 265, 276, III-45,
- poljoprivrede i industrije III-66,
- primena Lenjinovog plana u našim uslovima II-42,
- slahosti i negativne pojave I-490, 517, III-36, 309, 311,
- suština I-430, II-174,
- u kapitalizmu II-153,
- u proizvodnji pšenice I-528,
- u stočarstvu I-521, III-14, 15, 327,
- zasejane površine II-91,
- Vidi: Kompleksna kooperacija
- Vidi: Proizvodna saradnja
- Vidi: Prosta kooperacija rada
- Vidi: Socijalistička kooperacija
- Kredit II-231,
- dugoročni I-247,
- i antijugoslovenska kampanja II-70,
- i individualni proizvođač II-292, 293, 301,
- i opremanje zadruga II-223, 224,
- i regres II-302,
- i sistem investicija I-284, II-300,
- i uvoz opreme II-63,
- platni deficit II-67, 68,
- preko zadružnih štedionica II-307,
- princip najveće rentabilnosti II-299,
- uzimanje i davanje kredita II-63,
- za kupovinu hrane I-345,
- za kupovinu zemlje II-148,
- za sanaciju poljoprivrednih organizacija III-90,
- Kreditni sistem
- funkcije II-300,
- i potrebe zadruga II-213,
- Kreditiranje
- individualnog proizvođača I-335, II-301,
- i proizvodna saradnja II-245, 249, 254, 261, 262,
- i regulativne mere II-294,
- i zadruga II-226,
- i učešće u zajedničkom dohotku III-278,
- melioracije I-334,
- Kritika
- Vidi: Dogmatska kritika
- Kritika naše politike na selu II-33, 36, 37, 40, 42, 44, 56,
- i decentralizacija II-150,
- i dogmatska logika tehnike II-41, 42,
- i društveno samoupravljanje II-50,
- i naš stav prema blokovima II-44,
- i uloga robne proizvodnje II-49,
- napadi zbog kolektivizacije II-42,
- Kritika naše prakse II-48, 49, 94, 105, 107,
- i napuštanje trudodana II-51,
- i popuštanje »kulaka« II-48, 49,
- u pogledu pomoći iz inostranstva II-70, 71,
- zašto odgovaramo na kritike II-105, 106,
- zbog ukidanja MAS II-52,
- Kрупно poljoprivredno gazdinstvo II-84,
- Kulaci I-246,
- i agrarna reforma II-36,
- Kulačko gazdinstvo II-134, 135,
- Kultura II-52,

Kulturni život na selu
 II-336, 337,
 - značaj samodoprinosa II-337,
 Kulturno-prosvetna delatnost
 - i materijalni i društveni odnosi
 na selu II-334,
 Kulturno-prosvetni faktori
 - i socijalistički preobražaj poljoprivredne proizvodnje II-315,
 Kulturno-prosvetni rad
 - značaj II-336, 337,
 Kupovina poljoprivrednih proizvoda
 II-45,
 Kupovina zemlje
 III-55,
 Vidi: Otkup
 Vidi: Podružtvljavanje zemlje
 Kupovna moć seljaka
 - pre i posle rata II-61,
 Kvalifikacije
 - njihovo sticanje i uravnilovka
 II-48,
 Kvalifikovani kadrovi
 - i modernizacija poljoprivredne proizvodnje II-335,
 - i zadaci sreskih narodnih odbora
 II-306,
 Kvalifikovani radnici
 II-234,
 Kvalitet
 - i kvantitet II-50,

L

Lager
 - i naš stav prema lagerima II-43,
 - i socijalizam II-42, 43,
 Lenjinizam
 II-39,
 - i upravljanje privredom II-45,
 - o principu materijalne zainteresovanosti trudenika II-45,
 Vidi: Marksizam
 Lična potrošnja
 - individualnog seljaka II-128,
 - i obim poljoprivredne proizvodnje II-74,

- i opšti razvitak naše zemlje II-57,
 - kretanje neto sredstava II-64, 65,
 - petogodišnji plan privrednog razvoja II-72,
 - platni deficit II-66,
 - porast po stanovniku na selu II-61,
 - stagnacija u njenom razvitku do 1956. godine II-64,
 Vidi: Artikli lične potrošnje
 Vidi: Potrošnja
 Lični dohodak
 II-66,
 III-100,
 - i sindikalne podružnice II-207,
 - i učinak II-203,
 - i zadružna svojina II-163,
 - porast II-205,
 - u radnim zadrugama II-197,
 Lični interes seljaka
 - i negativne tendencije II-323,
 Lični potrošni fond
 - prenošenje u građ preseljenjem seljaka u industriju II-59, 60,
 Lični rad
 - i cilj odredaba Ustava i ZUR-a
 III-300,
 - i deformacije socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa
 III-117, 300,
 - i članstvo u zadrugama III-302, 307,
 - i formiranje radnih jedinica i osnovnih organizacija kooperanata III-315,
 - i podružtvljavanje poljoprivrede
 III-304,
 - i socijalistička kooperacija
 III-117,
 - i stavovi iz Rezolucije I konferencije SKJ III-349,
 - i zapošljavanje tuđe radne snage
 III-301,
 - o njegovom karakteru, značaju i ulozi III-299, 302, 303, 304,
 - samostalni, prava i slobode
 III-51,
 - sredstvima u svojini građana
 III-301, 302,
 - suština i oblici njegovog podružtvljavanja III-303, 304,

Lični standard
 - i produktivnost rada II-240,
 Vidi: Društveni standard
 Lokalni porezi
 - i poreski sistem II-293,
 Lokalni prirezi
 - i poreski sistem II-293,

M

Mađarska
 - investicije u poljoprivredi II-96, 97,
 - socijalistički sektor II-98,
 »Mali posed«
 - politički aspekt II-125,
 - teret za privredu II-124,
 Maloprodajna mreža
 - i opšte zemljoradničke zadruge
 II-213,
 Manufaktura
 - počeci kapitalističke manufakture II-36,
 Marksisti
 II-42,
 - i shvatanje »čistih« ideoloških sporova II-53,
 Marksizam
 II-32, 33,
 - i graditelji socijalizma II-54,
 - i metodi socijalističkog preobražaja na selu II-39,
 Masnoće
 II-72,
 Mašinsko-traktorske stanice
 II-163,
 - i cene usluga I-475, 491,
 - i kolhozi I-474, II-161,
 - i problemi arondacije i komasacije I-379,
 - i propusti usled birokratskog sistema rukovođenja I-214,
 - kao državna pomoć zadrugama
 I-181, 399,
 - njihovo ukidanje u socijalističkim zemljama II-52,
 - reorganizacija u Sovjetskom Savezu II-45,

Materijalna baza našeg sela
 - njen razvitak II-27,
 Materijalna stimulacija
 II-65, 205,
 - i lokalni investicioni fondovi
 II-296,
 - i poreski sistem II-293,
 - i prihod seljaka II-275,
 - i seoska komuna II-316, 317,
 - i sredstva uložena u poljoprivredna dobra II-195,
 - kompleksnost dejstva II-111,
 - u radnim zajednicama II-197,
 Vidi: Stimulacija
 Materijalna ulaganja
 - i svesni faktor II-315,
 Vidi: Investicije
 Materijalna zainteresovanost
 - dejstvo individualne i kolektivne
 II-107,
 - i administrativno upravljanje
 II-39,
 - i kooperacija II-251,
 - i poljoprivredna proizvodnja
 II-111,
 - i socijalistički preobražaj sela
 II-106,
 - i stručne službe II-113,
 - i tobožnje vraćanje u kapitalizam
 II-49,
 - pojedinaца u procesu proizvodnje
 II-105, 106,
 Materijalni interes
 - i aktivnost žena na selu II-330,
 - i poslovno udruživanje II-242,
 - i proizvodna saradnja II-211,
 - i socijalistički sektor II-188,
 - i tehnička rekonstrukcija poljoprivrede II-72,
 - i upravljanje kooperacijom
 II-153, 154,
 - osnova razvitka poljoprivrede
 II-283, 284,
 Materijalni interes društva
 - i samoupravljanje II-230,
 Materijalni interes seljaka
 II-37,
 - i agrotehnički minimum II-167,
 - i društveni interes II-30,
 - i investicije II-37,
 - i kooperacija II-154,

- i kreditiranje od strane zadruge II-255, 256,
- i odnos seljaka prema zadruzi II-269,
- i politika socijalističkog preobražaja našeg sela II-152,
- i samoupravljanje II-230,
- i seljakov konzervativizam II-328,
- i ulaganje društvenih sredstava II-84,
- Materijalni položaj seljaka**
- i državna intervencija II-167,
- i kreditiranje od strane zadruge II-255, 256,
- i socijalističko društvo II-289,
- i ukidanje obaveznog otkupa II-321,
- Materijalne rezerve poljoprivrednih proizvoda**
- i problem stabilnosti tržišta III-102,
- i stabilnost cena III-104,
- Materijalni standard**
- i kooperacija II-153,154,
- na selu i u gradu II-83,
- Međunarodna kooperacija**
- naš stav II-70,71,
- Međunarodna podela rada**
- naš stav II-70,71,
- Međunarodna politika**
- II-69,
- Međunarodna razmena**
- i krediti za inostranstvo II-68,
- naš stav II-70,71,
- prilična nerentabilnost naše pozicije II-75,
- Međunarodna socijalistička solidarnost**
- i ekonomska pomoć II-68
- Međunarodni ekonomski odnosi**
- i povećanje nacionalnog dohotka II-67,
- i prihvatanje ekonomske pomoći II-67,
- Mehanizacija u poljoprivredi**
- II-34,122,
- i investicije II-91,
- i klimatski uslovi II-89,
- i nepotpuna iskorištenost I-379,
- i promene ekonomskih odnosa I-393, III-17,
- i razdrobljenost zemlje I-228,
- i sistem regresa II-302,
- i smanjene potreba za radnom snagom I-320,
- i socijalistička rekonstrukcija poljoprivrede I-229,241,474,
- kod nas i u istočnoevropskim zemljama II-96,97,
- kod nas i u Sovjetskom Savezu II-95,
- na farmama u SAD-u II-122,123,
- na poljoprivrednim dobrima II-195,
- uslovi nabavke I-333,
- Melioracija**
- kao osvajanje novih površina II-152,
- pašnjaka II-259,
- Melioracione površine**
- i ekonomski odnosi II-290,
- i raščišćavanje svojinskih odnosa III-16,
- i veća proizvodnost rada seljaka III-15,
- Melioracioni radovi**
- finansiranje i ekonomska računica I-334,III-15,
- i oblici direktne eksproprijacije I-478,
- Meliorirana područja**
- i agrotehnički minimum II-167, III-49,
- i društvena sredstva II-166,
- i propisi o korišćenju zemlje II-287,
- Mešovita domaćinstva**
- III-381,
- i kooperacija III-382,
- Vidi: Domaćinstvo
- Metod podruštvljavanja zemlje**
- značaj II-36,37,
- Metod postepenog podruštvljavanja poljoprivrede**
- I-392,
- Vidi: Socijalistički preobražaj poljoprivrede i sela
- Mladi zadrugari**
- II-326,331,332,
- Moderna poljoprivredna tehnika**
- II-34,
- i društveni proces proizvodnje II-36,

- i opšta kolektivizacija zemlje II-126,
- i oranične površine II-41,
- i tehnološki proces II-28,
- Monopol**
- državni II-103,
- državno-administrativno II-38,
- ideološki II-43,
- na zemlju II-82, 83,
- socijalističke države II-48,
- Monopolistički kapital**
- i iskorišćavanje seljaštva I-24,
- Monopolizam**
- birokratsko-etastički II-31,
- primer Austrije i Svajcarske III-226,
- u zadrudnoj otkupnoj delatnosti I-374,
- N**
- Nacija**
- i princip samoopredeljenja i ravnopravnosti I-42,
- i seljaštvo I-42,
- nastanak i razvoj I-41,
- veštačko spajanje jezika kulture i nacije I-128,
- Nacionalizacija**
- i ekonomska nezavisnost naše zemlje I-200,
- i privatna zemljišna sopstvenost I-392,
- i promene u socijalno-ekonomskoj strukturi naše zemlje I-199,
- pojedinih privrednih grana I-199,
- Nacionalizacija zemlje**
- I-477
- II-284,
- i društvena svojina II-163,
- i mogućnost njenog prometa III-380,
- i novčana renta II-157,
- u kapitalizmu II-35,
- u Sovjetskom Savezu II-34,
- Nacionalni dohodak**
- II-67,
- i industrijalizacija II-67,
- tempo porasta I-343,
- Nacionalni pokret**
- cilj i karakter opštenarodne borbe I-43, 48, 49, 132,
- i preuzimanje vođstva proleterijata I-21,
- i položaj seljaštva I-49,
- i rušenje Svete alijanse I-106,
- Nacionalno pitanje**
- i agrarno pitanje I-132,
- i ekonomska politika I-131,
- i Kominternu I-14
- i nacionalna državnost I-17, 131,
- i oblici rešavanja u pojedinim zemljama I-43,
- i sadržaj slovenačkog nacionalnog problema I-131,
- i stavovi pojedinih pokreta u kapitalističkoj državi I-15, 16, 18,
- i versajska Jugoslavija I-18,
- kao ostatak nezavršene građansko demokratske revolucije I-17, 18,
- političke slobode i nacionalna kultura I-132,
- Nagrađivanje**
- II-205, 206
- i materijalni interes II-205, 206,
- i povećanje proizvodnje II-203,
- na poljoprivrednim dobrima II-193, 195,
- princip II-158, 159,
- Narod**
- i revolucionarne borbe I-17,
- i proces konstituisanja slovenačke nacije I-100,
- Narodna omladina**
- II-326, 332
- Narodna straža**
- I-108, 109,
- Narodna tehnika**
- II-326, 333,
- i aktivizacija seoske omladine II-333, 334,
- Narodna umetnost**
- i mitski junaci kao zaštitnici naroda I-93,
- Narodna vlast**
- i ekonomski interes seljaka I-308, 315,
- i izvršavanje našeg petogodišnjeg plana I-266,

- i ostaci kapitalizma na selu I-175, 201, 315,
- i socijalistički preobražaj poljoprivrede i sela I-175, 197, 266, 308,
- i zadrugarstvo I-186, 267,
- otkup i ishrana I-264, 267,
- Narodni front
- i radne brigade I-261,
- Narodni odbori
- I-267, 482,
- II-150,
- i agrotehnički minimum I-486,
- i aktivizacija žena na selu II-332, 333,
- i diferencijalna renta I-486,
- i društvena kontrola II-303, 304,
- i ekonomske mere II-306,
- i investicioni fondovi II-295, 300,
- i krediti zadrugama II-231,
- i metod II-287,
- i politika snabdevanja i rezervi I-419, II-311, 312,
- i poljoprivredni kadrovi II-306,
- imovinsko-pravna služba II-291,
- kontrola finansijskog poslovanja zadruga II-307,
- Narodni univerziteti
- i obrzovanje odraslih II-335, 336,
- Naturalna potrošnja
- II-138,
- Naturalna proizvodnja
- i porast poljoprivrednog stanovništva II-58, 59,
- Naturalna proizvodnja i tržište
- II-178,
- Naturalna renta
- I-46, 53,
- Nauka
- II-53, 112,
- III-27, 159,
- iz oblasti seljačkih buna III-162,
- Nemačka
- I-43, 55,
- Neposredni proizvođač
- i njegov ekonomski interes
- III-25,
- kao nosilac proširene reprodukcije III-91,
- Nezaposlenost
- i produktivnost rada pre rata
- II-80,

- Nezemljoradnici
- i njihovi zemljišni posedi III-60, 93,
- Normativi
- i investicije II-110, 121,
- Novčana renta
- I-46, 78, 90,
- II-156, 157,
- i feudalni odnosi I-54,
- i kooperacija II-154, 226,
- i produktivnost rada II-156,
- i svojinska prava II-159,
- i zemljišna svojina II-34, 158,
- Novčani fondovi
- i pritisak na fond potrošnih dobara I-346,
- Vidi: Fond potrošne robe
- Vidi: Fondovi

O

- Obrada zemljišta
- primena najsavremenijih metoda
- II-83,
- Vidi: Agrotehnički minimum
- Vidi: Agrotehnika
- Obradive površine
- i moderan društveni proces proizvodnje II-120,
- i opšta kolektivizacija zemlje
- II-126,
- i socijalistički preobražaj poljoprivrede II-125,
- i socijalistički sektor II-104, 116, 120,
- Vidi: Oranične površine
- Obrtna sredstva
- u procesu reprodukcije II-35,
- Obrazovanje odraslih
- orijentacija na seosku omladinu
- II-335, 336,
- Obrazovanje omladine
- II-333,
- Obrazovanje poljoprivrednih kadrova
- II-306,
- Odeća

- veća potražnja za odećom seoskog stanovništva II-62,
- Odnosi među ljudima
- i društveni proces rada II-41, 42,
- Odnosi sela i grada
- I-319, 322,
- Odnosi socijalističkog sektora i individualnih proizvođača
- I-322,
- Vidi: Socijalistički preobražaj poljoprivrede i sela
- Vidi: Zadrugarstvo
- Ogledi
- investicije II-127, 128,
- Ogledno dobro
- II-187,
- Ogledne parcele
- i proizvodni rezultati II-90,
- Okućnica
- I-246,
- II-126, 132, 137, 139,
- i investicije II-129,
- Omladina na selu
- II-332, 334,
- i kulturni život na selu II-337,
- školovanje u gradu II-335,
- Omladinske radne akcije
- i interesovanje za školovanje
- II-333,
- Operativno rukovodstvo
- u administrativnom upravljanju
- II-39,
- Oporezivanje po katastru III-49
- i sigurnost seljaka II-321,
- Vidi: Porez
- Vidi: Poreski sistem
- Oprema
- uvoz na kredit II-63,
- Opšta potrošnja
- i platni deficit II-66,
- Opšte zemljoradničke zadruge
- II-133, 137, 209, 211, 221,
- članstvo II-222,
- ekonomska uloga II-209, 215,
- ekonomski interes i kooperacija
- II-276,
- investicije II-109,
- i ekonomije II-216, 217, 220,
- i investicioni fondovi II-225,
- i koncentracija investicionih ulaganja II-225,

- i kooperacija II-165,
- i kupovina zemlje II-147,
- i obradive površine II-116, 118,
- i organizacija rada II-113,
- i proizvodna saradnja II-196, 224,
- i proizvodna specijalizacija
- II-228,
- i socijalistička kooperacija
- II-153, 154,
- opremanje II-142,
- opremljenost II-215,
- organizacioni oblici II-232,
- prinosi II-90,
- struktura prihoda II-211, 212,
- uloga u razvitku poljoprivrede
- II-284,
- uloga u seoskoj komuni II-316,
- zadaci II-226, 227, 228,
- Vidi: Zadruge
- Vidi: Zadržne ekonomije
- Opština
- i institucije socijalne zaštite na selu I-463,
- i javni radovi I-480,
- i mobilizacija za rad u poljoprivredi I-485,
- i zadruge I-485,
- Opšti investicioni fond
- Vidi: Investicioni fondovi
- Oranične površine
- i kooperacija II-245, 248,
- i modernizacija proizvodnje
- II-93,
- pod žitaricama II-87, 88,
- Organi upravljanja zadrugama
- izborna prava II-233,
- Organizacija rada
- II-242,
- i društvena investicija II-167,
- i lična odgovornost II-46,
- i uravnilovka II-48,
- kao faktor u razvitku poljoprivrede II-113,
- Organizacija udruženog rada
- i lični rad sredstvima u svojini građana III-304,
- i produktivnost rada III-200,
- i raspolaganje akumulacijom
- III-205,
- i troškovi proizvodnje III-201,

Vidi: Osnovne organizacije udruženog rada
 Vidi: Ugovorne organizacije udruženog rada
 Organizacija žena-zadrugarki II-330,
 - značaj i zadaci sekcija II-330, 331,
 Organizacione mere
 - i kadrovska pitanja u poljoprivredi I-362,
 - i poslovna teritorija zadruga I-362,
 - i vrste zadruga I-362,
 Oruđa za rad
 - i kooperacija II-269, 270,
 - i radna snaga II-83,
 - i snabdevenost poljoprivrednih gazdinstava II-127,
 - i zakup zemlje II-149, 150,
 - i zamena privatnog socijalističkim gazdinstvom II-42,
 - u kapitalizmu II-35,
 - za lični rad III-117,
 Osiguranje I-362,
 Osmogodišnja škola II-53,
 Osnovna organizacija kooperanata
 - i lični rad sredstvima u svojini građana III-315,
 Vidi: Zadruga
 Osnovna organizacija udruženog rada III-370,
 - formiranje i karakter dohotka III-239, 240,
 - kao mikroceline III-270,
 - primer PKB-a III-270,
 Osnovna sredstva
 - i dejstvo administrativnih mera II-291,
 - karakter svojine nad njima II-162, 163,
 - na poljoprivrednim dobrima II-189, 195,
 - podružtvljavanje II-33, 34,
 - tehnički karakter II-33, 34,
 - u društvenoj svojini II-35, 36,
 - u kooperativnoj proizvodnji II-153, 154,
 Osnovni poljoprivredni proizvodi

- obim proizvodnje u 1959. godini II-72, 73,
 Vidi: Masnoće
 Vidi: Zita
 Otkup poljoprivrednih proizvoda
 - i ekonomski interes seljaka I-265, 320, 421,
 - i ishrana stanovništva I-263,
 - i monopolske tendencije individualnih proizvođača I-223,
 - i obrada zemlje preko 10 ha I-315,
 - i opšte zemljoradničke zadruge II-211, 214,
 - i otkupne cene I-265,
 - i porast poljoprivredne proizvodnje II-44,
 - i poslovni savezi II-310, 311,
 - i prerađivačka industrija I-350,
 - i produktivnost rada I-320,
 - i regulativne mere I-265, 337,
 - i vezane cene za industrijske proizvode I-265,
 - i zadruge I-322, 336, II-310, III-120,
 - način otkupa I-266, 337, 376,
 - primer SAD III-271,
 - u administrativnom periodu I-180, 263, 264, 319,
 Otkup zemlje, III-90,
 - finansiranje III-89,
 - kontrola II-291,
 - tempo podružtvljavanja III-118,
 Otkupne cene poljoprivrednih proizvoda
 - cene usluga zadruge I-461,
 - i poljoprivredna proizvodnja II-313,
 - i produktivnost rada II-82,
 - i specijalizovane zadruge II-227,
 - i troškovi ishrane seoskog stanovništva II-59, 60,

P

Partija
 - i članovi SK na selu I-352, III-350
 - i povezivanje sa radnim ljudima grada i sela I-13

- i proletarijat I-14
 - i rad sa seljacima I-13, 34, 37, 144, 145, 147 III-340, 347, 355
 - i socijalistički preobražaj sela I-223, 224, 226, 230, 243
 - o ličnom radu zemljoradnika III-349
 - o podružtvljavanju proizvodnje u poljoprivredi III-330, 340, 352
 - o položaju i razvoju poljoprivrede I-147, 230, 243 III-337, 341, 346, 352
 - o razvoju zemljoradničkog zadrugarstva I-231, 243 III-342, 353
 - o seljačkoj svojini III-304, 315
 - o seljačkom i nacionalnom pitanju I-13, 14, 34, 35
 - o zemljišnom maksimumu III-348, 349
 Vidi: Savez komunista Jugoslavije
 Pašnjaci
 - i njihova melioracija II-259
 Patrijarhalna seoska zajednica II-41
 Pauperizacija seljaka
 - i socijalizam II-158, 159
 Penzijsko osiguranje zemljoradnika III-120, 219
 - primer Slovenije III-383
 Petogodišnji plan privrednog razvoja (1957-1961) II-54, 71, 72
 - i investicije II-108
 - i planirana poljoprivredna proizvodnja II-89, 118, 119
 - i planska predviđanja II-73
 - i planski deficiti II-71
 - i porast poljoprivredne proizvodnje II-109, 110
 - i propisi o korišćenju zemljišta II-286
 - i zadrugarstvo II-211
 - zahtevi lične potrošnje II-72
 Planiranje
 - funkcija tehničkih planova II-40
 - kao ekonomski instrument III-276
 - proizvodnje II-206
 - proizvodnog rezultata II-41
 Vidi: Privredno planiranje
 Plasman industriskih proizvoda
 - i moderna poljoprivrede II-74
 - u manje razvijenim zemljama II-63, 64

Plasman poljoprivrednih proizvoda II-75
 - i izgradnja tržišnog mehanizma II-309
 - i opšta zemljoradnička zadruga II-210
 - i poslovni savezi II-311
 - i socijalizovane zadruge II-227
 - i uloga socijalističkog sektora II-258-259
 - i unapređenje poljoprivredne proizvodnje II-270
 Vidi: Tržište poljoprivrednih proizvoda
 Plate
 - i njihov uticaj na standard I-344, 346
 - i politika njihovog povećanja I-344,
 - i slabosti platnog sistema I-347
 Platni bilans II-73
 - eliminisanje uvoza artikala ishrane II-71
 - i dalji ekonomski razvitak II-62
 - i investicije proizvodnje pšenice i kukuruza II-73
 - i povećanje poljoprivredne proizvodnje II-66
 - i zaposlenost II-67
 - uloga i mesto poljoprivrede I-330 II-63, 71
 - vidovi deficitarnosti II-63
 Platni deficit
 - glavni uzrok II-58
 - i besplatna pomoć iz inostranstva II-67, 68
 - i izmenjena struktura investicija II-71
 - i održavanje nivoa životnog standarda II-65
 - i poljoprivredna proizvodnja II-64, 71
 - i socijalistička izgradnja II-76
 - i uvoz prehrambenih artikala II-64, 65
 - i način smanjenja i ukidanja II-66, 68, 71
 - karakter, teškoće i uslovi likvidacije II-63
 Podružtvljavanje
 - idejne osnove I-468

- pojam i cilj III-171
- proizvodnje III-197, 304, 307, 315
- sredstva za proizvodnju u poljoprivredi I-455
- viška rada III-149
- Podruštvljavanje zemlje III-331
- i ekonomski odnosi II-35 III-82
- i opšte zemljoradničke zadruge II-209
- i uticaj nivoa razvoja proizvodnih snaga III-60
- postepenost II-181 III-59
- proces II-167
- putem kooperacije III-179
- putem otkupa III-59, 65
- putem penzijskog osiguranja III-120
- Pogoni
- i radničko samoupravljanje II-238
- Vidi: Zadrudni pogoni
- Politička situacija na selu II-230
- i uzroci osećanja nesigurnosti kod seljaka II-323, 324
- Politička stabilnost na selu
- i naša politika u oblasti crkve i religije II-322, 323
- Političke organizacije
- kompletnost akcije na selu II-315
- Politički položaj seljaka
- decentralizacija privrednog upravljanja II-321
- Politički rad u zadruzi II-338, 339
- Političko udruživanje II-307
- i zadaci zadruga II-307
- Politika cena I-283
- i proizvodne rezerve II-314
- i regulativne mere II-294
- i vezane cene I-242
- Vidi: Cene
- Vidi: Cene poljoprivrednih proizvoda
- Poljoprivreda
- i administrativne intervencije na selu I-277, 282, 284, 290
- i agrotehničke mere I-253
- i cene poljoprivrednih proizvoda I-418, 440, 451 II-242, 294 III-74, 77, 78, 86, 96, 144, 176, 181, 361
- i ekonomska politika III-362
- i industrijalizacija zemlje I-166, 169, 203, 434 III-143
- i investicije I-277, 420, 436, 449, 510, 523 III-33, 34, 66
- i kooperacija III-57, 64
- i međunarodna razmena III-76, 137, 144, 244
- i njen položaj posle privredne reforme III-107, 124
- i njena industrijalizacija II-41
- i njena sitnosposvetnička struktura I-173, 351
- i njena zaostalost i stagnacija I-166 do 169, 203, 277, 343, 413, 467, III-34
- i planovi društveno-ekonomskog razvoja I-191, 252, 341, 401, 436, III-169, 211, 357, 361
- i položaj individualnih proizvođača I-221, 351, 451, 510, 514, 525, III-28, 39, 51, 108, 143, 145, 368
- i potrebe stanovništva i industrije III-62, 67, 143, 175
- i prinosi I-217, 218, 455, 525, III-34, 39
- i privredne krize u svetu III-220
- i proces njenog socijalističkog preobražaja I-187, 203, 287, 311, 391, 408, 433, 436, 441, III-21, 22, 51, 52, 54, 66, 85, 127, 129, 199, 211
- produktivnost rada I-390, 470, III-108, 129, 144, 220, 221
- i različite koncepcije njenog razvoja I-145, 203, 251, 392, 426, 436, 513, 514, 515, III-27, 64, 85
- i razvoj društvenog sektora I-202, 222, 253, 347, 391, III-52, 54, 129, 143, 144
- i razvoj zadrugarstva i udruživanja I-178, 204, 287, 351, 371, 401, 513, III-21, 22, 213
- i rezolucije o njenom razvoju I-298, 309, 446
- i socijalni procesi na selu I-203, 207, 282, 284, 290, 297, 436, 467, 494, 525, III-64
- i subvencije III-76, 225
- i unapređenje proizvodnje na individualnom posedu I-253, 303, 351, III-108, 130, 145
- i troškovi proizvodnje III-33
- i troškovi poljoprivrednih proizvoda III-137, 143, 215
- i životni standard I-497
- osiguranje poljoprivredne proizvodnje I-362
- posle IX Plenuma SSRNJ III-9
- primer Makedonije I-433
- primer Osijeka i Vojvodine I-514
- stočarska proizvodnja III-78
- u strukturi ukupne privrede I-203, 277, 343, 434, III-39, 64, 85, 111, 124, 183, 199, 224, 362
- upoređivanje rezultata sa predratnim stanjem III-62
- upoređenje sa rezultatima drugih zemalja I-424, III-68
- Poljoprivredna služba II-112, 240, 243, III-27
- problem organizacije III-88
- uloga Novosadskog sajma III-88
- i poljoprivredna dobra II-303, 304, do 305
- i saradnja poslovnih saveza s društvenim organizacijama II-239
- kreditiranje od strane zadruge II-255, 266
- Poljoprivredne banke II-215, III-228
- Vidi: Banke
- Poljoprivredne ekonomije
- i iskustva kooperacije II-165
- Vidi: Zadrudne ekonomije
- Poljoprivredne komore
- i funkcija zadrudnih saveza II-308
- i poslovni savezi II-238, 239 do 240
- i stručna tehnička pomoć zadrugama II-307
- pitanje njihove organizacione strukture II-308
- Vidi: Komore
- Poljoprivredne površine
- i seljačko pitanje II-29
- Poljoprivredni fondovi
- i princip rentabiliteta I-515
- za unapređenje proizvodnje I-356
- Poljoprivredni plan
- društveno-politički aspekt II-115
- i realnost planova II-120
- negativne posledice I-437
- Vidi: Privredni plan
- Poljoprivredni stručnjaci
- nagradivanje I-335
- organizatori i rukovodioci proizvodnje I-453
- Vidi: Kadrovi
- Vidi: Stručni kadrovi
- Poljoprivredno dobro II-41, 90, 133, 168, 175
- broj i površine II-188
- ekonomski interesi i kooperacija II-276
- i agrarni maksimum II-275
- investicije i investicioni fondovi II-108, 121, 173, 225, 296
- i iskustva kooperacije II-154, 156, 165
- i iskustva radnih zadruga II-164, 202, do 203
- i komuna i srez II-303 do 304
- i koncentracija investicionih ulaganja II-225
- i korišćenje rezervi II-171, 205
- i kupovina zemljišta II-147, 150
- i melioracije II-152
- i obradive površine II-115, 116
- i organizacija rada II-113
- i otkup i zakup zemljišta II-292, III-59
- i podruštvljavanje zemljišta II-279, III-65
- i poslovni savezi II-238, 293, 307, do 308
- i princip najveće rentabilnosti II-195
- i princip dobrovoljnosti II-203
- i proizvodne usluge II-251
- i proizvodnja pšenice II-265
- i renta II-159
- i rezultat unapređenja poljoprivredne proizvodnje II-192
- i stočarstvo II-193
- i stočna proizvodnja II-92, 193
- i troškovi proizvodnje II-248
- i upravljanje hidromelioracionim sistemom II-290
- i zadrudne ekonomije II-216, 217
- kao poljoprivredni kombinati II-270, 271
- korišćenje kredita II-321
- materijalni fondovi II-169
- oprema II-142

- opremljenost II-189
- prinosi II-90, 246, 247
- samostalni ekonomski faktori II-111
- uloga u razvitku poljoprivrede II-281
- uloga u seoskoj komuni II-315
- zadaci II-228
- značaj političkog rada II-313, 314
- zaposlenost II-204
- Poljoprivredno stanovništvo III-261
- Vidi: Stanovništvo
- Popis
- iz 1931. godine I-242
- Poreska politika I-283
- i ekonomski interesi seljaka I-331
- i njena revizija III-99
- i prelazak na katastarski prihod I-360, 432
- i pretilvanje u poljoprivredu III-100
- nadležnosti komuna i republika III-48
- prema ostvarenom dohotku iz proizvodnje I-432
- Poreske stope II-293
- Poreski sistem
- i usmeravanja kretanja na selu I-361, II-292, 293
- Porez I-23, 423, II-44, 264, 292, III-49
- i društvena srestva II-223, 224
- i investicije II-128
- i prihodi slovenačkog seljaka I-23
- i produktivnost rada II-146
- i slobodna prodaja i kupovina proizvoda II-44
- kao instrument regulisanja potrošnja na selu I-472
- kao čista eksproprijacija I-443, 469
- na promet robe III-178
- na sredstva za proizvodnju I-360
- na zemlju III-89
- uplata I-330
- poslovna udruženja II-290, III-27, 28

- Poslovne zajednice za snabdevanje III-393
- i cene poljoprivrednih proizvoda III-291
- i interesne zajednice potrošača III-394
- i njihove stručne službe III-289
- i regulisanje odnosa sa proizvođačima i trgovinskim organizacijama III-293
- i zadruga III-290
- uloga i zadaci III-288, 289, 291, 394
- Poslovni savezi II-234, 237, 303, 311, 328, 329 III-22, 330
- i društvene organizacije II-239
- i kooperacija II-263
- i monopolističke tendencije u njihovom razvoju III-330
- i njihov ekonomski karakter I-378, 380, 381, 534, 536, 540
- i njihove slabosti I-505, 533, III-21, 22
- i planiranje I-507
- i preradačva industrija I-373, III-18
- i problem otkupa I-373, 404
- i robni promet I-505, 506, 507, II-311, III-22
- i stvaranje sopstvenih pogona I-507
- i udruživanje u poljoprivredi I-505, 508, 533, III-18
- i ugovori II-238
- i uloga zadružnih saveza II-307, 308
- i upravljanje i njima I-384, 405, 536
- i zadruga I-505, 533, III-22
- kao odraz snage socijalističkih gazdinstava II-237
- organizacione forme I-373, 374, 384, II-237, 239
- povezivanje zadruga sa tržištem II-311, 312, III-18
- principi razvitka II-238
- republički i sreski I-508
- uloga i zadaci I-371, 374, 403, 533, 536; II-112, 238, 239, 240

- Poslovno udruživanje
- i centralizacija društvenih sredstava II-297, 298
- i materijalni interesi II-242
- i poslovni savezi II-235, 236, 238, 239, III-27
- propisi II-312
- u poljoprivredi III-28
- uslovi II-307
- Potrošači
- i njihov položaj III-295
- i organizovanje interesnih zajednica III-295, 394
- i uvođenje ristorna III-296
- uloga velikih potrošača III-297
- Potrošačka zadruga I-359, 481, 482
- Vidi: Zadruga
- Potrošnja roba
- i platni deficit II-65
- i zavisnost od inostranstva II-63
- proizvodnja i investicije II-70, 71
- Potrošni fond
- i otkupne cene II-227, 228
- Potrošnja II-64
- i investicije II-48
- i promena načina ishrane III-64
- i uzroci nesklada sa proizvodnjom i produktivnošću rada II-48
- namirnica životinjskog porekla II-71, 72
- perspektive povećanja po stanovniku II-109
- prehrambenih artikala II-117, III-64
- uslovi naglog porasta II-58
- Vidi: Lična potrošnja
- Povrtarstvo
- i privatno gazdinstvo II-139, 140
- Predviđanja u poljoprivrednoj proizvodnji
- realnost i kadrovi II-73
- rezultati u 1959 godini II-72
- Prehrambena industrija III-388
- i ekonomski odnosi sa seljacima I-538
- i njena sirovinaska baza II-58
- kapaciteti II-74
- koncept razvoja III-125
- u SAD II-121
- u Sloveniji III-225

- Prelazni period
- i socijalistička kooperacija II-152
- Premije I-360, 369, III-88, 203
- i cene III-89, 205
- i odredbe »zelenog plana« III-228
- i pravo seljaka na učešće u dohotku zadruga III-207
- i usaglašavanje republika III-204
- izvori sredstava III-89, 178
- kao društveno ulaganje u zadrugu proizvodnju III-227, 277
- kao nagrada poljoprivrednim proizvođačima III-99
- način obračuna i raspodele III-263, 388
- razvojne III-181, 227, 251
- za proizvodnju u brdskim reonima III-204, 207
- Vidi: Kompenzacije
- Prihodi seljačkog stanovništva
- i kooperacija II-159
- i materijalna stimulacija II-275
- i odlivanje viška rada na selo II-75
- Prihodi zadruga
- i zadrugne ekonomije II-216, 217
- Primitivni socijalizam II-41, 42
- Princip dobrovoljnosti II-203, 241, 280, 322
- i ujedinjavanje investicionih sredstava II-299
- i životni uslovi II-329
- Princip materijalne zainteresovanosti II-45
- Vidi: Materijalna zainteresovanost
- Prinosi II-204
- i dohodak seljaka i zadruga II-271, 275
- i investicije II-109
- i kontrahiranje II-253, 254
- i kooperacija II-223, 331
- i poljoprivredni proizvođači II-321
- i produktivnost rada II-41
- i proizvodna saradnja II-173, 174
- na poljoprivrednim dobrima II-189, 190, 191
- na seljačkom gazdinstvu II-82, 83
- na zadrugnim ekonomijama II-217
- povećanje po hektaru II-87, 89, 90

- u socijalističkim zemljama II-97
- Privatna svojina II-160, 162
- i kolektivizacija staljinističkog tipa II-158, 159
- Privatna zemljišna svojina II-181
- i agrarni maksimum II-275
- i kooperacija II-154
- i njen preobražaj II-159
- i opšte zemljoradničke zadruge II-209
- nezemljoradnika III-60, 93
- oblik egzistencije seljaštva II-151
- uslovi menjanja oblika II-35
- Vidi: Zemljišna svojina
- Privatni sektor II-33
- i socijalizam II-106
- i prinosi II-89
- kod nas II-103
- u Bugarskoj II-82, 83
- u socijalističkim zemljama II-106, 107
- u Sovjetskom Savezu II-101
- Privatno gazdinstvo
- i kooperacija II-176
- i poljoprivredna proizvodnja II-117, 143
- i poreski sistem II-293
- i prelivanje sredstava iz industrije II-83
- i produktivnost rada II-140, 224
- i proizvodna saradnja II-130
- i regulativne mere II-275
- i sredstva potrebna za rekonstrukciju poljoprivrede II-36, 37
- i stočarstvo II-101, 102
- i svojinska struktura na selu II-133, 134
- i zadruge II-226
- i zemljište zadrugne ekonomije II-221
- prinosi II-246
- troškovi po jedinici proizvoda II-172
- troškovi proizvodnje II-246
- u seoskoj komuni II-316
- Privilegije
- i članstvo u zadrugama II-231
- Privreda
- i preobražaj poljoprivrede i sela I-269
- i regulisanje odnosa pri udruživanju III-23
- i rezultati »novog kursa« I-273
- metodi i oblici socijalističkog upravljanja I-269
- Privredna komora III-50
- Vidi: Komore
- Privredni plan
- i međunarodna razmena i podela rada II-62
- i odliv radne snage sa sela II-62
- kao instrument dirigovanja privrednim životom I-270
- Privredna reforma III-107
- i paritetni odnosi cena poljoprivrednih i industrijskih proizvoda III-362
- i utvrđivanje kompenzacija III-246
- Privredni sistem
- i administrativno rukovođenje I-313
- i poslovni savezi II-237
- i sistem regresa II-301
- Privredno planiranje
- država kao instrument II-285
- i seoska komuna II-317
- prvi petogodišnji plan I-166
- Vidi: Trgovina
- Produktivnost rada III-257, 279, 385
- društveni fondovi i lični standard II-240
- i administrativno upravljanje II-39, 40
- i aktiviranje stručne i naučne službe III-365
- i cene II-45, III-258
- i društvene subvencije I-271, 279, II-76, 77
- i državna intervencija II-167
- i ekonomski sistem II-110, 111
- i investicije II-37
- i investiciona politika II-295
- i investicioni fondovi II-225
- i konkurencija II-297
- i kooperacija II-154
- i lični dohodak II-203, 275, 276
- i materijalni interes II-281
- i materijalni položaj seljaka II-82
- i materijalni stimulanasi II-48
- i odliv radne snage sa sela I-343, II-132
- i opšta kolektivizacija zemlje II-127
- i organizacije Socijalističkog saveza II-329
- i otkupne cene poljoprivrednih proizvoda II-182, III-227
- i otvaranje novih radnih mesta III-175
- i platni deficit II-66, 68
- i poljoprivredna proizvodnja u Sovjetskom Savezu II-44
- i poljoprivredne organizacije III-96
- i proizvodnja pšenice II-268
- i razvitak poljoprivredne proizvodnje I-518, II-57, III-25, 77, 107, 151, 158
- i razvoj proizvodnih snaga I-284
- i renta II-155, 156, 158
- i seljačko pitanje II-28, 180, 181
- i socijalistički probražaj sela II-30, 42, 125
- i socijalistički sektor II-33
- i socijalizam II-200
- i specijalizovane zadruge II-227, 228
- i sredstva za proizvodnju II-39, 121
- i standard proizvođača II-75
- i takmičenje II-140
- i troškovi proizvodnje II-249
- i trudodan II-51
- i ulaganja u poljoprivrednu proizvodnju II-191, 192
- i uzroci nesklada s potrošnjom II-48
- i visoki prinosi I-529, II-41
- i zadruge II-200, 223, 224
- i zarada II-205
- i životni standard II-70, 71, III-36, 141
- i životni uslovi seljaka II-60
- na rascepanim seljačkim gazdinstvima II-171
- na sitnom i krupnom gazdinstvu I-413
- na selu i u industriji II-75, 76
- rezultati povećanja II-85
- rezultati na individualnim gazdinstvima II-41, 42
- kao društveni faktor I-280
- u kapitalističkom svetu II-122
- u socijalističkim zemljama II-107
- u socijalizmu i komizmu II-45
- u stočarstvu II-88, 89
- značaj ekonomskih odnosa II-233, 234
- Profitna stopa
- kapitala uloženog u poljoprivredu II-80
- Program Saveza komunista Jugoslavije
- i društvena svojina II-163
- i organizacije Socijalističkog saveza II-296
- Progresivno oporezivanje II-293
- Proizvodna saradnja II-132, 145, 172, 192
- dve krajnosti u shvatanjima III-114
- i društvena sredstva II-252
- i cena zemlje II-147
- i članstvo u zadrugama II-228, 229
- i ekonomski interes seljaka II-284, III-114
- i kontrahiranje II-253
- i materijalna baza II-223
- i moderna agrotehnika II-155
- i obradive površine II-118
- i opšte zemljoradničke zadruge II-211, 221, 223
- i pomoć narodnog odbora II-304
- i prinosi II-173
- i privatno gazdinstvo II-316
- i privatnosopstvenički interesi II-221
- i proizvodne usluge II-251, 252
- i propisi o korišćenju zemljišta II-286
- i renta II-277, 158
- i reprodukcija II-158, 159
- i svojina II-163, III-115
- i takmičenje II-140
- i troškovi proizvodnje II-256
- i uređivanje zemljišta II-164
- i zadruge II-322, 323
- i zadrugne ekonomije II-218, 219
- i zadrugni sistem II-232, 233
- kao naša dugoročna orijentacija III-115

- kao socijalistička kooperacija II-153
- kreditiranje II-300, 301
- značaj oblika II-276, III-119
- Vidi: Kooperacija
- Proizvodna specijalizacija II-227, 228
- i zadrudne ekonomije II-219
- Proizvodne rezerve
- i politika cena II-313
- na poljoprivrednim dobrima II-192
- Vidi: Rezerve
- Proizvodne snage I-272, 347, II-28, 50
- i investicije u poljoprivredi II-76
- i materijalni interesi II-281
- i odnosi investicionih fondova II-298
- i privatna svojina nad zemljom II-151
- i platni deficit II-66, 67
- i proizvodni odnosi II-103
- i radne zadruge posle 1948. godine II-36
- i raspodela II-48
- i razvitak našeg sela II-174
- i seljačko pitanje II-279
- i sistem regresa II-302
- i socijalistički razvitak zaostalih zemalja II-51
- ispori razvitak industrije pre rata II-80
- i upravljanje kooperacijom II-154, 279, 280
- njihov razvitak i robna proizvodnja II-49
- opšti razvitak i poljoprivreda II-27
- stepen razvitka i društveni proces rada II-41, 42
- u seoskoj komuni II-316
- u socijalizmu i komunizmu II-45
- uslovi njihovog razvitka u poljoprivredi I-499, II-74, III-146
- Proizvodne usluge II-226, 249, 251
- cene i članstvo u zadrugama II-230
- i opšte zemljoradničke zadruge II-211, 212, 214, 222
- i osnovna sredstva II-291, 292
- i renta II-158, 159
- kao oblik kooperacije II-253
- pokazatelji II-266
- Proizvodni kapaciteti
- i kooperacija II-246, 247
- uslovi rasporeda II-92, 93
- Proizvodni odnosi
- i proizvodne snage II-103
- i povezivanje sa odnosima raspodele II-49
- savremeni razvitak poljoprivrede II-121
- Proizvodnja
- marksističko shvatanje karaktera poljoprivrede II-34
- potrošnih dobara III-349
- uslovi nastajanja njenog robnog karaktera II-49
- značaj tehnološke strukture II-35
- Proleterijat
- i savezništvo sa seljaštvom I-14, 32
- Promet poljoprivrednih proizvoda
- i administrativne mere I-335, 506
- i ekonomska stimulacija proizvođača I-506
- i opremljenost modernim sredstvima I-336
- slabosti I-335, 506
- uloga zadruge II-309, 310
- Vidi: Tržište poljoprivrednih proizvoda
- Promet zemlje
- i kooperacija II-132
- i njegovo ograničavanje III-379
- i socijalistički sektor II-286, 287
- i socijalno-ekonomska struktura sela II-131
- i učešće socijalističkog sektora II-136, 141
- i uticaj socijalističkih faktora II-151
- i zadrudne ekonomije II-219
- i zemljišni maksimum II-133
- nacionalizovanih površina III-380
- Propagandna delatnost
- i zadrudni savezi II-307, 308
- Propisi II-112, 114
- i agrotehnički minimum II-327

- i radničko samoupravljanje u zadrugama II-234, 235
- i poslovni savezi II-237, 238
- i ugovori o kooperaciji II-275, 276
- o poslovnom udruživanju II-312
- Vidi: Regulativne mere
- Prosta kooperacija rada II-36, 37, 38
- i državna kontrola II-39
- i opšta kolektivna zajednica II-126
- i radne zadruge II-36
- na kolhozima II-34
- uopšte II-34
- Proširena reprodukcija I-424
- i cene poljoprivrednih proizvoda III-180
- i neposredni proizvođači III-91
- i socijalistička kooperacija II-153, 154
- i tempo razvoja poljoprivrede I-440
- i zadruge II-226
- i zadrudni i društveni fondovi II-224
- Proivurečnosti opšteg društvenog razvitka II-53
- Prvi petogodišnji plan
- i ekonomska blokada II-81
- i investicije u poljoprivredi II-81
- i potrebe po jednom ha zemljišta II-28,
- i promet zemlje II-147,
- i socijalistički sektor II-126,
- i zakup zemlje II-149, 150,
- i zapošljavanje II-270, 271,
- i životni uslovi I-431, 491, II-201,
- na selu I-367,
- na seljačkom gazdinstvu pre rata II-80,
- odliv sa sela II-28, 62, 132, III-54,
- ograničenje u pogledu zapošljavanja II-133, 134,
- u kapitalizmu I-312, II-35,
- značaj kvalifikacione strukture II-335,
- Radnik
- i njegov odnos prema minulom radu III-371,
- Radna zadruga
- I-210, 280,
- II-36, 202,
- i industrijalizacija I-293, II-202,
- i kolektivizacija 1948. godine II-38,
- reorganizacija I-293, 294, II-38,
- starog tipa i njihova iskustva I-281, II-53, 54,
- Vidi: Seljačka radna zadruga
- Vidi: Zadruga
- Radne akcije
- i učešće žena sa sela II-330, 331,
- Radni kolektiv
- III-127,
- Radni odnosi
- i zarada II-164,
- Radnička klasa
- i buržoazija I-197,
- i njena eksploatacija I-272, 304,
- i njeni nacionalni, ekonomski i drugi interesi I-22,
- i savez sa seljaštvom I-137, 138,
- Radnički pokret
- i antijugoslovenska propaganda II-70,
- Radnički savet
- I-285, 301, 345,
- njegova prava I-408,
- i pitanje informacija III-18,
- i politički pritisci I-410,

R

- Rad
- društveni karakter II-35
- na sredstvima za proizvodnju u društvenoj svojini I-270
- Vidi: Lični rad
- Radionice
- opštih zemljoradničkih zadruga II-216
- Radna snaga
- I-166
- i industrijalizacija I-311, II-270,
- i kooperacija II-269, 271,
- i mehanizacija poljoprivredne proizvodnje I-464, 470, II-183,
- i obim i karakter oruđa za rad II-83,

- kao organi samoupravljanja proizvođača I-273, 287,
- Radničko samoupravljanje** II-233,
 - i društvena svojina II-163,
 - i organizacija Socijalističkog saveza II-326,
 - i poslovni savezi II-237, 239,
 - i shvatanje svojine II-160,
- Vidi: Samoupravljanje
- Raspodela**
 - i proizvodnja II-48,
 - u zadrugama II-338, 339,
 - položaj pojedinaca u proizvodnji II-105,
 - prema potrebama II-45,
- Raspodela dohotka**
 - i pojedini slojevi seljaštva II-320, 321,
 - renta kao faktor II-158,
- Ratarstvo**
 - II-72, 135,
 - indeks kretanja II-85,
 - i radna snaga II-184,
 - i seljačke radne zadruge II-196,
 - na poljoprivrednim dobrima II-92,
 - na združnim ekonomijama II-216, 217,
 - pre rata II-79,
 - prinosi po hektaru II-86, 87,
 - proizvodna saradnja II-245, 248,
- Razmena**
 - i individualni proizvođači II-292,
 - i regulativne mere II-294,
 - uslovi međunarodne razmene, II-62,
- Reformacija**
 - I-95,
 - i formiranje slovenačke nacionalne svesti I-71,
 - i kontrareformacija kao era masovne germanizacije I-76,
 - i seljačke bune I-76,
- Regresi**
 - I-357,
 - III-88,
 - kao instrument socijalističke politike prema selu I-360,
 - za đubriva I-333, 339,
 - za sitnu mehanizaciju I-333,
- Vidi: Kompenzacije
- Vidi: Premije
- Vidi: Sistem regresa
- Regulativne mere**
 - II-114, 141, 145, 281, 282,
 - administrativnog i ekonomskog karaktera II-290, 291, 292, 293,
 - i društvena sredstva II-389,
 - i društveni plan II-286,
 - i ekonomski odnosi II-243,
 - i investicije II-294,
 - i kretanje rente II-150, 247,
 - i konzervativizam II-327,
 - i kupovina zemlje II-146, 147, 148,
 - i materijalne pokretačke mere II-282,
 - i odliv društvenih sredstava na selo II-158, 159,
 - i platni bilans II-67,
 - i združne ekonomije II-219,
 - narodnog odbora II-304,
 - njihova nužnost i zasnovanost II-191, 192,
 - o korišćenju zemljišta II-275,
 - organa uprave II-305, 306,
 - propisi za kreditiranje kupovine zemlje II-146, 147,
 - u SAD II-122,
 - u zapadnoevropskoj poljoprivredi II-123,
- Rekonstrukcija tehničke baze poljoprivrede**
 - i izgradnja poljoprivrednih objekata III-216,
 - i seljačko gazdinstvo II-83,
- Religija**
 - I-326,
 - II-322,
 - depolitizacija crkve II-322, 323,
 - i obrazovanje ljudi I-326,
 - kao oružje reakcionarnih snaga I-325,
 - kao privatno, lično osećanje ljudi I-326,
- Remontno-tehničke stanice**
 - II-45,
 - finansiranje i njihov razvoj I-335, 339,
- Vidi: Mašinsko-traktorske stanice
- Renta**
 - I-245, 289,
 - II-256, 257, 264, 266,

- diferencijalna I-486,
- i dohodak seljaka I-519, II-163,
- i interes zadruge i seljaka II-155, 200, III-314,
- i nacionalizacija zemlje I-474,
- i odlivanje radne snage II-201, 202,
- i razvitak poljoprivrede I-393, II-277,
- i seljačka radna zadruga II-164,
- i socijalistički sektor II-156,
- i socijalno osiguranje II-234,
- i troškovi proizvodnje I-528,
- i udruživanje zemljišta III-314, 315,
- i uzroci gubitaka zadruga II-265,
- i zakup zemlje I-521,
- kao priznanje privatne sopstvenosti I-528,
- prinosi II-273,
- visina III-315,
- Vidi: Naturalna renta
- Vidi: Novčana renta
- Vidi: Zakupnina
- Rentabilnost poslovanja**
 - i jedinica proizvoda II-203,
 - i razvoj socijalističkih odnosa I-303,
 - na poljoprivrednim dobrima II-194, 195,
 - princip II-195,
- Reprodukcija**
 - i individualno gazdinstvo II-128, 129,
 - i obrtna sredstva II-35,
 - i platni deficit II-63, 64,
 - i proizvodna saradnja II-158,
- Reprodukcione celine**
 - i koncept razvoja agroindustrijskog kompleksa III-271,
 - kao polazna osnova za organizovanje udruženog rada III-271,
 - primer PKB-a III-269,
- Reprodukcioni materijal**
 - i platni deficit II-66,
 - uvoz za potrebe poljoprivrede II-71, 72,
- Revizionizam**
 - II-36, 37, 52,
- Rezolucija**
 - i položaj malog i srednjeg seljaka II-135, 136,
 - materijalni položaj seljaka II-141,
 - slovenačkih kmetova u feudalizmu I-76, III-161, 187, 188,
- Rezerve**
 - i intervencije na tržištu III-104,
 - i investicije II-121,
 - i postizanje maksimuma proizvodnje II-178, 179,
 - poljoprivrednih proizvoda III-183,
 - robne III-289,
 - u pogledu osvajanja novih površina II-41, 42,
 - zemljišne i združne ekonomije II-219,
- Vidi: Materijalne rezerve poljoprivrednih proizvoda
- Vidi: Proizvodne rezerve
- Rezervni fond**
 - III-49,
- Rezolucija o perspektivnom razvoju poljoprivrede i zadrugarstva**
 - 1446, 465, 523,
 - i nosioci unapredjenja poljoprivrede I-446,
 - otkup i zakup zemlje I-521,
 - pravilnosti orijentacije i odstupanja u praksi I-455, 456,
- Rezolucija I konferencije SKJ**
 - o ciljevima naše agrarne politike III-338, 351,
 - o farmerskom putu razvoja poljoprivrede III-349,
 - o merama agrarne politike III-343, 354,
 - o mestu i ulozi seljaka i njihovom ličnom radu III-340, 349,
 - o organima nadležnim za poljoprivredu III-347,
 - o socijalnim problemima na selu III-345, 347, 355,
 - o udruživanju i zadrugama III-341, 342, 346, 352, 353,
 - o uzrocima njenog neostvarivanja III-338, 352,
 - o zemljišnom maksimumu III-348, 349,
- Rezolucije o poljoprivredi**
 - četvrtog kongresa SSRN Slovenije I-309,
 - šestog kongresa KPJ I-298, 299,

Historno
I-396, 540,
III-269,
Roba
- i ponuda i tražnja II-49, 50,
Robna proizvodnja
II-44,
- njena uloga u prelazno vreme
II-49,
Robni promet
- i poslovni savezi II-311, 312,
Robnonovčani odnosi
- i porezi i takse II-292,
Rumunija
II-96, 97,

S

Samopomoć
- i zadruga II-228, 229,
Samoupravljanje
I-409, 410,
III-26,
- i članstvo u zadrugama II-229,
- i razvitak ekonomskih društvenih odnosa I-297, II-76, 77,
III-169,
- interesovanje radnika II-207,
- izgradnja sistema I-345,
Vidi: Društveno samoupravljanje
Vidi: Radničko samoupravljanje
Vidi: Upravljanje
Samoupravne interesne zajednice
- formiranje i unutrašnji odnosi
III-273, 284,
- i prava OUR-a III-295,
- kao delegatska tela III-294,
- za snabdevanje III-293, 295,
- zadaci III-294,
Samoupravni sporazumi
- o cenama poljoprivrednih proizvoda III-256,
Samoupravno sporazumevanje i društveno dogovaranje
- između republika III-201,
- kao nov način centralizacije upravljanja III-185,
Saveti za poljoprivredu
- kao organi društvenog samoupravljanja II-305,

Savez komunista Jugoslavije
II-56, 70, 111, 320,
- i društvena uloga žena na selu
II-329, 330,
- i kooperacija II-250, 251, 324,
- i opšte društvena kontrola II-339,
- i poslovi crkve II-323,
- i seljačke mase II-321, 323,
- o agrarnoj politici III-85,
- o zemljišnom maksimumu
III-228,
Vidi: Partija
Savez radnika i seljaka
- i međunarodni pritisci i blokade
III-194,
- i međusobno povezivanje ekonomskih, socijalnih i kulturnih interesa III-196,
Savezna narodna skupština
- Rezolucija o perspektivnom razvitku poljoprivrede i zadrugarstva II-55, 173, 174,
Savezni propisi
- i narodni odbori II-288,
Savezni saveti
III-201,
Sekretarijat za poljoprivredu
II-302, 303,
Selekcija bilja
II-83,
Selekcija stoke
II-83,
Selo
- i administrativne mere I-264, 365,
- i agrarna politika I-426, III-85,
- i članovi Saveza komunista I-352,
- i ekonomske mere I-224, 365, 424, 426,
- i ekonomski odnosi I-428, 446,
- i njegov socijalistički preobražaj
I-228, 274, 323, 324, 325,
- i odliv radne snage I-294, 464,
- i produktivnost rada I-338,
- i rezultati naše politike I-217, 223, 277, 501, 513,
- i socijalno-ekonomske diferencijacije I-140, 400, 415, 527,
- i stara shvatanja o njemu I-322, 325,
- i zadaci Socijalističkog saveza
I-513, III-9,

- i životni standard I-27, 338,
Selo-grad
I-319,
- kulturni jaz II-337,
Vidi: Grad-selo
Seljačka pijaka
III-285, 290,
- i opšte zemljoradničke zadruge
II-213, 214,
Seljačka radna zadruga
I-215, 237, 280, 291, 297, 367,
II-133, 134, 168, 169, 175, 198,
201, 203,
- ekonomski interes i kooperacija
II-276,
- finansijski rezultati II-197,
- greške i propusti I-238, 280, 307,
315, 388, 389,
- investicije II-109,
- i administrativne mere I-281, 307,
- i forme njenog organizovanja
I-210, 211, 214,
- i kupovina zemlje II-147, 148,
- i mehanizacija I-292,
- i njihova reorganizacija I-215,
350, 390,
- i obradive površine I-237, 245,
II-115, 116, 118,
- i odlivanje radne snage II-201,
- i odnos nadležnih organa I-238,
- i organizacija rada II-113,
- i podružljavanje zemlje I-390,
II-279,
- i poljoprivredna dobra II-196,
- i poslovni savezi I-481,
- i princip dobrovoljnosti I-288,
II-203,
- i princip rentabilnosti II-195,
- i produktivnost rada I-320,
II-200,
- i rezultat unapređenja poljoprivredne proizvodnje I-321, II-192,
193,
- i socijalistička kooperacija
II-153, 154,
- i sovjetska iskustva I-244,
- i stočarstvo I-237,
- i trgovina I-481,
- i visina rente II-160,
- i zadržana svojina I-236, 255,
- kao samostalni ekonomski faktori
I-255, II-110, 111,

- kao specifičan oblik kooperacije
I-244, II-164, 165,
- korišćenje kredita II-321, 322,
- korišćenje rezervi I-320, II-171,
- metarijalni fondovi II-170,
- njihov razvitak I-226, 235, 288,
293, 294, II-197, 198,
- opremanje I-292, 255, II-142,
- prinosi II-89,
- uloga u razvitku poljoprivrede
I-200, 236, II-283, 284,
- uloga u seoskoj komuni II-315,
316,
- zadaci I-238, II-227, 228,
Vidi: Radna zadruga
Seljačke bune
I-76,
III-188, 190, 191,
Vidi: Seljački ustanci
Seljačke mase
- i buržoaske partije I-140,
- i radnički pokret I-148,
- i socijalistička država i društvene organizacije II-321, 322,
- i socijalne diferencijacija kod Slo-
venaca I-102,
- zaostalost II-323,
Seljački posed
Vidi: Seljačko gazdinstvo
Seljački ustanci
I-77, 82, 163, 165, 189,
Vidi: Seljačke bune
Seljačko gazdinstvo
II-176,
- dohodak II-128, 129, III-106,
- i akumulacioni fond II-127, 128,
- i cena koštanja II-192,
- i društvena sredstva II-252,
- i društvena svojina II-250, 251,
- i investicije II-84,
- i kooperacija II-269, 278,
- i mobilizacija proizvodnih rezervi
II-177, 188,
- i niska akumulativnost poljopriv-
rede II-76,
- i novčana renta II-156,
- i poljoprivredna proizvodnja
I-526, II-75, III-106,
- i prinosi na zadrudnim ekonomi-
jama II-216, 219,
- i produktivnost rada III-305,
- i proizvodna saradnja II-145

- i proizvodnja pšenice II-265, 266,
- i rekonstrukcija tehničke baze poljoprivrede II-83,
- i saradnja sa socijalističkim sektorom II-85, III-132,
- i specijalizacija proizvodnje III-146,
- i tehnička rekonstrukcija poljoprivrede II-130,
- i zakup zemlje II-148,
- i zemlja II-115, III-185,
- kao izvor dopunskih prihoda II-200, 201,
- karakter I-272, II-141,
- kretanje broja i površina II-135, 136,
- niska tržišnost proizvodnje I-272, II-139,
- novčana primanja II-138, 140,
- njihova opremljenost II-127, 128, III-386,
- pre Revolucije II-132, 133,
- prinosi van kooperacije II-92, 93,
- porast radne snage pre rata II-80,
- razvitak poljoprivrede II-126, 127, 129,
- socijalistički sektor II-140, 141,
- staračko III-185, 384,
- učešće u ukupnom broju gazdinstva II-134, 135,
- unapređenje poljoprivredne proizvodnje II-81, 82, III-130,
- Seljačko pitanje**
I-16, 517, 521, 526, 527,
II-28, 29, 157,
III-132, 145,
- i industrijalizacija I-514, 521, II-28,
- i novčana renta I-428, II-157,
- i poljoprivredno stanovništvo II-305,
- i privatna seljačka gazdinstva I-514, II-28, 29,
- i unapređenje poljoprivredne proizvodnje I-441, 514, II-28,
- i životni uslovi na selu II-181, 182,
- kao socijalni problem I-526, II-182, 183,
- Seljak**
I-16, 27, 400,
III-127, 151,
- i njegov materijalni položaj I-19, 190, 312, 355, 397, 453, II-82, 83, III-44, 125, 157,
- i penzijsko osiguranje III-120, 219, 309, 313, 369, 382,
- i uslovi života na selu I-27, 78, 437, 452, III-44,
- kao radnik u turizmu III-131, 369,
- kao samoupravljač III-195,
- Seljaštvo**
- i frontovske radne brigade I-223,
- i njegove kategorije I-133, 134, 296,
- i njihovi revolucionarni pokreti I-77, 82, 104, 121, 129, 139, III-161, 163, 164, 165, 189,
- materijalni i društveni položaj I-98, 174, 190, 224, II-29,
- političko uporište socijalističkog sistema II-320, 321,
- u feudalizmu I-20, 46, 71, 76, 95, 101, 102, III-161, 188, 308,
- Seoska komuna**
- i materijalna stimulacija II-316, 317,
- i njihova široka samoupravna prava II-82, 83,
- i privatno gazdinstvo II-315,
- i uloga društvenog karaktera rada II-315, 316,
- Seosko stanovništvo**
I-498,
- i dobrovoljne akcije II-328,
- i povećanje broja studenata II-333,
- i stručno obrazovanje II-334,
- Servisi**
- i poslovni savezi II-111, 112, 232, 235, 241,
- Vidi: Tehnički servisi**
Setvene površine
I-218,
II-93, 94,
- i opremljenost mehanizacijom II-94, 95,
- Sezonski radnik**
- njegove kvalifikacije II-334, 335, 336,
- Sindikalne organizacije**
- uloga u sovhozima II-45,
- Sindikalne podružnice**
II-207,
- Sindikat poljoprivrednih radnika**
II-326, 327,
- Sirovinska baza**
- industrije II-57,
- Sirovinski izvori**
- i industrija II-74,
- Sistem cena**
III-200,
- Vidi: Cene poljoprivrednih proizvoda**
Sistem investiranja
- princip elastičnosti II-300,
- Sistem obrazovanja odraslih**
II-333, 334, 366,
- Sistem raspodele**
- birokratizacija i robni karakter proizvodnje II-49, 50,
- i investicije narodnih odbora II-296,
- i shvatanje svojine II-160,
- i uloga zadruga II-279, 280,
- i zadrudni fondovi II-210, 211,
- na poljoprivrednim gazdinstvima II-207,
- Sistem regresa**
II-301, 302,
- Vidi: Regresi**
Sistem visokoškolskog obrazovanja
II-334, 336,
- Sitnosopstvenička stihija**
Slobodan promet zemlje
- i ekonomski odnosi na selu II-147, 148,
- Vidi: Promet zemlje**
Slovenija
I-57, 69,
- Smeštajni prostor**
II-74,
- Snabdevanje**
- formiranje, uloga i zadaci interesnih zajednica III-273, 284, 293,
- i planiranje III-284,
- i porast zaposlenih II-65,
- i povezivanje trgovine sa proizvodnjom i potrošačima III-283, 284, 293,
- i seljačka pijaca III-285,
- stanovništva III-181,
- Vidi: Poslovne zajednice za snabdevanje**
Specijalizacija proizvodnje
- i kooperacija II-259, 260,
- i opšte zemljoradničke zadruge II-210,
- Specijalizovane zadruge**
II-227, 228,
- Socijal-demokratski pokreti**
- i seljačke mase I-136,
- klerikalna stranka I-119,
- Socijalistička akcija**
- i aspekti metoda II-105,
- Socijalistička država**
- intervencija na selu II-30,
- i karakter poljoprivredne proizvodnje II-34,
- i poslovi crkve II-321, 322,
- i prosta kooperacija rada II-34,
- i radni seljak II-37, 38,
- i regulativne mere u poljoprivredi II-285,
- i seljačke mase II-321, 322,
- kao instrument revolucije II-30,
- uslovi opstanka II-38,
- Vidi: Država**
Socijalistička kooperacija
II-176, 178,
- definicija II-153, 154,
- i društvena sredstva II-172,
- i korišćenje hidromelioracionih sistema II-290,
- i naponi seljaka II-323, 324,
- i poreski sistem II-393, 394,
- i privatno gazdinstvo II-176,
- i proizvodne rezerve II-178,
- i radna snaga II-185,
- kao put osposobljavanja poljoprivrednog zemljišta II-152, 153,
- seljačke radne zadruge II-164,
- suština II-142, 143,
- ujedinjavanje zemljišta II-164,
- Vidi: Kooperacija**
Socijalistička misao
II-32, 53, 54,
- osnovna protivurečnost II-48, 49,
- u savremenom svetu II-43,
- Socijalistička praksa**
- i osnovni principi socijalističke izgradnje II-32, 33,
- i preživeli prelazni oblici i metodi II-32, 33,
- osnovna protivurečnost II-48,
- suština II-41,

- značaj diskusije i eksperimenata II-54,
- Vidi: Praksa
- Socijalističke privredne organizacije II-177, 178,
- i društvena sredstva II-172,
- i kupovina zemlje II-146, 147,
- i površine II-134, 135,
- i primena propisa o korišćenju zemlje II-286, 287,
- i proizvodna saradnja II-142,
- i seljačko gazdinstvo II-119,
- i socijalistička kooperacija II-152, 154,
- i ujedinjavanje poljoprivrednog zemljišta II-145,
- i upravljanje hidromeliracionim sistemima II-290,
- i uticaj na promet zemlje II-151,
- i zakup zemlje II-148,
- kao kupci zemlje II-136,
- princip samostalnosti II-304,
- proširivanje površina II-145,
- uloga u razvitku poljoprivrede II-283,
- Vidi: Socijalistički sektor
- Socijalističke zemlje II-36, 37,
- i investicije kod nas II-94, 95,
- i izlaz iz stagnacije u poljoprivrednoj proizvodnji II-49, 50,
- kolektivizacija II-133, 134,
- i napuštanje trudodana II-51,
- i naši stavovi II-44
- i njihova poljoprivreda II-93, 94, 104,
- i prihvatnje naših shvatanja II-50,
- i protivurečnosti u procesu savladivanja zastarelih formi i odnosa međusobne saradnje II-52, 53,
- i razvitak njihove poljoprivrede II-38, 39,
- i socijalistički sektor II-106, 107,
- i tretiranje principa lične materijalne zainteresovanosti II-49, 50,
- i zaposlenost u poljoprivredi II-200,
- međusobni odnosi II-43, 68, 69,
- prinosi na socijalističkom i privatnom sektoru II-96, 97,
- promene u politici i razvitku II-52,
- ukidanje MTS II-52,
- Vidi: Zemlje narodne demokratije
- Socijalistički internacionalizam II-43,
- i ekonomske sankcije i politički pritisak II-69,
- i koncepcije »Rukovodećih partija« II-68,
- lagerska koncepcija II-69,
- »Socijalistički Lager«
- Vidi: Lager
- Vidi: Blokovi
- Socijalistički preobražaj poljoprivrede i sela I-251, 278, 319, 487, II-28, III-57, 81,
- i administrativne mere I-522, III-48,
- i ciljevi, principi, metode I-281, 368, 389, 402, 489, II-130, 131, III-39, 48, 59, 65,
- i društveno ekonomski faktori I-539, II-111, 112, III-59,
- i ekonomsko obrazovanje II-336, 337,
- i izgradnja krupnih društvenih gazdinstava I-414, III-59,
- i kapitalistički elementi I-229,
- i kolektivizacija zemlje II-34,
- i kooperacija II-154, III-60, 82,
- i kupovina zemlje II-147, 148,
- i marksizam II-39,
- i metodi kampanjskih kolektivizacija II-42, III-308,
- i moderna poljoprivredna tehnologija II-53, 54,
- i naša agrarna politika I-295, 356, III-48, 54, 81, 82, 105,
- i obradive površine II-125,
- i odnosi među poljoprivrednim organizacijama I-454,
- i omladina II-330, 331,
- i partija I-239, 261,
- i podružtvljavanje I-414, 525, III-82,
- i postignuta iskustva I-414, II-29, III-81, 82, 105,
- i postojeća praksa II-29, III-105,
- i produktivnost rada II-42,
- i proizvodna specijalizacija II-227, 228,
- i seljačke radne zaduge I-323, 333, 539
- i socio-ekonomske promene I-322,
- i uloga narodnih odbora I-543,
- i unapređenje proizvodnje I-351, 372, 386, 423, 428, 456, II-177, 178, III-105, 331,
- i zadrudne ekonomije II-218,
- i zakup zemlje II-151, 152,
- i značaj kooperacije II-278,
- metodi i odnosi među ljudima II-42, III-48,
- mogućnosti i perspektive seljaka II-30,
- njegova kompleksnost II-41,
- uloga političko-teritorijalnih organa II-302, 303,
- Socijalistički razvitak II-57,
- dve različite koncepcije II-48, 49,
- i jugoslovenska praksa I-314, 322, II-51, III-106,
- primena naših metoda u inostranstvu II-43,
- razlika u koncepcijama i razmišljanja II-44,
- međunarodni karakter uslova II-51,
- Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije II-325, 326,
- i društvena uloga žena na selu II-329, 330,
- i kooperacija II-250, 323,
- i oblici delovanja na selo III-136,
- i poslovi crkve II-322, 323,
- i seljačke mase II-321, 322, 323,
- i zadrugarstvo II-324, 325,
- savezni odbor II-56,
- zadaci I-513, II-321, 332, 339, III-9,
- Socijalistički sektor I-283, 301, II-28, 115, 116, 124,
- i članarina zadrugama II-231,
- i društvena svojina II-163, 164,
- i interes seljaka II-85,
- i kooperacija II-86,
- i krupna poljoprivredna proizvodnja II-129, III-52,
- i napredak poljoprivrede II-92, 93,
- i principi povezivanja sa seljacom II-41,
- i privatno gazdinstvo I-451, II-316, 317,
- i proces »odlepljivanja« stanovništva II-132,
- i promet zemlje II-171, 172, III-55,
- i razvitak naše poljoprivrede I-272, 274, II-133, 134,
- i stara shvatanja seljaka II-166,
- i takmičenja II-140, 141,
- i tržište II-172,
- i učešće u prometu zemlje II-129, 142,
- i ujedinjavanje i podružtvljavanje zemlje II-167, 168,
- i ujedinjavanje zemljišta II-164,
- i uloga rente II-150, 156, 157,
- i zadrudna saradnja II-177, 179, III-40,
- i zaostajanje privrednog gazdinstva II-171,
- i zaposlenost II-200,
- i zemlja II-41,
- kod nas II-105, 106, 121,
- interes seljaka za proizvodnu saradnju II-41, 42,
- njegova uloga na tržištu II-120, 126, 136,
- oblici saradnje i povezivanje sa radnim seljacom II-55,
- polazna baza II-118,
- površine II-133, 134, III-41,
- rezultati u poljoprivrednoj proizvodnji II-104, III-52,
- u Bugarskoj II-97, 98, 102,
- u Rumuniji II-97,
- u Mađarskoj II-97,
- u socijalističkim zemljama II-106, 107,
- u SSSR-u II-101, 102,
- udeo u poljoprivrednoj proizvodnji II-33, 34,
- uloga i mesto u proizvodnji II-105,

- uslovi porasta njegove ekonomske snage II-35, III-40,
- uticaj na promet zemlje i svojinske odnose II-86, 87,
- tehnička rekonstrukcija poljoprivrede II-142,
- zahvatanje novih površina II-120, III-41,
- zasejane površine II-90,
- značaj u seoskoj komunici II-315,
- Socijalistički sistem I-316, 322,
- Socijalistički svet
- razvijanje II-51,
- Socijalističko društvo I-289,
- i administrativne mere I-529, II-175,
- i demokratija kod nas I-322,
- i ekonomski interes II-283,
- i materijalni položaj seljaka II-289, III-157,
- i novčana renta II-156, 158,
- i odnos prema seljaku I-306, II-30,
- i preobražaj zemljišne svojine I-392, II-159, 160,
- i preobražaj poljoprivrede, I-283, 392,
- i privredni sistem I-273,
- i ukidanje eksploatacije I-452, III-171,
- i usmeravanje ekonomskih procesa na selu I-387, 424, II-36, 37,
- mere za porast produktivnosti II-83,
- Socijalističko gazdinstvo
- i njegova zaostalost I-488,
- i kooperacija II-117, 118,
- i obradive površine II-115, 117,
- i proizvodnja žita I-531, II-116,
- i stočarstvo i stočna proizvodnja II-101, 102,
- i tržište II-152, 153,
- poljoprivredna dobra I-488, 531,
- privatno gazdinstvo I-531, II-41, 42,
- produktivnost II-42,
- Vidi: Socijalističke privredne organizacije

- Socijalističko planiranje
- i opšta zemljoradnička zadruga II-210,
- Socijalističko slobodno tržište
- i crkve i religije II-321,
- i ekonomska pomoć iz inostranstva II-68, 69, 70, 79, 80,
- i kolektivizacija II-41, 42,
- i konzervatizam II-327,
- i organizacija robne proizvodnje II-49, 50,
- Socijalizam II-280, 281,
- i administrativni propisi I-529,
- i kooperacija I-520, II-278, 323, 324,
- i lager II-42,
- i marksizam II-54,
- i naša agrarna politika I-456,
- i naš seljak I-372, II-173, 174, III-157,
- i neprijatelji I-316,
- i politička situacija na selu I-316, 433, 458, II-320, 321,
- i procenat kolektivizirane zemlje II-105, 106, 121,
- i produktivnost rada, II-105, 200,
- i raščeneje kvalitativnih pretpostavki komunizma II-50,
- i razvitak proizvodnih snaga i odnosa I-321, II-103,
- i renta II-156, 159,
- i socijalističke snage II-31,
- i svojina II-161,
- i uloga prosvetnih radnika na selu I-323,
- kao praksa miliona ljudi II-31,
- njegova društveno ekonomska suština I-457, II-51,
- njegov put na selu II-40,
- njegov razvitak i revizionizam II-52,
- putevi, metodi i sredstva izgradnje I-285, 341, II-53,
- suština socijalizma u oblasti poljoprivrede I-316, 503, II-33, 34,
- zakonitosti razvitka II-52,
- značaj materijalne baze II-280, 281,
- Socijalne grupe I-56,

- Socijalni faktori II-315,
- uloga u socijalističkom preobražaju poljoprivredne proizvodnje II-315,
- Socijalno osiguranje II-234, 235,
- Sovhozi II-98,
- i principi privrednog upravljanja II-45,
- nedostaci u rukovođenju II-93, 94,
- okrupnjivanje II-21, 24,
- produktivnost II-205,
- stočna proizvodnja II-101,
- stočni fond II-101,
- Sovjetski Savez II-30, 32, 34, 35, 40, 157, 205,
- investicije II-94, 95,
- kolektivizacija II-38,
- kredit Bugarskoj II-95, 96,
- nivo poljoprivredne proizvodnje II-96,
- odnosi između države i kolhoza II-44,
- poljoprivreda II-34,
- razvitak poljoprivredne proizvodnje II-98, 99,
- razvitak proizvodnih snaga II-162,
- reorganizacija MTS II-45,
- robni odnosi i put u komunizam II-44,
- stanje poljoprivredne proizvodnje II-93, 94, 98, 99, 107,
- Spoljna trgovina I-529,
- Srednje seljačko gazdinstvo II-36,
- i agrarna reforma II-36,
- Sredstva za proizvodnju
- i investicije II-82, 83,
- i karakter svojine nad njima II-42,
- i kooperacija II-245, 246,
- i proizvodne snage II-41, 42,
- kao državna svojina II-105, 106,
- na kolhozima i MTS II-46,
- na predratnom seljačkom gazdinstvu II-80,

- područstvljavanje zemlje II-41,
- u biljnoj proizvodnji II-83,
- Srez III-334,
- zadaci u oblasti poljoprivrede II-303, 304,
- Vidi: Narodni odbori
- Stambena izgradnja
- na selu II-61,
- Standard
- i društvene subvencije II-82, 83,
- i unapređenje poljoprivrede II-74,
- na seljačkom gazdinstvu i investicije II-128, 129,
- porast na selu II-61,
- Vidi: Životni standard
- Stanovi
- i prelazak sa sela u grad
- potrebe II-74,
- Stanovništvo II-62,
- aktivno I-342,
- i cene industrijskih i poljoprivrednih proizvoda II-60,
- i industrijalizacija II-185,
- i investicije II-200,
- i likvidacija platnog deficita II-63, 64,
- i posleratna industrija II-62, III-359,
- i seljačko pitanje I-56, II-278,
- i uslovi porasta dohotka II-60,
- i zarade seljaka II-82, 83,
- i životni standard II-83, III-64, 261,
- obim i tempo preliivanja u grad II-131, III-259,
- opadanje poljoprivrednog i porast nepoljoprivrednog II-62,
- poljoprivredno u SAD II-122, 123,
- porast poljoprivrednog pre rata II-79, 80,
- prast u periodu 1948-1959.g. I-342, II-64,
- promena socijalno-ekonomske strukture I-342, 498, II-65, 132, III-64,
- troškovi u gradu i na selu II-58, 60,

- u industrijskim centrima i gradovima II-93, 94,
- Vidi: Gradsko stanovništvo
- Vidi: Scosko stanovništvo
- Stihija
- Vidi: sitnosopstvenička stihija
- Stimulacija
- društveno-ekonomski kretanja u selu II-30,
- i učlanjivanje u zadruge II-231,
- materijalna i produktivnost rada II-48,
- Stočarske farme II-218,
- Stočarstvo II-135, 136, 246, 248, III-333,
- i industrijalizacija poljoprivrede III-75,
- i kontrahiranje II-254, 255,
- i kooperacija II-59, 261,
- i novi metodi proizvodnje II-73,
- i premije III-75,
- i privatno gazdinstvo II-140,
- i radna snaga II-183, 184,
- i socijalistički sektor II-104, 115,
- indeks kretanja II-85,
- investicije II-128, 129,
- na poljoprivrednim dobrima II-204,
- na zadržanim ekonomijama, II-218
- pre rata II-79,
- razvoj II-88, 89, III-76, 333,
- razvoj ovčarstva III-333,
- u Bugarskoj II-102
- u Čehoslovačkoj II-102
- u Sovjetskom Savezu II-99, 101,
- zastoj u razvitku II-191, III-72, 77, 78,
- Stočna proizvodnja II-86, 87, 109, III-76,
- i primena modernih agrotehničkih metoda II-92,
- na krupnim poljoprivrednim gazdinstvima III-72,
- na zadržanim ekonomijama II-218,
- planirana II-119, 120, III-76,
- u Čehoslovačkoj II-102
- u Sovjetskom savezu II-101,
- Stočne bolesti
- kontrola II-83,
- Stočni fond II-128, 129,
- Stručna pomoć
- socijalističkim poljoprivrednim organizacijama II-172,
- Stručna udruženja II-241,
- Stručne službe I-431, II-172,
- i odnos prema seljacima III-142,
- i produktivnost rada III-365,
- i unapređenje poljoprivrede I-431, 438,
- kao poseban administrativni aparat I-438,
- Vidi: Poljoprivredna služba
- Stručni državni organi
- i propisivanje agrotehničkog minimuma II-167,
- Stručni kadrovi
- i investicije II-115,
- i kontrola proizvodnje II-256, 257,
- i poslovna saradnja II-235,
- i upravljanje kooperacijom II-153, 154,
- i uspeh zadruge II-232, 233,
- i zadruge II-222, 223,
- i zadržane ekonomije II-219, 220,
- na poljoprivrednim dobrima II-187, 193, 194,
- u sreskim savezima I-362,
- uloga II-112
- u seoskoj komuni II-317, 318,
- Vidi: Kadrovi
- Stručno osoblje
- i tehnološka rešenja II-207
- Stručno osposobljavanje
- i omladina II-331, 336,
- značaj, oblici i vidovi II-335, 337,
- Stručno školstvo
- i potrebe kadrova u poljoprivredi II-334, 335, 336,
- Stručno uzdizanje
- interesovanje radnika II-207,
- Stručnjaci
- i primena modernih agrotehničkih metoda II-73,
- Subjektivni faktori I-425,

- Subvencije I-357,
- za krupnu mehanizaciju I-339,
- Vidi: Društvene subvencije
- Svesni faktor
- i materijalna ulaganja II-315
- i radničko samoupravljanje II-338,
- Svest
- Vidi: Socijalistička svest
- Svojina II-160,
- na zemljištu, III-214,
- sredstva za proizvodnju II-42,
- suština II-161, 162,
- Vidi: Državna svojina
- Vidi: Zemljišna svojina
- Svojinjska struktura na selu
- i proizvodna sposobnost privatnog gazdinstva II-133, 134,
- Svojinjski odnosi II-115, 123,
- ekonomski odnosi i kategorizacija II-160,
- i sredstva za rad II-34,
- i shvatanje zadržane svojine I-542,

Š

- Školska mreža
- i poljoprivredni kadrovi II-306,
- Školski sistem
- i kadrovi u poljoprivredi II-335, 337,
- i kursevi za ljude sa sela I-380,
- Stampa II-337,
- dvadesetpetogodišnji jubilej lista »Kmečki glas« III-228,
- Stedionice II-299,
- Stedni ulozi II-307,
- Stednja
- investicije i odsustvo interesa za stednju II-48,
- Svajcarska III-226.

T

- Takmičenje II-140,
- Vidi: Proizvodno takmičenje
- Takse II-292, 293,
- Tehnička baza poljoprivrede
- njena rekonstrukcija i industrijalizacija II-28,
- Tehnička otkrića
- razvitak kapitalizma II-37, 38,
- Tehnička pomoć,
- socijalističkim poljoprivrednim organizacijama II-172,
- Tehnička rekonstrukcija poljoprivrede II-27,
- i investicije II-76,
- i materijalne mogućnosti II-164, 165,
- i opšta kolektivizacija zemlje II-36, 37,
- i opšte zemljoradničke zadruge II-209,
- i ostvarivanje materijalnih preduslova II-28,
- i politika regresa II-301, 302,
- i poljoprivredna dobra II-195,
- i seljačko gazdinstvo II-126, 127, 129, 130,
- i unapređenje poljoprivredne proizvodnje II-270, 271,
- i uvoz žita II-72,
- i zadržane ekonomije II-218,
- preduslov daljeg razvika industrije II-57,
- Tehnička revolucija u poljoprivredi II-83,
- Tehnička zaostalost
- i seljačko pitanje II-28,
- Tehničke usluge II-226,
- Tehnički servisi II-172, 175; 232, 235, 241,
- Tehnika
- i odnos proizvođača prema njoj II-40,

Tehnologija

- i društveno-ekonomski faktori I-530,
 - odlučan kurs na primenu II-72,
 - postojeći opšti napredak II-28,
 - uloga moderne tehnologije II-121,
 - uslovi primene II-28, 29,
- ## Tehnološka rešenja
- i stručno osoblje II-206,
- ## Tehnološki proces
- II-115, 120,
 - i klimatski uslovi II-89,
 - i manufaktura II-37, 38,
 - i moderna tehnika II-28, 36, 41,
 - i nova naučna otkrića II-28,
 - i seljačko pitanje II-28, 29,
 - i ulaganja društvenih sredstava II-81, 82,
- ## Tekstil
- potrebe II-74,
- ## Televizija
- II-337,
- ## Transport
- II-74,
 - i unapređenje poljoprivredne proizvodnje II-270, 271,
- ## Trgovački kapital
- I-96,
- ## Vidi: Kapital
- ## Trgovina
- I-358, 481,
 - II-175,
 - i dva pravca njene industrijalizacije III-285,
 - i kompenzacije III-262,
 - i nedovoljno razvijen saobraćaj I-419,
 - i odredbe Zakona o udruženom radu III-223,
 - i organizacija II-75,
 - i pitanje potrošačkih zadruga I-481,
 - i slabosti njene tehničke neopremljenosti I-418, 484, III-285,
 - i zadruge II-309, 310,
 - monopolističke tendencije I-483,
 - na malo III-262,
 - primer grosističke tržnice u Beogradu III-329,

- snabdevanje gradova i industrijskih centara I-484, III-271,
 - troškovi ishrane i troškovi trgovine II-59, 60,
- ## Trgovinska mreža
- I-419,
 - i odnos zadruga prema otkupu I-339, II-310,
 - i unapređenje poljoprivredne proizvodnje II-270, 271,
- ## Trgovinsko preduzeće
- I-419,
- ## Vidi: Veletržnice
- ## Troškovi proizvodnje
- i agrotehnika II-190, 191,
 - i ekonomski interes seljaka II-269, 170,
 - i kooperacija II-249, 279, 280,
 - i kreditiranje seljaka II-262, 263,
 - i otkupne cene II-312, 313,
 - i prinosi II-273, 274,
 - i produktivnost rada II-249,
 - i proizvodnja pšenice II-265,
 - i raspodela proizvoda II-266,
 - i renta II-256, 257, 258,
 - na individualnim gazdinstvima II-252,
 - na oglednim površinama II-126, 127,
 - na poljoprivrednim dobrima II-194, 195,
 - pojedinih proizvoda u američkoj poljoprivredi II-121, 122,
 - ugovaranje proizvodnje II-256,
- ## Trudodan
- Hruščovljeva kritika II-44, 47,
 - i produktivnost rada II-51,
- ## Tržišne cene
- III-179,
- ## Vidi: Cene
- ## Vidi: Cene poljoprivrednih proizvoda
- ## Tržišni viškovi hrane
- i industrijalizacija II-58,
 - i stanovništvo II-59,
- ## Tržišni viškovi poljoprivrednih proizvoda
- II-115, 117,
 - i farme II-122, 123,
 - i ishrana seoskog stanovništva II-61,

- i opšte zemljoradničke zadruge II-212,
 - i prelazak radne snage sa sela u industriju II-61,
 - porast u periodu 1952-1957 II-63, 64,
 - u SAD II-121, 122,
- ## Tržište
- II-187,
 - i dvojne cene I-339,
 - i opšta zemljoradnička zadruga II-210, 213, 214,
 - i porast nepoljoprivrednog stanovništva II-58, 59,
 - i renta II-265, 266,
 - i savremena tehnika II-123,
 - i seljačko gazdinstvo II-140, 141,
 - i seljačko pitanje II-279,
 - i seljak II-321, 322,
 - i socijalistički sektor II-120, 126, 136, 140, 172, 221, 222,
 - i uloga socijalističkih faktora II-140, 230, 239,
 - i zadrugne ekonomije II-219, 220,
 - i zadrugna saradnja II-178, 179,
 - i životni uslovi seljaka II-269,
 - kooperacija II-261, 279, 280,
 - obim proizvoda i karakter poljoprivrednih proizvoda II-50,
 - pre rata II-80,
 - proširenje unutrašnjeg II-57,
 - zapadnoevropsko III-136,
- ## Vidi: Kapitalističko tržište
- ## Vidi: Socijalističko slobodno tržište
- ## Tržište poljoprivrednih proizvoda
- I-434,
 - III-85, 95,
 - i moderna poljoprivredna proizvodnja II-309,
 - i mogućnosti uvoza III-104,
 - i odliv društvenih sredstava na selo II-158, 159,
 - i otkupne cene II-313,
 - i pojave zatvaranja III-272, 292,
 - i poslovne zajednice za snabdevanje III-287, 288,
 - i poslovni savezi II-311, 312,
 - i postavke Dogovora o razvoju AIK-a 1976-1980. godine III-254,
 - i sistem tržišnih rezervi III-264, 271,

- i teritorizacija otkupa I-340,
 - i uloga zajednice poljoprivrednih kombinata III-273,
 - i viši prosečan nivo cena III-97,
 - i zadruge II-311,
 - kontrolisano i ekonomski usmereno III-101,
 - organizacija i razvoj I-339, III-87, 137,
- ## Vidi: Promet poljoprivrednih proizvoda.

U

Učitelj

- i materijalni položaj I-326,
 - o potrebi povećanja nivoa njihovog obrazovanja I-326,
- ## Udruživanje
- i identifikacija sa pojmom fuzije III-224,
 - i jednostavnost ili višestепенost upravljanja III-30,
 - primer ugovornih organizacija udruženog rada III-222,
 - u poljoprivredi posle administrativnog perioda III-21,
 - zadruga i poljoprivrednih dobara sa industrijom III-22,
 - zadruga i poljoprivrednih dobara sa potrošačima privrednih dobara III-22,
 - zemljišta i pravo svojine III-214,
- ## Vidi: Poslovna saradnja
- ## Vidi: Poslovno udruživanje
- ## Vidi: Udruživanje rada i sredstava
- ## Vidi: Udruživanje zemljoradnika
- ## Udruživanje rada i sredstava
- i odredbe ZUR-a III-213, 217, 222, 223,
 - i uticaj na dohodak OOUR-a i lični dohodak radnika III-275,
 - i zatvorenost opština III-274,
- ## Vidi: Udruživanje
- ## Vidi: Ugovorne organizacije udruženog rada
- ## Vidi: Udruživanje zemljoradnika
- ## Udruživanje zemljoradnika
- i kreditiranje III-26, 207,

- i porast produktivnosti rada u poljoprivredi III-213,
- i samoupravni udruženi rad III-197,
- i stare predstave o seljaku III-222,
- i zemljišna renta III-217,
- oblici udruživanja po Ustavu i ZUR-u III-23, 307, 308,
- osnovni ciljevi III-309,
- otpor prema novim oblicima udruživanja seljaka u Sloveniji III-214,
- principi III-23, 308,
- zajednice za poljoprivredne mašine, ratarstvo, stočarstvo III-214, 215,
- Vidi: Udruživanje
- Vidi: Zadrugarstvo
- Vidi: Zemljoradničke zadruge
- Ugovaranje proizvodnje II-256,
- i troškovi proizvodnje II-263, 265,
- Ugovorne organizacije udruženog rada
- i razvoj tzv. male privrede III-317, 319,
- kao oblik podruštvljavanja ličnog rada III-275, 316,
- osnivanje III-319, 376,
- prava, obaveze i odgovornost poslovođe III-317, 320, 321,
- principi raspodele dohotka III-320,
- Ugovori II-237, 238,
- i kooperacija II-223, 226, 275, 276,
- i opšte zemljoradničke zadruge II-213,
- i proizvodnja u voćarstvu II-247, 248, *
- i regulativne mere II-288,
- o proizvodnoj saradnji II-227, 228,
- Ujedinjavanje poljoprivrednih površina
- i propisi o korišćenju zemljišta II-286, 287,
- proces II-167,
- Ulaganje društvenih sredstava u poljoprivredu II-64,
- i društveno-ekonomski odnosi II-175,
- i individualna gazdinstva I-454,
- i industrijalizacija II-28,
- i mišljenje »kritičara« II-93, 94,
- i unapređenje poljoprivrede II-36, 37,
- Vidi: Investicije
- Unapređenje poljoprivredne proizvodnje II-29,
- i njen materijalni položaj III-40,
- i seljačko pitanje II-28
- i stručni planovi II-28,
- i ujedinjavanje i podruštvljavanje zemlje II-33, 34,
- kao kompleksan problem II-28, 29,
- Uprava za ishranu I-337, 340,
- Upravljanje
- administrativno i proizvodne snage II-103,
- centralizovano i kolektivizacija staljinističkog tipa II-39,
- forme upravljanja i svojina II-160,
- hidromelioracionim sistemima II-289,
- Vidi: Društveno upravljanje
- Vidi: Centralizacija upravljanja
- Upravljanje privredom
- i demokratska načela II-45,
- Upravljanje zadrugama II-228, 229, 233,
- i ekonomski odnosi II-232, 233,
- Upravna služba II-111, 112,
- Upravni aparat II-46,
- Upravni odbor I-357,
- Uravnilovka
- i interesovanje za sticanje kvalifikacije II-48,
- kritika raspodele sa stanovišta uravnilovke II-45,
- Uredba
- o fondovima za unapređenje poljoprivrede I-368,
- o zemljoradničkim zadrugama I-383, 539,

- Uredba o imovinskim odnosima i reorganizaciji seljačkih radnih zadruga
 - i izmene u društveno-ekonomskim odnosima I-300,
 - i kapitalistički elementi na selu I-296, 312,
 - i politika socijalističkog preobražaja u poljoprivredi I-293, 300, 301,
 - i razna tumačenja I-292,
 - o veštačkom i prisilnom održavanju nekih zadrugnih formi I-291,
 - oslobađanje od administrativne kontrole I-302,
 - svrha donošenja I-291,
 - Uslovi socijalističke izgradnje
 - njihova zakonitost II-42,
 - Usluge, industrijske
 - i porast udela potrošnje seljaka II-61,
 - tehničke II-226,
 - Vidi: Proizvodne usluge
 - Ustav
 - i ekonomska politika u poljoprivredi III-373,
 - i ekonomski položaj republika i pokrajina III-246,
 - i forme kooperacije III-61, 307,
 - i individualni rad sa ličnim sredstvima rada III-51, 57,
 - i odnosi u oblasti poljoprivrede III-55, 59, 207, 246, 256, 269, 283,
 - i svojina II-160, III-55, 57,
 - i svojinski odnosi III-56,
 - i zabrana eksploatacije čoveka od strane čoveka III-56,
 - i zemljišni maksimum III-56,
 - kao garancija pravne i političke stabilnosti seljačkog gazdinstva III-51, 55,
 - Uvoz II-67,
 - hrane i izvoz industrijskih proizvoda I-343, II-58, 63,
 - hrane i problemi platnog deficita I-345, II-58, 64, 65, 66, 70, 71,
 - i fond prehrambenih artikala II-64,
 - i planirana poljoprivredna proizvodnja II-116, 117, 118, 119,
 - i udeo poljoprivrednih artikala II-63, 64,
 - oprema na kredit II-63,
 - reprodukcioni materijala II-70, 71,
- V**
- Veleposed II-36, 132, 133,
 - i agrarna reforma II-36,
 - pre rata II-81,
 - Veletržnice
 - ciljevi njihovog formiranja III-395,
 - i rejonizacija u poljoprivrednoj proizvodnji III-396,
 - kao posrednik između proizvođača i potrošača III-394,
 - Vinogradarstvo II-86,
 - i primena modernih agrotehničkih metoda II-92,
 - Višak rada
 - i porez i takse II-292, 293,
 - odlivanje na selo II-76,
 - učešće zadruga u raspodeli II-249, 254,
 - Viškovi
 - Vidi: Tržišni viškovi hrane
 - Voćarstvo II-86,
 - i kooperacija II-247, 248,
 - i primena modernih agrotehničkih metoda II-92,
 - Vodne zajednice II-290,
 - Vodni doprinos I-442,
 - i isplaćivanje investicija II-290, 291,
 - Vuča
 - zamena stočne i parne II-83,
- Z**
- Zabavni život II-336, 337,

Zadugarstvo

- I-183, 200, 202, 281, 349, 487, II-232,
- i administrativne mere I-278,
- i agrarna politika I-202, 255, 487, III-134,
- i ararni maksimum II-285,
- i članstvo u zadrugama I-225, 266, 278, 284, II-230,
- i društvena kontrola I-493,
- i iskustva drugih I-277,
- i izgradnja zadružnih domova I-205,
- i jedinstvena zadruga I-211,
- i kooperacija I-459,
- i kreditna politika I-329, 397, 429, 487,
- i kreditne zadruge I-157, 183,
- i Lenjinov »kooperativni plan« I-162, 176,
- i nabavno-prodajne zadruge I-183, 200,
- i nacionalizacija zemlje I-352,
- i naša iskustva I-277,
- i njegov karkter I-114, 158, 159, 186, 187, 255, 350, 352, 388, III-134,
- i njegova uloga I-177, 192,
- i njegove slabosti I-204, 259, 266, 278, 279, 280, 289, 386, III-134,
- i njegovi ciljevi i zadaci I-179, 182, 186, 187, 385, 487,
- i odgovornost zadružnih organa I-213,
- i odnos političkih organizacija na selu I-194, 259, II-324,
- i odnos prema seljaštvu I-158, 159, 189, 209, 284,
- i organizacija revizijske službe I-381,
- i otkup poljoprivrednih proizvođača I-263,
- i područstvljavanje sredstava za proizvodnju I-352, 398,
- i poljoprivredna mehanizacija I-397,
- i poslovni savezi I-179, 181, 182,
- i prerađivačko-prodajne zadruge I-183, 202,
- i princip dobrovoljnosti I-284, 285,

- i produktivnost rada I-278,
- i prvi petogodišnji plan I-151,
- i razvoj državnog sektora poljoprivrede I-193, 429, 459
- i reformistička shvatanja I-154,
- i seljačke radne zadruge I-385,
- i seoska komuna II-316, 317,
- i socijalistički preobražaj poljoprivrede i sela I-153, 161, 165, 188, 232, 266, 284, 294, 386, III-66,
- i socijalno-ekonomska diferencijacija na selu I-205,
- i specijalizovane zadruge II-227,
- i uloga seljaštva u privrednom razvoju I-190, 191, 488,
- i unapređenje poljoprivredne proizvodnje I-176, 202, 493, III-66, 229,
- i vrste zadružnih organizacija I-183, 184, 200, 202, 209, 223, 259, 278, 280, 284, 287, II-227,
- i zadružna trgovina I-358,
- i zadružne štedionice I-26, II-307, 308,
- i zadružni savezi I-182,
- i zadružno preduzeće I-373,
- i zakon o zadugarstvu II-232,
- i zemljoradničke zadruge I-200, 202,
- i životni standard na selu I-181,
- kao štit protiv krupnog kapitala II-152, 153,
- teorijske postavke I-277,
- u kapitalizmu I-123, 154, 156,
- u socijalističkoj izgradnji I-151, 160, 165, 173, 179, 187, 189, 213, 388, 493, III-66, 134,
- uslovi i etape u njegovom razvoju I-120, 151, 160, 187, 209, 259, 278, 280, 349, 350, 455, 487, 493,
- Zadruge I-164, 176, 183, 200, 213, 225, 375, 383, 409, 450, III-114, 149,
- članarina II-228, 229,
- članstvo I-206, 215, 225, 266, 278, 284, II-228, 229, 230,
- delatnost I-215, 234, 442,
- drugi o našim zadrugama II-47,
- i agrarna politika I-472, III-342,
- i cene usluga I-472,
- i dohodovni odnosi III-311, 312, 313, 383,

- i dotacije I-358,
- i društvena intervencija II-48,
- i državni sektor privrede I-164, III-27,
- i funkcije upravnika I-462, 475, 476, 492,
- i granski princip organizovanja III-218,
- i investicije II-163, 164,
- i investicioni fondovi I-442, II-295, 297, 299,
- i karakter društvene svojine I-479, II-160, 164, III-311, 375,
- i komuna i srez II-303, 304,
- i kooperacija I-488, 491, 520, 542, II-154, 156, III-36,
- i korišćenje zemljišta II-286, 287,
- i kritike I-185, 404, 463, III-34, 310,
- i kreditiranje I-360, 402, 477, 521, III-311,
- i marža II-310,
- i materijalni položaj seljaka III-195, 219,
- i njihov karakter i uloga I-226, 287, 473, 491, III-150,
- i njihov monopolski položaj I-337, 358,
- i njihov razvoj I-185, 226, 231, III-310,
- i njihova normativna akta I-412, 493,
- i njihova poslovna područja I-362, III-218,
- i njihova unutrašnja organizacija I-364, 378, 407, 409, 411, 461, 473, 476, 491, III-135, 218,
- i odliv društvenih sredstava na selo II-158,
- i odnos individualnog seljaka prema njoj I-414, 453, 473, II-269,
- i omladina I-194, II-331, 332, 333,
- i otkup poljoprivrednih proizvođača I-180, 337, 358, 406, III-216,
- i planovi razvoja privrede i poljoprivrede I-180, 191, 462,
- i područstvljavanje I-415, 416, III-41,
- i političke organizacije I-477, III-342,

- i politika regresa II-301, 302
- i poljoprivredna mehanizacija I-181,
- i poreski sistem II-393,
- i poslovni savezi I-380, 537, II-237, 238, 239, 242, III-223,
- i prednosti krupne proizvodnje I-202,
- i premije III-181,
- i privredne delatnosti na selu I-184,
- i principi udruživanja zemljoradnika I-469, III-37,
- i produktivnost rada zemljoradnika III-195,
- i proizvodna saradnja I-192, II-256, 257,
- i proizvodne usluge I-472, II-251, 252, III-114,
- i proširena reprodukcija I-427, 430
- i raspodela dohotka I-378, 407, 444, III-219, 314,
- i razvoj mašinsko-traktorskih stanica I-460,
- i renta II-155, 157, 158, 256, 257, 264, 265, 266, III-219, 314,
- i samoupravljanje I-315, 462, 492, II-233, 234,
- i saradnja sa seljacima I-185, 192, 336, 372, 375, 401, 429, 453, 474, 489, II-323, III-216,
- i sistem raspodele dohotka II-279, 280,
- i socijalistički preobražaj poljoprivrede i sela I-178, 348, 363, 403, 453, 476, 485, II-315, 316, III-115, 305,
- i sredstva seljaka I-420,
- i stočarstvo II-259, 260,
- i stručni kadrovi I-181, 492, III-17,
- i trgovinska mreža I-180, 204, II-309, III-27, 46,
- i tržište poljoprivrednih proizvođača I-435,
- i udruživanje u poljoprivredi III-23,
- i udruživanje zemljoradnika III-27,
- i unapređenje poljoprivrede

- I-185, 320, 349, 393, 399, 407, 489, III-36,
- i upravljanje hidromelioracionim sistemima II-290,
- i zadruga poljoprivredna proizvodnja I-350,
- i zadruga svojina I-415, III-375,
- i zadruga ekonimije I-233,
- i zadruga štedionice I-360,
- i zadruga fondovi I-287, 295, 400, 411, 463, 466, III-23,
- i zadruga savezi I-379, 383, 407, 476, II-308, 309,
- i žena na selu II-115, 312, 313,
- i životni standard na selu I-428, II-279, 280, III-37,
- jedinstvene I-211, 226, 233,
- kao ekonomska organizacija I-534, 535, III-377,
- kao instrument kapitalističke eksploatacije I-159,
- kao organizator proizvodnje II-264, 265, III-24, 37,
- kao poljoprivredni kombinat II-270, 271, III-17,
- kao samoupravna organizacija seljaka III-148,
- kao socijalistička proizvodna organizacija I-437, 450, 459, 475, 491,
- kontrola finansijskog poslovanja II-307,
- kreditne I-183,
- nabavno-prodajne I-183, 200,
- opšte I-215, 229,
- organizacioni oblici I-182, 183, 200, 307, 362, II-231,
- otkup i zakup zemlje I-415, II-147, 150, 291, 292, III-45,
- politički rad II-338, 339,
- potrošačke I-178, 359, 481, 482,
- prerađivačko-proizvodne I-183
- principi njihove kompleksne izgradnje i opremanja I-233, II-41,
- radne (SRZ) I-184, 229, 279,
- rukovođenje I-254, 462,
- specijalizovane I-363, II-227,
- u planskom periodu I-178, 186,
- uloga u seoskoj komuni II-315, 316,
- vodoprivredne I-442,
- zadaci II-226,

- zanatske III-302,
- zemljoradničke I-200, 229, 287, III-310,
- značaj opremljenosti II-227,
- Vidi: Seljačka radna zadruga
- Vidi: Opšte zemljoradničke zadruge
- Zadruga pravila II-229, 233,
- Zadruga saradnja II-175, 177, 178, 180, 250,
- i disproporcije u potrebama i proizvodnji prehrambenih artikala II-297, 298,
- Zadruga svojina II-160, 161,
- i način upravljanja I-254,
- i prava zadrugara III-375,
- i socijalistički odnosi I-254,
- i stavovi iz Rezolucije I konferencije SKJ III-348,
- kao kolektivno vlasništvo privatnika I-253,
- kao oblik društvene svojine I-253, 254, III-375,
- njena reprodukcija II-162, 163,
- Vidi: Zemljišna svojina
- Zadruga ulaganja I-207,
- i prinosi II-271, 272, 275,
- Zadruga ekonomije I-215, II-133, 134, 168, 195,
- i agrarna reforma I-215,
- i iskustva radnih zadruga II-202, 203,
- i kooperacija II-153, 154, III-47,
- i korišćenje rezervi II-171,
- i kupovina zemlje II-148, 150,
- i opšte zemljoradničke zadruge II-216, 218,
- i podruštvljavanje zemlje II-279,
- i prihodi zadruga II-216, 217,
- i stručni kadrovi II-219,
- uloga u razvitku poljoprivrede I-256, II-283, III-42, 43, 47,
- opremanje II-142,
- Zadruga škole II-334, 335, 336, 337,
- Zadruga štedionice
- i razvoj poljoprivrede II-305, 306,
- i zaduženost seljaka I-24,
- Zadruga domovi
- i kulturni život sela II-337,
- i njihova izgradnja I-261,
- Zadruga fondovi II-226,
- i proizvodne rezerve II-177, 178,
- i proizvodne usluge II-252,

- i razvoj poljoprivrede I-377,
- i sistem društvene raspodele II-210, 211, 214,
- i zadruge II-223,
- njihov status II-161,
- problemi upravljanja II-163, 164,
- Zadruga odbori II-232,
- Zadruga organi II-42,
- Zadruga planovi
- i kreditiranje proizvodne saradnje II-49, 50,
- Zadruga pogoni I-408, 409, II-233, 337, III-391,
- i usluge seljacima I-410,
- i zapošljavanje II-234, 235,
- uloga u razvitku poljoprivrede II-284, 285,
- Zadruga saveti II-338,
- broj žena članova II-329, 330,
- Zadruga savezi I-334, II-111, 112, 233, 307, 308, III-28,
- glavni (savezni) I-182, 365, 511,
- i agrarna politika I-511,
- i državna poljoprivredna dobra I-334, 366,
- i fabrike I-366,
- i formiranje njihovih poslovnih jedinica III-391,
- i investicioni fondovi I-357,
- i kadrovi I-181,
- i međunarodna razmena (izvoz-uvoz) II-150,
- i njihova uloga I-511, III-28,
- i njihove slabosti I-352, 365,
- i njihove vrste I-182, 254,
- i njihovo finansiranje I-365,
- i oblici kooperacije III-391,
- i organizacione mere I-368, 511,
- i otkupna preduzeća I-374,
- i poljoprivredne komore I-411, III-28, 150,
- i poslovni savezi II-238, 239, 307, 308,
- i razvoj zadruga I-254, II-308, 309,
- i razvoj zadruga trgovine I-336,
- i revizionarska služba I-412,
- i socijalistički preobražaj poljoprivrede i sela III-28, 29,
- i zadruga fondovi I-412,
- kao politička organizacija I-511, III-223,

- kao zadruga rukovodeći organi I-182, 260, 363,
- metode i forme njihovog rada I-512,
- republički I-254, 365, 368,
- sreski I-254, 357,
- Zadruga sistem III-148,
- i elementi upravljanja II-233, III-134,
- i mesto specijalizovanih zadruga II-227, 228,
- i propisi i pravila zadruga II-229, II- u Srbiji III-150,
- Zajednička potrošnja
- i gradsko stanovništvo II-58, 59,
- Zakon
- i mere o osiguranju seljaka od elementarnih nesreća i nepogoda I-329,
- i sprovođenje propisa I-331,
- o agrarnoj reformi i kolonizaciji I-317,
- o iskorišćavanju poljoprivrednog zemljišta I-486, 504, 531, 541, 544,
- o minimumu agrotehničkih mera I-504,
- o osnivanju jedinstvenih privrednih komora I-369,
- o osnovama sistema cena i društvenoj kontroli cena III-250, 257, 259,
- o osnovama sistema kompenzacija III-245, 267,
- o poljoprivrednim zadrugama III-121,
- o poljoprivrednom zemljišnom fondu opštenarodne imovine I-317,
- o poslovnom udruživanju III-30,
- o udruženom radu III-213, 217, 222, 223, 247, 249, 255, 261, 263, 269, 275, 283, 287, 304,
- o zdravstvenom osiguranju zemljoradnika I-329, 338, 531,
- o zemljišnom maksimumu I-544,
- o zemljoradničkim zadrugama I-384,
- Zakonodavstvo
- na području zadrugarstva i poljoprivrede I-371, III-133,

- Zakup zemlje II-129, 145, 148,
 - i renta I-521,
 - i socijalističke poljoprivredne organizacije II-145, 150,
 - kontrola II-291, 292,
 - kontrola cena II-146, 147,
- Zakupni odnosi II-148,
- Zakupnina
 - visina II-150,
- Vidi: Renta
- Zanatlija
 - i manufaktura II-37, 38,
- Zanatske zadruge
 - i industrijalizacija II-37, 38,
 - i samostalni lični rad sredstvima u svojini građana III-302,
 - položaj, prava i obaveze III-302,
- Zapadne zemlje
 - i diskriminaciona politika prema našoj poljoprivredi III-136,
 - i stanje u njihovoj poljoprivredi II-124, 125, 126, 127,
- Zapadni blok
 - i ekonomska pomoć II-68, 69,
- Zaposlenost
 - i moderna tehnika II-199
 - i odliv seoskog stanovništva u industriju I-498,
 - i platni deficit II-66,
 - i prodaja zemlje II-149,
 - i seljačko pitanje II-180,
 - i unapređenje poljoprivredne proizvodnje II-270, 271,
 - i zakup zemlje II-149,
 - i zaostajanje u proizvodnji potrošne robe II-65,
 - na poljoprivrednim dobrima II-188, 204,
 - pre rata II-80,
 - seljačke radne snage II-132,
 - uslovi za povećanje zaposlenosti na selu II-60, 61,
- Vidi: Zapošljavanje
- Zaposlenost na selu II-183, 185,
 - i kooperacija II-155,
 - i zadružne ekonomije II-220, 221,
 - i zadružne radionice II-215, 216, 218,
 - i zaostalost u poljoprivrednoj proizvodnji II-57,
- Zapošljavanje
 - i regulativne mere II-202,
 - i uslovi otklanjanja disproporcija u privredi II-74,
 - i zadržni pogoni II-234, 235,
- Vidi: Zaposlenost
- Zarada
 - i kooperacija II-164,
 - i produktivnost II-205,
 - i uspeh zadruge II-233,
 - na račun nepoljoprivrednog stanovništva II-82, 83,
- Zasejane površine II-91,
- Zaštitne cene II-182, 183,
 - i depresivne cene poljoprivrednih proizvoda III-203, 208,
 - i dohodovni odnosi III-199, 208,
 - i prosečni troškovi proizvodnje III-201,
 - i stabilnost cena II-313,
 - način utvrđivanja III-199, 209,
- Vidi: Cene poljoprivrednih proizvoda
- Zdravstvena zaštita
 - i materijalni položaj seljaka II-83,
 - poljoprivrednih proizvođača I-362,
- Zdravstveno prosvetovanje II-335, 337,
- Zeleni plan
 - i odnos zajednice prema poljoprivredi III-196,
- Zemlja I-289, II-32,
 - davanje u zakup zadruzi II-164,
 - i društvena kontrola III-60,
 - i fond modernih proizvodnih sredstava II-167,
 - i investicije II-129,
 - i izgradnja zadruga II-41,
 - i karakter poljoprivredne proizvodnje II-34,
 - i kolektivizacija II-33, 34,
 - i kooperacija II-223,
 - i napuštanje sela II-132,
 - i navodnjavanje I-444,
 - i obrada I-503,
 - i odliivanje radne snage sa sela II-201,
 - i privatno gazdinstvo II-82, 134, 135, 140,
 - i renta III-217,
 - i socijalističke poljoprivredne organizacije II-171,
 - i socijalistički sektor II-145,
 - kao sredstvo proizvodnje II-121,
 - kolektivizirana II-41,
 - kontrola cena II-146, 147,
 - kupovina i zakup II-143,
 - pitanje rascepanosti I-102, 406, II-28,
 - podružtvljavanje II-33, 34, 36, 55, 167, 168, 181, 279,
 - privatna i društvena u SRZ II-198, 199,
 - promet I-521, II-129,
 - tehnološko podružtvljavanje II-159, 160,
 - ujedinjavanje II-36, 37, 167, 168,
 - Zemlje narodne demokratije II-35,
 - i neuspesi razvitka njihove poljoprivrede II-39,
- Zemljišna renta
 - i odliivanje viška rada II-75,
- Vidi: Renta
- Zemljišna svojina II-34,
 - i agrarni maksimum II-285, 290, 291,
 - i kooperacija II-154,
 - i njen socijalistički preobražaj II-36,
 - i odnos društva prema seljacima I-529,
 - i socijalistički sektor II-35,
 - i udruživanje zemljišta III-214,
 - transformacija u novčanu rentu II-157, 167, 168,
- Vidi: Privatna zemljišna svojina
- Vidi: Zadržna svojina
- Zemljišne površine
 - i razvitak radnih zadruga II-198, 199,
- Zemljišni fond I-311
 - i radne zadruge II-198, 199,
 - i opšte-društveni I-289,
- Zemljišni maksimum II-132, 135, 136, 141,
 - i iskustva Zapadne Evrope III-151,
 - i kapitalistički put razvoja poljoprivrede III-152,
 - i korišćenje tuđe radne snage III-54,
 - i mogućnost mešovityh svojinskih odnosa III-152,
 - i politički problemi na selu III-158,
 - i porodične zadruge I-314,
 - i Rezolucija I Konferencije SKJ o agrarnoj politici III-
 - kao prepreka korišćenju moderne tehnike III-131,
 - od 10 hektara I-312, 426,
 - u brdskom području III-152,
 - za nezemljoradnike III-93, 121, 349,
 - za zemljoradnike I-198,
- Vidi: Agrarni maksimum
- Zemljišni posed
 - evidencija njegovog kretanja II-133, 134,
 - i preliivanje stanovništva iz poljoprivrede II-132,
 - i Revolucija II-134, 135,
 - svojinski karakter i usitnjenost I-102, 390, II-81, 82,
- Zemljišni svojinski odnosi na selu
 - i agrarni maksimum II-285,
 - problem njegovog postepenog preobražaja II-56,
- Zemljišno-svojinska diferencijacija na selu II-133, 134, 139, 140,
- Zemljište
 - granice kupovanja I-521, II-146, 147,
 - i zadružne ekonomije II-216, 217, 219, 220,
 - rascepanost i razvitak socijalističkih gazdinstava II-195,
 - sitnosopstvenička rascepanost I-426, II-129,
 - udruživanje III-217,
- Vidi: Zemlja
- Zemljoradničke zadruge
 - i njegovo domaćinstvo kao kolektivni član zadruge III-377,
 - i mogućnost osnivanja ugovorne organizacije III-376,
 - i tehnička pomoć koju dobija I-357,
 - udruživanje III-197,
- Vidi: Seljak

Zootehnika

- i propisi o korišćenju zemlje II-285, 286,
- i poljoprivredna služba II-305

Ž

Zena na selu

I-485, III-183,

Zenska društva

II-326, 329, 330, 331,

Žetva

- dejstvo modernih metoda II-83,

Zita

- II-61, 71, 72,
- cena koštanja II-190,
- i gubici zadruge II-264, 265,
- indeksi za period 1921-1939. godine II-79,
- planirana proizvodnja II-119,
- površine II-87, 88, 91, 93,
- prinos na poljoprivrednim dobrima II-189, 190,
- prinosi na zadružnim ekonomijama II-216,
- prinosi po hektaru II-86, 87, 90, 92, 246,
- prinosi na seljačkim radnim zadrugama II-196,
- troškovi proizvodnje II-126, 127,
- tržišni viškovi II-115, 116,
- uvoz II-72,

Životne namirnice

- i povećana kupovna snaga preseljenog seljaka II-59, 60,
- planiranje rezervi i tržište II-310,

Životni standard

- II-64,
- glavni uzrok kolebanja II-58,
- i disproporcije između opšteg razvitka zemlje i nedostatak lične potrošnje I-324, II-57,
- i nedovoljno brz porast proizvodnje prehrambenih proizvoda II-65,
- i obim poljoprivredne proizvodnje II-74,
- i opšti porast proizvodnje II-64,
- i prelaz sa sela u grad II-54,
- i produktivnost rada I-325, II-70, 71, 113,

- i unapređenje poljoprivredne proizvodnje II-71, 72,
- održavanje nivoa i povećanje platnog deficita II-65,

Životni standard na selu

- i stambena izgradnja II-61,
- Životni standard nepoljoprivrednog stanovništva
- i odliv radne snage sa sela II-62,
- Životni standard radnika
- i subvencije na selu II-76,

Životni standard seljaka

- I-343,
- i naša ekonomska politika II-275, 276,
- i pomoć zajednice II-178, 179,
- i povećanje prosečnog prinosa I-503,
- i socijalistički razvitak II-179,
- i standard ostalog stanovništva II-83,
- i unapređenje poljoprivredne proizvodnje II-279, 280,

Životni uslovi

- i aktivnost zadruga II-227,
- i gradsko stanovništvo II-59, 60,
- i mehanizam upravljanja zadrugama II-233,
- i odlivanje radne snage II-201,
- i zapošljavanje II-74,

Životni uslovi radnih ljudi

- II-50,
- i način korišćenja zemlje II-285, 286,
- i tehnička rekonstrukcija poljoprivredne proizvodnje II-57,

Životni uslovi radnih seljaka

- II-28, 29, 168, 169,
- i kooperacija II-152, 153,
- i organizacije Socijalističkog saveza II-329,
- i podruštvljavanje zemlje II-151,
- i povlačenje iz kooperacije II-274, 275,
- i produktivnost rada II-76, 77, 181,
- i seljačko gazdinstvo II-141,
- i sistem raspodele II-279, 280,
- socijalistička kooperacija II-177,
- i tržište II-269,
- posle rata II-59, 60, 82, 83,

REGISTAR IMENA

A

Antunović, Risto I-412
Apih, Josip I-105, 110

B

Bah I-111
Basariček, Đuro I-38
Baumkirher, Andrej I-61, 79
Bizmark I-43
Blajvajs I-110, 115
Bohorić, Adam I-58, 72, 73, 74
Brilej, Jože I-39

C

Cankar, Ivan I-116
Cef, Oroslav I-109
Clark, C. II-205
Cvetković I-139, 149
Cvinglij I-58

Č

Černe, A. I-110
Čičanović, Rudi I-39
Čubrilović, Branko I-141, 149

D

Dalmatin, Jurij I-72, 75
Danilović, Uglješa I-333, 339

Dimitz I-81, 87
Ditrihštajn I-83

Đ

Đilas, Milovan-Đido I-244, 249

E

Engels, Fridrih I-55, 56, 63, 75, 77,
83, 106, 107, 154, 196, 272, 275,
520, 523; II-42, 53, 153, 156, 157,
523; III-301, 308

F

Ferdinand II I-68; III-197
Fogelsang I-119
Frank, Josip I-149
Frankopan I-61

G

Gal, Franc I-88
Gelemborg, Jošt I-60
Goriup I-117
Gruden, J. I-67
Gubec, Matija I-85;
III-190, 191

H

Herberštajn I-86
Herceg, Rudolf I-139, 149
Hitler I-139
Hozhevar I-117
Hren, Tomaž I-63, 67, 68; III-191, 197
Hribar, Janez I-245, 248, 249
Hruščov, Nikita I-510; II-44, 45, 46, 47, 49, 94, 99, 104, 205; III-350

I

Ilešić, Fran I-110

J

Jelačić I-43
Jevtić I-38
Josif II I-97, 98
Jovanović, Dragoljub I-141, 149

K

Kalister I-103, 117
Kalvin I-58
Karađorđe I-43
Karađorđević, Aleksandar I-38
Karlo VI I-97
Kersnik I-116
Keteler I-119
Kidrič, Boris I-212, 216
Kisel, Hans I-59
Kisel, Vid I-59
Klander I-85
Kočevar I-109
Koder, A. I-117
Kohn, Paul II-123
Komar, Slavko I-368, 369; III-69
Korošec, Anton I-29, 30, 38, 126, 141, 149
Košutić, August I-139, 149
Kraiger, Boris I-299

Kralj, Matjaž I-93
Kraljević, Marko I-93
Kramer, Albert I-29, 31, 38
Kranjec, Miško I-39
Krek, Janez I-118, 120, 122, 135
Kristijan I-98
Krnjević, Juraj I-139, 149
Kuhar, Lovro I-38

L

Lenjin, Vladimir Ilijić I-17, 137, 141, 145, 153, 154, 161, 162, 174, 177, 195, 196, 201, 209, 214, 230; II-42, 45, 53, 151, 153; III-172, 239, 307

Leon XIII I-119
Levstik, Fran I-126
Liger I-119
Liška, Janko I-13
Luj, Filip I I-102
Luter I-56

M

Macura, Miloš II-59
Maček, Vlatko I-139, 141, 149
Majar, Matija I-105
Mal, Josip I-102, 105
Maljenkov II-98
Mansholt III-367
Marković, Petar III-351
Marks, Karl I-15, 52, 53, 70, 75, 83, 106, 137, 154, 156, 172, 174, 196, 269, 272, 275, 430, 523; II-32, 35, 37, 42, 53, 103, 147, 157, III-239, 258, 285
Marušić, Drago I-29, 31, 38
Mathiez, A. I-77
Meternih I-106
Mihajlov, Vančo I-142, 150
Milutinović, Ivan I-150
Mundov I-39
Musolini I-139

N

Napoleon I-100, 102

P

Pesničar, Urlih I-61, 79
Petrović, Mladen I-495
Popović, Vojin I-495
Posavski, Ljudevit I-86
Prepeluh, Albin I-123
Prešern I-103
Prežihov, Voranc I-38
Pucelj, Ivan I-29, 31, 38

R

Račić, Puniša I-38
Radić, Pavle I-38
Radić, Stjepan I-38, 149
Raos, Ante I-495
Rišelje I-68
Romac, Paško I-495, 512
Rupel, M. I-60, 64, 72, 73

S

Simović I-149
Smole, Andrej I-103, 105
Staljin, Josif Visarinovič I-14, 41, 42, 269, 271, 353, 354, 510, 542; II-57, 98, 99, 100, 101, 107; III-308
Stambolić, Petar, I-245, 249
Stanojević, Aca I-139, 149
Stojadinović, Milan I-38, 149, 150

Š

Šubašić, Ivan I-139, 149
Šuklje, Fran I-117
Šušteršič I-123

T

Tahija I-99
Tatenbah, Frazu I-61
Tepiha, Pavle I-13
Terezija, Marija I-97
Tito, Josip Broz I-189, 196, 243, 247, 259, 261, 266, 285, 293, 298, 349, 356, 368; III-193
Todorović, Mijalko-Plavi I-243, 249
Trdina, Janez I-92
Trubar, Primož I-57, 59, 63, 64, 66, 73, 74
Tuma, Henrik I-116, 117
Turna I-99

U

Uratnik, Filip I-27, 38

V

Valjev, E. V. II-98
Valvasor, Janez I-52, 84, 88
Vergerijev I-62
Vošnjakov I-117, 120
Vrhovec, Ivan I-98

Z

Zrinski I-61

Ž

Živkov, Todor II-102

Author: Mr Miladin Ševarlić

SADRŽAJ

O USLOVIMA ZA RAZVOJ KOOPERACIJE	13
(Iz izlaganja na sastanku sa političkim aktivom Mariborskog, Celjskog i Murskosobotskog sreza, Maribor, 26. X 1959. godine)	
UDRUŽIVANJE PRIVREDNIH ORGANIZACIJA U POLJOPRIVREDI	21
(Izlaganje na Savetovanju o udruživanju u privredi, 1. IX 1960. godine u Beogradu)	
O TROŠKOVIMA PROIZVODNJE U POLJOPRIVREDI	33
(Deo govora na zboru u Valjevu, 23. aprila 1960. godine)	
VEĆINA NAŠIH TEŠKOĆA PROIZILAZI OTUDA ŠTO POLJOPRIVREDA ZAOSTAJE ZA RAZVITKOM PRIVREDE	39
(Izlaganje na sednici Koordinacionog odbora Saveznog izvršnog veća, 28. juna 1962. godine)	
USTAV GARANTUJE SELJAKU PRAVNU I POLITIČKU STABILNOST NJEGOVOG GAZDINSTVA	51
(Deo Elaborata o Prednacrtu ustava SFRJ koji je podnet na zajedničkoj sednici Savezne narodne skupštine i Saveznog odbora Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije, 20. IX 1962. godine)	
DVA OSNOVNA FAKTORA SOCIJALISTIČKOG PREOBRAŽAJA POLJOPRIVREDE	51
(Deo odgovora na pitanje Redakcije lista <i>Madar So</i> 5. maja 1963. godine)	
BEZ KRUPNE POLJOPRIVREDNE PROIZVODNJE NEĆEMO BITI U STANJU DA PODMIRIMO POTREBE STANOVNIŠTVA I INDUSTRIJE	63
(Govor prilikom otvaranja Tridesetog novosadskog sajma, 11. V 1963. godine)	
IZUČITI PROBLEME EKONOMIKE POLJOPRIVREDE U USLOVIMA BRZE INDUSTRIJALIZACIJE	71
(Izlaganje na Koordinacionom odboru Saveznog izvršnog veća, 18. juna 1963. godine)	

DVA PUTA SOCIJALISTIČKOG PREOBRAŽAJA POLJOPRIVREDE (Deo intervjua za YOMIURI SHIMBUN 12. XII 1963. godine)	81	NEKI PROBLEMI I ZADACI DALJEG RAZVOJA SOCIJALISTIČKIH SAMOUPRAVNIH ODNOSA U POLJOPRIVREDI	169
CENE I ORGANIZACIJA TRŽIŠTA POLJOPRIVREDNIH PROIZVO- DA	85	(Iz izlaganja na proširenoj sednici Privrednog saveta, 6. III 1974. godine u Beogradu)	
(Izlaganja na sastanku Devete radne grupe za pripremu Os- mog kongresa Saveza komunista Jugoslavije, 15. juna 1964. godine u Beogradu)		SELJAČKE BUNE SU VELICANSTVENO RAZDOBLJE REVOLU- CIONARNE BORBE OD POSEBNOG ZNAČAJA ZA ISTORIJU SLO- VENAČKOG NARODA	187
NEKE NAPOMENE O NAŠEM POLJOPRIVREDNOM TRŽIŠTU ..	95	(Govor održan u Ljubljani 15. VI 1974. godine)	
(Izlaganje na sednici Saveznog i Privrednog veća Savezne nar- odne skupštine, 24. VI 1964. godine)		O FORMIRANJU ZAŠTITNIH CENA I PREMLJA ZA POLJOPRIV- REDNE PROIZVODE	199
O REZULTATIMA RAZVOJA POLJOPRIVREDE I NJENOM SOCIJA- LISTIČKOM PREOBRAŽAJU	105	(Izlaganje na sednici Saveznog saveta za privredni razvoj i ekonomsku politiku, 12. III 1976. godine u Beogradu)	
(Iz govora na Zboru samoupravljača Slovenije, 4. maja 1965. godine u Ljubljani)		O PROBLEMIMA RAZVOJA POLJOPRIVREDE U SLOVENIJI	211
RAZVITKU SELJAČKOG GAZDINSTVA TREBA POKLONITI MNO- GO VIŠE PAŽNJE NEGÓ DO SADA	107	(Izlaganje u Centralnom komitetu CK SR Slovenije, 26. III 1976. godine)	
(Izlaganje na sastanku Komisije za društveno-ekonomske i političke odnose u privredi Centralnog komiteta Saveza komu- nista Jugoslavije, 1. VII 1965. godine)		PROTIV SELJAČKOG MENTALITETA	231
O AKTUELNIM PROBLEMIMA RAZVOJA POLJOPRIVREDE	111	(Izlaganje na sednici aktiva Centralnog komiteta Saveza komu- nista Slovenije, 22. XI 1976. godine)	
(Izlaganje na sednici Komisije CK SKJ za društveno-ekonom- ske i političke odnose u privredi, 20. X 1965. godine u Beog- radu)		O SISTEMU KOMPENZACIJA U POLJOPRIVREDI	239
O RAZVOJU DRUŠTVENO-EKONOMSKIH ODNOSA NA SELU ..	123	(Izlaganje na Sedamnaestoj zajedničkoj sednici Saveznog sa- veta za pitanja društvenog uređenja i Saveznog saveta za pri- vredni razvoj i ekonomsku politiku, 4. XII 1976. godine u Beogradu)	
(Deo neobjavljenog i neautorizovanog stenograma izlaganja na seminaru u Centru za političke studije Saveza komunista Srbije, 17. XI 1965. godine)		O NACRTU DOGOVORA O RAZVOJU AGROINDUSTRIJSKOG KOMPLEKSA ZA PERIOD 1976-1980. GODINE	253
BUDUĆNOST SELJAKA JE U SARADNJI SA SVIM OSTALIM RAD- NIM KOLEKTIVIMA SOCIJALISTIČKE PRIVREDE	127	(Izlaganje na zajedničkoj sednici Saveznog saveta za pitanja društvenog uređenja i Saveznog saveta za privredni razvoj i ekonomsku politiku, 11. I 1977. godine u Beogradu)	
(Izlaganje u razgovoru sa predstavnicima NIP <i>Kmečki glas</i> , 17. V 1968. godine)		POLJOPRIVREDNO-INDUSTRIJSKI KOMBINATI SU PRETHODNI- CA KONCEPTA REPRODUKCIJONIH CELINA	268
NAPREDAK DRUŠTVENE I ZAOSTAJANJE INDIVIDUALNE PO- LJOPRIVREDE	139	(Izlaganje prilikom posete Poljoprivrednom kombinatu Beograd, 13. I 1977. godine)	
(Deo govora u Ljutomeru povodom stogodišnjice prvog slo- venačkog tabora, 6. X 1968. godine)		O AKTUELNIM PITANJIMA SNABDEVANJA GRADOVA POLJOP- RIVREDNO-PREHRAMBENIM PROIZVODIMA	
O OSNOVNIM PROBLEMIMA I GLAVNIM ZADACIMA RAZVOJA NAŠE POLJOPRIVREDE	143	(Izlaganje na sednici Predsedništva Stalne konferencije gra- dova i opštine Jugoslavije 12. V 1977. godine)	
(Iz izlaganja rukovodiocima iz SR Slovenije u Dobrni, 6. V 1969. godine)		DRUŠTVENO-EKONOMSKO POVEZIVANJE SAMOSTALNOG LIČ- NOG RADA U SISTEMU SAMOUPRAVNOG UDRUŽENOG RADA	299
PRIVIDNE DILEME O POLOŽAJU INDIVIDUALNOG SELJAKA U NAS		(Iz knjige <i>Slobodni udruženi rad</i> , Radnička štampa, Beograd 1978, str. 199-223)	
(Deo izlaganja na Prvoj konferenciji Saveza komunista Slove- nije, 9. I 1970. godine)		PRILOZI	
POSTOJI SUDBINSKA VEZA IZMEĐU SELJAČKIH BUNA I NA- RODNOOSLOBODILAČKOG RATA	161	O ODNOSU PROIZVODNJE I PROMETA POLJOPRIVREDNIH PRO- IZVODA	325
(Izlaganje na sednici Centralnog odbora za proslavu godišnji- ce seljačkih buna koji je organizovan pri Republičkom odbo- ru SSRN Slovenije, 14. III 1972. godine)		(Beleška o izlaganju na sastanku u Narodnom odboru Subo- tice, 29. oktobra 1959. godine)	

PITANJE KOOPERACIJE SA SELJAKOM NE TREBA ZAOŠTRAVATI	331
(Zabeleška o razgovoru sa predstavnicima Narodnog odbora, poljoprivrednih dobara i zadruga u Svetom Nikoli, 9. decembra 1959. godine)	
✓ O OSTVARIVANJU AGRARNE POLITIKE I O RAZVOJU DRUŠTVENO-EKONOMSKIH ODNOSA U POLJOPRIVREDI I NA SELU	337
(Beleška o izlaganju na sastanku sa članovima Komisije Predsedništva Saveza komunista Jugoslavije za agrarnu politiku, 6. februara 1970. godine u Beogradu)	
✓ O RAZLIKAMA U PRIMENI NAŠE POLITIKE NA SELU	357
(Iz odgovora na pitanje studenata Visoke škole političkih nauka u Beogradu, 31. maja 1962. godine)	
PROBLEMI POLJOPRIVREDE NISU SAMO U NEREALNIM CENAMA NJENIH PROIZVODA	361
(Zabeleška o izlaganju na sastanku sa članovima Izvršnog odbora Zajednice poljoprivredno-industrijskih kombinata Jugoslavije, 3. oktobra 1973. godine)	
SAMOSTALNI LIČNI RAD SREDSTVIMA U SVOJINI GRADANA ..	375
(Iz zabeleške o izlaganju na sednici Komisije za pripremu Ustava SFRJ, 9. novembra 1973. godine)	
✓ SLABLJENJE ZADRUGA JE BILA VELIKA GREŠKA NAŠE POLJOPRIVREDNE POLITIKE	381
(Zabeleška o izlaganju na Savetovanju o daljem razvoju socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa na seim i udruživanju poljoprivrednih proizvođača, Jagnjilo, 14. maj 1975. godine)	
O POSLOVNIM ZAJEDNICAMA ZA SNABDEVANJE GRADOVA POLJOPRIVREDNO-PREHRAMBENIM PROIZVODIMA	393
(Iz Beleške o razgovoru sa delegacijom Stalne konferencije gradova Jugoslavije, 23. januar 1976. u Beogradu)	
PREDMETNI REGISTAR	397
REGISTAR IMENA	457